

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhib.am/>

E-mail: info@artsakhib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhiblibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ԻՆՏ ԱՐԱՄԻՈՅ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳԻՐՔԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է
ՄԵՄԻ ՏԱՆՆ ԿԻՒԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅԱՆ
ԲԱՐՋՐ ՀՈՎԱՆԱՎՈՐՈՒԹՅԱՄԲ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ ՄԵԿԵՆԱՍԻՆ

ԵԶՆՈՎԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ
ԿՈՂԲԱԾԻՈՅ

ԵՂԾ ԱՂԱՆԴՈՅ

63.3/24/4

Ե 20

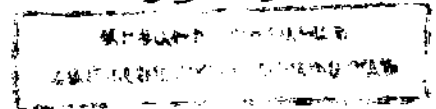
ԵԶՆԻԿ ԿՈՂԲԱԾԻ

ԵՂԾ ԱՂԱՆԴՈՅ

Թարգմանությունը և ծանոթագրությունները
Ա. Ա. ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆԻ

53.032

Գրաբար բնագիրը գրչագրի հետ համեմատեց, ծանոթացրեց և հրատարակությունը պատրաստեց բանավիճակի գիտությունների դեկտոր **Կ. Մ. ՄՈՒՐԱՂՅԱՆԸ**

«Ուսանողի գրադարան» մատենադարի խմբագրական հանձնաժողով. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ Ռ. Մ. (նախագահ), ԱՆԱՆՅԱՆ Գ. Գ., ՔԱՄՐԱՅԱՆ Հ. Ս., ՄԿՐՏՅԱՆ Լ. Մ., ՓԱՆՈՍՅԱՆ Ս. Ե.

Եզնիկ Կողբացի

Ե 200 Եզնիկ աղանդոցի (Աշխարհաբար թարգմ. և ծանոթագր. Ա. Ա. Արրաճամյանի) Երևանի պետ. համալս.—Յր. Երևանի համալսարանի հրատ., 1994, 348 էջ:

Հիմնկերորդ դարի խոշոր մատենագիր, փիլիսոփա և մշակութային գործիչ Եզնիկ Կողբացին Մալուպ Մաշտոցի և Սահակ Պարթևի սոխազ աշակերտներից է: Նա սրտոշան կրթություն է ստացել իր երանկի ուսուցիչների պահանջով ու հավորությունը: Մեզ հասած հրատ. «Աղանդների հերքումը» և «Երապետները» մատենագրական եզակի հուշարձաններ են:

0508020913
Կ $\frac{59-91}{704(02)-94}$

ԳՄԴ—68.3(2Հ)4

ISBN 5—8084—0177—1

ЕЗНИК КОХБАЦИ
КНИГА ОПРОВЕРЖЕНИИ
О добре и зле
(На армянском языке)
Издательство Ереванского университета
Ереван — 1994

© Եզնիկ Կողբացի, կազմողի համար, 1994

Չիղականի զիբախեալուստեղի բարոյաւոյցն
աւրելի գտարաւ: Եվ ինչպէս ինչպէս ինչպէս
ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս
արանաւոր գրաւոր շնորհացն ինչպէս
ախարհի երկիրէն բարոյաւոյցն և անպէտեղ
կարգել շնորհացն ինչպէս և մասնակցաւ
աւրելի և անպէտեղ և անպէտեղ հիմնաւ
այլ ցորաւ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս
այլայն ինչպէս ան ինչպէս ինչպէս ինչպէս
+ Երանկոյցն Եզնիկ Կողբացի
3 Կր ժամ զանկը և զլինան զնորին զնի
այլն ինչպէս արդարաւ ինչպէս ինչպէս ինչպէս
անպէտեղ ինչպէս արդարաւ ինչպէս ինչպէս
աւրելի և զնորին արդարաւ ինչպէս ինչպէս
անպէտեղ զնորին արդարաւ ինչպէս ինչպէս
անկէս ինչպէս և անպէտեղ և անպէտեղ
արդարաւ ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս
արա ինչպէս ինչպէս ինչպէս ինչպէս

ԵԶՆԸԿԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԿՈՂԱՅԻՈՅ՝

Գ Ի Բ Բ Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

ԵՂՄ ԱՂԱՆԿՈՅ ՀԵԹԱՆՈՍԱՑՆԶ

Ա

Յորժամ վաներևութեն³ և զնորին զմշտնջենաւոր զօրութենէն ճատիցէ ոք, քանզի մարմնաւոր լեալ է, պարտի զմիտս յստակել⁴ և բզխորհուրդս սրբել, զյոյզս շարժմանց պարզել, զի յայն զոր առաջի եզ՝ հասանել կարասցէ: Նա և որ ընդ ճառագայթս արեգականն հայել կամիցի, պարտի զպղտորութիւն աշացն՝ զազտն և զբիժն ի բաց պարզել, զի մի՛ մթարքն՝ որ զբոթ⁵ շողայցեն, արգել հայելոյ ի յստակութիւն լուսոյն լիցին:

Եւ արդ քանզի մի էութիւնն անքնին⁶ է և անհաս բնութեամբ, առ նորա անքնութիւնն ընծայութիւն՝ անգիտութեան մատուցանելի է, և առ էութիւն⁵ նորին դաւանութիւն գիտութեան և ոչ քննութեան: Զի որ էն՝ պարտի զի մշտնջենաւոր իցէ և անսկիզբն, որոյ ոչ սկիզբն յումեքէ առնալ լինելոյ, և ոչ ունի դոք ի վեր քան զինքն, զոր պարտ իցէ նմա պատճառ կարծել կամ իմանալ՝ եթէ ի նմանէ իցէ առնալ սկիզբն էանալոյ: Զի ոչ ոք է առաջին քան զնա, և ոչ ոք է յետոյ նման նմա, և ոչ քնկեր հաւասար նորին, և ոչ էութիւն հակառակ նմա, և ոչ գոյութիւն ընդդիմակաց, և ոչ բնութիւն հիւթաբեր ի պէտս նորա, և ոչ նիւթ ինչ⁹, յորմէ առնիցէ զոր առնելոց իցէ. այլ ինքն է պատճառ ամենայնի, որ ի լինելն և ի գոյանալ եկին ի շոյէ և ի գոյէ. որպէս երկինք վերինք և որ ինչ յերկինս, և երկինք երեւելիք որ ի ջուրց, և երկիր, և ամենայն¹⁰ ի նմանէ և ի նմա. յորմէ ամենայն, և ինքն ոչ յումեքէ: Որոյ ըստ իւրաքանչիւր կարգաց տունալ¹¹ է սկիզբն լինելոյ աներևութիցն անմարմնոց, և երեւելացն¹² մարմնաւորաց. որ բաւականն է որպէս ի տալոն զկենդանութիւնն, նոյնպէս և ի գիտութիւն իւրոյ անարար էութեանն ժամանեցուցանել¹³, և յիւրոց արարածոցն ի հաստումն ըստ իւրաքան-

ԱՂԱՆԿՆԵՐԻ ՀԵՐՔՈՒՍԸ՝

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Գ Ի Բ Բ

ՀԵԹԱՆՈՍԱԿԱՆ ԱՂԱՆԿՆԵՐԻՑ ՀԵՐՔՈՒՍԸ

Ա

Երբ մեկը խոսի աներևութի և նրա հավիտենական գորութեան մասին, քանի որ (ինքը) մարմնավոր է ստեղծված, պետք է միտքը հստակի, մտածմունքները մաքրի, հոգեկան խռովքը վերացնի, որպեսզի կարողանա հասնել այն բանին, ինչ որ նպատակադրել է: Այսպես էլ նա, ով ցանկանում է նայել արեգակի ճառագայթներին, պիտի սրբի ու հեռացնի աչքերի պղտորութիւնն (առաջացնող) կեղտն ու ճպուռը, որպեսզի այդ աղտոտութիւնները⁴, որ երևում են⁵ բերի շուրջ, պայծառ լույսին նայելու արգելք չլինեն:

Եվ արդ՝ որովհետև մի էութիւնը անքննելի է ու բնութեով անմատչելի, նրա անքննելիութեան նկատմամբ անկարողութեան ապացույց պետք է ներկայացնել, իսկ նրա գոյութեան վերաբերմամբ՝ գիտակցական հավատ և ոչ քննական: Որովհետև նա, որ կա, պետք է որ մըշտընջենական ու անսկիզբ լինի, որը ոչ ոքից գոյութեան սկիզբ չի առել, իրենից վեր էլ ոչ ոք չկա, որ հարկ լինի իրեն պատճառ կարծել կամ մտածել, թե նրանից է գոյանալու սկիզբ առել: Որովհետև ոչ ոք չկա նրանից առաջ և ոչ ոք՝ (նրանից) հետո՝ նման նրան, չկա և նրան հավասար բնկեր, ոչ էլ կա նրան հակառակ էութիւն, ոչ՝ ներհակ գոյութիւն, չկա և նրա կարիքների համար նյութ մատակարարող գոյացութիւն, և ոչ որևէ նյութ, որից ստեղծեր՝ ինչ որ ստեղծելու էր. այլ ինքն է պատճառը բոլորի, որ ստեղծվեցին՝ անգոյութիւնից գոյութեան⁶ (բերվելով), ինչպես՝ վերին երկինքը ու ինչ որ գտնվում է երկնքում և երևացող երկինքը⁷, որ ջրերից է կազմված, և երկիրը ու նրանից (առաջացած) և նրա մեջ (եղող) ամեն բան⁸. ամեն ինչ նրանից է, իսկ ինքը ոչ ոքից չէ: Նա լինելու սկիզբ է տվել աներևութ-անմարմիններին⁹ և երևացող-մարմնավորներին՝ յուրաքանչյուրն ըստ իր դասի: Նա ունակ է ինչպես կենդանութիւնը տալու, նույնպես և իր անստեղծ էութեան գիտութեամբ իր արարածներից յուրաքանչյուրին ըստ իր էութեան կատարելութեան

չիւր բնութեանց ածել: Որ ոչ այնու միայն զարմանալի է, զի ածն ի շգոյէ ի գոյ զշգոյան, և եցոյց յոչնչէ¹⁴ յինչ զչէան, այլ զի և անարատ և անխախտ պահէ զլեալան, որոց և յառաջնումն իսկ աննախանձ ետ ըզկենդանութիւնն, առ ի յայտնելոյ զիւրոյ զբարերարութեանն հանդէս:

Քանզի ոչ եթէ կարօտ ինչ ոք իւր էր, եթէ վասն այնորիկ խնայիցէ՝ իւր միայնոյ սեպհականեալ¹⁵ զկենդանութիւնն. և անզօր և տկար, եթէ դանձին¹⁶ և եթ խորհիցէ զգօրութիւնն. և ոչ նւազ ի գիտութենէ, եթէ ինքեան¹⁷ և եթ պահիցէ զգիտութիւնն. և ոչ կարօտ յիմաստութենէ, եթէ յորժամ այլոց բաշխիցէ զիմաստութիւնն իւր, կարծիք ինչ կարօտութեան ի ներքս մտանիցեն: Այլ կենդանի է և աղբիւր կենդանութեան. տայ ամենայնի¹⁸ կենդանութիւն, և ինքն կայ լի և յանսպառ կենդանութեան. և զօրացուցանէ զանզօրս մեծազօր գօրութեամբ, և ինքն ոչ թերանայ ի զօրացուցիչ գօրութենէն. և պարզեւէ գիտութիւն ամենայն անգիտաց, և ինքն բովանդակ ունի յինքեան զամենագէտ գիտութիւնն. և բղխէ յամենեսին զանպակաս իմաստութիւնն, և ինքն մնայ անխախտ յամենաճնար իմաստութեանն:

Եթէ աղբերք մշտաբուղիք, որք¹⁹ ի նորա հրամանէ կարգեցան, հունապագ ըզխեն և ոչ պակասեն²⁰, որոց բղխմունքն²¹ զայլոց կարօտութիւնս լնուն, և ինքեանք ի նմին յորգութեան կան մշանջեանաւորք, ո՞րչափ ևս առաւել այն՝ որ նոցա զյորգութիւն բղխմանցն յօրինեաց, որ աղբիւրն է²² բարութեան. որ զամենայն զոր արար զեղեցիկս արար, այս ինքն²³ զբանաւորս և զանբանաւորս, զմտաւորս և զանմտաւորս, զխօսունս և զանխօսունս, զասունս և զանասունս: Եւ բանաւորաց և մտաւորաց յիւրաքանչիւր առաքինութեանց կարգեաց ստանալ զբարութիւն, և ոչ զզեղեցկութիւն. զի զեղեցկութեանն սուիչ ինքն է, և բարութեանն՝ զանձնիշխանութիւնն արար պատճառ:

Բ

Ապա եթէ ինչ յարարածոց՝ որ զեղեցիկ է՝ այն ի բարոյ²³ արարչէ կարծիցի ոմանց, որպէս Յունացն հեթանոսաց և արանցն մոզուց և հերձուածողաց²⁴, որ շար իմն էութիւն հակառակ բարոյ²⁵ դնեն, զոր հիւզն կոչեն՝ որ թարգմանի նիւթ, մեր առաջին և նախաբարբառ պատասխանի

* «Եթէ աղբերք... ոչ պակասեն» հաւ:լածը հմմտ. «Լեցարիայ», էջ 83 2—3 (ՆԱՃ. հրատ.):

բերելու¹⁰: Նա ոչ միայն նրանով է զարմանալի, որ անգոյությունից գոյության բերեց անգոնեերին ու ոչնչությունից ինչի վերածեց ոչինչներին, այլ և (նրանով), որ անեղծ ու հաստատ է պահում՝ սակզովածներին, որոնց և հենց սկզբում աննախանձաւոր տվեց կենդանությունը՝ իր բարերարությունը ցույց տալու համար:

Որովհետև (նա) որևէ բանի կարօտ մեկը չէր, որ այն պատճառով միայն իրեն պահեր կենդանությունը, թույլ ու անզոր էլ չէր, որ միայն իր համար թարցներ¹¹ գորությունը. ոչ էլ վիտության պակաս ունէր, որ միայն իրեն պահեր գիտությունը. կարող չէր նաև իմաստության, որ երբ ուրիշներին բաժաներ իր իմաստությունը, պակասության կասկած առաջ գար: Այլ կենդանի է (նա) և կենդանության ազրուր, բոլորին կենդանություն է սալիս, ինքն էլ մնում է լրիվ ու անսպառ կենդանության մեջ. ուժեղացնում է թուլներին շղար ուժով, իսկ ինքը չի թուլանում ուժեղացնող ուժից. պարզեւում է գիտություն բոլոր անդետներին և ինքն ամբողջապես պարունակում է իր մեջ ամենագետ գիտությունը. բոլորի մեջ բխեցնում է անհասնում իմաստությունը և ինքը մնում է անխախտի՝ ամենաճնար իմաստության մեջ:

Եթե մշտաբուլս աղբիւրները, որոնք նրա հրամանով են հաստատվել, շարունակ բխում են ու չեն սպառվում, որոնց բխումները ուրիշների կարիքներն են բավարարում, և իրենք նույն հորգության մեջ մնում են մշտնջեանական, (այսպէս) որքան առավել է նա, որը նրանց հորդ բխումները հորինեց, որը բարության աղբիւրն է և զեղեցիկ ստեղծեց այն ամենը, ինչ որ ստեղծեց՝ բանականներին ու անբանականները, մտավորներին ու մտազուրկները, խոսողներին ու չխոսողները, ասուններին ու անասունները: Եվ բանականների ու մտավորների համար սահմանեց, որ յուրաքանչյուրն իր առաքինություններով (ինքնուրույնաբար) ստանա բարությունը և ոչ թե զեղեցկությունը, որովհետև զեղեցկություն սովորն ինքն է, իսկ բարության համար ազատակամությունը պատճառ պարճրեց:

Բ

Սակայն արարածներից ինչ որ զեղեցիկ է, այն բարի արարչից¹² (ստեղծված) է կարծվում ոմանց կողմից, ինչպես՝ հույն հեթանոսների, պարսիկ մոզեերի¹³ ու հերձվածողների¹⁴ կողմից, որոնք բարուն հակառակ մի շար էություն են ընդունում՝ հուլե¹⁵ անվանելով, որը թարգմանվում է նյութ: (Այդ կարծիքի հանգեւ) մեր առաջին ու սկզբում ասվող պատասխանն այն է, որ բարերար արարչից շար բան չի ստեղծ-

այն է՝ եթէ ի բարեբար²⁶ արարչէն շար ինչ շիք լեալ. և շիք ինչ շար որ բնութեամբ շար իցէ. և ոչ է արարիչ շարաց իրաց, այլ բարեաց:

Եւ արդ զո՞ր ինչ յարարածոցն բարի կարծիցեն, կամ զո՞ր շար. զի բազում անգամ զոր բարին կարծիցեն, միայն առանձինն՝ առանց ընկերին²⁷ խառնութեան՝ վնասակար լինի, յամենեցունց առ հասարարակ վկայեալ: Արեգակն թէ բարի է, և առանց օդոյ խառնուածոյ²⁸ այրիչ և ցամաքեցուցիչ է. նոյնպէս և լուսին խոնաւական բնութիւն առանց խառնուածոյ²⁹ ջերմութեան արեգական վնասակար և ապականիչ է: Եւ օդ, առանց ցօղոյ խոնաւութեան և ջերմութեան վնասակար և ապականիչ է և ջուրը զհող երկրի ողողանեն և ապականեն. և երկիր առանց ջուրոց պատառի և խորխորի: Եւ այսպէս շորեքին բնութիւնքն, ուստի աշխարհս կազմեալ և կայ, առանձինն՝ ապականիչք են միմեանց, և խառնեալ ընդ ընկերին՝ օգտակարք և շահաւորք: Եւ զի այս այսպէս է՝ ամենեցուն յայտնի է որ կամին ուսանել:

Ապա ուրեմն է ինչ զօրութիւն ծածուկ, որ զապականիչան միմեանց խառնուածովք³⁰ արար օգտակար իրերաց: Եւ որ առողջ միտս ունին, ոչ զշարժունսն՝ այլ զշարժիչն պարտին փառաւորել. և ոչ ընդ արրաւեական, այլ ընդ վարիչն պարտին դարմանալ. և ոչ ընդ գնայուսն, այլ ընդ գնացուցիչն. քանզի և նոքին իսկ իւրաքանչիւր փոփոխմամբք յայտ առնեն, եթէ է ոմն՝ որ փոփոխէ գնոսաւ: Արեգակն ծագելովն և վերաւալով և ի մուտս դառնալով. և լուսին աճմամբ լնլով և նուազելով. և այլք ևս յարարածոցն ըստ իւրաքանչիւր բնութեանց շարժելովն և դադարելովն: Եւ արդ չէ առողջ մտաց զշարժիչն և զփոփոխիչն թողով և շարժնոցն և փոփոխելեաց պաշտօն տանել և երկրպագութիւն մատուցանել. զի որ շարժին և փոփոխի՝ չէ էական. այլ կամ լեալ յումեքէ և չիմեքէ, և կամ հաստեալ ի յգոյէ: Եւ որ էն և շարժէ զամենայն, ինքն ոչ շարժի և ոչ փոփոխի, քանզի էական է և անշարժական է:

Գ

Եւ զի մի էութիւն մշտնջենաւորական է և պատճառ ամենեցուն լինելոյ, այնմ՝ և որ զբազմաստուածեան պաշտամունսն մուծին՝ վկային, և պատճառեն այսպէս. Մեք, ասեն, քանզի չեմք բաւական մերձենալ յամենեցունց պատճառն, լինի ի գոյն ի մշտնջենաւորն և՞ յանմատոյցն, վասն այնորիկ այլովքն խոնարհագունելիք³² նմա պաշտօն մատուցանեմք,

ված, և չկա որևէ շար բան, որ էութեամբ շար լինի. և կա ոչ թե շար բաների, այլ՝ բարիների արարիչ:

Եվ արդ՝ արարածնեկրից ս՞րն են բարի կարծում կամ ս՞րը՝ շար. որովհետև շատ անգամ ինչ որ բարի են կարծում, միայնակ, առանց ուրիշի հետ խառնվելու, վնասակար է լինում: (Դա) բոլորի կողմից ընդհանրապես հաստատվում է: Արեգակը թեև բարի է, ստեղծն առանց օդի դուրակեցութեան այրող ու շորացնող է: Նույնպես և խոնավ բնույթի լուսինը՝ առանց արեգակի ջերմութեան խոնաւորքի՝ վնասակար ու ապականիչ է: Եվ օդը՝ առանց ցօղի խոնաւութեան ու (արեգակի) ջերմութեան՝ վնասակար և փշացնող է: Ջրերը ևս երկրի հողը սղողում ու փշացնում են, բայց հողն առանց ջրերի պատուովում ու հոբանջում է: Եվ այսպէս շորս տարրերը³⁰, որոնցից կազմված է այս աշխարհը, առանձնակի միմյանց խաթարող են, բայց զուգակցի հետ համադրված՝ օգտակար ու շահավետ են դառնում: Սա, որ այսպէս է, հայտնի է բոլոր նրանց, ովքեր ցանկանում են սովորել:

Ուրեմն և կա մի գաղտնի զորութիւն, որ (մեկմեկու) փշացնողները իրար հետ խառնելով օգտակար դարձրնց միմյանց համար: Եվ ովքեր սղջամիտ են, ոչ թե շարժուններին, այլ շարժողին պիտի փառաբանեն, ոչ թե կառավարվողներին, այլ կառավարողի, ոչ թե գնայունների, այլ գնալ տվողի վրա պիտի դարմանան. որովհետև հենց նրանք, յուրաքանչյուրն իր փոփոխութիւններով, հայտնի են դարձնում, թե կա մեկը, որ փոփոխում է իրենց. արեգակը՝ ծագելով, բարձրանալով և դեպի մայրամուտ գնալով, լուսինը՝ մեծանալով-լրանալով ու նվազելով, արարածներից մշտնջենն էլ, յուրաքանչյուրն ըստ իր բնույթի, շարժվելով ու դադարելով: Հետևաբար առողջ մտքին հստականշական չէ շարժողին ու փոփոխողին թողնել և շարժումներին ու փոփոխվողներին պաշտել և երկրպագել. քանի որ շարժվողը ու փոփոխվողը ինքնագոյակ չէ, այլ կամ առաջացել է մեկից կամ մի բանից և կամ ստեղծված է ոչնչից: Եվ նա, որ գոյութիւն ունի ու շարժում է բոլորին, ինքը չի շարժում և չի փոփոխվում, որովհետև ինքնագոյակ է ու անշարժական:

Գ

Եվ որ մի էութիւնը մշտնջենական է ու բոլորի գոյացման պատճառ, դա հաստատում են նաև բազմաստուածութեան պաշտամունքները հնարողները՝ պատճառաբանելով այսպէս՝ «Մենք,— ասում են,— քանի որ անկարող ենք մոտենալու բոլորի պատճառին՝ է-ին, դոյին, մշտնջենականին ու անմատչելիին, այն պատճառով ուրիշ ավելի ցածր բաների

և որովք նմա զպաշտօնն մատուցանեմք, հարկ է և զնոսա ողորքի զոհիւք և նուիրօք:

Եթէ որպէս վկայենն՝ մի է պատճառ ամենեցուն, և նոյն էական և մշտնջենաւոր, յայտ է թէ այլքն ոչ էականք են և ոչ մշտնջենաւորք. և զիտրո՞ղ չէականքն և շմշտնջենաւորք ընդ էականին և ընդ մշտնջենաւորին երկրպագութիւն առնուցուն: Եւ մանաւանդ մարմնաւորք և երեսելիք, որպէս արեգակնդ և լուսինդ և աստեղք և հուր և ջուր և երկիր, որ ի մոզուց և ի հեթանոսաց պաշտին:

Ապա եթէ աւիցէ որ յայնպիսեացն. Բարիօք է, զի մի էութիւն պատճառ ամենայնի ասէք. արդ եթէ մի էութիւն է՝ որ զամենայն յամենայնի ազդեցուցանէ և չիք ինչ նմա հակառակ, մեզ գերախառտորսն և զբարերարսն՝ որ ի նմանէ կարգեալ են՝ զիտրո՞ղ հրամայէք անարգել:

Ասասցուք, եթէ գերախառտորսն և գրարերարս՝ որ ի նմանէ կարգեցան, մեք ոչ հրամայեմք անարգել. բայց դարձեալ և ոչ զպաշտօն արարչին՝ արարածոցն մատուցանել. զի չիք որ բարերար և երախտաւոր, բայց միայն որ արար և ոչ խնայեաց. և պահէ կենդանի գրանաւորսն աներևոյթս, և ոչ նախանձի. զհրեշտակաց ասեմ և զհոգուց³³ մարդկան. և զգալականացն³⁴ անշնչից³⁵ չիրաքանչիւր կայանի:

Արդ բարիօք է արեգակն և գեղեցիկ բնութեամբ, և մեզ և ամենայն արարածոց՝ որ ի ներքոյ երկնից՝ յօգուտ և ի դարման, իբրև ճրագ մի ի մեծի տան ի մէջ ձեղուան և յատակի լուցեալ՝ առ ի գիտաւարն և զստուերուն զերկուց մեծացն անօթոց ի բաց ի միջոյ փարաակելոյ. բայց ինքն եթէ իցէ և եթէ չիցէ՝ զայն ոչ դիտէ, զի չէ ի բանաւորաց և ի մտաւորաց. նոյնպէս և այլքն յանշնչոցն արարածոց: Եւ թէ ջուր, թէ հուր, թէ երկիր, թէ օդ, թէ իցեն և թէ չիցեն՝ զայն ոչ դիտեն, և զսպասաւորութիւնն՝ յոր կարգեցան՝ անդադար մատուցանեն, վարելով այնք՝ որ կողմեացն յնոսա. Եւ մեք ոչ անարգեմք զնոսա, և ոչ պաշտօն մատուցանեմք նոսա. այլ հայեցեալ ընդ նոսա՝ փառաւորեմք զկարգիչն նոցա և զյօրինիչ, զի մեզ ի պէտս են, և կարգչին իբրեանց ի փառս:

Զիտրո՞ղ պաշտիցեմք զարեգակն, որ³⁶ մերթ կուչի իբրև գծառայ առ ի սպասն՝ յոր կարգեցաւ՝ հասանելոյ, և մերթ երթայ զօղէ իբրև դար-

միջոցով ենք նրան պաշտամունք մատուցում. ուստի անհրաժեշտ է գոհերով ու նվերներով սիրաշահել նրանց ևս, որոնց միջոցով նրան պաշտում ենք»:

Եթե մեկն է բոլորի պատճառը, նույնն էլ ինքնագո և մշտնջենական, ինչպես հաստատում են նրանք, պարզ է, որ մյուսները ինքնագո և մշտնջենական չեն: Եվ ինքնագոյի ու մշտնջենականի հետ ինչպե՞ս պիտի երկրպագվեն ոչ ինքնագո և ոչ մշտնջենական գոյակաները, մանավանդ մարմնավորներն ու տեսանելիները, ինչպես՝ արեգակը, լուսինը, աստղերը, կրակը, ջուրը, հողը, որոնք մօզերի ու հեթանոսների կողմից պաշտվում են:

Իսկ եթե այնպիսիներից մեկն ասի՝ «Այժ է, որ ամեն ինչի պատճառը մի էութիւնն էք համարում, և եթե մի էութիւնն է, որ բոլորի վրա ներգործում է ամեն ինչում, ու իրեն հակառակ որևէ բան չկա, (այսպէս) մեզ ինչպե՞ս եք առաջարկում անարգել նրա կողմից ստեղծված երախտավորներին ու բարերարներին»:

Կասենք, որ մենք չենք առաջարկում նրա կողմից ստեղծված երախտավորներին ու բարերարներին անարգել, ոչ էլ, սակայն, արարչի պաշտամունքը արարածներին մատուցել. որովհետև չկա ուրիշ երախտավոր և բարերար, բացի միայն նրանից, որը ստեղծեց ու լինայեց և կենդանի է պահում աներևույթ բանականներին ու չի նախանձում, — նկատի ունեմ հրեշտակներն ու մարդկանց հոգիները, — ինչպես նաև (խնամք է տանում) անբանականներին ու անշունչներին՝ յօրաքանչյուրին իր տեղում¹⁷:

Արդ՝ արեգակը բարի է, լինույթով զեղեցիկ և մեզ ու երկնքի տակ դռնվող (մյուս) բոլոր արարածների համար օգտակար ու պիտանի, ինչպես մի ճրագ վառված է մեծ տան մեջ, առաստաղի և հատակի միջև՝ ստվերն ու խավարը երկու մեծ անոթների¹⁸ միջից վերացնելու համար: Սակայն չդիտե՛ ինքը գոյութիւն ունի՞, թե՛ ոչ, որովհետև բանականներից ու մտավորներից չէ: Այդպես են և անշունչ արարածներից մյուսները: Թե՛ ջուրը, թե՛ կրակը, թե՛ հողը, թե՛ օդը չդիտեն՝ կա՞ն, թե՛ չկան և անընդհատ մատուցում են այն ծառայութիւնը, ինչի համար հաստատվեցին՝ ղեկավարվելով նրա կողմից, որը ստեղծեց իրենց: Եվ մենք նրանց ո՛չ անարգում ենք, ո՛չ էլ պաշտում, այլ նայելով նրանց վրա՝ փառաբանում ենք իրենց հորինողին ու հաստատողին, որովհետև մեր կարիքների ու իրենց ստեղծողի փառքի համար են:

Ինչպե՞ս պաշտենք արեգակը, որ մերթ կանչվում է իբրև սպասավոր՝ հասնելու այն ծառայութիւնը, որի համար նշանակվել է և մերթ գնում-թաքնվում է ինչպես զարհուրած՝ տեղի տալով խավարին՝ լցնել-

հուրեալ, և տայ տեղի խաւարին լնուլ զմիջոց ի մեծի տանս. և ընդ ժամանակս ժամանակս ի խաւար դառնայ՝ առ ի յանդիմանութիւն և յամօթ իրոցն պաշտօնէից³⁷. յայտ արարեալ եթէ շեմ ես արժանի պաշտաման, այլ այն՝ որ զիս և զամենայն տիւ լուսաւոր պահէ, և զցայգ զօղեցուցանէ. և երբէք երբէք խաւարեցուցանէ՝ և իրբեւ խօսուն բերանով անշշունչն³⁸ բողոքէ՝ եթէ շեմ արժանի պաշտօն առնոյ այլ պաշտօն հարկանելոյ: Կամ զլուսին՝ որ ամսոյ ամսոյ հիւծանի, զրեթէ և մեռանի, և ապա սկիզբն առնու կենդանանալոյ, զի քեզ զյարութեան օրինակն³⁹ նկարիցէ: Կամ զօդ՝ որ մերթ գոչիցէ վարազացեալ՝ հրամանաւ, և մերթ սարգէ ի գոչելոյն՝ սաստիւ: Եւ կամ զհոր՝ որում և զքեզ իսկ երկրորդ արարիչ կազմեաց յօրինիչն, զի յորժամ կամիցիս՝ վառիցես, և յորժամ կամիցիս՝ խափուցանիցես: Կամ զերկիր՝ որ հանապաղ բրեմք, և ցանկ կոխեմք և զաղբ զմեր և զանասնոց մերոց ի նա հեղումք: Կամ զլուսն՝ զոր հանապաղն ըմպեմք⁴⁰, և զանուշութիւնն⁴¹ նոցա ի ժանտահոտութիւնն⁴² ի փորի մերում դարձուցանեմք, և զներքին և զարտաքին աղտեղութիւնս մեր նոքօք սրբեմք:

Եւ այսու ամենայնիւ յայտ է՝ թէ զոր առ աստուածսն ունին, անարգեն շատք և անպատուեն: Նա և զողումն և սոսկումն ունի դարարածսն, յորժամ զպատիւ արարչին որ նոցա մատուցանիցէ. և յայտ առնէ երկիր շարժելովն, և լուսաւորքն խաւարելովն, և օդքն դժգոյնելովն և քսումնելով, և ծով սաստկութեամբ ալեացն սպառնալիօք: Զի թէ ոչ սաստ արարչին նահանջէր⁴³ զնոսա, մի մի ի նոցանէն բաւական էր զամենեսին⁴⁴ սատակել՝ առ ի խնդրելոյ զվրէժ անարգանաց⁴⁵ հասարակաց արարչին: Կամ ծով ծածկելով, որ տկար աւազովն պաշարեալ՝ շիշխէ անցանել ըստ հրաման: Կամ երկիր կլանելով, որ ի վերայ ոչընչի կայ հաստատեալ, և յոչինչ դառնալ և դարձուցանել չէ պատշաճ զիր զքնակիչն: Կամ հողմ պարտասեցուցանելով, որ կենդանութիւնն⁴⁶ է ամենայն շնչաւորաց, և շիշխէ արգելով զկենդանութիւնն՝ առանց հրամանի կենդանապահին: Կամ օդք երբեմն զսառամանիսն շնչելով, և երբեմն զխորշակն բերելով. և լինէր ամենայն ինչ ոչ ինչ:

Այլ նա աւասիկ իբրեւ զկառս իմն լծեալ և շորից երիվարաց⁴⁷ զբաշխարհս տեսանեմք, ի ջերմութենէ ի ցրտութենէ ի ցամաքութենէ և⁴⁸ ի խոնաւութենէ. և զօրութիւն իմն ծածուկ կառավար, որ զլորս կազեցողսն ընդ միմեանս ի հաշտութեան և ի հաւանութեան պահեալ նուաճէր⁴⁹: Ամենայն կառք ի համազգեաց երիվարաց լծին, բայց միայն այսց կառաց⁵⁰ որ ի շհամազգեաց լծեալ են. և որ ի համազգեացն⁵⁰:

* Յուսէ (էջ 84):

** յայց կառաց (էջ 84):

չու այս մեծ տունը¹⁹. Ժամանակ առ ժամանակ խավարում է՝ որպէս հանդիմանութուն և ամոթանք իրեն պաշտողներին՝ հայտնելով, թե՛ Պաշտամունքի արժանի ես չեմ, այլ նա է, որը ինձ ևս ամբողջ ցերեկը լուսավոր է պահում, իսկ դիշերը թաքցնում է, երբեմն-երբեմն խավարեցնում: Եվ այն անշշունջը, խոսողի նման, բերանով բողբում է, թե՛ «Ես արժանի չեմ պաշտվելու, այլ ինքս պիտի պաշտեմ»:

Կամ (ինչպե՛ս պաշտենք) լուսինը, որ ամեն ամիս նվազում է և գրեթե մեռնում, ապա կենդանանալու սկիզբ է առնում, որպեսզի քեզ համար հարության օրինակը պատկերի: Կամ՝ օդը, որ մերթ գազանադած գոչում է. հրամանով և մերթ վախենում գոչելուց՝ սաստով: Եվ կամ՝ կրակը, որի համար հենց քեզ երկրորդ արարիչ նշանակեց սաեղծողը, որպեսզի երբ ցանկանաս, վառես և երբ ցանկանաս, հանգցնես: Կամ՝ հողը, որ շարունակ փորում ենք, միշտ տրորում և մեր ու մեր անասունների աղբը նրա մեջ թափում: Կամ՝ ջրերը, որ անընդհատ խմում ենք, նրանց անուշահամութունը մեր փորում ժանտահոտության վերածում և մեր ներքին ու արտաքին կեղտասությունները նրանցով ենք մաքրում:

Եվ այս ամենով պարզ է, որ այն, ինչ (նրանք) աստվածներ են համարում, շատերն անարգում ու անպատվում են: Նաև ահ ու զսղը պատում է արարածներին, երբ մեկը արարչի պատիվը իրենց է մատուցում: Եվ (սա) հայտնի են դարձնում՝ երկիրը՝ շարժվելով, լուսատուները՝ խավարելով, օդը՝ խոժոռվելով ու սարսալով և ծովը՝ ալիքների սաստկությամբ սպառնալով: Եվ եթե արարչի սաստումը նրանց ետ չպահեր, նրանցից յուրաքանչյուրը ի վիճակի կլիներ լուրջին ոչնչացնելու՝ բնդհանուրի արարչի անարգանքի վրեժը լուծելու համար:— Կամ ծովը կծածկեր, որ թույլ ավազով շոջափակված, չի համարձակվում հրամանից անցնել: Կամ երկիրը կկլաներ, որ ոչնչի վրա է հաստատված, բայց պատշաճ չէ, որ ոչնչանա ու ոչնչացնի իր բնակիչներին: Կամ րամին ուժասպառ կաներ, որ բոլոր շնչավորների կենդանութունն է, բայց չի հանդգնում խափանել կենդանութունը՝ տոանց կյանքը պահողանողի հրամանի: Կամ եղանակը՝ երբեմն սառը քամի փչելով, երբեմն խորշակ բերելով: Եվ այսպես ամեն ինչ կոչնչանար:

Եվ ահա տեսնում ենք այս աշխարհը ինչպես մի կառք՝ լծված շորս երիվարներով՝ տաքությամբ, ցրտությամբ, շորությամբ ու խոնավությամբ: Եվ կա կառավարող մի գաղտնի գորութուն, որն այդ շորս հակառակորդները հաշտ ու խաղաղ պահելով, ենթարկում է²⁰ իրեն: Բոլոր կառքերը նույնատեսակ երիվարներով են լծվում, բացի այս կառքից, կառքերը նույնատեսակ երիվարներով է լծված: Եվ նրանք, որոնք նույնատեսակ-

լծեալ են՝ երբեմն սայթաքին⁵⁰, երբեմն օձտեն և ի տազնապի դկառա-
վարն և զանձինս կացուցանեն. և երբեմն խորտակումն իսկ⁵¹ կառացն
դործեն. և յորժամ ողջ կառքն իցեն, և ողջ կառավարն, և վարժ երի-
վարքն, ոչ կեղեպ ի հանդէպ երեսացն և եթ արշաւին. և այս կառք զար-
մանալիք ի հակառակ և յաննման երիվարաց լծեալ և ծածուկ ձեռամբ
ուղղեալք. ոչ ի միմիայն կողմն ի հանդէպ երեսացն և եթ արշաւին, այլ
յամենայն կողմանս վարդին, և ընդ հանուր արշաւին, և ընդ բնաւս
սյանան, և ամենայնի բուսական են: Յորժամ ընդ արեւելս ընթանան, չէ
ինչ արդիլ՝ թէ ընդ արեւմուտս ոչ արշաւիցին, և յորժամ ընդ հիւսիսի⁵²
վարդին, չէ ինչ⁵³ արդիլ՝ թէ ընդ հարաւ ոչ սուրայցեն. զի ձեռն կառա-
վարին բաւական է յամենայն կողմանս դիմեցուցանել, և ընդ շորս ան-
կիւնս⁵⁴ ակեղերաց արշաւեցուցանել:

Գ

Դարձեալ առ այսպիսի ճշմարիտ ստացածս անպատշաճ հարցուածս
մատուցանեն. ուստի՞ իսկ բնաւ են, ասեն, այդպիսի անհարթութիւնք.
զի թէ Աստուած բարեաց արարիչ է և ոչ չարաց իրաց, ուստի՞ է խաւար,
ուստի՞ են շարիք, ուստի՞ են աշխատութիւնք, ուստի՞ են լլկանք՝ մերթ
ի ցրտոյ, մերթ ի խորշակէ: Կամ ուստի՞ են անզգամութիւնք, զի տեսա-
նեմք երկուս արս միազգիս ընդ միմեանս գրգռեալ, միմեանց մահու և
արեամբ ծարաւի են: Եւ այլք զգերեզմանս կրկտեն, և զթաղեալ մարմի-
նըս ընդ հողով՝ մերկացեալ խայտառակեալ արեու ցուցանեն. և զմեծա-
րեալ դին, առ փութի շծածկելոյ, թերես և շանց ևս կուր արկանեն: Եւ է
կրքէք զի մին փայտուցեալ երթայցէ անձնապուր ուրեք զկեանս անձինն
շահել, և միւսն ցասմամբ բորբոքեալ՝ սրով զկնի ընթացեալ, ոչ դադա-
րէ՝ մինչև յագեցուցանէ զցասումն⁵⁵. ուստի՞ է այն անյագ ցասումնն:
Եւ ոմն մերկանայ զհանդերձս ընկերին⁵⁶ և թէ ընդդէմ դառնայցէ
յարեւէ⁵⁷ ևս արկանէ: Եւ ուրումն⁵⁸ ի մտի եղեալ գողանալ զայլոյ ամուս-
նութիւն, և ելեալ անօրէնութեամբ յօտար մահիճս, շտայ լինել հայր
որդուց⁵⁹ այնմ՝ որ օրինօքն ամուսնացեալ իցէ: Եւ երբէք երբէք պատե-
րազմունք շարժին, ուր մեղաւոր և արդար առ հասարակ կտորին, և
մահք տարածամբ և ախտք շարաշարք: Եւ զի՞ պիտոյ է մեզ⁶⁰ բնաւ⁶¹
մի ըստ միողէ թուել⁶², այլ համառօտ իսկ ասել՝ թէ ուստի՞ է այս ամե-

նկրով են լծված, (նրանց երիվարները) երբեմն սայթաքում են, երբեմն
նանապարհից շեղվում և կառապանին ու իրենց տազնապի մեջ են զը-
ցում, երբեմն էլ հենց կառքն են խորտակում²¹: Եվ երբ կառքը սարքին է
լինում, կառապանը՝ առողջ, երիվարները՝ վարժ, ուղղութիւնն վերցրած
միայն երեսների կողմն են արշավում: Իսկ այս դարձանալի կառքը, հու-
նուտակ ու ոչ նույնասեսակ երիվարներով լծված և զայտնի ձեռքով ուղ-
ղութիւնն ստացած, ոչ թէ միայն դեպի առաջ է արշավում, այլ բոլոր
կողմերն է վազում, բոլոր ուղղութիւններով է ընթանում: ամեն ակն է
սրանում և այդ բոլորին ի վիճակի է: Երբ դեպի արևելք է ընթանում,
սրեւէ արդելք չկա, որ դեպի արևմուտք արշավի, և երբ դեպի հյուսիս է
դանում, սրեւէ արդելք չկա, որ դեպի հարավ սուրա, որովհետև կառա-
պարտի ձեռքը ունակ է դեպի ամեն կողմ ուղղելու և ակեղերքի շորս
անկյուններն արշավել տալու:

Գ

Այսպիսի ճշմարիտ ստածների հանդէպ ես անհարկի հարցեր են
տալիս: Որտեղի՞ց են հայտա,— ասում են,— այսպիսի աններգաշնակու-
թիւնները. եթէ աստված ոչ թէ շար բաների արարիչ է, այլ՝ բարիների,
որտեղի՞ց է խավարը, որտեղի՞ց են շարիքները, որտեղի՞ց են նեղու-
թիւնները, որտեղի՞ց են տանջանքները՝ մերթ ցրտից, մերթ տոթից: Կամ
որտեղի՞ց են շարսթիւնները, որ տեսնում ենք՝ երկու ազդակից մարդիկ,
միմյանց դեմ գրգռված, իրար մահվան ու արյան ծարավի են: Ուրիշ-
ներն էլ գերեզմաններն են փորփորում ու հողի տակ թաղված մարմին-
ները մերկացնելով, խայտառակելով, արևի երես են հանում և մեծար-
ված դիակը, շտապելուց շծածկելով²², թերևս շներին էլ կերակուր են
դարձնում: Եվ երբեմն լինում է, որ մեկը զլուխն ադատելով փախչում-
դնում է մի տեղ իր կյանքը փրկելու. իսկ մեկ ուրիշը, սաստիկ բարկու-
թյամբ բորբոքված, սրով (նրա) ետևից ընթանալով, չի դադարում, մին-
չև չի հագեցնում ցասումը: Որտեղի՞ց է այն անհագ ցասումը: Եվ մեկը
անում է իր նմանի հազուստները, իսկ եթէ նա դիմազորի, արևից էլ
կզրկի: Մեկն էլ մտադրվում է պղծել ուրիշի ամուսնութիւնը և, ապօրի-
նտար մտնելով օտար անկողինը, թույլ չի տալիս զավակների հայրը
լինել նրան, ով օրինակաւորեն ամուսնացած է: Եվ երբեմն-երբեմն
պատերազմներ են տեղի ունենում, մեղավոր ու արդար հավասարապես
կտորվում են. համաճարակներ ու սարսափելի հիվանդութիւններ են
լինում: Եվ ի՞նչ հարկ կա, որ մենք մեկ առ մեկ թվենք, այլ հենց համա-
ռօտ պիտի ասենք, թէ որտեղի՞ց են այս բոլորը և ի՞նչ է այսպիսի ան-

նայն, և ո՞վ է սկիզբն և գործիչ այնպիսի անպատեհից, բայց եթէ իցէ ինչ շար զօրութիւն՝ որ զայն ամենայն անհարթութիւնս տայցէ գործել, և ինքն իսկ արարիչ իցէ նոցա. զի վկասուած արարիչ ասել⁶³ այնպեսի իրաց անպատշաճ է. և ոչ ի նմանէ ունել զգոյութիւն շարիաց: Զիա՞րդ մարթ է զայնպիսիսն յԱստուծոյ կարծել. զի Աստուած բարեբար է և լաւութեանց արարիչ, և ի շարութեանց ինչ ի նա ոչ մերձեանայ, և ոչ խճն-դալ ընդ այն ախորժէ, այլ և խոտէ ևս զգործան և զգործելիս. զի անըն-տանի⁶⁴ են շարիք ի բնութենէ նորա:

Վասն որոյ կարծի՝ թէ էր ինչ ընդ նմա, որում հիւզն անուն էր, որ է նիւթ, ուստի զամենայն արարածս արար և զատոյց ամենարուեստն⁶⁵ իմաստութեամբ, և զարդարեաց վայելչութեամբ. և յայնմ նիւթոյ պարտ է կարծել զշարիս, որ անիրան և անկերպարան էր և խառն ի խուռն օձ-տելով⁶⁶ երթնելէր, և կարօտէր Աստուծոյ արուեստգիտութեանն⁶⁷: Եւ Աստուած ոչ ևթող զնա հանապազ խառն ի խուռն վարել, այլ ևկն յառ-նել զարարածս, և ի յոռութեանցն նորա յազնուագոյնսն զատուցանել կամեցաւ. և այնչափ ինչ արար ի նմանէ՝ որչափ Աստուծոյ վայելէր առ-նել տրարածս. և որ ինչ մրրախառն⁶⁸ էր ի նմանէ, և չէր պատշաճ արարչութեան, զայն եթող. և յայնմ մրրոյ են շարիք մարդկան:

Ե

Պատասխանի. արգարեւ իսկ շարիքն որ լինին՝ ի տարակուսի կացու-ցանեն⁶⁹ զբազումս, և բազում արք աւագք վասն նորին խնդիրս մեծա-մեծս արարին: Կէսք անսկզբնակից ինչ ընդ Աստուծոյ կամեցան զնել. և կէսք ըստ նմանէ նիւթ ինչ, զոր հիւզն անուանեն⁷⁰, թէ ի նմանէ արար զարարածս. և կէսք հրամարեցին բնաւ ի խնդրելոյ, որայէս թէ ամենեւին այնմ խնդրոյ չիք սպառուած⁷¹: Բայց մեզ հարկ եղև ի սիրոյ բարեկա-մաց, և յոչ ուղիղ հայելոյ ընդդիմակացն⁷², ըստ մերում տկարութեան ապաւինեալ յԱստուծոյ շնորհսն, միսել ի խնդիր ճառիցս. մանաւանդ զի յուսացեալ ևս վատահ իցեմք յուղղոց ունկնդրաց ի կամացն մտադիրու-թիւն. ուստի և լինիցի նոցա զճշմարիտն ուսանել, և մեզ ոչ ի գուր ինչ

պատեհութիւնների սկզբնապատճառն ու սրանք կատարողը, եթե ոչ ինչ-որ շար զօրութիւն, որը այս բոլոր անպատշաճութիւնները կատա-րել է տալիս և ինքն իսկ նրանց արարիչն է. որովհետև անհարմար է ստածուն այսպիսի բաների արարիչ համարել և ընդունել, թի շարիքների գոյացումը նրանից է: Ինչպե՞ս կարելի է այդպիսի բաները ստածուց ետրծել, որովհետև աստված բարեբար է ու լավութիւնների արարիչ. և շարութիւններից որեւէ բան նրան չի մօտենում, ոչ էլ ինքն է ախորժում այդպիսինով արախանալ, այլ մերժում է (չար) գործերը և (զրանք) նատարեցներին, որովհետև շարիքները խորթ են նրա էութիւնը:

Այդ պատճառով կարծվում է, թե նրա հետ կար մի բան, որի ա-նունն էր հյուլե²³, այսինքն՝ նյութ, որտեղից (արարիչը) բոլոր արարած-ներն ստեղծեց ու առանձնացրեց ճարտարարվեստ իմաստութիւնամբ և գորգարեց վայելուչ կերպով: Չարիքները (ծագած) պիտք է համարել մենց այն նյութից, որը անձև ու անկերպարան էր և թափառում էր՝ ան-կարգ, անղեկ ու խոտոր և կարիք էր զգում աստծու ճարտարագործու-թիւնը: Իսկ աստված շթողեց, որ նա շարունակ խառնաշփոթութիւնամբ յարժի²⁴, այլ ձեռնամուխ եղավ (նրանից) արարածներ ստեղծելու և կա-մեցավ նրա անպետքութիւններից աղնիվ բաները²⁵ զատել: Եվ նրանից այնքան բան ստեղծեց, որքան աստծուն պատշաճում էր արարածներ ստեղծել: Իսկ ինչ որ նրանից մրրախառն էր ու հարմար չէր արարչա-գործութիւն համար, այն թողեց: Հենց այն մրուրից են մարդկանց շա-րիքները:

Ե

Պատասխան. — Իսկապես, շարիքները, որ լինում են, տարակուսանքի մեջ են զցում շատերին: Եվ բազմաթիվ երևելի²⁶ մարդիկ դրա համար շատ որոնումներ կատարեցին: Ոմանք կամեցան աստծու հետ²⁷ գոյակից անըս-կիզբ²⁸ մի բան ենթադրել, իսկ ոմանք՝ նրանից զատ ինչ-որ նյութ, որը հյու-լե են անվանում (գտնելով), թե (աստված) նրանից ստեղծեց արարածնե-րը: Ուրիշներն էլ բոլորովին հրաժարվեցին քննելուց, որպես թե այդ հարցը ամենեկին սպառում չունի: Բայց մենք հարկադրվեցինք բարեկամների սիրուց և հակառակորդների սխալ հայացքներից, ըստ մեր տկարութիւն, ապավինելով աստծու շնորհներին, ձեռնամուխ լինել այս քննախոսու-թիւնը, մանավանդ որ հույս ու վատահոթիւն ունենք ուղղամիտ ունկըն-դիրների հոժարակամութիւն վրա: Այսպիսով նրանք ճշմարիտը կսովո-րեն, և մենք էլ իզուր տեղը խոսքեր չենք վատնի: Քանի որ ոչ թե ձրգ-

գրանս ծախելի, Քանզի ոչ եթէ անիրաւութեամբ ինչ յաղթել ջանամք, այլ իրաւամբըր գնչմարիտն ուսանել:

Որով յայտ է թէ երկուց անարարաց ի միասին չէ մարթ լինել: Զի որ՝ երկու ոք ի միասին իցեն, հարկ է թէ իցէ ինչ՝ որ զատանիցէ ի միջի: Արդ զիս՝ որ համարիցին զԱստուած. իբրև ի տեղոց՝ ինչ յամենամյն ի հիւզն լինել, եթէ ի միում ինչ ի մասին նորա: Եթէ զամենայն զԱստուած յամենայնի ի հիւզն լինել ասիցեն, որչափ մեծ ևս ասիցեն զԱստուած, գտանի հիւզն մեծ քան զնա: Քանզի յորում իցէ որ, այն յորում էն, քան զայն որ ի նմա էն՝ մեծ գտանի, զի բաւական եղև տանել բոլոր՝ զնա. և եթէ ի մասն ինչ միայն ի նմանէ, և այնպէս բիրապատիկ իսկ մեծ քան զնա հիւզն գտանի, զի սակաւ ինչ մասն նորա բաւական եղև ընդունել զամենայն զնա: Եւ եթէ ոչ ի նմա, և ոչ ի մասին ինչ նորա, յայտ է՝ թէ այլ ինչ էր անջրպետ ընդ մէջ երկոցուն, մեծ քան զերկոսին. և ոչ միայն երկու անսկզբնակիցք գտանին, այլ երեք. Աստուած, և հիւզն, և անջրպետն, և մանաւանդ մեծ ևս անջրպետն քան զերկոսին:

Իսկ եթէ էր երբէք հիւզն անզարդ և անարդ և անկերպարան, և զարդարեաց զնա Աստուած, քանզի ի յոռութեանցն նորա ի լաւն զարծուցանել կամեցաւ, ապա ուրեմն՝ էր երբեմն՝ զի յանզարդս և յանարդս՝ և յանկերպարանս էր Աստուած, և հարկ էր թէ իբրև զհիւզն իսկ և նա խառն՝ ի խառն վարէր:

Եւ թէ յամենայն ի հիւզն՝ որպէս ասենն՝ էր Աստուած, յորժամ զնա ի զարդ և ի յարդ և ի կերպարանս ածէր*, ինքն յո՞ մարթէր ամփոփել, զի չէր ուրեք մարթ ամփոփելոյ: Մի՞թէ և զի՞նքն ընդ հիւզին ի զարդս ի յարդս և ի կերպարանս ածէր, քանզի չզոյր ուրեք տեղի ամփոփելոյ. որ յետնոյ ամպարչութեանն՝ է:

Ապա թէ ասիցեն՝ թէ հիւզն՝ ի՞նչ յԱստուած էր, ըստ նմին օրինակի պարտ էր խնդրել՝ որպէս զա՞տ ինչ՝ ի նմանէ, որպէս զանասունս ի մէջ օգոյ՝ որք՝ ի նմա են և զատուցեալք ի նմանէ, թէ իբրև ի տեղոց՝՝ որպէս և ջարք յերկրի:

Եւ զհիւզեայն ասեն՝ թէ անճաճ և անզարդ և անարդ և շար էր. եթէ ըստ նոցա մտացն իցէ, ապա շարեաց տեղի էր Աստուած. զի անհնգեղքն և անզարդքն ի նմա էին. որ անհնարին անօրէնութիւն է, կոր-

* «Իսկ եթէ... ի կերպարանս ածէր» հաստատող հմմտ. «Անցարեայ», էջ 37, 14—20 (ծաւ. հրատ.):

տում ևնք անիրավութեամբ հաղթել, այլ արդարութեամբ ճշմարիտը սովորեցնել:

Պարզ է, որ երկու անստեղծներ միասին չեն կարող լինել. որովհետև ուր երկու բան միասին լինեն, մեջտեղը մեկն էլ պիտի լինի, որ սահմանազատի (նրանց)²⁰. Արդ՝ ինչպէ՞ս են պատկերացնում աստծուն. որպէս հյուլեի ամբողջութեան մեջ գոյութիւն ունեցող, թե՛ նրա մի որևէ մասում: Եթէ կարծում են, որ բովանդակ աստված ամբողջ հյուլեի մեջ էր, (ապա) որքան էլ մեծ համարեն աստծուն, հյուլեն դուրս կգա ավելի մեծ, քան նա: Որովհետև այն, ինչի մեջ մի բան կա, ավելի մեծ է լինում, քան այն, ինչ որ իր մեջ է գտնվում²⁰, քանի որ կարողացել է պարունակել այն ամբողջապես իր մեջ տեղավորել: Իսկ եթէ (աստված) միայն հյուլեի մի մասի մեջ էր²¹, ապա այդպիսով նրանից բյուրապատիկ մեծ կլինէր հյուլեն, որովհետև իր մի փոքր մասը կարողացել է պարունակել այն ամբողջութիւնը: Եվ եթէ ո՛չ նրա մեջ էր, ո՛չ էլ նրա մի մասի մեջ. պարզ է, որ ուրիշ ինչ-որ անջրպետ կար երկուսի միջև՝ երկուսից էլ մեծ²²: Այսպիսով ոչ թէ երկու անսկիզբ գոյակիցներ են լինում, այլ՝ երեք՝ աստված, հյուլեն ու անջրպետը, և մանավանդ անջրպետն ավելի մեծ, քան այն երկուսը:

Իսկ եթէ մի ժամանակ հյուլեն անզարդ, անձև ու անկերպարան էր, և աստված ձևավորեց այն, որովհետև կամեցավ նրա անպետքութիւններին լավ բան ստեղծել, ուրեմն կար ժամանակ, երբ աստված ևս անզարդ, անձև ու անկերպարան էր, և պետք է որ ինքն էլ հենց հյուլեի պէս անկարգ կերպով շարժվեր:

Եվ եթէ աստված, ինչպէս ասում են, ամբողջ հյուլեի մեջ էր, երբ այն զարդի, ձևի ու կերպարանքի էր բերում, ինքը որտե՞ղ կարող էր տեղավորվել, որովհետև որևէ տեղում պարփակվելու հնար չկար: Մի՞թէ իրեն էլ հյուլեի հետ զարդի, ձևի ու կերպարանքի էր բերում՝ պարփակվելու ուրիշ տեղ չլինելու պատճառով: Այդ (կարծիքը) հատուկ է ծայրահեղ անօրինութեան:

Իսկ եթէ ասեն, թէ հյուլեն էր աստծու մեջ, (ապա այդ դեպքում) նույն ձևով պետք է քննել՝ որպէս նրանից զա՞տ մի բան²³ էր— ինչպէս անասունները՝ օդի մեջ, որոնք նրա մեջ գտնվելով զատված են նրանից,— թէ այնպէս էր տեղավորված, ինչպէս շրերը՝ հողում²⁴:

Եվ հյուլեի մասին ասում են, թէ անպատշաճ, անզարդ, անձև ու չոր էր: Եթէ ըստ նրանց մտածածի լինէր, ապա աստված շարիքների տեղ կլինէր, որովհետև անճոռնիներն ու անզարդները նրա մեջ պիտի լինէին: Սակայն սաստիկ անօրինութիւն է աստծու մասին կարծել, որ մի ժամանակ շարիքների հյուրընկալն էր և ապա՝ նրանց արարիչը, ինչ-

ծել զԱստուծոյ թէ երբեմն ասպնջական⁸³ շարեաց էր, և ապա արարիչ շարեաց. նա և բաժանելի և՛ թէ ի նմա իբրև ի տեղու⁸⁴ էր:

2

Արդ հարկ է ի պատճառս շարեացն դալ, և ցուցանել՝ թէ ուստի՛ լինին շարիքն, և չէ պատճառ շարեաց Աստուած՝ այնու զի առքնթեր նմա զհիւսն գնեն:

Եւ արդ զո՞ր հիւզ առ ձեռն զնիցեն Աստուծոյ. ո՞չ ապարէն զայն՝ ուստի զաշխարհս արար. որ անկերպարանն և անզարդ և անարդ էր: Զի տեսանեմք զաշխարհս ի պէսպէս կերպարանս և ի զարդս և ի յարդրս. ապա ուրեմն կերպարանաց և զարդուց և արդուց արարիչ է Աստուած, և ոչ բնութեանց: Իսկ եթէ արարչի այն զործ է՝ գրնութիւնս առնել, և ոչ միայն⁸⁵ արդս և զարդս և կերպարանս, յայտ է եթէ աւելորդ է կարծել՝ թէ ի նիւթոյ ինչ իմեքէ յընթերակացէ արար Աստուած զաշխարհս, այլ յոչընչէ⁸⁶ և ի շոյլէ:

Նաև զմարդիկ տեսանեմք, զի ի շոյլէ առնեն ինչ. որպէս շինողքդ ոչ ի քաղաքաց քաղաքս առնեն, և ոչ ի տաճարաց տաճարս: Նոքա քանզի ամենևին յոչընչէ չկարեն ինչ առնել, քարինքն՝ զոր ի շինածսն յօրինեն՝ ոչ և⁸⁷ քարինք կոչին⁸⁸, այլ կամ քաղաքք կամ տաճարք. զի ոչ եթէ բնութեան գործ է քաղաքս կամ տաճարս, այլ արուեստին է՝ որ ի բնութեանն⁸⁹, Եւ արուեստն⁹⁰ ոչ եթէ յընթերակացէ ինչ իմեքէ՝ որ ի բնութիւնսն իցէ՝ առնու զարուեստգիտութիւնն⁹¹, այլ ի դիպացն որ դիպին ի բնութեանցն, Քանզի ոչ եթէ անձնաւոր⁹² ինչ յանձնաւորաց զարուեստն⁹³ կարէ ցուցանել, այլ ի դիպացն որք⁹⁴ դիպինն. որպէս ի դարբնութենէ զարբինն, և ի հիւսնութենէ հիւսն⁹⁵, Զի մարդ և յառաջագոյն քան զարուեստն⁹⁶ է. բայց արուեստն⁹⁷ չէ՝ եթէ ոչ նախ մարդն իցէ. ուստի զարուեստն յոչընչէ⁹⁸ ի մարդիկ պատշաճեալ հարկ է ասել: Եւ եթէ առ մարդկան այսպէս, ո՞րչափ ևս առաւել պատշաճ իցէ զԱստուծոյ իմանալ՝ թէ ոչ միայն արդուց և զարդուց և կերպարանաց արարիչ է, այլ յոչընչէ առնել բաւական է բնութիւնս՞, և ոչ արգասիս նիւթ՝ յորմէ Աստուած ընտրեաց⁹⁹ զքարին ի մի թեր, և զշարն մրրախառն ի միւս¹⁰⁰ կողմն, ուստի զանայ մրրախառն¹⁰¹ զյատակն պղտորել:

* «Ոչ միայն արդուց... բնութիւնս» Ռատվածը Ռմմո. «Վեցարեայ», էջ 14, 17—18 (ծան. հրատ.):

պես նաև՝ բաժանական էր, որպես թե (հյուսն) տեղավորված էր նրա մեջ՝ իբրև մի տեղում⁸⁵:

2

Այժմ անհրաժեշտ է շարիքների պատճառին գալ և ցույց տալ, թե որտեղից են առաջանում շարիքները, և թե աստված չէ շարիքների պատճառը⁸⁶, որովհետև նրան կից հյուսն են ենթադրում:

Եվ, այգպիսով, ո՞ր հյուսն են աստուծու մոտ ենթադրում, արդյոք ո՞չ այն անկերպարանը, անզարդն ու անձևը, որից (աստված, ըստ նրանց), այս աշխարհն ստեղծեց: Քանի որ տեսնում ենք այս աշխարհը գանազան կերպարանքներով, զարդերով ու ձևերով, ուրեմն (դուրս է գալիս, որ) աստված կերպարանքների, զարդերի ու ձևերի արարիչ է և ոչ թե գոյականների: Եվ եթե արարչի գործն է (նախ) գոյականը ստեղծել և ոչ թե միայն ձևեր, զարդեր ու կերպարանքներ, պարզ է, որ ավելորդ է կարծել, և աստված աշխարհն ստեղծեց ինչ-որ մի հարակից նյութից և ոչ թե ոչնչից ու անգոյից:

Տեսնում ենք, որ մարդիկ ևս անգոյությունից բան են ստեղծում. ինչպես՝ շինարարները քաղաքներից շեն կառուցում քաղաքներ, ոչ էլ տաճարներից՝ տաճարներ: Որովհետև նրանք լիակատար ոչնչությունից չեն կարող⁸⁷ բան ստեղծել. քարերը, որոնցով շենքեր են կառուցում, այլևս քարեր չեն կոչվում, այլ՝ քաղաքներ կամ տաճարներ, քանի որ քաղաքներ և տաճարներ (ստեղծելը)⁸⁸ ոչ թե բնության, այլ նրա մեջ եղող արվեստի⁸⁹ գործն է: Եվ վարպետը⁹⁰ ոչ թե բնության մեջ եղող ինչ-որ հարակից բանից է ստանում վարպետությունը, այլ՝ այն եղելություններից, որոնք գոյականներից են լինում. որովհետև որևէ անձնավորություն (որպես գոյակ) ոչ թե գոյականներից կարող է վարպետությունը ցույց տալ, այլ տեղի ունեցող իրողություններից, ինչպես զարբինը՝ զարբնությունից և հյուսնը՝ հյուսնությունից: Քանի որ մարդն արվեստից առաջ գոյություն ունի, ուստի արվեստը չի լինի, եթե նախ մարդը չլինի: Հետևաբար պետք է ասել, որ արվեստը մարդուն հարմարեցված է ոչնչից: Եվ եթե մարդկանց նկատմամբ այսպես է, ապա որքան ավելի պատշաճ է աստուծու մասին իմանալ, թե նա ոչ միայն ձևերի, զարդերի ու կերպարանքների արարիչ է, այլև ունակ է ոչնչից ստեղծելու գոյականը, և չպետք է կարծել (թե սրանք) արգասիք են նյութի⁹¹, որից աստված (իրը) գտնեց բարին մի կողմ, իսկ մրրախառն շարը՝ մի այլ կողմ, որտեղից էլ մրրախառնը ձգտում է հստակը պղտորել:

Չարիքս որ լինին ուստի՞ իցին:

Հարցցուր և մեք. Հարիբն որք¹⁰² լինին անձի՞նք ինչ իցին, թէ՞ արգասիք անձանց:

Ասեն. ի դէպ է կարծել՝ եթէ արգասիք անձանց:

Եւ հիւզն, դոր ասեն անարդասաւոր և անկերպարան, գիա՞րդ անարգասաւորն և անկերպարանն¹⁰³ յայլս կարէր արդիւնս ծնուցանել, եթէ ոչ ի դիպացն լինիցին¹⁰⁴ շարիքն, և ոչ ի նմանէ: Զի սպանութիւնն չէ անծրն ինչ, և ոչ շնութիւնն անձն ինչ է, և ոչ զարծեալ այլքն մի քսա միոջէ ի շարեացն. այլ որպէս ի դպրութենէ դպիր կոչի, և ի ճարտարութենէ ճարտար, և ի բժշկութենէ բժիշկ, և այն ոչ եթէ անձինք ինչ են, այլ յիրաց անտի¹⁰⁵ առնուն զանուանս¹⁰⁶, նոյնպէս և շարիքն ի դիպացն առնուն զանուանումն:

Ապա եթէ և զայլ ոք իմանայցեն զրդիչ և գրգռիչ՝ որ արկանիցէ ի միտս մարդկան զշարիսն, և նա ի գործոյն՝ դոր գործէ՞ առնու զանուն շարութեան: Բայց զայն պարտ է գիտել, թէ՞ զոր գործէ ինչ ոք՝ ոչ ինքն նոյն է. որպէս բրուտն յորժամ անօթս գործիցէ՝ ոչ ինքն անօթ լինի, այլ գործիչ է անօթոցն, ուստի և զանուանումն արուեստին¹⁰⁷ առնու. նոյնպէս և շարագործն ի շարն գործելոյ՝ առնու զանուն շարութեանն՝ եթէ շուն իցէ և եթէ սպանող: Ապա ուրեմն յիրաւի ասին մարդիկ արարիչք շարեաց, զի ինքեանք են պատճառք առնելոյ և շառնելոյ: Եւ զշարիսն ոչ պարտիմք անձինս անուանել¹⁰⁸, այլ արգասիս անձանց և շար¹⁰⁹:

Իսկ եթէ ի նմին յամառութեան կացցեն՝ թէ՞ արգարև անարդ և անարգասաւոր էր¹¹⁰ հիւզն, և Աստուած ած զնա ի գարդ և ի կերպարանս և յարգասիս, ապա զԱստուած դնեն պատճառս շարեացն: Լավ էր լեալ թէ՞ նոյնպիսի կացեալ էր անհեղեղ և անարգասաւոր, քան զալ յարգասիսն և ի կերպարանս, և լինել պատճառ շարեաց այլոց: Քանզի զի՞նչ մարթի ոք լինել՝ որ իցէ թէ՞ անկերպարան իցէ. նա և ասելն անկերպարան՝ զկերպարանացն յայտ առնէ: Իսկ եթէ էր ինչ անձնաւոր և կերպարանաւոր, աւելորդ է ասել արարիչ զԱստուած:

Չարիքները, որ լինում են, որտեղի՞ց են:

Մենք ևս հարցնենք՝ «Չարիքները, որ լինում են, ինչ-որ գոյակներ»⁴² են, թե՞ գոյակների արգասիք»:

Ասում են՝ «Նպատակահարմար է կարծել, թե գոյակների արգասիք են»:

Եվ հշույնն, որ անարգասավոր ու անկերպարան են համարում, անարգասավոր ու անկերպարան լինելով ինչպե՞ս կարող էր տարբեր արդյունքներ առաջ բերել, եթե շարիքները պատահմունքներից չեն, այլ նրանից են: Քանի որ սպանությունն ինչ-որ գոյակ չէ, ոչ էլ անառակությունն է գոյակ, նույնպես և շարիքներից մյուսները՝ մեկ առ մեկ, այլ ինչպես որ դպրությունից դպիր են կոչվում, վարպետությունից՝ վարպետ, բժշկությունից՝ բժիշկ, այդ (զբաղմունքներն էլ) ոչ թե ինչ-որ գոյակներ են, այլ՝ իրողություններից վերցվող անուններ, նույնպես և շարիքներն են պատահմունքներից անվանում ստանում:

Իսկ եթե զրգող ու գրգռող կարծեն ուրիշ մեկին, որը մարդու մըտքում շարիքներ է բորբոքում, և նա (շարիք գործողը) կատարած գործից շար անունն է ստանում, ապա պետք է իմանան, որ մեկը ինչ կատարում է, ինքը նույնը չէ: Օրինակ՝ իբր բրուտը անոթներ է պատրաստում, ինքն անոթ չի լինում, այլ անոթներ պատրաստողն է, որտեղից էլ արհեստի անվանումն է ստանում: Նույնպես և շարագործը շարիք գործելուց է շարագործ անունն ստանում՝ լինի անառակ, թե մարդասպան: Ուրեմն մարդասպան: Ուրեմն մարդիկ իրավացիորեն են համարվում շարիքներ ստալ բերողներ, որովհետև իրենք են (այդ) անելու կամ շանելու պատճառը: Եվ շարիքները շարիքի համարենք գոյակներ, այլ՝ գոյակների արգասիք⁴³:

Իսկ եթե նույն համառությամբ պնդեն, թե հշույնն անձն ու անարգասավոր էր, և աստված զարդի, կերպարանքի ու արդյունքի բերեց այն, ուրեմն աստծուն շարիքների պատճառ են համարում: Լավ կլինի, որ (հշույնն) մնար նույնպիսին՝ անճոռնի ու անարգասավոր, քան թե կերպարանքի ու արդյունքի բերվեր և ուրիշների համար շարիքների պատճառ դառնար: Որովհետև ինչպե՞ս կարող է մեկը գոյություն ունենալ՝ երբեք անկերպարան լինելով. հենց անկերպարան ասելը կերպարանքի մասին է հայտնում: Իսկ եթե ձևավորված գոյակ կար, ավելորդ է աստծուն արարիչ ասել:

Այլ այնու, ասեն, զի յանարդութենէն և յանհեղեղութենէն դարձոյց ի դարդ և ի կերպարանս, յիրախ կոչի արարիչ:

Այլ այնմ նման է, յորժամ ի քարանց որ շինուածս առնիցէ՝ պատշտման յոյն և յօրինելոյն միայն արարիչ է, և ոչ բնութեանն: Եւ արդ յի՞նչ ինչ արդեօք արար Աստուած զանկերպարանն. ի լա՞ւ ինչ թէ ի յոռի: Եթէ ասիցեն՝ եթէ ի լաւ, զշարիսն որ լինին պարտին խնդրել, թէ ուստի՞ լինին: Ուրեմն¹¹¹ արգասիքն ոչ նոյնպիսի մնացին՝ որպէս և էինն, այլ զի¹¹² ի լաւն դարձեալ՝ լաւք եւեթ երևեսցին: Ապա եթէ ի յոռի ինչ դարձան, իշխեսցեն՝ ասել՝ թէ շարեացն պատճառ Աստուած է, զի նա զարգասիսն ի լաւ անգր դարձոյց:

Այլ ասեն՝ թէ զլստակն ի մի կողմն ընտրեաց, ուստի զարարածսն արար, և զմրրախառն եթող:

Ասացուք. որպէս զի թէ կարող էր և զայն յստակել և զշարիսն ի միջոյ ղառնալ, և ոչ կամեցաւ զայն ի միջոյ բառնալ, ապա պատճառս շարեացն պարտ է զնա ասել. զի ի կիսոյն նորա արար բարի արարուածքս¹¹³, և զկէսն նորա եթող նոյնպիսիս՝ յապականութիւն լինելոյ բարեօք արարածոցն: Եւ թէ¹¹⁴ ճշմարտիւ որ բննիցէ դիրսն՝ գտանէ յանհարին վտանգս եկեալ զհիւզն քան զառաջին անկաղմութիւնն, զի նախ քան զընտրելն և զղղալն¹¹⁵ զվտանգսն շարեաց¹¹⁶ յապահովի և յանհոգութեան կայր. և արդ յառնոյ զազգմունս շարեացն ի տագնայցի և ի տարակուսի կայ: Եւ թէ կամիս՝ ի մարդոյ իսկ առ օրինակ. զի նախ քան զպատկերանալն և լինել կենդանի, անմասն էր ի շտրեաց. և յորժամ դայ ի շափ հասակի մարդոյ, յայնժամ միտի ի շարիս յիւրմէ անձնիշխանութենէ: Նոյնպէս և ի բարեբարութենէն, զոր ասեն յԱստուծոյ եղեալ հիւզեացն, գտանի՞ զի ի յոռութիւնս եկն:

Ապա եթէ ի շարեացն Աստուծոյ բառնալ զշարիսն եթող նոյնպիսի¹¹⁷, այնու տկարութիւն ածեն զԱստուծով՝ կամ թէ բնութեամբ տկար իցէ, կամ թէ առ երկիւղի յաղթեցաւ յայմէ զօրագունէ քան զնա: Եթէ յաղթեալ կասկածանօք ի մեծագունէ քան զնա ասիցեն, հարկ է թէ զշարիսն բռնադատիչս¹¹⁸ կամաց նորա զենն: Եւ ընդէ՞ր ըստ նոցա բանիցն շարիքն ոչ լինէին աստուածք, որ Աստուծոյն յաղթել կարէին:

«Բայց, — ասում են, — (աստված) արդարացիորեն արարիչ է կողմում նրանով, որ անձնութիւնից ու տարածութիւնից (հյուսն) զարդի է կերպարանքի բերեց»:

Դա նման է նրան, որ երբ մեկը քարերից շենքեր է կառուցում, միայն հարմարեցվածի ու կերտվածի արարիչ է լինում և ոչ թե բնանյութի¹¹⁹. Եվ արդ՝ աստված ինչպիսի՞ բանի վերածեց անկերպարանը, լավի՞, թե՞ անպիտանի: Եթե ասեն՝ լավի, (այսպէս) պարտավոր են քննել, թե սրտեղից են լինում վրա հասնող շարիքները: Ուրեմն¹²⁰ արդյունքները նույնը շինացին ինչպէս որ կային, այլ լավի վերածվելով երևում են¹²¹ միայն, լավ: Իսկ եթե ինչ-որ անպիտան բանի (էլ) փոխվեցին, կհասնուրդնեն՝ ասել, թե շարիքների պատճառն աստված է. չէ՞ որ նա արդյունքները լավի վերածեց:

Բայց ասում են, թե (աստված) հստակը մի կողմ դատեց, որից արարածներն ստեղծեց, իսկ մրրախառնը թողեց:

Ասենք՝ ինչպէս¹²². Թե որ (աստված) կարող էր հստակել այն և շարիքները մեջտեղից վերացնել, բայց չկամեցավ վերացնել, ուրեմն՝ նրան շարիքների պատճառ պետք է համարել, որովհետև նրա (հյուսնի) մի մասից բարի արարածներ ստեղծեց, իսկ մյուս մասն էլ թողեց նույնութիւնը բարի արարածների ապականման նպատակով: Եվ եթե մեկը համարտապէս քննի հանգամանքները, հյուսնն կգտնի ավելի խիստ վտանգների ենթարկված, քան սկզբնական անկերպութիւնը (էր), որովհետև նախքան զատվելը և շարիքների վտանգներն զգալը ապահով ու անհոգ վիճակում էր, իսկ այժմ շարիքների ազդումը կրելուց տագնայի ու մոլորութեան մեջ է գտնվում: Եվ եթե կամենում ես, հենց մարդու օրինակը նկատի ունեցիր, որովհետև ձևավորվելուց ու կենդանի դառնալուց առաջ շարիքներից զերծ է¹²³, իսկ երբ շափահաս մարդ է դառնում, այն ժամանակ իր ազատկամութիւնը հակվում է դեպի շարիքը: Այսպէս էլ (երբ) ասում են, թե հյուսնն աստուծոց է ստեղծվել, զուրս է պիտի, որ բարութիւնից դեպի շարութիւն է եկել:

Իսկ եթե (ասում են)՝ աստված, շարիքները վերացնել չկարողանալով, (դրանք) թողեց նույնութիւնը, դրանով թուլութիւն են վերագրում, աստուծուն կամ (կարծում են), թե էութեամբ տկար է կամ թե երկյուղի պատճառով հաղթվեց իրենից ավելի զորեղ մեկից: Եթե երկյուղով իրենից ավելի մեծի կողմից հաղթված են կարծում, պետք է որ շարիքները նրա կամքի բռնադատիչներ համարեն: Եվ շարիքները, որ, ըստ նրանց խոսքերի, կարող էին աստուծուն հաղթել, ինչո՞ւ չպիտի լինեին աստվածներ:

Դարձեալ հարցցուք զհիւղան. պարզ ինչ բնութիւն իցէ, եթէ յօդուածով. զի ազգի աղբի գործուածք¹¹⁹ իրացն յայսպիսի քննութիւնս անծնն զմեզ: Զի եթէ պարզ բնութիւն էր հիւղն, և մենակերպ, և աշխարհս ի յօդուածոց^{120*} և ի պէս-պէս բնութեանց և ի խառնուածոց¹²¹ հաստատեալ է, անհնարին է ասել, եթէ հիւղեայն** լեալ իցէ: Վասն զի չէ մարթ յօդուածոցին¹²² ի միոջէ պարզ բնութենէ ունել զհաստատութիւնն. քանզի յօդուածոցն¹²³ ի պարզական բնութեանցն յօդին:

Եւ եթէ ի պարզական բնութեանցն յօդեցաւ, ապա էր ժամանակ յորժամ հիւղն իսկ չէր ի միջի, զի ի պարզականացն յօդելոյ եղև հիւղն. ուստի լեալ իսկ երևի հիւղն, և ոչ անարար: Զի եթէ յօդուածով¹²⁴ էր հիւղն, և յօդուածոցն¹²⁵ ի պարզականացն ունին զանձնաւորութիւն, ապա էր երբէք զի չէր իսկ հիւղն, մինչ չև¹²⁶ պարզականացն ի միմեանս յարեալ էր, և եթէ էր ժամանակ յորժամ զի հիւղն չէր, ապա շարժ ժամանակ յորում չէր անարար¹²⁷: Զի եթէ Աստուած անարար էր, և պարզականքն ևս անարար¹²⁸ ուստի հիւղն յօդեցաւ, յայտ է թէ չէին երկուքն միայն անարարք, այլ հինգ:

Եւ արդ տեսցուք, հաւանք՝ ինչ բնչ միմեանս էին բնութիւնքն, ուստի հիւղն յօդեցաւ, թէ հակառակք իրերաց. նա ¹²⁹ աւասիկ տեսանեմք զբնութիւնն միմեանց հակառակս. քանզի բնոյզմակաց է հրոյ ջուր, և յուսոյ խաւար, և ցրտոյ շերմ, և ցամաքի խոնաւ: Եւ ինքեան¹³⁰ ինչ հակառակ և վնասակար չէ, բայց բնկերին¹³¹. և անտի¹³² յայտ է՝ թէ չեն ի միոջէ նիւթոյ, և ոչ մի նիւթն ի շորից հակառակորդաց: Արդ եթէ մինչ էր նիւթն՝ ոչ եթե ինքեան¹³³ հակառակ էր, այլ բնկերին. որպէս սպիտակ թխոյ, և քաղցր դառին:

Թ

Եւ արդ զհիւղեայն խնդիր թողեալ՝ զոր նիւթն ամենայնի կոչեն, ի շարեացն խնդիր եկեսցուք՝ զոր ի նմանէն իմանան: Զի յորժամ շարիքն յայտ լինիցին՝ թէ չեն անձնաւորք, անտի¹³⁴ և հիւղն յանդիմանի՝ թէ ոչ էր երբեք, և ոչ բնութիւն անձնաւոր:

* ի յօդուածոյ (էջ 84):
 ** ի Ռիտեայն (էջ 85):

Դարձյալ հարցնենք հյուլեի մասին՝ արդոք պարզ մարմին¹⁴⁰ էր, թե՞ բաղադրյալ, որովհետև առարկաների տեսակ-տեսակ կազմությունները մեզ այսպիսի քննությունների են մղում¹⁵⁰: Եթե հյուլեն պարզ մարմին էր և միատարր, անհնար է ասել, թե հյուլեից¹⁵¹ է ստեղծվել աշխարհը, որովհետև սա կազմված է բաղադրյալ և տեսակ-տեսակ մարմիններից ու խառնուրդներից: Անկարելի է, որ բաղադրյալները (միայն) մեկ պարզ տարրից կազմվորում ունենան, քանի որ դրանք (բաղադրյալները) կազմվում են (մեկից ավելի) պարզ տարրերից:

Եվ եթե հյուլեն բաղադրվեց պարզ տարրերից, ուրեմն կար ժամանակ, երբ ինքն իսկ գոյություն չուներ, որովհետև պարզերի բաղադրումից եղավ հյուլե: Այստեղից երևում է, որ հենց հյուլեն էլ ստեղծված է և ոչ թե անստեղծ: Որովհետև եթե հյուլեն բաղադրյալ էր, իսկ բաղադրյալներն էլ պարզերից են գոյացում ստանում, ուրեմն կար ժամանակ, երբ հյուլեն էլ չկար՝ քանի զեռ պարզերը միմյանց հարակցված չէին: Եվ եթե կար ժամանակ, երբ¹⁵² հյուլեն գոյություն չուներ, ուրեմն չկար ժամանակ, երբ այն անստեղծ էր¹⁵³: Որովհետև, եթե աստված անստեղծ էր, և անստեղծ լինեին նաև պարզերը¹⁵⁴, որոնցից հյուլեն բաղադրվեց, ակնհայտ է, որ միայն երկուսը չէին լինի անստեղծ, այլ՝ հինգը¹⁵⁵:

Իսկ այժմ տեսնենք՝ այն տարրերը, որոնցից հյուլեն բաղադրվեց, միմյանց հետ հա՞շտ էին, թե՞ իրար հակառակ: Եվ ահա տեսնում ենք՝ տարրերը ներհակ են միմյանց, որովհետև կրակին հակառակ է ջուրը, յուլսին՝ խավարը, ցրտին՝ տաքությունը, շորությանը՝ խոնավությունը: Եվ ոչ մի բան ինքն իրեն հակառակ ու վնասակար չէ, իսկ ուրիշին (հակառակ ու վնասակար է): Այստեղից էլ պարզ է, թե մեկ նյութից (առաջացած) չեն, և ոչ էլ մեկ նյութը շորս հակառակորդներից (է): Ուրեմն եթե նախապես կար նյութը, ոչ թե իրեն, այլ զուգակցին էր հակառակ, ինչպես սպիտակը՝ սևին և քաղցրը՝ դառնին:

Թ

Եվ արդ՝ թողնելով հարցը հյուլեի, որ ամեն ինչի նյութն են համարում, գանք շարիքների խնդրին, որոնք նրանից (առաջացած) են կարծում: Եվ երբ պարզ դառնա, որ շարիքները գոյակներ չեն, այդպիսով կապացուցվի, որ հյուլեն էլ երբեք չկար, ոչ էլ գոյացական էություն էր:

Արդ գմարդկան իսկ շարեաց հարցցուք. արգասի՞ք անձանց իցեն, և եթէ անձիւր ինչ շարիքն. զի որ ինչ ի մարմինս և ի¹³⁶ հոգիս¹³⁶ շարժուելու խաղան, ոչ մարթի ասել՝ թէ այն մարդ իցէ, այլ կամական շարժուելուք. զի մարդն անձնաւոր է, և բարքն շանձնաւորք, որպէս սպանութիւն կամ շնութիւն՝ որ ի բարուցն գործիցին:

Արդ եթէ այնք՝ արարածք ինչ անձնաւորք իցեն, հարկ է և զպատճառն զոր դնեն՝ արարած անձնաւոր կարծել. զի որոյ մասն ինչ արարած է, յայտ է եթէ նա ամենևին իսկ արարած է. և որոյ մասնն չէ արարած, նա բնաւ իսկ չէ արարած: Ապա ուրեմն էր երբէք՝ զի բնաւ չէր ամենևին ինչ արարիչ բովանդակ¹³⁷, մինչ չև Աստուծոյ գմարդն արարեալ էր, ուստի շարիքն լինին: Քանզի մասանց շարեաց գտանի մարդըն արարիչ, անտի յայտ է թէ և բովանդակ¹³⁸ իսկ շարեացն արարիչ Աստուած է, զոր ամենևին մի՛ երբէք լիցի ասել՝ թէ Աստուած շարեաց պատճառ իցէ, այլ այն որ իւրով կամօք զգործ շարեացն գործիցէ. և լուսմէ¹³⁹ շարն գործի՛ յիրաւի նմին և անուն շարութեան դնի, որպէս և շտապագոյն իսկ ասացաք:

Ժ

Եւ արդ եկեսցուք յիրացն իսկ ի քնին, զի յորժամ ճշդիւ մրցութիւնք լինիցին՝ դիրաւ գլայտնութիւն ճատիցն յանդիման կացուցանիցեն:

Արդ զԱստուած բարի՞ և բարերա՞ր ասիցեն: Հարկ է թէ բարի և բարերար ասեն, և շարութիւն ինչ ի նա ոչ մերձենայ: Եւ եթէ այն այնպէս իցէ. նախ զշնութենէ և զպոռնկութենէ հարցցուք, և ապա զայլոցըն¹⁴⁰ նոյնպիսեաց: Եթէ Աստուծոյ կամօք գործէին այնպիսի շարիք, ընդէ՞ր ի գործելեաց շարեացն վրէժս պահանջէ¹⁴¹ այլ այնու զի ըստ¹⁴² շարեաց գործոցն վրէժս պահանջիցէ¹⁴³ յայտ է եթէ ոչ ախորժէ զշարիսն, այլ ատեայ, և պատիժս պատուհասից ի վերայ գործելեացն ատէ. որոց, ըստ իւրեանց անմտութեան, խրտաք նորա շարութիւնք կարծին. որպէս և այժմ սպանողք յորժամ ի պատիժս մտանեն՝ ոչ բարերարս զպատճառուն կոչեն, այլ շարարարս. քանզի այնպիսի բարք են շարագործաց՝ զիրաւունսն անիրաւութիւն ասել: Բայց մեզ մի լիցի այնպիսի ինչ ասել. այլ զշարիսն ոչ անձնաւորս կարծել, այլ կամածինս:

Այժմ հարցնենք հենց մարդկային շարիքների մասին. այդ շարիքները գոյակների արգասի՞ք են, թե՞ գոյակներու Երբ շարժումներ և շարժումներ են տեղի ունենում մարմնում ու հոգում, չի կարելի ասել, թե զրանք մարդ են, այլ կամածին շարժումներ են, որովհետև մարդը գոյակ⁵⁶ է, իսկ բարքը գոյակ չէ, ինչպես օրինակ՝ սպանությունը կամ անառակությունը, որ բարքերից են բխում:

Արդ՝ եթե այդպիսի հետեանքները գոյակներ լինեն, պետք է գոյացական արարած համարել նաև այն պատճառը, որը (նրանք) մատուցույց են անում. քանի որ ինչի մի մասը արարած է, պարզ է, որ այն ամբողջովին արարած է, իսկ որի մի մասը արարած չէ, այն բնավ էլ արարած չէ: Հետևաբար կար ժամանակ, երբ դեռ աստված չէր ստեղծել մարդուն, ամենևին էլ չկար բովանդակ (շարության) ինչ-որ արարիչ⁵⁷, սրից շարիքներ առաջանային: Որովհետև մարդը շարիքների մի մասի արարիչ է, դուրս է գալիս, որ հենց բոլոր շարիքների արարիչն աստված է: Բայց երբեք չի կարելի ասել, թե աստված է շարիքների պատճառը, այլ նա, ով իր կամքով շար գործ է կատարում. և ում կողմից շարությունը կատարվում է, նրան էլ իրավացիորեն տրվում է շար անունը, ինչպես որ ավելի առաջ էլ ասացինք:

Ժ

Եվ այժմ դանք բուն իրերի քննությանը, որովհետև եթե բանակոխվելերը ճշտությամբ լինեն, ասածների մեկնաբանությունը հեշտությամբ կներկայացնեն:

Արդ՝ աստուծոն բարի՞ և բարերա՞ր են համարում: Պետք է որ բարի և բարերար համարեն ու (ընդունեն, որ) ոչ մի շարիք նրան չի մոտենում: Եվ եթե այդ այդպես է, նախ անառակության ու պոռնկության մասին հարցնենք, իսկ հետո՝ սրանց նման ուրիշների: Եթե այդպիսի շարիքները աստծու կամքով կատարվեին, նա ինչու՞ պիտի շարիքներ կատարողներից վրեժ տուեր⁵⁸: Բայց որովհետև ըստ շար գործերի վրեժ է լուծում, հասկանալի է, որ ոչ թե ախորժում, այլ ատում է շարիքները և պատիժների ու պատուհասների է ենթարկում (դրանք) կատարողներին, որոնք, իրենց անմտության համաձայն, նրա պատիժները շարիքներ են կարծում. ինչպես և այժմ՝ մարդասպանները, երբ պատիժների են ենթարկվում, պատժողներին կոչում են ոչ թե բարերար, այլ՝ շարարար, որովհետև շարագործներն հատուկ բարք է արգարացիությունը անարդարություն դիտել: Բայց մենք երբեք այդպիսի բան չենք ասի, որովհետև շարիքները ոչ թե գոյակներ, այլ կամքի ծնունդ ենք համարում:

Ապաքէն պոռնկութիւն և շնութիւն՝ ի մերձենալոյ ի միմեանս առն և կնոջ լինին .եթէ յիւր կին որ օրինօք ամուսնացեալ մերձենացէ վասն որդէծնութեան և դաւակի սիրելոյ, բարիօք է մերձաւորութիւնն. ապա եթէ ուրուք թողեալ զիւր կին, զայլոց ամուսնութիւնն թշնամանիցէ, գործ շարութեան գործէ: Եւ թէպէտ¹⁴⁴ մերձաւորութիւնն նոյն է, և օրինակ մերձաւորութեանն ոչ նոյնպիսի. քանզի մին բուն հայր լինի որդոց, և միտն գողունի: Նոյն¹⁴⁵ բանք են և վասն պոռնկութեան. եթէ վասն որդէծնութեան որ մերձենացէ յիւր կին, յիրաւի է. ապա եթէ առ ցանկութեան օտար մարմնոց ցանկանայցէ, կարի իսկ անիրաւութիւն: Եւ յայտ է՝ թէ իրքն շարք յայնժամ լինին, յորժամ պէտքն օրինօք ոչ վճարեսցին:

Նա և զսպանութենէ նոյն բանք են. յորժամ զըմբռնեալն ի շնութեան որ սպանանիցէ, պատուհաս ի վերայ ածեալ վասն յանդգնութեանն, շառնէ շար ինչ: Ապա եթէ զանմեղն որ, որոյ ոչ ինչ ի վճռականացն գործեալ իցէ՝ սպանանիցէ, կամ վասն ինչս զերծանելոյ, կամ վասն ստացուածս¹⁴⁶ հատանելոյ, շարութիւն գործէ. և գործն նոյն է երկոցունց¹⁴⁷, բայց օրինակն ոչ նոյնպիսի:

Նա և յինչս առնուլ նոյն բանք են. որ պարզն ի տեսնէ կամ ձիր ի բարեկամէ առնուցու, ոչ ինչ շարութիւն գործէ. իսկ որ բռնաբար յանաւագէն հանիցէ՝ շարութիւն գործէ. և առնուլն երկոցունց¹⁴⁸ նոյն է, բայց օրինակ առնելն ոչ նոյնպիսի:

Նոյնպէս և աստուածայաշտութեան¹⁴⁹ յօրինակէ անտի¹⁵⁰ ցուցանի շարութիւնն. եթէ զճշմարիտն Աստուած որ պաշտիցէ, գործ ազնուական գործ է. ապա եթէ թողեալ զճշմարիտն, քարանց և փայտից՝ որպէս թէ Աստուծոյ՝ պաշտօն մատուցանիցէ, անհնարին վնաս գործէ. զի օրինակ պիտոյիցն յանպատեհ իրս դարձոյց: Եթէ պատկեր որ գործիցէ, և ոչ վասն սիրոյ սիրելոյն, որ մահուամբ յաշացն վրիպեցաւ, կամ վասն զճարտարութիւն ցուցանելոյ, այլ իր պաշտօն առեալ երկիր պագանիցէ իբր Աստուծոյ, գործ շարութեան գործէ:

Եւ յայպէս կազմածոյ իրաց* ինչ ևս¹⁵¹ միտք գործողին գործեն ըզլարն, որսքն և երկաթ մերթ ի բարիս պաշտի, և մերթ ի շար. զի¹⁵² եթէ խոփ և զերանգի, և մանգաղ որ գործիցէ, ի բարոք իրս պաշտեցաւ. ապա եթէ սուսեր և զեղարղն և սլաք, և այլ ինչ զէն՝ որ վնասակար մարդկան է, գործ շարութեան գործէ. և պատճառ շարութեանն գործելին, և ոչ երկաթն:

* ի կազմածոյ իրաց (էջ 86):

Պոռնկությունն ու անառակությունը, իսկապես, տղամարդու և կնոջ՝ միմյանց հետ մերձենալուց են առաջանում: Եթե օրենքով ամուսնացած մի մարդ իր կնոջը մերձենա որդի ունենալու և սերունդը բազմացնելու նամար, այդպիսի մերձավորությունը բարի է, իսկ եթե մեկը, թողնելով իր կնոջը, ուրիշի ամուսնությունն է անպատվում, շար գործ է կատարում: Թեպետև մերձավորությունը նույնն է, բայց մերձավորության սպասակը նույնպիսին չէ, որովհետև մեկը որդիների իսկական հայր է լինում, իսկ մյուսը՝ գողունի: Նույնը վերաբերում է և պոռնկությանը: Եթե մեկը զավակ ունենալու նպատակով մերձենում է իր կնոջը, իրավացի է, իսկ եթե ցանկապիտությունից օտար մարմինների է տենչում, խիստ անիրավացի է: Եվ սլաք է, որ շար իրողություններ են լինում այն ժամանակ, երբ կարիքները օրինակաւորությամբ շեն բավարարվում:

Նույն խոսքերը նաև սպանությանն են վերաբերում: Երբ մեկը անտուգիւթյան մեջ բռնվածին սպանում է՝ պատժելով նրան հանդգնության պատճառով, շար բան չի անում: Իսկ եթե մեկն սպանում է մի անմեղի, որը վճռով հաստատված հանցանք չի գործել, կամ (եթե) բան խելոյ, ունեցվածքը հափշտակելու համար է սպանում, շարիք է գործում: Թեև երկուսի գործն էլ նույնն է, բայց նպատակը նույնպիսին չէ:

Գարձալ նույնը կարելի է ասել բաներ վերցնելու վերաբերմամբ: Եվ տիրոջից պարզև կամ բարեկամից նվեր է ստանում, որևէ շարիք չի գործում: Իսկ ով բռնությամբ խեղճից (բան) է խլում, շարիք է գործում: Թեև երկուսի վերցնելն էլ նույնն է, բայց վերցնելու հանգամանքը նույնպիսին չէ:

Նույնն է նաև աստվածապաշտության մեջ⁵⁰. պաշտամունքի եղանակով ցուցաբերվում է շարությունը: Եթե մեկը ճշմարիտ աստծուն է պաշտում, ազնիվ գործ է կատարում, իսկ եթե ճշմարիտը թողած՝ քարեր ու փայտեր է պաշտում՝ որպես աստված, շատ մեծ շարիք է գործում, որովհետև իսկականն ու անհրաժեշտը անպատեհ բաներով է փոխարինում: Եթե մեկը արձան է պատրաստում, բայց ոչ թե մահով աչքից հեռացած սիրելիի համար կամ (իր) ճարտարությունը ցույց տալու նպատակով, այլ պաշտում ու երկրպագում է՝ իբրև աստծու, շար գործ է կատարում:

Բանն այսպես է և պատրաստվող իրերի նկատմամբ: Պատրաստողի միտքն է շարիք գործում: Ինչպես օրինակ՝ երկաթը մերթ ծառայեցվում է բարի բաների համար, մերթ՝ շար: Եթե⁸⁰ մեկը խոփ, զերանգի ու մանգաղ է պատրաստում, (այդպիսով երկաթը) բարի առարկաների համար է ծառայեցվում, իսկ եթե սուսեր, նիզակ, նետ և մարդկանց համար վնասակար ուրիշ զենք (է պատրաստում), շար գործ է կատարում: Եվ շարության պատճառը պատրաստողն է, ոչ թե երկաթը:

Իսկ մարդիկ ասեն, յանձա՞նց ինչ ունիցին զայնպիսի շարժումնս, թէ յԱստուծոյ լեալ իցեն. կամ թէ այլ ոք իցէ՝ որ զայն ի մարդիկ արկանիցէ:

ՅԱստուծոյ մարդկան այսպիսի ինչ լինել՝ շնորհի պատշաճ ասել, այլ ունել անձնիշխանութիւն և ազատութիւն առաջնոյ մարդոյն եղելոյ յԱստուծոյ, և ի նմանէն զնոյն իրոց պայազատացն ժառանգել¹⁵³: Եւ արդ առեալ զանձնիշխանութիւնն, ո՛ւմ կամի՝ ծառայանայ, որ մեծ շքնորհն պարգևեալ է նմա յԱստուծոյ. քանզի այլն ամենայն ի հարկէ ծառայէ աստուածական հրամանին. եթէ զերկնից ասիցես, կայ հաստատեալ և ոչ շարժի ի սահմանելոյ նմա տեղւոյն¹⁵⁴. և եթէ զարեգականէ կամիցիս ասել, սակայն և նա կատարէ զզատուցեալ նմա զշարժումնն, և շիշխէ խուսափել յընթացիցն, այլ ի հարկէ ծառայէ տէրունական հրամանին: Նոյնպէս և զերկիր սեղմացեալ տեսանեմք, և բարձեալ բերէ ըզհրաման հրամանատարին. և զայսն ամենայն համակերտս ծառայացեալս հրամանաց արարչին, և շիշխեն այլ ինչ քան զայն՝ յոր կարգեցան՝ զորձել. վասն որոյ զովեմք զնոսա՝ յաղագս զսահմանս հրամանացն պահելոյ:

Բայց մարդոյ առեալ զանձնիշխանութիւն¹⁵⁵, ո՛ւմ կամի՝ ծառայանայ. ոչ ի հարկէ բնութեան բռնադատեալ, ոչ ի զօրութենէն՝ որ նմա վասն լաութեանց շնորհեցաւ՝ կասեալ, այլ ի հնազանդութենէ միայն շահի ղօգուտն, և յանհնազանդութենէ զվնաս. և զայն ոչ եթէ առ եղեռանէ¹⁵⁶ ինչ լեալ ասեմք մարդոյն, այլ վասն լաութեանց: Զի՞ եթէ իբրև զմի ինչ յայլոցն բնութեանց լեալ էր՝ զոր* ի հարկէն ծառայեն Աստուծոյ, ապա և վարձս ընդ կամակորութեանն առնլոյ շէր արժանի, այլ իբրև զորձի մի էր արարչին, զոր թէպէտ ի շար վարէր, և թէպէտ ի բարի, ոչ պարսաւանք ինչ էին նմա և ոչ զովութիւնք, այլ պատճառ այն էր՝ որ զնա այնպէսն վարէր. նա և ոչ զլաւ ինչ զիտէր այնուհետև մարդն, քանզի շէր հմուտ այլ իմիք, բայց այնմ ևեթ՝ յոր պատշաճեալն էր: Այլ Աստուած այնպէս պատուել¹⁵⁷ զմարդն կամեցաւ, զի առ լաութեանցն խելամուտ լինելոյ՝ զանձնիշխանութիւնն պարգևեաց նմա, որով կարողիցէ առնել զինչ և կամեսցի, և զանձնիշխանութիւնն նորա ի լաւն խրատէ դարձուցանել:

* որ (էջ 86):

«Իսկ մարդիկ,— ասում են,— հենց իրենցի՞ց են ունենում այնպիսի կրթերը, թե՛ (դրանք) աստծուց են, կամ թե ուրիշ մեկը կա, որ դրանք մուծում է մարդկանց մեջ»:

Պատշաճ չի թվում ասել, թե աստծուց է, որ մարդիկ այսպիսին են. այլ աստծու ստեղծած առաջին մարդը ինքնակամություն և ազատություն է ունեցել, նրանից էլ նույնը իր հաջորդներն են ժառանգել: Եվ այդպես (մարդը)⁶¹ ստանալով ազատակամությունը, որ աստծուց իրեն պարգևված մեծ շնորհն է, ծառայում է՝ ում որ ուզում է. քանի որ մյուս բոլորը⁶² հարկադրանքով են ծառայում աստծու հրամանին: Եթե երկնքի մասին ասես, այն հաստատուն է մնում և չի շարժվում իր համար սահմանված տեղից: Իսկ եթե կամենաս արեգակի մասին ասել, ապա այն էլ կատարում է իր համար որոշված շարժումը՝ ու չի համարձակվում շեղվել (իր) ընթացքից, այլ հարկադրանքով ծառայում է տերունական հրամանին: Այսպես էլ տեսնում ենք երկիրը՝ սեղմված, որը կրում է հրամանատարի հրամանը: Արարչի հրամաններին նույն կերպ⁶³ ծառայող մյուս բոլորը⁶⁴ արարածները ևս շեն համարձակվում կատարել ուրիշ որևէ բան, բուն այն, ինչի համար նշանակվել են: Ուստի և հրամանների սահմանները պահելու համար զովում ենք⁶⁵ նրանց:

Բայց մարդը, ազատակամություն ստանալով, ծառայում է՝ ում որ կամենում է: Ոչ թե քնական հարկադրանքից ստիպված, ոչ թե լավությունների համար իրեն շնորհված զորությունից ղստված, այլ միայն հնազանդությամբ է վաստակում օգուտը և անհնազանդությամբ (ստանում) վնասը: Ասում ենք, որ դա մարդու նկատմամբ եղել է ոչ թե շարիքի, այլ լավ նպատակների համար: Որովհետև, եթե (ինքը՝ մարդը), Աստծուն հարկադրաբար ծառայող մյուս գոյակներից որևէ մեկի նման լիներ, ապա հոժարակամության համար վարձ ստանալու արժանի չէր լինի, այլ աստծու ձեռքին կլիներ ինչպես մի զորձիք, որը թե՛ շար և թե՛ բարի նպատակով կգործածեր. նա ո՛չ պարսավանք կստանար, ո՛չ էլ զովասանք, այլ (դրանց) պատճառը կլիներ նա, ով նրան այնպես կշարժեր. այնուհետև մարդը լավի մասին էլ զազափար չէր ունենա, քանի որ ուրիշ բանի հմուտ չէր, լինի, բացի սոսկ նրանից, որի համար հարմարեցված կլիներ: Սակայն աստված կամեցավ մարդուն պատվել այս ձևով. լավ բաների մեջ խորամուխ լինելու համար ազատակամությունը պարգևեց նրան, որով կարողանա անել՝ ինչ որ ցանկանա, և հորդորեց՝ ազատակամությունը լավ բանի համար ծառայեցնել:

⁶¹ Աշխարհաբար տեքստի քննարկյալն աղբյուրները տրված են նաև աստղագիտ-Ռամարակալումներով (տե՛ս էջ 278-ից սկսած) — (Խմբ.):

Որպէս հայր որ յորժամ զորդի իւր խրատիցէ՝ որ կարող իցէ ուսումն ինչ ուսանել, շնուլալ յուսմանէն՝ այլ չառաջադէմ լինել ի լաւն ստիպէ. վասն զի գիտէ՝ եթէ կարող է յառաջադէմ լինել, պահանջէ զուսումնն՝ յոր աւանդեցաւ: Նոյնպէս և զԱստուծոյ պարտ է իմանալ՝ եթէ յօժարեցուցանէ զմարդն անսալ հրամանաց նորա. բայց զկամակար իշխանութիւնն ոչ հանէ ի նմանէ, որով կարողն է անսալ և շանսալ հրամանացն. այլ խրատէ և յօժարեցուցանէ զմարդն, զի լաւութեանցն ցանկացող լիցի, որովք արժանաւոր մեծաց պարգևաց լինիցի, եթէ անսայցէ Աստուծոյ. այլ զի և շանսալոյն իշխանութիւնն ունիցի. քանզի ոչ եթէ վայրապար ինչ կամէր Աստուած զայնպիսի պարգև տալ, որ յախտնական անեղծութիւնն է. զի վայրապար իսկ էր այնպիսոյն տալ՝ որ ոչ ունէր իշխանութիւն ևրկոցունց¹⁵⁹, անսալոյ այնմ՝ զոր Աստուածն կամէր, և շանսալոյ այնմ՝ զոր նախն շախորժէր: Բայց իրաւամբք այն է, յորժամ արժանի բատ որոց զործեացն որ ինչ առնուցու:

Եւ արդ զիա՞րդ հրէէր ընտրութիւն գործոցն, եթէ ոչ ունէր մարդն իշխանութիւն ևրկոցունց¹⁵⁹, և անսալոյն և շանսալոյն: Եւ արդ յայտ է թէ անձնիշխան եղև մարդն՝ առնել զբարի և ժտել ի շար. իբր ոչ եթէ շար ինչ սուաշի կայր՝ չոր ժտիցի, այլ ա՛յն ևեթ սուաշի կայր՝ կամ անսալ Աստուծոյ կամ շանսալ, և զնոյն ևեթ պատճառ շարին իմանալ: Քանզի լեալ մարդն առաջին՝ առնուր քրատուէր յԱստուծոյ, և շննազանդեալ աստուածական հրամանին՝ մտաբերէր ի շարիս, և անտի լինէր սկիզբն¹⁶⁰ շարեաց:

Ուստի ոչ որ կարէ անարար ինչ *)¹⁶¹ և սնձնաւոր զշարն ցուցանել. և դարձեալ ոչ շարարչին, այլ յանասատութենէ զիսկալ^{161ա} ստունդանողին, և յուրուք վարդապետութենէ զրդեալ. զի ոչ եթէ այնպիսի ինչ հաստատեալ բնութեամբ զմարդն ցուցանել կարէ որ¹⁶²: Եթէ այնպիսի ինչ բնութիւն մարդոյն առեալ էր, ապա ոչ ի բնութենէ արարածոյ և յաստուածեղէն գրոց նմա վարդապետութիւն ընծայանայր. որպէս ստէ ուրեք աստուած կան բարբառն, եթէ ի մանկութենէ¹⁶³ մարդիկ ի խնամս շարի միտեալ են. զի ցուցցէ թէ որ միտին՝ կամօք միտի, և ոչ ուրուք բրուութեամբ:

Արդ անասատութիւնն ևեթ՝ որ արտաքոյ Աստուծոյ կամազն զործիցի՝ պատճառ շարեաց իմանալի է. և նմին զայլ որ վարդապետ ծածուկ հաշուել¹⁶⁴, զրդիչ և ոչ բռնազատիչ, որ զմարդն ի լաւութեանցն

Ինչպէս մի հայր, որ խրատում է ուսանելու ընդունակ իր որդուն՝ շնուլանալ ուսման մեջ և ստիպում է ձգտել զեպի լավը՝ առաջադէմ լինելու համար, որովհետև գիտե, որ նա կարող է առաջագնմ լինել, պահանջում է այն ուսումը, որին հանձնվել է, — այդպէս էլ պետք է իմանալ աստծու մասին, որ մարդուն համոզում է՝ ենթարկվել իր հրամաններին, սակայն նրանից չի խլում ինքնակամութեան իրավունքը, որով նա կարող է ենթարկվել կամ չենթարկվել հրամաններին: Հորդորում ու համոզում է մարդուն, որ ձգտող լինի լավ բաների, որոնցով մեծ պարգևների արժանի լինի՝ ենթարկվելով աստծուն, բայց նաև չենթարկվելու իրավունք ունենալ: Այդպիսի պարգևներ տալ իզուր տեղը չէր կամենում աստված, որը հալիտեանական անեղծությունն է. որովհետև իսկապէս իզուր կլինէր (պարգևներ) տալ այնպիսիին, ով իրավունք չէր ունենա երկու բանի՝ ենթարկվելու նրան, ինչ աստված էր կամենում, և չենթարկվելու այն բանին, որը նա չէր խնորժում¹⁶⁵: Բայց արդարացին այն է, երբ (ամեն) որ ըստ կատարած գործերի արժանի բան ստանա:

Եվ արդ՝ ինչպե՞ս ի հայտ կգար գործերի ընտրումը, եթե մարդը շունենար երկակի՝ ենթարկվելու և չենթարկվելու իրավունք: Ուրեմն պարզ է, որ մարդն ազատակամ եղա՞վ՝ կատարելու բարին կամ ձգտելու զեպի շարը¹⁶⁷: Չպետք է կարծել, թե առջևում շար բան կար, որին ձգտած լիներ, այլ միայն այս կար՝ կա՞մ ենթարկվել աստծուն, կա՞մ չենթարկվել: Եվ հենց միայն սա պետք է ընդունել շարի պատճառ: Քանի որ առաջին մարդը ստեղծվելով՝ աստծուց պատվեր ստացավ, բայց, շնագանդվելով աստվածային հրամանին, ձգտեց զեպի շարիքը¹⁶⁸, Հէնց այնտեղից էլ սկզբնավորվեցին շարիքները:

Այսպիսով՝ ոչ որ չի կարող ապացուցել, թե շարը անստեղծ¹⁶⁹ բան էր կամ թե չէ գոյավոր ու աստծուց առաջացած, այլ (պետք է ընդունել), որ անհնազանդի անհնազանդությունից է եղել, մեկի սաղրանքով հրահրվել. որովհետև ոչ որ չի կարող¹⁷⁰ ապացուցել, որ մարդն էութեամբ է այդպիսին ստեղծվել: Եթե մարդն այդպիսի (շար) էութիւն ստացած լինէր, ապա նրա մեջ անհնազանդությունը երևան կգար ոչ թե մեկի հրահրումից, այլ (իր իսկ) արարածային էութիւնից, և Աստվածաշունչը գրբում էլ դրա վերաբերյալ այնպիսի ձևակերպում չէր տրվի¹⁷¹, ինչպէս որ մի տեղ աստվածային խոսքը հաղորդում է՝ «Մարդիկ մանկութիւնից նախած են զեպի շարիքը»¹⁷², որպեսզի ցույց տա, թե ով հակվում է, կամովին է հակվում և ոչ թե ուրիշի բռնութեամբ:

Արդ՝ շարիքների պատճառը աստծու կամքից անկախ կատարված անհնազանդությունը միայն պետք է համարել, իսկ մեկ ուրիշին էլ ընդունել զազտնի խորհրդատու, զրդող, բայց ոչ հարկադրող, որը կամե-

* Անարարիչ:

մերկանայ կամեցաւ. Ապա եթէ զպատճառն ևս կամիցին¹⁶⁵ խնդրի, ըզնախանձն՝ որ առ մարդն եղև՝ իմասցին զպատճառն: Եւ եթէ զնախանձուէն ևս ճշդիւր¹⁶⁶ քննիցեն՝ թէ ուստի՞ եղև, ասացուք՝ եթէ յառաւելութենէ զմարդն պատուելոյ¹⁶⁷. քանզի միայն մարդ ըստ պատկերի և ըստ նմանութեան Աստուծոյ եղև: Իսկ եթէ այնու զԱստուած պատճառ շարեաց կամիցին ասել, անկանին յիմաստնարար խորհրդոյ: Եթէ զնորա ինչ հաննալ էր, և մարդոյն շնորհեալ¹⁶⁸, թերևս յիրաւի պատճառ շարեաց կարծէր տուիչն. ապա եթէ զնա նոյնպէս որպէս եղևն պահեաց, և զմարդըն այսպէս կամեցաւ առնել, պատճառ շարեաց նախանձորդն է: Քանզի ոչ եթէ յորժամ իցեն ուրուք երկու ծառայք, և զմինն ի ծառայութեան ունիցի, և զմիւսն յորդեպիրս գրիցէ, և միոյն յարուցեալ ի վերայ զմիւսն սպանանիցէ, մի՞թև ¹⁶⁹ պատճառ շարեաց զուրն պարտ իցէ իմանալ, որ ոչ և հան ինչ ի ծառայէն և շնորհեաց միւսոյն¹⁷⁰:

ԺԲ

Արդ և զայն ևս հարցանեն. եթէ շար ինչ չկայր առաջի, ուստի՞ օձն՝ զոր սատանայ կոչէք՝ իմացաւ զհանգամանս շարին:

Ասեմք, եթէ սատանայ շար զստունգանելն¹⁷¹ մարդոյն Աստուծոյ իմացաւ, վասն որոյ զմարդն յայն յօժարեցոյց: Որպէս յորժամ իցէ որ ուրուք թշնամի, և թագուցեալ զթշնամութիւնն՝ զազտ կամիցի վնասել, և չգիտիցէ զհանգամանս վնասակարութեանն, և շուրջ եկեալ յածիցի հնարս խնդրել. ապա գտեալ ժամանակ՝ յորժամ որ ի բժշկաց թշնամույն¹⁷² նորա պատուէր¹⁷³ տայցէ յայս ինչ չհպել, և յայս նիշ կերակրոց չճաշակել, որով անողութեանն կտրիցէ հասանել. և նորա լուեալ՝ վազվազակի ի կեղծիս բարեկամութեան կեցձառեալ՝ զբժիշկն պարստիցէ, և զօգտակարսն նմա վնասակարս թելադրեալ կարծեցուցանիցէ, և հակառակ պատուէրս¹⁷⁴ հրամանաց բժշկին տայցէ, և այնու անիցէ նմա վնաս. որ ոչ եթէ յառաջագոյն գիտէր զհանգամանս վնասակարութեանն, այլ ի պատուիրելոյ¹⁷⁵ բժշկին գտեալ հնարս՝ եղև վնասակար¹⁷⁶, նոյնպէս կարծի և զսատանայն՝ նախանձելն¹⁷⁷ նմա բնդ¹⁷⁸ նախաստեղծ մարդոյն, և չգիտել զհանգամանս վնասակարութեանն. քանզի ոչ եթէ շար ինչ առաջի կայր՝ ուստի զհանգամանսն մարթ էր ստնուլ. ուսեալ յԱստուծոյ պատուիրանէն¹⁷⁹, որ մարդոյն¹⁸⁰ տուաւ արգելուլ զնա ի ճաշակելոյ ի տնկոյ իմեքէ ի մահաբերէ, զայն յառաջագրեաց մարդոյն¹⁸¹. որ ոչ եթէ անպիտան ինչ ի կերակուրս մարդոյ էր, և ոչ բնութեամբ տունկն մահաբեր, և վասն այնորիկ ինչ արգելաւ մարդն ի ճա-

յով մարդուն բարություններից զրկել: Իսկ եթե ցանկանան (սրա) պատճառը ևս բննել, պիտի իմանան, որ մարդու նկատմամբ եղած նախանձն է: Եվ եթե նախանձի վերաբերյալ ևս ճշտորեն քննություն կատարեն, թե ուրեղի՞ց տուջացաւ, կասե՞նք (աստուծո՞ւ) մարդուն պատվելու առավելութեանից. բանի որ միայն մարդը աստծու պատկերով ու նմանությամբ ստեղծվեց՝: Իսկ եթե զյանով ցանկանան աստծուն շարիքների պատճառ համարել, կողադրեն խելոք կերպով մտածելուց: Եթե նրա (սատանայի) ունեցածը (աստված) խլած ու մարդուն տված լիներ, զուցե տվողը իրավամբ շարիքների պատճառ համարվեր: Իսկ եթե նրան պահեց այնպես, ինչպես ստեղծվել էր, և մարդուն կամեցաւ այսպես ստեղծել, (այրեն) շարիքների պատճառը նախանձորդն է: Քանի որ, և՛ ի մարդ աննկատ երկու ծառա, մեկին ծառայության համար պահի, իսկ մյուսին որդեգրի, և այն մեկը, հարձակվելով մյուսի վրա, սպանի նրան, մե՞թե շարիքի պատճառը պիտի համարել տիրաջը, որը ծառայից բան չկրկն ու մյուսին տվեց⁷²:

ԺԲ

Արդ՝ այս էլ են հարցնում՝ «Եթե մեզտեղը շար բան չկար, օձը, որ սատանա եք անվանում, որտեղի՞ց իմացավ շարի հանգամանքները»⁷³:
Պատասխանում ենք, որ սատանան իմացավ աստծու նկատմամբ մարդու անհնապանությունը շարիք լինելը, այդ պատճառով մարդուն մղեց այն բանին⁷⁴: Ինչպես՞ երբ մեկը մի ուրիշին թշնամի լինի և թըշնամությունը թաքցնելով, ուղենա զաղտնաբար վնասել, բայց, չիմանալով վնասելու եղանակը, շրջի հնարքներ որոնելու, ապա զանի (հարմար) ժամանակ՝ էր բժիշկներից մեկը նրա թշնամուն պատվիրի՞ այս ինչ բանին ձեռք շտալ, տյս տեսակ կերակուրից չուտել՝ ապաքինվել կարողանալու համար, և ինքն այս լսելով անմիջապես կեղծավորությամբ բարեկամ ձևանա, բժշկին պախարակի, օգտակարը հիվանդին վնասակար կարծել տա և բժշկի պատվերների հակառակը հանձնարարի, դրանով հիվանդին վնաս պատճառի,— նա ոչ թե նախապես գիտեր վնասակարության հանգամանքները, այլ, բժշկի պատվիրելուց հնարքներ զրտնոզ, վնասող դարձած կլինի: Այսպես էլ սատանայի մասին պետք է կարծվի՝ որ նա նախանձում էր նախաստեղծ մարդուն, բայց վնասելու միջոցները չգիտեր: Որովհետև մեզտեղը շար բան չկար, որպեսզի հնարավոր լիներ ընդօրինակել հանգամանքները, սովորեց աստծու պատվիրանից, որ մարդուն տրվեց՞ նրան արգելելու մահաբեր տունկից ճաշակել, այն առաջարկեց մարդուն⁷⁵: Այն տունկը մարդու համար անպետք կերակուր չէր և ոչ էլ էությամբ մահաբեր էր, որ այդ պատճառով

շակելոյ ի նմանէ, այլ անաստութիւնն եղև պատճառ մահուան մարդոցն, իբրև լանցաւորի՝ որ անցանիցէ զհրամանաւ հրամանատարի՝ որ նմա կարգեալ իցէ:

Արդ ժուեցոյց թշնամին զմարդն անցանել զհրամանան Աստուծոյ, որպէս զի ոչ եթէ ստուգեալ գիտէր՝ եթէ այնու նմա վնաս ինչ¹⁸² գործել կարիցէ, այլ կարծեօք ի թեթու մատուցեալ, եթէ լիցի և թէ չլինիցի. և յետոյ յԱստուծոյ պատուհասէն՝ որ առ մարդն եղև վնաս պատուիրանազանցութեանն¹⁸³ իմացաւ եթէ պատուիրանք¹⁸⁴ նորա մահ գործեցին, և յիրաւի պատժեցան և նա և մարդն՝ զոր յօժարեցոյց յանաստութիւնն, ճաշակել ի փայտէն՝ որ ոչ բնութեամբ մահաբեր էր, այլ յԱստուծոյ սպառնալեացն եղև այնպիսի իրաց պատճառ:

Եւ որպէս բժշկի ոչ կարեմք մեղադիր լինել՝ վասն յառաջագոյնն զգուշացուցանելոյ որով օրինակաւ կարիցէ մարդն առողջանալ, և նորա թողեալ զպատուէրս¹⁸⁵ բժշկին՝ անսալցէ թշնամուցն¹⁸⁶ որ զվնասարար խրատսն տալցէ նմա, որով ոչ զպատճառս վնասուն ի բժշկէն՝ որ յառաջագոյնն գուշակեաց նմա՝ իմանալի է, այլ ի թշնամուցն¹⁸⁷ որ ի պատուիրանէ¹⁸⁸ բժշկին նմա զվնասն հնարեցաւ. նոյնպէս և զսատանայէ ասեմք լեալ թշնամի մարդկան՝ որ չև ևս գիտէր զհանգամանս շարեաց, այլ ի պատուիրանէն¹⁸⁹ Աստուծոյ ուսեալ՝ կամեցաւ վնասել մարդոյն. որպէս¹⁹⁰ զի եթէ առանց Աստուծոյ կամաց ի ծառոյն ճաշակիցէ՝ առնուցու պատիժ զմահ: Քանզի եթէ յառաջագոյն չէր գուշակեալ Աստուծոյ մարդոյն շուտել ի կերակրոյ ծառոյն, և նորա յանգէտս կերեալ, չլիներ նմա պատիժ մահ. կամ որպէս թէ առ ի չգիտանս եկեր, կամ թէ¹⁹¹ առ շժուժալոյ ի կերակրոյ ծառոյն, չէր ինչ պատժի պարտական: Քանզի և մանուկ կաթնակեր՝ որ յայլ ինչ կերակուր մտաբերիցէ, ոչ պատժելի է՝ այլ արգահատելի, որպէս թէ առ ի չգոյնէ կաթին յայն յօժարեաց: Նա և օձն, որ է սատանայ, յիրաւի պատժեցաւ՝ վասն ընդ անագորոյն¹⁹² թշնամութեան ընդ մարդոյն ունելոյ:

Եւ արդ սկիզբն¹⁹³ շարեաց զնախանձն ասեմք, և զնախանձն յառանել զմարդն պատուելոյ, և զշարիսն յանհնազանդութեանէն: Զի Աստուած այնպէս առաւել զմարդն պատուեաց¹⁹⁴ և նորա անաստեալ՝ զընկէց զպատուիրանն¹⁹⁵, Ուստի զամենայն ինչ որ լինի շար, որ բնութեամբ շար գիտեմք, այլ զի առանց կամացն Աստուծոյ գործին իրք ինչ՝ լինին շար:

Նա և ընդ լինելն իսկ սատանայի յԱստուծոյ, գիտաց՝ եթէ անաստուել ումեք Աստուծոյ՝ շար է և ոչ բարի. քանզի ոչ եթէ անմիտ ինչ որ

մարդուն արդելվեր ճաշակել նրանից, այլ անհնազանդութիւնը եղավ մահվան պատճառ մարդու, ինչպես մի հանցավորի, որը իր վրա նշանակված հրամայողի հրամանը չի կատարում:

Թշնամին այդպիսի հանդգնել տվեց⁷⁸ մարդուն՝ դուրս գալ աստծու հրամանից, ոչ այն պատճառով, որ հաստատապես գիտեր, թե դրանով նրան կարող է ինչ-որ վնաս պատճառել, այլ կասկածելով ու երկբայելով⁷⁹ կրիսի կամ չի լինի (վնասը): Եվ հետո պատվիրանազանցութեան պատճառով աստծուց մարդուն հասցրած պատուհասից իմացավ, որ նրա պատվիրանները մահ առաջացրին, և իրավամբ այտուցվեցին, թե՛ ինչը (սատանան), թե՛ մարդը, որին հրահրեց անհնազանդութեան՝ ճաշակելու այն ծառից⁷⁸, որը էութեամբ մահաբեր չէր, այլ աստծու սպառնալիցից այնպիսի բաների պատճառ եղավ⁷⁹:

Եվ ինչպես որ շնք կարող մեղադրել բժշկին՝ նախօրոք զգուշացնելու համար, թե ի՞նչ ձևով կարող է առողջանալ (հիվանդ) մարդը, բայց ուր, թողնելով բժշկի պատվերները, լսում է իրեն վնասակար խորհուրդներ տվող թշնամուն, որով չպետք է կարծել, թե վնասի պատճառը նրան նախատես տեղյակ պահող բժիշկն է, այլ՝ թշնամին, որը բժշկի պատվերից նրա համար վնաս հնարեց. նույնպես և սատանայի մասին կարող ենք ասել, թե մարդկանց թշնամին, որը թեև դեռ չգիտեր շարիքի հանգամանքները, սակայն, աստծու պատվիրանից սովորելով, ցանկացավ վնասել մարդուն՝ այն նպատակով, որ եթե (մարդը) առանց աստծու կամքի ճաշակեր ծառից, իբրև պատիժ մահն ստանար: Որովհետև եթե աստված նախօրոք զգուշացրած չլիներ մարդուն՝ ծառի պտղից շուտել, և նա չիմանալով կերած լինելը, մահը չէր լինի նրան պատիժ. կամ՝ թե որ անտեղյակ լինելով կամ ծառի պտղին շղիմանալուց կերած լիներ, որեւէ պատժի պարտական չպիտի լիներ: Որովհետև կաթնակեր մանուկն էլ, որ մի ուրիշ կերակրի է ձգտում, ոչ թե պատժի, այլ խղճահարութեան է տրժանի, քանի որ կաթ չլինելու պատճառով նրան փափազեց: Նաև օձը, սատանան է, իրավացիորեն պատժվեց՝ մարդու նկատմամբ դաժան թըշնամութիւնն ունենալու պատճառով⁸⁰:

Եվ այսպիսով ընդունում ենք, որ նախանձն է շարիքի սկիզբը, իսկ նախանձը մարդուն առավել պատվելուց է, շարիքն էլ՝ անհնազանդութիւնից⁸¹: Որովհետև աստված այնպիսի առավելութեամբ պատվեց մարդուն, իսկ նա շնթարկվելով պատվիրանը արհամարհեց⁸²: Ուստի ինչ շար բան, որ լինում է, ի բնի շար շնք ընդունում, այլ ինչ բաներ, որ առանց աստծու կամքի են կատարվում, նրանք են շար լինում:

Եվ սատանան հենց որ աստծուց ստեղծվեց, իմացավ, թե աստծուն չհնազանդվելը շար է և ոչ բարի. քանի որ նա Աստծուց ստեղծվեց ոչ թե

եղև նա յԱստուծոյ՝ եթէ շփաէր, եթէ որ ինչ բառ Աստուծոյ կամացն լինէ՝ բարի է¹⁹⁶, և որ ինչ արատարոյ բան զնորա կամսն՝ այն շար է. և վասն այնորիկ յիրաւի տանջէ զնա Աստուած, զի գիտէ նա⁹⁷ զբարին, և ոչ առնէ, և հմուտ է շարին, և ոչ խորշի: Եւ ոչ շար և շարշարիչ հասարակաց զնա Աստուած. և ոչ փորձիչ՝ եթէ նովա փորձեալ զարդարս դտեսցէ. և ոչ ինքն յանձնէ շար գտեալ, և ոչ անարար և հակառակ Աստուծոյ. այլ մատար եղեալ յԱստուծոյ, և հմուտ գիտութեան՝ թէ շար է հակառակ կալ Աստուծոյ հրամանին, և յայն զոր գիտէրն՝ թէ շար է՝ յանդգնեցաւ, զանաստութենէն տեսմբ. և տնաստութիւնն ոչ եթէ անձնատար ինչ յառաջագիւտ եհաա ի գիտութիւնն սատանայի, այլ իբրև ըզմի ինչ եղեալ ի զեպաց կամեցելոյն:

Նա և զմարդոյ յիրաւի, ասեմք, կրել պատուհաս ընդ որոց գործիցէ. քանզի կամաւ երթայ յուսումն այնպիսի իրաց, յորոց յորժամ և կամիցի՝ և մեկնել կարող է. քանզի և կամելոյն և շկամելոյն ունի իշխանութիւն, զորոց զհետ երթայ և կարելն զոր ինչ կամիցի առեւել:

ԺԳ

Որովհետև, ասեն, շարեաց արարիչ զԱստուած շկամիք ասել, այլ ի մարդկանէ եղեալ թելադրութեամբ սատանայի ի հնազանդելոցն նորա և ի խաբեցելոց, և յիրաւի կրեն պատիժս. զի կարէին հատանել և¹⁹⁸ ընկեկեուլ¹⁹⁹ ի բաց զշարիսն, և ոչ կամեցան, և արդ վասն նորին իսկ սատանայի հարցոյք. այնպիսի՞ արդեօք²⁰⁰ արար զնա Աստուած, եթէ յնքնին այնպիսի չէր՝ և յօժարեաց ի շարաբարել:

Եթէ այնպիսի արարեալ էր զնա Աստուծոյ, պատիժս ի նմանէ չէր պարտ պահանջել, զի պահեաց զպայման բնութեանն՝ յոր արարն զնա Աստուած. և որ ոք ոչ կամօք ինչ գործէ, ընդ այնր պատիժ չպարտի կրել. բայց որ կամօք կարող է գործել, և գործ ինչ յոռութեան գործիցէ, յիրաւի պատիժ, զի ոչ եկաց յայնմ՝ զոր Աստուածն կամի. ապա եթէ Աստուծոյ բարոք եղև, և անձամբ յանձնէ դարձոյց զկամսն ի շար՝ հեռացուցեալ զինքն ի լաւէն, յիրաւի պահանջի ընդ որոց յանդգնեցան՝ պատիժս. զի զսատանայ մեք ոչ յԱստուծոյ սատանայ եղեալ գիտեմք. այլ զսատան անուն՝ վասն խոտորելոյն էաւ իւր անուն. քանզի սատա-

իրև անմիտի մեկք, որ շիմանար, թե ինչ որ ասածու կամքով է լինում, բարի է, իսկ ինչ որ նրա կամքից գուրս է, շար է: Եվ այս պատճառով աստված իրավամբ տանջում է նրան, որովհետև նա գիտե բարին, բայց չի անում, հմուտ է շարին և չի խուսափում (նրանից): Եվ աստված նրան շտեղծեց շար ու շարշարող⁸³, ոչ էլ փորձիչ, որ նրանով փորձի ու արդարենքը զտի: Եվ (սատանան) ինքն իրենից շար չէ, ոչ էլ անտեղծ ու հակառակ աստծուն, այլ աստծուց բանական է ստեղծվել և լծտույթյամբ գիտե, որ աստծու հրամանին հակառակվելը շար է. և հանգրդնեց այն բանին, որը գիտեր, թև շար է. անհնազանդութեան մասին ենք ասում: Եվ անհնազանդութեանը նախապես եղած ինչ-որ գոյակ չէր, որի մասին իմացավ սատանան⁸⁴, այլ՝ կամային դիպվածից առաջացած բան:

Մարդու մասին էլ ենք ասում, որ իրավամբ պատիժ պիտի կրի իր կատարածների դիմաց, որովհետև կամովին է հակվում սովորելու այնպիսի բաներ, որոնցից ցանկացած դեպքում կարող է հեռանալ. քանի որ թե՛ կամենալու և թե՛ չկամենալու իրավունք ունի, որին և (ինքը) հետևում է՝ կարողանալով անում է, ինչ որ կամենում է:

ԺԳ

«Որովհետև,— ասում են,— չեք ուզում Աստծուն շարիքների արարիչ համարել, այլ (ընդունում եք, թե զրանք) առաջացել են սատանայի թելադրանքով խաբված ու նրան ենթարկված մարդկանցից, որոնք իրավամբ պատիժներ են կրում, քանի որ կարող էին շարիքները կտրել ու գին նետել, բայց չկամեցան,— այժմ հարցնենք հենց նույն սատանայի մասին՝ արդյոք աստված նրան այդպիսի՞ն ստեղծեց, թե՞ ինքնին այդպիսին չէր, բայց կամովին համաձայնվեց շարիքներ գործելու⁸⁵»:

Եթե աստված նրան այդպիսին ստեղծած լիներ, պետք չէր պատիժներով նրանից վրեժխնդիր լինել, որովհետև (սատանան այդպիսով) պահած կրիներ այն էութեան հատկությունը, որով աստված նրան ըստեղծեց: Եվ ով որ մի բան կամովին չի կատարում, դրա համար պատիժ չպիտի կրի: Իսկ ով կարող է կամովին գործել, բայց ինչ-որ վատ գործ է կատարում, իրավամբ պատժվում է, քանի որ (դրանով) չի մնում աստծու կամեցածի սահմանում: Իսկ եթե աստծուց բարի ստեղծվեց, սակայն հենց ինքն իր կամքը շարին ուղղեց՝ իրեն հեռացնելով լավից, իրավացիորեն պատժվում է այն բաների համար, որոնք հանդգնեց (կատարել): Մենք գիտենք, որ սատանան աստծուց սատանա չի ստեղծվել, այլ խոտորվելու պատճառով իր համար անվանում ստացավ սատանա ա-

նայ յԵրրայեցոց²⁰¹ և յԱսորոց²⁰² լեզուէ խոտորեալ թարգմանի. ալլ զօրութիւն իմն զգայուն լաւութեանց հաստատեցաւ յԱստուծոյ, և ի թշնամութենէ ընդ մարդոյն ունելոյ՝ իւրն²⁰³ կամօք եղև բանասարկու. թողեալ զԱստուծոյ հպատակութիւն՝ սկսաւ անաստեղի, ի հակառակ կայ Աստուծոյ հրամանացն ուսուցանել մարդկան, և իբրև զապստամբ²⁰⁴ յետս կացեալ թիրեցաւ յԱստուծոյ: Եւ վկայէ բանիս աստուածական բարքառն, որ ապստամբ²⁰⁵ վիշապն կոչէ զնա՝ եթէ հրամանաւ սպան զապրստամբ վիշապն: Եւ արդարև իսկ բանն Աստուած սպան զաստանայ, այնու զի կոխելոյն զնա ետ իշխանութիւն: Արդ ապստամբ²⁰⁶ կոչէ ըզնա գիր. եթէ նոյնպիսի՝ որպէս և զնն յԱստուծոյ՝ կացեալ էր, ապա ոչ ապստամբ²⁰⁷ կոչէր զնա. զի որ ապստամբի²⁰⁸ որ, թողու գիր պայմանն՝ որով ոչ անարար իսկ ցուցանի: Զի եթէ անարար էր, ապա ոչ յիւրմէն²⁰⁹ բնութենէն փոխէր. քանզի լմարթի բնութեան իմիք՝ առանց կամաց՝ մերթ բարի լինել, մերթ չար:

ԺԴ

Իսկ արդ եթէ ոչ էր անարար²¹⁰, ասեն, ըստ ձեզ²¹¹ սատանայ, և ոչ այնպիսի եղեալ յԱստուծոյ, և անձամբ զանձն դարձոյց ի լաւ անտի²¹² ի յոսին, որ է ի հնազանդութենէ յանհնազանդութիւն, արդ զայն ասացէք. զիտէ՞ր Աստուած եթէ այնպէս լինելոց էր, եթէ²¹³ չգիտէր. թէ գիտէր և արար, ինքն է պատճառ՝ նորա ի լաւութեացն դառնալոյ. ապա եթէ²¹⁴ ոչ գիտէր, զիա՞րդ առնէր զայն զոր ոչն գիտէր՝ թէ որպիսի ինչ որ լինելոց իցէ:

Անգիտութիւն կարծել զԱստուծոյ՝ անհնարին յիմարութիւն է. քանզի միայն ինքն կանխագէտ է հանդերձելոց: Այլ քանզի բարերար էութիւն է Աստուած, ոչ կամեցաւ զազնուականութիւնն իւր ծածկել. վասն որոյ յառաջագոյն գիտէր զսատանայէ՝ եթէ թիրեցոց է, և զմարդիկ յանցուցանելոց՝ առ ի շունկնդիր լինելոյ հրամանաց նորա, որով միանգամայն վասն անձնիշխանութեան մարդոյն երևելոյ արար զնա Աստուած. զի առաւելութիւն բարերարութեան նորա յայտնի լիցի մարդկան, վասն թողութեան տալոյ մարդկան յառաջագոյն գործելոցն մեղաց: Զի յորժամ զսատանայ ամպարշտացեալ²¹⁵ տեսանիցեն և շրարձեալ ի միջոյ, և վառըն իւրեանց մեղացն իմանայցեն՝ թէ գոյ հնար թողութեան ապաշխարութեամբ. զի Աստուծոյ բարերարութիւնն ցուցանիցի, և մարդիկ ըզ-

նունը, որովհետև երբայեցերեն և ասորերեն լեզուներով սատանա նշանակում է խոտորված: Աստուծոց նա ստեղծվեց որպես լավ բաները հասկացող մի էութիւն⁸⁶, բայց մարդու նկատմամբ ունեցած թշնամութիւնից իր կամքով բանասարկու դարձավ. թողնելով աստծուն հնազանդվելը՝ սկսեց ընդզգել ու մարդկանց սովորեցնել՝ հակառակվել աստծու հրամաններին և, որպես ապստամբ, խոտորվեց ու հեռացավ աստծուց: Այս ասածին վկայում է աստվածային խոսքը, որը նրան ապստամբ վիշապ է անվանում՝ ասելով. «Հրամանով սպանել ապստամբ վիշապին»⁸⁷: Եվ արդարացիորեն բանն աստված սպանեց սատանային՝ նրանով, որ իրավունք տվեց ռոնատակ անել նրան: Այսպիսով Գիրքը⁸⁷. նրան ապստամբ է և կոչում: Եթև (սատանան) մնացած լիներ նույնպիսին, ինչպիսին որ ստեղծվել էր աստծուց, նրան (Գիրքը) ապստամբ չէր կոչի. որովհետև երբ մեկն ապստամբվում է, թողնում է իր (ունեցած) հատկութիւնը: Հենց դրանով էլ (սատանան) անստեղծ չի երևում. քանի որ եթև անստեղծ լիներ, իր բնութիւնը չէր փոխվի: Որովհետև որևէ էութիւն առանց կամքի չի կարող մերթ բարի լինել, մերթ՝ չար:

ԺԵ

«Իսկ եթև ըստ ձեզ⁸⁸, — ասում են, — սատանան անստեղծ չէր, ոչ էլ այսպիսին ստեղծված աստծուց, ալլ ինքն իրեն փոխեց լավից վատի, այսինքն՝ հնազանդից անհնազանդի, ապա ա՛յն ասացեք⁸⁹ աստված գիտե՞ր, որ այդպես էր լինելու, թե՞ չգիտեր: Եթև գիտեր և ստեղծեց, ապա ինքն է պատճառը նրա՝ լավից⁹⁰ (վատի) փոխելու. իսկ եթև չգիտեր, ինչո՞ւ էր ստեղծում նրան, որին չգիտեր, թե ինչպիսին է լինելու»:

Խիստ հիմարութիւն է աստծու մասին կարծել, թե անգետ էր, քանի որ միայն նա՝ նախապես գիտե լինելիքը: Բայց որովհետև աստված բարերար էութիւն է, չկամեցավ իր ազնվութիւնը թաքցնել: Դրա համար, (թեև) նախապես գիտեր սատանայի մասին, որ խոտորվելու է, մարդկանց էլ հանցանք է գործել տալու՝ շունկնդրելու աստվածային հրամաններին, (սակայն) աստված նրան ստեղծեց, որ դրանով միաժամանակ երևա մարդու ազատականութիւնը, և հայտնի դառնա մարդկանց (հանդեպ ունեցած) իր (այսինքն՝ աստծու) բարերարութեան առավելութիւնը⁹¹ ներելով մարդկանց՝ առաջուց գործած մեղքերի համար⁹², որպեսզի երբ սատանային տեսնեն չար դարձած ու մեղսեղից չվերացած և հասկանան, որ իրենց մեղքերի ներման համար կա հնարավորութիւն՝ ապաշխարութեամբ, աստծու բարերարութիւնը ցույց տրվի, և մարդիկ

շնորհն նորա գիտացոցն. զի եթէ այն այնպէս չէր լեալ, և ոչ բարերարութեանն նորա որ խելամուտ լինէր:

Նա բնաւ իսկ, ասեն, յետ թիւրիոյն սատանայի և խաբելոյ զմարդն՝ ընդէ՛ր իսկ ոչ երարձ ի միջոյ, զի մի՛ դբազուծս սպանանիցէ:

Ոչ եթէ չէր կարող Աստուած բռնալ զսատանայ ի միջոյ, քանզի չիբ ամենևին տկարութիւն զԱստուծով. այլ զի չէր ինչ մեծ գործ Աստուծոյ զսատանայ ինքնին անձամբ սպանանել, և²¹⁶ զարարած մի զիւր փոքր յուշիչ զարձուցանել, զի մի կարծիցի՝ թէ վասն շուտալոյ շարութեանն նորա սպան զնա: Երկրորդ անդամ՝ զի անծանօթ²¹⁷ ևս լինէր առ յապայ մարդկան Աստուծոյ բարերարութիւնն, թէ յառաջագոյն սպանանէր²¹⁸ զսատանայ. զի ոչ որ ոսնէր նշանակ ինչ յայտնի բարերար կոշելոյ ըզ-Աստուած: Այլ թերևս և կարծիք ինչ ի մէջ մտանէին՝ թէ հաւասար ինչ որ էր նա Աստուծոյ, և աճապարեաց ի միջոյ երարձ. վասն որոյ պահեաց զնա, և ոչ կորոյս ի միջոյ, զի մարդիկ յորժամ լաւութեանցն հմուտ լինեցին, յազթեացն նմա՝ փոխանակ այնոցիկ՝ որք²¹⁹ յառաջնումն յազթեացն ի նմանէ:

Այն իսկ մեծ և զարմանալի է, զի մարդն Աստուծոյ՝ վառեալ Աստուծոյ օգնականութեամբն²²⁰, պատերազմեալ յազթիցէ սատանայի: Որպէս մարտուսոյց որ ամենայն հնարիւք հնարեալ զիւր աշակերտսն թեքել, առ ի ցուցանելոյ զհանգամանս մարտիցն, որով մարթիցեն յազթի ախոյանից, և առաքիցէ զնոսա ի հրահանգս մրցել ընդ ախոյանանն²²¹, և յազթութեանցն ուշ սոնել խրատիցէ մինչև զկեանս անգամ արհամարհել. զի լաւ համարի թէ վասն անուան բարիոր մեռանիցին քան թէ կենդանի կայցեն և վատանուն լինիցին: Եւ նոցա զթելադրութիւնս վարդապետին ի մտի եղեալ, և զպարգևս ընդ յազթութեանն, զեր ի վերոյ լինիցին ախոյանին²²², և պսակեալ առ վարդապետին հասանիցեն²²³, և նշանակ ճգնութեան ընդ ախոյանին²²⁴ առ նա զպսակն բերիցեն: Ապա եթէ զմարտուսոյցն զմտաւ ոչ ածիցեն²²⁵, և յազթութեան և պսակի ոչ ցանկանային²²⁶, կործանին²²⁷, վատանուն յախոյեանէ անտի²²⁸. լիրաւի այնուհետև թշնամանին²²⁹ և տանջին²³⁰, և մահու պատիժ փոխանակ ընդ վատութեանն կրեն²³¹:

Նոյնպէս և զԱստուծոյ իմանալի է, թէ իւրովք պատուիրանօք վառէ զեղեցիկ զմարդիկ՝ առ ի պսակելոյ զյազթողն, և յամօթ առնելոյ զվատացեալն. իսկ եթէ որ յուշիչ զԱստուծոյ զպատուիրանսն²³² համարիցի, յորժամ մրցել ընդ բանսարկուին²³³ մարտնչիցի²³⁴ վաղձաղակի կործանի, քանզի շունի զնշանակս յազթութեանն. և լիրաւի կրէ պատիժ²³⁵

նրա շնորհք գիտենան: Իսկ եթե դա այդպէս եղած չլիներ, ոչ որ նրա բարերարութեանը վերահասու չէր լինի:

«Հապա ինչո՞ւ, — ասում են, — խոտորվելուց և մարդուն խաբելուց հետո սատանային նա մեղսեղից իսկույն չվերացրեց, որ շատերին մահվան պատճառ չլիներ»⁹²:

(Նախ)՝ ասոված ոչ թե չէր կարող սատանային մեղսեղից վերացնել, — որովհետև աստծու մեջ թուլութուն բոլորովին չկա, — այլ մեծ գործ չէր աստծու համար սատանային անձամբ սպանել ու իր մի փոքր արարածին ոչնչացնել, (և պատշաճ չէր⁹³), որ կարծիք, թե նրա յարութունը շահնդուրժելու պատճառով սպանեց նրան: Ապա՝ եթե սատանային վաղորդք սպաներ, հետագա մարդկանց անծանոթ կմնար աստծու բարերարութունը, որովհետև ոչ որ աստծուն բարերար անվանելու որևէ բացահայտ օրինակ չէր ունենա: Եվ գուցե կասկած էլ աստանար, թե նա (սատանան) աստծուն հավասար մեկն էր, ու (աստված) շտապեց, մեղսեղից վերացրեց. ուստի պահեց նրան և մեղսեղից շանհետացրեց, որպեսզի մարդիկ, քաջատեղյակ լինելով լավութուններին, նրան (սատանային) հազթեն՝ նրանց դիմաց⁹⁴, որոնք սկզբում հազթովեցին նրանից:

Հենց այն էլ մեծ և զարմանալի (բան) է, որ աստծու մարդը, աստծու օգնութեամբ զինված, պատերազմի ու հազթի սատանային: Օրինակ, (զիտենք, որ) մարտուսույց մարդը բոլոր միջոցները գործադրում է իր աշակերտներին վարժեցնելու և սովորեցնելու կովի եղանակները, որոնցով հակառակորդներին կարողանան հազթել, նրանց ուղարկում է մրցասպարեզ՝ հակառակորդների հետ կովելու, և խրատում է հետամուտ լինել հազթանակի՝ մինչև անգամ կյանքն արհամարհելով, որովհետև նախընտրելի է համարում, որ հանուն բարի անվան մեռնեն, քան թե մնան ու վատահամբավ լինեն: Եվ նրանք, ուսուցչի թելադրանքները մշտբում պահելով ու հազթանակի դիմաց պարզեներ (ակնկալելով), հազթում են հակառակորդին և վարձատրված՝ ուսուցչի մոտ են գալիս ու պսակը, որպես թշնամու դեմ (մղած) դժվարին կովի նշան, բերում են նրան: Իսկ եթե մարտուսույցին շտաբերեն և հազթանակի չձգտեն, հակառակորդից կպարտվեն՝ վատ անունով. այնուհետև իրավամբ կնախատվեն ու կտանջվեն և վատութեան դիմաց մահվան պատիժ կկրեն: Այսպես էլ պետք է գիտենալ աստծու մասին, որն իր պատվիրաններով գեղեցկորեն զինում է մարդկանց, որպեսզի հազթողին խրախուսի, իսկ թեբացողին խայտառակի: Բայց եթե մեկը աստծու պատվիրանները բանիտեղ չդնի, բանսարկուի հետ կովելիս⁹⁵ անմիջապես կկործանվի, որով-

* մատչիցի (էջ 67):

պատուհասից այնպիսին, զի ոչ նմանեաց բնկերին²³⁶ որ կոուեցաւ և յաղթեաց:

Արդ վասն այնորիկ թողեալ է Աստուծոյ դատանայ իբրև ի հրահանգս կոուանոցաց յաշխարհի, զի յորժամ իւր նահատակեալքն կոուեցին և յաղթիցեն նմա՝ պարծանք առաջնոյ յաղթութեանն նորա քակեսցին յայժմուն յայնպիսեացն²³⁷ մարդկանէ, որ յաւութեանցն ցանկութեամբ պարտիցեն զնա, և նշան յաղթութեան գնահատակութեանն կանգնիցեն²³⁸: Քանզի կոխան արկեալ ընդ ոտիւք մերովք՝ անկեալ զնի մեռեալ, և կործանի՝ առ ի յաւութեանցն ցանկութեան մերոյ ի պարտութիւն մատնեալ:

ԺԵ

Արդ, յիս այսր ամենայնի հաւանութեանց յամառեալ գնայն²³⁹ ի մէջ բերին, բնութեամբ են, ասեն, շարիք և ոչ կամածինը:

Առեմք²⁴⁰, եթէ բնութեամբ իցեն, ընդէ՞ր օրէնք ի թաղատրաց զհիցին, և սաստր ի իշխանաց, և պատիժք ի դատաւորաց. ո՞չ ապաքէն վասն կարճելոյ շարեացն: Եւս²⁴¹, թէ²⁴² բնութեամբ իցեն շարիքն՝ ոչ պարտի օրէնսգիրն օրէնս զնել, և ոչ իշխանն պատիժս ի վերայ շարագործին ածել: Բնդէ՞ր պատժիցեն զայն՝ որ ոչ կամօքն շար իցէ, որում արգահատելն պարտ էր, և ոչ պատիժս ի վերայ հասուցանել:

Եւ արդ այնպիսոյն եթէ կին շնայցէ, չպարտի մեղադիր լինել. քանզի ոչ կամաւ՝ որպէս ասենն՝ յօժարեցաւ ի շարն, այլ բնութեամբ բռնադատեցաւ: Եւ եթէ որդւոյ²⁴³ իւրոյ²⁴⁴ սուր առեալ՝ ի վերայ խաղայցէ, մի՞ լիցի նմա մեղադիր. զի ոչ իւր կամաւ երթայ, այլ շարն տանի զնա յայն: Եւ եթէ ի դրացւոյ²⁴⁵ և ի բարեկամէ թշնամանեցի՝ մի՞ փոխարէն թըշնամանեցէ, այլ առաւել արգահատեացէ ևս. զի ոչ եթէ նա ինչ թըշնամանէ, այլ շարն՝ որ բռնաբար վարէ զնա: Նոյնպէս՝ յորժամ դուստր զմայր անարգիցէ, և նու զկեսուր իւր, և կին զայր, և ծառայ գտէր, և եղբայր զեղբայր, մի՞ ինչ տարցին ընդ միտ, որք անարգեցանն, այլ արգահատեացեն նոցա որպէս ի շարէն բռնադատելոց:

Իսկ եթէ տեսանեմք՝ թէ²⁴⁶ թագաւորն զիրոց օրինաց վրէժս պահանջէ, և պահանջմամբ վրիժուցն զվնասն կարճէ, և դատաւորն զգողն և զաւաղակն պրկէ և քերէ՝ վասն զվնասակարութիւնն ի միջոյ բառնալոյ, և հայր զորդի զժնեայ մահապարտեալ՝ դատաւորաց մատնէ, և այլքն

Նաև հաղթանակի նախադրւալներ չի ունենա: Այնպիսին իրավամբ պատիժ կիրի՝ շնամովելով ընկերոջը, որ կովեց ու հաղթեց:

Եվ այն պատճառով աստված սատանային թողել է աշխարհում, որպես մրցասպարեզում⁹⁶, որ երբ իր քաջամարտիկները կովեն ու հաղթել են կրան, նրա առաջին հաղթանակի պարծանքը այժմ վերացվի ոչնայնի մարդկանց կողմից, որոնք լավ բաների ձգտումով նրան պարտախան մատնելով, հաղթական քաջագործության գրոջը կրարձրացնեն: Երբովհետև մեր սաքերի աակ տրոփելով՝ կկործանվի ու մեռած կփութի՝ լավ բաների մեր ձգտումից պարտախան մատնված:

ԺԵ

Արդ այս բոլոր համոզիչ բացատրություններից հետո էլ համառամ ու նույնն են մեջտեղ բերում. «Չարիքները,— ասում են,— ի բնն են և ոչ կամածին»:

Պատասխանում ենք⁹⁷, թե որ ի բնն են, ինչո՞ւ են թագավորներից ստեմանվում օրենքներ, իշխաններից՝ սաստումներ, դատավորներից՝ պատիժներ, չէ՞ որ շարիքներն արգելիլու համար (են դրանք): Այլն⁹⁸ եթե շարիքները բնական լինեն, օրենսդիրն օրենքներ չպիտի սահմանի⁹⁹, ոչ էլ իշխանը շարագործին պիտի պատժի ենթարկի: Ինչո՞ւ¹⁰⁰ են պատժում նրան, ով ինքնակամ շար չէ, որին պետք էր կարեկցել և ոչ թե պատժի ենթարկել:

Եվ արդ՝ եթե այնպիսինի¹⁰¹ կինը անառակություն անի, (նա կնոջը) չպետք է մեղադրի, որովհետև, ինչպես ասում են, կամովին չի հանձրն առել շարիքը, այլ բնականից է հարկադրվել: Եվ եթե այնպիսինի որդին սուրբ վերցրած իր վրա հարձակվի, թող նրան շմեղադրի, որովհետև ինքնակամ չի հարձակվում, այլ շարն է նրան մղում այն բանին: Կամ եթե հարևանից ու բարեկամից նախառվի, փոխարենը թող շնախատի, այլ առավել ևս թող ափսոսա, որովհետև ոչ թե նրանք են, որ նախատում են, այլ՝ շարը, որ հարկադրումով մղում է նրանց: Այսպես էլ՝ երբ դուստրը անարգում է իր մորը, հարսը՝ սկեսրոջը, կինը՝ ամուսնուն, ծառան՝ տիրոջը, եղբայրը՝ եղբորը, անարգվողները չպիտի դժկամեն, այլ պիտի խղճան անարգողներին՝ որպես շարից հարկադրվածների:

Իսկ երբ տեսնում ենք, որ թագավորը իր օրենքներին (հակառակվելու համար) պատժում է ու պատժելով հանցանքը պակասեցնում է, դատավորը գողին, ավազակին ամուր կապում ու տանջում է՝ վնասակարությունը մեջտեղից վերացնելու համար, և հայրը դաժան որդուն, որպես մահապարտի, դատավորներին է հանձնում, ուրիշ բոլորն էլ իրենց

ամենեքեան զիրաքանչիւր²⁴⁷ զանցնիւր զանարգանաց վրէժս պահանջեն՝ կամ անձամբ կամ իշխանօք, յայտ է թէ շարիքն որք²⁴⁸ դործին՝ կամածինք են և ոչ բնականք: Բայց աղէ՛ դու զկարին իսկ զոր շուայլեալ ցանկութեամբ՝ պրկեա և մտրակեա, տես²⁴⁹ թէ բնաւ ամենեկին գտանիցի ի նմա յիշատակ ցանկութեանն²⁵⁰: Եւ արդարեւ ոչ ինչ ընդ վայր սասցեալ է բան Իմաստնոյն, թէ ծառայ որ ընդ ունկն ոչ լսէ՛ ընդ մկանունս տան լսել նմա:

Նա և յայլուստ²⁵¹ ևս մարթեմք իմանալ, զի մարդոյ բնութիւն բարեաց ցանկացող է, և ոչ շարեաց: Զի շունն, որ շնայ, մինչ դեռ իսկ ի գործ շնութեանն իցէ՛ եթէ ոք շուն կոչէ²⁵² զնա, բմբոստանայ. պոռնիկըն²⁵³, որ յայտնի պոռնկի, զանուն պոռնկութեանն շախորժէ լսել. նոյնպէս և գողն և աւաղակն, և այլ ևս շարագործքն, թէպէտ և զգործ շարագործութեանն գործն՝ զանուն շարագործութեանն յանձն ոչ կամին առնուլ: Նա և կեղծաւորն կեղծաւորեալ, որ մեղմեխանօք ընկերին²⁵⁴ կամիցի վնաս առնել, թագուցանէ զկեղծաւորութիւնն, և որպէս թէ բարուչ²⁵⁵ ինչ խրատ տայցէ՛ հրապուրեալ արկանէ ընդ վանսիւք զանմեղն. և եթէ ոչ զբարուչ²⁵⁶ զգէմս զգեցեալ մեղմեղիցէ, շկարէ ըստերիւրել յիրաւանց զիրաւագէտն:

Նա և յորժամ զխիստ ոք իշխան կամիցի ի քաղցրութիւն ածել, շրկարէ յայտ երթալ ասել՝ թէ դու խիստ ես, այլ քաղցրախառն բանիւք մատուցեալ ողորէ՛ թէ դու, տէր, քաղցր ես և բարերար ամենեցուն, ամենեքին գոհ են զքէն, բոլորք առ իրաւագէտս ունին. և այնպէս կարէ մեղմով քաղցրացուցանել զխստութիւն իշխանին, և խոնարհեցուցանել ածել յիրան և յարժան: Նոյնպէս և առ ցասուցեալն և տրամեալն և առ նախանձոտն քաղցրութեամբ ոք մատչի և ցածուցանէ. և անտի²⁵⁷ յայտ է՛ թէ բարեաց ցանկացող է բնութիւն մարդկան, և ոչ շարեաց:

Եւ եթէ զազանացն զազանութիւն շար ինչ բնութեամբ կարծեցուցանիցէ նոցա, զիտասցեն՝ զի կէսքն յանասնոցն ի պէտս արարան, որպէս և արջառ և ոչխար և ամենայն ինչ, որ ուտելի է և կրելի է. և կէսքն վասն երկիւղ ի միտս մարդկան ծնուցանելոյ: Զի թէ զազանք ահագինք են, և վիշապք և օձք և այլ ճճիք վնասակարք, և մարդն այնչափ հպարտացեալ է՛ մինչ ըստ Աստուծոյ երկիւղին²⁵⁸ սահմանս արտաքոյ ելեալ անաստէ, եթէ այնպիսի զարհուրեցուցիչք չէին՝ ո՞րչափ ևս առաւել շկայր երբէք յակաստանի:

անարգանքների համար պատժում են՝ անձամբ կամ իշխանների միջոցով, — պարզ է, որ կատարվող շարիքները կամածին են և ոչ ի բնութեամբ: Բայց դու խիստ ցանկութեամբ ցոփացածին հասպ մի ամուր կապի՛ր ու մտրակի՛ր, տես, թե նրա մեջ ցանկութեան սոսկ հիշողությունն անգամ կ'մնա՞, Եվ, իսկապես, իզուր չի ասված իմաստունի խոսքը՝ «Սառան ելի ականջով չի լսում, թիկունքով են լսել տալիս նրան»²⁰²:

Ուրիշ բաներից¹⁰⁸ էլ կարող ենք հասկանալ, որ մարդկային էությունը բարիքների ձգտող է և ոչ թե շարիքների: Այսպես. անառակություն անողը կըմբոստանա¹⁰⁴, եթե, հենց անառակության արարքի մեջ զըտելիլիս, մեկը նրան անառակ անվանի: Պոռնիկը, որ բացահայտորեն պոռնկություն է անում, (իրեն) պոռնիկ անվանելը չի ցանկանում լսել: Այսպես էլ զողը, ավազակը և մյուս շարագործները, թեպետև շար գործեր են կատարում, շարագործության անունը չեն ուզում իրենց վրա վերցնել: Նաև կեղծավորը, որ կեղծավորություն է անում, ուզում է ընկերոջը նենգություն մնաս պատճառել, թաքցնում է կեղծավորությունը և, որպես թե բարի խրատ է տալիս, խաբելով վնասի է ենթարկում այն անմեղին: Եվ եթե, բարու դիմակ հագած, կեղծավորություն շանի, չի կարող օրինապահին շեղել օրինականությունից:

Այլև՝ երբ մեկը կամենում է խիստ իշխանին մեղմության բերել, չի կարող գնալ ու բացեիքաց ասել, թե՛ «Դու խիստ ես», այլ մոտենալով քաղցրախառն խոսքերով սիրաշահում է՝ ասելով. «Դու, տե՛ր, քաղցրաբար ես և բարերար ամենքին, բոլորք քեզանից գոհ են ու քեզ արդարամիտ են համարում». և այսպես կարողանում է մեղմությամբ փափկուցնել իշխանի խստությունը (նրան) խոնարհեցնել, արդարության ու պատշաճության մղել: Նույնպես և բարկացածին, խոռվածին և նախանձոտին քաղցրությամբ մոտենում է մարդ ու խաղաղեցնում (նրանց): Այստեղից էլ պարզ է, որ մարդկային էությունը, ոչ թե շարիքների, այլ բարությունների ձգտող է:

Եվ եթե զազանների զազանությունը նրանց կարծել է տալիս, թե շարը բնածին է, պիտի իմանան, որ անասունների մի մասը ստեղծվել է կարիքների համար¹⁰⁵, ինչպես տավարը¹⁰⁶, ոչխարը և այն բոլորը, որոնք ուտվելու համար են ու (բեռ) կրող, իսկ մի մասն էլ՝ մարդկանց մտքում երկյուղ առաջացնելու համար: Թեև կան ահուկի զազաններ, վիշապներ, օձեր և ուրիշ վնասակար սողուններ, սակայն մարդը այնքան գոռոզացած է, որ, մինչև անգամ աստծու երկյուղի սահմաններից դուրս գալով, արհամարհում է¹⁰⁷. Իսկ եթե այդպիսի զարհուրեցնողները չլինեին, (մարդը) որքան ավելի չէր մնա շափ ու սահմանի մեջ:

Նա և նոքին իսկ, որ շարքն կարծին անմտաց, կրբէք երբէք օգտակար լինին և գերծուցիչք ի մահուանէ: Զի՞նչ շար քան զօձ կայցէ, և ի նմանէ թիրիակէ. և ի սպանող դեղոց, որք²⁵⁹ ի նենգութենէ մարդկան կազմեցան, չև հասուցեալ և անդէն բուժէ: Եթէ բնութեամբ շար ինչ էր օձ, կամ շարի իրիք արարած, ապա շարանէր ինչ ամենևին ի նմա օգտակար, և ոչ զգոնանայր երբէք ի գազանութենէ անտի²⁶⁰ իւրմէլ. նա աւանիկ տեսանեմք ի հնարագիտութենէ թովչաց զգոնացեալ, և²⁶¹ իբրև զչուան խաղալիկ է նոցա, և բազում անգամ բնակեալ ի տան՝ շմեղանչին բնակչացն:

Եւ արդ եթէ հեթանոս իցէ՝ որ շար ինչ բնութեամբ կարծիցէ, յանդիմանեացի յիւրոց արուեստակցացն օձապաշտացն²⁶². որ այնչափ զգոնացուցանել զօձս գիտեն, մինչև կոշիլ լուսթիւք ի տունս, և կերակուրս մատուցանել, որպէս Բաբելացիքն²⁶³ վիշապին՝ զոր պաշտէինն. և սպան զնա Աստուծոյ սիրելին՝ նովին ընտելական²⁶⁴ կերակրովն:

Եւ եթէ մոգ իցէ, և շարի արարած զգազանսն վասն գազանութեանն ասիցէ. ի հասարակաց մտաց փաշաման կրեալ ըմբերանեացի: Զի եթէ գազանքն շարի արարածք իցեն, և երկիր բարուց²⁶⁵, զիտ²⁶⁶ բարուցն²⁶⁸ արարած շարին արարածոց դաշնակ մտեալ՝ սնուցիչ լինիցի, որք ի նմանէ կերակրին և ի ծոց նորա հանգչին. զի երկու հակառակք իրերաց՝ միմեանց ծախիչք են, որպէս խաւարի լոյս, և ջեր սառամանեաց:

Արդ, եթէ գազանք շարի արարածք էին, և երկիր բարուց²⁶⁷, ծախել պարտ էր զնոսա երկրի՝ և ոչ սնուցանել, սպառել²⁶⁸ և ոչ սերել. ապա եթէ երկիր և գազանսն սնուցանէ և ոչ ապականէ, յայտ է՝ եթէ յորմէ արարչէ երկիր լեալ է, ի նմանէ և գազանքն արարեալ են. և չիք ինչ շար բնութեամբ. քանզի չիք ինչ շար արարիչ²⁶⁹ բնութեամբ: Եւ մանաւանդ թէ և գազանք իսկ, զորոց ասեն՝ թէ ի շարէ արարչէ եղնալ են, ցուցանեն թէ շին ուստեք՝ այլ յերկրէ, այնու զի յերկրէ կերակրին և ի նմա բնակեն, և անդրէն ի նոյն շրջեալ հողանան:

Նա թէ և ի շարէ ինչ էին շարք արարեալք²⁷⁰, ոչ ինչ ի նոցանէ օգտակար դտանէր, այլ ամենևին իսկ վնասակար: Իսկ արդ եթէ տեսանեմք, զի կիսոցն մորթքն պատսպարան մերկութեան մերոյ լինին, և կիսոցն ճրագուն դեղնեղի լինի²⁷¹, և այլ ինչ յանդամոցն, որպէս առիժուն²⁷² և արջոյ և այլոցն՝ ըստ իւրաքանչիւր մի ըստ միոջէ, յայտ է՝ եթէ ի բարուց²⁷³ արարչէ լեալ են, վասն միոյ իրիք օգտակարին գտանելոյ ի

Եվ հենց նրանք էլ, որոնք անմիտների կողմից շար են կարծվում, կրթման օգտակար են լինում ու մահից փրկող: Ի՞նչ կա ավելի շար, քան օձը, բայց թերիակեն¹⁰⁸ նրանից է (ստացվում), որը, դեռ չհասցրած, անմիջապես բուժում է մարդկանց նենգությամբ ստեղծված մահացու զեղերից: Եթե օձը էությամբ շար լիներ կամ շար բանի ստեղծած, ապա նրա մեջ բնավ որևէ օգտակար բան չէր գտնվի, և նա երբեք իր գազանությունից չէր խելոքանա: Բայց ահա տեսնում ենք՝ կախարդների հնարագիտությամբ խելոքացած՝ խաղալիք պարանի նման է լինում նրանց շամար¹⁰⁹, և, շատ անգամ տանը բնակվելով, բնակիչներին չի վնասում¹¹⁰:

Եվ արդ՝ եթե շար բանը բնական կարծողը հեթանոս է, կհանդիմանվի իր օձապաշտ կրոնակիցներից, որոնք օձերին այն աստիճան խելոքացնել գիտեն, որ մինչև անգամ հմայություններով կանչում են տների և կերակուր տալիս, ինչպես բաբելացիներն իրենց պաշտած վիշապին (էին անում), որին աստծու սիրելին սպանեց նույն սովորական կերակրով¹¹¹:

Եվ եթե գազանները գազանության պատճառով շարի արարած համարողը մոգ է, հասարակական կարծիքից դատապարտվելով՝ կլռի: Թե որ գազանները շարի արարածներ լինեին, իսկ հողը՝ բարու, ինչո՞ւ պիտի բարու արարածը դաշակ դարձած սնուցիչ լիներ շարի արարածներին, որոնք նրանից կերակրվում են ու նրա ծոցում հանգստանում, մինչդեռ երկուն՝ իրար հակառակ բաները միմյանց ոչնչացնում են, ինչպես լույսը (ոչնչացնում է) խավարը և տաքությունը՝ սառնամանիքը:

Այսպիսով՝ եթե գազանները շարի արարածներ լինեին, իսկ հողը՝ բարու, հողը նրանց պիտի ոչնչացներ և ոչ թե սնուցեր, պիտի բնաջրնչեր¹¹² և ոչ թե բազմացներ: Իսկ թե հողը սնուցում է գազանները ու չի կոտորում, պարզ է, որ ինչ արարչից հողն է, նույնից էլ գազաններն են ստեղծված. և էությամբ շար ոչ մի բան չկա, որովհետև էությամբ շար որևէ արարիչ էլ չկա: Եվ մանավանդ գազաններն էլ, որոնց մասին ասում են, թե շար արարչից են ստեղծվել, ցույց են տալիս, որ ոչ թե ուրիշ տեղից, այլ հողից են, որովհետև հողից են կերակրվում, նրա մեջ բնակվում և կրկին նույնին վերածվելով՝ հողանում են:

Այլև՝ եթե շարերը ինչ-որ շարից ստեղծված լինեին, նրանցից ոչ մի բան օգտակար չէր լինի¹¹³, այլ՝ միմիայն վնասակար: Իսկ եթե այժմ տեսնում ենք, որ նրանց մի մասի մորթիները մեր մերկությունը պաշտպանող են լինում, մի մասի ճրագուն հիվանդության դեղ¹¹⁴ է լինում, և նրանց մարմնի մասերից ուրիշ բաներ էլ, ինչպես առյուծի, արջի ու մշուսների մարմնի անդամներից՝ յուրաքանչյուրինը իր հերթին, պարզ է, որ բարի արարչից են ստեղծվել, քանի որ նրանց մեջ մի օգտակար

նոսա: Զի որ շար ինչ է, նորա և ամենայն ինչ վնասակար²⁷⁴ է, և մորթ և միս. այլ նոցա²⁷⁵ որպէս զմորթն զգնումք, և ոչ վնասէ, և զմիսն եթէ սիրտ ուրուք առնոյր և ուտէր՝ ոչ վնասէր. որպէս վարպի՝ որ գազանադոցն²⁷⁶ է քան զամենայն գազանս՝ ուտի միսն, և ոչ վնասէ. նոյնպէս և նորայն²⁷⁷ եթէ ուտէր որ՝ չվնասէր²⁷⁸:

Եւ յարջառ, զոր ասեն՝ եթէ ի բարւոյ արարչէ արարեալ է, գտանի ինչ վնասակարութիւն: Զցու միս ուսել՝ դարման է մարմնոյ, բայց եթէ զարիւնն որ ըմպիցէ²⁷⁹ սատակի*: Նոյնպէս և ի բանջարս է ինչ՝ որ առանձին սատակիչ է, և խառնեալ ընդ այլ բանջարս՝ բժշկիչ պէսպէս ցաւոց լինի: Զմանրագորն²⁸⁰ եթէ որ լուկ²⁸¹ ուտիցէ՝ սատակիչ է, և խառնեալ ընդ այլ արմատս՝ քնածու լինի քնահատաց*: Եւ զհաղար՝ եթէ ի տօթ ժամանակի ուտիցէ որ, քանզի զտվացուցիչ է, դտապս ի փորոյն փարատէ. և եթէ ի հոզ ժամանակի ուտիցէ որ, վնասէ. և եթէ զջուրն քամեալ անապակ ըմպիցէ²⁸² որ, սատակի. և եթէ զսերմն²⁸³ աղացեալ՝ ջրով ըմպիցէ որ²⁸⁴, ի ցանկութենէ արկանէ, Եւ կանեփուկն թուփ ինչ է, որոյ սերմն նորա դեղ է, և նոյն դարձեալ կասեցուցիչ ցանկութեան: Եւ մոլախինաղ, որ առանձին ի յայտնի ինչ ժամանակի սպանող է, նովիմք զմազձս հնացեալս հնարին բժիշկը հատանելի*²⁸⁵, Եւ կաղանջանան ազգ ինչ՝ առանձինն սպանող է, և խառնեալ ընդ այլ դեղոյ²⁸⁶ մաղձադեղ է բուժիչ ի մահուանէ:

Արդ յայսպիսի իրս անհարթս առ ոչ ուղիղ հայելոյ, կարծեցին եթէ շար ինչ բնութեամբ իցէ. բայց Աստուած այսպէս իմաստուն զմարդն կազմեաց, զի և ի դարմանիչն մարթիցէ վայելել. և որք²⁸⁶ վնասակարքըն, կարծիցին, և անտի²⁸⁷ ևս հնարիք օգտակարութիւնս կարիցէ գտանել, առ ի յանդիմանելոյ դբարս անմտոցն՝ թէ չիք ինչ որ բնութեամբ շար է:

ԺԳ

Բայց թէպէտ և նոքա աստուածական օրինացն²⁸⁸ ոչ հաւատան, մեք յուղղորդ պատասխանոյ²⁸⁹ զմեր ընտանիս²⁹⁰ մի՛ զրկեսցուք:

Այնչափ ինչ շար ի գազանացն բնութեամբ ոչ գոյր, մինչև ածեալ զնորարարսն առ նորաստեղծն՝ նմա նոցա անուանս²⁹¹ հրամայէր դնել. և եթէ մօտ ոչ գային, զիա՞րդ միոյ միոյ ըստ իւրաքանչիւր ազգաց անուանրս յօրինէր. ապա եթէ մօտ գային, և ընտելութիւն²⁹² ընդ մարդոյն ունէին, յայտ է՝ թէ ոչ շարք էին, և ոչ մարդոյն վնասակարք. այլ յետ յան-

* «Զցու միս... սատակի» հատվածը հմմտ. «Վեցարեայ», էջ 136, 20—137, 20 (Ծան. հրատ.):

** Զմանրագորն... քնահատաց» հատվածը հմմտ. «Վեցարեայ», էջ 137—20—138, 1 (Ծան. հրատ.):

*** «Եւ մոլախինաղ... հատանելի» հատվածը հմմտ. «Վեցարեայ», էջ 138, 3—5 (Ծան. հրատ.):

բուն կա: Զէ՞ որ շարի ամեն ինչը վնասակար պիտի լինի՝ և մորթին, և միսը, Բայց, օրինակ, նրանց մորթին հաղում ենք, և չի վնասում, և էլի միսն էլ մեկի սիրտը վերցնենք¹¹⁵, ու (նա) ուտեր, չէր վնասի, ինչպես որ բոլոր գազանների գազան¹¹⁶ վարպի միսը ուտվում է և չի վնասում: Այսպես էլ նրանց միսը. թե որ մեկն ուտեր, չէր վնասի¹¹⁷:

Վնասակար բան կա նաև տավարի¹¹⁸ մեջ, որի մասին ասում են, թե բարի արարից է ստեղծված: Յուրի միսն ուտելը բուժիչ է մարմնի համար, բայց եթե մեկը արյունը խմի, կմեռնի: Նույնպես և բանջարների մեջ կա այնպիսին, որ առանձին սպանող է, բայց, ուրիշ բանջարների նե խառնվելով, տեսակ-տեսակ ցավերի բուժիչ է լինում: Մանրագորն առանձնակի ուտելու դեպքում¹¹⁹ մահացու է, բայց, ուրիշ արմատների նե խառնված, քնաբեր է լինում քնատների համար: Հազարը¹²⁰, եթե մեկը տոթ ժամանակ ուտի, քանի որ զտվացուցիչ է, տապը փորից կհեռացնի, բայց եթե հոզ ժամանակ ուտի, կվնասի, եթե ջուրը քամելով տեսառն խմի, կմեռնի, իսկ եթե սերմն աղալով ջրի հետ խմի, ցանկությունից կզցի: Կանեփուկը մի թուփ է, որի սերմը դեղ է և նույնն էլ դարձյալ ցանկությունից զցող է: Մոլախինաղ¹²¹, որ առանձին մի որոշակի ժամանակում սպանիչ է, բժիշկները նրանով կարողանում են ննացած մաղձերը վերացնել: Կաղանջանի¹²² մի տեսակը առանձնակի՝ մահացու է, բայց, ուրիշ բույսերի¹²³ հետ խառնված, մաղձադեղ է և մահից փրկող:

Ահա այսպիսի աններդաշնակ իրողությունները ճշտությամբ չբերունելու պատճառով¹²⁴ կարծեցին, թե շար բանը էությամբ է (այդպիսին), Բայց աստված մարդուն ստեղծեց այնպես¹²⁵ խելոք, որ և դարմանիչները կարողանա վայելել, և վնասակար կարծվածների օգտակարությունը հնարագիտությամբ գտնել՝ հանդիմանելու անմիտների մոտեցումը, (հաստատելով), թե չկա որևէ բան, որ էությամբ շար լինի:

ԺԶ

Թեև նրանք աստվածային կրոնին չեն հավատում, սակայն մենք յուրայիններին ուղիղ պատասխանից չենք զրկի:

Գազանների¹²⁶ մեջ էությամբ շարի չկային այնքանով, որ (աստված), մինչև անգամ նոր արարածները նորաստեղծի¹²⁷ մոտ բերելով, նրան հրամայեց նրանց անուններ դնել: Եվ եթե մոտ չգային, ինչպես՞ ս մեկ առ մեկ անուններ կհորինե՞ր յուրաքանչյուրին իր տեսակի համաձայն: Իսկ եթե մոտ էին գայիս և ընտելանում էին մարդուն, պարզ է, որ

ցանկելոյ²⁹³ մարդոյն զԱստուծոյ պատուիրանան՝ տուան նմա զարհուրեցուցիչք, առ ի չհպարտանալոյ հողեղինին՝ որ ի հողոյ եղն, և ի հող դառնալոց էր:

Եւ առաջնոյ²⁹⁴ շվնասակարութեան զազանացն մարդոյ՝ այժմու համբոյրս և ընտելութիւնս²⁹⁵ վկայեն: Զի ոմն զգայլոյ կորիւն սնուցանէ, և իբր²⁹⁶ զշան կորիւնս՝ առ ընտելութեան²⁹⁷ ընդ անձն անկանին: Եւ միւսն²⁹⁸ զառիժու կորիւն սնուցեալ՝ ածէ ի համբոյր և ի քծինս, մինչև պատել զսնուցանելեան. և եթէ այլ որ ի նա հուր գայցէ, շոռուցեալ զբարս գաղանթեանն՝ ի վերայ յարձակի. և նորս սաստեալ զազանին իբր շան, ցածուցանէ յանաստ գազանութիւնէն: Եւ այլ²⁹⁹ որ³⁰⁰ զարջոյ թոժիւն սնուցեալ՝ կաքաւիչս ուսուցանէ, և նմանեցուցեալ բարուց մարդկան՝ զգազանարարոյն ցածուցանէ: Եւ այլ³⁰¹ որ³⁰² վկայիկս անապատականս ըմբռնեալս՝ հուպիսս և քնշապատիկս և ամենաշար ուսուցանեն: Եւ այլոց զբարբս իղակերպս կալեալ թովշութեամբք յրնտելութիւն³⁰³ մարդկան ածեն, ջրեցուցեալ զթոշնսն սպանողս:

Արդ եթէ շար ինչ էին զազանքն բնութեամբ, չէ հնար վնասակարացնն ընդ իրեանց վնասակարին բնտելութիւնս³⁰⁴ ունել: Եւ եթէ³⁰⁵ զխորշակս և զսառամանիս ի վնասակարութեանն ի շարէ արարչէ կարծիցեն, գիտասցեն. եթէ ոչ ձիւն և սառամանիք պնդելին զլերինս, արմատք խոտոց ոչ պարարէին. և եթէ ոչ տօթ ջեռուցանէր զանգաստանս, պտուղք ոչ հասանէին:

ԺԷ

Եւ եթէ զախտս և զհրանդութիւնս և զմահս տարածամս, և զնազմած իսկ ի շարէ ինչ արարչէ իմանայցեն, եթէ աստուածական օրինաբ հաւատային՝ անդասին յօրինացն առնէաք պատասխանի: Բայց որովհետեւ ի շարէ արարչէ զնեն զայսպիսի անհարթութիւնս, հարցցուք և մեք ցնոսա. բարեացն արարիչ և շարեաց՝ ո՞քան զո՞քան³⁰⁶ հարուստ իցեն: Եթէ ասիցեն՝ եթէ բարեացն արարիչ հարուստ է, ստեն. զի եթէ հարուստ որ էր նա քան զշարեացն արարիչ, ոչ տայր նմա զվնասակարութիւնսն յեր ի բարի արարածսն արկանել. նա և տեղի ևս չէր պարտ տալ նմա իւ-

շար չէին, ոչ էլ մարդու համար վնասակար: Բայց երբ մարդն աստծու պատվիրանն անտեսեց¹²⁸, նրան զարհուրեցուցիչներ տրվեցին, որ շրջոխորտար այն հողեղենը, որը հողից էր ծնվել և հող էլ պիտի դառնար:

Գազանների՝ մարդուն նախապես վնասակար չլինելու մասին են վկայում այժմյան մեղմանայն ու ընտելանալը¹²⁹: Այսպես. մեկը խնամում է գայլի ձագերը¹³⁰, որոնք, շան ձագերի նման ընտելանալով, նրա կտակից են գնում: Մյուսը, առլուծի կորույնը խնամելով, սովոր ու քրծնող է դարձնում՝ այն աստիճան, որ փաթաթվում է խնամողին. բայց եթե ուրիշ մարդ է նրան մոտենում, մոռացած չլինելով զազանային բարբք՝ շարձակվում է վրան, իսկ խնամողը, սաստելով զազանին, իբրև շան, մեղմացնում է ըմբոստ գազանութիւնը: Մի ուրիշը, արջի ձագը աճեցնելով, վարժեցնում է որպես պարող¹³¹ ու, նմանեցնելով մարդկանց բնավորութիւնը, մեղմացնում է զազանաբարոյին: Եվ ուրիշները¹³², բռնելով անապատային կապիկները, (նրանց) վարժեցնում են որպես խեղկատակներ, դիմաժոռիկներ և խիստ շարձճիներ: Ոմանք էլ իժակերպ¹³³ արջայիկ օձերը բռնում, կախարդութիւններով ընտելացնում են մարդկանց՝ ոչնչացնելով (նրանց) մահացու թույները:

Այսպիսով՝ եթե զազանները էպաիս շար լինեին, հնարավոր չէր լինի, որ վնասակարները իրենց համար վնասակար եղողի հետ ընտելանային:

Եվ եթե վնասակարութիւնս պատճառով¹³⁴ շուգն ու սառնամանիքը շար արարչից (առաջացած) կարծեն, պիտի իմանան, որ խոտերի արմատները չէին փարթամանա, եթե ձյունն ու սառնամանիքը շամբացնելին լուծները. բերքը չէր հասնի, եթե շոգը շտաբացներ անգաստանները:

ԺԸ

Եվ եթե ախտերը, հիվանդութիւնները, անժամանակ մահերը ու հենց բուն մահը շար արարչից (առաջացած) կարծողները աստվածային կրոնին հավատային, այդ նույն կրոնով (նրանց) պատասխան կտային: Բայց քանի որ ենթադրում են, թե այսպիսի անհարթութիւնները շար արարչից են, մենք էլ նրանց հարցնենք՝ բարիների ու շարերի արարիչներից ո՞րն է որից զորեղ: Եթե ասեն, թե բարիների արարիչն է զորեղ, կստեն, որովհետեւ, եթե ինքը շարերի արարչից զորեղ լիներ, նրան թույլ չէր տա, որ վնասեր իր բարի արարածներին. անգամ տեղ էլ չպիտի տար իր վայրերում: Քանի որ եթե կարող մեկը լիներ, նախ իր համար նրա-

րումն վայրսն: Զի եթէ կարող ոք ինչ էր, նախ իր տեղիս գատ ի նմանէ առնէր, և ապա գարարածս՝³⁰⁷ գինչ և կարող էր առնել:

Արդ զայն ասասցեն. կարո՞ղ էր զնա մերժել բարին յիւրոց ի բարիոք արարածոցն, եթէ չէր կարող: Եթէ ասիցեն՝ եթէ կարող էր, լուիցեն. եթէ կարող էր մերժել զշարն և ոչ մերժեաց, ինքն է պատճառ վնասուն. և եթէ ոչ էր կարող մերժելոյ զշարն, գտանի՞ զի հարստագոյն քան զնա էր շարն, որ բռնաբար նեղէ և ապականէ զբարիոք արարածս նորա: Գարձեալ և այն ևս սուտ է, զոր ասենն, թէ ի վախճանի յաղթէ նմա բարին. զի որ յառաջնումն չկարաց յաղթել, յայտ է՝ թէ և ի վախճանին չկարէ յաղթել:

Այլ մեր պատուոց և զմահուան³⁰⁸ բազում ինչ պատճառս ունիմք ճշմարիտ բանիս ի մէջ բերել: Նախ այն իսկ՝ զի յորժամ մարդն զնստուծոյ պատուիրանան՝³⁰⁹ անց, ապա եղև ընդ ցառովք և ընդ մահուամբ. քանզի յկիսն ասաց՝ թէ ցառովք և տրտմութեամբ որդիս ծնջիր, և ցայտն՝ թէ աշխատութեամբ և քրտամբք երեսաց քոց կերիցես զհաց քո, մինչև լիցի զեղ դարձ անդրէն յերկիր՝ ուստի առար. զի հող էիր, և ի հող դարձջիր: Որով յայտ է, զի թէպէտ և բնութիւն մարդոյ՝ քանզի մարմնապատ է՝ ընդ ցառովք և ընդ մահուամբ կարծէր, այլ թէ կացեալ էր ի պատուիրանին՝³¹⁰ պահէր զնա կենդանարարն կենդանի, որ յոչընչէն³¹¹ կարող եղև զշունչ մարդոյն առնել, և պահէ միշտ կենդանի և անմահ, նոյն և ըզմարմինն՝ զոր յերկրէ ստեղծ՝ կարող էր պահել կենդանի:

ԺԸ

Այլ իբրև զայս լսեն թշնամիք ճշմարտութեանն, աղգի աղգի զինուք վառին քնդգէմ ստուգութեանն. զի կէսքն ասեն՝ թէ չէր մարթ մարմնաւորի անմահ կալ. և այլքն ասեն, վասն զի ոչ տեւէր մարմինն ընդ շնչոյն յերկար ժամանակս կեալ, հարկ է անտեսականին մեռանել:

Այլ զառաջինսն յանդիմանեն յԵղիա և Ենովք³¹², որ ցայժմ կենդանի են. և զայլսն՝ հասարակաց համօրէնն յարութիւն: Զի եթէ այժմ վասն զի անտեսական են մարմինք՝ յայն սակս մեռանին, ապա և ի յարութեան՝ ըստ նոցա բանին՝ շտուկան ընդ շնչոյն. և այսու յայտ առնեն՝ թէ զյարութիւն իսկ մարմնոյ խափանել կամին, ուր աստուածական զիրք և արարածոց բնութիւնք անդազար վկայեն զյարութենէ մեռելոց:

նից զատ տեղ կպատրաստեր, ապա կստեղծեր (այն) արարածները¹⁸⁵, (որոնց) կարող էր (ստեղծել):

Այժմ թող ասեն այս՝ բարի (արարիչը) նրան իր բարի արարածներից կարո՞ղ էր հեռացնել, թե՛ չէր կարող: Եթե ասեն՝ կարող էր, կլսեն՝ եթե կարող էր հեռացնել շար(արարչին) և չհեռացրեց, (ուրեմն) ինքն է յարիքի պատճառը: Իսկ եթե անկարող էր հեռացնել շարին, դուրս է գալիս, որ իրենից զորեղ էր շարը, որը բռնութեամբ նեղում ու ոչնչացնում է իր բարի արարածներին: Բացի դրանից, այն էլ է սխալ, որ ասում են, թե վերջում բարին նրան կհաղթի, որովհետև եթե սկզբում չկարողացավ յաղթել, պարզ է, որ վերջում էլ չի կարող¹⁸⁶:

Սակայն մենք ցավերի ու մահվան բազմաթիվ պատճառներ կարող ենք մատնացուցց անել ճշմարիտ խոսքով¹⁸⁷:— Նախ՝ հենց այն, որ երբ մարդն աստծու պատվիրանն անտեսեց, այնուհետև ցավերի ու մահվան ենթարկվեց. որովհետև (աստված) կնոջն ասաց, թե՛ «Ցավերով ու տրտմութեամբ որդիներ կծնես»¹⁸⁸, իսկ ամուսնուն, թե՛ «Տանջանքով ու ճակատիդ»¹⁸⁹ քրտինքով կուտես քո հացը, մինչև որ վերադառնաս հողին, որտեղից ստեղծվեցիր¹⁹⁰. որովհետև հող էիր և հող էլ պիտի դառնաս»²: Սրանով պարզ է, որ թեև մարդկային էութունը մարմնապատ լինելու պատճառով ցավերի ու մահվան ենթակա կկարծվեր, բայց եթե պատվիրանին մնար, կենդանարար նրան կենդանի կպահեր: Նա, որ կարողացավ ոչնչից ստեղծել մարդու շունչը և միշտ կենդանի ու անմահ է պահում (այն), նույնն էլ կարող էր կենդանի պահել նաև մարմինը, որը հողից ստեղծեց:

ԺԹ

Բայց արդարութեան թշնամիները երբ այս լսում են, տեսակ-տեսակ զենքերով սպառազինվում են ճշմարտութեան դեմ: Այսպես, ոմանք ասում են, թե մարմնավորը չէր կարող անմահ մնալ. ուրիշներն էլ հայտարարում են, թե քանի որ մարմինը երկար ժամանակ շնչի հետ չէր կարող գոյատևել, (ուստի այդ) անտեսականը պետք է մեռներ: Առաջինների (կարծիքը) հերքում են Եղիան ու Ենովքը, որոնք մինչև այժմ կենդանի են¹⁴⁰, մյուսներինը՝ հասարակութեան (զայիք) ընդհանուր հարությունը: Եվ եթե մարմիններն այժմ անտեսական լինելու պատճառով մեռնում են, ասյա հարութեան ժամանակ էլ, ըստ նրանց խոսքի, շնչի հետ չեն զիմանա: Սրանով ցույց են տալիս, թե մարմնի հարությունն էլ են ուզում ժխտել. այնինչ Աստվածային զիրքն ու արարածների բնույթը շարունակ մեռածների հարութեան մասին են վկայում:

Այլ առեմ. թէ ոչ մահկանացու իսկ էր մարմին, զի ա՞րդ էր՝ զի վասն զոչին յանցմանն անկանէր ընդ մահուամբ, և ոչ արգահատէր նմա արարիչն և ներէր յանցմանն:

Զի ներող և արգահատող է արարիչն, այն ամենեցուն իսկ յայտնի է. և առանկ յայնմանէ, զի յեա յանցանելոյ մարդոյն՝ իջեալ անմարմինն՝ իբր³¹³ զմարմնաւոր որ ոտնաձայն առնէր ի գրախտին. և մեղմով և ազերսալից բարբառով ասէր ցյանցուցեալն՝ ո՞ր ես Ագամ, զի մի՞ տապնապեցուցեալ՝ շտացէ³¹⁴ ուշաբերել նմա ապաշխարութեան. և զի շեկն ի զղջումն յանցուցեալն, չիրաւի կրեաց պատիժ զմահ:

Գարձեալ և այլազգ ես, զի իւրոյ արարչին յառաջագոյն պատուիրեալ³¹⁵ էր նմա՝ թէ յորում ատուր ուտես ի պտղոյ ծառոյն, ի նմին ատուր³¹⁶ մեռանիս. և թշնամին յետոյ եկեալ ասէր՝ ոչ մեռանիս, այլ իբրև զաստուածս լինիս: Եւ արդ ո՞չր բանից պարտ էր հաստատուն լինել, ա՞յնր՝ որ յառաջագոյն պատուարացց, և կամէր ընկնորութեամբ³¹⁷ պատուիրանին³¹⁸ զնաս անմահ պահել, եթէ միւսոյն՝ որ պատրաստօք ջանայր զնա մահկանացու առնել:

Եւ եթէ չէր արարչին յետ յանցանելոյ զպատուիրանան³¹⁹ զմարդն մահկանացու արարեալ, հանապազ մարդն սատանայի հատատայր, և ոչ Աստուծոյ. զի սա ասաց՝ եթէ³²⁰ ուտես ի պտղոյն, մեռանիս. և նա ասէր՝ թէ ուտես, շմեռանիս, այլ իբրև գաստուածս լինիս: Արդ եղ մահ ի վերայ բնութեանս³²¹ մարդկան՝ արարիչ բնութեանն. զի իւր բանն հաստատեցի, և չար խրատտուն պարտաւորեալ գտանիցի. զի թէպէտ առ ժամանակ մի վասն այսց երկուց պատճառանաց բնդ մահուամբ³²² անկանիցի, այլ ըստ իւրում կարողութեան յարուցէ միւս անգամ, և յանսպառ յախտեանս կենդանի և անմահ պահեցէ: Եւ որ զՏրեշտակս և ըզՏոգիս մարդկան յոչնչէ արարեալ՝ կենդանիս և անմահս պահէ, նոյն և զմարմինս կարող էր կենդանի պահել՝ թէ չէր առաջնոյ մարդոյն ըզԱստուծոյ հրամանն զրնկեցեալ³²³:

ԺԹ

Այլ զի Աստուած մահուան չէ պատճառ, վնայեացէ ամենարուեստ իմաստունն, որ ասէ՝ եթէ Աստուած զմահ ոչ արար, և ոչ ինդայ բնդ կարուստ մարդկան. այլ հաստատեաց Աստուած զմարդն յանեղծութիւն պատկերի իւրոյ մշտնջենաւորութեանն. և նախանձու բանասեր³²⁴ ինչեմուտ մահ յաշխարհ: Եւ զարձեալ ինքն իսկ ասէ. ես ասացի՝ թէ աս-

Ասկայն ասում են՝ «Եթէ մարմինն էլ մահկանացու չէր, ինչպե՞ս եղավ, որ շնչին մեղքի պատճառով մահվան ենթարկվեց, և աստված նրան չխղճաց ու մեղքը չնկրեց»:

Որ աստված ներող ու զթացող է, բոլորին էլ հայտնի է. և առվելապես այն բանից (է հայտնի), որ երբ մարդը մեղք գործեց³⁴¹, անմարմինը, մարմնավոր մարդու նման իջնելով, ոտնաձայն հանեց գրախտում և մեղմորին ու ազերսալից³⁴² խոսքով հարցրեց օրինադանցին՝ «Ո՞ր ես, Ագամ»³⁴³, որ շինի թե նրան շփոթեցնէր և թույլ շտար խելամուտ լինելու ապաշխարութեան: Եվ քանի որ օրինադանը չզղջաց, իշտվամբ մահն ստացավ որպես պատիժ³⁴⁴:

Մի այլ բան ևս՝ նրա արարիչը նախապես պատվիրել էր իրեն՝ «Որ որք այն ծառի պտղից ուտես, նույն օրը³⁴⁵ կմեռնես»³⁴⁶: Իսկ թշնամին հետո զայլիս, ասում է՝ «Զես մեռնի, այլ աստվածնիրի նման կլինես»³⁴⁷: Երազիտով ո՞ւմ խոսքերին պիտի հաստատուն մնար, նրա՞, որ նախապես գորշացրեց և ուզում էր պատվիրանի հնազանդումով իրեն անմահ պահել, թե՞ մյուսի, որը խաբեութեամբ ջանում էր իրեն մահկանացու դարձնել:

Եվ եթե արարիչը մարդուն պատվիրանազանցութեանից հետո մահկանացու դարձրած չլինէր, մարդը միշտ սատանային կհավատար և ոչ թե աստծուն, որովհետեւ սա ասաց՝ «Եթե այն պտղից ուտես, կմեռնես», իսկ նա (սատանան) ասում էր՝ «Եթե ուտես, չես մեռնի, այլ աստվածների նման կլինես»: Հետեւաբար բնութեան արարիչը մարդկային կուսթեան³⁴⁸ վրա մահ սահմանեց, որպեսզի իր խոսքը հաստատվի, և չար խրատտուտուն հանցավոր երևա: Եվ թեպետ այս երկու պատճառների համար (մարդը) միառժամանակ մահվան տակ է բնկնում, բայց (արարիչը) իր կարողութեամբ կրկին կատողացնի (նրան) և անվախճան հավատենութեան մեջ կենդանի ու անմահ կպահի: Եվ նա, ով, Տրեշտակներն ու մարդկանց հոգիները ոչնչից ստեղծելով, կենդանե ու անմահ է պահում, նույնը մարմինները ևս կարող էր կենդանի պահել, եթե աստվածն մարդը աստծու հրամանը արճամարհած չլինէր:

ԺԹ

Եվ որ աստված մահվան պատճառ չէ, կլիայի բազմամուտ իմաստունը, որն ասում է, թե՛ «Աստված չստեղծեց մահը և չի ուրախանում մարդկանց կորստյան վրա. այլ աստված մարդուն ստեղծեց իր հավերժական անեղծ պատկերով³⁴⁹, և բանասերիւի նախանձով մահը մտավ աշխարհ»³⁵⁰: Եվ դարձյալ հենց ինքն է ասում՝ «Ես ասացի, թե աս-

տուածք իցէք, և որդիք բարձրելոյ ամենեքին: Այս ինքն՝ եթէ ես զձեզ անմահս արարի, եթէ կացեալ էիք իմում հրամանին, բայց որովհետև ոչ կացէք իմում պատուիրանին¹²⁴ դուք իբրև զմարդիկ մեռանիք, իբրև զմի յիշխանաց անկանիք. ես ոչ ընդ ձեր մահ կամէի, և ոչ ընդ իշխանին վատ խրատատուին անկանել:

Այլ բնաւ իսկ, ասեն, ընդէ՞ր կմսյծ զնոսա ի կոխ ընդ միմեանս: Այսու զանձնիշխանութիւնն սատանայի և զմարդոյն կամին խափանել. զի Աստուած՝ որ աննախահձն արար զնոսա անձնիշխանս, ոչ կամէր թէ որպէս զանասունս ի հարկէ վարիցին, և ապա անձնիշխանութիւնն այնուհետև շինէր անձնիշխանութիւն:

Բայց Աստուած թէպէտ և ունէր իշխանութիւն զիրոյ արարածոյն զհանդէն տեսանել, այլ ոչ ինքն զրգեաց զնոսա անկանել ընդ միմեանս: Իբրև ետես զսատանայ նախանձու բորբոքեալ, թուլ ես անձնիշխանին ընդ անձնիշխանին ոգորել. քանզի գիտէր՝ եթէ ոչ ինչ տկարագոյն է սորա անձնիշխանութիւնս քան զնորայն. և ոչ նա կանխագէտ, և սա ոչ կանխագէտ. և ոչ նա բռնաոր, և սա տկար որ: Եւ զի չէր բռնաւոր որ, յայնմանէ յայտ է՝ զի ցկինն պատրանօք մատուցեալ հարցաներ, ոչ բռնութեամբ զարհուրեցուցանէր: Եւ զի չէր կանխագէտ, ասէ զի՞նչ է այդ՝ զոր ասաց Աստուած, զի ի նմանէն ոսցի զհանգամանսն:

Գարձեալ և ի Յորայ փորձանացն է ուսանել՝ թէ չէ սատանայ բռնաւոր և կանխագէտ: Զի եթէ բռնաոր որ ինչ էր նա, ոչ յԱստուծոյ խնդրեալ առնոյր օճան, և ապա միւր ի փորձութիւնսն. և եթէ կանխագէտ էր, ոչ մատչէր փորձել. քանզի գիտէր՝ թէ յորժամ ոչ կարէ յաղթել, յամօթ լինելոց է:

Նա և ի տէրունական իսկ ի փորձանացն իմանալի է՝ թէ չէ կանխագէտ, այնու զի ասէր ինքն իսկ՝ թէ որդի ես Աստուծոյ. և յայտ առնէր թէպէտ և լուեալ էր ի մարգարէիցն՝ թէ զայոց է որդին Աստուծոյ, այլ զժամանակ զաւստեանն ոչ գիտէր: Եթէ գիտացեալ էր՝ եթէ արդարև որդին Աստուծոյ էր այն, որ նման իբրև զմարդ երևէր, ոչ փորձէր զնա և ոչ յամօթ լինէր. որ թէպէտ և յաստուածեղէն զօրութեանցն իմացաւ զչարստ որդուն¹²⁵ Աստուծոյ, և տագնապեալ ազաղակէր, թէ զիտեմ զբեզ ով ես սուրբ¹²⁶ Աստուծոյ:

տրվածներ եք և բուրդ էլ բարձրյալի¹⁴⁷ որդիներ»¹: Այսինքն թե՛ «Ես ձեզ ստեղծեցի որպէս անմահներ, և թե՛ մնայիք իմ հրամանին. բայց որովհետև չմնացիք իմ պատվիրանին, դուք մեռնում եք, որպէս մարդիկ¹⁴⁸, բնկնում, ինչպէս մեկը իշխաններից: Ես չէի կամենում, որ դուք մեռնեիք, ոչ էլ վատ խրատատուի ազդեցությունը ենթարկվեիք»¹⁴⁹:

«Հապա ինչո՞ւ,— ասում են,— նրանց մտքրեց պայքարի մեջ՝ իրար գեմ»:

Մրանով ցանկանում են սատանայի և մարդու ազատակամությունը մխտել. այնինչ աստված, որ աննախանձ կերպով նրանց ազատակամ գարձրեց, չէր ուզում, որ անասունների նման ճնշման տակ ապրեն, այլայպես ազատակամությունը այնուհետև չէր լինի ազատակամություն:

Թեպետև աստված իրավունք ուներ տեսնելու իր արարածների¹⁵⁰ մրցահանդեսը, բայց ինքը չզրդեց նրանց՝ կովելու միմյանց դեմ: Երբ (աստված) տեսավ սատանային՝ նախանձով բորբոքված, թույլ սովեց ազատակամին՝ կովելու ազատակամի հետ, որովհետև գիտեր, որ սրա ազատակամությունը ավելի պակաս չէ, քան նրանը, և ոչ թե նա կանխադուշակ է, իսկ սա՝ ոչ կանխագուշակ, նա՝ զորավոր, և սա՝ անզորի մեկը: Իսկ թե (սատանան) զորավոր մեկը չէր, դա նրանից է հայտնի, որ խաբուսեցումը կնոջը մոտենալով հարցրեց և ոչ թե բռնութեամբ գարձուրեցրեց: Իսկ որովհետև կանխագուշակ էլ չէր, հարցրեց՝ «Արդ ի՞նչ է, որ աստված ասաց»², որպէսզի նրանից իմանար հանգամանքները:

Բացի դրանից, Հորի փորձություններից¹⁵¹ էլ կարելի է իմանալ, թե սատանան զորավոր ու կանխագուշակ չէ: Որովհետև եթե նա զորավոր մեկը լիներ, աստծուց օգնություն չէր խնդրի ու ստանա և հետո միայն ձեռնամուխ լիներ փորձություններին: Եվ եթե կանխագուշակ լիներ, չէր մոտենա փորձելու, որովհետև կիմանար, որ հաղթել չկարողանալու պարտում խայտառակ է լինելու:

Քրիստոսի փորձություններից էլ հասկանալի է, որ (սատանան) կանխագուշակ չէ, որովհետև հենց ինքն ասում էր՝ «Եթե աստու որդին ես»³, այսպիսով ցույց էր տալիս, որ թեև մարգարեներից լսել էր, թե աստու որդին զալու է, բայց զաւստյան ժամանակը չգիտեր: Եթե իմացած լիներ, թե իսկապես աստու որդին էր նա, որը իբրև մարդ էր երևում իրեն, նրան չէր փորձի ու չէր խայտառակվի: Թեև ինքը աստվածային հրաշքներից իմացավ աստու որդու զալուստը, սակայն տագնապած ազաղակում էր՝ «Գիտեմ քեզ, թե ո՞վ ես, ո՞վ դու աստու սուրբ»⁴:

Գարձեալ թէ կանխագէտ ինչ ոք էր նա, ոչ գրգռէր զհրեայան՝ զնա ի խաչ հանել, թէ գիտացեալ էր՝ թէ մահն Քրիստոսի բնկենայր³²⁷ զնա յիշխանութենէ, ըստ այնմ զոր ասաց Տէրն՝ թէ իշխան աշխարհիս այսորիկ բնկեսցի³²⁸ արտաքս. և դարձեալ՝ թէ տեսանէի դատանայ իբրև ըզփայլակն անկեալ չերկնից. և դարձեալ՝ թէ իշխան աշխարհիս այսորիկ արգէն իսկ դատապարտեալ է. զի ցուցցէ թէ և յիշխանութենէ անկաւ³²⁹ որ աստուածանայն կամեցաւ, և յախտնական դատաստանացն պարտական եղի:

Ի

Արդ որովհետև վասն մահու և ցառոց ի վերայ մարգոյն վնելոյ ցուցաւ յաստուածատուր գրոց՝ թէ վասն անցանելոյ զպատուիրանան³³⁰ Աստուծոյ մտին յաշխարհ, ասացուք և զայլ ևս զպատմատուն՝ վասն որոց տարածամ մահք լինին:

Բազում անգամ թերևս շարիք ինչ մեծամեծք ատաքի մարդոյն կայցեն, կամ նկուսթիւնք՝ որոց ոչ կարէ ժուծալ, կամ փորձութիւնք՝ որոց ոչ լիցի բաւական ասնել, Աստուած կանխաբնաւ և մարդասեր գրթացեալ չիւր արարածն՝ տարածամ մահուամբ զերծուցանէ զմարդն յայնպիսի շարեացն. ըստ այնմ զոր Գիրն ասէ, լի չառաջ քան զչարն ժողովեսցի արդարն:

Գարձեալ և այլապէս ևս. առնին մահք տարածամբ, զի յամենայն տիս և ի բոլոր ժամանակս պատրաստական մարգոյն գտեալ՝ շղեղծիցի յաստուածապաշտութենէ:

Բայց թէպէտ և չանիծից մտին ցար յաշխարհ, սակայն են և այլ ինչ պատճառք: Երբեմն վասն մեղաց, ըստ այնմ՝ զոր ցանդամալոյծն ասաց Տէր, թէ ողջացար՝ ոչ ոչուհետև մի՛ մեղանչէր: Եւ հայեցեալ բնդ հաւատա մատուցանելեացն, ասէ ցմիս անդամալոյծն՝ թէ թողեալ լիցին քեզ մեղք քո. զի չայտ արասցէ, թէ են ինչ ցարք՝ որ վասն մեղաց լինին, և են ինչ ցարք՝ որ ոչ վասն մեղաց. որպէս յորժամ աշակերտին հարցին զՏէր վասն կուրին թէ ո՞չք մեղ է վասն կուրութեանդ. զորս՝ թէ ծնողաց իբրոց, և նա ասէ՝ թէ ոչ զորա և ոչ ծնողաց իբրոց, այլ վասն փոռաց: Աստուծոյ՝ զի վատաւորեսցի ի դմա Աստուած: Եւ են ցարք՝ որ

Գարձեալ՝ եթե նա (սատանան) կանխագուշակ լիներ, հրեաներին չէր գրգռի՝ նրան (Քրիստոսին) խաչելու. (այդ բանը չէր անի), եթե իմացած լիներ, որ Քրիստոսի մահը իրեն իշխանությունից կզցի՝ համաձայն տիրոջ այն ասածի, թե՛ «Այս աշխարհի իշխանը պիտի դուրս գրցվի»³¹, կամ՝ «Տեսնում էի սատանային՝ փայլակի նման երկնքից ընկած»³², կամ թե՛ «Այս աշխարհի իշխանն արդեն իսկ դատապարտված է»³³, (Տերն այդպես է ասել), որպէսզի ցույց տա, թե նա, որ ցանկացավ աստվածանալ, և՛ իշխանությունից բնկավ, և՛ չափիտենաական դատաստանին պարտական եղավ³⁴:

Ի

Արդ՝ որովհետև մարգու վրա գրված մահվան ու ցավերի վերաբերյալ Աստվածատուր զրբերից ցույց տրվեց, որ դրանք աշխարհ մտան ասածու նկատմամբ պատվիրանազանց լինելու նետեանքով, կտանք նաև ուրիշ պատճառներ, որոնց հիման վրա անժամանակ մահեր են լինում:

Շատ անգամ թերևս մարդուն հանդիպեն այնպիսի մեծամեծ շարիքներ կամ նկուսթյուններ, որոնց նա չի կարող զիմանալ, կամ՝ փորձություններ, որոնք ի վիճակի չի լինի տանելու, (նեւեարար) կանխաբուշակ ու մարդասեր աստված, զթալով իր արարածին, անժամանակ մահով մարդուն ազատում է այնպիսի շարիքներից՝ ըստ Գրքի այն խոսքի, թե՛ «Նախքան շարիքը (վրա հասնելը) արդարին պետք է պատասխարել»³⁵:

Մի ուրիշ բան ևս: Վաղածամ մահեր են տեղի ունենում, որպէսզի մարդը, ամեն տարիքում ու բոլոր ժամանակներում պատրաստակամ գտնվելով, շթերանա աստվածապաշտության մեջ:

Թեև ցավերը անկեղծից մտան աշխարհ, սակայն կան նաև ուրիշ պատճառներ: Երբեմն մեղքն է լինում պատճառ՝³⁶ ըստ այն խոսքի, որ տերն անդամալոյծին ասաց՝ «Առողջացար. այսուհետև մեղք մի՛ գործիր»³⁶. Եվ տեսնելով նրանց հավատը, որոնք մտեցնում էին մյուս անգամալոյծին, սրտն ասաց՝ «Քո մեղքերը թող ներվեն քեզ»³⁷ ցույց տալու համար, թե ցավեր կան, որ մեղքերի պատճառով են լինում, և ցավեր էլ կան, որ մեղքերից չեն. ինչպէս՝ երբ աշակերտները կուրի մասին տիրոջը հարցրին, թե՛ «Ո՞վ է մեղավոր այդ կուրության համար, դա՞», թե իր ծնողները», և նա պատասխանեց, թե՛ «Ո՛չ դա է, ո՛չ էլ իր ծնողները. այլ աստծու փառքի համար է այդ, որ աստված դրանով փռոպարովի»³⁸: Եվ կան ցավեր, որոնք ո՛չ մեղքերի պատճառով են, ո՛չ էլ աստ-

ոչ վասն մեղաց են, և ոչ յԱստուծոյ ինչ ի փառս, այլ ի շղշուկոյ խառնութեան: Քանզի մարդոյ մարմին ի շրթից տարեկոց խառնեալ է, ի խառնութենէ, ի ցամաքութենէ, ի ցրտութենէ, և ի շերմութենէ. և թէ մի ինչ պակասիցէ կամ յովիցէ, ցաւս գործէ ի մարմնին. և այն կամ ի շատ ուտելոյ և ըմպելոյ³³¹ լինի, կամ ի սաստիկ պահոց, կամ յանկարկոց, կամ յոյժ ի տօթի աշխատելոյ, կամ կարի ի ցրտոյ լիկ³³² կամ յայլոց ինչ այնպիսեաց հակառակորդաց՝ որովք անհարթութիւնք ի մարմինս գործիցին:

Եւ պատերազմաց սկիզբն³³² յագահութենէ մարդկան եղև, ուստի յափշտակութիւնք³³³ սահմանաց են, և դիւղից³³⁴ և օտար քաղաքաց, ընչից և ստացուածոց:

Նույնպէս և պոռնկութիւնք՝ առ ի շկալոյ ի սահմանս ամուսնութեանն, զոր Աստուած ի բնէ կարգեաց՝ թէ թողցէ այր զհայր և զմայր իւր, և երթիցէ զհետ կնոջ իւրոյ: Զհետ կնոջ իւրոյ ասէ, և ոչ զհետ կանաց. զի և զառաջին սահման բնութեանն հաստատեացէ, ասաց Տէր ի սուրբ Աւետարանն՝ թէ զոր Աստուած զուգեաց, մարդ մի մեկնեացէ:

Եւ դիւահարութիւնք վասն հպարտութեան մարդկան լինին. քանզի եթէ որդի ուրուք մտավարժ իցէ, քան ոչ ըմպիցէ³³⁵. և որ շէն մտավարժ՝ բազում անգամ զծառայ այր առաջի նորա զան հարկանեն, զի ի նա հայեցեալ՝ ընդ այն լինիցի մտավարժ. ապա եթէ և այնու ևս ոչ խրատիցի, ի նա իսկ մատուցանեն զտանջանսն:

ԻԱ

Այս ասացաւ վասն հարցանելոյ ոմանց, թէ մեղաւորք վասն մեղաց տանջիցին ի դիւացն, տղայոցն անմեղաց³³⁶ ընդէ՞ր տիրիցեն դեքն:

Զամենայն մարդիկ յորդէգրութիւն կոչէ Աստուած, որպէս մարգարէիւն³³⁷ ասէր, որդի անդրանիկ իմ Իսրայէլ³³⁸. և դարձեալ՝ թէ որդիս ծնայ և սնուցի: Թէ առաքինեալքն ընդ օրինօք՝ որդիք կոչէին, ո՞րչափ ևս առաւել զորոց ասէ՝ թէ ետ նոցա իշխանութիւն որդիս Աստուծոյ լինել:

Արդ քանզի իբրև յորդիս մատուցեալ է ի մեզ Աստուած խրատել, երբեմն հարկանէ առաջի մեր իբրև զծառայ՝ զանասուն մեր, և երբեմն զանգս և զայգիս. զի ընդ այն հայեցեալ՝ մտցուք ընդ լծով Աստուծոյ:

Ժու փառքի համար, այլ բազազրիչ նյութերի անհամամասնութիւնից են: Որովհետև մարդու մարմինը բազազրված է շոք տարրերից՝ խոնավութիւնից, շորութիւնից, ցրտութիւնից ու տաքութիւնից, հրք (դրանցից) որնէ մեկը պակասում կամ ավելանում է¹⁵², մարմնի մեջ ցավ է առաջացնում: Իսկ դա կամ շատ ուտելուց ու խմելուց է լինում, կամ շափազանց քշակերութիւնից, կամ կերակուրների մեջ խտրութիւն չդնելուց, կամ սաստիկ շոգին աշխատելուց, կամ խիստ ցրտից նեղվելուց, կամ ուրիշ այսպիսի հակառակ բաներից, որոնցով մարմնում¹⁵³ խանգարումներ են պռաջ գալիս:

Պատերազմներն էլ մարդկանց ագահութիւնից են ծագում. այդպիսով սահմանների, գլոխերի ու քաղաքների հափշտակումներ և ունեցվածքների ավարտութիւն¹⁵⁴ են լինում:

Նույնպէս և պոռնկութիւնը լինում է ամուսնութեան այն կանոնների ոտնահարումից, որոնք ի բնե սահմանեց աստված՝ ասելով. «Տղամարդը պիտի թողնի իր հորն ու մորը և պիտի գնա իր կնոջ ետևից»¹⁵⁵: Ասում է «Իր կնոջ ետևից» և ոչ թե «կանանց ետևից»: Եվ որպեսզի հաստատի առաջին բուն կարգը¹⁵⁶, տերն ասաց սուրբ Ավետարանում, թե՛ «Ինչ որ աստված միավորեց, մարդը թող չբաժանի»¹⁵⁷:

Դիվահարութիւնն¹⁵⁸ էլ մարդկանց ամբարտավանութեան պատճառով է լինում, քանի որ եթե մեկի որդին ուշիմ է, ծեծ չի ուտում, իսկ եթե ուշիմ չէ, շատ անգամ նրա առջև ծառային ծեծում են¹⁵⁹, որ նրան նայի ու դրանով խելոքանա. իսկ եթե դրանով էլ չի խրատվում, հենց իրեն են ծեծ տալիս:

ԻԱ

Սա ասվեց ոմանց այն հարցման համար, որ՝ «Եթե մեղավորները դեբից մեղքերի պատճառով են տանջվում, անմեղ երեխաներին դեբն ինչո՞ւ են տիրում»:

Աստված բոլոր մարդկանց որդեգրութեան է կոչում, ինչպէս որ մարգարեի միջոցով¹⁶⁰ ասում էր՝ «Իմ անդրանիկ որդին է Իսրայէլը»¹⁶¹ և դարձալ (ասում էր.) թե՛ «Որդիներ ծնեցի ու սնեցի»¹⁶², Եթե օրենքով առաքինացողները որդիներ էին կոչվում, առավել ևս (պիտի կոչվեին նրանք), որոնց մասին ասում է, թե՛ «Նրանց իրավունք տվեց աստծու որդիներ լինելու»¹⁶³:

Արդ՝ որովհետև աստված իբրև որդիների է մտնում մեզ՝ խրատելու, երբեմն մեր առջև, իբրև ծառայի, մեր անասունին է հարվածում, երբեմն՝ արտերին ու այգիներին, որպեսզի դրանով նայելով՝ աստծու եր-

երկիրդին. ապա քիչ անու ևս ոչ խրատիցիմք, ի մեզ իսկ մատուցանէ՝
զտանջանսն, կամ ցաւովք, կամ խեղութեամբք, կամ դիւօք: Տանջին և
անմեղք՝ զի ի մտի կայցին այլքն զբան Իմաստունն՝ որ ասէ. եթէ³³⁹ ար-
դարն հազիւ կենցէ, ամպարիշտն³⁴⁰ և մեղաւորն ո՞ւր գտանիցին: Եւ այն
յայն սակս լինի՝ զի մի՛ արդարն յարգարութենէն ծուլասցի, և մի՛ մե-
ղաւորն միշտ ի մեղան կայցէ: Եւ չէ այնմ պարտական Աստուած, այլ
չարիք մարդկան ածեն զԱստուած այնպիսի տանջանօք խրատել զմար-
դիկ, զի որպէս այլոց հաւատովք հաստատեաց զանգամալոյծն, և շնոր-
հեաց նմա թողութիւն մեղաց, նոյնպէս և այլոց սակաւուց տանջանօք՝
ածէ յերկիր և ի խրատ զբազումս, յորժամ դիպիցէ անմեղօք, և յորժամ
դիպիցէ մեղաւորօք, որպէս ինքն միայն ճարտար գիտէ: Եւ ոչ եթէ ի գա-
տապարտութիւն ինչ ոգոց լինի՝ մարդոյն տանջանքն դիւաց, այլ առա-
ւել ևս յարգահատութիւն. մանաւանդ՝ թէ անմեղ ոք իցէ, և վասն այլոց
երկիր ի միտս արկանելոյ՝ յայնպիսի տանջանս մատնիցի, զոր իբրև
զմտրակ կախեալ ի մեծի տանս՝ ցուցանէ Աստուծոյ տեսչութիւնն³⁴¹, զի
հայեցեալ ընդ այն բազմաց՝ ամփոփեսցին և մտցեն երկիրդիւ ընդ Աս-
տուծոյ հնազանդութեամբ:

Եւ է երբէք՝ զի վասն մեղաց իսկ լինին այսպիսի տանջանք. և է եր-
բէք՝ զի պատահարք պատահեն, և ապաւինեալք ի սրբոց մարտիրոսացն
նշխարհս՝ փրկին մարդիկ յայնպիսի տանջանաց, որով զօրութիւնն Աս-
տուծոյ՝ որ ի սուրբսն է՝ երևի, և ինքեանք յոգիս ինչ ոչ վնասին:

Այլ զի դև զղև ոչ հանէ, զայն իսկ³⁴² յայտ արար. թէ սատանայ,
ասէ, զսատանայ հանէ, ապա ուրեմն բաժանեալ է յանձնէ իւրմէ. այլ
ես ասէ հոգով³⁴³ Աստուծոյ հանեմ զղևս: Եւ ընդէ՛ր ինքն որ Աստուա-
ծըն էր՝ ասէր, հոգով³⁴⁴ Աստուծոյ հանեմ զղևս, այլ զի մարդկան ուսու-
ցէ, եթէ ոչ արժանաւորք շնորհաց հոգոյն սրբոյ լինիցին, ոչ կարեն հա-
նել զղևս. որպէս՝ առաքեալքն մին³⁴⁵ ոչ նախ առին իշխանութիւնն ի
Տեառնէ, ոչ կարէին հանել զղևս: Նա և նմին իսկ, որ ի տանջանսն իցէ,
ես իշխանութիւն հանելոյ զղևս. ասէ, այդ ազգ ոչ ելանէ իւիք՝ եթէ ոչ
պահօք և աղօթիւք: Ոչ եթէ մի ինչ ազգ իցէ դիւաց՝ որ պահօք և աղօ-
թիւք ելանիցէ, և այլքն ոչ, այլ ամենայն իսկ գունդքն դիւաց ի պահօց
! յաղօթից փախստական գնան:

* Իննիս (էջ 88):

կյուղին ենթարկվենք: Իսկ եթե դրանով էլ չենք խրատվում, հենց մեզ է
տանջանքներ տալիս՝ կամ ցավերով, և կամ խեղումներով, և կամ դեմ-
քով: Տանջանքների են ենթարկվում նաև անմեղները, որպեսզի ուրիշ-
ները մտքներում պահեն իմաստունի խոսքը, որ ասում է՝ «Եթե ար-
դարը հազիվ է ապրում, ապա ո՞ւր կմնան շարն, ու մեղավորը»³⁴¹: Եվ
սա նրա համար է լինում, որ արդարը արդարությունից շթույնա, իսկ
մեղավորն էլ միշտ մեղքի մեջ չմնա: Իսկ աստված դրա համար պա-
տասխանատու չէ, այլ մարդկանց շարիքներն են աստծուն մղում՝ այդ-
պիսի տանջանքներով խրատելու մարդկանց: Եվ ինչպես ուրիշների հա-
վատով ոտքի կանգնեցրեց անդամալուծին¹⁶¹ ու նրա մեղքերին ներում
չնորհեց, այնպես էլ ուրիշ քչերի տանջանքներով շատերին վախեցնում
և խրատում է: Երբեմն պատահում է, (որ դա անում է) անմեղների, եր-
բեմն՝ մեղավորների միջոցով, — ինչպես որ ինքը միայն հմտորեն գի-
տե: Եվ մարդու տանջանքները դեբրից՝ ոչ թե հոգու դատապարտման,
այլ, առավել ևս, կարեկցման համար են լինում, եթե մանավանդ անմեղ
մարդ է այդպիսի տանջանքների ենթարկվում՝ ուրիշների սիրտը երկյուղ
դցելու համար: Դա, մտրակի նման կախված այս մեծ տան¹⁶² մեջ, ցույց
է տալիս աստծու հսկողությունը, որպեսզի շատերը նայելով դրան՝ քաշ-
վեն ու երկյուղով հնազանդվեն աստծուն:

Եվ երբեմն լինում է, որ այսպիսի տանջանքները հենց մեղքերի
պատճառով են տեղի ունենում, երբեմն էլ որպես պատահարներ են վրա
հասնում, և մարդիկ այսպիսի տանջանքներից փրկվում են՝ ապավինե-
լով սուրբ նահատակների նշխարներին: Գրանով երևում է աստծու գո-
րությունը, որը սրբերի մեջ կա, և իրենք հոգով որևէ վնաս չեն կրում:

Բայց որ դևը դև չի հանում, այդ հենց տերը¹⁶³ հայտարարեց՝ ասե-
լով. «Եթե սատանան սատանային հանում է, ուրեմն ինքն իր մեջ բա-
ժանված է»²: «Բայց ես, — ասում է, — աստծու հոգով եմ հանում դեմ-
քը»³: Իսկ ինքը որ աստված էր, ինչո՞ւ էր ասում՝ «Աստծու հոգով եմ
հանում դեմքը». որպեսզի սովորեցնի մարդկանց՝ եթե սուրբ հոգու շնորհ-
ներին արժանի չլինեն, չեն կարող դեմքը հանել, ինչպես որ առաքյալ-
ները քանի դեռ տիրուցից իրավունք չէին ստացել, չէին կարողանում դե-
վերը հանել: Նաև տանջանքների մեջ գտնվողին անգամ դեմքը հանելու
իրավունք տվեց՝ ասելով. «Այդ տեսակը այլ բանով դուրս չի գա, եթե
ոչ պասով ու աղօթքներով»⁴: Ոչ թե դեմքի մի տեսակն է միայն, որ
պասով ու աղօթքներով է դուրս գալիս՝ հակառակ մյուսների, այլ հենց
բոլոր դեմքի խմբերը աղօթքից ու պասից փախում-գնում են:

Այլ կախարդք, ասեն, յգեն դևս և հանեն զդևս:

Զի կախարդք զդևս ոչ կարեն հանել՝ բաւական է մեզ հաւանեցուցանելոյ բանն Տեառն, զոր ասաց՝ թէ սատանայ զսատանայ ոչ հանէ. զի կախարդն եթէ հանէր, ապաքէն դուք հանէր. և զդիւ է ասաց Քրիստոս՝ թէ դև զդև ոչ հանէ. ապա յայտ է թէ այլազգ իմն իրք լինին, որպէս ի նոցանէն իսկ եւեալ է բանն՝ և ոչ ի մէնջ: Ասեն. հանել չկարեն, բայց անդէն կապել մարթնն, զի հանապազ խեղդ ընդ անձն հոգոց³⁴⁶ մարդոյն դևն լինիցի: Եւ այն յԱստուծոյ արժանիցն յիրաւի լինի. զի եթող ոմն³⁴⁷ զԱստուած, զսուրբս, զպահս, զաղօթս, և ի կախարդն՝ որ և անձին չըկարէ օգնել՝ ապաւինեցաւ. զի ո՞րք ի կախարդաց անցաւ և անդև և անմահ իցէ: Նա և տեսանեմք³⁴⁸ իսկ զկախարդան միշտ ծնկեալս ի դիւացն, և մանաւանդ մոլիթն. զի նախ ինքեանք³⁴⁹ դիւահարին, և ապա այլոց իմն իմն խոստանան տալ, որ չիցէ ի ձեռս՝ ոչ նոցա և ոչ դիւացըն, որոց բանի խօսին տալ ինչ ումեք, բայց միայն Աստուծոյ որ արարիչն և տուիչն է:

Եւ արդ քան անդէն կապել կախարդացն զդևն՝ որպէս ասենն, և խեղդ ընդ անձն միշտ ոգոց³⁵⁰ մարդոյն առնել, լաւ էր թէ յայտնէր, և սրբովք ազալեցեալ զԱստուած՝ օգնականութիւն գտանէր բուժելոյ ի շարէն:

Այլ մեք ասեմք, թէ մտանելոյ ի մարդ շունի իշխանութիւն՝ առանց Աստուծոյ թուլացուցանելոյ. և այնր պէտքէս պատճառք են, որպէս ինքըն միայն գիտէ, և յայտ անտի³⁵¹ է՝ զի յորժամ ի խողից երամակն մտաբերեցին մտանել, ոչ կարացին մտանել՝ եթէ ոչ նախ ի Քրիստոսէ առին հրաման: Եւ յորժամ զՅոքն³⁵² կամեցաւ փորձել սատանայ, ոչ իշխեաց ժտել՝ եթէ ոչ նախ յԱստուծոյ առ հրաման փորձելոյ: Եւ զՅուդայէ ասէ՝ թէ ընդ պատարոյն եմուտ սատանայ: Զի թէ չէր Քրիստոսի թուլացուցեալ³⁵³ և սատանայի՝ որ գրգռէրն, և Յուդայի՝ որ վասն կծծութեան եկն յայն, ոչ իշխէր մտանել ի նա. այլ վասն յանդիմանելոյ զանձնիշխա՞ւութիւն երկոցուն³⁵⁴ թուլացոյց քստ կամաց երկոցունց³⁵⁵:

«Բայց,— ասում են,— կախարդները դևեր են ուղարկում ու հանում են դևերը»:

Ար կախարդները դևեր չեն կարող հանել, (գրանում) համոզելու համար բավական է տիրոջ այն խոսքը, որն ասում է, թե՛ «Սատանան սատանային չի հանում»: Կախարդն էլ, եթե հաներ, անշուշտ, դևերի միջոցով պիտի հաներ: Իսկ դևի մասին Քրիստոսն ասաց, թե՛ «Դևը դև չի հանում». ուստի պարզ է, որ դեպքերն ուրիշ կերպ են լինում: Այս խոսքըն էլ նրանցից է դուրս եկել և ոչ թե մեղանից: Նրանք ասում են, թե՛ «Հանել չեն կարողանում, բայց կարող են տեղում կայել, քանի որ դեր միշտ կապանք է լինում մարդու հոգուն»: Սակայն այն, իսկապես, ասածու օրենքներով է լինում¹⁶⁴, (Պատահում է), որ մեկը թողնում է ասածուն, սրբերին, պասերն ու աղոթքները և ապավինում է կախարդին, որն իրեն էլ չի կարողանում օգնել. և կախարդներից ո՞վ կա, որ անցավ, անդև ու անմահ լինի: Նաև տեսնում ենք էլ, որ դևերից ծնկի են գալիս կախարդները, մանավանդ մոլեռանդները, որովհետև նախ իրենք են դիվահարվում և ապա ուրիշներին զանազան բաներ են խոստանում տալ, որին ի վիճակի չեն ո՛չ իրենք, ո՛չ էլ դևերը, որոնց խոսքով խոստանում են մեկին բան տալ. այլ միայն (ի վիճակի) է աստված, որը և ստեղծողն է, և տվողը:

Եվ արդ՝ փոխանակ, ինչպես ասում են, կախարդների միջոցով տեղում կապելու դևը, որը միշտ կապանք է լինում մարդու հոգուն, լավ կլիներ (այդ մասին) հայտնել սրբերին և, նրանց միջոցով ասածուն ինդրելով, օգնութիւն գտնել՝ շարից բուժվելու համար:

Բայց մենք ասում ենք, որ (դևը), առանց ասածու թուլլատվության, մարդու մեջ մտնելու իրավունք չունի: Եվ բազմազան են դրա պատճառները, որոնք միայն ինքը (աստված) գիտի: Սա հայտնի է այնտեղից, որ երբ (դևերը) մտադրվեցին մտնել խողերի երամակի մեջ, մինչև Քրիստոսից հրաման չստացան, չկարողացան մտնել¹⁶⁵, Եվ երբ սատանան ուղեց Հորին փորձել¹⁶⁶, չհանդգնեց սկսել¹⁶⁷, մինչև որ աստծուց նախապես փորձելու հրաման չստացավ: Հուդայի վերաբերմամբ (Ավետարանն) էլ ասում է, թե՛ «Սատանան պատառի հետ մտավ (նրա մեջ)»¹⁶⁸: Իսկ եթե Քրիստոսը թուլատրած չլիներ սատանային, որը գրգռում էր, և Հուդային, որն ազահության պատճառով այն բանին համաձայնվեց, (սատանան) չէր կարող մտնել նրա մեջ, բայց, երկուսի ազատակամութիւնն էլ ցույց տալու նպատակով, թուլլ տվեց, որ նրանց կամքի համաձայն լինի:

Նա և մինչ ղեռ տանջին իսկ ոմանք ի դիւէ, եթէ ոչ յԱստուծոյ տես-
չութիւն լինէր նմա, շարաշար մահուամբ սատակէր: Նա և զպաշտօնհայ-
սըն իսկ իւրեանց՝ եթէ ոչ Աստուծոյ սաստ պահէր, ազգի ազգի խեղու-
թեամբք խեղէին, և անհնարին մահուամբք սպանանէին. բայց վասն զի
ոչ են ձեռնհաս, ոչ իշխեն յայնպիսի իրս մտաբերել: Եւ այս յայտ ան-
տի³⁵⁶ է, զի թէպէտ և կանխաւ գիտէ Աստուած՝ թէ ոմն կոապարիշտ
լինելոց է, ոմն կախարդ, և ոմն սպանող, ոչ արգելու գնկարիւ սաղմի-
ցըն³⁵⁷ նոցա, և զփշումն հոգւոցն³⁵⁸ նոցա, զի նորա բարերարութիւնն
երևեսցի, և նորա յիւրաքանչիւր անձնիշխանութեանն պարտաւորեսցին:

Եւ յայտ է՝ թէ որպէս առնելոյն ինքն տէր է, նոյնպէս և ի դարմանսն
վայելեցուցանելոյ, և ի լիկանաց շարին ապրեցուցանելոյ. զի ոչր իւր ինչ
ոք է՝ յիւրն զընդայ և խնայէ. և որ ոչ է իւր, նա զօտարին օցաէ և ցրէ.
որպէս ասէ յԱւետարանին՝ թէ գայլ ոչ վասն այլ իրիք գայ, այլ զի յա-
փըշտակեսցէ³⁵⁹ և ցրուեսցէ. այլ ճմարտից հաւատացելոց ոչ սատանայ
փորձութեամբքն կարէ ստնանել, և ոչ կախարդք գիւօք. որպէս ինքն Տէրն
ասաց ցիր աշակերտսն՝ եթէ ահա կտու ձեզ իշխանութիւն Լոխել զօծս
և զկարիճս, և զամենայն զօրութիւն թշնամոյն: Եւ դարձեալ՝ թէ նշանք
հաւատացելոց այս են. զգրես հանիցեն, և օծս ի ձեռն առցեն³⁶⁰, և զգեզ
մահու ըմպիցեն³⁶¹, և ոչ մեղանշիցէ: Եւ միանգամայն իսկ ասացեալ,
թէ անմեղի ումեք ոչ ղեք մեղանշել կարեն, և ոչ գազանք սպանանել
յօծարեն. որպէս ոչ Դանիէլի գաղանքն վնասեցին, և ոչ երից մանկանցն
հուր հնոցին:

Որպէս առաջնոյ մարդոյն՝ մինչ շն յանցուցեալ էր՝ հնազանդ էին,
և ոչ մեղանշականք. և որպէս առ առաքելովքն վատթարեալ էր սատա-
նայ, մինչև կախարդացն յահէ նշանացն՝ զոր առնէին՝ բերել զգիրս³⁶²
կախարդանացն զժանրապիսն՝ և այրել առաջի առաքելոցն, և դիւացն ա-
զաղակել՝ եթէ³⁶³ դոքա են ծառայք Աստուծոյ բարձրելոյ: Որոց նշանա-
ցըն³⁶⁴ նշխարք՝ և այժմ ի սուրբ եպիսկոպոս և ի ճշմարիտ վանականս
երևին. և զայնր զփորձ ոչ միայն քրիստոնէայք, այլ և հեթանոսք և մոզք
գիտեն:

Եվ ոմանք ղեռն տանջվում են ղևից. եթե աստուծոց հսկողութիւնն
լինիւր նրա (այսինքն՝ ղևի) վրա, (ղևը) տանջալից մահով կսպանէր
(նրանց)¹⁶⁹: Նույնիակ նրա ¹⁷⁰ սպասաւորներն էլ տեսակ-տեսակ խե-
ղումներով կայլանդակեին (մարդկանց) և դաժան մահերով կսպանեին,
եթե աստուծու սաստուժը չզուպէր նրանց: Բայց որովհետև իրավասու
չեն¹⁷¹, չեն համարձակվում իրենց մտքով այդպիսի բաներ անցկացնել:
Եվ սա այնտեղից է հայտնի, որ աստուծոյ թեև նախասպես գիտե, թե մեկը
կսպառչու է լինելու, մյուսը՝ կախարդ, մի ուրիշը՝ մարդասպան, սա-
կայս նրանց ստղծման ձեւովորվելն ու շունչ ստանալը¹⁷² չի արգելում.
ոտեսողի իր բարեբարութիւնը երևա, և նրանցից յուրաքանչյուրը պար-
տավորված լինի իր ազատակամութեամբ (վարվել):

Եվ հայտնի է, որ ինքը (աստուծոյ) տեր է ինչպէս ստեղծելու, նույն-
պէս և կյանքը վայելել տալու, շարի տանջանքներից ազատելու. որով-
հետև մեկն ինչ որ ունի, դողում է նրա վրա ու պահպանում, իսկ ինչ որ
իրենք չէ, այլ՝ օտարինը, գուրս է պցում ու ցրիվ տալիս. ինչպէս որ Ավե-
տարանում ասվում է, թե՝ «Գայլը ոչ թե ուրիշ բանի, այլ հափշտակելու
և ցրելու համար է գալիս»¹⁷³: Բայց ճշմարիտ հավատացյալներին ո՛չ
սատանան կարող է մոլորեցնել փորձութիւններով, ո՛չ էլ կախարդները՝
ղևերով: Տերն ինքը յայսպէս ասաց իր աշակերտներին՝ «Ահա ձեզ իրա-
վունք տվեցի ոտնատակ անելու օձերը, կարիճները և թշնամու ամբողջ
դորութիւնը»¹⁷⁴, Եվ այս, թե՛ «Հավատացյալների նշանները՝ սրանք են.
ղևերը պիտի հանեն, օձեր պիտի վերցնեն իրենց ձեռքով և եթե մահա-
ցու ղեղ խմեն, չպիտի վնասի»¹⁷⁵: Մի խոսքով՝ անմեղ մարդուն, ո՛չ ղե-
վերը կարող են վնասել, ո՛չ էլ զազանները կուղեն սպանել, ինչպէս որ
ո՛չ զազանները Դանիէլին վնասեցին¹⁷⁶, ո՛չ էլ հնոցի կրակը՝ երեք բա-
ջերին¹⁷⁶:

Եվ ղեռ մեզք չգործած առաջին մարդուն հնազանդվում էին (գա-
ղանները) ու շէին վնասում: Առաքյալների օրոք էլ սատանան վատթա-
րացած էր. մինչև իսկ կախարդները, առաքյալների կատարած հրաշք-
ների ահից, կախարդական թանկ գրքերը բերում ու այրում էին նրանց
առջև¹⁷⁷, իսկ ղևերն ազաղակում էին, թե՛ «Դրանք բարձրալ աստուծու ծա-
ռաններն են»¹⁷⁸: Նրանց այդ հրաշքների մնացորդները այժմ երևում են
սուրբ եպիսկոպոսների ու ճշմարիտ վանականների մեջ: Դա փորձով
գիտեն ոչ միայն քրիստոնյաները, այլև՝ հեթանոսներն ու մոզերը:

Բայց զայն ևս պարտիմք դիտել, թէ³⁶⁵ հրեշտակք և դեք և ոգիք մարդկան անմարմինք են. զի զհրեշտակաց ասէ՝ արար զհրեշտակս իւր հոգիս, և զպաշտօնեացս իւր բոց հրոյ: Հոգիս կոչէ զնոսա վասն արագութեանն, որպէս զի ասիցէ՝ թէ քան զհոգմս թեթևք են. քանզի ոգոյ և հոգմոյ անուն երբայեցերէն³⁶⁶ և յունարէն և ասորերէն նոյն է. նա թէ և հայերէն որ մանր միտ դնիցէ՝ նոյնպէս գտանի. յորժամ տագնապեալ որ յումեքէ իցէ՝ ասէ, շեռ ոգի կյանել, շեռ ոգի առնուլ. և այնու զօգոյքս՝ զոր միշտ ծծեմք՝ յայտ առնէ: Եւ բոցեղէնս կոչէ զնոսա վասն սաստկութեանն. որպէս այլուր ասէ, հօօրք են զօրութեամբ առնել զկամս նորա. այլ ոչ եթէ ի բնութենէ հոգմոյ և հրոյ են. զի եթէ ի բնութենէ հոգմոյ և հրոյ էին, ապա և նորա յիրաւի մարմնաւորք կոչէին և ոչ անմարմինք. քանզի որ մարմնաւոր է՝ ի շորից հիւթից յօղեալ է, որպէս մարմինք մարդկան և բնաւ անասնոց. և որ ինչ անմարմին է՝ նա պարզ բնութիւն է, որպէս հրեշտակաց և դիւաց և ոգւոց³⁶⁷ մարդկան:

Եւ արդ ո՞ր իշխիցեն շնչել, որք ասեն՝ թէ³⁶⁸ հրեշտակք ընդ կայս ամուսնացան. զի նորա հրեղէնք կոչին, և մարդիկ խոտեղէնք³⁶⁹, որպէս մարգարէն ասէ, թէ ամենայն մարմին խոտ է*: Ուստի յայտ իսկ թէ հրոյ ընդ³⁶⁹ա խոտոյ ոչ ամուսնութիւն լինի, այլ ծախումն: Եւ երեւեան շոկքս այսոքիկ, քանզի համաբնեայք են, նմանագոյնս և նոզին իսկ անուամբ³⁷⁰ անուանին: Ասի հրեշտակ ոգի, այլ ոգի հարկաւոր՝ որ է հնաւանդ և կամակատար. ասի և դև ոգի, այլ ոգի շար վասն անհնազանդութեանն և սպստամբութեանն³⁷¹. զոր թէպէտ և ի մեր լեզու՝ այս շար ասեմք, որպէս ի խտրանաց հարցն մերոց առաջնոց ըստ սովորութեան ի մեզ կարգելոյ, այլ գիտեմք՝ եթէ այսն հոգմ է, և հոգմն՝ ոգի, ըստ յառաջագոյնն ասացելոյ: Քանզի յորժամ մեք ասեմք՝ թէ սիք շնչէ, ասորնեայք ասեն՝ այս շնչէ. և վասն տարածութեանն միայն և արագութեան կոչին հրեշտակք և դեք և հոգիք³⁷² մարդկան՝ ոգեղէնք, որ է հոգմեղէնք: Որպէս վասն սաստկութեանն բոցեղէն կոչին հրեշտակք³⁷³. նոյնպէս և

* Որպէս... խոտ է» նախարարութիւնը վերակազմում ենք ըստ գրչագրի (ծան. հրատ):

Բայց այն էլ պիտի իմանանք, որ և հրեշտակները, և դևերը, և մարդկանց հոգիները անմարմին են: Հրեշտակների մասին (Գիրքն) ասում է՝ «Եր հրեշտակներն ստեղծեց որպէս հոգիներ, իսկ իր սպասավորներին՝ իրրև կրակի բոցեր»¹⁷¹: Նրանց հոգիներ է անվանում (Գիրքը) արագութեան պատճառով, որպէսզի ասի, թե քամիներից թեթև են, որովհետև հոգու (շնչի) և քամու անունը նույնն է¹⁷⁸ երբայեցերեն, հունարեն և ասորերեն: Եվ եթե մարդ ուշադրութեամբ հետամուտ լինի, (կըտեսնէ), որ այդպես է նաև հայերենում: Երբ մեկը մի ուրիշից նեղված է լինում, ասում է՝ «Չթողեց շունչ քաշեմ, չթողեց շունչ առնեմ», դրանով էլ խոսում է այս օգի մասին, որը միշտ ծծում ենք: Եվ նրանց բոցեղեն է անվանում (Գիրքը) սաստկութեան պատճառով, ինչպես որ մի ուրիշ անց տեսնում է՝ «Հոգր են զորութեամբ՝ նրա կամքը կատարելու համար»¹⁸¹: Բայց քամու և կրակի էութեամբ չեն. որովհետև եթե քամու և կրակի էությունը լինեին, ապա նրանք էլ իրավամբ մարմնավոր կանվանվեին և ոչ անմարմին. քանի որ այն, ինչ մարմնավոր է, բաղադրված է շորս նյութից, ինչպես մարդկանց ու բոյոր անասունների մարմինները. իսկ ինչ որ անմարմին է, նա պարզ էություն ունի, ինչպես հրեշտակները, դեպքեր և մարդկանց հոգիները¹⁷⁹:

Արդ ո՞րք են համարձակվում շնչել այնք, որոնք ասում են, թե հրեշտակները կանանց հետ ամուսնացան. չէ՞ որ նրանք հրեղեն են կոչվում, իսկ մարդիկ՝ խոտեղեն. ինչպես որ մարգարեն է ասում՝ «Ամեն մի մարմին խոտ է»¹⁸⁰: Ուստի և պարզ է, որ կրակը խոտի հետ ոչ թե միավորվում, այլ ոչնչացնում է (այն)¹⁸¹: Եվ այս երեք առանձնակի խմբերը¹⁸², որովհետև էութեամբ նույնն են, համապատասխանաբար միևնույն անունով էլ անվանվում են: Հրեշտակը ասվում է ոգի, բայց սպասավոր ոգի, այսինքն՝ հնազանդ ու կամակատար: Դևն էլ է ասվում ոգի, բայց շար ոգի՝ անհնազանդ ու սպստամբ լինելու պատճառով: Մա մեր լեզվով թեև «այս շար» ենք ասում՝ մեր նախնիների ավելորդապաշտութունից մեզ ավանդված սովորության համաձայն, բայց գիտենք, ըջ «այս»-ը¹⁸³ «հոգմ» է նշանակում, իսկ հոգմը ոգի է¹⁸⁴, ինչպես որ վերն ասվեց: Որովհետև երբ մենք ասում ենք, թե՛ «Սյուք է փշում», հարավակողմյան քնակիչներն¹⁸⁵ ասում են՝ «Այս է փշում», Եվ միայն տարածվելու, արագ ընթանալու հատկության հիման վրա հրեշտակները, դևերն ու մարդկանց հոգիները կոչվում են ոգեղեններ, նույնն է թե հոգմեղեններ: Ինչպես որ հրեշտակները իրենց ուժգնութեան պատճառով բոցեղեն են կոչվում, նույնպես էլ արագ ընթանալու և տարածվելու հատկութուն

վասն արագութեանն և տարածութեան հոգեղէնք, որ է հողմեղէնք. բայց քնութիւն նոցա ի վեր է քան զհողմ և քան զհուր, նուրբ⁸⁷⁴ և արագ քան զմիտս:

Եւ շին ինչ զարմանք՝ թէ նոքա մերոց դրացեաց արարածոց անուամբքս անուանին³⁷⁵, ուր և նոցա արարիչն ոչ զարշի զայնպիսի անուանւրս³⁷⁶ զինքեամբ անուով վասն իրիք իրիք տեսչութեանց: Կոչի Աստուած հոգի, այլ կայ ընտրութիւն³⁷⁷ ի միջի. ասէ, Աստուած հոգի կենդանի է. որ է կենարար. կոչի և հուր, ըստ այնմ՝ թէ Աստուած քո հուր ծախիչ է: Եւ արգ տեսցուք՝ թէ հո՞ւր միայն ծախիչ իցէ Աստուած. նա աւանիկ նորին հոգուց³⁷⁸ միւտով մարգարէիւ յայտ արարեալի՝ թէ լոյս է. ըստ այնմ՝ թէ Տէր լոյս իմ և կենսք իմ, ես յումմէ՞ երկնայց³⁷⁹:

Եթէ հուր ծախիչ ևեթ էր, զիա՞րդ կոչէր լոյս կենարար. ո՞չ ապաքէն յայտ է՝ թէ ուր սաստկութիւնն պիտոյ է, անդ հուր կոչի. և ուր քաղցրութիւն՝ անդ լոյս կենարար, այս ինքն ի վեր է քան զհուր և քան ըզլոյս. և այլ ինչ բազում անուանս³⁸⁰ անու զինքեամբ վասն պէսպէս դարմանից:

Եւ յորժամ երեկ սրբոց իւրոց կամէր, ոչ այլով իւր կերպարանօք՝ այլ միայն մարդոյ կերպարանօք, զոր ըստ իւրում պատկերին արար. յայտնէր. և այն ոչ վայրապար ինչ լինէր, այլ զի զառուել սէրն իւր՝ զոր ընդ մարդկան ունէր՝ ցուցանիցէ. և զարձեալ՝ զի յառաջագոյն կրթեցէ մարդիկ ածել ի գիտութիւն. զի յորժամ զորդին իւր իբրև զմարդ յաշխարհ առաքեցէ, մի օտարոտի ինչ զիբսն համարեցին. մանաւանդ զի գիտիցեն՝ թէ ինքն իսկ այն կերպարանօք յայտնէր: Որպէս իջեալ ի դրախտն առ Ադամ՝ ոտնաձայն իբրև զմարդ առնէր: Եւ եկեալ Որդոյ³⁸¹ առ Աբրահամ³⁸² երկուք հրեշտակօք, արժանի առնէր ճաշ ի վրանի նորա ուտելոյ: Եւ ի խօսս մատուցեալ ի լերինն ընդ Աբրահամու, զերկուս պատանիս իւր՝ զհրեշտակս մարդակերպեալս՝ ի Սողոմ առ գեղեցիկ ասպրնչականն առ Ղովտ³⁸³ արձակէր: Եւ հրացուցեալ և շայլալեալ ըզհրեշտակն ի մորենուոջն³⁸⁴, ի մարդկեղէն բարրառ ածեալ, տայր ընդ նախընծայելոյ առն Աստուծոյ ընդ Մովսեսի խօսել: Եւ այրակերպեալ զգորավարն իւր զՄիքայէլ, գորագլխին իւրում Յեսոփայ ի դաշտին ցուցանէր: Եւ առաքեալ հրեշտակ ի տուն Մանուէլի խօսել ընդ նմա, մարդկօրէն ընծայեցուցանէր: Եւ երբէք երբէք գրե՞ թէ մարդացեալ իսկ՝ բեքան ի բերան և³⁸⁵ ձեռն ի ձեռն ընդ բարեկամին իւրում ընդ Մովսեսի խօսէր: Եւ առնն թագաւորի ըստ սրտի իւրում գտելոյ, թագծելոյ³⁸⁶ ի

Նամար՝ կոչում են) հոգեղեններ, այն է՝ հողմեղեններ: Բայց նրանց էութիւնը հողմից ու կրակից վեր է, մտքից էլ՝ նուրբ ու արագընթաց:

Եվ զարմանալի չէ, որ նրանք մեր շրջապատի առարկաների անուններով են անվանվում, և նրանց արարիչն էլ չի խորշում իր վրա այդպիսի անուններ վերցնելուց՝ զանազան բաներ կատարելու համար: Աստուած կոչվում է հոգի. բայց այստեղ տարբերութիւն կա: (Գիրքն) ասում է՝ «Աստուած կենդանի հոգի է»¹, որը և կենդանարար է²: Նաև կրակ է կոչվում՝ ըստ այն խոսքի, թե՛ «Քո աստվածը ոչնչացնող կրակ է»¹⁸⁶: Բայց այժմ տեսնենք, թե աստված ոչնչացնող կրակ է միայն: Եվ ահա նույն հոգու վերաբերյալ մյուս մարգարեի միջոցով հայտնվում է, որ լոյս է՝ ըստ այն խոսքի, թե՛ «Տերն իմ լոյսն ու կյանքն է. ես ումի՞ց պիտի վախենամ»⁸:

Եթե միայն ոչնչացնող կրակ լիներ, ինչպե՞ս կենարար լոյս կկոչվեր. չէ՞ որ հայտնի է, թե որտեղ նրա սաստկութիւնն է պետք, այնտեղ կրակ է կոչվում, իսկ որտեղ՝ քաղցրութիւնը, այնտեղ կենարար լոյս (է կոչվում), այսինքն¹⁸⁷ կրակից ու լոյսից վեր է: Իր վրա ուրիշ շատ անուններ էլ է վերցնում՝ զանազան հոգացողութիւնների համար:

Եվ երբ ուզում էր երևալ իր սրբերին, չէր հայտնվում ուրիշ որևէ կերպ, քան միայն մարդու կերպարանքով, որին իր պատկերի համաձայն ստեղծեց: Եվ դա իդուր չէր լինում, այլ (նրա համար էր), որ մարդկանց նկատմամբ ունեցած իր առավել սերը ցույց տար. և, բացի դրանից, որպեսզի մարդկանց նախօրոք վարժեցնէր՝ տեղյակ դարձնելով, որ երբ իր որդուն, սրպէս մարդ, ուզարկեր աշխարհ, եղելութիւնն օտարոտի ըստ համարեին և մանավանդ իմացած լինելին, թե հենց ինքն այն կերպարանքով էր հայտնվում, ինչպես որ իջնելով դրախտ, Ադամի մոտ՝ մարդու նման ոտնաձայն էր հանում⁴: Եվ երբ որդին երկու հրեշտակներով եկավ Աբրահամի¹⁸⁸ մոտ, նրան արժանավոր համարեց՝ նրա վրանում ճաշ ուտելով⁵: Լեռան վրա Աբրահամի հետ խոսքի բռնվելով՝ իր երկու պատանիներին՝ մարդակերպ հրեշտակներին, ուղարկեց Սողոմ¹⁸⁹, լավ ճյուրքնկալող Ղովտի¹⁹⁰ մոտ⁶: Մորենու թփուտի մեջ հրակերպված, բայց շայլալված հրեշտակին մարդկային լեզու տալով՝ խոսեցրեց աստըծու նախընծայված մարդու՝ Մովսեսի¹⁹¹ հետ: Իր զորավար Միքայելին դաշտում մարդակերպված ցույց տվեց իր զորագլուխ Էեսոփին¹⁹²: Հրեշտակ ուղարկելով Մանուէլի տուն՝ նրա հետ խոսելու համար՝ (նրան) մարդակերպ ներկայացրեց⁷: Երբեմն գրեթե մարդացած՝ իր բարեկամ Մովսեսի հետ խոսում էր դեմ հանդիման, ձեռք-ձեռքի⁸: Կրած հարվածներից թախծող և իրեն սրտամոտ եզոզ այն թագավորին⁹ ներ-

հարուածացն³⁸⁷, հրեշտակ ի կերպարանս մարդոյ սուսեր ի ձեռն ցուցանէր: Եւ Եզեկիէլի հրատեսիլ և բոցալեզու ի կառս ազգի ազգի կերպարանօք յօղեալ, և կառավար մարդկակերպարան երևեցուցանէր. և քերորէս ազգի ազգի գազանօք յօղեալ, և ձեռն ձգեալ իբրև զմարդոյ քորբէի ի միջոյ քորբէից ցուցանէր: Եւ իւր իսկ երբեմն իբրև զհինօրեայ, երբեմն իբրև զմատաղօրեայ, վասն այլ և այլ տեսութեանց կերպարանեալ՝ ցանկալուց³⁸⁸ առնն երևէր: Են այնպէս իւր և իւրոց ծառայիցն նոյնգունակ երևելով՝ գառաւել սիրոջն, զոր ընդ մարդոյն ունէր, յայտ առնէր:

Այս ամենայն ասացաւ, զի ցուցցի թէ որ ինչ երևի՝ մարմնաւոր³⁸⁹ է, և որ ինչ ոչ երևի՝ անմարմին. և ի մարմնաւորացն են որ թանձրամարմինք են, և են որ անօտր մարմինք³⁹⁰. որպէս Առաքեալ ասէ, թէ այլ մարմինք հրկնաւորացն³⁹¹, և այլ մարմինք երկրաւորացս: Երկրաւորաց՝ մարդկան և անասնոց, թռչնոց և սողնոց. և երկնաւորաց՝ արեգական և լուսնոյ և աստեղաց: Եւ զի զնոցանէ ասէ, զհրեշտակաց³⁹², անդէն զնովորմի ածեալ ասէ՝ թէ այլ փառք արեգական են, և այլ փառք լուսնի:

Եւ միանգամայն իսկ ասացեալ, թէ որ ինչ ի զգայնոցս շօշափի կամ զննի կամ ազգի՝ այն մարմնաւոր է, և որ զգայնոց ոչ ազգի³⁹³ անմարմին: Նուրբ է տարր լուսոյ, այլ զի ակամբ զննի՝ մարմնաւոր է. նուրբ է տարր օդոյ, այլ զի³⁹⁴ ջրատութեամբն ազգի մարմնոյ՝ մարմնաւոր է. նուրբ է տարր հրոյ, այլ զի շերմութեամբն ազգի մարմնոյ մարմնաւոր է. նոյնպէս և ջրոյ՝ որ քան զժանտունսն³⁹⁵ նրբագոյն է, և քան զթիթեան թանձրագոյն:

ԻԴ

Եւ արդ քանզի անմարմինք են հրեշտակք և դէք, յայն սակս և ծընունդք ոչ գոն նոցա:

Այլ, ասեն, համբարուաց³⁹⁶ ծնունդք գոն³⁹⁷ և մեռանին: Նախ զայն տեսցուք, թէ բնաւ գուցե՞ն այլ ինչ արարածք բանաւորք քան զհրեշտակս և զդևս և զմարդիկ. և ապա եկեսցուք յայնր ի քնին, թէ իցե՞ն ի դիւաց կէսք մարմնաւորք և կէսքն անմարմինք: Զի չիք ինչ արարած բանաւոր արտաքս քան զայս երիս շոկս, զհրեշտակաց, զդիւաց և զմարդկան, յամենայն աստուածատուր գրոց և ի բնութենէ արա-

կայացրեց հրեշտակը՝ մարդկային կերպարանքով, սուրբ ձեռքին: Եզեկիէլին³⁹⁸ երևացրեց մի մարդակերպ կառապան՝ հրատեսիլ ու բոցեղն գանազան կերպարանքներով հարմարեցված կառքում, տեսակ-տեսակ գազաններից բաղկացած քերովքեններով³⁹⁹, ձեռքը տարածած, որպես թե թևովքենների մեջ մարդ-քերովքն էր⁴⁰⁰: Հենց ինքն էլ այլևայլ կարգավորումների համար, երբեմն ծեր, երբեմն մանկահասակ ձևանալով էր երևում այն սիրելի մարդուն⁴⁰¹, Եվ այսպես իր ու իր ծառաների նույն կերպ երևալու միջոցով հայտնի էր դարձնում այն ատավել սերը, որ ուներ մարդու հանդեպ:

Այս բոլորն ասվեց, որպեսզի ցույց տրվի, թե ինչ որ երևում է՝ մարմնավոր է, իսկ ինչ որ չի երևում՝ անմարմին. և մարմնավորների մեջ կան, որ թանձրակազմ են, կան, որ նոսրակազմ են. ինչպես որ առաջալն է ասում, թե՛ «Երկնայիններն ու երկրայինները տարբեր մարմիններ ունեն»⁴⁰²: Երկրայիններն են՝ մարդիկ ու անասունները, թռչուններն ու սողունները, իսկ երկնայիններն են՝ արեգակը, լուսինն ու աստղերը: Բայց որ նրանց մասին է խոսում և ոչ թե հրեշտակների, (երևում է նրանից,) որ անմիջապես նրանց վրա (խոսքը) բերելով ասում է, թե՛ «Արեգակն այլ փառք ունի, լուսինը՝ այլ»⁴⁰³:

Կարճ ասած՝ ինչ որ մեր զգայարաններով շոշափվում կամ զննվում, զգացվում է, այն նյութական է, իսկ ինչ որ զգայարանների վրա չի ազդում՝ ոչ նյութական: Լուսի տարրը նուրբ է, բայց որ աչքով զննվում է, նյութական է: Օդի տարրը նուրբ է, բայց որ ջրատութեամբ ազդում է մարմնի վրա, նյութական է: Կրակի տարրը նուրբ է, բայց որ տաքութեամբ ազդում է մարմնի վրա, նյութական է: Նույնն էլ ջրինն է, որը ծանր մարմիններից⁴⁰⁴ ավելի թեթև է, իսկ թեթևներից՝ ավելի ծանր:

ԻԵ

Եվ արդ՝ որովհետև հրեշտակներն ու դևերը անմարմին են, այդ սլատնատով էլ նրանք ծնունդ չունեն:

«Սակայն, — ասում են, — համբարուները⁴⁰⁵ ծնունդ ունեն և մեռնում են»:

Նախ այն տեսենք, թե արդյոք հրեշտակներից, դևերից ու մարդկանցից բացի, ուրիշ բանական արարածներ կա՞ն, և ապա դանք այն բանի քննութեանը, թե դևերի մի մասը մարմնավոր և մյուս մասն անմարմին են: Որ այս երեք դասերից՝ հրեշտակներից, դևերից և մարդկանցից զուրս ուրիշ բանական արարած չկա, հայտնի է ամբողջ Աստվա-

բաժնոց յայտնի է: Բայց թէպէտ և ասին ինչ անուանք³⁰⁸ ի գրոց յուշկապարկաց կամ համբարուաց³⁰⁹ կամ պարկաց, ըստ կարծեաց մտաց մարդկան ասին, և ոչ ըստ բնութեան. քանզի դիւաց է կերպարանս կերպարանս ցուցանել, և մարդիկ ըստ կերպարանացն անուանս դնեն. որպէս յորժամ քաղաքք և դիւղք⁴⁰⁰ աւերեսցին, և անդ դէք բնակիցեն, և կեղծս ի կեղծս յայտնիցին, և մարդկան ըստ կեղծեաց նոցա անուանս հոգեալ՝ զոմն յուշկապարկ, զոմն պարիկ, զոմն համբարու կոչիցեն. նոյնպէս և գրոց ըստ մարդկան կարծեացն եկեալ՝ առ ի նշանակելոց զսասակութիւն աւերածի աշխարհին, յուշկապարկաց⁴⁰¹ ասեն բնակել յաւերակսն, զոր յոյն լեզու իշացուլս ասէ:

Արդ ցուցցեն թէ գտանիցի՞ն իշացուլք ի Բաբելոնի⁴⁰². ասլա ուրեմըն յայտ է՝ եթէ անուանք⁴⁰³ առանց անձանց են յուշկապարկաց և իշացուլոց. և Գիրք ըստ սովորութեան մարդկան կարծեաց եկեալ, նոյնպէս անուանեցին՝ առ ի զուերն Բաբելոնի⁴⁰⁴ նշանակելոց, իբրև զժողացուլն՝ զոր ի կովէ էլեալ ասեն, և զպայն իմն ի մարդկանէ, և գառլեզն ի շանէ. և այն ոչ եթէ անձինք ինչ են, այլ անուանք զբանգտանաց, և բաշաղանք մոլորելոց մտաց ի դիւաց: Զի ի մարմնաւորէ աներևոյթ ինչ ոչ ելանէ, որպէս ոչ յաներևութէ իմեքէ⁴⁰⁵ մարմնաւոր. ոչ երբէք ի մարդկանէ ելեալ պայն՝ եթէ առ⁴⁰⁶ երես արարած իցէ, և ոչ ի կովուց ծովացուլն ելեալ՝ եթէ ի ծովակս բնակիցէ: Զի մարմնաւորի չէ հնար՝ թէ ի ջուրս կեցցէ⁴⁰⁷, որպէս և⁴⁰⁸ ոչ ջրականին՝ թէ ի ցամաքի կեցցէ. և ոչ ի շանէ ինչ էլեալ, եթէ ընդ աներևոյթ զօրութիւնս ինչ կեցցէ⁴⁰⁹, և յորժամ վիրաւոր ոք անկեալ ի պատերազմի դնիցի՝ թե լիզիցէ և ողջացուցանիցէ, զոր արալէզն կոչեն⁴¹⁰. այլ ամենայն՝ առասպելք են, և պառաւաց զըրզըջիւք, և մանաւանդ թէ ի դիւաց իսկ մոլորութենէ:

ԻԵ

Այլ և վիճեալ ևս պնտին ի բանիցն վերայ: Մին ասէ՝ թէ ի մերում գեւղ⁴¹¹ ծովացուլ զկով գործեաց, և զգողիւնն հանապազ մեք լսեմք ամենեքեան: Եւ միւսն ասէ. զպայն իսկ իմ աշօք տեսեալ է:

Մի՞թէ և զարալիզէ՞ն ևս որ կարիցէ ասել՝ թէ և զայն ուրուք տե-

ծատուք գրեցից¹⁹⁸ և արարածների էությունից: Թեև Գրքում հիշատակվում են հուշկապարիկներ¹⁹⁹, համբարուների կամ պարիկների²⁰⁰ ինչ-որ անուններ, բայց (գրանք) ասվում են ոչ թե (նրանց) գոյության համաձայն, այլ ըստ մարդկանց երևակայության: Քանի որ դեերին հատուկ է շանեզան կերպարանքներ ցույց տալ, ուստի մարդիկ ըստ այդ կերպարանքների անուններ են դնում: Ինչպես որ քաղաքներ և պուղեր ավերվելիս այնտեղ դեեր են բնակվում ու հայտնվում շինծու կերպարանքներով, մարդիկ էլ, նրանց կեղծ կերպարանքների համեմատ անուններ դնելով, որը հուշկապարիկ, որը պարիկ, որը համբարու են կոչում, այնպես էլ Գիրքը, մարդկանց ենթագրություններին հարմարվելով, աշխարհի ավերածի սասակությունը ցույց տալու նպատակով ասում է, թե ավերակներում բնակվում են հուշկապարիկներ²⁰¹, որոնք հունարեն լեզվով իշացուլ²⁰² են անվանվում:

Այժմ ցույց կտա՞ն, որ Բաբելոնում իշացուլեր են գտնվում²⁰³: Ուրեմն պարզ է, որ հուշկապարիկներն ու իշացուլերը անուններ են՝ առանց էակների: Եվ Գիրքը, ըստ սովորության, հարմարվելով մարդկանց ենթագրություններին, նույնպիսի անուններ է գործածել²⁰⁴ Բաբելոնի ավերումը ցույց ապառ համար: Այսպես են՝ ծովացուլը, որ կովից սերված են համարում, պալը²⁰⁵ մարդկանցից և արալեզը²⁰⁶ շնից: Եվ դրանք ոչ թե ինչ-որ էակներ են, այլ՝ ստահող անուններ²⁰⁸ ու դեերից մոլորված մտքերի ցնդաբանություններ: Քանի որ (ինչպես) մարմնավորից աներևոյթ բան չի սերվում, այնպես էլ աներևոյթ բանից՝ մարմնավոր: Պայք երբեք էլ մարդկանցից չի ծնվել, որ ակներև²⁰⁶ արարած լինի, ոչ էլ ծովացուլն է կովերից ծնվել, որ ծովակներում բնակվի: Որովհետև հնարավոր չէ, որ ցամաքային կենդանին²⁰⁷ ջրում ապրի, ինչպես և ջրայինը՝ ցամաքում: Ոչ էլ շնից սերված ու ինչ-որ աներևոյթ էակների հետ ապրող որևէ բան²⁰⁸ կա, որ երբ մեկը պատերազմում վիրավորված ընկրնի, (նրան) լիզի ու առողջացնի: Այս բոլորն առասպելներ են ու պառավական բարբառանքներ և առավելապես դեերից (կրած) մոլորություններից (են բխում):

ԻԵ

Սակայն դարձյալ վիճում ու պնդում են իրենց ասածները: Մեկն ասում է, թե՛ «Մեր գյուղում ծովացուլը կով ծնեց²⁰⁸, և մենք բոլորս շարունակ լսում ենք նրա գոռոցը»: Մի ուրիշն էլ ասում է՝ «Հենց պալը ևս աշքովս տեսել եմ»:

Մի՞թե մեկն էլ արալեզի մասին ևս կարող է ասել, թե այն որևէ

սեալ իցէ. և թէ⁴¹² յառաջին ժամանակսն արալէզք լիզէին զվիրաւորս և ողջացուցանէին, արդ ընդէ՞ր ոչ լիզիցեն և ողջացուցանիցեն. ո՞չ նոյն պատերազմունք են և նոյնպէս վիրաւորք անկանին:

Այլ յայնժամ, ասեն, դիցազունք էին: Եւ մեք զդիցն իսկ պահանջեսցուք ի նոցանէ: Մարմնաւորք էին արդեւք⁴¹³ դիքն, թէ⁴¹⁴ անմարմինք: Եթէ մարմնաւորք էին, յայտ է թէ⁴¹⁵ մարդիկ էին, և զմարդկան ուրուականս ի պաշտօն առեալ՝ դիս անուանէին⁴¹⁶. ապա եթէ անմարմինք էին, շէր մարթ անմարմնոցն ընդ կանայս մարմնաւորս ամուսնանալ: Զի եթէ այնմ հնար ինչ էր, ոչ երբէք դարէր սատանայ ի կանաց սատանայածինս ծնուցանել. զի որ անմարմին ոք է, նա և անսերմն է. վասն զի սերմն մարմնաւորաց է, և ոչ անմարմնոց. և առանց սերման ի կնոջէ ծնանել⁴¹⁷ միումն ևեթ մարթ եղև՝ որ արարիչն է բնութեան մարմնոյ. և որպէս կամեցաւ, կարող եղև ի կուսէ ծնանել առանց ամուսնութեան:

Ուստի ամենայն իմաստնոց արտաքնոց յիրաքանչիւր դիցն տկարութիւն հայեցեալ, շիշիեցին ասել՝ թէ ի կնոջէ ոք առանց ամուսնութեան ծնաւ: Եւ որպէս ոչ գոն ծնունդք դիւաց, նոյնպէս և ոչ մահ. թէպէտ և անմահ բնութեամբ Աստուածութիւնն և եթ է՝ որ մշտնջենաւորն է, և ոչ յումեթէ առեալ սկիզբն⁴¹⁸ լինելոյ. այլ և սկզբնաւորացն⁴¹⁹ և բանաւորաց պարզեաց աննախանձ զանմահութիւն, զհրեշտակաց և զդիւաց ասեմ, և զոգոց⁴²⁰ մարդկան: Յորոց մարդիկ, քանզի յերկուց բնութեանց են՝ ի մարմնաւորաց և յանմարմնոց, յիրաւի սերին ծրնընդեամբ⁴²¹, և գան յաճումն ամուսնութեամբ. և մեռանին մարմնովք, և ոչ ոգովք⁴²², վասն պատուիրանազանցութեանն⁴²³:

Այլ հրեշտակք և դեք ոչ յաւելուած ծննդեամբ առնուն, և ոչ պակասութիւն մահուամբ. այլ որպէս հաստատեցանն՝ նոյնպէս և նովին թուով կան, առանց յաւելուածոյ և նուազութեան: Եւ ոչ այլ ինչ արարած գոյ՝ որ կարիցէ ի կերպարանս կերպարանս լինել, որպէս զվիշապացն և զհանգացն համբաւեն. այլ միայն հրեշտակք և դեք՝ որք կարող են զօրս զնդել և պարզել, և աղգի ազգի կերպարանս երևեցուցանել:

Այլ և վիշապք, ասեն, և նհանգք կեղծս ի կեզծս լինին. յորոց մին անձնաւոր է, և միւսն ոչ անձնաւոր:

մարդ տեսել է: Եվ եթե հին ժամանակներում արալեզները լիզում ու առողջացնում էին վիրավորներին, այժմ ինչո՞ւ չեն լիզում ու առողջացնում. (այժմ) նույն պատերազմները չե՞ն, և վիրավորներ չե՞ն ընկնում նույնպես:

«Բայց այն ժամանակ,— ասում են,— զյուցազուններ կային»: Եվ մենք հենց հեթանոսական աստվածների մասին նրանցից (պատասխան) պիտի պահանջենք: Հեթանոսական աստվածները արդոք մարմնավոր էին, թե՞ անմարմին: Եթե մարմնավոր էին, հասկանալի է, որ մարդիկ էին, և (պաշտողները,) մարդկանց ուրվականները պաշտելով, աստվածներ էին անվանում²¹⁰, Իսկ եթե անմարմին էին, (ապա) անմարմինները չէին կարող մարմնավոր կանանց հետ ամուսնանալ: Որովհետև եթե դա հնարավոր լիներ, սատանան երբեք չէր դադարի կանանցից սատանայածիններ ծնեցնել: Անմարմին եղողը նաև անսերմ է, սրովհետև սերմը մարմնավորներին է հատուկ և ոչ թե անմարմիններին: Կնոջից առանց սերմի ծնվելը հնարավոր եղավ միայն մեկին՝ մարմնի և ության արարիչին, որը, ինչպես որ կամեցավ, կարողացավ ծնվել կուսից՝ առանց ամուսնութեան:

Ուստի բոլոր արտաքին գիտնականները²¹¹, յուրաքանչյուրն իր աստվածների անկարողութեանը նայելով, չհամարձակվեցին ասել, թե (նրանցից) մեկը ծնվել է կնոջից՝ առանց ամուսնութեան: Եվ դեկոր, ինչպես որ ծնունդ չունեն, նույնպես էլ մահ չունեն: Թեև անմահ էութեամբ միայն աստված է, որը մշտնջենական է և ուրիշից գոյանալու սկիզբ չի առել, սակայն աննախանձ կերպով անմահություն պարզել նաև ստեղծված բանականներին. խոսք վերաբերում է հրեշտակներին, դեկորն ու մարդկանց հոգիներին: Նրանցից մարդիկ, որովհետև երկբնույթ՝ մարմնավոր և անմարմին էութեամբ են, իսկպես ծնունդով են սերվում ու ամուսնութեամբ են բազմանում և, պատվիրանազանցութեան պատճառով²¹², մեռնում են՝ մարմնով, բայց ոչ հոգով:

Սակայն հրեշտակներն ու դեկորն ո՞չ ավելանում են ծնունդով, ո՞չ էլ պակասում՝ մահով, այլ ինչպես ստեղծվել են, նույնութեամբ ու նույն թվով էլ մնում են՝ առանց հավելման ու նվազման: Եվ չկա ուրիշ որևէ արարած, որ կարողանա զանազան կերպարաններով հանդես գալ,— ինչպես որ ասում են վիշապների ու նհանգների²¹³ մասին,— այլ միայն հրեշտակներն ու դեկորն են, որ կարող են օղբ հավաքել-խտացնել ու տարածել և տեսակ-տեսակ կերպարաններ ցուցաբերել:

«Բայց,— ասում են,— զանազան խարուսիկ կերպարաններ են բնութանում և՛ վիշապները, և՛ նհանգները», որոնցից մեկը գոյակ է, իսկ մյուսը՝ ոչ:

ցայժմ կենդանի կայ, և նա ելանելոց է և ունեւոց զաշխարս, և ի սնոտի յոյս կապեալ կան անհաւատք. որպէս և Հրեայք՝ որ ի զուր ակնկալութիւն կապեալ կան, եթէ Գալիթ գալոց է՝ շինել զԵրուսաղէմ և ժողովել զՀրեայս, և անդ թագաւորել նմա նոցա:

Նւ այնպէս շանայ ստտանայ՝ զի պամենայն որ ի բարոք ակնկալութենէ վրիպեցուցէ, և ի սնոտի յոյս կապիցէ: Մեծացուցանէ յաշս մարդկան զվիշապս, զի յորժամ հասգիներ երեսցոյցին ոմանց՝ առնուցուն զնոսա ի պաշտօն: Կարծեցուցանէ թէ և նհանգք ինչ իցեն զետոց, և շահապետք վայրաց. և յիս կարծեցուցանելոյ՝ ինքն կերպարանի կամ ի վիշապի կերպարանս կամ ի նհանգի⁴³⁷ իմն և շահապետի, զի այնու ըզմարդն յիրմէ արարչէն թիրեցցէ: Զի եթէ էր ինչ նհանգն անձնաւոր, ոչ երբեմն ի կնոջ կերպարանս երևէր, և երբեմն փոկ լինէր և լուղորդաց⁴³⁸ ընդ ոտս անկեալ՝ հեղձուցանէր. այլ կամ⁴³⁹ կիին կին կայր, կամ փոկն փոկ:

Նոյնպէս՝ և զոր շահապետ վայրաց կոչեն, ոչ մերթ մարդ երևէր և մերթ օձ, որով և զօձապաշտութիւնն հնարեցաւ յաշխարհ մուծանել: Նոյնպէս և վիշապն ոչ մի անգամ օձածն երևէր, և միս անգամ մարդկակերպ, որպէս յառաջագոյնն իսկ ասացաւ՝ թէ որ մարմնաւոր ինչ է, լայլ կերպարանս չկարէ փոխել:

Այլ թէ ի կայս ջորիք և ուլտք երեկոցին՝ դիւաց կերպարանք են այն, և ոչ վիշապաց. և եթէ ի դաշտս երազալանք ձգիցին, և հեծնալք իբրև զմարդիկ զհեա երէոյ արշախցին, կեղծիք դիւաց են և ոչ ճշմարտութիւն ինչ իրաց. և եթէ ի գետս ի կանաց ինչ ի կերպարանս երեկոցին, սատանայի կերպարանք են: Քանզի նհանգ ինչ անձնաւոր չիք, և ոչ ի մարդ իբրև զգև մտանէ վիշապ, որպէս ոմանք ի շէոյց դիւահարին կարծեցին, քանզի մարմնաւորի ի մարմնաւոր չէ հնար մտանել: Եւ եթէ բառնայցի ի վէր այնպիսի վիշապն⁴⁴⁰, ոչ եթէ եզամբք ինչ անուանելովք՝ այլ ծածուկ զօրութեամբ իւրք յԱստուծոյ հրամանէ, զի մի՛ շոգին մարդոյ կամ անասնոյ մեղանչիցէ. որպէս որ բուսիլիսկոսն կոչի ազգ ինչ օձից՝ հայելով միայն սատակէ զմարդ կամ զանասուն. ուստի յորժամ ի ջրհորս զտանիցի՝ ճրագ առեալ իջանեն ի ներքս ըմբռնել, զի հայեցեալ ընդ ճրագն՝ ոչ մեղանչիցէ մարդոյն օձն:

մինչև այժմ կենդանի է, նա էլ կլնելու և տիրելու է աշխարհը²¹⁰: Եվ անսովատները դատարկ հույս են կապել, ինչպես հրեաները, որ զուր ակնկալութիւն ունեն, թէ Գալիթը գալու է, որ շինի Երուսաղէմը, այնտեղ սովաքի իրենց ու թագավորի իրենց վրա:

Եվ սատանան շանում է այնպես, որ յուրաքանչյուր մարդու շնորհի ակնկալութիւնից ու դատարկ հույսով կաշկանդի: Մարդկանց աշխարհում մեծ է ցույց տալիս վիշապները, որպեսզի ոմանց երևալով ահուկի՝ պաշտվեն նրանց կողմից: Կարծել է տալիս, թէ գոյութիւն ունեն և՛ գետերի նհանգներ, և՛ դաշտերի շահապետներ²²⁰ ու, այդպես կարծել տալուց հետո, ինքը կերպարանավորվում է կա՛մ վիշապի, կա՛մ ինչ-որ նհանգի և շահապետի կերպարանքով, որպեսզի դրանով մարդուն իր արարչից խոտորի: Բայց եթէ նհանգք գոյակ լիներ, երբեմն կնոջ կերպարանքով չէր երևա, երբեմն էլ փոկ չէր դառնա ու չէր փաթաթվի լողորդների ոտքերը՝ խեղդելով (նրանց), այլ՝ կա՛մ կինը կին կամար, կա՛մ փոկը՝ փոկ:

Նույնպես և նա, որը դաշտերի շահապետ են կոչում, մերթ որպես մարդ չէր երևա, մերթ՝ որպես օձ, որով և հնարվեց օձապաշտութիւնը աշխարհ մտցնել: Այսպես էլ վիշապը մի անգամ օձածն չէր երևա, մի այլ անգամ՝ մարդակերպ, ինչպես նախօրոք էլ ասվեց, ինչ որ մարմնավոր բան է, ուրիշ կերպարանքի չի կարող փոխվել:

Բայց Լթե կաշերում ջորիներ և ուղտեր երևան, դրանք զևերի կերպարանքներ են, ոչ թէ վիշապներ: Եվ եթէ դաշտերում ցանցաթակաւորներ լարվեն²²¹, ու որսի կենդանու ետևից մարդկանց նման հեծյալներ արշավեն, (դրանք) զևերի կեղծիքներ են և ոչ թէ ճշմարիտ իրողութիւններ: Իսկ եթէ գետերում կանանց կերպարանքով երևան, (դրանք) սատանայի կերպարանքներ են: Ինչ-որ գոյավոր նհանգ չկա, և վիշապն էլ զևի նման չի կարող մտնել մարդու մեջ, ինչպես որ կարծեցին ոմանք՝ դիվահարի շէոյց (եյնելով). որովհետև անհնար է, որ մարմնավորը մտնի մարմնավորի մեջ: Եվ եթէ (այնպիսի վիշապը) մեջտեղից վերցվի²²², (ապա դա կլինի) ոչ թէ եզ²²³ կոշվածներով, այլ աստու հրամանից (բխող) զազտնի գորութիւնով, որ նրա շունչը մարդու կամ անասունի չվնասի, ինչպես որ օձերի՝ բասիլիսկոս²²⁴ կոշվող տեսակն է սոսկ նայելով սպանում մարդուն կամ անասունը. ուստի երբ ջրհորներում լինում է, բռնելու նպատակով (մարդիկ) իջնում են ներս՝ ճրագ վերցրած, որպեսզի նայելով ճրագին՝ օձը մարդուն վնաս չպատճառի:

Այլ մէք ըստ Գրոց սրբոց գճրեշտակս արբանեակս գիտեմք յօղևականութիւն մարդկան, ազգաց և թագաւորութեանց. ըստ այնմ զոր ասէն՝ թէ կացոյց սահմանս աղզաց ըստ թուոյ ճրեշտակացն Աստուծոյ Եւ դարձեալ այնու զոր ասէ յԱնտարանի, թէ մի՛ արումարճէք զմի ի փոքրկանց, զի ճրեշտակք նոցա հանապաղ տեսանեն գերեսս հօր իմոյ՝ որ յերկինս, այսպէս իմն երևի՝ թէ իւրարանչիր մարդոյ ճրեշտակ տաանձինն պահապան կայցէ, թէպէտ և այլք զպօթից կարճեցին ասացեալ ի Տեառնէն, որպէս թէ աղօթք նոցա՝ որ հանապաղ մտանեն տաաջի Աստուծոյ՝ կոչին ճրեշտակք: Այլ և առաքեալն⁴⁴⁴ ասէ. ո՛ր ահա երեսն հալիք հարկատորք են առաքելայացուք ի սպասատրութիւն վասն այնոցիկ, որք⁴⁴⁵ ժառանգելոց⁴⁴⁶ են գիրկութիւն. որ ի նարկի նմա կան, և փրկութեան սատարք մեզ լինին:

ԻԷ

Այլ թէ սատանոյ է, ասեն, զրդոիշ շարեաց, յայս արարածոցն ընդէ՞ր մագթլ գերկրպագութիւն հեթանոսութեան, և ոչ յինքն միայն կորդիցէ:

Զի բամբասեալ ի շարութենէ սատանայ, այն ամենեցուն յայտնի է: Արդ եթէ իւր միայն խնդրէր զպաշտօնն, վաղվաղակի խրտուցանէր զպաշտօնեայսն իւր, այնու զի շար և շարշարիշ կարծիցի նոցա. այլ յօժարեցոյց զկէսսն՝ լուսաւորաց երկիր պագանել, և զայլս՝ օդոյ և հրոյ, երկրի և ջրոյ և հասակաց և փայտից և քարանց, մինչև օձից և դադանաց և ճճեաց անգամ. զի միայն գնախանձն՝ զոր ի մտի եզեալ էր գոռալոյ ընդ մարդոյն՝ կատարեսցէ: Եւ արդ մի՛ ինչ վերտեսցին⁴⁴⁴, որ աբարածոցն երկիր պագանեն՝ թէ զսատանայի զկամս ոչ առնիցեն. զի արարածոց պաշտօն մատուցանելոյ վարդապետ այլ ոք չէր, բայց միայն սատանայ:

Եւ արդ զիս՞րդ կարիցեն նզովել զսատանայ, որք զկամս նորա կատարեն. զի եթէ որք զճշմարիտն Աստուած պաշտեն, և վարուք ինչ զեղծիցին, բամբասին յաստուածական բարբառոյն՝ եթէ⁴⁴⁵ խոստանան գիտել զԱստուած, և գործովք իւրեանց ուրացեալ են ի նմանէ, ո՛րչափ ևս

Սակայն մենք, ըստ Սուրբ գրքի՝ զիտենք, որ ճրեշտակները սպասավորներ են՝ մարդկանց, ժողովուրդներին, թագավորութիւններին օգնելու համար, համաձայն այն խոսքի, որ ասում է, թե՛ «Ժողովուրդներն սահմաններ դրեց՝ ըստ աստուծու ճրեշտակների թվի»²²⁵: Եվ դարձյալ, ըստ այն խոսքի, որ ասված է Ավետարանում, թե՛ «Մի՛ արհամարհեք սուս փոքրիկներից ոչ մեկին, որովհետև նրանց ճրեշտակները շարունակ աննում են երկնքում գտնվող իմ հօր երեսը»²¹, այնպես է զուրս գալիս, որ յուրաքանչյուր մարդու համար առանձին պահապան ճրեշտակ կա. թեև ուրիշները կարծում են, որ դա տիրոջ կողմից ասված է աղսթքների վերաբերյալ, որպես թե նրանց աղոթքները, որոնք միշտ ուղղում են աստուծուն, ճրեշտակներ են կոչվում: Նաև առաքյալն է ասում՝ «ԶԼ՞ որ սուր հողիները սպասավորներ են և ուղարկվում են ծառայելու նրանց նամար, որոնք ժառանգելու են փրկութեանը»²²: Նրանք աստուծու ծառայութեան մեջ են և նպաստում են մեր փրկութեանը:

ԻԷ

«Սակայն,— ասում են,— եթե սատանան է շարիքներ հրահրողը, (այդ) հեթանոսական երկրպագութեանը նա ինչո՞ւ է կամենում ուրիշ արարածների և չի կորզում միայն իր համար»²²⁶:

Որովհետև հանրահայտ է, որ սատանան վարկաբեկված է շարութեան պատճառով, ուստի եթե այդ պաշտամունքը միայն իր համար ուղեր, իրեն պաշտողներին անմիջապես կխրտենցներ՝ նրանց կողմից էլ շար ու շարշարիշ կարծելով: Հետևաբար մի մասին համոզեց երկրպագել լուսատուներին, ուրիշներին՝ օդին, կրակին, հողին, ջրին ու կանգուն առարկաներին²²⁷ փայտերին, քարերին, և մինչև անգամ օձերին, գաղաններին ու ճիճուներին, միայն թե իրագործեր մարդու նկատմամբ գոռողանալու իր նախանձը, որ մտքում դրած ուներ: Եվ արդ՝ ովքեր արարածներին երկրպագում են, թող չհոխորտան, թե սատանայի կամբը չեն կատարում, որովհետև արարածներին պաշտամունք մատուցելու խրատատուն ուրիշ մեկը չէր, այլ՝ միայն սատանան:

Եվ այնպիսով՝ սատանային ինչպե՞ս կարող են նզովել նրանք, ովքեր նրա կամքն են կատարում. որովհետև եթե նրանք, ովքեր պաշտում են ճշմարիտ աստուծուն, բայց, վարքով ապօրինութիւն անելով, պատապարտվում են աստվածային այն խոսքով, թե՛ «Նոստանում են ճանաչել աստուծուն, սակայն իրենց գործերով ուրացել են նրան»²³, որքա՞ն առավել

առանկ նորա առանց պատասխանատուութեան⁴⁴⁶ են, որոց առեալ քչ պաշտօն ճշմարտին՝ անշնչոց և անմոնչից⁴⁴⁷ արարածոցն մատուցանեն:

ԻԸ

Բայց թէպէտ և պէսպէս զինուր վառեցաւ թշնամին ճշմարտութեան⁴⁴⁸, Յունաց իմաստնոցն կարծեցուցանելով⁴⁴⁹ թէ նիւթ ինչ միշտ առնթերակաց կայր Աստուծոյ՝ ուստի զարարածսն արարու Եւ քանզի նիւթոյ անուն ի նոցա լեզու ի մրուր* մերձ է, վասն այնորիկ զշարեաց սկիզբն անտի⁴⁵⁰ կարծեցին:

Եւ Պարսից քէշին գտիչք առ ի տարակուսելոյ՝ թէ ուստի՝ շարիքն լինիցին, ընդ նոյն արահետս վրիպեալք ի ճշմարտութենէն՝ զնոյն բաշաղանս այլովք պատմութեամբք կարկատեցին, որպէս թէ ի միոջէ ի հօրէ երկու որդիք ծնան. մին բարի՝ և բարեաց⁴⁵¹ արարիչ, և մին չար՝ և շարեաց գործօն: Ի նոյն խարափ անկեալ և աղանդոցն, զոր թշնամին իբրև զորոմն ի մէջ ցորենոյ սերմանեաց, զի կէսքն երիս արմատս զնէին, բարւոյ և արգարոյ և չարի. և այլք երկուս բարւոյ և չարի. և ոմանք եւթն:

Եւ արդ եկեղեցւոյ⁴⁵² Աստուծոյ գործ այն է, զարտաքինսն իրօք ճշմարտութեան առանց Գրոց յանդիմանել, և զկարծեալսն ներքինս և ոչ ճշմարտեալս՝ Գրով սրբովք յանդիմանել:

Զհիւզայն կարծիս, որովք Յոյնքն մուրեցան, բաւական համարեցուք առաջնոց բանիցն յանդիմանութեամբ վճարել. և ընդ Պարսից քէշին դառա⁴⁵³, ապաիմեալ ի շնորհս Աստուծոյ, մատիցուք ի պայքար:

* սկի Ռիւթ — Անտի մրուր:

պատասխան շունեն տալու նրանք, որոնք, ճշմարիտ պաշտամունքը վերցրած, անշունչ ու անմունչ արարածներին են մատուցում:

ԻԹ

Բայց, իրոք, ճշմարտութեան թշնամին տեսակ-տեսակ զենքերով զինվեց՝ հունական իմաստուններին կարծել տալով, թե աստծուն առնթեր միշտ ինչ-որ նյութ կար, որից արարածներն ստեղծեց: Եվ որովհետև նյութի անունը նրանց լեզվով մտտ է մրուրի (անվանը)²²⁸, այդ պատճառով էլ կարծեցին, թե շարիքների սկիզբը այն մրուրից է:

Պարսից կրօնը հնարողներն էլ, տարակուսելով, թե որտեղից են լինում շարիքները, նույն ուղիներով շեղվելով ճշմարտութեանից, նույն ցնդաբանութիւնները ուրիշ զրույցներով կցմցեցին՝ իբր թե մի հորից երկու որդիներ ծնվեցին. մեկը բարի ու բարիների արարիչ, իսկ մյուսը՝ չար ու չար բաների ստեղծիչ: Նույն խորխորատի²²⁹ մեջ ընկան նաև այն աղանդները, որոնք թշնամին սերմանեց՝ ինչպես սրմը ցորենի մեջ, քանի որ մի մասը երեք նախասկիզբ²³⁰ էր ենթադրում՝ բարու, արգարի ու չարի, ուրիշները՝ երկու բարու և չարի, իսկ ոմանք՝ յոթ:

Արդ՝ աստծու եկեղեցու գործն է՝ արտաքիններին²³¹ դատաւարտել ճշմարիտ իրողութիւններով, առանց Գրքի, իսկ կարծեցյալ և ոչ արդարացի ներքիններին²³²: Սուրբ գրքով:

Հյուլեիւն վերաբերող կարծիքը, որով հույները մոլորվեցին, բավական համարենք նախնիների խոսքերի քննադատութեամբ հերքել. և պարսից կրօնը հնարողների հետ պայքարի մեջ մտնենք՝ աղավիհներով աստծու շնորհներին:

Ա

Մինչ շն քնաւ էր ինչ, ասեն, ոչ երկինք և ոչ երկիր և ոչ այլ ինչ արարածք՝ որ չերկինս կամ չերկրի, Զրուան ոմն անուն էր, որ թարգմանի բախտ կամ փառք: Զհազար ամ յաշտ արար՝ զի թերևս որդի մի լինիցի նմա, որում անուն Որմիզդ՝, որ զերկինս և զերկիր և զամենայն սր ի նոսա՝ առնիցէ. և լետ հազար ամի յաշտ առնելոյ՝ սկսաւ ամելի բղձտաւ, ասէ. օգո՛ւտ ինչ իցէ յաշտս դոր առնեմ, և լինիցի՞ ինձ որդի Որմիզդ, եթէ ի դուր ինչ ջանայցեմ: Եւ մինչ դեռ նա զայս խորհէր, Որմիզդ և Արհմն յղեցան յարգանդի մօր իրեանց. Որմիզդն⁴ ի յաշտն առնելոյ, և Արհմն ի չերկուանալոյ անտի⁵: Ապա իմացեալ Զրուանայ, ասէ. երկու որդիք են յորովայնի անդ, որ ոք ի նոցանէ վաղ առ իս հասցէ՝ զնա թագաւոր արարից. և ծանուցեալ Որմիզդի⁶ զխորհուրդս հօրն՝ յայտնեաց Արհմենին. ասէ, Զրուան հայր մեր խորհեցաւ թէ ոք ի մէնջ վաղ առ նա երթիցէ, զնա թագաւորեցուցէ: Եւ գայն լուայ Արհմենին՝ ծակեաց զորովայնն, և ել եկաց առաջի հօրն: Եւ տեսեալ զնա Զրուանայ՝, ոչ դիտաց եթէ ո՞րք իցէ. և հարցանէր՝ եթէ ո՞վ ես դու: Եւ նա ասէ. ես եմ որդին քո: Ասէ ցնա Զրուան. իմ որդին անուշահոտ և լուսաւոր է, և զուխաւարին և մանդահոտ ես: Եւ մինչ դեռ նոքա զայս բնդ միմեանս խօսէին, ծնեալ Որմիզդի⁸ ի ժամու իբրում լուսաւոր և անուշահոտ, եկն եկաց առաջի Զրուանայ: Եւ տեսեալ զնա Զրուանայ, գիտաց՝ եթէ Որմիզդ⁹ որդի նորա է, վասն որոյ զյաշտն առնէր. և առեալ զբարսմունսն՝ զոր ի ձեռքին իբրում ունէր, որովք զյաշտն առնէր, ետ ցՈրմիզդ և¹⁰ ասէ. ցայժմ ես վասն քո յաշտ առնէի, յայսմհետէ դու վասն իմ առնիցես: Եւ ի տալ Զրուանայ¹¹ զբարսմունսն ցՈրմիզդի¹² և օրհնել զնա, մատուցեալ Արհմենի առաջի Զրուանայ՝ ասէ ցնա. ո՞չ այնպէս¹³ ուխտեցեր՝ թէ ո ոք չերկուց որդոցն իմոց յառաջ առ իս հասցէ, զնա թագաւոր արարից: Եւ Զրուանն առ ի չքելոյ գուխան՝ ասէ ցԱրհմնն. այլ սուտ և

Ա

Քանի զեռ քնավ ոչինչ գոյութիւն չուներ,— ասում են,— ո՞չ երկինքը, ո՞չ երկիրը, ո՞չ էլ մյուս արարածները, երկնքում կամ երկրի վրա են, կար մեկը՝ անունով Զրվան²³³, որը թարգմանվում է բախտ կամ փառք: Հազար տարի զո՞հ արեց նա, որպեսզի, թերևս, իրեն մի որդի լինի՝ Որմիզդ²³⁴ անունով, որը ստեղծի երկինքը, երկիրը ու այն ամենը, ինչ որ նրանց մեջ է: Եվ հազար տարի զո՞հ անելուց հետո սկսեց մտածել՝ ասելով. «Որե՞նչ օգուտ կա՞, որ այս զոհն անում եմ, կուեննամ Որմիզդ որդի, թե իզուր եմ ջանում»: Եվ մինչ նա այսպես մտածում էր, Որմիզդն, ու Արհմնը²³⁵ սաղմնավորվեցին իրենց մոր արգանդում²³⁶, Որմիզդը՝ այն զոհ մատուցելուց, իսկ Արհմնը՝ երկմտելուց: Ապա Զըրվանն իմանալով ասում է՝ «Երկու որդիներ կան որովայնում. նրանցից ով որ շուտ հասնի ինձ մոտ, նրան թագավոր կդարձնեմ»: Եվ Որմիզդը, իմանալով հոր մտադրութիւնը, հայտնեց Արհմնին՝ ասելով. «Մեր հայր Զրվանը մտածեց, թե մեզանից ով շուտ զնա իր մոտ, նրան թագավոր կդարձնի»: Արհմնը, այդ լսելով, ծակեց որովայնը և ելավ-կանգնեց հոր առաջ: Նրան տեսնելով՝ Զրվանը շիմացավ, թե ո՞վ է, ուստի հարցրեց՝ «Ո՞վ ես դու»: Իսկ նա պատասխանեց՝ «Ես քո որդին եմ»: Զրվանը նրան ասաց՝ «Իմ որդին անուշահոտ ու լուսավոր է, իսկ դու խավար ու գարշահոտ ես»²³⁷: Մինչ նրանք միմյանց հետ այսպես խոսում էին, իր ժամին Որմիզդը ծնվեց լուսավոր ու անուշահոտ, Եկավ-կանգնեց Զրվանի առաջ: Եվ Զրվանը, տեսնելով նրան, իմացավ, թե իր որդի Որմիզդն է, որի համար զոհ էր անում: Եվ վերցնելով բարսմունքը²³⁸, որ բռնում էր իր ձեռքում ու նրանով զոհ անում, տվեց Որմիզդին և ասաց՝ «Մինչ այժմ ես էի քեզ համար զոհ անում, այսուհետև դու պիտի անես ինչ համար»: Եվ երբ Զըրվանը բարսմունքը տվեց Որմիզդին ու օրհնեց նրան, Արհմնը մտտեցավ Զրվանին ու նրան ասաց՝ «Այնպես չուխտեցի՞ր, թե քո երկու որդիներից ով որ շուտ հասնի քեզ մոտ, նրան թագավոր կդարձնես»: Իսկ Զրվանը պայմանը շղթեւու համար Արհմնին ասաց՝ «Ա՛յ խաբեբա ու շարագործ,

չարագործ, տուեալ շիցի քեզ թագաւորութիւնն ինն հազար ամի, և ըզ-
Ռմիզդ¹⁴ ի վերայ քո արքայ կացուցեալ, և յետ ինն հազար ամի Ռ-
միզդ¹⁵ թագաւորեսցէ, և զինչ կամիցի առնել՝ արասցէ: Յայնժամ սկսան
Ռմիզդ¹⁶ և Արհմեն առնել արարածս. և ամենայն ինչ՝ զոր Ռմիզդն¹⁷
առնէր՝ բարի էր և ուղիղ, և զոր ինչ Արհմեն գործէր՝ շար էր և թիւր:

Բ

Այսպիսի անհաւատ և դանդալանաց բանից տիմարաց մտաց կար-
կատելոց՝ շէր պարտ ամենեկին բնաւ¹⁸ առնել պատասխանի. զի բաւա-
կան էր իւրեանց իսկ անմտութիւնն յանդիմանել զնոսա անդստին ի նո-
ցին բանից՝ որ ընդ միմեանս կուտին, և միմեանց հակառակ են¹⁹: Բայց
բանդի այսու իմն մեծարոյ երևին առաջնորդք քէշին իւրեանց հնազան-
դեցելոցն, և խեղդ ընդ անձն արկեալ՝ ձգեն զնոսա ի խորխորատ, հարկ
է տալ պատասխանի, ի ցուցանել՝ թէ ոչ ինչ աւելի քան զոր Մանի, զոր
ինքեանք²⁰ մորթեցին, ասեն:

Զի նա երկու արմատս բարոյ²¹ և շարի ասէ, և զայն ոչ յղութեամբ
և ծննդեամբ²², այլ ինքնակացս՝ միմեանց հակառակ. և նոքա զնոյն ա-
սեն՝ տենչանօք Զրուանայն յղութեամբ և ծննդեամբ: Եւ թէ նոյն քէշ է
երկոցունց²³, ընդէ՞ր՝ ատիցեն մօզք զզանդիկս, եթէ ոչ զի վարուքն զատ
են ի միմեանց. թէպէտ և կերպարանօք և ոչ ճշմարտութեամբ: Այլ ի քէ-
շին մի են երկոքեան. նոքա երկարմատեանք, և սոքա նոյնպիսիք. նոքա
արևապաշտք, և սոքա ծառայք արեգական. նոքա ամենայն անշնչոց
շունչ կարծեն, և սոքա նոյն օրինակ զնոյն իմանան:

Բայց զի Մանի կամեցաւ վերագոյն քան զնոցայն կեղծեօք վարս
ցուցանել՝ թէ ամենեկին իսկ ազատ ի կարեաց ցանկութեանց իցէ, և ոչ
քան զնոցայն միայն՝ այլ և քան զամենայն քէշից, ուստի յանդիմանել
յաղջկանց խաղտելոյ²⁴ մորթագերծ մահուամբ պակասեցաւ ի կենար:
Որով յայտ է՝ թէ վարուք եթ մեկնեալ են ի միմեանց. զի նոքա կեր-
պարանոզք են, և սոքա զեղիւք, և յայտ յանդիման անձնադիրք, այլ
կրօնիւք նոյնք և նոյնպիսիք:

Թող քեզ տրվի ինը հազար տարվա թագավորություն, Ռմիզդին էլ քեզ
վրա արքա նշանակած լինեմ, իսկ ինը հազար տարուց հետո Ռմիզդը
թագավորի և ինչ ցանկանա անել՝ անի»: Այն ժամանակ Ռմիզդն ու
Արհմենը սկսեցին արարածներ ստեղծել: Եվ այն ամենը, ինչ Ռմիզդն էլ
ստեղծում, բարի էր և ուղիղ, իսկ ինչ որ Արհմենն էր ստեղծում, շար էր
ու ծուռ:

Բ

Այսպիսի անհավատալի և տիմարների մտքով կցմցված ցնդ սրա-
նություններին բոլորովին էլ պետք չէր պատասխան տալ, որովհետև
բավական էր նրանց անմտությունը ցուցադրել հենց իրենց այն ւսած-
նելով, որոնք միմյանց հակամարտ են ու հակասական: Բայց ուովհե-
տև այս կերպ քեշի²³⁰ առաջնորդները մեծարված կերևային իրենց են-
թարկվողներին և խիստ նեղելով՝ խորխորատ կցցեին սրանց, (ուստի)
անհրաժեշտ է պատասխանել ու ցույց տալ, որ ոչինչ ավելի շեն ասում,
քան Մանին²⁴⁰ (ասաց), որին իրենք մորթագերծ արեցին: Որովհետև
նա (Մանին) երկով բարու ու շարի նախասկիզբ է ընդունում և այն էլ
ոչ թե հղիությամբ ու ծնունդով, այլ՝ ինքնակա և միմյանց հակառակ,
նրանք էլ նույնն են ասում՝ Զրվանի տենչանքով, (բայց) հղիությամբ
ու ծնունդով: Եվ եթե երկուսն էլ նույն կրոնն ունեն, մոզրը զանախկնե-
րին²⁴¹ ինչո՞ւ են ատում, և թե ոչ նրա համար, որ վարքով են միմյան-
ցից տարբեր, թեպետ ձևականորեն և ոչ իսկությամբ: Մակայն կրոնով
երկուսն էլ մեկ են, նրանք երկարամատյաններ են²⁴², սրանք՝ նույնպիս.
նրանք արևապաշտներ են, սրանք՝ արեգակի ծառաներ. նրանք կարծում
են, թե բոլոր անշունչները շունչ ունեն, սրանք էլ նույն ձևով (նույնն) են
հասկանում:

Բայց քանի որ Մանին կամեցավ նրանցից, — և ոչ միայն նրան-
ցից, այլև բոլոր ազանդները (զավանդներից), — բարձր վարք ցույց տալ
կեղծավորությամբ, իբր թե միանգամայն զերծ է ցանկասիրական կրո-
քերից, ուստի աղջիկներին ձեռնահարելու մեջ մեղադրվեց և մորթա-
վերծմամբ մեռավ: Այսպիսով պարզ է, որ (մանիքեականներն ու զրո-
վանականները) միայն վարքով են միմյանցից տարբերվում: Թեև նրանք²⁴⁸
կեղծող են, և սրանք՝ զեղիս ու բացահայտորեն փափկասեր, սակայն կրո-
նով նույնն են:

Արդ՝ մեր թողեալ զնոսա, հարցցուք զսոսա: Զրուանն, զոր յառաջ քան զամենայն ինչ ասեն, կատարեալ ոք էր, թէ անկատար Եթէ ասիցեն՝ Եթէ կատարեալ էր, լուփցեն՝ Եթէ կատարեալն յումմէ՞²⁵ կարօտանայր խնդրել որդի, որ զայցէ և զերկինս և զերկիր առնիցէ. զի Եթէ կատարեալ էր, ինքն իսկ կարող էր առնել զերկինս և զերկիր: Ապա Եթէ անկատար էր, յայտ է, թէ էր ոմն ի վեր քան զնա, որ զնորա թերակատարութիւնն լնու կարէր: Եւ Եթէ էր ոք ի վեր քան զնա, նմա պարտ էր առնել՝ զերկինս և զերկիր և զամենայն որ ի նոսա՝ առ ի ցուցանելոյ զիւր բարերարութիւնն²⁶ և զօրութիւն. և ոչ Զրուանայ որդի շնորհել, որ զերկինս և զերկիր և զամենայն որ ի նոսա՝ առնիցէ:

Այլ, ասեն, փառաց առնէր զյաշտն:

Հարցցուք. փառքն յումեքէ՞ յաշտեալ²⁷ էին նմա, թէ վասն զի մըշտընչենաւոր էր՝ փառաւոր էր: Եթէ յումեքէ պարգեւեալ էին նմա փառքն, հարկ է կարծել՝ թէ էր ոմն ի վեր քան զնա զօրագոյն և փառաւորագոյն, ուստի ի նա փառքն հասին: Ապա Եթէ չէր ոք ի վեր քան զնա, ի զուր էր զյաշտն հազարամեան առնել. զի փառքն ոչ Եթէ անձնաւոր ինչ են, այլ ի յաշտութենէ ուրուք անուանին փառք, որպէս ի շաշտութենէ ուրուք անուանի թշուառութիւն. և երկօքին ի դիպաց արգասիք են, և ոչ անձանց հաստատութիւնք:

Եւ այլ ևս, զի Եթէ արեգակն և լուսին չև ևս էին լեալ, որով ժամքրն և ատուրք և ամիսք և տարիք կարգին, հազար ամն ուստի՞ երևէր. զի չէին ի միջի լուսաւորքն, որք²⁸ զթիւ ատուրց և ամսոց և տարեաց կարգէին. այլ յայտ է՝ թէ անմտութեամբ լի են բաշաղանքն:

Դարձեալ թէ երկինք և երկիր և որ ի նոսայն՝ չէին, ո՞ր առնէր ըզյաշտն կամ ի՞նչ Զործամ երկիր շէր և ոչ տունկք ինչ որ ի նմանէ, զբարբաժունան ուստի՞ գտանէր ունել ի ձեռին. կամ բնու զի՞նչ իսկ յաղէր, զի անասունք չև ևս էին արարեալ: Եւ որ քան զամենայն անմտագոյն է, զհազար ամ, ասեն, յաշտ արար. և յետ հազար ամին յերկուացաւ, ասէ՞ թէ լինիցի՞ ինձ որդի Որմիզդ²⁹, և Եթէ չլինիցի, և իզուր ինչ վաստակիցիմ: Եւ այնու ցուցանէ՞ թէ տկար էր Զրուանն և կարօտ և առանց գիտութեան, և պատճառք շարեացն նոյն է, և ոչ Արհմն³⁰: Զի Եթէ նորա-

Այժմ մենք, թողնելով նրանց (մանիքեականներին), հարցնենք սրանց (մոգերին)՝ Զրվանը, որին ամեն ինչից առաջ են համարում, կատարյալ մեկն էր, թե՛ անկատար: Եթե ասեն, որ կատարյալ էր, կլսեն, թե կատարյալը ումի՞ց կարիք կունենար խնդրելու որդի, որը զար և երկինքն ու երկիրը ստեղծեր. քանի որ Եթե կատարյալ լիներ, հենց ինքը կարող էր ստեղծել երկինքն ու երկիրը: Իսկ Եթե անկատար էր, պարզ է, որ նրանից վեր կար մեկը, որը կարող էր նրա թերակատարությունը լրացնել: Եվ Եթե իրենից վեր մեկը կար, նա պիտի ստեղծեր երկինքն ու երկիրը և այն ամենը, ինչ որ նրանց մեջ են՝ իր բարերարությունն ու գորությունը ցույց տալու համար, և ոչ թե Զրվանին որդի շնորհեր, որը երկինքն ու երկիրը և նրանց մեջ եղող ամեն ինչ ստեղծեր:

«Բայց,— ասում են,— փառքի համար էր զո՞հ անում»:

Հարցնենք՝ փառքը մեկի կողմից էր շնորհված նրան, թե՛ (ինքը) մշտնջենական լինելու պատճառով էր փառավոր²⁴: Եթե փառքը մեկի կողմից էր պարգևված նրան, պետք է կարծել, որ կար մեկը նրանից վեր՝ ավելի հզոր ու ավելի փառավոր, որից փառքը հասավ նրան: Իսկ Եթե նրանից վեր մեկը չկար, հազարամյա զո՞հ անելը իզուր էր. որովհետև փառքը զոյավոր քան չէ, այլ մեկի հաշտությունից է փառք կոչվում, ինչպես որ մեկի անհաշտությունից էլ թշվառությունն է անվանվում: Երկուսն էլ զեպքերի արգասիք են և ոչ թե հաստատ զոյակներ:

Մի բան ևս: Եթե դեռ ստեղծված չէին արեգակը և լուսինը, որոնցով ժամերն ու օրերը, ամիսներն ու տարիներն են որոշվում, հազար տարին որտեղի՞ց էր երևում: Քանի որ մեջտեղում չկային լուսատուները, որոնք օրերի, ամիսների ու տարիների թիվը պիտի ցույց տային, ուրեմն պարզ է, որ անմտությամբ լի են այն շաղակրատանքները:

Դարձյալ՝ Եթե չկային երկինքը, երկիրը և ինչ որ նրանց մեջ է, որտե՞ղ կամ ինչո՞վ էր զո՞հ անում (Զրվանը): Երբ չկար երկիրը, ոչ էլ նրանից (բուսնող) տունկերը, բարսմունքը որտեղի՞ց էր գտնում՝ իր ձեռքում բռնելու. կամ թե ի՞նչ էր զոհում, քանի որ անասունները դեռ քստեղծված չէին: Եվ որը ամենից անմիտ բանն է, «Հազար տարի,— ասում են,— զո՞հ արեց. և հազար տարուց հետո երկմտեց՝ ասելով. «Կլինի՞ ինձ Որմիզդ որդի. Եթե չլինի, իզուր տեղը պիտի շարշարվեմ»: Եվ դա ցույց է տալիս, որ Զրվանը տկար, կարիքավոր ու տղետ էր. շարիքների պատճառն էլ նույն ինքն է և ոչ թե Արհմնը: Որովհետև Եթե նա երկ-

չէր յերկուացեալ, որպէս ասեմն, Արճման ոչ լինէր՝ զոր շարեացն արարիչ համբաւեն. այլ ինքն երկամեաց, որ անհաւատն է և լի անկարգութեամբ:

Զի ոչ երբէք ի միտքէ աղբերէ երկու բղխմունք ելանեն, մինն՝³¹ քաղցր և միան դառն. և ոչ ի միտքէ ծառոյ երկու պտուղք՝ մին անոջ և մին դաժան: Արդ, եթէ քաղցր գիտեն զԶրուանն, ոչ պարտին զդառն պրտուղն զԱրճման³² ի նմանէ համարել. և եթէ դառն հաշուին, չէ պատճառ³³ զքաղցր պտուղն զՈրմիղդ³⁴ ի նմանէ դնել: Եւ ի դէպ էլանէ նոցա աստուածական բարբառն, որ ասէ. կամ արարէք զծառն քաղցր, և զպտուղ նորա քաղցր, և կամ արարէք զծառն դառն, և զպտուղ նորա դառն. զի ի ծառոյ անտի պտուղն իւր ճանաչի:

Եւ թէ՛³⁵ արարածք յիւրաքանչիւր յօրինուածս՝³⁶ կան, և երբէք գտահմանօքն և դիտօք նոցա ոչ անցանեն, ո՞րչափ ևս առաւել Զրուանն՝ և թէ մշտնջենաւոր սք էր, և արարածս աննիւոյ հնարս խնդրէր՝ և թէ անձամբ և թէ այլով և թէ որդով՝ որպէս ասեմն, պարտ էր կարգ ինչ ցուցանել և ոչ անկարգութիւն:

Զի ոչ երբէք անաք՝ թէ կովք էշս ծնան, և էշքս՝³⁷ եղևն, և ոչ գայլք մաքիս՝ և ոչ մաքիք աղուեսս³⁸, և ոչ առիծք³⁹ ձիս, և ոչ ձիք օձս. Բայց միայն մի ինչ ծնունդ է՝ զոր մարդիկ հնարեցան արտաբոյ կարգաց բնութեան, ծնուցանել ի ձիսց և չիշրջ ջորիս. և նոյնք անսերմն և անծնունդ են. զի ոչ յԱստուծոյ կարգեցան՝ այլ ի մարդկանէ՝ հնարողութեէ: Արդ Զրուանն և թէ արջառ էր, զկարիճն զԱրճման⁴⁰ զիա՞րդ ծնանէր, և և թէ գայլ էր, զգառնն զՈրմիղդ⁴¹ հի՞մ ծնանէր. ո՞չ ապաքէն մարդկան մտաց բաշտանք են:

Զի և Զրուանն իսկ մարդ լիալ է, այր մի քաջ առ Տիտանօքն. և որպէս սովոր են Յոյնք և Արիք և ամենայն աղղք հեթանոսաց՝ զքաջս առ դիւցադունս ունել, հայեցեալ ընդ այն քէշակարկատին Պարսից՝ թէ որովհետև մարդիկ աշխարհիս զնա առ աստուածս ունին, ևս զերկնից իսկ և զերկրի և զամենայն արարածոց արարչութիւնն ի նմանէ կարծեցուցից:

Եւ զի ճշմարիտ է բանս, յայտ անտի⁴² է՝ զի մարդկօրէն բարութիւն կարկատէ, և յուրթեամբ և ծննդեամբ զկրօնսն կցկցէ: Զի նախ երկուց արարչաց՝ զբարւոյ⁴³ և զշարի ի միտքէ հօրէ զծնունդսն համբաւէ. և սպա մայրենի և քորական առականօք զարարած յուսաւորացն մուծանէ: Եւ զայն ոչ վասն այլ իրիք, այլ վասն մարմնասիրութեան և ա-

մտած չլինէր, ինչպես ասում են նրանք, շէր լինի Արճմանը, որին շարիքների արարիչ են հուշակում իրենք: Բայց ինքը երկամեաց²⁴⁵, որը անհաստատի և լիապես անկարգ բան է:

Քանի որ մեկ աղբուրից երեք երկու տեսակ ջուր չի բխում՝ մեկն անուշ, մյուսը՝ դառը, ոչ էլ մեկ ծառից երկու տեսակ պտուղներ (են լինում)՝ մեկը քաղցր, մյուսը՝ դառը, ուստի եթէ Զրվանին ընդունում են քաղցր, չպետք է դառը պտուղը՝ Արճմանին, նրանից (ծնված) համարեն, իսկ եթէ դառն են հաշվում, պատշաճ չէ²⁴⁶, որ քաղցր պտուղը՝ Որմիղդիին, նրանից (սերված) կարծեն: Եվ նրանց համար հարմար է գալիս աստվածային խոսքը, թե՛ «Կամ արե՞ք ծառը քաղցր ու նրա պտուղը՝ քաղցր և կամ արե՞ք ծառը դառը ու նրա պտուղը դառը, որովհետև ծառից է իր պտուղը ճանաչվում»²⁴⁷:

Եվ եթէ արարածները մնում են յուրաքանչյուրն իրենց հորինվածքում ու երբեք դուրս չեն գալիս իրենց համար դրված սահմաններից, (ապա) առավել ևս Զրվանը, եթէ որ մշտնջենավոր մեկն էր ու արարածներ ստեղծելու հնարներ էր որոնում՝ թե՛ անձամբ, թե՛ որդու կամ մի ուրիշի միջոցով, ինչպիսի ասում են, պարտավոր էր կարգ ու կանոն ցույց տալ և ոչ թե անկարգություն:

Որովհետև երբեք շտեպանք, որ կովերը էշեր ծնեն, էշերը՝ եղևներ, ոչ էլ գայլերը՝ մաքիներ, մարիները՝ աղվեսներ, առյուծները՝ ձիեր, ձիերը՝ օձեր. սակայն մի ծնունդ կա միայն, որը մարդիկ բնության օրենքներից դուրս հնարեցին՝ ձիերից ու էշերից ջորիներ ծնեցնելու: Նրանք էլ անսերմ ու անծնունդ են, քանի որ ոչ թե աստուծուց են ստեղծվել, այլ մարդկանց հնարամտությունից (են առաջ գալիս): Այսպիսով՝ եթէ Զրվանը տավար էր, կարիճ Արճմանին ինչպե՞ս էր ծնում, և եթէ գայլ էր, գառ Որմիղդիին ինչպե՞ս ծնեց, չէ՞ որ մարդկանց մտքի ցնդարանություններ են (զրանք):

Քանի որ Զրվանը ևս մարդ է եղել, մի քաջ աղամարդ՝ տիտանների օրոք, և հույները, արիները²⁴⁷ ու բոլոր հեթանոս ժողովուրդներն էլ սովոր են քաջերին դուցազուններ համարել, (ուստի) պարսից կրօնը կրցմրցողը տեսնելով, որ իր երկրի մարդիկ (նույն ձևով) նրան (Զրվանին) աստված են համարում, (ասում է՝) «Ես պիտի կարծել տամ, որ երկնքի, երկրի ու բոլոր արարածների ստեղծումը նրանից է»:

Խոսքիս ճշմարիտ լինելը նրանից է երևում, որ (կցմցողը) ըստ մարդկային բարբերի է հարմարեցնում քեզը և հզիւթյան ու ծննդյան (հիմունքով) է կցմցում իր ուսմունքը²⁴⁸: Որովհետև նախ ազգարարում է, թե բարի և շար երկու արարիչները մեկ հոր ծնունդներ են, և սպա մեղտեղ է բերում այն, թե մոր ու քրոջ (հետ ունեցած) սեռական գործո-

³¹ Ի մարդկում (էջ 89):

խորժական ցանկութեանն⁴⁴, Քանզի հայեցեալ չազոն արիական՝ թէ ի-
զասէր էր, բսա նմին նորին մեղկ բարուցն նմա օրէնս կցկցեաց, զի
յորժամ դաստուածոցն իրեանց լսիցեն՝ թէ յանարժան խառնակութիւնս
մտաբերեցին, և նորս նոցին նմանեալք՝ զնոյն անառակութիւնս անխտիր
դործեոցեն. յորմէ աստուածականն հետի՝ որ ի վեր է: Զի Աստուծոյ որ-
դի ունիլ՝ ոչ ամոռնութեամբ վայելի, այլ մշտնջենաւորութեամբ, որպէս
մտաց զբան, և աղբիւր զգետ, և հրոյ զջերմութիւն, և արեգական զլու-
սաւորութիւն: Եւ ոչ որպէս նոքայն ժտին՝ թէ կարօտեալ էր՝ զի որդի մի
լինիցի նմա, որոս անուն իցէ Որմիզոզ⁴⁵:

Ո՞վ մորտութիւն. չև ուրեք որդի ի միջի, և նա շղզացելոյն և շծնելոյն
անուն զնէր: Ամենայն ծննդոց⁴⁶ չետ ծննդեանն⁴⁷ զնին անուանք⁴⁸, և
նա զիա՞րոց յատաջ բան զծնանելն զնէր նմա անուն Որմիզոզ⁴⁹, բայց թէ
հաւատայր՝ թէ և արդարեւ լինէր նմա որդի. և եթէ հաստատայր՝ բնզէ՞ր
երկմտեաց, և եղև երկմտութեամբն պատճառ ծննդեանն⁵⁰ Արհմենի, ուս-
տի շարիքն յաշխարհ մտին: Եւ այն են զարմանք՝ զի միին ի հազարա-
մեալ յաշտն տանկոյ հազիւ լինէր, և միւսն յատժամայն չերկմտութենէ
անտի⁵¹:

Դարձեալ որ զայն գիտաց՝ եթէ երկու որդիք են յորովայնի
անց, զայն բնզէ՞ր ոչ ծանեալ՝ թէ միինն⁵² բարի* և միւսն շար-
եւ⁵³ թլ⁵⁴ զիտաց և ոչ եղծ զշարն, ինքն է ուստճառ շարին. տուտ
եթէ զայն շղիտաց, զիա՞րոց իցէ հաւատալի՝ եթէ զմիւսն ծանեալ. և եթէ
յայնժամ ոչ իմացաւ, յորժամ խստարին⁵⁵ և ժոնդահոտ ետես զնա՝ և
յա՞յնժամ արդեպ⁵⁶ ոչ զիտաց: Այլ և զիտաց և ետես և արար զխաւտ-
րինն թագաւոր. ինքն⁵⁷ է պատճառ շարեացն՝ այնու զի ոչ եղծ զշարն,
այլ և թագաւորութիւնն** ևս հոս նմա ինն հազար ամի: Եւ ո՞ւմ թագա-
ւորեցոյց զնա⁵⁸, եթէ ոչ բարիոր արարածոցն եղելոցն յՈրմիզոզայն⁵⁹ առ
ի շարշարելոյ զնոսա՝ խառնելով ի նոսա զիւր շար արարածս:

Այլ և զՈրմիզոզ, ասեն, թագաւորեցոյց ի վերայ նորա:

Եթէ թագաւոր նորա իցէ Որմիզոզն⁶⁰, զիա՞րոց զբարիոր արարածսն
իւր տացէ՞ շարշարել: Եթէ հայրն յորդոյն արարածս ոչ ինայեաց՝ այնու
զի ի ձեռս շարին մատնեաց, որդին զիւրան զիա՞րոց ոչ զբնդացէ: Առ
տկարութեանն ինչ, թէ առ շարսկամութեան: Եթէ առ տկարութեան շղ-
մեղիցէ, ապա ոչ այժմ թագաւորել է նմա, և ոչ ի վախճանի՝ որպէս ա-

* բարի է (Լջ 89):

** թագաւորութիւն (Լջ 89):

ղություններով են ստեղծվել լուսատուները: Եվ դա՛ ոչ թե ուրիշ բանի, այլ
մարմնասիրութեան ու ցանկասիրութեան պատճառով: Որովհետև տես-
նելով, որ արիական ցեղը իրասեր էր, նրա նույն մեղկ բարքին համա-
պատասխան նրա համար կրոն կցմցելը, որպեսզի իրենց աստվածների
մասին լսելով, թե անվայել խառնակեցությունների են հետամուտ եղել,
իրենք էլ, նրանց նմանվելով, նույն անառակություններն անեն անխտիր,
իսկ դրանից հետո է և վեր է մնում աստվածայինը: Որովհետև աստուծն
պատշաճ է որդի ունենալ ոչ թե ամուսնութեամբ, այլ համախառնակաւոր-
ութեամբ, ինչպես որ մտքին (հաստիկ է առաջ բերել) խոսքը, աղբյուրին՝
գետը, կրակին՝ առքությունը, արեգակին՝ լուսավորությունը, ուստի այն-
պես չէ, ինչպես նրանք են հանդգնում ասել, թե փափագում էր, որ մի
որդի ծնվեր իրեն, որի անունը Որմիզոզ լիներ:

Մ հիմարություն. զեռ մեղսեղը որդի չկար, և նա չսաղմնավորվա-
ծին ու շծնվածին անուն էր զնում: Բոլոր ծնունդներին անուններ են զբը-
վում ծնվելուց հետո, իսկ նա (Զրվանը) ծնվելուց առաջ ինչպե՞ս էր
նրան Որմիզոզ անունը զնում: Բայց (զուցե ասեն,) թե հավատում էր, որ
իսկպաես իրեն որդի է ծնվելու: Իսկ եթե հավատում էր, ինչո՞ւ երկմտեց
և իր երկմտանքով պատճառ դարձավ Արհմենի ծննդյան, որով շարիքներն
աշխարհ մտան: Եվ զարմանալին այն է, որ մեկը հազարամյա զոհարե-
րութեամբ հաղիվ ծնվեց, իսկ մյուսը հենց նոր երկմտելուց (ծնվեց):

Կարծյալ՝ նա, որ իմացավ, թե որովայնում երկու որդիներ կան,
ինչո՞ւ այն էլ չիմացավ, որ մեկը բարի է, իսկ մյուսը՝ շար: Եվ եթե ի-
մացավ, բայց չուշնչացրեց շարին, (ուրեմն) ինքն է շարի պատճառը: Իսկ
եթե այն չիմացավ, ինչպե՞ս կարելի է հավատալ, թե մյուսին ճանաչեց:
Եվ եթե այն ժամանակ չիմացավ, (իսկ հետո,) երբ տեսավ՝ նրան խավարին
ու զարշահոտ, արդյոք այն ժամանակ է՞լ չիմացավ: Սակայն և՛ իմացավ,
և՛ տեսավ, և՛ թուգավոր դարձրեց խավարայինին. (ուստի) ինքն է շա-
րիքների պատճառը, որովհետև չուշնչացրեց շարին և դեռ թագավորու-
թյուն էլ տվեց նրան ինը հազար տարով: Եվ ո՞ւմ վրա թագավորեցրեց
նրան (Արհմենին), եթե ոչ Որմիզոզի կողմից ստեղծված բարի արարած-
ների վրա, որպեսզի նրանց շարշարի՝ խառնելով նրանց հետ իր շար ա-
րարածներին:

«Սակայն, — ասում են, — Որմիզոզին էլ թագավորեցրեց նրա վրա»:

Եթե Որմիզոզը նրա թագավորը լիներ, ինչպե՞ս թույլ կտար, որ նա
(Արհմենը) իր բարի արարածներին շարշարեր: Եթե հայրը որդու արարած-
ների շինայեց՝ շարի ձեռքը տալով (նրանց), որդին իր արարածների
նկատմամբ ինչո՞ւ չպիտի հոգ տանի. անկարողութեան, բե՞ շարսկամու-
թեան պատճառով: Եթե անկարողութեան պատճառով վտանգից ազատ
չի պահում²⁴⁹, ապա նա ո՞չ այժմ է թագավորում, ո՞չ էլ հետո, ինչպես

սենն՝ յաղթել կարէ: Իսկ եթէ առ շարակամութեան իցէ, գտանի զի ոչ միայն հայրն՝ որ թագաւորեցոյց զշարն՝ է պարտ շարեաց, այլ և որդին՝ որ կամակից եղև հօրն և համարձակիչ շարին:

Դարձեալ զի զթագաւորութիւնն որդոցն ետ, միում զինն հազարամեան, և միւսումն զանսարառականն, ինքն յորում կարգի կայցէ: Զի մինչ շէրն ինչ՝ շէր իմիք թագաւոր, քանզի և ոչ արարիչ իրիք էր. և յորժամ որդիքն եղեն, նոքա եղեն արարիչք՝ ոմն բարեաց և ոմն շարեաց, և նոքին թագաւորք՝ ոմն ժամանակեան և ոմն յախտնական. և մնաց Զրուանն գատարկ յարարչութենէ և ի թագաւորութենէ. զի արարիչ շէ, քանզի շէր իւր արարեալ . և թագաւոր շեղև, քանզի ո՛չ արարածոց լինէր թագաւոր: Եւ յայտ է՝ թէ ոչ էր երբէք Զրուանն, և ոչ է: Զի որ է ոք, կամ կամ արարիչ արարած: Արդ սա քանզի ոչ արարիչ է և՛ ոչ արարած, ոչ երբէք նա Աստուած, և ոչ է և ոչ լինի:

Դ

Այլ իբրև Զրուանն⁶², ասեն, զայն ի մտի խորհեցաւ՝ թէ որ⁶³ յորդոցն իմոց վաղ առ իս հասցէ՝ զնա թագաւոր արարից, զհաւաց Որմիզ⁶⁴ և զխորհուրդն յայտնեաց Արհմնին:

Թէ զհօրն խորհուրդ⁶⁵ ծանեաւ Որմիզ⁶⁶, զեղբորն շարածնոյ զխորհուրդ ընդէ՛ր ոչ գիտաց՝ թէ ծակէ գորովայնն և ելանէ, և յառաջ⁶⁷ երթայ առնուլ զթագաւորութիւնն, որ լինելոց էր առ եղեռանէ նմա և արարածոցն իւրոց, զի նախ յառաջնումն իսկ յետս հարեալ վատթարիցէ ըզնա, և ապա զինն հաղար ամն զեղջ և ապաշաւ լինիցի առ ի գար հայելոյ իւր յուղիզ յարարածսն, զոր աղաւաղեալ կամակորիցէ: Եւ կամ Զրուանն, որ գերկուց որդուց⁶⁸ զյղութիւնն գիտաց յորովայնի, յորժամ եկեալ առաջի կայր Արհմնն՝ ընդէ՛ր ոչ ծանեաւ զնա:

Դարձեալ որ զիւր որդին Որմիզ⁶⁹ անուշահոտ և լուսաւոր անդէն յորովայնին գիտէր, զմիւս որդին՝ թէ ժանդահոտ և խաւարին իցէ: Ի՛բր ոչ գիտաց: Ո՞չ ապաքէն յայտ է՝ եթէ ոչ իրք հաւաստիք պատմին ի նոցանէ, այլ առասպելք կարկատունք:

Եւ միւսն ևս՝ որ քան զամենայն անհաւատագոյնն է, զի մին ի հա-

ասում են, կարող է հաղթել: Իսկ եթե շարակամութեան պատճառով է, զուրս է գալիս, որ շարիքների համար պատասխանատու է ոչ միայն հայրը, որ թագավորեցրեց շարին, այլև որդին, որ համախոհ եղավ հորը և քաջաշերտը՝ շարին:

Դարձյալ՝ թե որ թագավորությունը հանձնեց որդիներին՝ մեկին ինք հազար տարով, մյուսին՝ հազարենամաս, (այս) ինքը ո՞ր կարգում պիտի մնար: Զէ՞ որ երբ դեռ ոչինչ չկար, չկար նաև որևէ բանի թագավոր, որովհետև որևէ բանի արարիչ էլ չկար: Իսկ երբ որդիները ծնվեցին, դարձան արարիչներ, մեկը բարիների, մյուսը՝ շարերի: Հենց նրանք էլ թագավորներ եղան, մեկը ժամանակավոր, մյուսը՝ հազարենամաս: Այսպիսով Զրվանը արարչությունից ու թագավորությունից գատարկ մնաց. և արարիչ չէ, որովհետև ինքը չի ստեղծել, թագավոր էլ չեղավ, որովհետև ո՛ւմ արարածներին պիտի թագավոր լիներ: Ուրեմն պարզ է, որ Զրվանը երբեք գոյութուն չի ունեցել և չկա: Որովհետև այն, որ գոյութուն ունի, կա՛մ արարիչ է, կա՛մ արարած: Եվ քանի որ սա (Զրվանը) ո՛չ արարիչ է, ո՛չ էլ արարած, (հետևաբար) երբեք էլ աստված չի եղել, չկա ու չի էլ լինի:

Դ

«Սակայն,— ասում են,— երբ Զրվանը իր մեջ մտածեց, թե՛ «Իմ որդիներից ով շուտ ինձ մոտ հասնի, նրան թագավոր կդարձնենմ»²⁵⁰, Որմիզը իմացավ ու այդ միտքը հայտնեց Արհմնին»:

Եթե Որմիզը հոր միտքն իմացավ, (այս) ինչու՞ չիմացավ շար եղբոր մտադրութունն էլ, թե ծակելու է որովայնն ու զուրս է գալու, նա առաջինն է գնալու և ստանալու թագավորութունը, որը ողբերգական էր լինելու իր և իր արարածների համար, որովհետև հենց սկզբում ետ մղելով՝ նա պիտի թուլացներ իրեն, և ապա (ինքը) ինք հազար տարի պիտի պղծար ու ցավեր, որ նա ծուռ է նայում²⁵¹ իր բարի արարածներին, այլանդակում ու այլակերպում է նրանց: Կամ Զրվանն էլ, որ իմացավ երկու որդիների սաղմնավորվելը որովայնում²⁵²; ինչու՞ չճանաչեց Արհմնին, երբ սա եկավ-կանգնեց իր առաջ:

Դարձյալ՝ նա, որ գիտեր, թե իր Որմիզ որդին անուշահոտ և լուսավոր էր՝ հենց որովայնում գտնվելու ժամանակից, ինչպե՞ս չիմացավ, որ մյուս որդին գարշահոտ և խավարին է: Մի՞թե պարզ չէ, որ նրանց կողմից²⁵³ պատմվում են ոչ թե հավաստի բաներ, այլ՝ կցմցված առասպելներ:

Եվ մյուս՝ ամենից անհավատալի բանն էլ այն է, որ մեկը հազար-

զարամեալ յաշտն առնելոյ հազիւ լինէր, և միսն յառժամայն յերկուսնալոյ անտի⁷⁰, Եւ եթէ ի յերկուսնալոյ անտի⁷¹ եղև Արհման որդի, ոչ պարտ էր զնա իւր որդի կոչել. զի եթէ իւր որդի էր, նմին նման գոյր և նոյնպիսի. կամ թէ բարի էր՝ բարի, կամ⁷² թէ շար էր՝ շար: Միթէ և նոյնպէս հայրն Զրուան և բարի էր արդեւ⁷³ և շար. և ի բարիոք երակէն նորա բարոք որդին եղև, և ի շար մայրէն նորա շարն: Եւ թէ⁷⁴ այնպէս ինչ ոչ էր, ապա և ոչ նա զշարն իւր որդի կոչէր, և ոչ թագաւորութիւնն⁷⁵ տայր նմա: Այլ թէ ինքն բարի էր, զշարն եղծանէր և բարւոյն⁷⁶ տայր զթագաւորութիւնն. որով ինքն քաջանուն լինէր, և զբարի որդին իւր զՈրմիզդ⁷⁷ շառնէր միշտ սրտառու: Այլ յայսմ ամենայնէ յայտ է՝ եթէ ոչ երբէք լեալ է Զրուանայ հայր աստուածոց⁷⁸, և ոչ տուիչ թագաւորութեանց:

Ե

Գարնեալ ասեն. զբարսմունսն զոր ի ձեռին ունէր՝ ցորդին իւր ցՈրմիզդ⁷⁹ ետ, և ասէ. ցայժմ ես վասն քոյ յաշտ առնէի, յայսմ հետէ դու վասն իմ անիցես:

Արդ եթէ նա վասն նորա յաշտ առնէր, զի որդի լինիցի նմա⁸⁰, իսկ Որմիզդ⁸¹ վասն նորա յ՞որ սակս առնէր. միթէ կասկած ինչ ուստեք էր նմա, և քնիւր ազագաւ պատուիրէր⁸² նմա վասն իւր յաշտ առնել. միթէ յորմէ զորդի՞ն խնդրեաց, թէ զուցե ընդ որդոյն տալոյ՝ զնա բաժ առնուցու: Եթէ այն ինչ ի մտի էր նորա, բարսմունքն ինչ ոչ կարէին օգնել. և ի տալ զբարսմունսն շասաց սա՛ թէ դու ինձ յաշտ առնիցես. զի ցուցցէ թէ էր ոմն՝ որում նա վասն որդոյն յաշտ առնէր. և որդոյն պատուիրեաց⁸³ վասն իւր նմին յաշտ առնել:

Եւ եթէ էր ոք ի վեր քան զնա և քան զորդին, որում զյաշտն առնէին, զնա պարտ էր խմանալ պատճառ իրեանց և արարիչ ամենեցուն, և ոչ զԶրուան պատճառ Որմիզդի⁸⁴ և Արհմանի. և զնոսա արարիչ շարեաց և բարեաց: Քան Զրուանայ որդի արարիչ տայր, որ ի վերն քան զԶրուանն⁸⁵ էր, ինքն իսկ իւրովի շկարէ՞ր զերկինս և զերկիր և որ ինչ ի նոսա՛ առնել, որպէս յառաջագոյնն ասացաւ, և զիւր զօրութիւնն և զբարեբարութիւնն ցուցանել: Կամ թէ յորդոյն իւրմէ Արհմանայ⁸⁶ կասկած ինչ էր նմա, և վասն այնորիկ զբարսմունսն յՈրմիզդ⁸⁷ տայր, զի նոքօք յաշտ արարեալ վերագունին՝ անկասկած լինիցի, ապաքէն

բամյա զոհարբութեամբ հազիվ ծնվեց, իսկ մյուսը երկամեայուց անմիշտպես հետո (ծնվեց): Եվ եթե Արհման որդին այն երկամեայուց ծնվեց, (Զրվանը) նրան շարի կոչելու իր որդին, որովհետև եթե իր որդին լիներ, հար և նման պիտի լիներ իրեն՝ կա՛մ բարի, եթե (ինքը) բարի է, կա՛մ թե շար, եթե (ինքը) շար էր: Մի՞թե Զրվան հայրը միաժամանակ և՛ բարի էր, և՛ շար, ու նրա բարի երակից բարի որդի ծնվեց, շար երակից՝ շար: Եվ եթե այնպես չէր, ապա նա շարին չէր կոչի իր որդին, ոչ էլ թագաւորութուն կտար նրան: Իսկ եթե բարի էր ինքը, շարին կոչնչացնէր ու թագաւորութունը կտար բարուն, որով ինքը մեծանուն կգառնար և իր բարի որդի Որմիզդին մշտապես չէր նեղացնի: Սակայն այս բոլորից պարզ է, որ երբեք չի եղել Զրվանը աստվածների հայր, ոչ էլ թագաւորութուններ տվող:

Ե

Գարնեալ ասում են՝ «Բարսմունքը, որ բանում էր իր ձեռքում, տվեց իր որդուն՝ Որմիզդին, և ասաց՝ «Մինչ այժմ ես էի քեզ համար զոհանում, այսուհետև դու ինձ համար պիտի անես»:

Արդ՝ եթե ինքը զոհ էր անում նրա (Որմիզդի) համար, որ նա²⁵⁴ ծնվի իրեն որդի, իսկ Որմիզդը ի՞նչ նպատակով պիտի զոհ աներ իր (Զրվանի) համար. միթե՞ Զրվանը որևէ տեղից կասկած ուներ և այն պատճառով էր պատվիրում նրան (Որմիզդին)՝ իր համար զոհ անել. մի՞թե նրանից (էր կասկածում), որից խնդրեց որդին՝ (մտածելով), թե որդին տալու զիմաց զուցե հատուցում պահանջի: Եթե նրա մտքում այդ բանն էր, բարսմունքը որևէ կերպ չէր կարող օգտակար լինել: Ուրեմն բարսմունքը հանձնելիս սա շասաց, թե՛ «Դու ինձ զոհ պիտի մատուցես», որպեսզի ցույց տար, թե կար մեկը, որին ինքը զոհ էր մատուցում՝ որդու համար և որդուն պատվիրեց իր համար նրան (այն մեկին) զոհ մատուցել:

Եվ եթե իրենից ու իր որդուց վեր կար մեկը, որին զոհ էին մատուցում, նրան պետք էր ընդունել իրենց պատճառ ու ամեն բանի արարիչ և ոչ թե Զրվանին (համարել գոյանալու) պատճառ Որմիզդի ու Արհմանի, իսկ սրանց էլ՝ շարերի ու բարիների արարիչ: Ով Զրվանից վեր գոյութուն ուներ, փոխանակ Զրվանին արարիչ որդի տալու, հենց ինքը չէ՞ր կարող ստեղծել երկինքը, երկիրը ու ինչ որ կա նրանց մեջ, — ինչպես նախօրոք ասվեց, — և իր զօրութունն ու բարեբարութունը ցույց տալու Կամ եթե նա (Զրվանը) իր Արհման որդուց կասկած ուներ և այն պատճառով բարսմունքը Որմիզդին տվեց, որ նրանով զոհ անի բարձրագույնին, (ու ինքը) կասկածից զերծ լինի, ուրեմն մեշտեղը պիտի լիներ մեկը, ու

պարտ էր ումեք ի միջի լինել, որում գյաշտն առնէր: Եւ եթէ էր ոք ի միջի՝ որում օրէն էր գյաշտն առնել, ապա Զրուանն չէր մշտնջենաւոր, այլ յումեքէ եղնալ: Եւ պարտ է խնդրել յումմէ⁸⁸ նայն եղև, և ո՛վ էր՝ ում ինքն գյաշտն առնէր, և ո՛վ այն՝ որում որդոյն հրամայեաց վասն իւր յաշտ առնել: Զի ոչ է մարթ ումեք սկիզբն⁸⁹ առնուլ լինելոյ, եթէ ոչ յայլմէ առնուցու զլինելն. և Աստուած միայն կարող իցէ առնել յոչընչէ⁹⁰ ինչ որպէս և կամի: Եւ արդ ո՛վ իցէ որ զԶրուանն արար, եթէ ոչ Աստուած, որում և գյաշտն առնէր. որ և որդի այնպիսի ետ նմա, զի գերկինս և գերկիր և որ ի նոսա՝ առնիցէ: Եւ այն են զարմանք՝ զի ինքն ոչ արար, և որդոյն Զրուանայ կարող է⁹¹ տալ զառնելն:

Այլ չէր ոք ի միջի, ասեն, որում Զրուան գյաշտն առնէր. եթէ այնպէս իցէ, և ոչ Զրուանն իսկ էր. և մեծի ծաղու արժանի է, զի չէրն չէին վասն չէին⁹² յաշտ առնէր:

Զ

Այլ թէ և բախտ ևս էր՝ որպէս ասենն՝ Զրուանն, ապաքէն ուրուք բախտ էր. և ո՛վ էր արդեւք՝ ոչր բախտն էր: Զի բախտ անձնաւոր ինչ չէ, այլ զէպք աշողութեան. որպէս յարդարութենէն արդարն կոչի, և ի աշողութենէն քաջն⁹³, նոյնպէս և ի փառաւորութենէ անտի⁹⁴ բախտաւոր: Արդ եթէ բախտ էր Զրուանն՝ չէր ինչ անձնաւոր. ուստի յայտ է՝ թէ բնաւ և էր իսկ ոչ Զրուանն:

Եւ եթէ՝ որպէս ասեն՝ ի յերկուանալոյ անտի⁹⁵ յղացաւ Արհմնն, յառաջնումն իսկ պարտ էր նմա յերկուանալ՝ զի թող անդէն ետ ընդ ետ լինէր նմա որդի, և ոչ հազար⁹⁶ ամ տառապել և յաշտ առնել՝ զի որդի ծնցի⁹⁷: Սակայն եղև նմա թէ շար և թէ բարի, և զարութիւնն յիւրոց բարուց առ, և ոչ ի ծննդենէ⁹⁸ անտի⁹⁹, քանզի չէր մարթ միում արգանդի զշարեացն գործօնեայ և զբարեացն արարիչ ընդունել: Զի եթէ շար էր, շարին ևեթ պարտէր ասպնջական լինել. և եթէ բարի էր, բարուոյն¹⁰⁰: Քանզի բարին և շար ի միում¹⁰¹ անկանել ոչ մարթէին, որպէս զի ոչ գայլք և գառնիք ի միոքէ արգանդէ ծնանին. զորոց զբարուոյն¹⁰² կողմն յմրմըզդէ դնեն, զարջառաց և զոչխարէ* և գայլոց պիտանացուաց. և զշարին կողմն յԱրհմնայն¹⁰³, զգայլոց և զգազանաց

* գոչխարաց (էջ 80):

րին զո՛հը մատուցելու Եվ եթէ մեղսեղում կար մեկը, որն արժանի էր գո՛հ մատուցելուն, ուրեմն Զրվանը մշտնջենական չէր, այլ մեկի կողմից ստեղծված էր: Եվ պետք է որոնել, թե ինքն ումի՞ց ստեղծվեց, ո՞վ կար, որին ինքը զո՛հ էր մատուցում, և ո՞վ էր նա, որին, իր համար, իր որդուն հրամայեց զո՛հ մատուցել: Որովհետև հնարավոր չէ, որ մեկը լինելու սկիզբ առնի՝ առանց ուրիշից գոչացում ստանալու, և միայն ստուգված կարող է ոչնչից բան ստեղծել, ինչպես որ կամենա: Եվ արդ՝ ո՞վ է (նա), որը Զրվանին ստեղծեց, եթե ոչ աստված, ում և զո՛հն էր մատուցում, որը և նրան այնպիսի որդի տվեց, որ երկինքը, երկիրը և նրանց մեջ եղածներն ստեղծի: Եվ այն է զարմանալին, որ ինքը շատեղծեց, բայց կարողացավ²⁵⁵ Զրվանի որդուն շնորհել ստեղծելու:

«Սակայն, — ասում են, — մեղսեղը ոչ ոք չկար, որին Զրվանը զո՛հ մատուցեր»:

Եթե այդպես էր, ուրեմն Զրվանն էլ գոյություն չուներ: Եվ մեծ ծաղրի է արժանի (այն), որ չեղածը չեղածին չեղածի համար զո՛հ էր մատուցում:

Զ

Իսկ եթէ Զրվանը բախտ էլ էր, ինչպես ասում են նրանք, ուրեմն մեկի բախտն էր. և ո՛վ էր արդյոք, որի բախտն էր (Զրվանը): Որովհետև բախտը գոյավոր բան չէ, այլ՝ հաջող պատահմունք: Ինչպես որ (մեկը) իր արդարության պատճառով է արդար կոչվում, քաջության պատճառով՝ քաջ, նույնպես և փառավորության պատճառով՝ բախտավոր (է կոչվում): Արդ՝ եթե Զրվանը բախտ էր, (ուրեմն) գոչավոր բան չէր. ուստի պարզ է, որ Զրվանը բնավ գոյություն չի ունեցել:

Եվ եթե, ինչպես ասում են, այն երկմտելուց Արհմնը սաղմնավորվեց, հենց առաջուց նա (Զրվանը) պիտի երկմտեր, որպեսզի այն ժամանակ անմիջապես իրեն որդի լիներ²⁵⁶, և ոչ թե հազար տարի տառապեր ու զո՛հ աներ, որ որդի ունենար²⁵⁷: Սակայն եթե նա ունեցավ թե՛ շար, թե՛ բարի (որդիներ), ուրեմն (շարը) շարությունն ստացավ իր բարքից և ոչ թե ծնունդից, որովհետև հնարավոր չէր, որ մեկ արգանդը ընդուներ շար բաների հեղինակին ու բարիների արարչին: Եթե շար էր, միայն շարին պիտի հյուրընկալ լիներ, իսկ եթե բարի էր՝ բարուն, որովհետև բարին ու շարը չէին կարող համատեղվել²⁵⁸, ինչպես որ գայլերն ու գառները մեկ արգանդից չեն ծնվում: Գրանցից բարու կողմը՝ խոշոր եղջերավոր անասունները, ոչխարները²⁵⁹ և ուրիշ պիտանիները, Որմիզդից (ստեղծված) են համարում, իսկ շարի կողմը՝ գայլերը, գազաններն ու վնասա-

և գճճեաց վնասակարաց: Եւ գայն ոչ գիտեն՝ թէ որպէս վնասակարացըն¹⁰⁴ ընդ անվնասակարան՝ շմարթի բնակել¹⁰⁵, նոյնպէս և ոչ բարւոյն¹⁰⁶ ընդ շարին մարթէր ի միում արգանդի յղենալ: Զի զոր օրինակ չէ մարթ գճուր և զշուր ի մի վայր առնել՝ թէ գուցէ յոլովեալ կողմնն ապականիչ ընկերին¹⁰⁷ իւրում լինիցի, նոյնպէս և ոչ բարւոյն¹⁰⁸ և շարթ ի մի վայր մտանել ճնար էր. ապա թէ ոչ. կամ նա զսա ապականէր, կամ սա զնա:

Արդ եթէ ի սերմանէ իցեն որդիքն, շմարթէր միումն երկուս սերմանս հակառակ միմեանց արկանել. նա և¹⁰⁹ ոչ միում արգանդի երկուս սերմանս այլ և այլս ընդունել: Զի թէպէտ և բազում արթ ի մի կին մերձենայցեն՝ այլ ոչ եթէ ամենեցուն սերմանքն կուրիցին. քանզի առաջին անկեալ սերմնն զայլսն իբրև զաւելորդս ի բաց թքանէ: Եւ զիա՞րդ էր՝ զի այն արգանդ¹¹⁰ երկուս սերմանս միմեանց թշնամիս ընդունէր:

Եւ դարձեալ ընդէ՞ր ոչ յաղթեաց յաշտածին ծնունդն, և եղև արգել յերկուական ծննդեանն¹¹¹, այլ իջեալ միմեանց թշնամիքն հաշտութեամբ խաղաղիկ ի միում արգանդի գառէին: Նա և հայրն եթէ երկու¹¹² որդիս գիտէր յորովայնին՝ զմին բարի և զմինն շար, ոչ խառն ի խուռն պարտ էր խոստանալ զթագաւորութիւնն, այլ այնմ միայն՝ վասն որոյ զյաշտն առնէր:

Բայց ապաքէն և Որմիզդն¹¹³ մինչ չև ծնեալ էր՝ թերակատար էր. և զիա՞րդ թերակատար¹¹⁴ զխորհուրդն հայրենի իմացաւ. զի որ զխորհուրդս ուրուք ճանաչել կարէ, նա ի վեր է քան զնա. որ Աստուծոյ միայն է, և ոչ մարդոյ: Ուստի Որմիզդ¹¹⁵ վերագոյն է քան զհայրն և հօր և իմաստուն. զի մինչ դեռ¹¹⁶ յորովայնի էր՝ զխորհուրդ հօրն գիտաց. և ելալ յորովայնէ անտի¹¹⁷ կարող եղև զերկինս և զերկիր առնել, զոր հայրըն ոչ կարաց առնել:

Եւ արդ՝ որ այնչափ հօր և իմաստունն էր քան զհայրն, գտանի վատթարագոյն՝ զի ի վատթարէն խաբեցաւ, այնու¹¹⁸ զի զխորհուրդ հօրն յայտնեաց նմա՝ ընդ որում անհաշտ թշնամութիւնն* պարտ էր ունել և ոչ բարեկամութիւն:

Դարձեալ՝ թէ ծակել ևս պարտ ինչ էր զորովայնն և երանել, նմա պարտ էր՝ որ զխորհուրդ հօրն իմացաւ. զի թող ինքն նախ երթայր և¹¹⁹ առնուր զթագաւորութիւնն, և ոչ Արհմենայ՝ որ ոչ զխորհուրդ հօրն գիտէր, և ոչ թագաւորութեանն ինչ անգ էր: Բայց թէ ծակեաց զորովայնն, թերևս և սպան իսկ զմայրն. զոր պարտ է խնդրել՝ թէ արդարև արդե՞ք մայր գո՞յր նոցա:

կար ճիճուները՝ Արհմնից: Եվ չգիտեն, թե ինչպես որ վնասակարները անվտանգների հետ շին կարող թնակվել, այնպես էլ բարին շարի հետ մեկ արգանդում չէր կարող սաղմնավորվել: Որովհետև ինչպես որ չի կարելի կրակն ու ջուրը մի տեղում պահել²⁰⁰, — քանի որ գերակշռող կողմը կողնացնի իր զուգակցին, — այնպես էլ ճնարավոր չէր, որ բարին ու շարը մի տեղ մտնեին. եթե ոչ, կա՞մ նա սրան կողնացներ, կա՞մ սա՞ նրան:

Իսկ եթե որդիները սերմից լինեին, մի մարդ չէր կարող իրար հակառակ երկու սերմեր գցել. ոչ էլ մեկ արգանդը (կարող էր) երկու տարբեր սերմեր ընդունել: Քանի որ թեկուզև շատ տղամարդիկ մի կնոջ կրմեքձենան, սակայն բոլորի սերմերը շին հաստատվի²⁰¹, որովհետև առաջին ընկած սերմը դուրս է մղում մյուսները՝ իբրև ավելորդություններ: Իսկ ինչպե՞ս կլինեք, որ այն արգանդը երկու՝ միմյանց թշնամի սերմերը ընդունել:

Եվ դարձյալ՝ զոհարեցութեամբ առաջացած ծնունդը ինչո՞ւ չհաղթեց ու արգելք չեղավ երկմտական ծնունդին²⁰², այլ թշնամիները, միմյանց զիջելով²⁰³, միևնույն արգանդում հաշտ ու խաղաղ պատկում էին²⁰⁴: Նաև հայրը, եթե գիտեր, որ որովայնում կան երկու որդիներ, մեկը բարի, մյուսը շար, թագավորությունը պիտի խոստանար (նրանց) ոչ թե առանց խտրության, այլ միայն նրան, որի համար զոհ էր անում:

Բայց, իսկպես, Որմիզդն էլ, երբ դեռ չէր ծնվել, թերակատար էր: Իսկ թերակատարը հոր միտքն ինչպե՞ս իմացավ. քանի որ ով մեկի միտքը կարողանում է իմանալ, նա բարձր է նրանից, (իսկ) դա հատուկ է միայն աստծուն և ոչ մարդուն: Հետևաբար Որմիզդը հորից բարձր է, հօր ու իմաստուն, որովհետև դեռ որովայնում եղած ժամանակ իմացավ հոր միտքը և, որովայնից ելնելով, կարողացավ երկինքն ու երկիրը ստեղծել, ինչ որ չկարողացավ հայրն անել:

Եվ արդ՝ նա, ով հորից այնքան հօր ու իմաստուն էր, ավելի վատթար է դուրս գալիս, որովհետև վատթարից խաբվեց՝ նրանով, որ հոր միտքը հայտնեց նրան, ում հետ անհաշտ թշնամություն պիտի ունենար և ոչ բարեկամություն:

Դարձյալ՝ եթե պետք էր նաև որովայնը ծակել ու դուրս գալ, (այդ) պիտի աներ նա, ով հոր միտքն իմացավ. առաջ ինքը թող գնար, որ թագավորություն ստանար, ոչ թե Արհմնը, որը ո՛չ հոր միտքը գիտեր, ո՛չ էլ թագավորության արժանի էր: Իսկ եթե ծակեց որովայնը, գուցե և մորըն էլ սպանեց: Այս էլ պետք է քննել, թե արդյոք նրանք իսկականից մայր ունեին:

* թշնամութիւն (էջ 80):

Այլ ուստի՞ յայտ իցէ՛ թէ մայր գոյր. մանաւանդ զի ասեն իսկ թէ մինչ չև էր ինչ բնաւ, ոչ երկինք և ոչ երկիր, Զրուան միայն էր. որ մեծի ծագու արժանի է՝ եթէ ինքն հայր իցէ և ինքն մայր, և նոյն սերմանարկու և նոյն սերմնընկալ¹²⁰: Եւ որ ես վատթարագոյնն է, իբրև ծակեաց, ասեն, Արճմեն գորովայնն և եկն եկաց առաջի հօրն, ոչ ծանեաւ զնա հայրն: Արգ զիա՞րդ ոչ ճանաչէր, զի ոք ուրեք չէր՝ մինչ ինքնն միայն էր. ո՛չ ապաքէն յայտ էր՝ թէ որ աւ աշն¹²¹ եկն, մի ոք յորգոցն նորա էր. և գտանի վատթարագոյն ևս քան զվատթարն, զի նա դսս ծանեաւ, և սա զնա ոչ ծանեաւ, և յուրաստ էր յորդոյ անտի՞¹²² թէ իմ որդին անուշահոտ և լուսաւոր է, և դու խաւարին և ծանդահոտ ես: Եւ զիա՞րդ ոչ էր նորա որդի, որ ընդ բարւոք որդոյն նորա ի նմին արգանդի յլացեալ էր. և զնմանէ յուրաստ էր՝ թէ չևս դու իմ որդի, և զմիւսմէն խոստուկ՝ թէ որդի իմ է: Եւ եթէ իբրև ի շարէ յուրաստ էր, ապա և յղութեանն զնա չէր պարտ արժանի առնել, այլ անդէն իբրև ի շարէ խորշել և սատակել. և ոչ թիայն զնա, այլ և զՌմիղդ՞¹²³ որ զխորհուրդան ի վեր եհան:

է

Այլ և միան ևս անպիտանագոյն է՞ զձ, ասենն, թէ և զբարսմունսն ետ նմա՞¹²⁴ առնել վասն իր յաշտ, իբր ոչ եթէ յՌմբզդի¹²⁵ կամ ի յագելն էր զօրութիւնն՝ այլ ի գաւազանսն: Զի եթէ ինքն հաւատարիմ էր լսելի լինելոյ, ապա աւելորդ իմն էր զգաւազանսն ի ձեռին ունել. և եթէ ինքն չէր արժանի, և ոչ գաւազանքն բաւական էին արժանի առնել յագելոյ զանարժանն. զի բարսմունս ունել և յաշտ առնել՝ մարդկան գործ է և ոչ Աստուծոյ, Իսկ եթէ նա Աստուած էր, և կարող էր զերկինս և զերկիր առնել, զի՞նչ պիտոյ էր նմա բարսմունս ունել և յաշտ առնել, զի զհայրն ի կասկածանացն ապրեցուցէ: Որ զերկինս և զերկիր կարող էր առնել առանց բարսմանցն, զհայրն զիա՞րդ որ կարէր անհոգ առնել առանց գաւազանացն: Եւ արդ յայտ եղև՝ թէ հայրն¹²⁶ անմիտ և տկար և յայլ ապաստան էր, և որդին նոյնպէս տկար և անմիտ. զի ոչ նա՞ որդի առանց յաշտ առնելոյ կարաց ծնանել, և ոչ որդին՝ առանց զգաւազանսն ի ձեռն առնելոյ կարաց զնա ազատ առնել ի կասկածանաց:

Բայց որտեղից է հայտնի, որ մայր կար. մանավանդ որ ասում են էլ, թե՛ «Քանի զեւ բնավ ոչինչ գոյություն չունեք, ո՛չ երկինքը, ո՛չ էլ երկիրը, միայն Զրվանը կար»: Խիստ ծաղրի է արժանի այն, թե ինքը և՛ մայր էր, և՛ մայր, նույնն էլ սերմ գցող ու սերմ ընդունող: Եվ առավել շատթարն այն է, որ ասում են, թե երբ Արճմնը ծակեց որովայնը ու եկավ-կանգնեց հոր առաջ, հայրը նրան շճանաչեց: Իսկ ինչո՞ւ շճանաչեց (այն զեպքում), որ երբ միայն ինքն էր, և ոչ մի տեղ (ուրիշ) ոչ որ չկար. մի՞թե, իրոք, հայտնի չէր, թե ով իր մոտ եկավ, իր որդիներից մեկն էր: Եվ վատթարից ավելի վատթարն այն է, որ նա (Արճմնը) սրան (Զրվանին) ճանաչեց, իսկ սա նրան շճանաչեց և ուրացավ այդ որդուն՝ (ասելով), թե՛ «Իմ որդին անուշահոտ ու լուսավոր է, իսկ դու խավար ու գարշահոտ ես»: Եվ ինչպե՞ս նրա որդին չէր նա, որը նրա բարի որդու հետ միևնույն արգանդում էր սաղմնավորվել: Բայց (Զրվանը) ուրացավ՝ (ասելով), թե՛ «Դու իմ որդին չես», իսկ մյուսի մասին խոստովանեց, թե՛ «Իմ որդին է»: Եվ եթե ուրանում էր նրան, որպէս շարի, ապա սաղմնավորման ևս արժանի չպիտի աներ, այլ անմիջապէս պիտի խորշեր շարից ու սպաներ (նրան) և ոչ միայն նրան, այլև Ռմիղդին, որը իր մտանքով երևան հանեց:

է

Եվ մյուսն էլ շատ անպիտան բան է, որ ասում են, թե բարսմունքը նրան տվեց՝ իր համար զո՞հ անելու. կարծես զօրությունը ոչ թե Ռմիղդի ու զոհաբերության, այլ այն ճիպտաների²⁶⁵ մեջ էր: Ռոմվճեակ, եթե ինքը վստահ էր ընդունելի լինելու, ապա ճիպտաները ձեռքում բռնելն ավելորդ էր: Բայց եթե ինքն արժանի չէր, ոչ էլ ճիպտաները կարող էին զոհ մատուցելու արժանի դատձնել անարժանին. քանի որ բարսմունք բռնելն ու զոհ մատուցելը մարդկանց գործ է և ոչ թե աստուծո՞ւ²⁶⁶: Իսկ եթե նա աստված էր և կարող էր երկինքն ու երկիրն ստեղծել, հորը կասկածանքից ազատելու համար ի՞նչ պետք ուներ բարսմունք բռնելու և զոհ անելու: Նա, որ երկինքն ու երկիրը կարող էր ստեղծել առանց բարսմունքի, ինչո՞ւ չէր կարողանում հորը անհոգ դարձնել առանց ճիպտաների: Ուրեմն պարզ է դառնում, որ հայրն անխելք ու թույլ էր և ուրիշին ապավինած²⁶⁷, որդին նույնպէս թույլ ու անխելք էր. որովհետև ո՛չ նա կարողացավ առանց զոհ անելու որդի ունենալ, ո՛չ էլ որդին կարողացավ առանց ճիպտաները ձեռքը վերցնելու նրան ազատել կասկածանքից:

Նա և լիկանաց ևս շարին երկոթին պատճառք եղեն, շարշարերոյ ջգ-
բարոք արարածս բարոյն¹²⁷: Զի Որմիզդ¹²⁸, ասեն, որ ինչ բարի էր՝
զայն առնէր, և արս արդարս և բարեգործս, և Արճմնն զշար արարածս
և զղեւս:

Արդ՝ եթէ դեւքն շարի արարածք և շարք էին բնութեամբ, և ոչ մի
ոք ի նոցանէ բարի ինչ երբէք իմանալ կարէր. նա և ոչ Արճմնն իսկ զըւ-
խովին: Բայց արդ տեսանեմք, զի միումն՝ որ կարի վայելուչն իսկ է ի
մէջ արարածոց, որպէս ասեն, Արճմնն եղև հնարագիւտ լինելոյ: Իբրև
հտես, ասեն, թէ արարածս գեղեցիկս արար Որմիզդ¹²⁹, և լոյս շգիտաց
առնել, խորհեցաւ ընդ դեւս՝ ասէ, զի՞նչ օգուտ է Որմիզդի, զի այնպիսի
գեղեցիկ արարածս արար՝ և ի խաւարի կան, զի լոյս ոչ գիտաց առնել:
Արդ եթէ իմաստուն էր, ընդ մօրն մտանէր, և արեզակն որդի լինէր. և
ընդ քեռն անկանէր, և լուսին ծնանէր, և պատուէր¹³⁰ տայր՝ զի մի՞ ոք
զխորհուրդն ի վեր հանցէ: Զայն լուեալ Մահմեայ զիսի՝ վազվաղակի առ
Որմիզդ¹³¹ հասանէր, և զխորհուրդն նմա ի վեր հանէր: Ո՞վ անմտութիւն
և անհամ մորոտութիւն. որ զերկնից և զերկրի և զամենայնի որ ի նոսա՝
զհանգամանսն առնելոյ կարաց գտանել, գսակաւիկ ինչ զհայթաթանա-
ցրն¹³² հնարս շմարթէր իմանալ: Եւ այնու ոչ միայն զՈրմիզդ¹³³ անմիտ
առնեն, այլ և զԱրճմնն՝ բարի բարի արարածոցն հնարագիւտ:

Որպէս և զմիւս ևս ասեն՝ թէ Արճմնն ասաց, ոչ եթէ շարեմ առ-
նել բարի ինչ, այլ շկամիմ. և առ ի հաստատուն զբանն՝ առնելոյ ա-
րար սիրամարգ: Տեսանեհ՝ զի կամօք է շար՝ և ոչ ի ծնէ:

Արդ զի՞նչ պայծառագոյն քան զլոյս կայցէ, որում Արճմնն հնա-
րագիւտ եղև. կամ զի՞նչ գեղեցկագոյն քան զսիրամարգ՝ զոր առ ի ցու-
ցանելոյ գեղեցկագործութիւնն արար: Եւ այսու յայտ է՝ զի թէ շար ոք
էր բնութեամբ Արճմնն, ոչ հնարագիւտ լուսոյ լինէր, և ոչ արարիչ գեղեց-
կութեան: Նա և թէ դեւք բնութեամբ շարք էին, չէր հնար Մահմեայն
հանգամանաց լուսոյն առնելոյ գուշակ լինել, որում ցայժմ պաշտօնեայք
այնրը քէշի երիցս յամի զոհս մատուցանեն. ուստի յանդիմանեալ կշտամ-

Նաև երկուսն էլ շարի լիկանքների պատճառ եղան՝ շարշարելու բա-
րու բարի արարածներին. որովհետև «Որմիզդը,— ասում են,— ստեղ-
ծում էր այն, ինչ որ բարի էր, (այդ թվում) և արդար ու բարեգործ
մարդկանց, իսկ Արճմնը՝ շար արարածներն ու զները»:

Այսպիսով եթե դեերը շարի արարածներ էին ու էությամբ շար, ա-
պա նրանցից ոչ մեկը երբեք չէր կարող բարի բան մտածել, և ոչ իսկ
հենց ինքը՝ Արճմնը: Բայց ահա տեսնում ենք, որ, նրանց (զբաղաշտա-
կանների) ստելով՝ Արճմնը ստեղծման հնար գտավ մի բանի, որը արա-
րածների մեջ ամենավայելուչն է: «Երբ (Արճմնը) տեսավ,— ասում են,—
որ Որմիզդը գեղեցիկ արարածներ ստեղծեց, իսկ լոյս չկարողացավ ըս-
տեղծել, դեերի հետ խորհուրդ արեց, ասաց՝ «Ի՞նչ օգուտ Որմիզդին, որ
այնպիսի գեղեցիկ արարածներ ստեղծեց, որոնք մնում են խավարի մեջ,
բանի որ լոյս չկարողացավ ստեղծել: Իսկ եթե նա իմաստուն լիներ, մոր
հետ կքներ, արեզակ-որդի կծնվեր, և քրոջ հետ մերձավորություն կունե-
նար, լուսին կծնվեր»: Եվ պատվիրեց, որ ոչ ոք այս գաղտնիքը երևան
չբերի: Մահմի դեւ, այս լսելով, անմիջապես գնում է Որմիզդի մոտ ու
նրան հայտնում գաղտնիքը:

Օ՞ անմտություն ու անհամ հիմարություն, նա, ով երկինքը, երկիրը
ու նրանց մեջ գտնվող բոլոր բաները ստեղծելու միջոցները կարողացավ
գտնել, այդ փոքրիկ բանը գտնելու հնարը չէ՞ր կարող իմանալ: Եվ դրա-
նով ոչ միայն Որմիզդին են դուրս բերում անխելք, այլև Արճմնին՝ բա-
րի, բարի արարածներ ստեղծելու հնար գտնող²⁰⁸:

Այսպես էլ մյուսն են ասում, թե Արճմնն ասաց՝ «Ոչ թե բարի բան
ստեղծել չեմ կարողանում, այլ չեմ կամենում». և իր խոսքը հաստատե-
լու նպատակով ստեղծեց սիրամարգը:

Տեսնում ես, որ կամքով է շար և ոչ թե ի ծնէ:

Իսկ ի՞նչ կա ավելի պայծառ, քան լույսը, որի (ստեղծման) հա-
մար Արճմնը հնար գտավ. կամ ի՞նչն է ավելի գեղեցիկ, քան սիրամար-
դը, որն ստեղծեց՝ իր գեղեցկագործությունը ցույց տալու նպատակով:
Ուստի սրանով պարզ է, որ եթե Արճմնը էությամբ շար լիներ, լույսի
(ստեղծման) հնար գտնող չէր լինի, ոչ էլ գեղեցկության ստեղծիչ: Եվ
եթե դեերը էությամբ շար լինեին, հնարավոր չէր լինի, որ լույսի ստեղծ-
ման միջոցները (Որմիզդին) հաղորդեր Մահմի դեւ, որին այդ կրոնի
սպասավորները մինչև այժմ տարին երեք անգամ զոհ են մատուցում.
ուստի հանգիմանվում ու մեղադրվում են, որ իրենք ևս զիվապաշտ են.

բին՝ թէ և նորա դիւստաշտութիւնն. և դեփն ոչ շարիք ի բնէ, այլ կամօք: Եւ և թէ ինքնեանք դիւստ գոհա՞մ¹³⁴ մատուցանեն, որո՞վք երեսօք զգիւսապաշտան հալածիցեն: Տեսանե՞ս զի ամենայն ինչ, որ ի նոցանէ, ասի, առասպելք ևն և սնտտի պատմութիւնք:

Թ

Գարձեալ նոքին որ գլուսաւորացն արարած յայտպիսի պատճառա- նաց դնեն, շրջեալ¹³⁵ գալս բանս՝ այլ իմն պատճառ լինելոյ արեգական մուծանեն: Արհմնն, ասին, զՈրմիզդ¹³⁶ ի ճաշ կոչեաց. և եկեալ Որմըզ- զի¹³⁷ շկամեցաւ զճաշն ուտել, եթէ ոչ նախ որդիքն նոցա կուսիցեն¹³⁸: Եւ ի խեթկիլ որդոյն Արհմննի զորդին Որմըզդի¹³⁹, ի խնդիր եղեն դա- տաւորի և ոչ գտին. ապա առեալ արարին վարեգակն, զի լիցի նոցա դա- տաւոր:

Արդ շնորագիւտ լինելոյ արեգական ասնն զԱրհմնն. և աստ յայտնի իսկ արարչակից լուսոյ: Եւ և թէ այլ ոք շգոյր գատաւոր, և առ հայրն շկարէի՞ն երթալ, կամ առ այն՝ որում հայրն և որդին յաշտ տունէին բառ առասպելին:

Եւ արդ զիա՞րդ իցեն թշնամիք միմեանց Որմիզդն¹⁴⁰ և Արհմնն՝ որք ի միում արգանդի գալուացին, և ի միմեանց ճաշ երթալին, և իրերաց գործակցութեամբ զարեգակն ստեղծեալ՝ դատաւոր կայացանէին: Արդ զմին՝ Զրադաշտ ոմն վեղխագործութեան պնէ, եթէ ի մայրենի և ի բն- ական առականաց արեգակն և լուսին արարան, զի ընդ այն հայեցեալ ազգին՝ ի նոյն պղծութիւնս անխախտ լինիցին, և զմիւսն՝ վասն զամօթն ծածկելոյ համբաւէ՝ թէ վասն դատաւորութեանն արարին: Եւ քանզի ընդ գրովք շին կրօնքն, երբեմն վայն ասեն, և այնու խարին. և երբեմն վայս, և սովին պատրեն զտխմարս: Բայց թէ աստուած էր Որմիզդն¹⁴¹, յոչնչն¹⁴² կարող էր առնել զլուսաւորսն՝ որպէս զերկինս և զերկիր, և ոչ ի ծանդագործութենէ, կամ առ ի շգոյէ դատաւորի:

Փ

Գարձեալ միւս ևս իմն ասեն, որ ամենեկին չէ հաւատալի, թէ իբրև մեռանէր որդի* Որմըզդի¹⁴³ զսերմն իւր յաղբիւր մի արկ, և մօտ ի վախ- ճան յայն սերմանէ կոյս մի ծնանելոց է, և ի նմանէ որդի եղեալ՝ հար-

* Ուղղումը առաջադրել է Լ. Մարիւտը. այն ընդունվել է բանասիրության գոր- մից (ծան. հրատ.):

իսկ զիերը շար են ոչ թե ի բնէ, այլ՝ կամքով: Եվ եթե իրենք դնին զո՞հ են մատուցում, զիվապաշտներին ի՞նչ երեսով են հալածում: Տեսնո՞ւմ ես, որ այն բոլորը, ինչ նրանց կողմից ասվում էն, առասպելներ ու փուշ գրույցներ են:

Թ

Այնուհետև՝ նրանք, որոնք լուսատուների ստեղծումն այսպիսի պատճառների են վերագրում, այս խոսքերը շուտ ալտով՝ արեգակի րս- տեղծման մի այլ պատճառ են մեղտել բերում: Սերմնը, — ասում են, — Որմիզդին ճաշի հրավիրեց. և Որմիզդը զալով շկամեցավ ճաշն ուտել, մինչև որ նրանց որդիները շկովին: Եվ երբ Արհմննի որդին հարվածեց Որմիզդի որդուն, գատավոր փնտրեցին ու շգտան. ապա ստեղծեցին արեգակը, որ իրենց գատավոր լինի»:

Այնտեղ Արհմննի համարում են արեգակի ստեղծման շնորք զլու- սոյ, իսկ այստեղ՝ հայտնապես²⁶⁹ լուսի արարչակից: Եվ եթե ուրիշ մե- կր շկար որպես գատավոր, չէի՞ն կարող գնալ իրենց հոր մոտ կամ նրա մոտ, որին հայրն ու որդին զո՞հ էին մատուցում՝ բառ առասպելի:

Ուրեմն ինչպե՞ս միմյանց թշնամի կլինեին Որմիզդն ու Արհմնը, ո- ռոնք մի արգանդում պսակեցին և մեկմեկու մոտ ճաշի էին գնում ու ի- բար գործակցութեամբ արեգակն ստեղծելով՝ գատավոր էին կարգում: Այսպես, ոմն Զրադաշտ²⁷⁰ մի դեպքում անառակութեամբ է բացատրում՝ (ասելով), թե արեգակն ու լուսինը մայրական ու քույրական սեռական խառնակութունից ստեղծվեցին, որպեսզի ազգը, դրան հետևելով, ան- խտիր նույն պղծութեան մեջ լինի. իսկ մյուս դեպքում, ամոթը ծածկելու նպատակով, հայտարարում է, թե գատավորութեան համար ստեղծեցին (արեգակը): Եվ որովհետև իրենց կրոնը զրի առնված չէ, երբեմն այն են ասում ու նրանով խաբում, երբեմն էլ այս են ասում ու սրանով մոլորեց- նում տխմարներին: Իսկ եթե Որմիզդն աստված լիներ, կարող էր լուսա- տուներն ստեղծել ոչնչից, ինչպես երկինքն ու երկիրը, և ոչ թե պղծա- գործութունից կամ գատավոր լինելու պատճառով:

Վ

Գարձեալ մի ուրիշ բան էլ են ասում, որն ամենեկին հավատալի չէ. թե՛ «Երբ Որմիզդի որդին²⁷¹ մեռնում էր, իր սերմը մի աղբյուրի մեջ գցեց, և (աշխարհի) վախճանին մոտ այն սերմից մի կույս է ծնվելու, իսկ նրանից մի որդի լինելով ջարդելու է Արհմնի գորքերից շատերին. և

կանէ զբաղումս ի զօրացն Արճմենի. և երկու ևս նոյնպիսիք նոյնգունակ հրեայք, հարկանեն զնորա զօրսն և սպառեն:

Նախ այնու յանդիմանին, զի ջուր՝ սերման ոչ պահիչ է, այլ կորուսիչ: Եւ ապա միւսովն կշտամբին. քան աղբերն զսերմնն կենդանի տայր պահել՝ զինքն ընդէ՞ր ոչ զօրեաց պահել կենդանի, այլ այնպիսուր¹⁴⁴ բարուր¹⁴⁵ աստուծոյ որդի՞ ի շարէն որդուր¹⁴⁶ սատակեցաւ: Եւ յայտ է՝ թէ որք յանկածութեանն յաղթեցին բարուր¹⁴⁷ և որդուր¹⁴⁸ նորա, և ի վախճանի նոքին բանանալոց են, որոց այնչափ անչափ զօրս համարեն:

Դարձեալ՝ եթէ աստուածք նոցա մահկանացուք իցեն, ինքեանք¹⁴⁹ յարութեան ակն զիս՞րդ ունիցին, և մանաւանդ երեքմատեանն յարութեան՝ զոր չէ պարտ յարութիւն համարել, այլ շարութիւն: Բայց թէ արգարև՝ որպէս ասենն՝ թէ որդին մեռաւ, և յՈրմըզդէ¹⁵⁰ և ի միւսմէ որդուր¹⁵¹ նորա ի նորաշեռէ չէր օրէն թերահաւատ լինել՝ թէ շմեռանիցին. որովհետև միանգամ ամուսնաւորաց և մահկանացուաց ազգ է տոհմ աստուածոց¹⁵² նոցա:

Եւ զայնպիսի աստուածս ոչ առ աստուածս պարտ է ունել, այլ առ շատուածս: Զի որ ճշմարիտ Աստուածն է, զամենայն ինչ զիւր մըշտընդենաւորութեամբ ունի. որպէս զէութիւնն, նոյնպէս և զյաւէժ կենդանութիւնն, և զորդին միշտ ընդ իւր ունել՝ առանց իրիք պատճառանաց և միջնորդութեան. և զարարչութիւնն ոչ ի հայթայթանաց, այլ ի կամակար կարողութեանէ: Եւ ոչ զոք ունի իւր հակառակ՝ թէ ինքն բարկաց արարիչ իցէ և միւսն շարեաց. որպէս նոքա Որմըզդի¹⁵³ զբարի արարածքսն զնեն և Արճմենի զշարսն. զոր ոչ կարեն ցուցանել, թէ հաւաստեալ հայիցին, շար ինչ արարած՝ որ ի բնէ շար իցէ, ոչ զԱրճմենն և ոչ զգեւս՝ զոր նմա արարածս զնեն. որպէս բազում անգամ յոգնագոյն¹⁵⁴ օրինակօք ոչ մոռացաք յառաջին ճառսն յայտ առնել:

Այլ թէ Արճմենն շար կարծիցի նոցա, վասն զնարամանի անունն յանձին կրելոյ՝ առ ի յարեւէ զարեգակնատենչիկսն արկանելոյ, ուստի և զանունն իսկ զնարամանոյ առ, նոյնպէս և սատանայն անուն՝ ոչ բնութեան ինչ անուն, այլ բարուց, որպէս ի բարութեանէ ոք բարի կոչի, և ի շարութեանէ շար. և այն ոչ եթէ բնածին բարք են, այլ եկամուտս: Եւ յայտ անտի¹⁵⁵ է, զի բազում անգամ զբազում անզգամս¹⁵⁶ տեսանեմք զգօնացեալս, և զգօնսն¹⁵⁷ անզգամեալս. զլիտիս զգաստացեալս, և զզգաստս լիտեցեալս. ոյն՝ որ ի բանաւորաց ի կողմանէ անտի է¹⁵⁸:

նրա նման երկուսն էլ, նույն ձևով ծնվելով, կոտորելու ու ոչնչացնելու են նրա զօրքերը»:

Նախ՝ նրանով են քննադատվում, որ ջուրը ոչ թե պահում, այլ կորուցրնում է սերմը: Ապա՝ մյուսով էլ են կշտամբվում. աղբյուրին սերմը կենդանի պահել տալու փոխարեն ինչո՞ւ չկարողացավ ինքն իրեն կենդանի պահել, այլ այնպիսի բարի աստծու որդին (լինելով)՝ շարի որդու կողմից սպանվեց: Եվ պարզ է, որ ովքեր ստորությամբ հաղթեցին բարուն ու նրա որդուն, վերջում էլ իշխելու են նրանք, որոնց խիստ շատ զորքեր են վերագրում:

Դարձյալ՝ եթե նրանց աստվածները մահկանացուներ են, (ապա) իրենք ինչպե՞ս են հարության ակնկալություն ունենում և այն էլ եռակի²⁷² հարության, որը չպետք է հարություն համարել, այլ՝ շարություն: Բայց եթե, իսկապես, ինչպես ասում են, որդին մեռավ, ուրեմն Որմիզդի ու իր մյուս որդու՝ նորաշեռի նկատմամբ չի կարելի թերահավատ լինել, որ նրանք էլ պիտի մեռնեն. որովհետև նրանց աստվածների ամբողջ տոհմը ամուսնացածների ու մահկանացուների սերունդ է:

Եվ այնպիսի աստվածներին ոչ թե աստված, այլ շատված պետք է համարել. քանի որ ով ճշմարիտ աստված է, իրեն հատուկ ամեն ինչ մշտնջենավորությամբ ունի՝ ինչպես էութունը, նույնպես և հավերժական կենդանությունը. և իր հետ միշտ ունի որդին՝ առանց մեկի պատճառման կամ միջնորդման. արարչագործությունն էլ ոչ թե ձեռքբերումով է, այլ՝ սեփական կարողությամբ: Նա իրեն հակառակ մեկը չուներ, որ ինքը բարիների արարիչ լինի, իսկ մյուսը՝ շարերի, ինչպես որ նրանք²⁷⁸ են Որմիզդին բարի արարածները, իսկ Արճմենին՝ շարերը վերագրում: (Բայց) եթե ճշտությամբ դիտեն, շին կարող մատնացուցց անել որևէ շար արարած, որ ի բնէ շար լինի, ո՛չ Արճմենին, ո՛չ էլ զևերը, որոնց նրա արարածներն են համարում, ինչպես որ շմոռացանք առաջին ճառերում բազում անգամ խիստ շատ օրինակներով ցուցց տալ:

Բայց որ Արճմենը նրանց կողմից շար է կարծվում, խարաման²⁷⁴ անունն իր վրա կրելու պատճառով է, քանի որ արևապաշտների արևից զրկեց, ուստի և հենց խարաման անունն ստացավ: Նույնպես էլ սատանա անունը ոչ թե ինչ-որ էություն, այլ բարբի անուն է, ինչպես որ մեկը բարությունից բարի է կոչվում, շարությունից՝ շար: Իսկ զրանք ոչ թե ինձնածին են, այլ՝ ստացովի բարբեր: Եվ (դա) երևում է այնտեղից, որ շատ անգամ տեսնում ենք բազմաթիվ անզգամներ խոհեմացած և խոհեմներ՝ անդամացած, լկտիներ՝ շափավորված և շափավորներ՝ լկտիացած. այն՝ որ բանականների կողմից է լինում:

Նա անբանաւորացն անանոցն վասն այլ և այլ բարուցն ոչ երկուս արարիչս պարտ է իմանալ, որպէս նորայն առ տխմարութեան կարծեցին՝ թէ Որմիզդն¹⁵⁹ գանասունս, զշորքոտանիս և զթուռնս և զձկունս և զամենայն ինչ՝ որ բարի և զեղեցիկ է՝ արար. և Արճմնն զգազանս շարս և զթուռնս պիղծս և զսողունս և զօծս և զկարիճս և զամենայն վնասակար ճճիս: Եթէ երկինք և երկիր և օդք և ջուրք Որմրզդի¹⁶⁰ արարածք իցեն, զիա՛րզ վնասակարքն արարեալք յԱրճմենայ ի նորա երկրի բնակիցեն, և զնոյն օդս ծծիցեն, և նովին կերակրովք¹⁶¹ որ յերկրէ¹⁶² են՝ բուծանիցին, և ի նոյն ջուրս պիղծ. ճճիքն ընդ սուրբ ձկունան սնանիցին, և ի նոյն օդս զիշակեր թռչունքն ընդ աղնուագոյն թռչունան շողայցեն. զորս պարտ էր Որմբզդի¹⁶³ բարիոք արարածոցն սատակել և ոչ սնուցանել. քանզի նորա է երկիր և ջուրք և օդք:

Եւ եթէ զազանք վասն վնասակարութեանն ի շարէ ումեքէ արարչէ կարծիցին, զմարդիկ առաւել արժան է ի շարէ արարչէ իմանալ, և ոչ զնոսա: Զի սորա աւելի վնասակար են գազանացն՝ քան թէ¹⁶⁴ գազանքն սոցա. զի սորա ելեալ ի քաղաքաց և ի գիւղից՝ հետամուտք¹⁶⁵ լինին կոտորելոյ զգազանսն, և նորա սրացեալք ի լերինս և յափափայս ճեպեն¹⁶⁶ անկանել փախստականք. յորոց կիսոցն և մորիքն արտաքոյ ընտելութեան¹⁶⁷ մարդկան են:

Նոյնպէս և սողնոցն զխօշին միայն զմարդոյն առեալ, է որ ի ծակս, է որ ի սորս, է որ ընդ փապարս երկրի մտեալ զօղեն. և եթէ ի կարի նեղելոյ զնոսա մարդկան՝ մեղանչիցեն, այն մարդկան վնաս է և ոչ նոցա: Եւ այնու¹⁶⁸ ոչ ի շարէ ումեքէ պարտ է զգազանսն և զճճիս իմանալ, այլ ի միողէ բարոյ¹⁶⁹ արարչէ. զկէսսն ի պէտս, և զկէսսն ի դարդ, և զկէսսն զարհուրեցուցիչս՝ վասն զտարապարտ հպարտութիւն մարդոյն ցածուցանելոյ: Դարձեալ ի նոցա վնասակարութիւնն հայեցեալ՝ միմեանց շմեղանչել. զի թէ զնոցայն վնասակարութիւնն՝ որ ոչ խորհրդով լինի՝ ատեալ պարտ իցէ, ո՛րչափ ևս առաւել զմարդկան մեղանչականութիւն՝ որ խորհրդով և նենգութեամբ լինիցի:

Նա և շքոտեօքն զկծեցուցանէ զմեզ. որպէս լուսին¹⁷⁰ և ճանճի¹⁷¹ և մժխով և գոռեխով¹⁷², մնով և մկամբ, և այլովք նոյնպիսեօք, որք¹⁷³

Նաև այլևայլ բարքերի պատճառով անբանական անասունների համար երկու արարիչներ չպետք է ընդունել, ինչպես որ նրանք տխմարությունից կարծեցին, թի Որմիզդն ստեղծեց անասունները՝ շորքոտանիները, թռչունները, ձկները և այն ամենը, ինչ որ բարի ու գեղեցիկ է, իսկ Արճմնը՝ շար գազաններն ու պիղծ թռչունները, սողունները՝ օձերը, կարիճներն ու բոլոր վնասակար ձիճուները: Եվ եթե երկինքն ու երկիրը, օդն ու ջրերը Որմիզդի ստեղծածներն են, (այս) Արճմնի ստեղծած վնասակար էակները ինչպե՛ս են բնակվում նրա երկրի վրա, նույն օդը շնչում, կերակրվում նույն ուտելիքներով, որ հողից են, և նույն ջրերի մեջ (ինչպե՛ս են) պիղծ ձիճուները մաքուր ձկների հետ սնվում, նույն օդում գիշակեր թռչունները՝ ազնիվ թռչունների հետ ճախրում: Որմիզդի բարի արարածները դրանց պիտի ոչնչացնեին և ոչ սնեին, որովհետև հողը, ջրերն ու օդը նրանն են:

Եվ եթե գազանները իրենց վնասակարության պատճառով ինչ-որ շար արարչից (ստեղծված) են կարծվում, առավել ևս մարդկանց պետք է շար արարչից (ստեղծված) համարել և ոչ թե նրանց, որովհետև մարդիկ գազանների համար ավելի վնասակար են, քան թե գազանները՝ սրանց համար: Զե՛ որ մարդիկ, քաղաքներից ու գյուղերից ելնելով, հետամուտ են լինում՝ կոտորելու գազաններին, իսկ նրանք վազելով շտապում են ընկնել լեռներն ու ապառաժուանները՝ որպես փախստականներ: Նրանց մի մասի բներն էլ մարդկանց համար անմատչելի են:

Նույնպես և սողունները, մարդու ոտնաձայնն իսկ զգալով, որոնք ծակերը, որոնք ճեղքերը, որոնք էլ գետնի խոռոչները մտնելով՝ թաքնվում են: Իսկ եթե մարդկանցից խիստ նեղվելով՝ վնասում են, դա մարդկանց մեղքն է և ոչ նրանց²⁷⁵: Ուրեմն գազաններն ու գետունները ոչ թե շար մեկից (ստեղծված) պետք է կարծել, այլ՝ մեկ բարի արարչից — մի մասը կարիքների, մի մասը զարդի, իսկ մյուսներն էլ, որպես զարհուրեցուցիչներ, մարդու անհարկի հպարտությունը մեղմացնելու համար: Այլև (նրա համար են, որ) նրանց վնասակարությանը նայելով՝ (մարդիկ) միմյանց վնաս չպատճառեն: Եվ եթե պետք է ատել նրանց վնասակարությունը, որ շատածված է լինում, որչա՛փ ավելի (պետք է ատել) մարդկանց հանցավորությունը, որը մտածված ու նենգությամբ է լինում²⁷⁶:

Նաև մեզ կսկծեցնում է (աստված) շնչին էակներով, ինչպես՝ լվով, ճանճով, մժեղով, իշամեղով, մժղուկով, մկնով և ուրիշ նույնպիսի բա-

ընչիկքն են, և զմեզ աշխատ կարեն առնել: Զի է ի նոցանէ՝ որ զմեզ աշխատ առնէ, և է ինչ՝ որ մերումն վնասակար լինի. որպէս և մուկն և ցեփ և որգն, և որ ինչ նոցա նմանող իցէ: Եւ նոքօք ցածուցեալ զնստուցանէ զմիտս մեր. զի յորժամ գիտիցեմք՝ թէ և փոքունքն կարող են մեզ վնասակար լինել, իջցուք ի տարապարտ հպարտութենէ՝ չունել զանձինս առ մեծարգիս:

Դարձեալ՝ և զխնամն ևս Աստուծոյ զմտաւ ամել՝ թէ ուր փոքունքն կարեն մեղանշել մեզ, զիա՞րդ կարէաք ապրել՝ թէ ընդ սողունս և ընդ գազանս բնակակիցս արարեալ էր զմեզ: Այլ և յայն ևս հայել պարտիմք՝ թէ ո՞րչափ անասունս վասն մերոց պիտոյից ընդ մեօք¹⁷⁴ հնազանդեաց, զձիս և զուղտս և զփիղս և զարջառ և զաշխար. և ի յերանց և ի դաշտաց՝ զայծեմունս և զեղջերուս¹⁷⁵ և զառինս և զվարազս, որոց¹⁷⁶ կէսքն կրելիք են և կէսքն ուտելիք:

Եւ զայն ևս գիտել ես¹⁷⁷ մեզ, թէ որոց նա կամի՝ յաղթականք կարեմք լինել. և որոց ոչ կամի՝ շկարեմք յաղթել՝ ոչ միայն արգաւորացն, այլ և շնչենոցն: Զի՞նչ վատթարագոյն քան զլուսն և զմուկն կայցէ. և զայն ոչ սպառել կարեմք, և ոչ աշխարհէ մերժել: Եւ այն* ևս ինչ մի ի չուրս է, և զմեր պէտս ոչ հարկանիցէ, բայց միայն զի զկծեցուցանիցէ. յորժամ տեսանիցեմք՝ թէ շեմք բաւական զնոսս սպառել, ծանիցուք զանձանց տկարութիւն, և զիջցուք ի զուր՝ հպարտութենէ, և նմա միայն տացուք զյաղթութիւնն, որ շնչենովքն զմեզ աշխատ առնէ, և զմեծամեծսն հնազանդէ մեզ. զոր օրինակ¹⁷⁸ զփիղս¹⁷⁹ և զուղտս և զառիծս¹⁸⁰ և զինծս և զյոժվազս. զորոց զկէսսն ի կրելիս, և զկէսսն ի զբօսանս ընտելացուցեալ¹⁸¹ համբուրեցուցանէ:

ԺԲ

Իսկ այլք այլապզ կարծեցին զսատանայէ, թէ Աստուած իսկ զնա շար արար:

Արդ եթէ Աստուծոյ զնա շար արարեալ էր, ընդէ՞ր հալածէ եկեղեցի զզիս. եթէ վրէժխնդիրք շարեաց հաստատեցան զեւք, ապա վնաս առնէ եկեղեցի այնոցիկ՝ որ նոքօքն խրատիցին, և հակառակ կամացն Աստուծոյ կայ. զի նա ի խրատ արար զնոսս, և սա հալածէ: Բայց զի

* այլ (էջ 90):

նկրով, որոնք աննշան են, բայց կարողանում են մեզ նեղություն պատճառել: Նրանցից կա այնպիսին, որ մեզ շարշարում է, և կա, որ մեր ունեցածին է վնասակար, ինչպես՝ մուկը, ցեցը, որդը և նրանց նմանները: Նրանցով (աստված) խոնարհեցնում ու մեղմացնում է մեր միտքը, որպեսզի երբ իմանանք, թե փոքրիկներն էլ կարող են մեզ համար վնասակար լինել, իջնենք անհարկի հպարտությունից, մենք մեզ մեծապատիվ չհամարենք:

Դարձյալ՝ ասածու հոգացողությունը ևս պէտք է մտաբերենք, որ երբ փոքրիկները կարողանում են մեզ վնաս պատճառել, ինչպես՝ կարող էինք ազատվել, եթե մեզ սողունների ու գազանների հետ բնակակից արած լինեք: Այլև պարտավոր ենք ուշադրություն դարձնել այն բանին ևս, թե որքան անասուններ մեր կարիքների համար մեզ ենթարկեց՝ ձիեր, ուղտեր, փղեր, տավարն ու ոչխարը, լեռներից ու դաշտերից՝ այծյամները, եղջերուները, վայրի խոյերը, վարազները, որոնց մի մասը (լուս) կրող է, իսկ մի մասը՝ ուտելի:

Եվ (աստված) մեզ իմանալ տվեց նաև այն, որ կարող ենք հաղթել նրանց, որոնց ինքն է կամենում, իսկ որոնց չի կամենում, չենք կարող հաղթել, ոչ միայն նշանավորներին, այլև շնչիններին: Ի՞նչն է ավելի վատթար, քան լուսն և մուկը, բայց ոչ կարողանում ենք դրանք ոչնչացնել, ոչ էլ աշխարհից հեռացնել: Իսկ ուրիշն էլ ջրերի մեջ է լինում և մեր կարիքներին չի ծառայում²⁷⁷, այլ միայն ցավ է պատճառում: Երբ տեսնում ենք, որ ի վիճակի չենք դրանք ոչնչացնելու, ճանաչում ենք մեր անպարտությունը և իջնում մեր անտեղի հպարտությունից, հաղթությունը վերապահում ենք նրան, ով շնչին էականերով մեզ նեղություն է պատճառում, իսկ մեծամեծները ենթարկում է մեզ, ինչպես՝ փղերը, ուղտերը, տաշուծները, ինձերը և հովազները, որոնց մի մասը (ծանրություն) բաշխու, մի մասն էլ բավականության համար է վարժեցնում ու ընտելացնում:

ԺԳ

Իսկ ուրիշները սատանայի մասին կարծեցին այլ կերպ՝ թե նրան հենց աստված շար ստեղծեց:

Արդ՝ եթե աստված էր նրան շար ստեղծել, (ապա) եկեղեցին ինչո՞ւ է հալածում զեկերին: Եթե զեկերը ստեղծվեցին շարիքների դիմաց վրէժխնդիր լինելու, ուրեմն եկեղեցին վնաս է հասցնում նրանց, որոնք զեկերով պիտի խրատվեն, ու (այդպիսով) հակառակվում է աստծու կամքին, որովհետև նա խրատի համար ստեղծեց զեկերը, իսկ սա հալածում

զհալածին ոչ յանձնէ ինչ ունի՝ այլ յԱստուծոյ, յայտ անտի¹⁸² է. Եթէ ոչ նախ փշիաց Տէրն յերկրտասանն հոգի, և ետ իշխանութիւն եօթանասնիցն, ոչ կարէին հանել զդեւ: Նա և ինքն իսկ եթէ խրատիչ գիտէր գնոսա, ոչ սաստէր ի նոսա. և ոչ աշակերտացն իւրոց հալածել հրամայէր, որոց իւրն հրաման ատեալ էր մտանել ի մարդիկ:

Եւ զիս՝որդ իցէ. զի հրեշտակք երբ¹⁸³ լսեն դանունն¹⁸⁴ Աստուծոյ՝ ուրախ լինին, և դեռ ոչ երբէք. այլ առաւել, իբրև լսեն, քստմնին Եթէ կարճիչը յանցանաց էին դեռ, ոչ երբէք զմարդիկ ի կոապաշտութիւն յօմարեցուցանելին, և ոչ ի պէսպէս աղանդս փիլիսոփայից և հերձուածողաց. ոչ ի բաշխս բախտից, և ոչ հակատագրաց¹⁸⁵, և ոչ կուպիոց հրամանաց. ոչ ընդ սասուկս պշուցանել՝ թէ նոքա ինչ իցին պատճառք բախտաւորութեան և շուտութեան:

Եւ զի զիսոց զիս է կոապաշտութիւն, վկայէ Գալիթ՝ թէ ամենայն սատուածք չեթանոսաց դեռ են: Եւ Երանելին Պաւղոս ասէ¹⁸⁶, թէ զի՞նչ հաղորդութիւն կայ Քրիստոսի¹⁸⁷ ընդ Թելիարայ: Եւ ահաւանիկ, որպէս ասենն, հաղորդութիւն կայ նոցա ընդ միմեանս. զի եթէ վասն զի շար¹⁸⁸ արար զնա Աստուած՝ շարչարիցէ. չէ օրէն զնա շար կոչել՝ այլ վրեժխնդիր. զի շար յայնժամ էր, թէ զհրամանն ոչ կատարէր:

Բայց ընդէ՞ր ոչ նա, այլ հրեշտակ Աստուծոյ Եհար դանդրանիկան եզրիպտացոց¹⁸⁹, և բարում անդամ զՀրեայն յանապատի անդ: Զի եթէ նա յայն եղևալ էր, ընդէ՞ր ոչ նայն հարկանէր՝ այլ հրեշտակ: Եւ յաւորս Գալիթ՝ Լիթանասուն հազար յերկրտասան ցեղիցն Իսրայէլի, և ի բանակէ ասորեստանոյն՝ հարիւր եթանասուն¹⁹⁰ և հինգ հազար զօրս¹⁹¹ Եհար հրեշտակ Աստուծոյ, և ոչ դեռ: Ընդէ՞ր և յաւորս Յեսոփալ որդւոյ¹⁹² Յոփսեղեկայ՝ հրեշտակ ասէր ցրանսարկուն, որ կայր նմա հակառակ, թէ սատուեցի ի քեզ Տէր՝ ստանալ: Ընդէ՞ր¹⁹³ որդիք ստանանցի կոչին Հրեայն¹⁹⁴ վասն զօրինօքն անցանելոյ, եթէ նա կայցէ ի հրամանին՝ զոր առ, և նոքա անցին զպատուիրանան¹⁹⁵: Եւ բնա իսկ սուտ ընդէ՞ր կոչիցի, որ արդարն կայցէ ի կարգին. զի ոչ ի նմանէ է շարութիւնն, այլ յայնմանէ՝ որ զնա այնպիսի արար. և զմէ՞ առաքիցի ի խաւարն արտաքին:

Այլ, ասեն, հանդիսս է նմա խաւարն: Նա ասանիկ ոչ զայն աղաղակէր լէգեոնն¹⁹⁶ զիսոց, այլ թէ տանջանք պատրաստեալ են նմա: Զի՞ կայ մեր և բո, ասէ, որդի Աստուծոյ, զի եկիրդ այսր յառաջ բան ըզ-

լ (նրանց): Բայց որ (եկեղեցին) ոչ թե ինքնուրույնարար, այլ աստծու (կամքով) է հալածում, երևում է նրանից, որ եթե տերը նախապես տարներկուսին հոգի շփշեր և յոթանասունին իրավունք շտար, նրանք չէին կարող հանել դեերը²⁷⁸: Նաև հենց տերն ինքը, եթե նրանց որպէս խրատիչ ճանաչեր, չէր սաստի և ոչ էլ իր աշակերտներին կառաջարկեր հալածել նրանց, որոնց հրաման էր տվել ատնել մարդկանց մէջ:

Եվ ինչպիսի է, որ հրեշտակները աստծու անունը լսելիս ուրախանում են, իսկ դեերը՝ երբեք, այլ, դեռ ավելին, երբ յառն են, սարսուռ են: Եթե դեերը հանցանք խափանողներ լինեին, մարդկանց երբեք չէին լինի հավատաշու կոապաշտության, փիլիսոփայական ու հերձվածողական դանազան աղանդների, բախտաբաշխության, ճակատագրի վիճակվածության, ոչ էլ նայել կտային աստգերին, որպէս թե նրանք բախտավորության կամ թշվառության պատճառ լինեն:

Եվ որ կոապաշտությունը դեերի գլուտն է, հաստատում է Գալիթը՝ (ասելով,) թե՛ «Հեթանոսական բոլոր աստվածները զեեր են»²⁷⁹: Երանելի Պողոսն էլ ասում է, թե՛ «Քրիստոսն ի՞նչ ասնջութուն ունի Թելիարի հետ»²⁸⁰: Եվ ահա, ինչպիսի ասում են, նրանք միմյանց հետ սարնջութուն ունեն. թե որ նա (Թելիարը) աստծու կողմից շար ստեղծվելու պատճառով է շարչարում, չի կարելի նրան շար կոչել, այլ (պիտք է կոչել) վրեժխնդիր, որովհետեւ շար կլինիք այն ժամանակ, երբ (աստծու) հրամանը չկատարիք:

Բայց ինչո՞ւ ոչ ստանան, այլ աստծու հրեշտակը հարվածեց Եզրիպտացիներին՝ առաջնեկներին²⁸¹ և շատ անգամ՝ հրեաներին՝ անապատում: Թե որ այդ բանի համար նա էր հաստատված, ինչո՞ւ ոչ ինքը, այլ հրեշտակն էր հարվածում: Եվ Գալիթի²⁸¹ օրոք Իսրայէլի տունեկրկուցեղերից յոթանասուն հազար²⁸², իսկ ասորեստանյան բանակից՝ հարյուր ութսունհինգ հազար²⁸³ շարդեց աստծու հրեշտակը, և ոչ թե դեերը²⁸³: Ինչո՞ւ Լոփսեղեկի որդի Հեսոփի²⁸⁴ օրոք հրեշտակն իրեն ընդդիմացող բանսարկուխն ասաց՝ «Սատանա, տերը թող սաստի բեզ»²⁸⁵: Եվ ինչո՞ւ էն հրեաները սատանայի որդիներ կոչվում²⁸⁴ օրինազանցության համար, եթե նա (սատանան ենթարկված) է մնում ստացած հրամանին. իսկ պատվիրանազանց են եղել նրանք: Հապա ինչո՞ւ է խաբեբա կոչվում նա, որը ճշտությամբ կարգ ու կանոնի մեջ է մնում: Թե որ շարությունը իրենից չէ, այլ նրանից, ով այդպիսին ստեղծեց նրան, ինչո՞ւ է ուղարկվում զեպի արտաքին խավարը:

«Սակայն,— ասում են,— խավարը նրա համար հանդիսս է»: Եվ ահա այդ չէր աղաղակում դեերի լեզուներ, այլ (այն,) թե տանջանք է պատրաստված իր համար: «Մեզ հետ ի՞նչ բան ունես, Աստծու որդի,—

ժամանակն տանջել զմեզ: Եւ զի զվատթարութիւնն նորա յայտ առնիցէ, ասէ. ոչ ոք կարէ առնուլ զգործիս հզօրին, եթէ ոչ նախ զհզօրն կապիցէ: Արդ ընդէ՞ր կապէր զնա, եթէ ոչ՝ զի գիտէր թէ՞¹⁹⁷ կամօք շարանայ, և յորժամ կամի՝ կարող է զգօնանալ:

Եթէ ի բնէ ի շարշարել եղեալ էր զնա՝ ընդէ՞ր բամբասէր շարի անուամբ¹⁹⁸, որ զբնութիւնն նոյնգունակ որպիսի եղևն՝ պահէր: Նա և ոչ պատժոց արժանի էր, վասն ստուգելոյ զբնութիւնն. քանզի և ոչ զհոգի որ պատժէ, թէ ընդէ՞ր այրես. և ոչ զշուրս, թէ ընդէ՞ր հեղձուցանէք: Եւ միանգամայն և հրամանացն ևս հարցուածք սովին մտօք լուծանին:

ԺԳ

Հրամանա՞ւ, ասեն, մեռանիցին մարդիկ, թէ առանց հրամանաց: Նախ պարտիմք գիտել՝ թէ զի՞նչ հրամանք¹⁹⁹ իցեն, և ուստի՞ բան հրամանացն ընդ աշխարհ տարածեալ իցէ:

Հրաման կապեալ վասն մահուան՝ յաստուածատուր գիրս ոչ ուրեք դտանեմք. քանզի Տէրն մահու և կենաց՝ և կարճել իշխէ զհրամանն իր և երկայնել: Որպէս առ ջրհեղեղան ասէ. Լղիցին աուրք կենաց մարդկանս այսորիկ հարիր և քսան ամ. և վասն բազմութեան անօրէնութեանն պակասեցոյց ի նոցանէ²⁰⁰ զքսանն: Եւ որպէս առ Ադամամբն ասէ²⁰¹, յաւուր յորում ուտես ի պաղոյ ծառոյն, ի նմին մեռանիս. և առ իւրում բարերարութեանն, և²⁰² վասն որդէծնութեան և մարդկան յաշխարհի սիրելոյ ներեաց նմա ինն հարիր և երեսուն ամ, զի մի՞ գեղեցիկ ստեղծուածն²⁰³ իւր համօրէն ջնջեսցի: Եւ վասն արտասուացն Եղեկիայի արքայի՝ յաւելաւ՝ նմա հնգետասան ամ: Եւ վասն ապաշխարութեան նինուէացոցն²⁰⁴ ոչ կորոյս զբազաքն յաւուրն երրորդի ըստ բարողութեան մարդարէին իւրոյ:

Եւ ոչ որպէս քաղեալցն աստեղանշմարք, որ և զծննդոց²⁰⁵ պատճառս և զմահուանց՝ յաստեղաց իբրև ի կենդանեաց զնեն^{**}: Որպէս թէ յորժամ ծնանիցինն, անդէն և մահուանքն իւրաքանչիւր ուրուք անվրէպ սահմանիցին. և ըստ այն ոչ յառաջել ումեք մեռանել հնար իցէ, և ոչ յամենալ:

* յաւել (Էջ 91):

** «Եւ ոչ որպէս... կենդանեաց զնեն» հաստիվածը հմմտ. «Վեցսուրեպ», էջ 182, 1—7 (ծան. հրատ.):

ասում է,— որ ժամանակից առաջ եկար այստեղ՝ մեզ տանջելու»²¹: Եվ որպէսզի նրա վատթարութիւնը հայտնի դարձնի, (տերը) ասում է՝ «Ոչ ոք հզօրի գործիքները չի կարող հափշտակել, մինչև որ հզօրին չկապի»²²: Իսկ (տերը) ինչո՞ւ էր կապում նրան (սատանային), եթէ ոչ (նրա համար), որ գիտեր, թէ կամովին է շարանում, և երբ կամենա, կարող է խելոքանալ:

Եթէ ի բնէ սատանային հաստատել էր շարշարելու համար, շարի անունով ինչո՞ւ պիտի վարկարեկեր նրան, որը իր էութիւնը պահում էր այնպես, ինչպես ստեղծվել էր: Պատիժները էլ արժանի չէր լինի՝ իր այդ իսկական էութեան համար. քանի որ ոչ ոք կրակը պատժի չի ենթարկում (ասելով)՝ թե՛ «Ինչո՞ւ ևս այրում», ոչ էլ ջրերը՝ թե՛ «Ինչո՞ւ եք խեղդում»: Եվ միաժամանակ ճակատագրի հարցերն էլ այս մտքով են լուծվում:

ԺԳ

Հարցնում են՝ «Մարդիկ ճակատագրով են մեռնում, թե՞ առանց ճակատագրի»:

Նախ պիտի իմանանք, թէ ի՞նչ է ճակատագիրը, և «ճակատագիր» հասկացութիւնը որտեղից է տարածվել աշխարհում:

Մահվան համար սահմանված ճակատագիր Աստվածատուր գրքերում ոչ մի տեղ չենք գտնում, որովհետև մահվան ու կյանքի տերը կարող է և՛ կրճատել, և՛ երկարացնել իր հրամանը, ինչպես որ ջրհեղեղի ժամանակ ասաց՝ «Այս մարդկանց կյանքի օրերը թող լինեն հարուր քսան տարի»²³. Բայց անօրինութեան շատանալու պատճառով նրանցից քսանը պակասեցրեց: Կամ ինչպես Ադամին ասաց՝²⁸⁵ «Որ օրը այն ծառի պտղից ուտես, նույն օրը կմեռնես»²⁴: Բայց իր բարերարութեան պատճառով նաև որդեծնութեան ու աշխարհում մարդկանց բազմանալու նկատառումով նրան ներքց ինն հարուր երեսուն տարի²⁵, որ իր գեղեցիկ ստեղծածը ամբողջովին շքնաջնջվի: Կամ (ինչպես) Եգիպտոս արքայի արցունքների համար նրա (կյանքի) վրա ավելացրեց²⁸⁶ տասնհինգ տարի²⁸⁷: Նինվեացիների զղջման համար էլ՝ քաղաքը չկործանեց երրորդ օրը՝ իր մարգարեի քարոզի համաձայն²⁸⁸:

Եվ այնպես չէ, ինչպես աստղագետ քաղեալներն են կարծում՝ թէ ծնունդների ու մահերի պատճառը աստղերն են՝ իբրև կենդանիներ: Իբր թէ, երբ (մարդիկ) ծնվում են, անմիջապես ճշտութեամբ սահմանվում է յուրաքանչյուրի մահվան ժամանակը, և անհնարին է. որ մեկը դրանից առաջ կամ հետո մեռնի:

Այլ յանդիմանեն զնոսա և պատերազմացն դէպք. զի ի միում աւուր բիրք բիրուց մարդկան կոտորին այլ և այլ տիովք կէսք մատաղօրեայք, և կէսք երիտասարդք, և այլք ի կատարեալ հասակի ծերութեան. որոց ծնունդքն ի միում ժամու չէին, և մահքն ի միասին եղանին:

Եւ դարձեալ՝ թէ յաստեղաց էին պատճառք ծննդոց, բնդէ՞ր ի հրն-դիկս ոչ որ երբէք սպիտակ ծնաւ, և ոչ յայլ աշխարհս այնպիսի ինչ երևակ, մի՞ թէ ա՛նդր միայն ոչ եհաս աստղն սպիտակարար, և ոչ յայլ աշխարհս աստղն սևադրծ: Եւ ատամունքն հնդկին ուստի՞ իցեն այն-չափ սպիտակ:

ԺԴ

Դարձեալ բախտաւորութեանց և շուառութեանց՝ դաստեղան զնեն պատճառս. որպէս թէ աստեղատունք ինչ իցեն, և ըստ դիպելոյ պատ-ճառաւորաց աստեղացն յաստեղատունսն՝ նոյնպիսիք և ծնունդքն լի-նիցին:

Մինչ զեռ առիծն²⁰⁶, ասեն, յաստեղատանն իցէ՛ և ծնանիցի որ, թաղաւոր լինելոց է. և մինչ զեռ եզն²⁰⁷ է՛ և ծնանիցի որ, հօր և բարն-նշան դալոց է. և մինչ զեռ խոյն է՛ և ծնանիցի որ, մեծատուն լինելոց է. և²⁰⁸ որպէս նայն թաւ և ասուեղ է. և չորժամ կարիճն է՛ և ծնանիցի որ, շար և մեղանշական լինելոց է*: Եւ այլքն ևս այլոց ազդի ազդի իրաց պատճառք լինին: Որպէս թէ չորժամ Կոռնոսն²⁰⁹ յաստեղատունն մտա-նիցէ²¹⁰, թագաւոր մեռանի. որ եղևն իսկ երկիցո, որպէս ասենն, առ թէ՛ողոսի կայսերք. և բաղեայքն պնդեալ էին՝ թէ²¹¹ մեռանի թագա-ւորն, և նա ոչ մեռաւ, զի յամօթ լիցի սափասուտ արուեստգիտութիւնն:

Արդ նախ զայն ասացեն. ո՞՞ հհան զայնպիսի երկրական անուա-նրա՞ զգիշակեր և զխոտակերս չերկինս, զի պատճառք²¹² ծննդեան²¹³ մարդկան լինիցին*². զի որ որ պատճառ ծննդեան²¹⁴ կարիցէ լի-նել, նա ի վեր քան զնա՝ որոյ պատճառն է՛ պարտի լինել իմաստու-թեամբ: Արդ հասարակաց մտօք հայեցեալ, տեսցուք ո՞՞ ի վեր իցէ, մա՞րդն՝ որ անասնոյն տիրէ, թէ անասունն՝ որ մարդոյն ի հարկի կայ. և ոչ միայն ի հարկի կայ. այլ և կերակուր նորա է: Եւ գաղա-նացն զկէսսն փախստականս եղեալս տեսունեմք, և զկէսսն յան-տառախիտ մայրիս ամրացեալս²¹⁵ չորժամ զբարբառ միայն մար-դոյն յսիցեն: Քանզի գահ և զերկիւզ մարդոյն՝ արկեալ է արարչին ի վերայ գազանացն և սողնոցն և անասնոցն և թռչնոց, վասն առաւել

Բայց նրանց հերքում են պատերազմական անցքերը, երբ մեկ օ-րում բյուրավոր մարդիկ են կոտորվում՝ այլևայլ հասակներով, սմանք մատաղահաս, սմանք երիտասարդ, սմանք էլ կատարյալ ծեր հասա-կում: Նրանց ծնունդները նույն ժամին շին եղել, իսկ մահը միաժամանակ է լինում:

Եվ, բացի դրանից, եթե ծնունդների պատճառն աստղերն են, ին-չո՞ւ հնդիկները²⁰⁹ մեջ ոչ որ երբևէ սպիտակ շնմկեց, և ոչ էլ ուրիշ աշ-խարհներում՝ մի այնպիսի սեամորթ. մի՞թե չհասավ այնտեղ սպիտա-կարար աստղը, կամ ուրիշ աշխարհները՝ սևարար աստղը: Եվ հնդիկի տտամները որտեղի՞ց են այնքան սպիտակ:

ԺԵ

Դարձեալ՝ բախտաւորութեան ու թշվառութեանների պատճառք աստղերն են համարում, որպէս թե ինչ-որ աստղատներ գոյութիւն ու-նեն, և պատճառ դարձող ինչպիսի աստղեր որ հանդիպում են յայ աստ-ղատներում, (այդ ժամանակ) նույնպիսի էլ ծնունդներ են լինում:

Ասում են՝ երբ աստղատանը առյուծն²⁰⁰ է, և (այդ ժամանակ) մարդ է ծնվում, նա թագաւոր է դառնալու. երբ ցույն է²⁰¹, և ծնվում է մեկը, նա հօր ու բախտաւոր է լինելու. երբ խոյն²⁰² է, և ծնվում է մեկը, մե-ծատուն է լինելու, խոյի նման թաւ ու բրգոտ. իսկ կարիճի²⁰³ ժամանակ ծնվողը շար ու մեղասարած է լինելու: Եվ մյուսներն²⁰⁴ էլ ուրիշների հա-մար զանազան իրողութեանների պատճառ են լինում: Որպէս թե, երբ Կոռնոսը²⁰⁵ աստղատունը մտնի, թագաւոր կմեռնի, որը և, ինչպէս ա-սում են, երկու անգամ եղաւ թե՛ողոս կայսեր²⁰⁶ ժամանակ: Թեև աստ-ղագուշակները պնդել էին, թե թագաւորը կմեռնի, բայց նա չմեռավ, որպեսզի խայտառակվի այն սուտումուտ հնարագիտութիւնը:

Արդ՝ նախ թող այն ասեն. այնպիսի զիշատիչ ու խոտաճարակ երկ-րային անասուններն²⁰⁷ ո՞վ հանեց երկինք, որ մարդկանց ծննդյան պատճառ լինեն, քանի որ նա, ով կարող է մեկի ծննդյան պատճառք լինել, իմաստութեամբ պիտի բարձր լինի նրանից, որի (ծը-նընդյան) պատճառն է: Այժմ պարզ մտքով նայենք ու տեսնենք, թե ո՞րն է բարձր, մա՞րդը, որ տիրում է անասունին, թե՞ անասունը, որ ծառայում է մարդուն, և ոչ միայն ծառայում է, այլև նրա կենսակոչն է: Եվ տեսնում ենք, որ գաղանների մի մասը փախչում, մի մասն էլ թաքնվում է խիտ անտառներում (գտնվող) բներում՝ հենց որ լսում են մարդկային ձայնը-որովհետև արարիչը մարդու ա՛նն ու երկյուղը զցնի էլ գաղանների, սո-ղունների, անասունների և թռչունների վրա՝ նրան ասաւել պատվելու

* «Եւ մինչ զեռ եզն է... լինելոց է» հատվածը հմմտ. «Վեցարեայ», էջ 187, 13—188, 7 (ծան. հրատ.):

** «Ո՞վ եհան... մարդկան լինիցին» հատվածը հմմտ. «Վեցարեայ», էջ 188, 16—189, 1 (ծան. հրատ.):

զնա պատուելոյն. զորոյ և զարարածն նորանշան իմն ընծայեցուցանէ, թէ ստեղծ որպէս ձեռք, և փշեաց շունչ կենդանի որպէս թէ բերանով. և այնու, զի առաւել պատուական²¹⁶ ցուցանիցէ զնա, յայտ առնէ:

Այլ զի Աստուած ի յօգապատ մարմնոց ի վեր է, այն յայտնի է ճշմարտից: Եւ եթէ վասն նորա եղին գազանքն և անասունքն, որպէս փորձ իրացն իսկ ցուցանէ, զիա՞րդ էր՝ զի յերկինս ելանէին և մարդկան ծննդեան պատճառք լինէին. որք այնչափ հեռի են ի կենդանութենէ, որչափ ճրագ մի՞ որ ի մարդկանէ կազմեալ իցէ լուսատու լինել տան ի գիշերի: Եւ չկենդանիքն զիա՞րդ կարիցին կենդանեացն պատճառ ծրնընդեան²¹⁷ լինել:

Այլ թէ չէին կենդանիք, ասեն, և ոչ գնայունք էին. բայց զի գնան, յայտ է՝ թէ կենդանիք են:

Արդ լուրիցեն. եթէ²¹⁸ ամենայն ինչ որ գնայուն է՝ կենդանի իցէ, ապա և ջուրք որ գնան՝ կենդանի համարեացին. և կրակ վասն շարժելոյն՝ կենդանի կարծեսցի. և օդք և հողմք վասն շնչելոյն՝ կենդանի հաշուեացին. և տունկք և խոտոց բոյսք, որ թէպէտ յամրագնացք են, սակայն աճելովն երևին՝ թէ գնայունք²¹⁹ են. և արդ որպէս ոչ ամենայն գնայուն՝ կենդանութիւն մտաւոր և բանաւոր ունի, նոյնպէս և ոչ արեգակն, և ոչ լուսին և աստղք, և ոչ երկինք իսկ՝ ընդ որով նոքա շրջին՝ կենդանութիւն ինչ մտաւոր և բանաւոր ունին: Այլ երկինք և երկիր անօթք ետեղակայք են հաստատեալք յարարչէն, ունել ամփոփ ընդ ինքեամք՝ գամենայն՝ որ ի միջի նոցա է. և լուսաւորքն իբրև ճրագունք լուցեալք, վասն զիսուարն ի միջոյ մեծի տանս փարատելոյ: Եւ են հարկաւորք բնակաւորք, հրամանաւ արարչին իրեանց, ի վայելս ամենայն կենդանեաց. և իրեանց ինքեանք²²⁰ չեն, քանզի ոչ գիտեն՝ թէ իցեն և թէ չիցեն: Որպէս և երկինք և երկիր և ջուրք և փայտք և քարիք են վասն որոց եղինն, և իրեանց ինքեանք չեն.՝ քանզի ոչ գիտեն՝ եթէ իցեն և թէ չիցեն, այնու զի չեն մտաւորք և բանաւորք:

Դարձեալ, որպէս ասենն, թէ յորժամ առիծն²²¹ իցէ յաստեղատանն՝ թագաւոր ծնանելոց է. թէ այնպէս էր, բաղում անգամ բաղում թագաւորաց պարտ էր ծնանել. զի ոչ մի միայն ծնանի՝ յորժամ առիծն²²² յաստեղատանն իցէ, այլ բազումք:

Համար: Նրա ստեղծումն էլ զարմանալի ձևով է ներկայացնում, այսինքն թէ՛ այնպես ստեղծեց՝ որպէս ձեռքով, (նրա մեջ) կենդանութեան շունչ փշեց՝ որպէս բերանով: Եվ զրանով հայտնի է դարձնում, որ նրան ստավել պատվական է ցույց տալիս:

Իսկ որ աստված անդամակազմ մարմիններից վեր է, դա հայտնի է ճշմարտասերներին: Եվ եթե, ինչպես իրողութունների փորձն է ցույց տալիս, գազաններն ու անասունները մարդու համար ստեղծվեցին, ինչպե՞ս կլինեն, որ (նրանք) երկինք բարձրանային ու մարդկանց ծննդյան պատճառ դառնային: Աստղերը կենդանութեանից այնքան են հեռու, որքան ճրագը, որ մարդկանց կողմից պատրաստված է՝ գիշերը տանր լույս տալու համար: Եվ ոչ կենդանիները ինչպե՞ս կարող են կենդանիների ծննդյան պատճառք լինել:

«Բայց եթե (աստղերը) կենդանիներ չլինեին,— ասում են,— շարժուն չէին լինի, իսկ քանի որ շարժվում են, պարզ է, որ կենդանիներ են...»

Այժմ թող լսեն, եթե ամեն շարժուն բան կենդանի լինի, ապա ջրերն էլ, որ հոսում են, կենդանի պիտի համարվեն, կրակը ևս, շարժվելու պատճառով, կենդանի պիտի կարծվի. օդն ու քամիները, փշելու պատճառով, կենդանի պիտի հաշվվեն. այլև (կենդանի պիտի համարվեն) տունկերն ու խոտաբույսերը, որոնք թևե դանդաղորթաց են, սակայն իրենց աճմամբ շարժուն են երևում: Այսպիսով ինչպես որ ամեն շարժվող մտային ու հոգեկան կենդանութուն շունչի, նույնպես էլ ո՛չ արեգակը, ո՛չ լուսինը, ո՛չ աստղերը և ո՛չ իսկ երկինքը, որտեղով նրանք շրջում են, մտային ու հոգեկան կենդանութուն չունեն: Այլ երկինքն ու երկիրը անշարժ անոթներ են՝ հաստատված արարչի կողմից, տեղավորելու այն ամենը, ինչ կա իրենց մեջ. և լուսատուները, որպէս վառված ճրագներ, այս մեծ տան միջից²²³ խավարք հեռացնելու համար են: Նրանք պետքական բնակավորներ են՝ (սահմանված) իրենց արարչի հրամանով՝ բոլոր կենդանիների վայելքի համար և իրենք իրենց համար չեն, որովհետև չգիտեն՝ իրենք գոյութուն ունե՞ն, թե ոչ: Այդպես էլ երկինքը, երկիրը, ջրերը, փայտերը և քարերը (նրա համար են), ինչի համար որ ստեղծված են և իրենք իրենց համար չեն, որովհետև չգիտեն՝ գոյութուն ունե՞ն, թե ոչ, քանի որ մտավոր ու բանական չեն:

Դարձյալ՝ նրանց ասելով երբ առյուծը լինի աստղատանը, թագավոր է ծնվելու: Եթե աչդպես լինեն, շատ անգամ բազմաթիվ թագավորներ պիտի ծնվեին, որովհետև երբ առյուծն աստղատանն է գտնվում, ոչ թե լուկ մեկ, այլ բազմաթիվ մարդիկ են ծնվում:

* ընդ ինքեամք (էջ 91):

Եւ եթէ արգարև առիւծն²²⁰ էր պատճառ ծննդեան թագաւորաց, ապա ոչ թագաւորի որդի թագաւոր լինէր, այլ ոչ ուրուք և դիպէր ծնունդն մտանելոյ առիւծուն²²¹ յաստեղատունն: Իսկ եթէ տեսանեմք՝ եթէ թագաւորի որդի թագաւոր լինի, որպէս Գաթալ որդի²²² Սաղոմոն ի հօրն աթոռ նստաւ, և նորա որդին ի նորա աթոռ*, և մի ըստ միոջի կարգ թագաւորացն Յուդայ ձգեցաւ մինչև ցմակարէացիան: Նոյնպէս զասորիստանեայցն և զբաբելոնացոցն²²³ որդի ի²²⁴ հօրէ աւանուի²²⁵ կարգաւ զթագաւորութիւնն: Որպէս և ի Սասանայն ումեմնէ՝ սասանականքն որդի ի հօր, կարգաւ տալն մինչև ցայսօր զթագաւորութիւնն սասանականացն. և շրջաւ առիւծն²²⁶ չերկինս մտեալ յաստեղատունն, զի զթագաւորութիւնն յայլ ազգ ուրեք կարասցէ, փոխել չերկրին արեւելոյ:

ԺԵ

Եւ յայտ է՝ թէ որպէս թագաւորութեանն չէ ստաղն պատճառ, նոյնպէս և ոչ զօրութեանն, և ոչ մեծատուն տանելոյ. մանաւանդ իսկ զի տեսանեմք զմեծատունս աղքատացեալս, և զաղքատս մեծուցեալս: Մի՛ թէ²²⁷ զա՛յն ևս կարիցեն ասել՝ թէ մի և նոյն աստղ մեծութեան և աղքատութեան կարէ պատճառ լինել և զօրութեան և տկարութեան. բանցի և զհօրս երբէք երբէք տկարացեալս տեսանեմք, և զտկարսն զօրացեալս. և զչարսն զղօնացեալս, և զզոսնս շարացեալս: Եւ ո՛ր իցէ աչն, զոր ասենն, եթէ որ²²⁸ ինչ ի ճակատագրին գրեալ է հրամանացն, այնմ չէ հնար վրիպել. այլ որ փաստորն գրեցաւ՝ փաստոր է, և որ չուտոն՝ չուտ, և որ հրամանանքն իցեն և յումմէ²²⁹ հրամանքն, ըստ այնմ և մեռանին. և վրիպել չէ հնար ի սահմանելոյ հրամանէն:

Ո՞ հրաման տկար, և անզօր սահման, զոր և զոգրն և տաղտակքն կարեն խախտել, յորժամ ի վերայ հասեալ՝ զումն յընչից²³⁰ և յարեւ արկանիցեն: Եւ եթէ ի սահմանելոյ ինչ հրամանէ իրքն զործիցին, չէ սլարտ՝ ոչ թագաւորաց մահու հրաման տալ, և ոչ զատաւորաց բերել և սպանանել զմարդասպանն. որք զպատահասն ի վերայ անելով յայտ առնեն՝ թէ ոչ ըստ սահմանելոյ ինչ հրամանացն եղանին²³¹ մեղքն մեղանշականացն, այլ ի բռնաւորութենէ²³² շարագործութեանն:

Եւ կամ յորժամ հէն յաշխարհ արշաւիցէ՝ տեռազերծ առնել և կոտորել զմարդիկ, մի՛ զօրս ժողովեցեն, և մի՛ զունդս առ զունդս կազմեցեն՝ հանելոյ դճէնն յաշխարհէ. այլ²³³ իրաւունս սացեն՝ թէ հրա-

* «Կարմեալ... նորա արոտ» հետվածը հմտաւ, «Լեզուորեալ» էջ 192, 18--193, 4 (ծան. հրատ.):

Եվ եթէ իսկապէս առյուծը լիներ թագաւորների ծննդյան պատճառ, ապա թագաւոր կգառնար ոչ թէ թագաւորի որդին, այլ նա, որի ծնունդը կգուգադիպեր առյուծի՝ աստղատունը մտնելուն: Բայց մենք տեսնում ենք, որ թագաւորի որդին է թագաւոր գառնում, ինչպէս Գաթալ որդի Սաղոմոնն²²⁹ իր հօր աթոռը նստեց, նրա որդին էլ՝ նրա աթոռը, և այսպէս հաջորդաբար Հուդայի²³⁰ թագաւորների շարքը ձգվեց մինչև մակարայեցիները: Նույնպէս և ասորեստանցիների ու բաբելոնացիների թագաւորութիւնը կարգով ժառանգում էին հորից որդի: Ինչպէս նաև ոմն Սասանից Սասանյանները²³¹ հորից որդի կարգով ստացան թագաւորութիւնը՝ մինչև այսօր. իսկ երկնքում առյուծն աստղատունը մասն չեղա՞ւ, որ կարողանար արեւելյան երկրում թագաւորութիւնը ուրիշ ցեղի փոխանցել:

ԺԵ

Եվ պարզ է, որ աստղը չէ պատճառ ինչպէս թագաւորութեան, այնպէս էլ հօրութեան կամ հարստութեան, մանաւանդ որ տեսնում ենք հարստաներին աղքատացած և աղքատներին՝ հարստացած: Մի՛ թէ այն էլ կարող են սակ, որ միևնույն աստղը կարող է և՛ հարստութեան ու աղքատութեան, և՛ զորեղութեան ու անզորութեան պատճառ լինել. բանի որ հորերեքին ես տեսնում ենք հաճախ անզօրացած ու անզորներին՝ զօրեղացած, ինչպէս և շարերին՝ խելոքացած, խելոքներին՝ շարացած: Եվ որտե՞ղ է մնում այն, որ ասում են, թէ ինչ որ ճակատագրով գրված է, անհնար է, որ վրիպի. այլ «փառավոր» գրվածը փառավոր է, եսկ «թշվառ»-ը՝ թշվառ: Եվ ճակատագրով որտեղ կամ ում ձեռքով (մեռնելը) վճռված է, ըստ այնմ էլ (մարդիկ) մեռնում են. հնարավոր չէ սահմանված ճակատագրից շեղվել:

Ո՞ տկար ճակատագիր և անզօր վճիռ, որ զօրերն ու ավագակներն էլ կարողանում են խախտել, երբ հարձակվելով՝ մարդուն կողոպտում ու սպանում են: Եվ եթէ դիպքերը պիտի կատարվեն ճակատագրի ինչ-որ սահմանումով, (այսպ) ո՛չ թագաւորները պիտի մահավան հրաման տան, ո՛չ էլ զատաւորները պիտի տանջեն ու սպանեն մարդասպանին: (Այն-ինչ) նրանք պատիժ սալով հայտնի են դարձնում, որ հանցաւորների շանցանքները ոչ թէ ճակատագրի ինչ-որ սահմանումով, այլ շարագործ բռնութեամբ են լինում:

Եվ կամ՝ երբ ավագակախումբը արշավում է երկիրը՝ մարդկանց կողոպտելու և կոտորելու համար, թող զորք չհավաքեն ու իրար ետեկց գնդեր շկազմեն՝ Երկրից ավագակներին դուրս բերու համար, այլ թող

մանք են աշխարհին ի հինկ կոտորել, մեր բնդէ՞ր դառնացիմք ընդդէմ հրամանացն. այլ զումարելով զգօրսն և հանելով զթշնամին յաշխարհէ, ցուցանեն՝ եթէ ոչ ըստ սահմանելոյ ինչ հրամանի կոտորածքն գործիցին, այլ ի բանաւորութենէ հինին՝ որ հկեալ ժլատութեամբ կոտորէր աշխարհ, և մերկանայ յընչից²³⁷ և յստացումածոց²³⁸:

ԺԶ

Բայց դայն ևս դիտել պարտ է՝ թէ^{238ա} դամենայն ինչ զվնաս, որ ի վնասակարաց գործիցի, յառաջագոյն գիտէ Աստուած:

Եւ եթէ դիտէ՝ ասեն, զվնասս՝ որ գալոց են ի վերայ մարդկան, բնդէ՞ր ոչ արգելուցու:

Եթէ ո՛րչափ վնասս արդիւու Աստուած ի մարդկանն՝ այն ոչ ամենեցուն յայտնի է, այլ նմա միայն՝ որ գամենեցուն²³⁹ զխնամս ըստ իւրաքանչիւր պիտոյից բաշխէ: Կարճէ երբէք և զվնասս վնասակարացն, զի մի՛ այնպէս երևեսցի՝ թէ չկարիցէ արդեւոյ զվնասնս Գարձևայ թուլացուցանէ և վնասակարին՝ յազեցուցանել զկամս իւր յընկերին²⁴⁰, զի մի՛ թուիցի ընդ հարկու վարել զբանաւորսն, այլ զի յիւրաքանչիւր գործոց անցնիւր հանդէսք երևիցին:

Եւ կանխապէս գիտէ գամենայն, և կանխազիտութիւնն չէ պատճառ չարեաց: Քանզի և ոչ յորժամ տեսանիցէ որ զընկեր²⁴¹ իւր ընդ լպիրժ տեղիս գնացեալ, և ասիցէ՝ թէ զյորելոց է, նա ինչ եղև պատճառք զյորման ընկերին²⁴²: Եւ ոչ, յորժամ ընդ սաղակուտ տեղիս զիմեալ զընկերն²⁴³ որ տեսանիցէ, և ասիցէ՝ թէ եղիտն դոսանէ, նա ինչ իցէ պատճառք վնասուն: Եւ ոչ յորժամ զազնուականի ուրուք զորդի յաղակատանքս հասեալ տեսանիցէ որ²⁴⁴, և ասիցէ՝ թէ²⁴⁵ կորուսանելոց է զինչըսն²⁴⁶ հայրենիս, նա ինչ իցէ պատճառք վատնելոյ ընչիցն: Եւ յիշատակս և ոչ Աստուծոյ յառաջդիտութիւնն է պատճառք բարեաց կամ չարեաց:

Գիտէ Աստուած կանխապէս գամենայն. այլ է ինչ՞ դոր կամի, և է էնչ՞ դոր ոչ կամի: Կամեցաւ ածել ջրհեղեղ, և ոչ իւր այն կամք էին՝ թէ ջրահեղեղաւ մարդիկ և անասուն առ հասարակ սատակիցին, այլ անարժան խառնիցն ազդին յանդգնութիւնն ած զնա յայն՝ առնել զոր ոչն կամէր որպէս ինքն իսկ ուխտէ մարգարէին՝ թէ ոչ կամիմ զմահ մեղաւորին, այլ զդառնայն նորա և զկեալ:

պատճառարանն, թե՛ «երկրի ճակատագիրն է ավազակից կոտորվել: մենք ինչո՞ւ պիտի դեմ գնանք ճակատագրին»: Բայց գորքեր գումարելով և երկրից թշնամուն դուրս վնդդելով՝ ցույց են տալիս, որ կոտորածները ճակատագրի ինչ-որ սահմանումով չեն տեղի ունենում, այլ՝ ավազակի բռնութեամբ, որը գալով անհագարար կոտորում է ժողովրդին, զրկում ունեցվածքից:

ԺԶ

Բայց այն ևս պետք է իմանալ, թե աստված նախապէս դիտե ամեն մի վնաս, որ կատարվում է վնասակարների կողմից:

«Իսկ եթէ, — ասում են, — գիտե վնասները, որ վրա են հասնելու մարդկանց, ինչո՞ւ չի արգելում»:

Թե աստված մարդկանցից որքան վնասներ է վանում, հայտնի է ոչ բոլորին, այլ միայն իրեն, որ խնամք է բաշխում բոլորին՝ յուրաքանչյուրին իր կարիքների համաձայն: Երբեմն խափանում է վնասակարների վնասները, որ այնպես չթվա, թե չի կարող արգելել վնասները: Բայց նաև թույլ է տալիս, որ վնասագործը հազուրդ տա իր ցանկութեանը՝ բնկերոջ հանդեպ, որպեսզի չթվա, թե հարկադրանքով է կատարում բանականներին, այլ՝ որպեսզի յուրաքանչյուրի գործերից ամեն մեկի պատկերը երևա:

Եվ նախապէս գիտե ամեն ինչ, բայց կանխազիտութեամբ չարիքների պատճառ չէ: Քանի որ կրք մեկը տեսնի իր բնկերոջը լպիրժուն տեղերով քայլելիս և ասի, թե զյորվելու է, նա ընկերոջը զյորման պատճառ հո չի դառնա: Կամ՝ երբ մեկը տեսնի բնկերոջը դեպի ավազակներով լի տեղերը գնալիս և ասի, թե շարագործութեան կհանդիպի, հո ինքը վրնասի պատճառ չի լինի: Կամ էլ՝ երբ մեկը տեսնի մի ազնվականի որդու ցոփութեան հասած³⁰² և ասի, թե կորցնելու է հայրենական ունեցվածքը, ինքը հո ունեցվածքի վատնման պատճառ չի լինի: Այդպես էլ աստուծու կանխազիտութեամբ բարիքների կամ շարիքների պատճառ չէ:

Աստված նախապէս ամեն ինչ գիտե, բայց բան կա, որ կամենում է. բան էլ կա, որ չի կամենում: Ուղեց ջրհեղեղ բերել³⁰³, բայց նա չէր կամենում, որ ջրհեղեղով մարդիկ ու անասուններն ընդհանրապէս կոտորվեն, այլ նրանց անվաչել խառնակեցութեան հանդգնութեամբ նրան մղեց այդ բանին՝ անելու այն, ինչ որ չէր կամենում. ինչպես որ հենց ինքն է պնդում մարգարէի բերանով, թե՛ «Կամենում եմ ոչ թե մեղավորի մահը, այլ՝ նրա դարձի գալն ու ապրելը»³¹:

Կամէր՝ թէ չէր լանցուցեալ Ազամայ. և քանզի կանխաւ գիտէր զլանցաններն, յառաջագոյն պատուիրեաց²⁴⁷ նմա՝ շուտիկ ի պտղոյ ծառոյն. և զի ոչ անսաց հրամանին. չիրաւի պատժեցաւ: Կանխաւ գիտաց զՅակոբայ՝ թէ առաքինի լինելոց է, և զԵսաւու՝ թէ լանպիտանութիւնս կրոճանելոց է. և վասն այնորիկ մինչ չի ծնեալ էին, և մինչ չև մի ինչ բարի կամ շար գործեալ էին²⁴⁸, ասէ. զՅակոբ սիրեցի և զԵսաւ առեցի: Եւ յառաջագոյն հայեցեալ ի նախանձաւորութիւնն Յովսիւայ²⁴⁹ արքայի Յուդայ, ազգ²⁵⁰ արար կանխագոյն մարգարէին²⁵¹: Թէ յունելոց է ի նոցանէ թագաւոր, որ զկոսպաշտութիւնն որդոցն²⁵² Իսրայէլի եղծանիցէ: Եւ յառաջագոյն ծանուցեալ զազնուականութիւնն Կիրոսի պարսկի. Կանխաւ գուշակեաց՝ և թէ արձակելոց է զգերիս ժողովրդեանն: Եւ յայտ է՝ թէ²⁵³ կանխաւ գիտել առաւելութիւն է սքանչելի էութեանն:

ԺԷ

Ջրարին կամել և ոչ զշար՝ բարերարութիւն մարդասէր Ենոթեանն էր. յառաջագոյն հայեցեալ ի հետաւորութիւն Փարաւոնի, ասէ. ես խստացուցից զսիրտն Փարաւոնի:

Եւ թէ նա խստացոյց, ասեն, ընդէ՞ր ևճար հարուածովք²⁵⁴ դնա և զերկիրն եգիպտացոց²⁵⁵:

Այլ Առաքեալ մտանէ շատագով Տեառնն իւրոյ՝ թէ²⁵⁶ ոչ նա իւրատացոյց զՓարաւոն, այլ ինքն անձամբ զանձն: Եւ ասելն Աստուծոյ՝ թէ ես խստացուցի, այնպիսի ինչ է՝ որպէս որ յորժամ զընկեր²⁵⁷ իւր կամ զժառայ մեծարիցէ, և նա հպարտացեալ արհամարհիցէ զմեծարիչն. և նա ասիցէ՝ թէ վի՞ր դնեմ նմա մեղ, ես անձամբ արարի ինձ թշնամանա՝ զի ածի ի պատիւ զանարժանն: Նոյնպէս և զԱստուծոյն իմանալի է՝ թէ ես ներելովն իմով եղէ պատճառք խստանալոյն նորա, զի ոչ յառաջնումն աստակեցի զանդրանիկն նորա:

Այլ կամեցաւ, ասէ, Աստուած ցուցանել զբարկութիւնն իւր, և յայտորնի առնել զզօրութիւն իւր, զոր ած բազում երկայնմտութեամբ ի վերայ ամանոցն կազմելոց ի կորուստ: Ուստի յայտ է՝ թէ երկայնմտութիւնն Աստուծոյ եղն պատճառ խստութեան սրտին Փարաւոնի, այնու զի զվերջին հատուածսն²⁵⁸ յառաջնումն ոչ ած ի վերայ նորա:

Ուղում էր, որ Ազամը մեղք գործած չլիներ, և որովհետև նախապէս պիտեր, թե մեղք է գործելու, վաղօրոք պատվիրեց նրան՝ ծառի պտղից չուտել. բայց քանի որ (Ազամը) չենթարկվեց պատվիրանին, իրավացիորեն պատժվեց²⁰⁴, նախապէս իմացով (աստված), որ Հազորն սուրբնի է լինելու, իսկ Սասվն²⁰⁵ անպիտանութիւններով կործանվելու է. այլ պատճառով էլ, երբ դեռ նրանք չէին ծնվել ու քանի դեռ սրիէ բարի կամ շար բան չէին կատարել, ստաց՝ «Հակորին սիրեցի և Սասվին ատեցի»²¹: Եվ առաջուց տեսնելով Հուդայի թագավոր Հովսիայի²⁰⁶ նախանձախնդրութիւնը՝ մարգարէի միջոցով նախապէս ազդարարեց, թե նրանցից հլնելու է մի թագավոր, որը Իսրայէլի որդիների կոսպաշտութիւնը պիտի ջնջի²²: Եվ վաղօրոք գիտեանալով պարսիկ Կյուրոսի²⁰⁷ ազնվութիւնը՝ նախապէս գուշակեց, թե ազատելու է ժողովրդի գերիներին²³:

Պարզ է, որ նախապէս գիտեանալը նրա սքանչելի էութեան աստվածութիւնն է:

ԺԸ

Բարին և ոչ թե շար կամենալն էր (նրա) մարդասիրական բնավորութեան բարերարութիւնը: Վաղօրոք տեսնելով Փարավոնի բմբուսութիւնը՝ ասում է. «Ես խստացնելու եմ Փարավոնի սիրտը»²⁰⁸:

«Եվ եթե, — ասում են, — նա խստացրեց, ինչո՞ւ հարվածներ հասցրեց նրան ու եգիպտական երկրին»:

Բայց առաքյալը պաշտպան է կանգնում իր տիրուջը՝ (ասելով), թե ես չխստացրեց Փարավոնին, այլ Փարավոնն ինքը՝ իրեն: Եվ ասածու. «Ես խստացրի»²⁰⁹ ասելը այնպիսի բան է, ինչպես որ մեկը երբ իր բնակրոջը կամ ծառային մեծարում է, իսկ նա դռողանալով արհամարհում է մեծարողին, և սա ասում է՝ «Ինչո՞ւ եմ նրան մեղադրում, անձամբ ինքս ինձ համար նախատինք արեցի, որովհետև անարժանին պատվեցի»: Այսպէս էլ պետք է իմանալ ասածու մասին, (որի ասածը նշանակում է,) թե՛ «Իմ ներելով ես նրա խստանալուն պատճառ դարձաւ, որովհետև սկզբում չսպանեցի նրա առաջնեկին»:

«Բայց, — ասում է (առաքյալը), — աստված կամեցավ ցույց տալ իր բարեկամութիւնը և հայտնի գարձնել իր զօրութիւնը՝ մեծ ներողամտութեամբ վերաբերվելով կորուստի համար պատրաստված անոթների նկատմամբ»²¹⁰: Ուստի պարզ է, որ Աստուծո ներողամտութիւնը եղավ պատճառ Փարավոնի խստասրտութեան, որովհետև վերջին հարվածը նրան սկզբում չհասցրեց:

Այլ զի չէր քարացուցեալ Աստուծոյ զսիրտն Փարառնի, այնու²⁵⁹ իմանալի է՝ զի մերթ հաւանէր արձակել զժողովուրդն, և մերթ շահանէր: Եւ անօթս կազմեալս ի կորուստ ինքեանք զանձինս արարին, և ոչ Աստուած, զորմէ ասէն առաքեալ՝ եթէ կամի, զի ամենայն մարդիկ կեցցեն, և ի գիտութիւն ճշմարտութեան եկեսցեն: Եւ ո՛չ ապաքէն և եօքա յամենայն մարդկանէ չին:

Եւ ոչ որպէս ընդգիմակաց կողմն ասէ՝ եթէ ոչ ըստ կամել է, և ոչ ըստ ընթանալ, այլ ըստ Աստուծոյ ողորմելոյն. զի որում կամի՝ ողորմի, և որում կամի՝ խստանայ: Եւ ըմբերանեալ զգիմակաց կողմնն Երանելոյն²⁶⁰, ասէ. դու ո՛վ ես, ո՛վ մարդ, որ պահանջես պատասխանի յԱստուծոյ. եթէ և այնպէս ինչ էր, դու ո՛վ էիր՝ որ համարս պահանջէիր յԱստուծոյ. մի թէ ասիցէ՞՜ կան ցբրուտն՝ թէ ընդէ՞ր այդպէս ստեղծեք զիս: Բայց զի ոչ այնպէս է, նորին իսկ ի նմին թղթի գրեալ՝ ասէ. թէ²⁶¹ որում կամիք՝ ընծայեցուցանէք զանձինս ձեր ի հնազանդութիւն, եթէ արդարութեան, և եթէ հնազանդութեան մեղաց: Եւ առ Տիմոթէոս գրեալ՝ ասէ. եթէ ոք սրբէ զանձն իւր, եղև նա անօթ կազմեալ պիտօնացու ի գործ տեսան իւրոյ: Եւ մարգարէն ասէ, եթէ ախորժեսցիք և լուիջիք ինձ, զբարութիւն երկրի կերիջիք:

Եւ այսու ամենայնիւ և այլովք բաղմօք յայտ է՝ եթէ ոչ նա անօթս բարկութեան կազմէ ի կորուստ, և ոչ անօթս ողորմութեան ի փառս, այլ ինքեանք զանձինս կամ ի կորուստ կամ ի փառս: Եւ զի չիք ակնատութիւն առ ի յԱստուծոյ, ասէ. միթէ՞ Հրէի՞ց միայն Աստուած²⁶² իցէ՞ և հեթանոսաց ոչ. այո՛ և հեթանոսաց. զի նոյն Աստուած է՝ որ արդարացուցանէ զթլփատութիւնն հաւատովք, և զանթլփատութիւնն նովին հաւատովք: Եւ դարձեալ՝ թէ զորս կոչեաց ոչ միայն ի Հրէից, այլ և ի հեթանոսաց: Եւ այլուր՝ թէ մի է Տէր, և մի հաւատ, և մի մկրտութիւն, և մի Աստուած ի վերայ ամենեցուն և ընդ ամենեսեան, և ամենայնիւ:

Դարձեալ՝ յառաջագոյն սպառնացեալ գերութիւն ժողովրդեանն, տխտէր՝ թէ ես խօսեցայ, արդ արարից և ոչ զարձուցից: Եւ ոչ թէ իւր այն կամք էին, այլ նոցա ամպարշտութիւնն²⁶³ ած զնա յայն՝ որ ոչն կամէր: Եւ եթէ ի նմին հետտութեան յետ սպառնալեացն՝ նոցա չէր աղուացեալ²⁶⁴, ոչ մատնէր զնոսա ի ձեռն թշնամեացն: Կով համարէր զիւր բանսն շրջել, քան զնոսա ի ձեռս այլազգեաց մատնել. որպէս ի

Իսկ թե աստված Փարավոնի սիրտը չէր քարացրել, դա պետք է հասկանալ նրանով, որ երբեմն համաձայնվում էր ազատել ժողովրդին, երբեմն էլ չէր համաձայնվում: Եվ կորուստի համար պատրաստված անոթների իրենց իրենք գարձրին, ոչ թե աստված, որի մասին առաքյալն ասում է, թե՛ «Կամենում է. որ բոլոր մարդիկ փրկվեն ու ճշմարտությունը ճանաչելու գան»²⁵⁹: Եվ չէ՞ որ նրանք էլ այդ «բոլոր մարդկանցից» էին:

Եվ այնպես չէ, ինչպես հակառակորդ կողմն է ասում, թե (մարդկանց) կամեցողությամբ կամ վարվեցողությամբ չի լինում (դա), այլ՝ աստուծու ողորմությամբ²⁶⁰, որովհետև որին կամենում է՝ ողորմում է, որին կամենում է՝ խստանում է²⁶¹: Եվ երանելին, պապանձեցնելով հակառակորդ կողմին, ասում է՝ «Դու ո՛վ ես, ո՛վ մարդ, որ պատասխան ես պահանջում ասածուց. եթե այնպես էլ եղած լիներ, դու ո՛վ էիր, որ հաշիվ պահանջեիր ասածուց. մի՞թե կավք բրուտին կասի, թե՛ «Ինչո՞ւ այդպես ստեղծեցիր ինձ»²⁶²: Բայց որ այդպես չէ, (այդ մասին) հենց նա, նույն թղթի մեջ գրելով, ասում է՝ «Դուք ում որ կամենում եք, ձեր անձը նվիրում եք՝ ծառայելու թե՛ արդարության, թե՛ մեղքի»²⁶³: Եվ Տիմոթեոսին²⁶⁴ գրելով, ասում է՝ «Եթե մեկը մաքրում է իր անձը, նա դառնում է պատրաստի պիտանի անոթ՝ իր տիրոջ գործի համար»²⁶⁵: Մարգարեն էլ է ասում՝ «Եթե ախորժեք և ինձ լսեք, երկրի բարիքները կուտեք»²⁶⁶:

Այս բոլորով և ուրիշ շատ բաներով հայտնի է, թե նա (աստված) չէ, որ (մարդկանց) բարկության անոթներ է պատրաստում կորուստի համար, ոչ էլ ողորմության անոթներ՝ փառքի համար, այլ իրենք են իրենց (մղում) կամ կորուստի, կամ փառքի: Եվ որ Աստված կողմնակալություն չունի, (առաքյալը) ասում է՝ «Մի՞թե աստված միայն հրեաներին է և հեթանոսներին չէ. այո՛. հեթանոսներին էլ է, որովհետև նույն աստվածն է, որ արդարացնում է թլփատությունը՝ հավատով և անթլփատությունը՝ նույնպես նույն հավատով»²⁶⁷: Դարձյալ (ասում է), թե՛ «Որոնց կանչեց (որպես բարկության ու ողորմության անոթներ), ոչ միայն հրեաներից, այլև հեթանոսներից էին»²⁶⁸: Մի այլ տեղ էլ (ասում է), թե՛ «Կա մեկ տեր, մեկ հավատք, մեկ մկրտություն և մեկ աստված՝ բոլորի վրա, բոլորի հետ ու բոլորի մեջ»²⁶⁹:

Դարձյալ՝ ժողովրդին առաջուց սպառնալով գերությամբ՝ հաստատապես ասաց, թե՛ «Ես խոսեցի և այժմ կանեմ ու (ասածս) ետ չեմ վերցնի»²⁷⁰: Դա ոչ թե իր կամքն էր, այլ նրանց ամբարշտությունը նրան մղեց այդ բանին, որն ինքը չէր կամենում: Եվ սպառնալիքից հետո եթե նրանք նույն անհնազանդությամբ չնենգավորվեին, նրանց չէր մատնի թշնամիների ձեռքը: Բարվոք կհամարեր իր խոսքերը փոխել, քան

նինուէացոցն²⁶⁵ ապաշխարութիւնն հայեցեալ, ոչ կործանեաց զքաղաքն:

Դարձեալ և գերեմիա յառաջագոյն նկատեալ՝ ասէ, մինչ չև նկարեալ էիր յորովայնի, ծանեայ զքեզ: Ծանեայ զքեզ, ասէ. զի ցուցցէ՝ եթէ յառաջագոյն զիտէր թէ որպիսի²⁶⁶ որ լինելոց է. և դրոշմեաց զնա ընդ սուրբս այնու՝ զոր ասէ, թէ մինչ չև ելեալ էիր չարգանդէ, սրբեցի զքեզ, և մարդարէ ազգաց ետու զքեզ:

Նոյնպէս և զՍամուէլ և զՅովաննէս և զՊաւղոս. որպէս և ասէ իսկ՝ թէ ընտրեաց²⁶⁷ զիս յորովայնէ մօր իմոյ աւետարանել զՈրդին իւր ինև. և զամենայն իսկ սուրբս, որպէս ասէ Առաքեալ՝ թէ զորս յառաջագոյնն ճանաչէր. յառաջագոյն սահմանեաց կերպարանակից լինել պատկերի Որդոյն²⁶⁸ իւրոյ: Եւ զարձեալ՝ թէ ընտրեաց²⁶⁹ զմեզ յառաջ քան զլինելն աշխարհի:

Եւ զի բարեաց կամեցող է Աստուած, ուսուցանէ Տէր մեր յասելն՝ թէ այս են կամք Չօր իմոյ, որ չերկինս է, զի ամենայն որ տեսցէ զՈրդի և հուսատուցէ ի նա, լնկայցի²⁷⁰ զկեանսն յախտենից: Եւ զարձեալ՝ թէ լմ կերակուր այն է, զի արարից զկամս Չօր իմոյ. և այս են կամք Չօր լմոյ. զի պամենայն զոր ետ ցիս Հայր²⁷¹ ոչ կորուսից ի նմանէ. այլ յաբուցից զնա յաւտին յեանում:

Արդ կամի՞ զի ամենեքեան որ հուսատան յՈրդի, մի՞ կորիցին. այլ զի յարիցին յաւտին յարութեան: Եւ գործն յարութեան յետ ազգաց բազմաց լինելոց է: Բայց Աստուած զբարութ²⁷² կամոն և ունէր ի բնէ, և ունի. և ոչ են եկամուտ ի նա կամքն, այլ բնակաւորք ըստ անճառ բարեյաթութեանն: Եւ որպէս յառաջագոյն ասացաք, իւր կամքն միշտ բարեախորժք, և կամի՞ զի և իւր բանաւոր արարածքն ցանկացողք բարեաց և զործօնեայ՝ արդարութեան լինիցին:

Բայց բանզի գիտէ՝ թէ կէսք զան ըստ կամաց նորա, և կէսք ոչ զան, վասն այնորիկ զկիսոցն առաքինութիւն՝ վասն զայս ի բարութ նախանձ յորդորելոյ՝ անզատին յորովայնէ քարոզէ. նոյնպէս և զայլոցն զանպիտանութիւն. իբր ոչ թէ ինքն զամն յորովայնէ անպիտան ստեղծանիցէ, և զամն պիտանի: Եւ թէ այնպէս ինչ էր, զի՞ պիտոյ էր զպիտանին զովիչ և զանպիտանն պարսաւել, թէ ինքն արարիչ է պիտանութեանն և անպիտանութեանն. նա և ոչ մեղադիր պարտ էր լինել անպիտանութեան, թէ իւր զնա այնպէս ստեղծեալ էր յորովայնէ:

* գործօնեայք (էջ 91):

նրանց մատենէ աշխարհիներին, ինչպէս որ նինվեացիների զշուումը տեսնելով՝ քաղաքը շարժանեց⁸¹²:

Դարձյալ՝ Երեմիային³¹⁴ սուաբուց նկատելով ասում է. «Երբ դեռ որովայնում կերպարանավորված չէիր, ճանաչեցի քեզ»³¹⁵: «Ճանաչեցի քեզ» է ասում, որպեսզի ցույց տա, որ սուաբուց գիտեր, թե ինչպիսի մարդ է լինելու. և սրբերի կողքին դրեց նրան՝ ստեղծվ, թե՛ «Երբ դեռ արգանդից դուրս չէիր եկել, մաքրեցի քեզ և արեցի ազդերին մաքրեալ»³²:

Այսպէս էլ՝ Սամվէլին³¹⁵, Հովհաննեսին³¹⁶ ու Պողոսին³¹⁷. ինչպէս որ (Պողոսն) ասաց, թե՛ «Մորս որովայնից ինձ ընտրեց, որպեսզի իր որդուն իմ միջոցով ավետարանի»³: Բոլոր սրբերին էլ, «որոնց սուաբուց ճանաչում էր, նախապէս սահմանեց կերպարանակից լինելու իր որդու պատկերին», — ինչպէս ասում է առաքյալը³⁴, Եվ զարձյալ, թե՛ «Մեզ ընտրեց աշխարհի ստեղծումից առաջ»³⁵:

Եվ որ աստված բարիքներ կամեցող է, դա ուսուցանում է մեր տերը, երբ ասում է, թե՛ «Երկնքում գտնվող իմ հօր կամքն այս է՝ սվ որ տեսնի որդուն և հավատա նրան, հավիտենական կյանք կստանա»³⁶: Դարձյալ, թե՛ «Իմ կերակուրն այն է, որ կատարեմ, իմ հօր կամքը»³⁷, և «Այս է իմ հօր կամքը՝ թե այն բոլորից, որոնց տվեց ինձ իմ հայրը, ոչ մեկին չկորցնեմ, այլ հարություն առնել տամ վերջին օրը»³⁸:

Այդպիսով (աստված) կամենում է, որ բոլոր նրանք, որոնք հավատում են որդուն, շարժեն, այլ հարություն առնեն հարության օրը: Իսկ հարության գործը բազմաթիվ սերունդներից հետո է լինելու: Բայց աստված բարի կամքը և՛ ի բնի ունի, և՛ ունի: Կամքը նրա մեջ չի մուծվել, այլ բնական է՝ նրա անճառ բարեբարության համաձայն: Եվ, ինչպէս վերն ասացինք, ինքը բարուն ախորժող կամք ունի և ուղում է, որ իր բանական արարածներն էլ բարիքներ ցանկացող ու արդարությանը ծառայող լինեն:

Բայց որովհետև գիտեմ, թե ոմանք ըստ իր կամքի են վարվում, ոմանք՝ ոչ, այդ պատճառով մի մասի առաքինությունը հենց արգանդից է հայտարարում՝ մյուսներին դեպի բարի նախանձը մղելու համար: Նույնպէս էլ ուրիշների անպիտանությունն (է հայտարարում): Զպետք է կարծել, թե ինքը մեկին արգանդից անպիտան է ստեղծում, մեկին՝ պիտանի: Իսկ եթե այդպէս լիներ, ի՞նչ անհրաժեշտություն կլիներ պիտանիին զովելու և անպիտանին պարսաւելու. չէ՞ որ (այդ դեպքում) ինքը կլիներ արարիչը պիտանիության ու անպիտանության: Նաև չպիտի դատապարտեր անպիտանությունը, եթե այն ինքն ստեղծած լիներ արգանդից:

հւ արդ յայտ է՝ Եթէ ասելն Աստուծոյ, թէ զՅակոբ սիրեցի և զԾաւ ասեցի, կանխաւ գիտել է՝ թէ սա սիրելի լինելոց է յիւրոց բարուց, և նա ատելի: Եւ զի յիւրոց բարուց եղև ատելի Ծաւ, ասէ Առաքեալ. մի՛ որ պոռնիկ կամ²⁷³ պիղծ իբրև զԾաւ, և մի՛ որ²⁷⁴ արմատ դառնութեան ի վեր երևեալ՝ զայլս նեղիցէ: Եւ յայտ արար՝ թէ յիւրոց կամաց եղև այնպիսի Ծաւ, և ոչ յԱստուծոյ ստեղծութեան²⁷⁵. որպէս և այլուր ասէ՝ թէ արար Աստուած զմարդն ուղիղ, և նորա խորհեցան խորհուրդ շարութեան: Եւ մարդաբէին ասէ. ևս անկեցի զբեզ որթ վայելուչ, և զիւրոց դարձար ինձ²⁷⁶ ի դառնութիւն որթի խոպանացեալ:

ԺԸ

Ուստի յայտ է՝ թէ Աստուած զգործութեան²⁷⁷ ամենեցուն զեղեցիկ գործէ. և ի բարութիւն և ի շարութիւն դառնալոյ զանձնիշխանութիւնն արար կամակար, զի յոր կողմն և կամիցի՝ կարող իցէ դառնալ. և բոս գործոցն և զհատուցումն նոյնպիսի անուցու. և մի՛ իբրև զանասուն վարիցի, որոց ոչ գործք ինչ բարիք կան, և ոչ հատուցման ակնկալութիւն, այնու զի անասունն է, և չգիտէ ընտրել²⁷⁸ զչար ի բարուց²⁷⁹ խորհրդիս, բայց ի բնական բարուցն. որովք յիշատակօք միայն վարի յօգտակարն²⁸⁰, և խորշի ի վնասակարէն:

Յորս են և ազգմունք ինչ բնականք՝ սրովք հանդերձեւոց իրիք իբրաց ազգ²⁸¹ լինիցի նոցա. որպէս ձիոյն՝ ի սմբակէն վարելոյ. և եղինն՝ շմերանի բնդ ալուց կողմն նստելոյ, և մօտ ի գարունն ընդ դրաց կողմնն դառնալոյ. և ծիծուան²⁸² յառաջ քան գաշունն ի ջերին տեղիս ի ծմերոց Լրթալոյ. և խորդոյն՝ իմանալ յառաջագոյն զձմերունս կարեորս, և վաղ ի մարմանդ տեղիս փութալոյ. և ճայից՝ վաղադոյն տարմատարմ շրջելոյ. և աղանեաց՝ համագունդ երամ երամ խաղալոյ. և ազուաւց՝ ի ծմակաց վաղադոյն ի ջերին տեղիս գնալոյ. և անպեցց՝ ի հետատանէ զգիշոյ ակունկելոյ դիտաւարութեան:

Եւ այլոցն ևս²⁸³ ամենայն անասնոց և թռչնոց, որպէս և մրջևան՝ յամբարանոյն պատրաստելոյ զկերակուր, և ընդ երկու զհատն կտրելոյ՝ զի մի բուսանիցի. և ի ջեր ժամանակս հանելոյ զկտիկն յորջէ անտի²⁸⁴ և ցամաքեցուցանելոյ*, մեղուաց²⁸⁵ զգուրս մեղուանոցացն յառաջ

* «Եւ այլոցն... ցանաքեցուցանելոյ» նստվածը հմմտ. «Վկասրեալ», էջ 299 14—300, 8 (մաս. հրատ.):

Ուրեմն պարզ է, որ երբ աստված ասում էր, թե՛ «Հակոբին սիրեցի և Ծաւին ատեցի»²⁸¹, նախապես գիտեր՝ նա իր բարքով սիրելի է լինելու, իսկ սա՛ն ատելի: Եվ որ Ծաւին իր բարքով ատելի դարձավ, աստուրյուն է ասում՝ «Ոչ որ Ծաւի նման թող պոռնիկ կամ պիղծ չլինի»²⁸²: Այլովիսով հայտնեց, թէ Ծաւին իր կամքով այնպիսին դարձավ, ոչ թէ ստատու ստեղծումով: Նույնպես և ուրիշ տեղ էլ ասում, թե՛ «Աստված մարդկանց ուղիղ ստեղծեց, բայց նրանք չար բան մտածեցին»²⁸³: Նաև մարդարևի միջոցով է ասում՝ «Ծա տնկեցի բեղ (որպես) վայելուչ որթ, իսկ դու ինձ համար ինչու՞ դարձար դառնություն, անբերրիացած որթ»²⁸⁴:

ԺԸ

Ուստի պարզ է, որ Աստված բոլորին որպէս կերտվածք զեղեցիկ է կերտում, բայց սահմանել է (նաև) ազոտակամությունը՝ դեպի բարին կամ զեպի շարք ինքնակամ թեքվելու համար, որպեսզի սվ որ կողմը ցանկանա՝ կարողանա շուտ գալ և բոս իր գործերի՝ համապատասխան հատուցում ստանա, շուպրի անասունի նման, որը ս՛չ բարի գործեր ունի, ս՛չ էլ հատուցման ակնկալություն, որովհետև անասուն է և չի կարող մտածելով շարք բարուց զանազանել, այլ բնական բարքով²⁸⁵ (է կողմնորոշվում), զրանով էլ միայն հիշողությամբ է առաջնորդվում զեպի օգտակարը և խորշում վնասակարից:

Նրանց մեջ²⁸⁶ կան նաև բնազդներ, որոնց շնորհիվ նրանք վրա հասնող ինչ-ինչ երեւոյթների ազդարարություն են ստանում: Ինչպես՝ ձին (ունի) սմբակով (գետիեր) փորելու²⁸⁷ (բնազդ), ելլը՝ ձմռանը (զոմի) խորքի կողմը նստելու և դարնան զեմ գուների կողմը դառնալու, ծիծուանը՝ աշնան գալուց առաջ զեպի տաք տեղեր ձմեռանոց գնալու, կոունկը՝ նախազգալով ձմռան խստությունները՝ վաղ զեպի մեղմ տեղեր շտապելու, ճայերը՝ ավելի վաղ խումբ-խումբ շրջելու, աղավնիները՝ համախմբված երամներով շարժվելու, ազոտիները՝ ծմակներից շուտով տաք տեղեր մեկնելու, անգղերը՝ հեռվից ուշագիր նայվածքով (նկատելու և) լիշի գնալու²⁸⁸:

Այնպես էլ մյուս բոլոր անասուններին ու թռչուններին (հատուկ են բնազդներ): Երինակ՝ մրջյունը ամառվանից նախապատրաստում է առտելիքը և հատիկը կարում է երկու մասի, որ շրուսնի, իսկ տաք ժամանակներում բնից հանում է կտրած հատիկն ու շորացնում. մեղու-

քան զցուրան ակամամոմով խնլոյ. և արջոյ՝ յառաջագոյն քան զձմեռն ի բայոց մտանելոյ. և էրէնոյ՝²⁸⁶ կանուխ ի լերանց ի դաշտ դիմելոյ. և եղջերուաց՝ գտակաւ զժամանակ խառնիցն իմանալոյ. և իշավայրաց քինացիոյ՝ զարու յաւանակս ի մատաղութեան կտրելոյ: Եւ այս ամենայն ազգեցութիւնք²⁸⁷ բնականք են յանտունսն, և ոչ խորհրդականք, որ յարարէն նոցա անկեալ են ի նոսա՝ առ ի յօժարելոյ յօգտակարն և յորշելոյ ի վնասակարացն:

ԺԹ

Եւ ոչ միայն յանասունսն են բնական ազգեցութիւնք²⁸⁸, այլ և ի մարդկան, որ խօսունք և իմաստունք են: Որպէս յորժամ ակն խաղայցէ, բնական ազգեցութեամբ²⁸⁹ վասն զնորոգ որ տեսանելոյ լինի՝ ասեն՝ նշանակ, որք այնմ ստէպ միտ դնեն: Յորժամ²⁹⁰ յերանս կամ յայլ անդամս միս խաղայցէ, նշանակ հեծանելոյ ուրուք է՝ ասեն, կամ հանդերձս աղնիս աղանելոյ, կամ սիրելոյն²⁹¹ պատահելոյ, կամ գան ըմպելոյ²⁹²: Նոյնպէս և յորժամ ոտն կծիցէ կամ ձեռն, մին՝ ասեն՝ ճանապարհի դնալոյ նշանակ է կամ անձրեւի, և միւսն՝ առնլոյ ինչ յումեքէ կամ տալոյ: Նոյնպէս և փնչելն, և լեզուին կծել, և բնական հարկանել, և ըմբանին կծել, ոչ եթէ յայտոյ իմեքէ լինի, այլ ի բնական ազգեցութենէ անախ՝²⁹³ զոր անկեալ է արարչին յանդամսն: Զի յորժամ ի խորհրդական զգուշութենէն զեղծիցի, բնական ազգեցութեամբն²⁹⁴ պատրաստարեսցի:

Եւ յօրանջելն²⁹⁵ և ձգտել, որպէս կարծեցին ոմանք, ոչ ի դիւէ լինի՝ այլ ի մեղկութենէ և թուլութենէ՝ մարմնոյն: Ուստի զստէպ յօրանջելն²⁹⁶ և ձգտելն՝ հմուտ բժիշկք ի մթերելոյ մաղասոց ասեն, զոր և փորձն իսկ յայտ առնէ. զի յորժամ ստէպ ոք յօրանջիցէ²⁹⁷, սարսափին գայ զոսկերօքն և քստմունք գնան ընդ անդամսն:

Եւ ոչ փնչելն ի հրեշտակէ, այլ կամ ի ցրտոյ՝ կամ վասն այլ իրիք բնական ազգեցութեան²⁹⁸, նա և յոգոցն հանել՝ երբեմն յիշատակաւ լինի, և երբեմն առանց յիշելոյ զոր: Եւ զի բնական ազգեցութիւնք²⁹⁹ են և ոչ ի դիւաց, յայտ անտի³⁰⁰ է՝ զի և յանասնոց բնութիւնս գտանին նոյնք: Եւ յոգոցն հանել՝ յորժամ ոչ զոր կամ զինչ ինչ բարի կամ զկարկա յիշելոյ լինիցի՝ բնական ազգեցութիւն³⁰¹ է, առ ամփոփելոյ զոմն ընդ երկիւղիս արարչին, և ճանաչելոյ զիւրոյ բնութեանն տկարութիւն: Եւ յորժամ յիշատակաւ լինիցի, կամ առ սիրոյ սիրելոյն³⁰² լինի, կամ

* ի թուլութենէ (էջ 91):

ներք, ցրտերն սկսվելուց առաջ, ակամամոմով փակում են փեթակները մուտքերը, արջերը, նախքան ձմռան գալը, քուն են մտնում. էրենները՝ շուտ լիններից դաշտերն են դիմում. եղջերուները ճշտիվ զգում են սուրճավորման ժամանակը. վայրի էշերը, նախանձով լցված, արու մտքակներին մատաղ հասակում ամլացնում են: Եվ այս ամենը անասունների մեջ ոչ թե պատակցական են, այլ բնազդներ են, որ նրանց արարչի կողմից հաստատված են իրենց մեջ՝ օգտակարին ձգտելու և վնասակարներից խուսափելու համար:

ԺԹ

Սակայն, բնազդներ կան ոչ միայն անասունների, այլև մարդկանց մեջ. որ խոտոզ և գիտակցող են: Օրինակ՝ երբ աշքը խաղում է, այդ բանին հաճախ հետամուտ եղողներն ասում են, թե բնազդով նոր մարդ տեսնելու նշան է: Երբ ազգերում կամ մարմնի այլ անդամների մեջ մկան է շարժվում, ասում են՝ (ձի) հեծնելու, կամ ընտիր հագուստներ նշանելու, կամ սիրելիին հանդիպելու, կամ ծեծ ուտելու նշան է: Նույնպես է, երբ ոտքն է քորվում կամ ձեռքը, ասում են՝ առաջինը ճանապարհ դնալու կամ անձրեւի, իսկ մյուսը՝ որևէ մեկից մի բան ստանալու կամ տալու նշան է: Այսպես էլ փոշտալը, լիզուն կծելը, ականջի կանչելը, կոկորդի քորվելը ոչ թե ինչ-որ ոգուց են լինում, այլ՝ բնազդից. որը արարիչը հաստատել է մարմնի անգամների մեջ, որպեսզի (մարդը) գիտակցական գգուշավորութեան թերացման դեպքում բնազդով պաշտպանվի:

Եվ հորանջելն ու ճապկտալը ոչ թե, ինչպես ոմանք կարծեցին, դիվից է լինում, այլ՝ մարմնի մեղկութեանից ու թուլութեանից: Այդ պատճառով հմուտ բժիշկները կարծում են, թե հաճախակի հորանջելն ու ճապկտալը լորձանյութի հավաքվելուց է, որը հենց փորձն էլ է ցույց տալիս, որովհետև երբ մեկը հաճախ հորանջում է, ոսկրերի վրա գող է գտնու, և մարմնի մասերով սարսուռ է անցնում:

Ոչ էլ փոշտալն է դեկից, այլ կամ ցրտից է, կամ ինչ-որ ուրիշ բնական ներգործությունից: Նաև հառաչելը երբեմն (որևէ բան կամ մեկին) յիշելով է լինում, երբեմն՝ առանց որևէ մեկին հիշելու. Եվ որ (պրանք) բնազդներ են ու դեկերից շեն, պարզ է նրանով, որ անասունների էութեան մեջ էլ կան նույն բաները: Եվ հառաչելը, երբ որևէ մեկին կամ ինչ-որ լարի բան կամ տառապանքը հիշելուց չի լինում, բնազդ է՝ մեկին աստժու երկյուղի ազգեցութեան տակ պահելու և (նրան) իր էութեան տկարությունը զգալ տալու համար: Իսկ երբ հիշելով է, (այդ դեպքում) կամ սիրելիի սիրուց, կամ անվայել գործերի ու վնասների համար զղջալուց

առ անարժանս ինչ և զվնասս աշխարհելոյ Որպէս յորժամ ի լրջեաց ծու-
լայցէ, գիշերական երազովքն ամփոփի քնդ երկիւղի:

Ի

Եւ երազոցն այլ և այլ պատճառք են: է ինչ՝ զոր ցերեկ ընդ բերան
ածիցէ մարդն, ի նոյն և ի դադարել մարմնոյն և ի բոցն գրադնուն
միաքն. և է ինչ՝ զոր բնաւ շիցէ ածեալ զմտաւ, և տեսանէ յերազի: Եւ
այնք երկու պատճառք են:

Կամ հաստատուն ինչ տեսանել իբր ընդ հայելի օրինակաւ՝ յԱստու-
ծոյ շնորհացն ազգեցութենէ՞³⁰³, վասն ի լաւութիւնս զմարդն յորդորելոյ,
և ոչ յայտ յանդիման ճշմարտութեամբ. որպէս Յովսեփայ՞³⁰⁴ և Դանիէլի
մեծամեծ իրաց տեսիլք յայտնեցան:

Եւ մի իմն* ի հակառակորդէն. քանզի նա անմարմին է, որպէս
շունչ մարդոյն անմարմին. և ածեալ կերպարանս կերպարանս առաջի
նկարէ, մերթ զկանաց՝ վասն ի ցանկութիւն գրգռելոյ, և մերթ զահադին
զազանաց և զսողնոց՝ վասն զարհուրեցուցանելոյ. որպէս և Յոբն ասէ՝
թէ և երազովք զարհուրեցուցանես զիս: Եւ բազում³⁰⁵ անգամ ի կանաց
կերպս եղեալ, զարտ խարէ յերազի. և է երբէք՝ յարանց կերպս զարձեալ,
զկանայս յանցուցանէ: Իբր ոչ եթէ արուական³⁰⁶ և իզական անդամք
կայցնն նորա, այլ խտղտեալ³⁰⁷ զաման ցանկութեանն՝ տայ հեղույ ի բաց
զարութիւնսն: Եւ ոչ յորժամ ի մարդ մտեալ իցէ, և յարուական կամ
յիզական բարբառս պատճառիցի, պարտ է հաւատալ՝ թէ արութիւն կամ
իզութիւն գուցէ նորա: Եւ ոչ յորժամ ցուցանէ՝ թէ ի գանէ կամ ի սրոյ
երկնշիցի, հաւատալի է. զի նմա գան՝ Աստուծոյ սաստն է, և սրբոց
շնորհք՝ զոր ի Հոգւոյն³⁰⁸ սրբոյ ունիցին: Կամ ի յարթութեան³⁰⁹ կամ
ի քաղցրաբուն հանգստեանն ցուցանէ՝ թէ ի գանէ և ի սրոյ երկնշիցի,
զի զմարդիկ յայն ապաստան արարեալ՝ ծուլացուցանիցէ խնդրելոյ յԱս-
տուծոյ զօգնականութիւնս. զոր և Տէրն իսկ յայտ արար ասելովն, եթէ
այս ազգ ոչ ելանէ՝ եթէ ոչ պահովք և աղօթիւք:

Եւ ոչ ամենայն թալանալ և ցնորել մարդկան ի դիւ է, այլ է՝ որ ի
մաղձոյ է, և է՝ որ ի մաղասէ, և է՝ որ յուղղոյն սնանալոյ, և է՝ որ ի

* Միւսն (եջ 92):

լ լինում: Ինչպես որ (մեկը,) երբ արթուն ժամանակ ծուլանում է, գի-
շերային երազներով երկյուղի մեջ է ընկնում...

Ի

Երազներն էլ դանազան պատճառներ ունեն: Դեպք է լինում, երբ
մարդ ցերեկը մի բան է մտքով անցկացնում, նույն բանով միաքն ըզ-
բաղվում է նաև մարմնի հանգստանալու ժամանակ, քնի մեջ, իսկ դեպք
էլ է լինում, երբ (այդ) բանի մասին բնավ մտածած չի լինում, բայց
երազում տեսնում է: Եվ դա երկու պատճառ ունի:

Կամ աստու շնորհների ազգեցությամբ որևէ հաստատուն բան
տեսնում են որպես հայելու մեջ, օրինակով և ոչ թե բացահայտ ճշմար-
տությամբ. (դա լինում է) մարդուն լավ բաների մղելու համար. ինչ-
պես Հովսեփին³²⁴ ու Դանիելին³²⁵ մեծամեծ երևույթների տեսիլներ երե-
վացին:

Կամ էլ³²⁶ (լինում է) հակառակորդից (դևից). քանի որ այն ան-
մարմին է, ինչպես որ մարդու. շունչ է անմարմին, ուստի դանազան
կերպարանքներ է պատկերում (մարդու աչքի) առջև. մերթ՝ կանանց
(կերպարանքներ)՝ ցանկություն գրգռելու համար, մերթ՝ ահուկի գաղան-
ների ու սողունների՝ զարհուրեցնելու համար. ինչպես և Հոբն է ա-
սում, թե՛ «Երազներով զարհուրեցնում ես ինձ»³²⁷: Եվ շատ անգամ կա-
նանց կերպարանքով երևալով՝ տղամարդկանց խարում է երազի մեջ.
Երբեմն էլ լինում է, որ տղամարդկանց կերպարանքի փոխվելով՝ կա-
նանց է մոլորեցնում: Նա ոչ թե արական ու իզական անգամներ ունի,
այլ ցանկության գործարանը խտղտելով՝ դուրս է թափել տալիս սերմը:
Եվ երբ մտած է լինում մարդու մեջ ու արականի կամ իզականի ձայնե-
րով է ներկայանում, չպետք է հավատալ, թե նա արուի կամ էգի հատ-
կություն ունի: Իսկ երբ ցույց է տալիս, թե ծեծից կամ սրից վախենում
է, չպետք է հավատալ, որովհետև նրա համար ծեծը աստու սաստն է
և սրբերի շնորհները, սուրբ հոգուց են ստանում: Կամ արթուն ժամա-
նակ և կամ քաղցր քնով հանգստանալիս ցույց է տալիս, թե ծեծից ու
սրից վախենում է, որպեսզի մարդկանց գրան ապավինել տալով՝ ծու-
լացնի աստուց օգնություն խնդրելու գործում: Եվ այդ մասին հենց տերն
է հորդորել՝ ասելով, թե՛ «Այս տեսակի դեք (այլ կերպ) դուրս ելնի, քան
պատ պահելով ու աղոթքով»³²⁸:

Եվ մարդկանց նվազելն ու ցնորվելը ամեն դեպքում դևից չի լինում,
այլ պատահում է, որ մաղձից է լինում, երբեմն լորձանյութից է լինում,
երբեմն՝ ուղեղի դատարկվելուց, երբեմն՝ ստամոքսի խանգարվելուց,

ստամոքսէ խանդարելոյ, և է՝ որ յորովայնէ խստանալոյ մինչև ցփրփրել անգամ և զաչս յեղեղուլ³¹⁰:

ԻԱ

Այլ յուղղոյն անանալոյ և ի մտաց իսկ անկանի մարդ, և խօսի ընդ որմս, և կագի ընդ հողմս: Ուստի բժիշկք յամառին՝ թէ բնաւ շիք դեւ որ ի մարդ մտանիցէ. այլ ցաւք են այն, և մեք դարմանովքն³¹¹ կարեմք բժշկել:

Այլ մեք զայն ոչ ասեմք. քանզի ճշմարիտ է մեզ բան Աւետարանին³¹², եթէ բազում դեւք, իբրև տեսանէին զՅիսուս, աղաղակէին և ելանէին ի մարդկանէ. և նա սաստէր ի նոսա և ոչ տայր խօսել նոցա. հանգերձ այլովք նոյնպիսեօք: Եւ լուսնոտքն որք³¹³ ասին, ոչ ևթէ լուսնոյ վնասեալ՝ այնպիսի կոչին, այլ դաս ինչ է դիւաց՝ որ ըստ լուսնոյ³¹⁴ յայտնին:

Եւ փորձել այնչափ իշխէ սատանայ, որչափ հրաման առնու: Եւ յայտ ի Յորայ փորձանացն է. զի եթէ ոչ նախ առ հրաման յկատուծոյ, ոչ ժտեցաւ փորձել զնա. և ի խոզից երամակէն, յոր ոչ իշխեցին մտանել դեւքն՝ ևթէ ոչ առին հրաման ի Տեառնէ:

ԻԲ

Այլ են ոմանք՝ որ վիճին, ևթէ բնաւ իսկ սատանայ ոչ փորձէ զմարդ: Այլ յանդիմանին յԱռաքելոյ, որ ասէ՝ թէ բազում անգամ կամեցայ գալ առ ձեզ, և խարանեաց զիս սատանայ: Եւ դարձեալ ասէ՝ թէ ոչ մեզ մարտ ընդ մարմնոյ և ընդ արեան, այլ ընդ իշխանութիւնս և ընդ պետութիւնս և ընդ աշխարհակալս աշխարհի իսաւորիս այսորիկ: Եւ յԱւետարանին ասէ՝ թէ սատանայի³¹⁵ իսկ արկեալ էր ի սրտի Յուդայի Սկարովտացոյ³¹⁶, մատնել զնա: Եւ դարձեալ՝ թէ ընդ պատառոյն եմուտ սատանայ: Դարձեալ³¹⁷. ինդրեաց սատանայ խարբալել զձեզ իբրև զցորեան:

Եւ փորձելոյն³¹⁸ այնչափ տայ նմա իշխանութիւն, որչափ մարդն հանդուրժել կարէ. որպէս երանելի Առաքեալ ասէ՝ թէ հուսատարիմ է Աս-

երբեմն՝ փորկապությունից: (Դրանք հասցնում են) մինչև անգամ փրփրերելու և աչքերը շուռումուռ տալու (վիճակի):

ԻԱ

Ուղեղի դատարկվելուց մարդը ցնորվում է և խոսում է պատերի հետ, կռվում հողմերի հետ: Ուստի բժիշկները պնդում են, թե բնավ էլ դե չկա, որ մարդու մեջ մտնի, այլ դրանք հիվանդություններ են, և իրենք³²⁷ դեղերով կարող են բուժել (այդ հիվանդությունները):

Բայց մենք դա չենք ընդունում, որովհետև մեզ համար ճշմարիտ է Ավետարանի այն խոսքը, թե՝ «Բազմաթիվ դեեր, տեսնում էին Հիսուսին, աղաղակում ու դուրս էին ելնում ժարդակաց միջից, և նա սաստում էր նրանց ու թույլ չէր տալիս, որ խոսեն»²¹ և նման այլ բաներ: Եվ «լուսնոտ» կոչվածները այդպես են անվանվում ոչ թե լուսնից վնասված լինելու պատճառով, այլ՝ դեերի մի դասից, որը լուսնի նման է հայտնրվում:

Եվ սատանան հանդգնում է փորձության ենթարկել այն շափով, որ շափով որ հրաման է ստանում: (Դա) հայտնի է Հորի փորձություններից, թե ինչպես (սատանան) մինչև ասածուց հրաման շատացավ, շահնդդեց փորձության ենթարկել նրան³²⁸: Այլև (հայտնի է) խոզերի երամակից, որի մեջ դեերը շամարձակվեցին մտնել, մինչև տիրոջից հրաման շատացան²²:

ԻԲ

Ոմանք էլ կան, որ վիճում են, թե սատանան մարդուն երբեք փորձության չի ենթարկում: Բայց (նրանք) հանդիմանվում են սուաքյալի կողմից, որն ասում է, թե՝ «Շատ անգամ կամեցա դալ ձեզ մոտ, սակայն սատանան ինձ արգելք եղավ»²³: Դարձյալ ասում է, թե՝ «Մեր պատերազմը ոչ թե մարմնի ու արյան, այլ այս խավար աշխարհի իշխանությունների, պետությունների ու տիրակալների հետ է»²⁴: Ավետարանում էլ է ասվում, թե՝ «Հենց սատանան էր Հուդա Սկարովտացու³²⁹ սրտում գրել մատնել նրան»²⁵: Դարձյալ, թե՝ «Սատանան պատանոի հետ մտավ»²⁶: Այլև՝ «Սատանան փնտրեց ձեզ, որ ցորենի նման մաղի»²⁷:

Եվ փորձության ենթարկելու իրավունք է տալիս նրան այնքան, որքան մարդը կարող է հանդուրժել, ինչպես որ երանելի առաքյալն է ա-

տուած, որ ոչ արկցէ ձգեզ ի փորձութիւն՝ առաւել քան զկար ձեր, այլ արասցէ ընդ փորձութեանն և զելս՝ զի համբերել կարասցիք: Եւ Տէր մեր ուսուցանէ յաղօթան ասել մեզ՝ թէ մի՛ տանիր զմեզ ի փորձութիւն³¹⁹, այլ փրկեա զմեզ ի շարէ: Զի ցուցցէ թէ և աղօթիւք կարեմք ապրել ի փորձանաց շարին:

ԻԳ

Եթէ այդպիսի³²⁰ իցէ, ասեն, փորձելոյ վասն հաստատեալ է զնա Աստուծոյ:

Այլ մեք ի վերագոյնսն իսկ բազում վկայութեամբ Գրոց սրբոց ցուցաք, թէ ոչ ի շարշարել և ի փորձել արարեալ է զնա Աստուծոյ. այլ և նովա՝ որ ի շարութիւնն կործանեցաւ, գործ բարուք գործէ Աստուած. թէպէտ և շարն ոչ այնպիսի մտօք մատչի փորձել, այլ համարի յաղթել, և գտանի պարտաւորեալ: Թուլացուցանէ ըստ շարեաց կամաց նորա փորձել զառաքինիս. և մտեալ ի փորձութիւնսն նորա՝ իբրև ի բովս, զըտին և ընտրին³²¹ իբրև զոսկի սուրբ ելեալ ի հալոցաց:

Արդ եթէ շարեաց արբանեակ արարեալ էր զնա Աստուծոյ, ոչ յաւուրսն Աքաաբալ՝ հոգի սուտ լինէր ի բերան մարգարէիցն ստոց. այլ նմա պարտ էր հարկանել զայն սպասաւորութիւնն: Եւ ընդէ՞ր հոգի՞ որ ոչ դաւանէ³²² զՏէր Յիսուս՝ շիցէ³²³ *) յԱստուծոյ, որ վկասուծոյ սպաւաքն ոչ խափանէ. և ընդէ՞ր մարդասպան կոչիցի, որ կեցուցիչն է փորձութեամբք. և ընդէ՞ր որք ոչն հաւատան ի Տէր Յիսուս՝ որդիք շարին կոչէին, եթէ նա Աստուծոյ բանի իցէ փորձիչ: Եւ եթէ շարին կամարարի Աստուծոյ որդիք իցեն Հրեայք, ընդէ՞ր և ոչ Աբրահամ³²⁴ այնպէս անուանիցի³²⁵. և ընդէ՞ր սուտ և մարդասպան անուանիցի ³²⁶ շարն, եթէ ճշմարտութեան կայցէ և ոչ ի ստութեան:

Եւ գրեսցուք՝ թէ Հրեայն յանձնէ խօսիցի սուտ, նա ընդէ՞ր կոչիցի հայր Հրէին՝ որ ոչ սուտ անէ զընութիւնն, այլ որպէս եղեն՝ այնպէս խօսի: Եւ ընդէ՞ր ասիցէ Առաքեալ՝ թէ հնազանդելոց է փրկչին մերում հանդերձ մահուամբ և սատանայ, և անկանելոց է յիշխանութենէ և ի պետութենէ իւրմէ՝ որ աստուածանալն անձամբ կամեցաւ: Եւ ընդէ՞ր կապիցի և ի տանջանս մատնիցի. ո՛չ ապաքէն՝ զի իւրովք կամօք զԱս-

* Իցէ:

տում, թե՛ «Հարազատ է աստված, որք ձեզ շի գցի փորձութեան մեզ՝ ալկելի, քան ձեր կարողութիւնն է, այլ փորձութեան հետ ելք էլ ցուց կտա, որ կարողանաք դիմանալ»¹: Եվ մեր տերը սովորեցնում է մեզ, որ աղոթելիս ասենք, թե՛ «Մեզ մի՛ տանիր դեպի փորձութիւն, այլ շարից փրկի՛ր մեզ»², որպեսզի ցուց տա, որ աղոթքներով էլ կարող ենք աստվել շարի փորձանքներից:

ԻԳ

Ասում են՝ «Եթե այդպես է, (ուրեմն) աստված նրան փորձութեան ենթարկելու համար է ստեղծել»:

Բայց մենք Սուրբ գրքի բազմաթիվ վկայութիւններով վերք ցուց տվեցինք, որ աստված նրան շի ստեղծել շարշարելու և փորձելու համար, այլ նրանով էլ, որ շարութեամբ կործանվեց, բարի գործ է կատարում աստված. շնայած որ շարն այնպիսի մտքով չի ձեռնարկում փորձութեան ենթարկելը, այլ կարծում է, թե կհաղթի, բայց պարտված է դուրս գալիս: (Աստված) թույլ է տալիս նրան՝ իր շարակամութեամբ փորձութեան ենթարկել առաքինիներին, և (սրանք), մտնելով նրա փորձութիւնների մեջ, որպես հնոցի մեջ, գտվում, ընտրվում են՝ հալոցներից դուրս եկած մաքուր ոսկու նման:

Իսկ եթե աստված նրան ստեղծել էր շարիքի սպասավոր, Աքաաբի³³⁰ օրոք սուտ հոգի չէր լինի սուտ մարգարէների բերանում³³, այլ նա այն սպասավորութիւնը պիտի աներ: Եվ ինչո՞ւ այն հոգին, որ չի դավանում տեր Հիսուսին, աստծուց չէ նա, որ աստծու սպասարկութիւնը չի խափանում: Ինչո՞ւ մարդասպան պիտի կոչվի նա, որ ապրեցնող է փորձութիւններով: Եվ ինչո՞ւ տեր Հիսուսին շնամատացողները շարի որդիներ պիտի կոչվեն, եթե նա աստծու խոսքով է փորձութեան ենթարկում: Եթե հրեաները շարի կամակատար որդիներ են աստծու, ինչո՞ւ Աբրահամ³³¹ էլ այդպես չի անվանվում: Եվ շարն ինչո՞ւ պիտի սուտ ու մարդասպան անվանվի, եթե ճշմարտութեան մեջ է, ոչ թե ստի:

Ասենք թե հրեան իրենից է սուտ խոսում, (իսկ) ինչո՞ւ պիտի հրեայի հայր³⁴ կոչվի նա (սատանան), երբ սուտ չի դարձնում նրա էութիւնը, այլ նա ինչպես ստեղծված է, այնպես էլ խոսում է: Եվ ինչո՞ւ է առաջալն ասում, թե՛ «Մահվան հետ մեր փրկիչին հնազանդվելու է նաև սատանան, որն ընկնելու է իր իշխանութիւնից ու պետութիւնից, որովհետև անձամբ աստվածանալ կամեցավ»³⁵: Ինչո՞ւ պիտի կապվի ու տանջանքների ենթարկվի. ո՛չ այն պատճառով, որ իր կամքով էր ուզում մարդկանցից վերցնել աստծու պաշտամունքը և (իր կամքով էլ) կոտ-

տուծոյ սպասն խնդրէր առնուլ ի մարդկանէ, և ի կոսապաշտութիւնս ձգէ, և զհիթութեամբք: և հմայիւր և քաւգէութեամբ վրիպեցուցանէ զմարդիկ յԱստուծոյ ճշմարտութենէն:

Եւ թշնամի կոչի՝ վասն զորոմնն ի մէջ ցորենոյ սերմանելոյ. ուստի յայտ է՝ եթէ ոչ³²⁷ բնութեամբ է թշնամի, այլ կամօք: Եւ եթէ բնութեամբ էր նմա շճանաչելն զԱստուած Հայր, զՈրդին զիա՞րդ կարէր ճանաչել և աղաղակել՝ թէ դու ևս Որդին Աստուծոյ: Եւ դարձեալ զսուաբելոցն³²⁸ նորա ասել՝ թէ արքն այնոքիկ ծառայք են Աստուծոյ բարձրելոյ:

Եւ յայսմ ամենայնէ յայտ է՝ եթէ ոչ է բնութեամբ շար, այլ կամօք. և ոչ շար և շարշարիչ արարեալ է գնա Աստուծոյ. այլ շարակամ բարութն նորա ատաքինեցուցանէ զարդարս. և նորա ոչ ինչ գոչ յայնմ շնորհ:

ԻԿ

Եւ ոչ լուսատորքն, որպէս յառաջագոյն ասացաք, կենդանիք ինչ են և պատճառք բարեաց կամ շարեաց, այլ միայն յոր կարգեցանն՝ զայն սպասաւորութիւն հարկանեն: Որպէս ասաց Մովսէս, թէ արար Աստուած զլուսաւորսն մեծամեծս, և եզ զնոսա ի հաստատութեան երկնից՝ լուսատու լինել յերկիր: Ուստի յայտ է՝ թէ վասն լուսատու լինելոյ միայն արարան, և ի նշանս և ի ժամանակս յաւուրս, յամիսս և ի տարիս: Ոչ իբրև զկենդանիս, այլ իբրև զլուսաւորս լուսատու լինել՝ որք³²⁹ ի ներքոյ երկնից, և զնշանս աստուածգիտութեան ցուցանել, և դանձրեաց և զօգոց փոփոխմանց: Որպէս և Տէր մեր ասէ. յորժամ տեսանիցէք ընդ առաւօտս զերկինս կարմրացեալ, ասէք՝ թէ անձրև լինելոց է, և լինի. և յորժամ հարաւ շնչիցէ, ասէք՝ թէ խորշակ մեծ³³⁰ լինելոց է, և լինի:

Քանզի ընդ ծագել արեգական, օդոյն³³¹ զխոնաւութիւն շուրջ առեալ՝ զճառագայթիւք³³² արեւու արկանէ, և քանզի շև ևս է թանձրացեալ և ամպացեալ³³³ օդն, սակաւիկ մի արգելլովն զնշոյլսն՝ կարմրացուցանէ միայն զարեւն, և ոչ մթացուցանէ. ուստի երևի՝ թէ անձրևի նշանակ է:

Նոյնպէս և լուսին³³⁴ ի խոնաւութենէ օդոց նեղեալ, ջանայ յիւրմէ զխոնաւութիւնն ի բաց պարզել. ուստի մերձեալ խոնաւութեանն, և ի նա շհասեալ՝ բակ առեալ ծրանայ շուրջ զնովաւ. որով յայտ առնի անձրեւ վաց նշանակ: Եւ այն ոչ միայն ի լուսնի, այլ և ի ճրագի՝ որ նուազագոյն³³⁵ լոյս է՝ ևս երևի:

պաշտութեան մեջ է զցում մարդկանց, կախարդութիւններով, հմայութիւններով, աստղագուշակութեամբ աստծու ճշմարտութիւնից շեղում:

Թշնամի է կոչվում՝ որոմը ցորենի մեջ ցանելու պատճառով³²⁷, Ուստի պարզ է, որ ոչ թե էութեամբ է թշնամի, այլ՝ կամքով: Եվ եթե յայր Աստծուն շճանաչելը նրա էութիւնից լինէր, նա ինչպե՞ս կարող էր որդուն ճանաչել ու բացականշել, թե՛ «Դու ևս աստծու որդին»³²⁸, կամ էլ նրա առաքյալների մասին ասել, թե՛ «Այն մարդիկ բարձրայ աստծու ծառաներն են»³²⁹:

Եվ այս ամենով պարզ է, որ (սատանան) էութեամբ չէ շար, այլ՝ կամքով. աստված էլ նրան շար ու շարշարիչ չի ստեղծել, այլ նրա շարակամ բարքով առաքինացնում է արդարներին. իսկ այդ բանում նա (սատանան) ոչ մի շնորհ չունի:

ԻԿ

Իսկ լուսատուները, ինչպէս նախօրոք ասացինք, կենդանիներ և բարի կամ շար բաների պատճառ չեն, այլ միայն մատուցում են այն ծառայութիւնը, որի համար նշանակվել են: Ինչպէս Մովսէսն³³² ասաց, «Աստված ստեղծեց մեծամեծ լուսատուները և նրանց զրեց երկնքի հաստատութեան մեջ, որ լուսատու լինեն երկրին»³³⁴: Ուստի պարզ է, որ (նրանք) ըստակզովեցին՝ միայն լույս տալու և ժամանակները, օրերը, ամիսներն ու տարիները նշանակելու համար, ոչ թե սրբէս կենդանիներ, այլ որպէս լուսատուներ՝ երկնքի տակ գտնվողներին լույս տալու, աստվածամանաշման, ինչպէս նաև անձրևների ու եղանակի փոփոխութիւնների նշանները ցույց տալու համար: Ինչպէս և մեր տերն է ասում, «Երբ տեսնում եք առավոտյան կողմ երկինքը կարմրած, ասում եք, թե անձրև է լինելու, և լինում է. և երբ հարավային քամին է փչում, ասում եք խիստ տոթ է լինելու. և լինում է»³³⁵:

Քանի որ արեւ ծագելիս՝ օդը վերցնում է ջրերի խոնավութիւնն ու արևի ճառագայթների վրա է թափում և (նույն) օդը, դեռևս խտացած ու ամպացած շինելով, փոքր-ինչ աղոտացնում է ճառագայթները ու միայն կարմրեցնում է արևը և ոչ թե մթնեցնում: Գրանից երևում է, որ անձրևի նշան է:

Այսպէս էլ լուսինը, օդի խոնավութիւնից սեղմվելով, ձգտում է խոնավութիւնն իրենից հեռացնել. ուստի խոնավութիւնը, մտանալով, բայց նրան շհասնելով, բակ է կազմում նրա շուրջ. դրանով անձրևի նշան է ցույց տրվում: Եվ դա նկատվում է ոչ միայն լուսնի, այլև խիստ նվազ լույս ունեցող ճրագի շուրջ:

Եւ ոչ Երկինք շրջին, զորմէ ասեն արտաքին իմաստունքն՝ թէ մերթ ի շրջին ծածկին զլուսաւորսն, և մերթ յայտնեն: Եւ եթէ զամենայն օր շրջիցին՝ զհա՛րոզ զարեւն աւուր³³⁶ աւուր ի նոյն արեւելս ածիցեն, և զլուսին յամսեան հազիւ ի նոյն տեղիս: Եւ այլ ևս աստեղք են, որ ի տարւոջ³³⁷ հազիւ մի անգամ հասանեն ի նոյն տեղի. և են, որպէս ասենն, յերկտասան ամ ի նոյն տեղի. և է, որ ի արարոջ³³⁸ ե ի կիսում. և է, որ յերեսուն ամի:

Այլ ի փորձ իրացն այլազո յայտ առնի³³⁹, Զի աստեղքն, որք³⁴⁰ զցայգ յերկինս են, և զցերեկ անդէն դտանին. թէ Երկինք շրջէին, ոչ ի նոյն շաւիղը՝ չորս ցայգն տեսանէաք՝ ի նոյնս և զցերեկն դտանէին. աք բանդի ընդ նոյն շաւիղս դնան, որպէս և տեսանեմք իսկ և զլուսին և զաստեղս ի նոյն շաւիղս, յայտ է՝ թէ նոքա դնան, և երկինք կան անշարժ ետեզակալք: Որպէս և Աստուածատուր իսկ Գիրք հաստատութիւն կոչեն զերկինս: Եւ ոչ ինչ հաստատութիւն է, չէ շարժուն:

Իսկ այլոց ի Գրոց պատճառս առեալ, ասեն. ի նոյն իսկ Գիրք գրեալ է՝ թէ եզ զնոսս ի հաստատութեան երկնից, ուստի յայտ է՝ թէ բեւեռեալք են, և ոչ գնայունք:

Այլ³⁴¹ թէ այնպէս իցէ, յորժամ³⁴² զԱզամայ ասէ՝ թէ եզ զնա ի զրախտին փափկութեան, բեւեռեալ համարեսցին, և մի՛ դնայուն: Իսկ եթէ զԱզամայ շրջին՝ եզ կոչեն Աստուածատուր Գիրք, յայտ է՝ թէ և զլուսաւորացն զգնացս³⁴³ եզ անուանեն³⁴⁴ Գիրք:

Մանաւանդ զի և ի բազում իսկ տեղիս գտանեմք զգնացս լուսաւորացն. որպէս յորժամ ասիցէ Յեսու որդի Նաւեայ, թէ³⁴⁵ կայցէ արեգակն հանդէպ ձորոյն Գարաւոնի, և լուսին դէպ գաշտին էլունայ³⁴⁶: Եւ շասաց՝ թէ Երկինք զաղարեսցեն ի գնացից իրեանց, այլ լուսաւորք. ուստի յայտ է՝ եթէ Երկինք ետեզակալ են, և լուսաւորքն գնայունք³⁴⁷: Եւ առ Եզեկիաւ ասէ. զարձցի շողն անդրէն յետս զասան աշտիճանօք Աքագեան ապարանիցն: Որով երևի՝ թէ արեգակն զարձաւ յետս, և ոչ Երկինք: Եւ յէկլէսիաստէսն³⁴⁸ գրեալ է՝ թէ ծագէ արեգակն, և մտանէ արեգակն, և ի տեղի իւր ձգի. ինքն ծագեալ անդ գնայ առ հարաւով, և պատի առ հիւսիսեալ³⁴⁹. զի ցուցցէ՝ թէ ցերեկ առ հարաւակողմամբ գնայ ընդ արեւ-

Երկինքը չի պտտվում, որի մասին արտաքին գիտնականներն³³⁶ ասում են, թե պտտվելիս մերթ ծածկում է լուսատուները, մերթ երևացնում: Եվ եթե միշտ պտտվում է, ինչպե՞ս է, որ արևն ամեն օր նույն արեւելքի մեջ է բերում, իսկ լուսինը՝ հազիվ ամիսը մեկ, նույն տեղերը: Սրիշ աստղեր էլ կան, որ տարվա մեջ մի անգամ հազիվ են հասնում նույն տեղը. (այնպիսիներն) էլ կան, որ, ինչպես ասում են, տասներկու տարում (են հասնում) նույն տեղը, կա, որ՝ մեկ ու կես, կա, որ՝ երեսուն տարում:

Բայց իրողությունների փորձից ուրիշ բան է երևում:— Աստղերը, որ գիշերը երկնքում են, ցերեկն էլ են այնտեղ գտնվում: Եթե Երկինքը պտտվեր, (աստղերը) ցերեկը նույն ուղիներում չէին գտնվի, որտեղ գիշերն էինք տեսնում նրանց: Բայց քանի որ նույն ուղիներով են ընթանում, ինչպես ճենյ նույն ուղիներում ենք տեսնում և՛ լուսինը, և՛ աստղերը, պարզ է, որ նրանք շարժվում են, իսկ երկինքը մնում է անշարժ, աստատուն: Այդպես էլ ճենյ Աստվածատուր գիրքը երկինքը հաստատություն է կոչում³⁴¹: Իսկ ինչ որ հաստատուն է, շարժուն չէ:

Բայց ուրիշները, Գրքից պատճառարանություն բերելով, ասում են՝ «Ճենյ նույն Գրքում է գրված, թե՛ «Նրանց գրեց երկնքի հաստատության մեջ»³⁴², ուստի պարզ է, որ (լուսատուները) բեւեռված են ու զնայուն չեն»:

Սակայն, եթե այդպես լիներ, երբ Ազամի մասին ասում է, թե՛ «Նրան գրեց վաղելիական զրախտի մեջ», բեւեռված պիտի համարեն և ոչ թե գնայուն: Իսկ եթե Ազամի շրջելը Աստվածատուր գիրքը «գրեց» է ասում, պարզ է, որ լուսատուների շարժվելն էլ է «գրեց» ասում: Մանավանդ որ (Գրքի) բազմաթիվ տեղերում գտնում ենք լուսատուների շարժման մասին. օրինակ՝ Նավեի որդի Հեսուն³⁴⁴ ասում է, թե՛ «Թող կանգնի արեգակը Գարափոնի ձորի դիմաց, իսկ լուսինը՝ էլունի զաշտի դեմ»³⁴⁵: Եվ շասաց, թե՛ Երկինքը թող զաղարի իր ընթացքից, այլ՝ լուսատուները. ուրեմն պարզ է, որ Երկինքն անշարժ է, իսկ լուսատուները՝ շարժվող: Եզեկիայի³⁴⁶ վերաբերմամբ էլ է ասում՝ «Շողը թող տասը աստիճանով Երանից երևում է, որ ետ զարեա գտնա Աքագյան ապարանքից»³⁴⁸: Գրանից երևում է, որ ետ զարեա ձողը արեգակն է, ոչ թե Երկինքը: Եվ «Եկեսիաստեալ»³⁴⁷-ում գրված է, թե՛ «Արեգակը ծագում է, արեգակը մտնում է և իր տեղն է դառնում: Երբ ինքը ծագում է, զնում է գեպի հարավ և պտտվում զնպի հյուսիս»³⁴⁹, որպեսզի ցույց տա, թե ցերեկը հարավային կողմով գնում է գեպի արև-

մուտս, և զցայդ առ հիսուսեան³⁵⁰ դառնայ յարևելս³⁵¹ ընդ լեռանց ստորատավր, որպէս ասեն իմաստունք. և ոչ ընդ ծով, որպէս ասենն, և ոչ ի ներքոյ երկրի. զի ի ներքոյ երկրի ոչինչ է, որպէս ասէ Յոթ՝ թէ ձգեաց զերկիրս ի վերայ ոչընչի³⁵². և յասորի Եսայի³⁵³ թէ կացոյց զերկիր ի վերայ ոչընչի³⁵⁴: Եւ ընչի իմիք յօշոնչի չէ հնար գնալ, և ոչ ցամաքական բնութեան ընդ խոնաւութիւն ջուրց:

Այլ, ասեն, մեր իսկ աշօք տեսանեմք, զի ի ծովէ ելանէ:

Եւ զայն ոչ գիտեն՝ թէ վասն զի ցամաք ուրեք ի ծովէ անտի³⁵⁵ ոչ երևի, յայն սակս թուի՝ թէ ի ծովէ անտի³⁵⁶ ելանիցէ: Որպէս յորժամ թէ յարևմուտս սր մօտ իցէ, և լեռան ինչ յարևելից կողմանէ կայցէ, թուի նմա՝ թէ ի լեռնէ անտի³⁵⁷ Ելանիցէ արեգակն: Եւ յամենայն տեղիս, որ բնդ անբաւ³⁵⁸ ինչ սր ուրեք կայցէ, թուի նմա՝ թէ անտի³⁵⁹ ուտեք ի մօտէ կրանիցէ արեգակն: Նոյնպէս և նոցա՝ որ մօտ առ ծովուն կայցեն, քանզի ոչ կարէ տկնրաց ի ցամաք գործել, թուի՝ թէ ի ծովէ ելանիցէ. որ ոչ ի ծովէ անտի³⁶⁰ Ելանէ, այլ ի ծագաց երկնից: Որպէս և Գալթի ի Հագուլն³⁶¹ սրբոյ ուսեալ, ասէ՝ թէ ի ծագաց երկնից են կը նորա, և հանգիսաք նորա մինչև ի ծագս նորուն:

Այլ և ցոյ սաստիկ, ասեն, արկանէ յաշխարհին. ուտի յայտ է՝ թէ ի ծովէն ելանէ:

Եւ զայն ոչ զիտեն՝ թէ զօղոյն, որ ցայդ առնու³⁶² ի խոնաւութենէ ջուրց. հասեալ ջերմութեան ճառագայթից արեգականն՝ շթթեցուցանէ ի բաց գրամկութիւնն, ուտի ոչ միայն անդ, այլ յամենայն երկրի բնդ արևածայրս³⁶³ ցօղ անկանի:

Եւ եթէ երկինք շրջիցին, զիա՞րդ զկոտնայն³⁶⁴ և զայլոց աստեղաց պատճառատրաց ասիցին յաստեղատունսն մասնել, որոց մասնելն ապաքէն գնալով լինիցի, և ոչ առանց գնացից:

Ի՞նչ

Այլ և երկիր, ասեն, ի միջոցի կայ: Եւ տան օրինակ ինչ ալսպիսի՝ թէ զփամփուշտ³⁶⁵, յորժամ փշել կամիցիս, բնկեա՞նք ի ներքս հատ մի կորեկան. և փուքն՝ որ ի փամփշտին արգելու՝ առնու զկորեկահատն և

* Հետևելով Հ. Ամատյանի, Լ. Մարիեւի և այլոց պնդումներին՝ հրատարակության «Մարիեւ լաի» արտասանությունը փոխարինել ենք անլսգրի «չաստի Եսայի» բնօրինակը (Եսայ. հրատ.):

մուտք, իսկ գիշերը հյուսիսային կողմով դառնում է դեպի արևելք՝ լեռների ստորատներով, ինչպես ասում են գիտնականները, և ոչ թե ծովի միջով, ինչպես (ուրիշներն) են ասում, ոչ էլ երկրի տակով, որովհետև երկրի տակ ոչնչություն է, ինչպես Հոբն է ասում, թե՛ «Կախեց երկիրը ոչնչի վրա»³⁶⁶, և Եսայու (Մարգարեսության) ասորական (օրինակում)³⁶⁹, թե՛ «Հաստասեց երկիրը ոչնչի վրա»³⁷¹:

Եվ որևէ ասորկա ոչնչություն վրայով չի կարող գնալ, ոչ էլ ցամաքային գոյացությունը՝ ջրերի խոնավություն միջով:

«Բայց, — ասում են, — հենց մենք մեր աչքով տեսնում ենք, որ (անընդ) ծավից է ելնում»:

Եվ չգիտեն, որ ծովից ցամաքը շերտալու պատճառով այնպես է լվվում, թե (արեք) ծովից է ելնում: Ինչպես որ մեկը եթե կանգնած լինի անմտյան կողմում, իսկ արևելյան կողմում մի լեռ լինի, նրան կթվա, թե այն լեռնից է ելնում արեգակը: Եվ բոլոր տեղերում, եթե մեկը կանգնած է լինում անասնամասնական տարածության մեջ, նրան թվում է, թե այնտեղ ինչ-որ մտակ տեղից է ելնում արեգակը: Նույնպես էլ ծովի մոտ գտնվողները, քանի սր չեն կարող տեսողաշար ցամաքին հասցնել³⁴⁰, կարծում են, թե (արեք) ծովից է ելնում, այնինչ ոչ թե ծովից, այլ երկրների ծայրերից է ելնում: Ինչպես որ Գամիթը³⁴¹, սուրբ հոգուց սովորելով, ասում է, թե՛ «Երկնքի ծայրերից է նրա ելքը, նրա հանդիսան էլ՝ մինչև նույնի ծայրերը»³⁴²:

«Բայց, — ասում են, — ստատիկ ցող է իջեցնում երկրի վրա, ուրեմն պարզ է, որ ծովից է ելնում»:

Եվ չգիտեն, որ արեգակի ճառագայթների ջերմությունը հասնելով դուրս է ցայտեցնում գիշերը ջրերի խոնավությանը հաղեցած ուղի թափությունը. այդ պատճառով էլ ոչ միայն այնտեղ, այլև ամբողջ երկրի վրա արևածայրին ցող է նստում:

Եվ եթե Երկինքն է պտտվում, (այս) Կոտնուսի ու պատճառ դարձող³⁴² մյուս աստղերի մասին ինչո՞ւ են ասում, թե «մտնում են աստղատունը» (Իսկ) նրանց մտնելը, իսկապես, գնալով է լինում և ոչ թե առանց շարժման:

Ի՞նչ

«Սակայն, — ասում են, — երկիրը մեջտեղն է կանգնում»: Եվ այսպիսի օրինակ են բերում. եթե կամենաս փուշիկը փշել, նրա ներսը մի կորեկահատիկ գցիր. և փուքը, որ փակվում է փուշիկի մեջ, կվեթցնի

ի միջոցի ունի, ոչ ի վեր տայ գալ և ոչ ի խոնարհ ձգել: Նոյնպէս, ասեն, և օգտ՝ որ է ի մէջ դնողին երկնից՝ փակեալ կայ, և ունի վաշխարհս ի հասարակածի: ոչ ի վեր տայ վերանալ և ոչ ի խոնարհ հակել:

Նախ չիրեանց իսկ բանիցն յանդիմանին. զի ասեն՝ թէ որ ինչ թեթև է, ի վերին³⁶⁷ կողմն գնայ. և որ ինչ ծանր է, ի խոնարհ: Որպէս և փորձ իսկ իրացն յայտ առնէ. զի ծուխ և շոգի երկրի՝ և բոց հրոյ, քանզի թեթևք են, ի վեր կողմն գնան. և զքար և զերկաթ և զփայտ և զայլ ևս ինչ նոյնպիսիս, որչափ և ի վեր ոք ձգիցէ՝ ի խոնարհ միտեալ իջանեն: Եւ եթէ զսակաւ ինչ զծանրութիւնս ոչ կարէ օգն ի վեր առնուլ ունել, որչափ ևս առաւել դայնչափ ծանրութիւն երկրի չէ հնար օդոյ ի վեր ունել, այլ Աստուծոյ բանին՝ որ կացոյց զնա ի վերայ ուղնչի³⁶⁸:

Եւ որ երկմտիցէ որ՝ թէ զիս՝ զկարիցէ այսչափ³⁶⁹ ծանրութիւն ի վերայ ուղնչի³⁷⁰ կալ, հայեցեալ յերկնիցն հաստատութիւն՝ որ ոչ ի վերայ իրիք կայ, և հաւանեցի՝ թէ որ զերկնես բանի հաստատեաց ի վերայ ուղնչի³⁷¹, նոյն և զերկիր կացոյց ի վերայ ուղնչի³⁷², և նորին³⁷³ հրամանն ունի և³⁷⁴ զերկրոսին անշարժս և ետեղակայս: Ըստ այնմ՝ թէ ինքն ասաց, և եղեն. հրամայեաց, և հաստատեցան: Եւ կացոյց զնոսա յաիտեանս յաիտեանից³⁷⁵. հրաման եզ, և ոչ անցցէ:

Եւ³⁷⁶ այլ ևս³⁷⁷ ասեն: Թի³⁷⁸ ի վերայ ուղնչի³⁷⁹ կամ երկիր, զիս՝ զոր ասէ Գալիթ՝ թէ հաստատեաց զերկիր ի վերայ ջուրց. և զարձեալ՝ թէ ինքն ի վերայ ծովու արկ զհիմունս նորա, և ի վերայ գետոց պատրաստեաց զնա:

Որ զայդ³⁸⁰ ի Գալիթայ լուա, զմիան ի Յորայ և յԵսայիայ յուիցէ, զի նորա ի վերայ ուղնչի³⁸¹ ասեն, և սա ի վերայ ջուրց: Արդ ոչ եթէ հակառակ ինչ միմեանց են Գիրք, այլ զոր միւսն թողեալ է, միան աոյնու³⁸² նովին Հոգով³⁸³: Որպէս տեսանեմք իսկ՝ զի որ ինչ Մովսէսի չէ ասացեալ, այլ մարդարէք լցին նովին Հոգով³⁸⁴. Մովսէս ասէ. եստեղծ Աստուած զմարդն հող յերկրէ, և փշեաց ի նա շունչ կենդանի: Եւ փշէն զեռ ևս ի միջի կայ կարծիլոյ՝ թէ իցէ՝ արարած շունչն թէ չիցէ: Արդ գայ Զարարիա մարդարէ նովին Հոգով³⁸⁵ վարեալ, և³⁸⁶ ցուցանէ զարարած շունչն: Ասէ. որ հաստատէ զ՛ճոգի մարդոյն ի նմա. և Եսայիաս ասէ՝ թէ զամենայն շունչ ևս արարի:

Նոյնպէս և ոչ զհրոյ և ոչ զջրոյ, և ոչ զօդոյ, և ոչ զփայլատականց, և ոչ զորոտմանի, և ոչ զիստարէ ճառէ ինչ Մովսէս. զորս յերկուց ի մեծ

կորեկահատիկն ու մեջտեղում կպահի, թույլ չի տա ո՛չ վեր բարձրանա, ո՛չ էլ ցած իջնի: Ասում են՝ այսպես էլ օդը, որ երկնքի գնդի մէջ փակված է, երկիրը պահում է մեջտեղում. թույլ չի տալիս ո՛չ գեպի վեր բարձրանալ, ո՛չ էլ գեպի ցած հակվել:

Նախ հենց իրենց խոսքերով քննադատվում են. որովհետեւ ասում են, թե ինչ որ թեթև է, դեպի վեր է գնում, իսկ ինչ որ ծանր է՝ դեպի ցած: Երևույթների փորձն էլ է այդպես ցույց տալիս. ինչպես՝ երկրի ծուխն ու զոլորշին և կրակի բոցը, թեթև լինելու պատճառով, դեպի վերնի կողմն են գնում, իսկ երբ մեկը քար, երկաթը, փայտը և նման ուրիշ բաներ որբան էլ դեպի վեր է նետում, դեպի ցած ձգտելով իջնում են: Եվ եթե օդը չի կարողանում այդ փոքր ծանրությունները վեր բռնած պահել, ապա ինչ ևս հնարավոր չէ, որ երկրի այնքան ծանրությունը վեր պահի: Բայց զա կարող է անել, ասածու խոսքը, որը երկիրը հաստատեց ուղնչի վրա:

Եվ այն մարդը, որ երկմտում է, թե այսքան ծանրությունն ինչպե՞ս կարող է ուղնչի վրա կանգնել, նայելով երկնքի հաստատությունը, որը չլիք բանի վրա չէ, կհամոզվի, թե ով երկիրը խոսքով հաստատեց ուղնչի վրա, նույնն էլ երկիրը զրեց ուղնչի վրա: Եվ նրա հրամանն էլ երկրոսին պահում է անշարժ ու հաստատուն՝ քստ այն խոսքի, թե՛ «Ինքն ասաց, և եղան, հրամայեց, և ստեղծվեցին. հաստատեց նրանց հավիտյանս հավիտենից. հրաման եզ, և ոչ անցցէ»³⁸⁷:

Ուրիշ բան էլ են ասում:-- «Եթե երկիրը ուղնչի վրա է հաստատված, Գալիթին ինչո՞ւ է ասում, թե՛ «Հաստատեց երկիրը ջրերի վրա»³⁸⁸ և զարձայլ, թե՛ «Ինքը ծովի վրա զցեց նրա հիմքերը և զետերի վրա պատրաստեց այն»³⁸⁹:

Ով Գալիթից լսեց այդ, մյուսն էլ Հորից ու Եսայուց թող լսի, որովհետեւ որանք օւղնչի վրա»³⁴³ են ասում, իսկ նա՛ շքերքի վրա»³⁴⁴: Այդպիսով գրեթե³⁴⁵ ոչ թե միմյանց հակառակ են, այլ ինչ որ մեկը թողել է, մյուսը լրացնում է նույն հոգով: Ինչպես տեսնում ենք էլ, թե ինչ որ Մովսէսը³⁴⁶ չի ասել, ուրիշ մարդարենքն են լրացրել նույն հոգով: Մովսէսն ասում է՝ «Աստված ստեղծեց մարդուն երկրի հողից և նրա մեջ կենդանի շունչ փշեց»³⁴⁷. Եվ «փշեց»-ը զնոնս ակզիք է տալիս կասկածելու, թե շունչը ստեղծված (առարկա) է, թե ոչ: Ահա պալիս է միևնույն հոգով զեկավարվող Զաքարիա մարդարեն³⁴⁷ և ցույց է տալիս շնչի ստեղծված (առարկա) լինելը: (Զաքարիան) ասում է՝ «նա ստեղծեց մարդու հոգին նրա մեջ»³⁴⁸, Եսային էլ ասում է, թե՛ «Ամեն շունչ ևս ստեղծեցի»³⁴⁹:

Այսպես էլ Մովսէսը չի խոսում ո՛չ կրակի, ո՛չ ջրի, ո՛չ օդի, ո՛չ փայլատակումների, ո՛չ որոտման, ո՛չ խավարի մասին: Դրանց վերաբերյալ

անօթոցն, յերկնից և յերկրէ, պարտ է իմանալ՝ թէ ամենայն ինչ որ ի միջի նոցա գտանի՝ հարկ է զի ընդ նովին արարեալ իցէ. բայտ այնմ՝ թէ արար Աստուած զերկինս և զերկիր և զամենայն որ ի նոսա:

ԻԷ

Այլ զի մի՛ պատուօր³⁸⁷ ինքնակեցութեան տգիտաց կարծիցին, որոց արարածն ի Մովսէսէ ոչ ճառեցաւ, առ ի հատանելոյ զպատճառն պատճառախնդրացն՝ այլովք մարգարէիւք նոյն Հոգի բնծայեցուցանէ զարարածն նոցա:

Նախ Գաւթի իսկ, որով զամենայն իմանալի զօրութիւնսն և զերեւելի արարածն ի փառատրութիւն արարչին կոչէ, յորժամ ասիցէ. օրհնեցէք զնա երկինք և երկիր և հրեշտակք և զօրութիւնք և հուր և հողմք և մրրիկք՝ որ անեն զրան նորա: Եւ որ ի պաշտօն մտանեն, և զարբանեկութիւնն հարկանեն, յայտ է՝ թէ արարածք են:

Եւ ձիւն և սառն և կարկուտ և մրրիկք՝ թէ լայլմէ արարչէ էին, որ կոչէր զնոսա Հոգին ի փառատրութիւն³⁸⁸, այլ իրան զօտարոտիս մեկուսի գնէր: Բայց նա տեսանեմք աւանիկ՝ զի ոչ զնոսա միայն, այլ և զվիշապս և զգազանս և զխաւար և զփայլատակունս. զոր ի շարէ դնեն, ի նոյն փառատրութիւն նորին Հոգոյ³⁸⁹ կոչեցնալ և Գաւթու և երեք մանկամբն ի հնոցի անդ բնծայեցուցանէ. զի ցուցցէ՝ թէ յումմէ³⁹⁰ արարեալ են. ի նորին և ի փառատրութիւն յիրաւի կոչին:

Եւ ոչ որպէս Մարկիոնն զանդաշէ՝ թէ արգարոյն արարածոց պարտ է օտարին բարւոյ³⁹¹ պաշտօն մատուցանել վասն բարեբարութեան. զորոյ անհամութիւնն ի դէպ ժամանակի յանդիմանեցուր:

ԻԸ

Եւ արդ, թէպէտ յայնմանէ, իսկ յայտ է՝ թէ որ ինչ ի փառատրութիւն արարչին կոչի, նորա արարած է, այլ և զմիոյ միոյ իսկ ի նոցանէ զարարած մարթի ի Գրոց ցուցանել:

Նախ զհրեշտակացն, որպէս ասէ Գաւթի՝ թէ արար զհրեշտակս իւր հոգիս, և զպաշտօնեայս իւր բոց հրոյ: Ապա և զհրոյ, և զայլոցն ևս մի քստ միողէ. զփայլատակունս իւր յանձրեւս արար: Եւ փայլատակունք ոչ

պետք է իմանալ երկու մեծ անոթներէց՝ երկնքից ու երկրից, որովհետև ինչ որ գտնվում է նրանց մեջ, պետք է որ նրանց հետ³⁸⁸ ստեղծված լինի՝ բայտ այն խոսքի, թէ՛ «Աստված ստեղծեց երկինքն ու երկիրը և նրանց մեջ եղող ամեն ինչ»³⁹¹:

ԻԷ

Բայց որպեսզի տգիտները չկարծեն, թե ինքնագոյության պատիվն անեն նրանք, որոնց ստեղծվելը Մովսէսի կողմից չպատմվեց, պատճառ փնտրողների պատճառաբանությունը ժխտելու համար, նույն հոգին ուրիշ մարգարեների միջոցով ցույց է տալիս նրանց ստեղծված լինելը:

Նախ՝ Տենց Գավթի միջոցով³⁸⁹, որը բոլոր անտեսանելի գոյացություններն ու տեսանելի առարկաները արարչին փառաբանելու է կոչում, երբ ասում է՝ «Օրհնեցե՛ք նրան, երկինք ու երկիր, հրեշտակներ ու զորություններ, կրակ, քամիներ ու մրրիկներ, որ կատարում եք նրա խոսքը»³⁹², Եվ (նրանք), որ ծառայություն են մտնում ու սպասավորություն անում, պարզ է, որ ստեղծվածներ³⁹⁰ են:

Իսկ եթե ձյունը, սառույցը, կարկուտն ու մրրիկները ուրիշ արարչից (ստեղծված) լինեին, հոգին նրանց չէր կոչի (տասմու) փառաբանության, այլ, իբրև օտարոտիներ, մի կսոց կթողներ: Բայց ահա տեսում ենք, որ ոչ միայն զրանք, այլև վիշապները, գաղանները, խավարն ու փայլատակունները, որոնց շար (արարչից ստեղծված) են համարում, նույն հոգին նույն փառաբանություն է կոչել և՛ Գավթի, և՛ հնոցի մեջ նետված երեք կտրիճների³⁹¹ միջոցով, որպեսզի ցույց տա, թե ումից ստեղծված են, նրա փառաբանության համար էլ իրավամբ կանչվում են: Եվ ոչ թե, ինչպես Մարկիոնն³⁹² է ցնդարանում, արգարի արարածները պետք է բարի օտարին պաշտեն՝ բարեբարության համար: Գրա անձեթեթությունը մի հարմար ժամանակ կբնագատենք:

ԻԸ

Եվ որպէ՛ շնայած որ հենց նրանով պարզ է, թե ինչ որ կանչվում է արարչի փառաբանման, նրա արարածն է, բայց նրանցից չուրաքանչյուրի արարած լինելը մեկ առ մեկ կարելի է ցույց տալ և Գրքից:

Նախ՝ հրեշտակների մասին: Օրինակ, Գավթին ասում է, թէ՛ «Իր հրեշտակներին հոգիներ արեց և իր պաշտոնյաներին՝ կրակի բոց»³⁹³: Ապա մեկ առ մեկ (խոսում է) և՛ կրակի, և՛ ուրիշ բաների մասին: «Իր փայլակներն անձրևներ դարձրեց»³⁹⁴: Իսկ փայլակները որևէ այլ տեղից

եթէ այլ ուսուեք են, եթէ ոչ ի բնութենէ հրոյ: Եւ զխաւարէ տսէ. եղիր զխաւար, և եղև գիշեր: Եւ զորոսմանէ և զհողմոյ միանգամայն տսէ Ամովս՝ թէ որ հաստատէ զորոտումն և հաստատէ զհողմ, Տէր ամենակալ անուն ի նորա: Եւ այսպէս զոր միոյ մարգարէի թողեալ իցէ՝ միւսովն լնու շոգին սուրբ:

Արդ եթէ Դաւիթ ասէ՝ եթէ ի վերայ ջուրց է երկիր, և Յորաւ Կ⁹² Եւսայեալ՝ թէ³⁹³ ի վերայ ուղիւնի³⁹⁴ կալ, ոչ ինչ է ընդ այն դարմանալ, և ոչ զմարգարէութիւնն հակառակ միմեանց համարել. քանզի և այն ճրջմարիտ է, և այս հաստատուն: Եւ առ օրինակ ի մարմնոյ. որոյ ի վերայ մորթ և միս է, և ի միջի երակք և խողովակք արեան³⁹⁵, և ի ներքոյ դարձեալ նոյնպէս մորթ և միս. և է մարմին և ի վերոյ քան զերակս արեանն և ի ներքոյ³⁹⁶ քան զերակսն: Ըստ նմին օրինակի³⁹⁷ և երկիր ի վերայ ջրոց է: Քանզի ի միջի իւրում ունի զջուրս, և ի ներքոյ քան զջուրս. և ի վերայ ուղիւնի հաստատեալ կայ Լահղակալ, և ունի յինքեան զամփոփ³⁹⁸ ոլոյծ բնութիւն ջրոցն: Եւ երկոցունց³⁹⁹ մարգարէութեանցն մի և նոյն զխաւարութիւն է, և շիբ ինչ այլարանութիւն ի միջի: Քանզի ոչ այլ և այլ շոգի և տուն զմարգարէութիւնն, այլ նոյն և մի շոգի, որ արժանի արար զմին պատմիչ առնել այլոց իրաց, և զայսն մնացելոցն ի նմանէ:

Արդ զի երկինք ոչ շրջին, զի ամենայն ինչ որ շէր և եղև՝ արարած է⁴⁰⁰ և ոչ ինքնակաց. առաջին բնութեանցն օրինակք և Գրոց վկայութիւնք բնական էին հաւանեցուցանել զմտավարժս: Բայց քանզի՝ ի նմին յամառութեան կան՝ զամենայն ինչ կենդանի և շնչաւոր համարելով⁴⁰¹, ոչ հեզգոսցուք ըստ մերում կարի և այնմ ևս առնել պատասխանի:

չեն, քան կրակի էութիւնից³⁵³: Խաւարի մասին էլ ասում է՝ «Դրեցիր խաւարը, և եղավ գիշեր»²¹: Իսկ որոտման ու հողմի մասին միաժամանակ ասում է Ամովսը³⁵⁴, թե՛ «Ով ստեղծում է որոտումը և ստեղծում է րամին, նրա անունը Տեր ամենակալ է»²²:

Եվ այսպես՝ ինչ որ մի մարգարեն շաց է թողել, սուրբ հոգին մյուսի միջոցով լրացնում է:

Ուրեմն, եթե Դավիթի միջոցով³⁵⁵ (հոգին) ասում է, թե՛ «Երկիրը ջրերի վրա է, իսկ շոբի և Եսայու միջոցով՝ թե՛ «Ուղիւն վրա է գտնվում», զրա վրա չպետք է զարմանալ, ոչ էլ մարգարեութիւնները միմյանց հակառակ համարել, որովհետև և՛ այն է ճշմարիտ, և՛ այս՝ հաստատ: Վերջրու օրինակ մարմնից, որի վերևի մասում մորթ ու միս կան, մեզք՝ նշարդներ ու արջան խողովակներ, իսկ ներքևի մասում՝ դարձյալ նույնպիսի մորթ ու միս. և մարմին կա թե՛ արջան երակներից վերև և թե՛ երակներից ներքև: Նույն ձևով էլ երկիրն է ջրերի վրա. որովհետև իր մեջ պարունակում է ջրերը և ջրերի ներքևում է. և՛ ուղիւն վրա հաստատված է անշարժորեն, և՛ իր մեջ ամփոփած՝ բովանդակում է ջրերի լուծ էութիւնը: Եվ երկու մարգարեութիւններն էլ միևնույն միտքն ունեն. այնտեղ որևէ հակասութիւն չկա: Քանի որ մարգարեութիւնը տարբեր հոգիներ շեն ավել, այլ՝ միևնույն հոգին, որը արժանի է համարել մեկին պատմիչ զարձնել զանազան իրողութիւնների, իսկ ուրիշներին՝ նրա կողմից բաց թողնվածներին:

Այսպիսով՝ որ երկինքը չի պտտվում, որ ամեն բան, ինչ շկար, բայց ստեղծվեց, արարած³⁵⁶ է և ոչ թե ինքնագո, հիշյալ գոյականների օրինակները և Գրքի վկայութիւնները բավական էին (զրանում) համոզելու խելամիտներին: Բայց քանի որ նույն համառութիւն մեզ են մնում (նրանք, որոնք) ամեն ինչ կենդանի ու շնչաւոր են համարում, (ուստի) շենք ծուլանա, ըստ մեր կարողութիւն՝ զրան ևս պատասխան տալ:

ԵՂՄ ԿՐՈՆԻՅ ՅՈՒՆԱՅ ԻՄԱՍՏՆՈՅԱՆ

Ա

Լուսին, ասեն, քան զարեգակն երեսուն² օր անցեալ ընդ ամենայն աստեղատունսն, այսինքն ընդ ամենայն երկինս, հասանէ ի նոյն աեղի, և արեգակն ի տարուշ³: Եւ երկինք զմի տիւ և դիշեր առածեալ զինքեամբք, շրջին ի նոյն տեղիւ: Եւ եւթն աստղ միայն է զնալուն, և այլն ամենայն բեւեռեալ են յերկինս. և որ գնալուն աստեղքն են՝ արեգակն և լուսին, և այլ ես հինգ աստղք, ոչ թէ⁴ յարեկից յարեմուտս զնա⁵: այլ յարեմտից յարեկս:

Եւ տան օրինակ ինչ՝ որ ոչ նման է. եթէ յորժամ անիւ շրջանակիցի, և մրջին մի ի խեցին գնացէ յարեմտից կողմանէ ընդ արեկս⁶, վասն անուին արագագոյն ընդ արեմտից կողմն շրջելոյ թուի՝ թէ մրջինն յարեկից յարեմուտս կոյս ընթանայցէ. որ ոչ յարեկից յարեմուտքս կողմն գնացէ՝ այլ յարեմտից արեկս, և անին ստէպ շրջելովն այնպէս երեւցուցանէ:

Եւ երկինք, ասեն, որչափ ի վեր են՝ դոյնչափ ի խոնարհ են, և դոյնչափ յամենայն կողմանց շուրջ գերկրաւ, և գերկիրս շուրջ ջուր պատէ, և զջուրն և գերկիր՝ օդ, և զօդն և զջուր և գերկիր՝ հուր: Եւ լուսնի յիջիւր լոյս առանձինն, այլ արեգակն⁶ զայ ի նա լոյսն. և յայտ անտի՞ է, ասեն, զի յորմէ⁸ կուտ արեգակն⁹ իցէ, յայնմ թերէ սկսանի ի նմա լոյս ծնանել. և ըստ հեռաորութեան արեգականն՝ սակաւ գայ ի նա լոյսըն. և ըստ տակաւ տակաւ մերձենալոյն՝ յաճախէ ի նա լոյսն. և յորժամ մօտ հասանէ ի նա՝ լնու. և յորժամ անցանէ զարեգակամբ՝ սկսանի տակաւ նուաղել. և որչափ ի բացն հեռանայ՝ այնչափ պակասէ ի նմանէ լոյսն, մինչև ամենեկին նուաղէ. և յորժամ միւս անգամ հանդիպի, ծագէ ի նմա սակաւիկ ինչ ի լուսոյն վասն հեռաորութեան. և որչափ մերձենայ, այնչափ առ սակաւ սակաւ աճէ ի նա լոյսն:

Ա

ՀՈՒՆԱԿԱՆ ԻՄԱՍՏԱՍԵՐՆԵՐԻ ՈՒ ՌԻՍՄՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀԵՐՔՈՒՄԸ

«Լուսինը,— ասում են,— արեգակից ավելի արագ³⁵⁷ երեսուն օրում անցնելով բոլոր աստղատեղերով, այսինքն՝ ամբողջ երկնքով, հասնում է նույն տեղը, իսկ արեգակը (այդ տարածությունն անցնում է) մեկ տարում: Երկինքն էլ, մեկ ցերեկ ու մեկ գիշեր պտտվելով իր շուրջը, վերադառնում է նույն տեղը: Եվ միայն յոթ աստղեր կան շարժուն, իսկ մյուս բոլորը բևեռված են երկնքում: Նրանք, որոնք շարժուն աստղեր են— արեգակը, լուսինը ու մյուս հինգ աստղերը— ոչ թե արեւելքից դեպի արեւմուտք են գնում, այլ՝ արեւմուտքից դեպի արեւելք»:

Եվ բերում են շճամասպատասխանող մի օրինակ. թե երբ անիվը պտտվում է, և շրջանակի վրա մի մրջյուն է գնում արեւմտյան կողմը ավելի արագ պտտվելու պատճառով թվում է, թե մրջյունը արեւելքից դեպի արեւմտյան կողմն է ընթանում, այնինչ ոչ թե արեւելքից դեպի արեւմտյան կողմն է գնում, այլ՝ արեւմուտքից դեպի արեւելք, և անիվն արագ պտտվելով է այնպես ցույց տալիս:

Ասում են՝ երկինքը որքան դեպի վեր է, նույնքան դեպի վար է, նույնչափ էլ բոլոր կողմերից երկրի շուրջ է: Երկիրը շրջապատված է ջրով, ջուրն ու երկիրը՝ օդով, օդը, ջուրը և երկիրը՝ կրակով: Լուսինն էլ սեփական լույս չունի, այլ արեգակից է լույս գալիս նրան: Իսկ գաւ, ասում են, այնտեղից է երևում, թե ո՞ր կողմում արեգակն է լինում, այն կողմից էլ նրա վրա լույս է հայտնվում. և արեգակի հեռու լինելու դեպքում նրան սակավ լույս է հասնում, աստիճանաբար մոտենալու հետ լույսը շատանում է, իսկ երբ մոտենում է նրան, լրիվ է դառնում. և երբ արեգակից այն կողմն է անցնում, սկսում է հեռագհետե նվազել. որքան հեռանում է, այնքան լույսը նրանից պակասում է, մինչև բոլորովին նվազում է, իսկ երբ կրկին հանդիպում է, լույսից մի փոքր ընկնում է նրա վրա՝ հեռավորության պատճառով, և որքան մոտենում է, այնքան լույսը կամաց-կամաց շատանում է նրա վրա:

Եւ լուսին, ասեն, ի ներքոյ է քան զարեգակն և քան զամենայն աստեղս, և քանզի ի ներքոյ է, յորժամ կշիռ դէպ արեգական պատահիցէ՝ յայնժամ խաւարի արեգակն: Եւ պատճառս փոփոխմանց տարերաց:՝ շորից բնութեանցն դաստեղս՝ իբրև զկենդանիս ինչ դնեն: Զայս ամենայն ասեն հայթայթանօք, զի զերկինս և զլուսաւորսն կենդանիս և աստուածս կարծեցուցեն:

Բ

Արդարև, որպէս երանելին Առաքեալ ասէ, թէ իմաստութեամբն Աստուծոյ ոչ ծանեաւ աշխարհ զԱստուած: Եւ զի՞նչ զարմանք են ընդ Նոցա՞ թէ զերկինս վասն անշափ մեծութեանն, և զլուսաւորս վասն առաւել պայծառութեանն աստուածս կարծէին, յորժամ ի փայտս և ի քարինս և ի գողանս և ի ճճիս անգամ աստուածս խնդրէին, զորս իւրեանց իսկ բնութեան բարքն կշտամբեն, այնու զի արարչտինդիբ և աստուածախոյզ են, և անկեալք՝ ի միոջէ ճշմարտէն՝ ի բազումս ոտնտեցին, և ոչ ուրեք ևզև կայ և հաստատութիւն: Զի խնդրելն զԱստուած, զովութեան արժանի էր, և ոչ զմին ևեթ՝ այլ զբազումս մուծանել, անհնարին ամպարչտութիւն՝ է:

Գ

Եւ առաւել Յունաց իմաստունքն գորովին. զի հասեալ ի վերայ իմաստութեանն՝ չժանեան իմաստութեամբն զարարիչն: Քանզի զնեն և նոքա մի ինչ ինքնակաց պատճառ ամենայնի, որոչ ոչ յումեքէ եղեալ, այլ ինքն անձամբ ինքնակաց առաջին գտեալ, և երկրորդ աստուած և արարիչ զնեն զմիտս, և երրորդ զշունչ, զոր ոգի ամենայնի կոչեն:

Զերկուսն ի միոջէ պատճառէ անտի՞ գնելով, ցուցին՝ թէ մերձեցան ի դրունս ճշմարտի գիտութեանն. և ի նոցանէ այլ անթիւ իմանալիս երևելիս աստուածս ծննդեամբ ստեղծանկողով, անձամբ անձին փակեցին զդրունս հաւատոյ գիտութեանն՝ զի իբրև զարեգակն և զճառագայթս զնեն զԱստուած և զաստուածսն իմանալիս երևելիս, և բնաւ՝ ոչ՝ զաշխարհ մշտնջենաւորակից նմա, և յամենայնի զնորա ոգին իբրև շունչ ամենայնի, և յերկինս և ի լուսաւորսն և ի հուր և յօդսն և ի ջուրս և յերկրի, մինչև ցարքինս և ցփայտս և ցժառս և ցարմատս խոտոյ անգամ: Եւ այնու կենդանութեամբ, ասեն, ամենայն արարածք զնորա բնու-

Ասում են նաև՝ լուսինը արեգակից ու բոլոր աստղերից ներքև է. և, ներքև լինելու պատճառով, երբ ճիշտ արեգակի հանդեպ է լինում, այն ժամանակ արեգակը խավարում է: Զորս տարրերի փոփոխությունների պատճառն էլ՝ համարում են աստղերը՝ որպես ինչ-որ կենդանիներ: Եվ այս բոլորն ասում են ճիգ ու ջանքով, որպեսզի կարծել տան, թե երկինքը և լուսատուները կենդանիներ ու աստվածներ են:

Բ

Հիրավի, ինչպես երանելի առաքյալն է ասում, «Աստու իմաստութեամբ աշխարհը չճանաչեց աստունս»¹: Եվ ինչո՞ւ զարմանալ նրանց վրա, որ աստվածներ էին կարծում երկինքն՝ անշափ մեծություն, լուսատուները՝ խիստ պայծառության պատճառով, երբ (ուրիշները) փայտերի, քարերի, գաղանների և ճիճուների մեջ անգամ աստվածներ էին որոնում: Նրանց կշտամբում է հենց իրենց բուն բարքը, որովհետև արարիչ որոնող ու աստված փնտրող են, բայց միակ ճշմարտին ուրանալով՝ բողոմաստվածության մեջ սահեցին, ոչ մի տեղ կանդ չառան ու չհաստատվեցին: Աստված որոնելը զովեստի էր արժանի, իսկ միայն մեկի փոխարեն բաղմամբով (աստվածներ) քարոզելը սաստիկ անօրինություն է:

Գ

Առավել ևս հունական իմաստասերները պիտի պախարակվեն, որովհետև գիտությունը վերահասու լինելով հանդերձ՝ արարչին գիտությունամբ չճանաչեցին: Նրանք էլ մի ինքնագո բան են ենթադրում՝ որպես ամեն ինչի սկզբնապատճառ, որը ոչ ոքից չի առաջացել, այլ հենց ինքն առաջին ինքնագոն է եղել: Եվ երկրորդ աստված ու արարիչ են համարում միտքը, երրորդ՝ շունչը, որը կոչում են ամեն բանի ոգի:

Այն մեկ սկզբնապատճառից համարելով երկուսն էլ՝ ցույց տվեցին, որ մոտեցան ճշմարտ գիտության զոներին, սակայն, նրանցից առաջացած ուրիշ անթիվ իմանալի ու տեսանելի աստվածներ երևակայելով՝ իրենք իսկ փակեցին հավատի գիտության դռները, որովհետև աստծուն և իմանալի ու տեսանելի աստվածներին պատկերացնում են արեգակի և (իր) ճառագայթների նման, ամբողջ աշխարհն էլ աստծուն հավերժական գոյակից համարում: Եվ նրա ոգին իբրև ամեն ինչի շունչ են ընդունում ամեն բանի մեջ՝ և՛ երկնքի, և՛ լուսատուների, և՛ կրակի, և՛ ջրերի, և՛ հողի, մինչև անգամ քարերի, փայտերի, ծառերի ու բույսերի արմատների մեջ: Եվ այդ կենդանությունամբ, ասում են, բոլոր աս-

* ընդ Առու (էջ 92):

թենէն կախեալ կան, որպէս ճառագայթք արեգական զանուէն¹⁶ կախեալ կան: Եւ ինքն մի է և բազում, և բազում է և մի. որպէս արեգակն մի է և բազում, զի մի անիւ է և բազում ճառագայթք: Եւ զայս ոչ ամենեքին այսպէս ասեն, այլ են բազում կրօնք փիլիսոփայից:

Գ

Պիթագորեանքն և պերիպատիկեանքն՝ միութիւն և խնամակալութիւն ասեն և շոհճել աստուածոց: Եդ կրօնս Պիթագորաս՝ զշնչաւորաց միս շճաշակել և ի գինուոյ՝ ժուժկալել: Եւ ի լուսնոյ և ի վեր զամենայն ինչ որ է՝ անմահ համարել, և որ ինչ նորա ի ներքոյ՝ մահկանացուս: Եւ փոփոխումն շնչոց ի մարմնոց ի մարմինս մինչ¹⁶ ցանասունս և ցճճիս անգամ: Եւ լուսնեան կրօնս սահմանեաց. և յետոյ զիր անձնն աստուած անուանեաց:

Իսկ պլատոնեանքն, աստուած և հիւզ և իդոս, որ առաջին՝ նիւթ է, և երկրորդն՝ առանձինն ինչ ուրուք: Եւ զաշխարհս՝ արարած և եղծանելի: Եւ զշունչս՝ անարար և անմահ և աստուածական, որոյ կրեք մասունք են՝ բանական, ցասնական և ցանկական: Եւ զկայնս հասարակաց ամենեցուն համարել, և մի՛ ումեք մի կին առանձինն ունել. այլ զոր արքն կամիցին և կանայքն ախորժիցեն, այնց բնդ այնս լինել: Եւ փոփոխմունս շնչոց յայլ և այլ մարմինս մինչև ցճճիս և ցսողունս անգամ: Միանգամայն և աստուածս բազումս¹⁹ ի միոջէ կեալ սահմանել:

Իսկ ստոյչիկեանքն մարմին զամենայն ինչ կզին, և զերևելի աշխարհքս աստուած համարին: Իսկ ոմանք ի հրոյ էութենէ համարին սունել սմա զբնութիւն: Եւ աստուած զմիտս սահմանեցին, իբրև²⁰ թէ շունչ ամենայնի իցէ տարերն երկնից և երկրի. մարմին նմա՝ զամենայն ինչ որ է՝ կզին, և աշս՝ զլուստորան: Եւ զմարմինս ամենեցուն կորստականս, և զշունչս փոփոխելիս ի մարմնոց ի մարմինս:

Իսկ եպիկուրեանքն ասեն. անճատ և անբաժին մարմինք էինք զառաջինն, և անտի²¹ եկաց ամենայն ինչ: Եւ վախճան յաւութեան զբանկութիւն սահմանեցին: Եւ թէ ոչ Աստուած գոչ, և ոչ խնամակալութիւն՝ որ վարիցէ զամենայն: Այս են կրօնք փիլիսոփայից:

Բարածները նրա էութունից են կախված, ինչպես որ արևի ճառագայթները կախված են իր գնդից: Եվ ինքը մեկ է ու բազում և բազում է ու մեկ, ինչպես արեգակն է մեկ ու բազում, որովհետև մի գունդ է և բազում ճառագայթներ: Բայց սա այսպես ընդունում են ոչ բոլորը, որովհետև փիլիսոփայական բազմազան ուսմունքներ կան:

Գ

Պյութագորյանները³⁵⁹ և պերիպատիկյանները³⁶⁰ միութիւն ու նախախնամութիւն են ընդունում և մերժում են աստվածներին զոհ մատուցելը: Պյութագորասը³⁶¹ կարգ սահմանեց՝ շնչալորների միսը չուտել ու գինուց ձեռնպահ մնալ: Եվ (առաջարկեց) յունից վեր գտնվող ամեն ինչ անմահ, իսկ նրանից վար եղողները՝ մահկանացուներ համարել, այլև (ընդունել) հոգիների փոխանցումը³⁶² մարմիններից մարմիններ, նույնիսկ անասունների ու ճիճուների մեջ: Լուսնյան կարգ սահմանեց և սպա իր անձը աստված անվանեց:

Իսկ պլատոնականները³⁶³ աստծու (հետ ընդունում էին) և՛ հելլեն³⁶⁴, և՛ իդոսը³⁶⁵, որոնցից առաջինը նյութն է, երկրորդը՝ միայն մեկին հաստով բան³⁶⁶, (Կարծում էին, որ) աշխարհը ստեղծված ու ոչնչանալու ենթակա է, հոգին՝ անստեղծ, անմահ ու աստվածային, որը կրթ կողմ ունի՝ բանական, ցասունական և ցանկական: (Գտնում էին, որ) կանանց բոլորինը պետք է համարել, և ոչ ոք առանձին կին չպիտի ունենա, այլ՝ տղամարդիկ ում որ կամենան, կանայք էլ ախորժեն, միմյանց հետ թող կենակցեն: (Փարոզում էին) հոգիների փոխանցելիութիւն³⁶⁷ այլևայլ մարմինների մեջ, նույնիսկ ճիճուների ու սողունների մեջ: Միամանակ մեկից առաջացած բազմաթիվ աստվածներ էին սահմանում:

Ստոիկյաններն³⁶⁸ էլ ամեն ինչ մարմին կարծեցին և սեռանելի աշխարհը աստված համարեցին: Իսկ ոմանք ենթադրեցին, թե սա (աշխարհը) կրակի էութունից է գոյութիւն ստացել: Եվ միտքը աստված որակեցին, իբր թե (այն) երկնքի ու երկրի բոլոր տարրերի հոգին է. գոյութիւն ունեցող ամեն բան նրա համար մարմին համարեցին, իսկ լուսատուները՝ աչքեր: Բոլորի մարմինները կորստի ենթակա (ընդունեցին), հոգիներն էլ՝ մարմնից մարմին փոխանցվող:

Իսկ էպիկուրյաններն³⁶⁹ ասում են՝ «Ակզբնապես կային անմասնատելի ու անբաժանելի մարմիններ³⁷⁰, նրանցից էլ գոյացավ ամեն բան»: Եվ հաճույքը ընդունեցին որպես լավ նպատակ ու (հայտարարեցին), թե՛ «Ո՛չ աստված կա, ո՛չ էլ նախախնամութիւն, որ զիջվարի ամեն բան»:

Սրանք են փիլիսոփաների ուսմունքները:

Բայց հեթանոսութեան սկիզբն²² ի Սերուբայ ժամանակաց անտի²³ եղև. զի որ լաւ որ եկեալ յաշխարհ մեռանէր, վասն յիշատակի քաջութեանն զպատկերն երանգօք ի նկարու հանէին. և անտի²⁴ ուսեալ տրխմարաց՝ տակաւ ի պաշտօն առնոյին: Եւ կոսց և դրօշելոց հանգամանք՝ առ Քարայիւ հարբ Աբրահամու²⁵, և անտի²⁶ իւրաքանչիւր որ իւրով արուեստի²⁷ զնոյն դրօշէր. դարբինն՝ դարբնութեամբ, հրահնն՝ հրահնութեամբ, արծաթագործն և պղնձագործ²⁸ և քարակոփ և բրուտ՝ իւրաքանչիւր արուեստիւ: Եւ անտի²⁹ կարգեալ հասանէր յեզիպտացիս և ի բաբելոնացիս և ի փոնիզացիս և ի փինիկեցիս գործ դրօշագործութեան և խորհուրդք նորին. և ապա ի Հելլէնս, որ են Յոյնք, առ Կեկրոպեաւ³⁰. և նս յետոյ առաւել աստիք առ Կոռնան³¹, և Բէաւ և Դիաւ և Ապոզոնիւ և առ այլովք բազմօք, զորս մի ըստ միոջէ աստուածս անուանէին:

Եւ Հելլէնք³² կոչին Յոյնք՝ յառնէ միոջէ, որում Հեղինոս անուն էր յելլադացոց³³ աշխարհին: Բայց այլք ասեն՝ եթէ ի ձիթեւոյն³⁴, որ յԱթէնս բուսաւ իւրովի. վասն զի ձիթենի յունարէն ելէա³⁵ * կոչի:

Բայց Յոյնք ի Յաւանայ, որ էր մի յառաջնորդաց աշտարակագործութեանն, վասնորոյ Մերովպս³⁶ ամենեքին կոչին յազազս բարբառոյն բաժանելոյ. քանզի բաժանումն յունարէն մերիսմոս** կոչի:

Եւ առաջին կրօնք՝ խուժականք և սկիւթականք և հեթանոսականք կոչէին, մինչև եկն Աբրահամու³⁷ աստուածպաշտութիւնն և աղաւազեաց զայն:

Եւ յուդայութիւն ի Յուդայէ, որ է հրէութիւն, ի շորրորդէ որդւոյն³⁸ Յակոբայ. յորմէ թագաւորութիւն էր, և կայսա անունն զամենայն ազգն յուդայական:

Եւ ի վախճանի հրէութեան, քրիստոնէութեան անուն ի Քրիստոսէ. որ նախ յկնտիոք անուանեցաւ աշակերտելոցն:

* Կէշա.
** Մերովպս.

Բայց հեթանոսութիւնն սկիզբ առաւ Սերուբի³⁷¹ ժամանակներից. որովհետև երբ աշխարհ եկած մի քաջ անձնավորութիւն մեռնում էր, նրա քաջութեան հիշատակի համար պատկերը ներկերով նկարում էին, և տիամարնները, այնտեղից սովորելով, հետզհետե պաշտում էին (այդպիսիներից): Կուրբերի ու արձանների հանգամանքն էլ Աբրահամի հոր՝ Քարայի օրոք (սկսվեց): Եվ այն օրերից յուրաքանչյուր որ իր արհեստով նույնպիսի բաներ էր կերտում, դարբինը՝ դարբնութեամբ, հյուսնը՝ հյուսնութեամբ, արծաթագործն ու պղնձագործը, քարտաշն ու բրուտն էլ՝ յուրաքանչյուրն իր՝ արհեստով: Եվ այն ժամանակվանից հիմնադրված արձանագործութիւնը իր (այդ) նշանակութեամբ անցավ եզիպտացիներին, բաբելացիներին, փոնիզացիներին, փյունիկեցիներին և ապա՝ հելլեններին, այսինքն՝ հույներին, Կեկրոպսի³⁷² օրոք, իսկ հետո էլ ավելի շատ³⁷³ (տարածվեց) Կոռնոսի³⁷⁴, Բեայի³⁷⁵, Դիոսի³⁷⁶, Ապոզոնի³⁷⁷ ու բազմաթիվ ուրիշների օրոք, որոնց հաջորդաբար աստվածներ էին անվանում:

Եվ հույները հելլեններ են կոչվում Ելլադա երկրում (այսրած) Հեղինոս անունով մի մարդուց: Բայց ուրիշներն ասում են, թե (այդ անունը) այն ձիթենուց է, որ ինքնիրեն բուսավ Աթենքում, որովհետև ձիթենին հունարենն էլեա³⁷⁸ է կոչվում:

Բայց հույները Հավանից³⁷⁹ են, որ աշտարակաշինութեան զեկավարներից մեկն էր. դրա համար բոլորն էլ մերովպներ են կոչվում՝ լեզվի բաժանման հետևանքով³⁸⁰. որովհետև բաժանումը հունարեն մերիսմոս³⁸¹ է ասվում:

Առաջին կրօնները կոչվում էին խուժական, սկյութական և հեթանոսական, մինչև որ եկավ Աբրահամի աստվածապաշտութիւնը և վերացրեց դրանք:

Եվ հուդայութիւնը ³⁸², որ հրեութիւնն է, Հուդայից³⁸³ է՝ Հակոբի շորրորդ որդուց: Թագավորութիւնը³⁸⁴ (ևս) նրանից էր: (Նույն) անունն էլ տարածվեց հուդայական ամբողջ ժողովրդի վրա:

Իսկ հրեութիւնից հետո (երևաց) քրիստոնէութիւնը՝ Քրիստոսի անունով, որով (այդ կրօնին) հետևողները անվանվեցին՝ նախ Անտիօքում³⁸⁵,

Արդ ի խնդրելն փիլիսոփայից զԱստուած ի բնական օրինաց՝ որ ի միտքսն անկեակ³⁹ է, որպէս յառաջագոյնն ասացաք, գովութեան արժանի է. բայց ի բազում աստուածսն անկանել, և զաշխարհս նմա մշտնջենաւորակից դնել, անհնարին ամպարշտութիւն⁴⁰ է: Եւ ի դէպ ելանէ նոցա առայնչական բանն է՝ եթէ ծանեան զԱստուած, և ոչ իբրև զԱստուած փառաւորեցին:

Զի Աստուծոյ փառաւորութիւնն այն էր, թէ յարարածոցն մեկնեալ էր զպատիւ արարչին. որով և արարածքն իսկ իւրաքանչիւր շարժամբք և փոփոխմամբք զարարչէն քարոզեն: Արդ եթէ աստեղքն ըստ նոցա բանդագուշանացն աստուածք իցեն, և երկինք և արեգակն և լուսին՝ որք⁴¹ անխօսքն և անմունչ են, զի՞նչ աւելի իցէ պատճառն քան զպատճառաւորսն: Եւ մանաւանդ յորժամ զնորին իսկ զմիտսն և զշունչ, թէ մարթիցի Աստուծոյ շունչ ասել, ամենայն արարածոց շնչաւորաց և անշնչից բնութեամբ ի նորա էութենէն դնեն. որ անհնարին ամպարշտութեանն⁴² է, զԱստուծոյ զիւրոյ էութեանն կենդանութիւն՝ հոգևորաց և շնչաւորաց և անշնչից առ հասարակ համարել. և ոչ առաւել արարած էնդանութիւն ի հրեշտակս և ի դեւս և ի մարդկան, որ բանաւորքն և մտաւորքն են. և յայլ շնչաւորսն՝ բնական կենդանութիւն ի շորից հիւթոց խառնեալ և յօդեալ, որք յորժամ քակտիցին, և կենդանութիւն ի նոյն շորեսին հիւթան լուծանի:

Են ոգիք հրեշտակաց և դիւաց, և շունչք մարդկան: Արդ և յիւրեանց բանիցն իսկ ո՞չ ամաշիցեն, որք զշունչն անարար անմահ և աստուածեղէն յԱստուծոյ բնութենէ անտի⁴³ ասեն. և դարձեալ տանջանս և պատիժքս շնչոցն յանցուցելոց դնեն, որ յետնոյ հայհոյութեանն է՝ եթէ էութիւնն Աստուծոյ ի մասունս բաժանիցի, և ի բազում շունչս կոտորիցի. և դարձեալ զիւրոյ զկէս բնութիւնն միւս կէսն տանջիցէ, և կէսն ի փառս և կէսն յանարգանս, և մի թերին յանոյշս և միւս թերին ի դժոխս:

Եւ դարձեալ ասեն. թէ ոչ կենդանութիւն ինչ է յամենայնի, զիս՞որդ իցէ զի ամենայն ինչ շարժի. և սերմանք և տունկք արկեալք յերկիր բուսանին. և յէգս մարդկան և յանասնոց անկեալ սերմանք զան ի ծնունդրս և յաճումն. զորմէ⁴⁴ և ոչ մեք յուրաստ ինչ եմք, վասն փորձոյ իրացն զարդեանցն յայտ առնելոյ:

Այլ խնդիր այն է՝ թէ այն կենդանութիւն ոչ Աստուծոյ էութեանն կենդանութիւն է, այլ արարած կենդանութիւն այլազգ ի բանաւորսն և թ

Արդ՝ ինչպե՞ս առաջ էլ ասացինք, երբ փիլիսոփաները մտքում տեղ գտած բնական օրենքներով ասածուն ևն փնտրում, գովեստի են արժանի, բայց դեպի բազմաստվածութիւն հակվելը և աշխարհը աստծուն մշտական գոյակից համարելը սաստիկ անօրինութիւն է: Եվ նրանց վերաբերմամբ հարմար է գոյիս առարկական այն խոսքը, թէ՛ «Ճանաչելոցին ասածուն, բայց որպես աստված չփառավորեցին»⁴⁵:

Իսկ ասածու փառավորումն այն կլիներ, եթէ արարածներից զատ պահած լինեին արարչի պատիվը. որովհետև հենց արարածները, յուրաքանչյուրն իր շարժումներով ու փոփոխութիւններով, արարչի մասին են հայտնում: Եվ եթէ անխոս ու անմտունչ աստղերը, երկինքը, արեգակը, լուսինը, ըստ նրանց ցնդաբանութիւնն՝ աստվածներ լինեին, պատճառը (արարիչը) ինչով պիտի կլիներ հետևանքներից (արարածներից), նամանավանդ, երբ նրա իսկ միտքն ու շունչը, — եթէ կարելի է աստծուն շունչ վերադրել, — համարում են բոլոր՝ բնույթով շնչավոր ու անշունչ արարածների (զոյացման հիմքը)՝ նրա էութիւնից (բխած): Մաստիկ անօրինութիւն է աստծու իսկ էութեանը հատուկ կենդանութիւնը հավասարապես վերադրել հոգևորներին, շնչավորներին ու անշունչներին և ոչ թե առավել ստեղծական (համարել այն) կենդանութիւնը, (որ կա) հրեշտակների, դեերի ու մարդկանց մեջ, որոնք բանականներն ու մտավորներն են, և մյուս շնչավորների մեջ (եղողը)՝ բնական կենդանութիւն՝ միավորված ու կազմված շորս նյութերով, որոնց խախտվելու դեպքում խափանվում է նաև նույն շորս նյութերի միջի կենդանութիւնը:

Հրեշտակներն ու դեերը ոգի ունեն, իսկ մարդիկ՝ շունչ (հոգի): Հետևաբար իրենց իսկ խոսքերից շնչն ամալի նրանք, որոնք, անստեղծ, անմահ ու աստվածային շունչը (հոգին) աստծու էութիւնից համարելով, միաժամանակ (դրա) տանջանքներն ու պատիժները հանցավոր շնչերի են վերադրում: Ետին հայհոյանք է (ասել), թե աստծու էութիւնը բաժանվում է մասերի, կոտորակվում բազմաթիվ շնչերի, և կամ թե՛ իր էութեան կեսը տանջում է մյուս կեսին, կեսը փառքի մեջ է, կեսը՝ անարդանքի, մի մասը⁸⁸ երանութեան մեջ է, մյուսը՝ դժոխքի:

Եվ զարծյալ ասում են՝ «Եթե ամեն բանի մեջ կենդանութիւն չկա, (այդ) ինչպե՞ս է, որ ամեն ինչ շարժվում է, սերմերն ու տունկերը, հողի մեջ ընկնելով, բուսում են, մարդկանց և անասունների էգերի մեջ բնկած սերմերը ծնունդ են տալիս ու աճում»:

Մենք ևս չենք ուրանում դրանք, որովհետև փորձն ու իրողութիւնները այդպես են ցույց տալիս: Բայց հարցն այն է, որ այդ կենդանութիւնը աստծու էութեան կենդանութիւնը չէ, այլ ստեղծական կենդանութեան է՝ բանականների ու մտավորների մեջ տարբեր, անասունների

մտաւորս, և այլազգ յանասունսն և յամենայն շնչաւորսն և այլազգ ի բնականսն՝ որպէս ի սերմանս և որ յէգս մարդկան և անասնոց⁴⁵ անկանին: Յորոց մարդկանն առաւել և պատուականագոյն է. յորում և բնական կենդանութիւն է ըստ մարմնոյն, և բանաւորն սքանչելի ըստ շնչոյն: Զի մարմինն և նոցա ի շորից հիւթոցն կայ. և ոգին ոչ ի շորիցն հիւթոց յօղելոց, այլ ի պարզական և ի սուղական բնութենէ. և այլոց անասնոց ոչ նոյնպիսի, այլ ի բնական և յազդեցական⁴⁶ բնութենէ. և սերմանց ոչ նոյնպիսի, այլ ի բնական և յաշնչական խաղացից:

է

Նոյնպէս և ոչ ի լուսաւորսն շնչաւորութիւն ինչ բանաւոր է, այլ բնական և խաղացական շարժմունք. ուստի ոմանք և հրեշտակս վարիչս եղին նոցա: Այլ մեք զԲրոց սրբոց զհետ երթիցուք, որ վանձրեացն ասէ՝ թէ չև ևս էր Աստուծոյ տեղացեալ յերկիր: Եւ ոչ որպէս ոմանք դանդաշեցին՝ և սատանայ ունէր իշխանութիւն շարժելոյ և փոփոխելոյ զօդս, ըստ այնմ զոր Առաքեալն ասէ՝ թէ ըստ իշխանի իշխանութեան օդոյս այսորիկ: Իշխան օդոյս այսորիկ կոչէ զնա՝ վասն յերկնիցն անշանելոյ և յօդս թափառելոյ. և յայտ անտի⁴⁷ է զոր ասէ՝ թէ օդոյ խաւաբիս այսորիկ. զի ցուցցէ՝ թէ ի լուսոյ ի խաւար կործանեալ է, և չէ օդոյն փոփոխիչ՝ մերթ յանձրեալ, մերթ ի ձիւն, մերթ ի կարկուտ:

Այլ զի Աստուծոյ գործ է այն, և ոչ սատանայի, ասասցէ Դաւիթ Հոգւովն⁴⁸ սրբով ի մօտոյ՝ թէ հանէ զամպս⁴⁹ ի ծագաց երկրէ, և զփայլասակունս յանձրեալ արար. և հանէ զհոգմս յըշտեմարանաց⁵⁰ իւրոց. և զարձայ՝ թէ դնէ զձիւն իբրեւ զասր, և զեղեամն իբրեւ զփոշի ցանեաց. և արկանէ զսառն իբրեւ զպատաս. հանդերձ այլովքն: Եւ մի մարգարէն ասէ՝ թէ կոչէ զջուր⁵¹ ծովու, և հեղու զնոսա ի վերայ երեսաց երկրի: Եւ Յոր ասէ՝ թէ ո՞ ծնաւ զշիթս անձրեւի, և յորովայնէ ո՞յր ելանեն սառամանիք, և զեղեամն յերկինս ո՞ ծնաւ, որ իջանէ իբրեւ զջուր ծորեալ. զի ասիցէ՝ թէ իմ գործ է, և ոչ այլ ուրուք:

Նոյնպէս և զլուսաւորսն շարժել՝ նորա բանին գործ է, և ոչ այլոյ ուրուք. և ոչ միայն եւթն աստեղքն զնայունք⁵² են և այլքն առանց

ու (մյուս) բոլոր շնչավորների մեջ տարբեր, այլև տարբեր՝ բնականների մեջ, ինչպես սերմերի (և բուսականների, և նրանց), որոնք մարդկանց ու կենդանիների էգերի մեջ են ընկնում: Դրանցից առավելն ու պատվականը մարդկայինն է, որի մեջ կա բնական կենդանությունը՝ ըստ մարմնի և սքանչելի բանականը՝ ըստ շնչի (հոգու): Որովհետև մարդկանց մարմինը ևս շորս նյութերից է կազմված, իսկ հոգին շորս բաղադրիչ նյութերից չի (բաղկացած), այլ՝ պարզ ու նուրբ տարրից: Բայց անասունների (կենդանությունը) նույնպիսին չէ, այլ բնական էությամբ ու բնազդով է. սերմերի (կյանքը) ևս նույնպիսին չէ, այլ՝ բնական և անշունչ բեթացումով:

է

Լուսատուների մեջ նույնպես չկա բնական կենդանություն, այլ (կան) բնական ու բեթացական շարժումներ: Այս պատճառով էլ ոմանք եւթագրեցին, թե դրանք վարող հրեշտակներ կան: Բայց մենք Սուրբ գրքի հետքով գնանք, որն անձրևների մասին ասում է, թե՛ «Աստված երկրի վրա դեռ անձրև չէր թափել»⁵³: Ոչ էլ սատանան օդը շարժելու ու փոփոխելու իշխանություն ուներ, ինչպես ոմանք ցնդարանեցին՝ օգտագործելով առաքյալի այն ասածը՝ «Ըստ այս օգի իշխանության իշխանի»⁵⁴: Նրան⁵⁵ այս օգի իշխան է կոչում երկնքից ընկնելու և օգի մեջ թափառելու պատճառով: Իսկ դա պարզ է այնտեղից, որ «Այս խավար օգի»⁵⁶ է ասում, որպեսզի ցույց տա, որ կործանվել ու լույսից խավարի մեջ (է ընկել) և նա օգր մերթ անձրևների, մերթ ձյան, մերթ կարկուտի փոխող չէ:

Բայց որ դա աստծու գործն է և ոչ թե սատանայի, սուրբ հոգու միջոցով Դավիթը⁵⁸ անմիջապես կասի, թե՛ «Երկրի ծայրերից ամպերն է հանում և փայլակները անձրևներ է դարձնում, իր շտեմարաններից հողմերն է դուրս բերում»⁵⁴: Եվ դարձյալ, թե՛ «Զյուն է դնում բրդի՝ նման, եղյամ է ցանում փոշու նման, սառույց է թափում պատանների նման...»⁵⁵ և այդպիսի ուրիշ բաներ: Մի մարգարե էլ ասում է, թե՛ «Կանչում է ծովի ջրերը ու գրանք թափում երկրի երեսին»⁵⁶: Իսկ Հորն ասում է, թե՛ «Ո՞վ ծնեց անձրևի շիթերը, ո՞ւմ սրովայնից են ելնում սառնամանիքները, և եղյամը երկնքում ո՞վ ծնեց, որն իջնում է ծորացող ջրի նման»⁵⁷: (Դա նրա համար է), որ (աստված) ստի, թե՛ «Իմ գործն է և ոչ մեկ ուրիշի»:

Լուսատուները շարժելը նույնպես նրա (աստծու) խոսքի գործն է և ոչ մեկ ուրիշի: Եվ ոչ թե յոթ աստղերն են միայն շարժուն ու մյուս-

զնացից, այլ ամենեքեան զնայունք՝ կէսքն՝ յամբազնացք, և կէսքն արագագնացք. և ոչ յերկինս բեկեռեալ են, որպէս յառաջագոյնն սասցաւ, թէ իբրեւ զշոնշանն⁵³ շրջիցին, և զնոսա մերթ յայտնեացեն և մերթ ծածկեսցեն: Եւ որ առաւել ծաղուն արժանի է, թէ արեգակն յարեմտից յարեւելս զնայցէ, և ընդէ՞ր ոչ դարեմուտս⁵⁴ արեւելս կոչիցեն, և զարեւելս արեմուտս:

Այլ բնաւ իսկ, ասեն, ոչ ուրեք մտանէ արեգակն. և զի ոչ մտանէ՝ անտի⁵⁵ յայտ է, զի ցայգ ի նորա լուսոյն ի լուսնի ամանն: Եւս ծաղէ. քանզի ինքն երթեալ հեռացեալ յայլ կողմանս երկնիցն գտանի:

Եւ թէ ասիցես՝ թէ նա յերկինս իցէ ցայգ, խաւարս որ լինի՝ ուստի՞ իցէ:

Ասեն, յերկրիս ստուերէ զինիցի:

Անդ որ ի վեր յերկինս խաւար⁵⁶ լինի, ուստի՞ իցէ. ո՞չ ապաքէն յայտ է՝ թէ ուրեք ծածկի ցայգ. որպէս և ի մտիցն է տեսանելի. Զի իբրև ի վերուստ ի խոնարհ իշանէ, և դարձեալ յելանելի՞ իբրև ի ներքուստ ի վեր ելեալ համբառնայ:

Եւ ի զուր է ճամարտակելն նոցա, զի այնչափ մեծութիւն երկնից տան քան երկրի. զի աստուածատուր՝ զիրք զերկինս թզաւ ասեն և զերկիր քլաւ. և ոչ աւելի զթիզն քան զքիլն գտանեմք:

Ը

Դարձեալ և լուսնի՝ թէ ոչ իր առանձինն իցէ լոյս, նախ նոցա բանն ստի՞ զոր ասեն, եթէ ի յաճախելն յամենայն իմիք՝ աճէ հիւթն որ ի նմանէ, և ի ընուլն՝ ընու, և ի պակասելն՝ պակասէ: Որպէս փորձ իրացն իսկ յուղիզս ամենայն մտեղեաց ցուցանէ, և ի ծառս և ի տունկս խոնաւութիւնն: Եւ յԵրոսայն տեղիք ինչ են ծովուց, որոց ջուրն ըստ աճել լուսնին՝ աճէ, և ըստ ընուլն՝ ընու, և ըստ պակասելն՝ պակասէ: Եւ նորա այսչափ ժմերտեալք՝ մինչև զամենայն մարդկան աչս կամին ունել, որ⁵⁷ ցայգ ի մտանել արեգականն՝ առաւել պայծառացեալ զլոյս լուսնի տեսանեն:

* «Եւ յԵրոսայն... պակասէ» հասկածը հմմտ. «Վեցարեայ», էջ 210, 1—14: Կողբացու «Եւ յԵրոսայն» ընթերցումը աղավաղում է՝ կապված «Վեցարեայի» հաշիւին թարգմանութեան հետ (հմմտ. էջ 210, ծան. 1): «Վեցարեայի» հունարեն նախորդակից օգտվելու դեպքում ճշված ընթերցման փոխարեն կունեալի՞ք «ի կիրճս» կամ «ի Աղուցս» — τοῖς ἐπίτοις (քննարկում է՞րիտու, էջ 332), հմմտ. «Բագմալէպ», 1934, էջ 421, «Վեցարեայ», էջ 351, ծանոթագրություն 80, ծան. հրատ.):

ներք՝ անշարժ, այլ բոլորն էլ շարժուն են. մի մասը՝ դանդաղընթաց, իսկ մյուս մասը՝ արագընթաց: Եվ ինչպէս վերն ասվեց, (դրանք) երկնքում բեկեռված չեն, այլ շոնշանի⁵⁸ նման պտույտ են գործում՝ մերթ երևալով, մերթ էլ ծածկվելով⁵⁹: Եվ առավել ծաղրանքի արժանի է (այն), որ (ասում են,) թե արեգակը արեմուտքից դեպի արևելք է գնում: Իսկ (եթե այդպես է,) ինչո՞ւ արեմուտքը արևելք չեն կոչում, արևելքն էլ՝ արեմուտք:

Այլև ասում են՝ «Արեգակը բնավ ոչ մի տեղ չի մտնում, և շմտնելն այնտեղից է հայտնի, որ գիշերը նրա լույսից լուսնի ամանի մեջ լույս է ծագում, որովհետև ինքը, զնացած, հեռացած լինելով, երկնքի ուրիշ կողմերում է գտնվում»:

Իսկ եթե հարցնես՝ «Թե որ նա (արեգակը) գիշերը երկնքում է լինում, խավարը, որ իջնում է, որտեղի՞ց է լինում», կպատասխանեն՝ «Երկրի սավերից է լինում»:

Իսկ այնտեղ, վերը՝ երկնքում, խավարը, որ լինում է, որտեղի՞ց է լինում. մի՞թե պարզ չէ, որ (արեգակը) մի տեղ թաքնվում է գիշերը, ինչպես մայրամուտից կարելի է տեսնել, որովհետև կարծես վերևից ներքև է իջնում, իսկ կրկին ծագելիս կարծես ներքևից վեր ելնելով բարձրանում է:

Եվ իզուր է նրանց մեծ-մեծ խոսելը, երբ երկնքին այնքան մեծություն են վերագրում՝ երկրի համեմատությամբ. քանի որ աստվածատուր գիրքը «երկինքը՝ թզով» է ասում, «երկիրը՝ քլով»⁶⁰, իսկ թիզը քից մեծ չէ:

Ը

Դարձյալ՝ (պնդում են,) թե լուսնը սեփական լույս չունի: (Դրանով) նախ ժխտվում է իրենց ասած այն խոսքը, թե (լուսնի) մեծանալու ժամանակ ամեն մի տուրկաչի մեջ աճում է այնտեղ եղող⁶¹ հյութը, լրանալու ժամանակ լցվում է, պակասելու ժամանակ՝ պակասում, ինչպես որ հենց փորձն ու իրողություններն են ցույց տալիս բոլոր մտեղեն (էակելերի) ուղեղների և ծառերի ու տունկերի միջի խոնավությամբ: Եվ եվրոպայում ծովերի ինչ-որ տեղեր կան, որոնց ջուրը լուսնի աճելու հետ՝ աճում է, լրանալու հետ լցվում է, իսկ պակասելու հետ՝ պակասում: Նրանք⁶² այնքան են հանդգնացած, որ նույնիսկ ուզում են բոլոր մարդկանց աչքերը կապել, որոնք գիշերը, արևը մտած ժամանակ, լուսնի լույսն ավելի պայծառացած են տեսնում:

Զիա՞րդ⁶³ արագագոյն քան զարեգակն զլանձնաւոր լուսինն ասի-
ցեն. զի նա, ասեն, յերեսուն ւուր կատարէ՝ զընթացան⁶⁹, և՛ արեգակն
ի տարուջ⁶⁰, Զորս փորձ իրացն յանդիմանէ, և աստուածատուր գիրքն,
որ ասէ՝ թէ արար երկուս լուսաւորս⁶¹ մեծամեծս, և եղ զնոսա ի հաս-
տատութեան երկնից: Եւ զի զառաւել պայծառութիւն արեգականն ցու-
ցանիցէ, ասէ. արար զլուսաւորն մեծ՝ յիշխանութիւն տուննդեան, և զլու-
սաւորն փոքր՝ յիշխանութիւն գիշերոյ, և զաստեղս: Ուստի յայտ է՝ թէ
յիւրաքանչիւր իշխանութիւնս կարգեալ են, և ոչ մի ի միոջէ առնու⁶²
զլոյսն:

Եւ զաճեւն և նուագե⁶³ լուսնի՝ իբրև ընդ պատենիւր իմն մտանել և
ելանել ասեն իմաստունք: Եւ նշանս անտի⁶⁴ տան, զի է երբէք՝ յորժամ
յաճմունսն իցէ և լնլոյն, շուրջ զանօթովն ծանրանայ⁶⁵, որպէս թէ ընդ
սակա ինչ փեռեկումն ծերպից՝ նշոյլք երեսնացին:

Եւ զարձեալ խաւարելոյ արեգականն եթէ լուսնին պատահել պատ-
ճառ իցէ, յորժամ լուսինն մթանայցէ՝ նմա զի՞նչ պատահիցէ: Եթէ զաս-
տղ պատճառ պատահելոյն ղնիցեն, ահա ոչ տեսանեմք այնչափ մեծ աս-
տղոյ յերկինս՝ որ պատահելոյն⁶⁶ լուսնին՝ ծածկել կարիցէ զլուսինն. և ոչ
աստղ ցածագոյն գոյ քան զլուսինն՝ թէ ի ներքոյ նորա հանդիպեալ զնա
խաւարեցուցէ⁶⁷:

Նա թէ և զարեգական լոյսն արգելուլ կարէր լուսինն⁶⁸, ապաքէն
զիւր լոյսն ծագէր յերկիր, զի գոնեայ իբրև զլուսնակայ երեւէր տին և
ոչ ամենեւին խաւարչուտ:

✦

Այլ ճշմարիտ է քան Գրոյն, որ ասէ՝ թէ զարձուցից զարեգակն ի
խաւար, և զլուսինն⁶⁹ յարին: Զի ցուցցէ՝ թէ Տէր է լուսաւորացն, և
լուսաւորելոյ և խաւարեցուցանելոյ, առ ի կշտամբութիւն արեւապաշ-
տացն և լուսնապաշտացն:

Եւ չէ հնար լուսնի յերկիր իջանել. որպէս կախարդաց տեսեալ ի
ժամանակի հրամանաւ Աստուծոյ զլուսնոյն արեւնագոյն լինելոյ զկեր-
պարանսն՝ զիւր նմանել լուսնի բարբանջեն⁷⁰, թէ զլուսին իջուցանիցեն.
որում չէն* մարթ լինել, թէ որ քան զբազում աշխարհս⁷¹ մեծ է՝ թէ ի
կալ մի փոքրիկ ամփոփիցի** և կթիցի անստինն:

* չէն մարթ (էջ 93): Արքագորդեալը զգուշացնում են, որ չպիտի շփոթել չէն-ի
հետ:

** «Եւ չէ հնար... անփոփիցի» հաստատու հմմտ. «Վեցարեալ», էջ 212, 1—11
(Ծան. հրատ.):

Ինչպե՞ս կարող են ընդունել, որ անկենդան լուսինը արեգակից ար-
վելի արագընթաց է՝ ասելով, թե նա երեսուն օրում է կատարում իր
յուրապատույտը, իսկ արեգակը՝ մեկ տարում: Այդ հերքում են իրողու-
նականներն ու փորձը, ինչպես և աստվածատուր գիրքը, որն ասում է, թե՝
«Ստեղծեց երկու մեծ լուսատուները և դրանք դրեց երկնքի հաստատու-
թյան մեջ»: Եվ որպեսզի արեգակի պայծառության առավելությունը
ցույց տա, ասում է՝ «Ստեղծեց մեծ լուսատուն՝ ցերեկվա տիրապետու-
թյան համար, և փոքր լուսատուն՝ գիշերվա տիրապետության համար,
նաև աստղերը»⁷¹: Ուստի պարզ է, որ յուրաքանչյուրն ստեղծված է իր
գորութեամբ, և մեկը մյուսից չի ստանում իր լույսը:

Լուսնի աճելն ու նվազելն էլ իմաստասերները որպես ինչ-որ պատ-
լանի տակ մտնել ու ելնել են համարում: Եվ (իբրև) փաստարկ մատնա-
ցույց են անում այն, որ պատահում է, երբ (լուսինը) աճում ու լրանում
է, գնդի շուրջ բակ է կազմվում⁷², որպես թև ճեղքերը փոքր-ինչ բաց-
վածքի միջից նշույլներ երևային:

Եվ դարձյալ՝ եթե արեգակի խավարման պատճառը լուսնին հան-
դիպելն է, (ապա) երբ լուսինն է խավարում, նրան ի՞նչ է հանդիպում:
Եթե աստղի հանդիպումն են պատճառ համարում, բայց չէ՞ որ երկըն-
րում չենք տեսնում այնքան մեծ աստղ, որ լուսնին հանդիպելիս կարո-
յանա ծածկել այն: (Լուսնից ավելի ցած էլ աստղ չկա, որ, նրա տակ
անդիպելով, խավարեցնի այն)⁷³:

Այլև՝ եթե լուսինը կարողանար արգելք լինել արեգակի լույսին, իս-
կապես իր լույսը կսփռեր երկրի վրա, որպեսզի ցերեկը գոնե լուսնյակ
գիշերվա նման երևար և ոչ թև բոլորովին խավար:

✦

Սակայն ճշմարիտ է Գրքի խոսքը, որ ասում է թե՝ «Արեգակը պի-
տի փոխեմ խավարի և լուսինը՝ արյան»⁷⁴, որպեսզի ցույց տա, որ ինքը
(աստված) լուսատուների տերն է, լուսավորում և խավարեցնում է
(նրանց)՝ արեւապաշտներին ու լուսնապաշտներին կշտամբելու նպա-
տակով:

Եվ հնարավոր չէ, որ լուսինն իջնի երկրի վրա — ինչպես կախարդ-
ները տեսնելով, որ լուսնի կերպարանքը երբեմն աստուծու հրամանով ար-
յան գույն է ստանում, շողակրատում են, թե լուսինը դեի է նմանվում,
թե (իրենք) կարող են լուսինն իջեցնել: Անկարելի է դա, (ինչպես և այն,) որ
շատ աշխարհներից մեծ եղող մի քան փոքրիկ կալում ստեղծվորվի,
կամ ստինք շունեցողը կթվի:

Եւ ջանի անթիւ բիրտոց⁷² կարխարդաց են յերկրի. եթէ իբրաքանչիւ
ոք ի նոցանէ իջուցանել կարէր զնա, ոչ երբէ՞ք տալին նմա/ելանել յեր-
կինս: Այլ զի ոչ երբէք իջանէ՛ յայտ անտի⁷³ է, զի ոչ զիջվանելն ոք տե-
սանէ զնորա, և ոչ զամբառնալն: Եւ եթէ կացեալ միտ զնիցես, անդէն
անդէն մթացեալ անօթն լուսաւորի առ սակաւ սակաւ, մինչև ամենեկին
յարդարի: Զի թէ իջանելոյ ինչ հնար գոյր, թէպէտ և զիջանելն ոք ոչ
տեսանէր, սակայն զհամբառնալն ամենեքեան⁷⁴ տեսանէին: Այլ լուսա-
ւորացն այնչափ ինչ է՞, որպէս աստուածատուր զիրք ասեն՝ թէ եղիցին
ի նշանս և ժամանակս և յաւուրս և ի տարիս:

Արդ եթէ լինին ինչ նշանս կամ ջերմոց կամ ցրտոց աստեղք, ոչ եթէ
իբրեւ զկենդանիս ինչ լինիցին, այլ իբրեւ Աստուծոյ⁷⁵ կարգեալ յայն՝
զի մի՞ դատարկք ինչ յարարածոցն Աստուծոյ իցեն: Եւ Յունաց իմաս-
տոսներն այնու գորովելի են, զի թողեալ զպատճառն՝ պատճառատուրացն
պաշտօն մատուցանիցեն. որպէս երանելի Առաքեալն ասէ՝ թէ սպասա-
ւորեցան և պաշտեցին զարարածս և ոչ զարարիչն:

Ժ

Եւ դարձեալ, ոչ որպէս ասենն է՝ եթէ զերկիրս շուր պատիցէ, այլ
ընդ երկիր և ի վերայ երկրի են շուրք. և ըստ երկիր անգր ոչինչ է, և ոչ
եթէ շուրք: Եւ վկայեսցեն նոցա Հերակլի արձանքն՝ յորս գրեալ⁷⁶ է, ա-
սեն, թէ յայսմ վայրէ ոք անգր մի ժտեսցի երթալ:

Եւ օդ ընդ⁷⁷ ջուրս և ընդ երկիր խառն է. և զի ընդ ջուրս օդ խառն
է՝ ի գեոնոցն յայտ է, որ ի ջուրսն զօդոյն կենդանութիւնն ծծեն: Եւ զի
ընդ երկիր նոյն օդ խառն է, յորժամ անձրեւ լեալ իցէ և արեւ տայցէ,
ի գոլորշոյն՝ որ ի սրտէ երկրին⁷⁸ ի վեր ցոլանայ՝ յայտ յանդիման երե-
ւի՞: Եւ զի ընդ օդս հուր խառն է, ի փայլատականացն՝ որ ի շփելոյ ընդ
միմիանս⁷⁹ հորմոյն և ամպոց⁸⁰ արձակին՝ յայտ յանդիման ցուցանին:
Եւ դարձեալ, թէ յապակի սպիտակ՝ շուր արկեալ յարեւու ունիցիս, լու-
սաւորութեան արեւուն մտեալ ընդ սպիտակութիւն ապակոյն⁸¹, և ընդ
յստակութիւն ջրոյն օդով թափանցանց անցեալ՝ հուր ծնուցանէ: Եւ զի
ընդ ջուրս հուր խառն է, ի քարանցն հանելոյ ի ջրոյ՝ զոր ընդ միմեանս
շփիցեն և հանիցեն հուր՝ յայտ յանդիման ցուցանի և զիշերի, յորժամ
առ ծովնգեր կայցես և զջուրն ժքթիցես, նշոյլք լուսոյն հատանին:

* «Եւ օդ... յանդիման երկի» հաստատու Ռմնտ. «Վնցարեայ», էջ 21, 10—22, 3
(ծան. հրատ.):

Իսկ որքա՞ն անհամար բյուրեղով կախարդներ կան երկրի վրա.
Եթէ նրանցից յուրաքանչյուրը կարողանար լուսինն իջեցնել³⁹⁶, երբեք
թույլ չէին տա նրան երկինք բարձրանալ: Եվ թե երբեք չի իջնում, այն-
տեղից է հայտնի, որ ոչ ոք չի տեսնում ո՛չ նրա իջնելը, ո՛չ էլ բարձրա-
նալը: Իսկ եթե կանգնես և ուշադրություն դարձնես, շուտով (կենկատես,) որ մթնած գունդը քիչ-քիչ լուսավորվում է, մինչև որ բոլորովին լրանում
է: Ուստի եթե իջնելու որևէ հնար լիներ, թեև իջնելը ոչ ոք չէր տեսնի,
սակայն բարձրանալը բոլորն էլ կտեսնեին: Բայց լուսատուներին այն-
բան բան է հատուկ, որ «լինեն նշաններ՝ ժամանակների, օրերի և տա-
րիների (որոշման) համար», — ինչպես ասում է աստվածատուր զիրքը³⁹⁷:

Արդ՝ եթե որոշ աստղեր կա՞մ տաքերի, կա՞մ ցրտերի նշաններ են
լինում, ոչ թե որպես ինչ-որ կենդանիներ են լինում, այլ որպես աստ-
ծու կողմից այդ բանի համար հաստատվածներ, որպեսզի աստծու ա-
րարածների մեջ անմասն մնացողներ չլինեն: Եվ հունական իմաստա-
սերները նրանով են մեղադրելի, որ, պատճառը թողած՝ հետևանքներն
են պաշտում³⁹⁷, ինչպես երանելի առաքյալն է ասում, թե՛ «Մտառայեցին
ու պաշտեցին ստեղծվածներին և ոչ ստեղծողին»³⁹⁸:

Ժ

Դարձյալ՝ ոչ թե «ջուր է շրջապատում երկիրը», ինչպես ասում են
նրանք, այլ երկրի մեջ ու նրա վրա են ջրերը. և երկրից այն կողմ ուղն-
չություն է, և ոչ թե ջրեր: Նրանց թող վկայեն Հերակլեսի արձանները³⁹⁹,
որոնց վրա, ասում են, գրված է, թե՛ «Այստեղից այն կողմ ոչ ոք թող
չհանդգնի զնալ»:

Օգն էլ խառնված է ջրերի ու հողի հետ: Եվ որ ջրերի հետ օդը խառն
է, երևում է ջրային կենդանիներից, որոնք ջրերի մեջ օդի կենդանու-
թյունն են ծծում: Իսկ որ նույն օդը խառն է հողի հետ, ակնհայտորեն
երևում է այն գոլորշուց, որ բարձրանում է երկրի կրճից, երբ անձրև է
եղած լինում, ու արև է անում: Որ օդի հետ էլ կրակ է խառնված, բացա-
հայտորեն ցույց են տալիս կայծակները, որոնք առաջանում են քամու և
ամպերի՝ միմյանց հետ շփվելուց: Եվ, բացի դրանից, եթե սպիտակ ա-
պակու վրա ջուր թափես ու արևի առաջ պահես, արևի լույսը, մտնելով
պայծառ ապակուց ու անցնելով հստակ ջրի և օդի միջով, կրակ կառա-
ջացնի: Եվ որ ջրերի հետ կրակը խառն է, պարզորոշ երևում է ջրից դուրս
բերած այն քարերից, որոնք միմյանց շփելով՝ կրակ են հանում. և եթե
գիշերը ծովափին կանգնես ու ջուրը ցայտեցնես, լույսի նշույլներ կբեկ-
վեն:

Եւ զԼեւոնքն որ ի շուրսն ի ներքս են, ի շորից հիւթոցն յօղեալ են, յերկրէ և ի ջրոյ, յօղոյ և ի հրոյ, որպէս և ամենայն մարմնաւորք՝ որ ի ցամաքին են: Զի այնպէս կազմեաց Աստուած զաշխարհ. նախ զշորս հիւթոն մեկնեալս արարեալ, ապա նոքօք յօղեաց զամենայն. և միոյ արարչի գործ է ամենայն ինչ, և նոյն վարէ և տածէ զրնաւ:

ԺԱ

Եւ ոչ որպէս զլուս փիլիսոփայիցն նոցա Պիւթագորաս և պերիպատիկեանքն ասեն, մի միութիւն՝ պատճառ ամենայնի, և խնամակալութիւն. զոր ո՛չ ի նմանէ ասեն, այլ թէ զօրութիւն ինչ ինչ իցէ առանձին խնամակալութիւնն: Եւ⁸² որպէս պատճառ ամենայնի ի միոջէ միութենէ տայ՝ և զխնամակալութիւնն ի նմանէ զնէր, զեղեցիկ և զօրութեան արժանի կարգէր. բայց զի յայլմէ զպատճառսն կարգէ, և յայլմէ զխնամակալութիւնն, պարսասանաց արժանի է և ոչ յարգանաց:

Եւ դարձեալ՝ զի աստուածոցն ոչ հրամայեաց զրճել, այնու⁸³ զովելի է. բայց զի ոչ յայտնի քարոզեաց՝ թէ մի Աստուած է և ոչ բազումք, այնու կարի գորովելի:

Գովելի և առաւել գովելի, զի վասն կարեաց և ցանկութեանց յազբելոյ՝ ի կերակրոցն կրօնաւորեցաւ. բայց զի փոփոխմունսն ոգոց⁸⁴ ի⁸⁵ մարմնոց ի մարմինս ետ*. այնու յոյժ եպերելի է: Որպէս թէ արդարոցն մեռելոց ոգիք յայլ ի սուրբ մարմինս փոխիցին, կամ ի մարդկան կամ յանասնոց սրբոց. և այն նոցա իբրև ընդ հատուցման բարեաց զործոց լինիցի: Եւ մեղատրացն ոգիք յաղտեղի մարմինս փոխիցին, կամ ի մարդկան կամ ի զազանեաց և ի ճճեաց և ի սողնոց. և այն նոցա ընդ հատուցման շարեաց գործոց լինիցի:

Եւ զմիսն շուտել՝ եթէ վասն զկարիս մարմնոցն խափանելոյ հրամայէր, բարութ և յիբաւի առնէր. ապա եթէ իբր ի պզօժոյ իմեթէ արարածոց** հրամայէր հրաժարել, վասթարագոյն⁸⁶: Այլ յայտ են պատճառքն ուստի զմիսն շնչատրացն հրամայէր շուտել⁸⁷. որպէս թէ հոգի առտուածեղէն իցէ ի մտելիսն, և վասն այնորիկ չիցէ պարտ ուտել զմիս կենդանեացն: Վասն որոյ և մոզքն⁸⁸ նախ յազեն, և ապա սպանանեն զանա-

Զրի մեջ ապրող կենդանիներն էլ կազմված են շորս նյութերից՝ յողից, ջրից, օդից ու կրակից: Այդպես են և ցամաքում գտնվող բոլոր մարմնավորները: Քանի որ աստված աշխարհն այդպես կազմեց. նախ շորս սկզբնանյութերը բաժան-բաժան ստեղծեց, ապա նրանցով բաղադրեց ամեն բան: Եվ ամեն ինչ մեկ արարչի գործն է: Նույն արարչին էլ զնկավարում ու խնամում է բոլորին:

ԺԱ

Եվ այնպէս չէ, ինչպես նրանց փիլիսոփաների պարագլուխ Պյութագորասն ու պերիպատիկյաններն են ասում, (իբրև) ամեն ինչի բուկրզբնապատճառ՝ (գոյություն ունի) մեկ միություն, այլև՝ նախախնամություն³⁹⁹. և ընդունում են, որ նախախնամությունը ոչ թե նրանից է, այլ ինչ-որ առանձին զորություն է: Իսկ (Պյութագորասը.) ինչպես որ ամեն ինչի սկզբնապատճառ է ներկայացնում մեկ միությունը, եթե նախախնամությունն էլ նրանից համարեք, զեղեցիկ ու գովասանքի արժանի սահմանում. տված կլինեք: Բայց քանի որ սկզբնապատճառն ուրիշ ու նախախնամությունն էլ ուրիշից է համարում, պարօպանքի է արժանի և ոչ թե հարգանքի:

Եվ զարձայլ՝ որ շատաշարկեց աստվածներին զո՞հ մատուցել, դրանով գովելի է, բայց որ հայտնապես շքարողեց, թե մեկ աստված կա և ոչ թե բազում, զրանով խիստ պախարակելի է:

Գովելի և առավել գովելի է, որ կրքերի ու ցանկությունների հաղթարման համար ուտելիքների հանգեպ սակավապես գտնվեց. բայց որ ընդունեց հողիների փոխանցումները մարմնից մարմին⁴⁰⁰, զրանով խիստ մեղադրելի է: Որպես թե արդար մեռելիների հողիները ուրիշ սուրբ մարմինների՝ կա՛մ մարդկանց, կա՛մ մաքուր անասունների մեջ են փոխադրվում. և դա իբրև հատուցում է լինում նրանց՝ բարի գործերի դիմաց: Իսկ մեղավորների հողիները, (իբր.) փոխադրվում են կա՛մ մարդկանց, կա՛մ զազանների, միջատների ու սողունների կեղտոտ մարմինների մէջ. դա նրանց հատուցում է լինում՝ շար գործերի դիմաց:

Եվ եթե մարմնակալան կրքերի խափանման համար էր առաջարկում միս շուտել, յով ու տրդարացի էր անում. բայց եթե ինչ-որ պիղծ արարածից հրաժարվելու նկատառումով էր առաջարկում, շատ վատ էր անում⁴⁰¹: Սակայն հայտնի են այն պատճառները, որոնց հիման վրա առաջարկում էր շուտել շնչավորների միսը. որպես թե մտեղենների մեջ աստվածային հոգի կա, և այդ պատճառով չպետք է ուտել կենդանիների միսը: Գրա համար մուգերն էլ նախ զոհում են⁴⁰² անասունները և ապա

* Ետ (Լջ 93): Տվյալ պարագլուխ Աշմակում 1. Ենթադրեց, չպիտի շփոթել եղի հետ, զպուշացնում ևն սրբագրողները:

** արարածոյ (Լջ 94):

սունսն, զի լանդգայ ելանիցեն շունչքն ի մարմնոց անտի⁹⁰: Եւ դայն ոչ գիտեն՝ թէ⁹⁰ երկուս մաս սպանանեն. մի յագելովն, և միւս ևս փողոտելովն:

Նոյնպէս և Պիլիպոսոս ոչ⁹¹ հրամայէ⁹² անասունս զոճել զից, որպէս թէ շիցէ պարտ զոճել սաստուածս աստուածոց⁹³: Քանզի հոգի աստուածեղէն ասէ յանասունսն. և յայտ անտի⁹⁴ է՝ զի երկիր պագանել հրամայէ, և զոճել ոչ:

Կարի անարժան գործ էր, և ի լուսնոյ ի վեր դամենայն ինչ անմահ համարել: Յայտ առնէ, թէ դայն ամենայն աստուածս կարծէր. և անտի⁹⁵ ի խոնարհ մահկանացուս զնելով՝ ցուցանէր՝ թէ հուրդ և օդ և երկիր կենդանիք ինչ իցեն և մեռանիցին. որոց ոչ զկենդանութիւնն զգացեալ, և ոչ զմահու ազդումն⁹⁶ առնուն, որ շնչատրացն է և ոչ անշնչոց:

Եւ հինգամեայ լուսիւնն, զոր նոր⁹⁷ յաշակերտութիւն եկելոցն սահմանեաց, թէպէտ և մեծի ժուժկալութեան օրինակ էր, քանզի և ոչ հարցանել ինչ իշխէին՝ բայց միայն լսել, այլ ոչ ինչ կարի յօգուտ էր: Զի թէ յառաջ քան զհինգամեայ զժամանակն վճարէր ոք ի նոցանէ, թէպէտ և կարի քաջ ի լսելոյն իմասնանայր, ոչ ինքն վայելէր յիմաստութեանն՝ քանզի ոչ իշխէր խօսել, և ոչ այլ ոք՝ վասն զի ոչ լսէր զիմաստութիւնն:

Եւ որ անհնարին յիմարութեանն է, յետոյ ասին՝ զիւր անձն աստուած անուանեաց⁹⁸. որ յառաել հպարտութենէն զիպեցաւ նմա. զի ոչ եկն ըստ բանի իմաստնոյն՝ թէ որչափ ի մեծութիւն հասանիցես, ի խոնարհութեան կալչիր զանձն:

ԺԲ

Իսկ Պլատոն, որ աստուածն և հիւզ և իզոս զնէ էութլամբ, ցուցանէ թէ կերպարանաց արարիչ է Աստուած, և ոչ բնութեանց: Ուստի և աղանդացն առեալ նովին դանդաշեն՝ թէ որպէս Աստուածն էութեամբ էր, նոյնպէս և հիւզն և իզոսն՝ որ է առանձինն ինչ ուրուք. որպէս Աստուծոյ արուեստգիտութիւնն⁹⁹ առանձինն էր և հիւզեայն նիւթն, և ի կերպարանքս և եւթ կարաց ածել զհիւզն՝ որ խառն ի խառն վարէր, և ոչ ի չգոյէ ի գոյ ած զամենայն՝ որպէս և կարող ամենայնի. որ տկարութիւն արկանէ զԱստուծով, թէ կարօտ եղև յայլմէ նիւթ մուրանալ. որով ոչ ինչ

սպանում, որպէսզի անզգա գրութլամբ մարմիններից շունչը դուրս գաս: Այն էլ շփտան, որ երկու մասով են սպանում. մեկ զոճելով⁴⁰³ և մեկ էլ՝ վիզը կտրելով:

Պլուֆագորասը նույնպէս և շի առաջարկում անասուններ զահարելի հեթանոսական աստվածներին, որպէս թե պետք չէ աստվածներ զահարել աստվածներին. որովհետև անասունների մեջ աստվածային հոգի է ընդունում: Իսկ (դա) երևում է այնտեղից, որ առաջարկում է երկրպագել, բայց ոչ զոճել:

Խիստ անվայել բան էր նաև լուսնից վեր ամեն ինչ անմահ համարելը: Հայտնի է, որ այդ ամենը աստվածներ էր կարծում. և, նրանից ներքև եղողները մահկանացու համարելով՝ ցույց էր տալիս, թե կրակը, օդը և հողը ինչ-որ կենդանիներ են ու մեռնում են: (Սակայն) դրանք ոչ կենդանությունն են զգում, ո՛չ էլ մահվան ներգործությունը: Դա հատուկ է շնչավորներին և ոչ թե անշունչներին:

Եվ հնդամյա լուսնուներ, որ սահմանեց նոր⁴⁰⁴ աշակերտելու եկողների համար, թեև մեծ համբերատարության օրինակ էր, որովհետև շէին լամարձակվում որևէ բան հարցնել, այլ միայն լսում էին, սակայն խիստ օգտակար էլ շէր: Քանի որ եթե մեկը հնդամյա ժամանակից վաղ մեռներ, թեկուզև լսած լինելուց շատ խիստ իմաստնացած լիներ, ո՛չ ինքը կվայելեր իմաստությունը, որովհետև շէր համարձակվել խօսել, ո՛չ էլ ուրիշ մեկը, որովհետև շէր լսել նրա իմաստությունը:

Եվ որ սաստիկ հիմարություն է՝ հետո, ասում են, ինքն իրեն աստված անվանեց: Դա նրան պատահեց խիստ հպարտությունից, որովհետև նա շվարվեց ըստ իմաստունի խոսքի. թե՛ «Որքան էլ մեծության նասնես, քեզ խոնարհության մեջ պահիր»⁴⁰⁵:

ԺԳ

Իսկ Պլատոնը⁴⁰⁶, որ էականութլամբ է ընդունում և՛ աստծուն, և՛ հյուլին, ու իզոսը⁴⁰⁶, ցույց է տալիս, թե աստված ձևերի արարիչ է և ոչ թե էութլունների: Այստեղից օգտվելով՝ աղանդավորներն էլ նույն ձևով ցնդարանում են, թե ինչպես որ աստված էր էութլամբ (աստված), նույնպէս էլ հյուլին է և իզոսը, ոչ ինքն՝ «մեկին ինչ-որ առանձնահատուկը»⁴⁰⁷: Ինչպէս աստծու ճարտարագործութլունը, հյուլինի նյութն էլ առանձին էր. և (աստված) կարողացավ միայն կերպարանքի բերել խառնիխառն շարժվող հյուլին, և ոչ թե, որպէս ամեն բանի կարող՝ տնգոյութլունից զոյութլան բերեց ամեն ինչ: Սրանով թուլութլուն է վերագործում աստծուն, (որովհետև ասվում է,) թե (աստված) ուրիշից նյութ

առանկ քան զարուեստագէտսն¹⁰⁰ զտանի, թէ իբրև զնոսա կարօտ նիւթոյ իցէ: Եւ զաշխարհ արարած և եղծանելի ասէ. և երբեմն նա և այլքն մշտնջենաւորակից Աստուծոյ:

Եթէ արարած և եղծանելի է, զիա՞րդ մշտնջենակից¹⁰¹ Աստուծոյ իցէ. և եթէ մշտնջենակից¹⁰² իցէ¹⁰³, որպէս ասենն՝ թէ որպէս ստուեր իբիբ ոչ երբէք հեռանայ յիմեքէն՝ նոյնպէս և ոչ աշխարհս երբէք զատ չԱստուծոյ, թէ այնպէս իցէ, զուր է ասելն՝ թէ արարած եղծանելի է աշխարհս. բայց թէ զայն ևս իշխիցեն ամպարշտել¹⁰⁴ թէ որ¹⁰⁵ պատճառ ստուերին է, ի միջոյ բառնալոց իցէ: Ապա թէ այն ոչ լինիցի, քանզի և չլինի իսկ, և ոչ ստուեր ի միջոյ բառնալոց է. և տարապարտ են զանդաշանքն:

Եւ շունչքն՝ թէ վասն զի յԱստուծոյ էօթենէն իցեն՝ անարարք և անմահք իցեն, երևբ մասունքն ի նոսա ուտի՞ իցեն՝ բանականն և ցասնական և ցանկական: Զի թէպէտ և մինն է յԱստուած, զի նա է ազբիր ամենայն բանաւորութեան, այլ ի ցասմանէ և ի ցանկանալոյ ի վեր և ազատ է Աստուած. քանզի առանց կարեաց և առանց մասանց է աստուածականն:

Եւ եթէ ինքն՝ որպէս ասենն՝ յաւութեանց վասն կոյս վճարեցաւ յաշխարհէ, այլոց զիա՞րդ հրամայէր զկանայս հասարակաց համարել, և ոչ իբրում կենոջ եւեթ սկել:

Եւ զաստուածեղէն շուշն ընդէ՞ր և նա իբրև զառաջինսն փոփոխելիս ի մարմնոց ի մարմինս համարէր, մինչև ի սողունս անդամ և ի ճճիս: Որոյ հայհոյութիւնն ի բունն իսկ գնայ, ըստ նորա ամպարշտութեանն¹⁰⁶. որպէս թէ զկէսն յիւր յինքեան¹⁰⁷ ունիցի և զկէսն իւր ի սողունսն և ի ճճիս տանջիցէ. որ ոչ նորա է, որ անբաժին¹⁰⁸ և անքանակ և անհատ և առանց մասանց է:

Եւ եթէ, որպէս զանդաշնն, բազում աստուածք ի միոջէ Աստուծոյն էլևալ իցեն, ընդէ՞ր ոչ բազում աշխարհք իցեն. և ոչ բազում երկինք, և ոչ բազում արեգակունք, և ոչ բազում երկիրք: Այլ թերևս դատարկս աստուածս եհան յիւրմէ, և դատարկք աստուածքն ո՞ւմ պիտոյ իցին:

մութալու կարիք զգաց: Աստված դուրս է գալիս ոչ առավել, քան արհեստավորները, եթե նրանց նման նյութի կարիք է զգում:

Եվ աշխարհը ստեղծված ու ոչնչանալու ենթակա է համարում (Պլատոնը): Երբեմն էլ (նույն աշխարհը) նա և ուրիշները ասածուն մըլտագոյակից (են ընդունում):

Եթե (աշխարհը) ստեղծված ու ոչնչանալու ենթակա է, (այս) ինչպե՞ս մշտագոյակից կլիներ աստծուն: Իսկ եթե մշտագոյակից է՝ համաձայն նրանց այն ասածի, թե ինչպես առարկայի ստվերը երբեք չի նեանում առարկայից, այնպես էլ այս աշխարհը անջատ չէ աստծուց, (եթե այդպես է), իզուր է, (ուրեմն,) ասել, թե այս աշխարհը ոչնչանալու ենթակա ստեղծված բան է: Սակայն համարձակվում են անօրինաբար այն էլ ասել, թե ինչ որ ստվերի պատճառն է, մեջտեղից վերանալու է: Իսկ եթե այդ չլինի, և հենց չի էլ լինում, ոչ էլ ստվերը մեջտեղից պիտի վերանա: Եվ անտեղի են այդ ցնդարանությունները:

Եվ եթե շնչերը (հոգիները) աստծու էութունից լինելու պատճառով անստեղծ ու անմահ են, (այս) նրանց մեջ որտեղի՞ց են երեք մասերը (հատկությունները)՝ բանականը, ցատումնականն ու ցանկակունը: Որովհետև թեպես (զբանցից) մեկը (բանականը) կա աստծու մեջ, որը ամբողջ բանականությունն աղբյուրն է, բայց աստված ցատումից ու ցանկությունից վեր և զերծ է, քանի որ աստվածային էությունը առանց կորրիբի ու առանց (նման) հատկությունների է:

Եվ եթե ինքը (Պլատոնը), ինչպես ասում են, հանուն առաքինությունների կույս հեռացավ աշխարհից, ուրիշներին ինչպե՞ս էր առաջարկում կանանց բոլորինը համարել և ոչ թե միայն սեփական կնոջ՝ Նևա լինել:

Եվ ինչո՞ւ նա էլ, առաջինների նման, աստվածային շնչերը (հոգիները) համարում էր փոխանցվող մարմնից մարմին, մինչև անգամ սողունների ու ճիճուների մեջ: Նրա հայհոյանքը, ըստ իր անօրինությունն՝ գնում է բուն իսկ (աստծուն). որպես թե (աստված) իր կեսը իր մեջ է պահում և կեսն էլ սողունների ու ճիճուների մեջ տանջում է: Դա հատուկ չէ նրան, որը անբաժանելի, անբակտելի¹⁰⁹, անարոհելի ու առանց մասերի է:

Եվ եթե, ինչպես նրանք են դուրս տալիս, մեկ Աստծուց բազմաթիվ աստվածներ են առաջացել, ինչո՞ւ ո՛չ բազմաթիվ աշխարհներ կան, ո՛չ բազմաթիվ երկինքներ, ո՛չ բազմաթիվ արեգակներ, ո՛չ բազմաթիվ երկրներ: Բայց գուցե իրենից զատարկ աստվածներ հորինեց. իսկ դատարկ աստվածներն ո՞ւմ են պետք:

Իսկ ստոյիկեանքն մարմնապիշք հայեցեալ, յերևելի աշխարհս, զամենայն ինչ մարմին կարծեցին. և զերևելի աշխարհս աստուած համարեցան: Որ ազանդամիտք¹⁰⁹ զիտեն ի փիլիսոփայից, ոչ ինքեանք զիմամանալի ինչ զմտաւ կարացին ածել, և ոչ յայլոց ուսանել կամեցան, եթէ է ինչ զօրութիւն՝ որ զերևելիսս շարժէ, և զշարժիչն պարտ է Աստուած իմանալ և ոչ զշարժունսն:

Իսկ ոմանք ի նոցանէ ի հրոյ էութենէ ասեն զընութիւն աշխարհիս, վասն զարեգակն տուաւել զարմանալի համարելոյ, և զընութիւն հրոյ սաստկագոյն իմանալոյ: Եւ հայեցեալ ի միտս՝ թէ զամենայնէ մտօքն նկատել մարթեն, վասն այնորիկ զմիտս աստուած համարեցան. իբրեւ զշունչ երկնից և երկրի և ամենայնի որ ի նոսա, և աշս զլուսաւորսն, որբ բստ անարժան անմտութեանն՝ և ոչ պատասխանի առնելոյ արժանի են:

Եւ զմարմին իբրև դայլսն կորստական համարին, և զշունչսն փոփոխելի ի մարմնոց ի մարմինս, զոր և¹¹⁰ ոչ նոքա յայտնի¹¹¹ կարեն առնել, և ոչ այլքն աւագագոյնք քան զնոսա: Զի ամենեքեան¹¹² առասպելւ արկանեն. և թէպէտ և կէսքն հասին ճշմարտութեանն, չկացին ի ճշմարտութեանն:

Իսկ եպիկուրայքն¹¹³ բնաւ ինքնակաց իսկ համարին զաշխարհս: Որպէս թէ նախ հողամաղք ընթանային. որպէս յորժամ շողն ընդ երգ մտանիցէ, և հողամաղք իմն երեւին ի շողն, այնպիսի ասեն՝ մարմինք անհատք և անբաժինք էին զառաջինն, և անտի¹¹⁴ թանձրացեալ յօգեցաւ ինքն աշխարհս: Եւ թէ ոչ Աստուած ոչ խնամակալութիւն ինչ է¹¹⁵, որ վարիցէ զաշխարհս: Զորս և փիլիսոփայքն ինչ յրնչաց¹¹⁶ քերեն, և ամենեւին շհամարին զնոսա ազանդս: Զորոց և Առաքեալ ասէ, թէ առանց Աստուծոյ շրջէին յաշխարհի: Որոց այնքան կամակոր յամառութիւն եղև, մինչև յայնչափ¹¹⁷ ի բազում ի նախրաց փիլիսոփայիցն աստուածոց և ոչ մի աստուած բմբռնել: Տեսանե՞ս՝ զի զործ ստահակութեան այնչափ բռնացեալ ըմբռնելեացն, մինչև անաստուած հանել յաշխարհէ:

Իսկ նյութապաշտ ստոիկյանները¹⁰⁹, նայելով այս տեսանելի աշխարհին, ամեն ինչ¹¹⁰ մարմին կարծեցին և տեսանելի աշխարհը աստված համարեցին: Փիլիսոփաներից նրանք, որոնք ազանդամիտ են, չկարողացան ինքնուրույնաբար մտածել, ոչ էլ կամեցան ուրիշներից սովորել, թե կա իմանալի մի զորութիւն, որ շարժում է տեսանելի (առարկաները), և աստված պետք է ընդունել (այդ) շարժողին, ոչ թե շարժվողներին:

Իսկ նրանցից ոմանք աշխարհի գոյացութիւնը կրակի էութիւնից են կարծում՝ արեգակն առավել զարմանալի համարելու, կրակի էութիւնն էլ ավելի սաստիկ ընդունելու պատճառով: Եվ ուշագրութիւն զարձնելով մտքի վրա (ու իմանալով,) որ նրանով ամեն ինչ կարող են նկատել, այդ պատճառով միտքը աստված համարեցին՝ որպէս երկնքի, երկրի ու նրանց մեջ գտնվող ամեն ինչի շունչ, իսկ լուսատուները՝ աշքեր: Դրանք, տնվուել անմտութիւններ լինելու պատճառով, պատասխանի արժանի չեն:

Նրանք, ուրիշների նման, մարմինը համարում են կորստի եմթակաւ, իսկ շնչերը՝ մարմնից մարմին փոխանցվող, որը չեն կարող ապաստուցել ո՛չ իրենք, ո՛չ էլ իրենցից ավելի խելոքները. որովհետև բոլորն էլ առասպելներ են հորինում¹¹¹: Եվ թեպէտ մի մասը հասավ ճշմարտութեանը, (սակայն) շմնաց ճշմարտութեան վրա:

Իսկ էպիկուրյանները¹¹² աշխարհը համարում են լրիվ ինքնազո¹¹³: Իբր թե նախապես փոշու մանր հատիկներ էին շարժվում՝ ինչպէս որ շողը երգիկից ներս ընկնելիս նրա մեջ ինչ-որ փոշեհատիկներ են երեւում: Սկզբնապէս, ասում են, մարմիններն այդպիսին էին՝ անարժեքի ու անբաժանելի, որոնց թանձրացումով կազմվեց նույն այս աշխարհը. և թե՛ ո՛չ աստված կա, ո՛չ էլ նախախնամութիւն, որ զեկավարի աշխարհը: Որոշ փիլիսոփաներ սրանց արճամարշում են¹¹⁴ և ամենեւին էլ չեն համարում (հատուկ) ուսմունքի հետևորդներու նրանց վերաբերմամբ է առաջյալն ասում, թե՛ «Աշխարհում շրջում էին առանց աստծու»¹¹⁵: Նրանք այնքան կամակոր ու համառ գտնվեցին, որ մինչև իսկ¹¹⁶ փիլիսոփաների աստվածների այնքան շատ նախիրներից և ոչ մի աստված չընդունեցին: Տեսնո՞ւմ ես, թե ստահակութիւնը ինչքան է բռնացել (այդպիսիների) ըմբռնողութեան վրա. որ (նրանց) մինչև անգամ անաստված է հեռացրել աշխարհից:

Ան Սերուբաւ եղև, ասեն, սկիզբն¹¹⁸ հեթանոսութեան: Ուստի յայտ է՝
թէ ցայն վայր աստուածապաշտը էին, և եկեղեցի Աստուծոյ ի սկզբա-
նէ¹¹⁹ աշխարհի էր: Զորմէ և Դուսիթ ի Հոգւոյն¹²⁰ սրբոյ ուսեալ, մատու-
ցանէր ազօթս՝ թէ չիշեա գեկեղեցի քո գոր ստացար ի սկզբանէ¹²¹,

Բայց թէպէտ և հեթանոսութիւնն եմուտ յաշխարհ, այլ աստուած-
պաշտութիւնն ոչ ամենեկին պակասեաց: Եւ յայտ անտի¹²² է, զի գնա-
ցեալ Աբրահամ¹²³ ի հեթանոսացն եկն աստուածապաշտաց պատահաց-
Մեկիբսեղեկայ քահանայի Աստուծոյ բարձրելոյ, և քահանայ ոչ հրբէք
անուանի՝ եթէ ոչ ժողովուրդ գուցէ նորա. և Աբիմեկիքայ՝ որ Աստուծովն
եւեթ խօսէր բնդ Աբրահամու¹²⁴, և ոչ դիօք: Եւ բարեկամքն Յորայ և
Եղիուս Աստուծով միայն ամենակալաւ խօսէին բնդ նմա:

Եւ այնպէս ոչ եթող երբէք Աստուած զաշխարհս առանց վկայու-
թեան. որպէս մարգարէն առ հրէութեամբն ասէր իբրև յերեսաց Աստու-
ծոյ՝ թէ յամենայն տեղիս արկանեն խունկս և մատուցանին պատարազս
անուան իմում: Զի ցուցցէ՝ թէ յամենայն դարս աստուածապաշտը դտա-
նէին, որք¹²⁵ յանդիմանէին գհշմակապատան՝:

ԺԳ

Այլ, ասեն, բնդէ՞ր յամենաց գալուստն Քրիստոսի, և կորեան այն-
շափ ազգք՝ առանց աստուածապաշտութեան:

Եթէ չէր աստուածաքարոզս աստուածապաշտութեանն յամենայն դա-
րոս առաքեալ, թերևս գոյր մուտ այնպիսի բանից. բայց զի ոչ երբէք
վաղարեալ ի վկայութիւն տալոյ, անձանց մեղ դիցեն շհուանողքն, և մի՞
Աստուծոյ:

Զեկն Քրիստոս ի տղայութեան աշխարհի. զի տղայոցն կաթն պի-
տոյ էր, և ոչ հաստատուն կերակուր. և ոչ յեռանդան երիտասարդութեա-
նքն, յորժամ ելեալ¹²⁶ զեղոյր մոլորութիւն դիապաշտութեանն: Աք նախ
կրթեաց քարոզովքն¹²⁷ և մարգարէիք՝ իբրև կաթամբ, և ապա եկն առջ
զկատարեալ վարդապետութիւնն, իբրև հաստատուն կերակուր: Քանզի և
ոչ տղայոյ սք հաստատուն կերակուր տայ, և ոչ մեծամեծ խորհորդս

* զհեշմակապատուն (էջ 94): Հետազոտողները գտնում են, որ այլոց առաջա-
դրած հեշմակապաշտ-ը ընդունելի չէ:

«Հեթանոսութեան սկիզբը, — ասում են, — Սերուբի¹¹⁷ օրոք եղավ»: Այնտեղից պարզ է, որ մինչև այդ աստվածապաշտներ կային, և աշխար-
հի սկզբից կար աստծու եկեղեցին, որի մասին Դավիթն էլ, սուրբ հո-
գոց սովորելով, ազոթք էր մատուցում (ու ասում,) թե՛ «Հիշի՛ր քո եկե-
ղեցին, որն ստացար սկզբից»¹¹⁸:

Թեպետև հեթանոսությունը մուտք գործեց աշխարհ, սակայն աս-
վածապաշտությունն ամենեկին չպակասեց: Եվ սա այնտեղից է հայտ-
նի, որ Աբրահամը¹¹⁹, հեռանալով հեթանոսների մոտից, եկավ¹²⁰, հան-
դիպեց աստվածապաշտների՝ բարձրյալ աստծու քահանա Մեկիբսեղե-
կին¹²¹, — իսկ քահանան (քահանա) չի կոչվի, եթե ինքը ժողովուրդ չու-
նի, — և Աբիմեկիքին¹²², որ միայն աստծու անունով էր խոսում Աբրահա-
մի հետ և ոչ թե գեկերի: Եվ Հորի¹²³ բարեկամներն ու Եղիուսը ես¹²⁴ միայն
ամենակալ աստծու անունով էին խոսում նրա հետ:

Եվ այնպես աստված աշխարհը երբեք չթողեց առանց աստվածա-
պաշտութեան, ինչպես մարգարեն հրէութեան ժամանակներում էր աստ-
ծու կողմից ասում, թե՛ «Եղոր տեղերում խնկարկում ու պատարադներ
են մատուցում իմ անվանը»¹²⁵ ցույց տալու համար, թե բոլոր զարևում
աստվածապաշտներ կային, սրանք դատապարտում էին կապաշտներ-
ին¹²⁶:

ԺԳ

«Բայց — ասում են, — ինչո՞ւ ուշացավ Քրիստոսի գալուստը, և
այնքան ազգեր կորան՝ առանց աստվածապաշտութեան»:

Եթե (աստված) բոլոր դարերում աստվածապաշտութեան քարոզիչ-
ներ ուղարկած չլինեիր, թերևս այդպիսի խոսքերը տեղին լինեին, բայց
սր երբեք չդադարեց (իր մասին) տեղեկություն տալուց, շնագատացող-
ները թող իրենց մեղազրեհ և ոչ թե աստծուն:

Քրիստոսը չեկավ աշխարհի մանկութեան շրջանում, որովհետև մա-
նուկներին պետք էր կաթ, ոչ թե ամուր կերակուր. և ոչ էլ (եկավ) ե-
րիտասարդութեան եռանդուն շրջանում, երբ ելի-թափվում էր դիվա-
պաշտութեան մոլորությունը: Այլ նախ վարժեցրեց բարոգիչների ու մար-
գարենների միջոցով՝ իբրև (սնուցում) կաթով, և ապա ելավ տալու կա-
տարյալ վարդապետութիւնը՝ որպես ամուր կերակուր: Քանի որ երեխա-
յին ոչ սք ամուր կերակուր չի տալիս, մեծամեծ գաղտնիքներ չի հայտ-

յայտնէ, և ոչ աւագ բանս խօսի, մինչև ի կատարեալ շափ հասակի հասանիցէ:

Որպէս Առաքելոյ՝ առեալ զինքեամբ զերեսս ամենայն մարդկութեան, ասէ. մինչ տղայն էի, իբրև գողայ խորհէի. այլ իբրև եղէ այր, գողայութեանն խափանեցի: Զի ցուցանիցէ՝ թէ ի հասուն հասակի եկն յաշխարհ ի կատարեալ գիտութիւնն, որպէս յայսմ աշխարհի մարթի հասանել գիտութեան: Այլ ի վայելումն կատարելոյ գիտութեանն, և զանձն և զայս անոր հրաւիրեաց ասելովն՝ թէ այժմ փոքր ի շատէ գիտեմք, այլ յորժամ եկեսցէ կատարումն՝ դէմ յանդիման տեսանեմք:

Ուստի յայտ է՝ թէ առ ամենայն կարող է Աստուած, և յամենայնի բաւական: Կարող էր ևս վաղ յառաջին յաիտեանսն առնել զաշխարհ, այլ այնպէս կամեցաւ՝ զի ոչ կարի վաղ առնիցէ, և ոչ յոյժ անագան, այլ յորժամ դէպ և պատշաճ իցէ: Զի մի՛ վաղն առնելով՝ լեայքն վնասիցին, կարծեար²⁸ թէ մշտնջենակիցք նորա իցեն. և մի՛ դարձեալ անագանն առնելով՝ կարծիք տկարութեան լինիցին և առաջին և միջին և վերջին խորհրդոցն:

Նա և զմարզն, զոր ժառանգ ամենայնի կամեցաւ առնել, ոչ նախ քան զժառանգութիւնն արար. այլ նախ զերկինս և զերկիր, զջուրս և զհուր և զօդ և զբոյսս և զտունկս, զգազանս և զանասունս և²⁹ զթռչունն: Նախ գտունն, և ապա զտնակայն. նախ զստացուածսն³⁰, և ապա զստացողն. նախ զժառայսն, և ապա զտէրն. զի մի՛, յորժամ յետոյ լինիցին՝ որոց իշխանն եղև, կարծիս վնասու առնուցու՝ թէ իւր արարածը իցեն: Այլ յորժամ նախ զնոսա արարեալս տեսանիցէ, ժանուցեալ առնուցու ի միա՝ թէ է իմն գորութիւն, որ արար և ետ զնոսա* ընդ ձեռամբ նորա. և զպատիւ փառաւորութեանն մի՛ անձին առնել³¹ խորհիցէ³², այլ իւրում տիրարարին՝ որ ձրի նմա զայն շնորհեաց:

Նայնպէս և զգալուստ Որդույն³³ իւրոյ յայնմ ժամանակի պատշաճեաց, յորում գիտէր թէ յօղուտ լինելոց է: Եւ եթէ բժիշկ ըստ պէսպէս հիւանդութեանց՝ ազգի ազգի դեղս ախտացելոցն մատուցանել^{**}, զի³⁴ որ սկզբան³⁵ ցատուն զէպ իցէ՝ զայն ի սկզբանն³⁶ մատուցանեն^{***}, և որ յընդմիջելն՝ զայն ի միջոցի, և որ ի պատուել ցատուն՝ զայն հուսկ յետոյ, ս՛րշափ ևս առուել ամենահնարն՝ յորմէ ամենայն հանգամանք հնարողութեան բաշխեալ են, ի դէպ ժամանակի առնէ զոր առնէ. ոչ առաջին և երկրորդ և վերջին խորհրդով, այլ միանգամայն ըստ կամելոյն՝ զգործն³⁷ արդեանցն կատարէ: Եւ ոչ յետոյ ծնանի ի նմա կամելն. այլ

* Եւ զնոսա (էջ 94): Սրբագրողներն հավաստումը՝ շփոթելու չէ «եղ զնոսա»-ի հետ:

** մատուցանել (էջ 95):

*** մատուցանել (էջ 95):

նում, ոչ էլ ծանրակշիռ խոսքեր է ասում, մինչև որ կատարյալ շափահասութեան գա:

Ինչպես որ առաջյալը, ամբողջ մարդկութեան կողմից իրեն խոսք վերապահելով, ասում է՝ «Երբ երեխա էի, մտածում էի որպէս երեխա, բայց երբ տղամարդ դարձաւ, երևիայականը մի կողմ գցեցի^{*1}, որպէս-դի ցուցց տա, թե հասուն հասակում աշխարհի մեջ հասավ կատարյալ գիտութեան, որովհետև այս աշխարհում կարելի է հասնել գիտութեան: Սակայն կատարյալ գիտութեան վայելման կոչեց և՛ իրեն, և՛ ուրիշներին՝ ասելով, թե՛ «Այժմ շատից քիչը գիտենք, բայց երբ դա հասունութունը, (գիտութունը) դեմ առ դեմ կտեսնենք»^{*2}:

Ուրեմն պարզ է, որ աստված ամենակարող ու ամենաբավ է և կարող էր աշխարհն ստեղծել ավելի վաղ՝ նախնական ժամանակներում: Սակայն կամեցաւ ոչ շատ վաղ ստեղծել, ոչ էլ շափագանց ուշ, այլ՝ երբ հարմար ու պատշաճ լիներ, որ վաղ ստեղծելու դեպքում գոյացողները չվնասվեին՝ կարծելով, թե մշտագոյակից են նրան, այլև ուշ ստեղծելու դեպքում կասկած չլիներ, թե (աստված) անգոր է և՛ առաջին, և՛ միջին, և՛ վերջին մտածումների համար:

Նաև մարդուն, որին ուզում էր ամեն բանի ժառանգորդ դարձնել, ժառանգութունից առաջ շտեղծեց, այլ նախ (ստեղծեց) երկինքը, երկիրը, ջուրը, կրակը, օդը, բույսերը, տունկերը, զազանները, անասուններն ու թռչունները: Նախ (ստեղծեց) տունը, ապա՝ տանտիրոջը, նախ՝ ունեցվածքը, ապա՝ ունեցողին, նախ՝ ժառանգերին, ապա՝ տիրոջը, որպէսզի այնպես շիներ, որ երբ կախյալները հետո ստեղծվեին, տիրապետող դարձածը վնասակար կարծիք ունենար, թե (դրանք) իր արարածներն են: Բայց երբ նրանց նախօրոք ստեղծված տեսնի, կհասկանա, որ կա մի գորութուն, որը նրանց ստեղծեց ու հանձնեց իր իրավունքին, և չի մտածի փառավորութեան պատիվը իրեն տալ, այլ նրան, ով իրեն տեր դարձրեց, ով իրեն ձրիարար շնորհեց այն:

(Աստված) այսպես էլ իր որդու զալուստը հարմարեցրեց այն ժամանակամիջոցին, երբ գիտեր, որ օգտակար է լինելու Եվ եթե բժիշկը, զանազան հիվանդութունների համեմատ, հիվանդներին տեսակ-տեսակ զեղեր է տալիս՝ ցավի սկզբին համապատասխանող սկզբում մատուցելով, կեսինը՝ այդ միջոցին, հեացած բովեներ ամենից վերջը, (ապա) որբան առավել է ամեն բանի հնարագիտը, որը տվել է հնարողութեան բոլոր հանգամանքները և ինչ որ ստեղծում է, հարմար ժամանակին է ստեղծում. ոչ թե առաջին, երկրորդ ու երրորդ մտածմունքով, այլ միանգամից, ըստ իր կամենալու է կատարում արդունավոր գործը: Եվ նրա մեջ կամենալը հետո չի ծնվում. այլ զեռ ոչինչ չեղած՝ որպէս

իրբն կանխագէտ գիտէ զամենայն, մինչ չև ինչ լնալ իցէ, թէ ո՛րպէս պարտ իցէ առնել, և յո՛ր ժամանակի՞, և յո՛ր պէտա: Եւ ոչ խառն ի խուռն ինչ առնէ, թէ առ ապա¹³⁸ զղջանայցէ և եղծանիցէ զստեղծուածքն¹³⁹ իւր: Եւ ոչ իմիք կարօտանայ, թէ առնուոյ ինչ յամեքէ կամ յուճեքէ ակն ունիցի. այլ բովանդակ յինքեան ունի զամենայն կարողութիւն առնելու և հաստատելու զամենայն, և անխարխար պահելու: Եւ շտնի զոք ընդ իւր¹⁴⁰ զովողակից՝ իրբն զեղբայր, կամ իրբն զընկեր¹⁴¹, կամ իրբն զօտար ոք զործակից. այլ միայն զիւր զօրութիւնն և զիմաստութիւնն, որ իւրոյ էութեանն ծնունդ է և մշտնջենաւորակից. և զիւրոյ թշնամեանն Հոգին, որ իր նման է և միշտ առ նմա անքակ և առանց բաժանելոյ¹⁴²:

ԺԷ

Եւ յայսմ ամենայնէ յայտ է՝ եթէ ոչ հեւղ ինչ, որ է նիւթ, էո ընթեքակաց Աստուծոյ. ուստի Եսենն Յունաց իմաստունքն զարարածս արարեալ, և ի նմանէ շարեաց յաշխարհ մտեալ, որպէս ասեն աղանդքն՝ որ ի նոցանէ առին պատճառս զհիւղեայն աստուածացուցանել, զնել աստուած հակառակ Աստուծոյ: Եւ ոչ այլ ոք արարիչ էր շարեաց, որպէս մողքն իսաբին՝ թէ Խարամանն արար զշարիս. այլ մի միայն Աստուած է արարիչ, և նոյն բարեաց և ոչ շարեաց, և մշտնջենաւոր արարիչ: Զի և մինչ չև արարեալ էր զարարածս ի մտի իւրում ունէր յառաջգիտութեամբ զպայման կայմածոյ արարածոց: Եւ չէր երբէք յորմամ չէր արարիչ, այնու զի ունէր յինքեան զկարողութիւնն ամենեցուն բաւական լինելու:

Եւ բազում պատճառք էին Աստուծոյ, որովք եկին զարարածսն առնել: Նախ զճշմարտութեանն խելամտութիւն չէր պարտ դատարկ թողուլ. զի մի՛ իրբն զտկար ոք պարտեալ ինչ գտանիցի՝ առ ի շկարելու առնել զայնս, զորոց խելամտութիւնն յինքեան ունէր կանխակալ¹⁴³ դիտութեամբ: Երկրորդ անգամ, քանզի բարերար է բնութեամբ, չէին իրաւունք զբարերարութիւնն անօգտակար պահել: Եւ այլ ինչ բազում նման սոցին էր զԱստուծով՝ վասն որոց կայմածոյ աշխարհի արար սկիզբն¹⁴⁴:

Որպէս ոք եթէ ճարտարութիւն իրաց ինչ դիտիցէ, եթէ զնուագածութեան և եթէ զբժշկութեան, եթէ զհիւանութեան, և արդեամբք զճարտարութիւնն շտուցանիցէ, ի զուր ունի զհանգամանս ճարտարութեանն՝ ուստի ոչ ինքն վայելեացէ¹⁴⁵, և ոչ այլոց զգիտութիւնն արուեստին ցուցա-

կանխագետ, նա գիտե ամեն ինչ՝ թէ ինչպէս պետք է անել և ո՛ր ժամանակ ու ի՛նչ կարիքների համար: Եվ խառնակ կերպով չի անում, որ չկատարւում զղջա ու ոչնչացնի իր ստեղծածը: Որևէ բանի էլ կարիք չի պահում, որ մեկից կամ մի բանից⁴²³ որևէ բան ստանալու ակնկալություն ունենա. այլ իր մեջ պարունակում է ամեն ինչ ստեղծելու, հաստատելու և ամուր⁴²⁴ պահելու ամբողջ կարողությունը: Եվ շտնի մեկը իր հետ ընկերակից՝ իրբն եղբայր կամ իրբն բարեկամ, կամ էլ իրբն օտար գործակից. այլ ունի միայն իր կարողությունն ու իմաստությունը, որոնք ծնունդ ու մշտագոյակից են իր էության, և իր բնութիւնն ունեցող հոգին, որ իրենից է և միշտ իր մոտ՝ անքակտելի ու անբաժան:

ԺԸ

Եվ այս բոլորից պարզ է, որ աստծուն առընթեր չկար ինչ-որ հյուլն, այսինքն՝ նյութ, որից, ըստ հունական իմաստասերների՝ (իրբ թե), ստեղծել է արարածները, և, (իրբ,) նրանից են շարիքները մուտք գործել աշխարհ, ինչպես ասում են աղանդավորները, որոնք այդտեղից չիմանալորում վերցրին՝ հյուլնն աստվածացնելու և աստծու հանգիստ հակառակ աստված ընդունելու: Եվ ուրիշ մեկը չկար շարիքների արարիչ, ինչպես որ մոգերն են խաբեությամբ ասում, թե Խարամանն⁴²⁵ ստեղծեց շարիքները. այլ միմիայն աստված է արարիչ, այն էլ բարի բաների ու ոչ թե շարիքների արարիչ և մշտնջենական արարիչ: Քանի զեռ նա արարածները չէր ստեղծել, կանխագիտությամբ իր մտքում ուներ արարածների ստեղծման կարգը: Զկար այնպիսի ժամանակ, երբ նա արարիչ չլինէր, որովհետև իր մեջ ուներ ամեն ինչին ի վիճակի լինելու կարողությունը:

Եվ աստված բազմաթիվ պատճառների ունէր, որոնց հիման վրա ձեռնամուխ եղավ արարածներ ստեղծելու: Նախ՝ պետք չէր դատարկ թողնել ճարտարագործության խելամտությունը⁴²⁶, որ չլինի թե, որպես տկարի մեկը, պարտված երևար՝ այն բաները ստեղծել չկարողանալուց, որոնց (ստեղծման) խելամտությունը կանխագիտությամբ իր մեջ ուներ: Ապա՝ քանի որ էությամբ բարերար է, արգարացի չէր լինի բարերարությունը անօգուտ պահել: Սրանց նման ուրիշ շատ (պատճառներ) էլ ունէր աստված, որոնց հիման վրա աշխարհի ստեղծագործումն սկսեց:

Ինչպես որ մեկը, եթե որևէ բանի վարպետություն գիտե՝ նվագածության, բժշկության, թե հյուանության, բաց իր վարպետությունը արդյունավետ կերպով ցույց չի տալիս, իզուր է պահում վարպետության հանգամանքը, որից ո՛չ ինքն է օգտվում, ո՛չ էլ ուրիշներին է ցույց տալիս

¹³⁸ յորում ասանակի (էջ 95):

Նիցէ: Նոյնպէս և որ բարերար ոք իցէ, եթէ բարերարութեանն վայելիք չիցեն, ո՛ւմ շահ իցէ բարերարութիւնն: Զի բարերարութեանն առաքինութիւն այն է՝ յորժամ այլքն ի նմանէ վայելեսցեն¹⁴⁶. եթէ չիցեն՝ որք վայելիցեն ի բարերարութեանն, զի՞նչ շահ իցէ ի բարերարութենէ անտի¹⁴⁷:

Նոյնպէս և Աստուծոյ որ զամենայն ճարտարութիւն արուեստգիտութեան ունէր լինքեան, եթէ չէր արարածս արարեալ՝ ի զուր կարծէր ունել զճարտարութիւնն, յորժամ չէին՝ որք ի ճարտարութենէ անտի¹⁴⁸ երեւէին: Նա և ոչ բարերարութիւնն բարերարութիւնն ցուցանէ, եթէ արարածս չէր արարեալ՝ որք ի բարերարութեանն վայելէին: Այլ նա այնպէս բարերար է, զի ոչ միայն զաննիլն շնորհեաց նոցա, այլ և յուրախութիւնն լաւութեանցն վայելել¹⁴⁹:

Դարձեալ՝ թէ չէր Աստուծոյ արարածս արարեալ, և զիտէր իսկ ոք ոչ՝ թէ բնաւ իցէ Աստուած, յորժամ չէին ի միջի՝ որք զկարողութիւն զիտութեանն ստանային: Ուստի քանզի լիւր¹⁵⁰ զիտութիւնն ածել կամեցաւ, և թէ է ինքն՝ ցուցանել, յօժարեաց արարածս առ իւրոյ զիտութեանն ընծայեցուցանելոյ, զի վայելիցեն ի բարերարութեանն նորա: Եւ զպէտս աշխարհիս վասն մարդոյ արար ի սպասուորութիւն ամենայն իրաց կարևորաց. և զմարդն յիւր փառս, զի փառաւորեսցէ զՏէրն և ծանիցէ ըզբարերարութիւնն:

Եւ այսպէս ոչ երբէք էր Աստուած զատարկ յարարչութենէ, քանզի միշտ ի մտի նկարեալ ունէր զորս առնելոցն էր: Եւ զի չէր ի զէպ կամօքն եւթ և խորհրդօք¹⁵¹ ունել զկարողութիւնն, վասն այնորիկ առ յայտնելոյ զկաման և զխորհուրդս՝ ած յայտ զարարածս, զի իւր կարողութիւնն երեւեսցի և արարածքն ի նորա բարերարութեանն վայելեսցեն¹⁵²:

Արդ, մի՛ որ ինքնակաց զաշխարհս իշխեսցէ համարել, և մի՛ ընթերակաց ինչ Աստուծոյ, զի մի՛ զմեծութիւնն զօրութեանն նորա խախտիցէ. այլ ամենեցուն նա շնորհեաց զլինելն, որք ոչն էին յառաջագոյն: Ընդէ՞ր զզօրութիւնն նորա ի միջոյ բառնալ կամիցին, և արուեստագէտ միայն նիւթոյ իմիք զնա¹⁵³ համարիցին, և ոչ ի չգոյէ ի գոյ ածել զհասակս ամենայնի: Զգոյր ինչ ժամանակակից Աստուծոյ, և ոչ նիւթ ինչ՝ ուստի առեալ զարարածս կազմիցէ. այլ ինքն է ամենայն բնութեանց արարիչ:

Իր արհեստի իմացությունը: Նույնպէս և, եթէ բարերար մեկը կա, և նրա բարերարությունը վայելողներ չկան, ո՛ւմ համար է շահագնաց այդ բարերարությունը, որովհետև բարերարութեան արժանիքն այն է, երբ ուրիշները նրանից օգտվում են: Եթէ բարերարությունից օգտվողներ չկան, ի՞նչ շահ կա այդ բարերարությունից:

Այսպէս էլ, աստված, որ վարպետութեան ամբողջ ճարտարությունն ունի իր մեջ, եթէ արարածներ չստեղծեր, կկարծվեր, թէ իզուր ունի ճարտարությունը, երբ չկային (այն բաները), որոնք երևային (որպէս) այդ ճարտարութեան (արտահայտութեան): Եվ բարերարությունն էլ չէր ցուցաբերվի որպէս բարերարութեան, թէ չստեղծեր արարածներ, որոնք բարերարությունը վայելին: Բայց նա այնպիսի բարերար է, որ ոչ միայն նրանց պարզեց ստեղծվելը, այլ և բարիքների բերկրանքը վայելել:

Դարձյալ՝ եթէ աստված արարածներ ստեղծած չլիներ, նույնիսկ ոչ որ չէր իմանա, թէ աստված առհասարակ գոյութեան ունի, (որովհետև) այդ դեպքում չէին լինի նրանք, որոնք իմանալու կարողությունը պիտի ստանային: Եվ որովհետև կամեցավ իրեն ճանաչեցնել ու ցուց տալ, որ ինքը գոյութեան ունի, ուստի հանձն առավ արարածներ (ստեղծել)՝ իր զիտութեանն ընծայելով (նրանց), որ իր բարերարությունը վայելին: Եվ մարդու համար ստեղծեց աշխարհի անհրաժեշտ բաները՝ (նրա) բոլոր կարիքներին ծառայեցնելու նպատակով: Մարդուն էլ (ստեղծեց) իր փառքի համար, որ փառամորի տիրո՞ւ ու ճանաչի նոս բարերարությունը:

Եվ այսպիսով աստված երբեք ազատ չէր արարչութեանից, որովհետև մտքում միշտ պատկերված ունի այն, ինչ որ ստեղծելու էր: Եվ քանի որ անհարմար էր միայն կամքով ու մտքով պահել կարողութեանը, ուստի կամքն ու միտքը հայտնելու նպատակով հանդես բերեց արարածները, որպէսզի իր կարողութեանը երևա, և արարածները իր բարերարութեանը վայելին:

Արդ՝ ոչ որ թող շահամարձակի աշխարհը ինքնագո համարել և աստծուն առընթեր որևէ բան (ենթադրել), որ չլինի թէ նրա (աստծու) գոյութեան մեծութեանը նահմացնի. այլ (պետք է ընդունել, որ) նա գոյանալ պարզեց բոլորին, որոնք դրանից առաջ չկային: Ինչո՞ւ են ուզում նրա գոյութեանը ժխտել ու նրան միայն ինչ-որ նյութի ճարտարագետ համարել և ոչ թէ բոլոր առարկաները անգոյութեանից գոյութեան բերող¹⁵⁴: Զկար աստծուն ժամանակակից որևէ բան, ոչ էլ որևէ նյութ, որից վերցնելով արարածները կազմեր. այլ ինքն է բոլոր գոյացութեան-

և ոչ միայն կերպարանաց կազմիչ, և ոչ էութեան էականաց իրիք խառնիչ, այլ գոյանալոյ գոյացելոցն գոյարար:

Զայսպիսիս պարտին ասել մարդիկ զԱստուծոյ, և այսպիսի պատմութեանց լինել պատմիչք. որով Աստուած փառատրի, և մարդիկ ոչ վնասին:

Այլ ըստ Աստուծոյ արժանեաց ո՞րք արժանաւոր իցեն¹⁵⁴ պատմիչ լինել, բայց եթէ Աստուծոյ բարեկամք՝ որք վասն նորա սիրոյն և զկեանքս աշխարհիս արհամարհեցին, և մահու շափ վասն կենդանի յուսոյն՝ որ առ Աստուած՝ գուն գործեալ, մատնեցին զանձինմ ի կորուստ մարմնոց, ուստի փրկութիւն ոգոցն¹⁵⁵ դտանի:

Եւ արդ ի զուր իսկ շանան իմաստունքն Յունաց զԱստուծոյ ճառել, այնու¹⁵⁶ զի զարարիչն և զարարածս ի միմեանց ոչ կարացին ընտրել¹⁵⁷, որք մթով դիւանց խաւարեալք՝ ծնունդս բազումս և անթիւ աստուածոց մուծանել զանդաշեցին: Որպէս Եսիոզոս ոմն իմաստուն ի նոցանէն՝ բազում ծնունդս աստուածոց համարէր¹⁵⁸: Եւ Հոմերոս զբարանեալ, զնորին հեա երթեալ, պաճուճեալ բանիւք զնոյնս ճամարտակէ: Եւ այլք բազումք ի փիլիսոփայից առասպելական բանիւք բանդագուշեալք, խոստանան զԱստուծոյ պատմութիւնս կատարել: Որք զԱստուածն ոչ ճանաչեն, և ոչ զարարիչն յարարածոց մեկնել գիտեն, զիա՞րդ զԱստուծոյ ճառել մտաբերեցին: Եւ մանաւանդ որ քան զամենեսինն իմաստնադոյն համարին զՊղատոն, որ վասն Աստուծոյ և վասն ոգոցն¹⁵⁹ և վասն արարածոց խօսել յօժարեցաւ:

Եւ արդ ընդ նմա իսկ մարտիցուք դոռութեան բանիւք, որ քան զամենայն փիլիսոփայան աստուածապաշտագոյն երևի Յունաց: Զի նորա առաւել գտանի շժանուցեալ զԱստուած, և ոչ զարարչութիւնն արարածոց: Զի յորժամ զնորա մեծարոյ կարիսն զձձեսցուք, և հանցուք զնա յաշաց իրոցն խաբեցելոց, ապա ցուցցուք թէ ո՞վ Աստուած է, և զի՞նչ նորա արարածք:

Եւ մի ինչ, զոր առաւել անճառ համարի Պղատոն, այս է՝ թէ միշտ էր Աստուած, և արարածս ինչ ոչ ունէր. զորոյ զկամսն սիրեմ վասն լուսաստուածն խնդրելոյ, և զամբարտաւանութիւնն ոչ գովեմ:

ների արարիչք. ոչ թե սոսկ ձևեր կազմող է կամ առարկաների էութիւնը բազաղորոզ, այլ գոյացողների գոյանալուն գոյութիւնն տվող է:

Մարդիկ աստուծու մասին այսպիսի բաներ պիտի ասեն և յայսպիսի պատմութիւններ պատմող լինեն: Իրանով աստված կփառավորվի, մարդիկ էլ վնաս չեն կրի:

Բայց, ըստ աստուծու արժանիքների՝ ովքե՞ր¹²⁸ են արժանի պատմող լինելու, եթե ոչ աստուծու բարեկամները, որոնք նրա սիրուց այս աշխարհի կյանքն էլ արհամարհեցին և աստուծու հետ (կապած) կենդանի հույսի պատճառով մահու շափ շարշարվեցին, իրենց մատնեցին մարմնական կորստի, որ դրանով հոգիների փրկութիւն լինի:

Արդ՝ հունական իմաստասերներն իզուր են ջանում աստուծու մասին խոսել, որովհետև շկարողացան արարիչն ու արարածները միմյանցից տարբերել: Նրանք, ղեկրի մթությամբ խավարած, ցնդարանորեն մրուցըրին անհամար աստվածների բազում ծնունդներ:

Օրինակ՝ նրանցից մեկը՝ ոմն Եսիոզոս գիտուն, աստվածների բազմաթիվ ծնունդներ էր հաշվում: Եվ Հոմերոսը, զբարանությամբ հետեւելով նրան, մանվածապատ խոսքերով նույն բաներն է ճամարտակում: Փիլիսոփաներից ուրիշ շատերն էլ, առասպելական խոսքերով ցընորարանելով, հանձն են առնում աստուծու մասին մեկնաբանութիւններ տալ: Նրանք, որ աստուծուն չեն ճանաչում և չեն կարողանում արարչին արարածներից զանազանել, ինչպե՞ս են մտքով անցկացնում աստուծու մասին խոսել: Եվ մանավանդ նա, ով բոլորից իմաստուն է համարում¹²⁹ Պլատոնին¹³⁰, որը համաձայնվեց խոսել աստուծու, հոգիների ու արարածների մասին:

Ուրեմն մարտական խոսքերով մարանչենք հենց նրա դեմ, որը բոլոր փիլիսոփաներից ավելի աստվածապաշտ է թվում հույներին: Որովհետև երևում է, որ նա առավել ևս չի ճանաչել¹³¹ աստուծուն ու արարածների արարչութիւնը: Ուստի երբ նրա մեծարված կարծիքը¹³² խայտառակեք ու նրան իր կողմից խարվածների աչքից զցենք, այն ժամանակ ցույց կտանք, թե ո՞վ է աստված, և ի՞նչ են նրա արարածները:

Եվ մի բան, որը առավել անպատմելի է համարում Պլատոնը, այն է, որ աստված միշտ կար և արարածներ չուներ: Միտում եմ նրա՝ աստված փնտրելու պատրաստակամութիւնը, սակայն ամբարտաւանութիւնը չեմ գովում:

Ա

Մարկիոն մտրեալ մուծանէ օտարութիւն ընդդէմ Աստուծոյն օրինաց, եղեալ ընդ նմա և զհիւզն էութեամբ, և երիս երկինս: Ի միոջն, ասեն, բնական է օտարն. և յերկրորդումն օրինացն Աստուած. և յերրորդումն զօրք նորա, և յերկրի հիւզն, և կոչեն զնա զօրութիւն երկրի:

Եւ այնպէս կարգէ զաշխարհէ՞ և զարարածոց, որպէս օրէնքն ասեն: Այլ և յաւելու՞ թէ հաղորդութեամբ ընդ հիւզեայն արար զամենայն զորարար. և որպէս թէ էգ որ ինչ և կին ամուսնութեան էր հիւզն: Եւ յետ առնելոյ զաշխարհս ել ինքն զօրօքն հանդերձ յերկինս. և հիւզն և որդիք նորա մնացին յերկրի, և կալան զիւրաքանչիւր իշխանութիւն, հիւզն յերկրի, և օրինացն աստուած յերկինս:

Եւ տեսեալ օրինացն աստուծոյ՝ թէ զեղեցիկ է աշխարհս, խորհեցաւ առնել ի սմա մարդ: Եւ իջեալ առ հիւզն յերկիր, ասէ. տուր ինձ ի կաւոյզ քումմէ՞, և յինէն տամ ոգի, և արասցուք մարդ ըստ նմանութեան մերում: Տուեալ նմա հիւզեայն յերկրէ իւրմէ, ստեղծ զնա և փշեաց ի նա ոգի, և եղև Ադամ ի շունչ կենդանի. և վասն այնորիկ անուանեցաւ՝ Ադամ, զի ի կաւոյն արարաւ: Եւ ստեղծեալ զնա և զամուսինն նորա, և եղևալ ի դրախտին՝ որպէս և օրէնքն ասեն, զային հանապաղ պատուիրէին նմա, և ուրախ լինէին ի նման իրրեւ յորդոջ՝ հասարակաց:

Եւ տեսեալ, ասէ, Աստուծոյն օրինաց որ տէրն էր աշխարհի՞ թէ աղնուական է Ադամ և արժանի սպասաւորութեան, հնարեցաւ՝ եթէ զիւրոզ կարասցէ զօղանալ զնա ի հիւզեայն, և չիւր կողմն միաբանել: Առեալ զնա ի մի կողմն, ասէ. Ադամ, ես եմ աստուած և չիք այլ որ. և բայց յինէն այլ աստուած քեզ մի՞ լիցի. ապա թէ ունիցիս զոր այլ՞ աս-

Ա

Մուտրված Մարկիոնը⁴⁸⁸ օտարն է մեջտեղ բերում Օրենքի աստուծու հանգեալ նրան զօյակից ընդունելով և հյուլեն, ինչպես նաև երեք երկինք: (Մրանցից) մեկում, ասում է, տեղափոխված է օտարը, երկրորդում՝ Օրենքի աստվածը, երրորդում՝ սրա զորքը. երկրում էլ հյուլեն է, որը նա կոչում է երկրի զորութիւն⁴⁸⁴:

Եվ աշխարհի ու (նրա) ստեղծման մասին խոսում է այնպես, ինչպես Օրենքն⁴⁸⁵ է պատմում: Բայց և ավելացնում է, թե (աստված) հյուլի հետ հարաբերություն ունենալով ստեղծեց այն ամենը, ինչ որ ըստ ստեղծեց, որպես թե հյուլեն մի էր էր կամ կին-ամուսին: Եվ, աշխարհն ստեղծելուց հետո, ինքը զորքով հանդերձ բարձրացավ երկինք, իսկ հյուլեն իր որդիների հետ մնաց երկրում: Եվ յուրաքանչյուրն իր տիրապետությունն ունեցավ, հյուլեն՝ երկրի վրա, իսկ Օրենքի աստվածը՝ Լրկընքի:

Օրենքի աստվածը, տեսնելով, որ աշխարհը զեղեցիկ է, մտածեց նրա մեջ մարդ ստեղծել: Եվ իջնելով երկիր, հյուլի մոտ, (նրան) ասաց՝ «Տուր ինձ քո այդ կավից, ինձանից էլ հողի տամ, ու մարդ ստեղծենք մեր նմանությամբ»: Հյուլեն իր հողից տվեց նրան, նա ստեղծեց մարդուն ու նրա մեջ շունչ փշեց, և եղավ Ադամը կենդանի շնչով: Իսկ սարվհետև կավից ստեղծվեց, այդ պատճառով էլ Ադամ անվանվեց⁴⁸⁶: Եվ ստեղծելով նրան ու նրա կնոջը և զնելով դրախտի մեջ՝ ինչպես Օրենքն էլ է ասում, շարունակ գալիս էին, հանձնարարություններ էին տալիս նրան (Ադամին) և ուրախանում էին նրանով՝ որպես ընդհանուր որդով:

Եվ, ասում է (Մարկիոնը), Օրենքի աստվածը, որ աշխարհի տերն էր, տեսնելով, որ Ադամը ազնիվ է ու ծառայություն արժանի, հնար մշտածեց, թե ինչպես կարողանա նրան հյուլից կտրել և իր կողմը քաշել: Նրան մի կողմ տանելով՝ ասաց. «Ծս եմ աստվածը, և ուրիշը չկա. բացի ինձանից դու ուրիշ աստված չունենաս, իսկ եթե ինձանից զատ ու-

տուածս բայց չինէն, գիտաստիքի ղի մահու մեռանիցիս: Եւ իբրեւ ասաց զայս ցնա, և յիշատակեաց նմա զանուն մահու, զահի հարեալ Ադամայ՝ սկսաւ տակաւ զանձն մեկնել ի հիւղեայն:

Եւ Լկեալ հիւղեայն՝ պատուիրել նմա ըստ սովորութեանն, տեսանէր՝ ղի ոչ անսայր նմա Ադամ, այլ խորհեալ* ի բաց մերժէր, և չմերձանայր առ նստ: Յաջեմամ հիացեալ ի միտս իւր հիւղեայն, իմացաւ՝ թէ տէրն արարածոց նենդեաց նմա: Ասէ. յականէ աղբիւրն պղտորեալ է ջուր նորա. զի՛նչ է այս, շե ևս բաղմացեալ Ադամայ ծննդովք⁸, և զողացաւ զնա անուամբ⁹ աստուածութեանն իւրոյ չինէն: Որովհետեւ ասեաց զիս, և ոչ փրահեաց ընդ իս զգաշնն, ես արարից աստուածս բազումս, և լցից նորօք՝ զաշխարհ՝ զոյժս իւրով, ղի խնդրիցէ՝ թէ ո՛վ իցէ աստուած, և ոչ գտանիցի:

Եւ արար, տեսն, կուտս բազումս և անուանեաց զնոսա աստուածս, և ելից նորօք զաշխարհ: Եւ ընկղմեցաւ¹⁰ անուն աստուծոյ, որ տեսանն արարածոց, ի մէջ անուանց բազում աստուածոց, և ոչ ուրեք գտանէր: Եւ մոլորեցաւ ծնունդ նորա նորօք, և ոչ պաշտէր զնա, ղի ձղեաց զամենեկին առ ինքն հիւղն, և ոչ ետ թոյլ և ոչ միտմ ի նոցանէ պաշտել զնպս Յայնեմամ, տեսն, բարկացաւ տէրն արարածոց, ղի թողին զնա և անսացին հիւղեայն. և մի ըստ միողէ, որ ելանէին ի մարմնոց իւրեանց, արկանէր զնոսա առ ցասման ի գեհնն. և զԱդամ արկ ի գեհնն վասն ծառոյն. և այնպէս արկանէր զայր ի գեհնն զամենեկին, մինչև ցքսան և ինն զար:

Եւ տեսեալ, տեսն, աստուծոյն բարոյ¹¹ և օտարի, որ նստէր յերրորդ յերկինս, թէ այնչափ ազգք կորեան և տանջեցան ի մէջ երկուց նենդաւորաց՝ տեսանն արարածոց և հիւղեայն, ցաւեաց նմա վասն անկեղտցն ի հուր և տանջելոց: Առաքեաց զորդի իւր երթալ¹² փրկել զնոսա, և առնուլ զնմանութիւն ծառայի, և լինել ի կերպարանս մարդոյ ի մէջ որդւոց¹³ Աստուծոյ օրինացն: Բժշկեալքիւր, ասէ, զբորոտս նոցա, և կեցուսջիր զմեռեալս նոցա, և բացջիր զկոյրս նոցա, և արասջիր ի նոսա բժշկութիւնս մեծամեծս ճրի. մինչ ղի տեսանիցէ զքեզ տէրն արարածոց, և նախանձիցի, և հանիցէ զքեզ ի խաչ: Եւ ապա ի մեռանելն քում՝ իջցես ի դժոխս, և հանցես¹⁴ զնոսա անտի¹⁵. ղի շեն սովոր զժոխք՝ ընդունել ի միջի իւրեանց զկեանս: Եւ վասն այնորիկ ելանես ի խաչ, ղի նմանեցիս մեռելոց. և բացցէ զժոխականն զբերանն իւր՝ ընդունել զքեզ. և մտցես ի մէջ նորա, և թափուր արասցես զնա:

* խորշեալ (էջ 95):

րիշ մեկին աստված համարես¹⁶ իմացած եղիր, որ մահով կմեռնես»: Եվ երբ նրան այս ասաց ու հիշատակեց մահվան անունը, Ադամը վախենալով սկսեց կամաց-կամաց հեռանալ հյուսիս:

Եվ հյուսիս, գալով նրա մոտ՝ ըստ սովորութեան հանձնարարություն տալու, տեսավ, որ Ադամն իրեն չի ենթարկվում, այլ խորշելով¹⁷ մի կողմ է փախչում ու չի մտտենում իրեն: Այն ժամանակ հյուսիս, մտքում զարմանալով, հասկացավ, որ արարածների տերը խարել է իրեն: Ասաց՝ «Աղբյուրի ակունքից է պղտորվել ջուրը: Այս ի՞նչ է. Ադամը դեռ սերունդներով չբազմացած՝ (աստված) իր աստվածական անունով ինձանից նրան զողացավ: Քանի որ ինձ ատեց և ինձ հետ (կնքած) գաշինքը չպահպանեց, ես էլ բազմաթիվ աստվածներ կստեղծեմ ու նրանցով կլցնեմ ողջ աշխարհը, որպեսզի (Ադամը) որոնի, թե ո՛վ է աստված և շահնի»:

Եվ, ասում են, (հյուսիս) ստեղծեց բազմաթիվ կուռքեր, նրանց աստվածներ անվանեց ու նրանցով լցրեց աշխարհը: Եվ արարածներ՝ տեր աստծու անունն ընկղմվեց բազմաթիվ աստվածների անուններ մեջ ու սչ մի տեղ չէր երևում: Եվ նրանցով մոլորվեց նրա (Ադամի) սերունդը ու շէր պաշտում նրան (աստծուն), որովհետեւ հյուսիս բոլորին դեպի ինքը ձգեց և նրանցից ոչ մեկին թույլ չավեց պաշտել նրան: Այն ժամանակ, ասում են, արարածների տերը բարկացավ, որ իրեն թողեցին՝ ու ենթարկվեցին հյուսիսին, և ցատկից մեկ սո մեկ գեհնն էր նետու իրենց մարմիններից դուրս եկածներին: Ադամին էլ գեհնն նետեց ծառ: պատճառով: Եվ այսպես շարունակում էր բոլորին գեհնն նետել մինչև քսանինը դար:

Եվ, ասում են, բարի ու օտար աստվածը, որ նստում էր երրորդ երկնքում, տեսնելով, որ այնքան սերունդներ կորան և տանջվեցին երկու նենգավորների՝ արարածների տիրոջ ու հյուսիսի միջև, ցավեց կրակ մեջ ընկածների և տանջվողների համար: Իր որդուն ուղարկեց՝ զնա, փրկել նրանց և ծառայի տեսք ընդունել, մարդու կերպարանքով լինել Օրենքի աստծու որդիների մեջ: «Բուժիր», — ասում է, — նրանց բորոտներին, կենդանացրո՛ւ մեռածներին, բաց կույրերի աչքերը, ձրիարար մեծամեծ բժշկություններ արա նրանց համար, մինչև որ քեզ տեսնի արարածների տերը, նախանձի ու խաչ հանի քեզ: Եվ ապա երբ մեռնես, կիջնես դժոխք ու այնտեղից դուրս կբերես նրանց, որովհետեւ դժոխքը սովոր չէ իր մեջ կյանք պահել: Եվ խաչ պիտի բարձրանաս նրա համար, որ նմանվես մեռածներին, և դժոխքը կբացի իր բերանը՝ ընդունելու քեզ. կմտնես նրա մեջ ու այն թափուր կդարձնես»:

Եւ իբրեւ եհան զնա ի խաչ, ասեն, էջ ի դժոխսն, և թափուր արար զնա: Եւ հանեալ զոգիսն ի միջոյ նորա, տարաւ չիբրորդ երկինսն առ հայրն իւր: Եւ տէրն արարածոց զայրացեալ, առ ցասմանն էցելը՝ ըզպատմունճանն իւր և զվարագոյր տաճարին իւրոյ. և խաւարեցոյց զարեգակն իւր, և զգեցոյց թուխս աշխարհին իւրում, և նստաւ ի սուգ առ տրամուխեանն:

Ապա երկրորդ անգամ իջեալ Յեսու կերպարանօք աստուածութեան իւրոյ առ տէրն արարածոց, զնէր դատ ընդ նմա վասն մահուն իւրոյ: Եւ տեսեալ տեսուն աշխարհի զաստուածութիւնն Յեսուայ, զիտաց՝ թէ զոյ այլ աստուած արտաքոյ քան զնա: Եւ ասէ ցնա Յեսու. դատաստան վայ իմ ընդ քեզ, և մի՛ ոք լիցի դատաւոր ի միջի մերում, այլ բո իսկ օրէնքն՝ զոր գրեցեր: Եւ իբրեւ եղին զօրէնսն ի միջի, ասէ ցնա Յեսու. ո՞չ դու գրեցեր յօրէնսդ քում՝ թէ որ սպանանիցէ, մեռցի. և որ հեղու զարիւն արգարոյ, հեղցեն զարիւն նորա: Եւ ասէ. այո ես գրեցի. Եւ ասէ ցնա Յեսու. արդ տուր զքեզ ի ձեռս իմ՝ զի սպանից և հեղից զարիւն քոյ, որպէս սպանեն դու զիս և հեղեր զարիւն իմ. զի արդար եմ իրաւամբ քան զքեզ, և երախտիս մեծամեծս արարի յարարածսն քում: Եւ սկսաւ համարել զերախտիսն, զոր արար յարարածս նորա:

Եւ իբրեւ ետես տէրն արարածոց՝ թէ յաղթեաց նմա, և ոչ զիտէր զինչ խօսիցի, քանզի յիւրոց օրինացն պարտաւորեցաւ, և շատանէր տալ պատասխանի, զի եղև մահապարտ փոխանակ մահուանն նորա, ապա յողոքս անկեալ աղաչէր զնա՝ թէ փոխանակ զի մեղայ և սպանի զքեզ յանգէտս, քանզի ոչ զիտացի՝ թէ աստուած իցես, այլ մարդ համարի զքեզ, տուեալ քեզ ընդ այնր վրիժուց՝ զամենեսեան որ կամիցին հաւատալ ի քեզ՝ տանել յո՛ր և կամիցիս: Ապա թողեալ զնա Յեսուայն՝ յափշտակեաց¹⁷ առ զՊաղոս, և յայտնեաց նմա զգինսն, և առաքեաց զնա քարոզել՝ թէ զնոց գնեալ եմք մեք. և ամենայն որ հաւատայ ի Յեսու՝ վաճառեցաւ յարդարոյ անտի քարոյ¹⁸:

Այս սկիզբն¹⁹ է աղանդոյն Մարկիոնայ. թող զայլ բազում թարմատարսն. և զայս ոչ ամենեքին գիտեն, այլ սակաւք ի նոցանէ. և աւանդեն զուսումնն միմեանց ի բերանոյ. ասեն, օտարին՝ գնովք զնեալ է զմեզ ի տեսունին արարածոց, և թէ ո՛րպէս կամ ի՛ւր գնեալ իցէ. զայն ոչ ամենեքին գիտեն:

Եվ երբ, ասում են, (Օրենքի աստվածը) նրան խաչ հանեց, նա իջավ դժոխքն ու այն թափուր դարձրեց: Նրա միջից հոգիները հանելով՝ տարավ երրորդ երկինք, իր հոր մոտ: Եվ արարածների տերը զայրանալով՝ ցասումից պատեց իր վերնագգեստն ու տաճարի վարագույրը և խավարեցրեց իր արեգակը, սև հագցրեց աշխարհը ու տրամուխունից նստեց սգալու:

Ապա երկրորդ անգամ Հեսուն, իր աստվածային կերպարանով իջնելով արարածների տիրոջ մօտ, իր մահվան համար նրա դեմ դատ բացեց: Եվ աշխարհի տերը, տեսնելով Հեսուի աստվածությունը, հասկացավ, որ իրենից դուրս ուրիշ աստված էլ կա: Հեսուն նրան ասում է՝ «Ես քո դեմ դատ ունեմ, և մեր մեջ ոչ մեկը թող չլինի դատավոր. այլ հենց քո գրած Օրենսգիրքը»: Եվ երբ Օրենսգիրքը մեշտեզ գրին, Հեսուն նրան ասաց՝ «Դու չգրեցի՞ր քո այդ Օրենսգրքում, թե ով սպանի, կսպանվի. և ով թափի անմեղի արյունը, նրա արյունն էլ կթափեն»: Եվ պատասխանում է՝ «Այո՛, ես գրեցի»: Հեսուն նրան ասում է՝ «Ուրեմն հանունը վիր՝ ինձ, որ քեզ սպանեմ ու քո արյունը թափեմ, ինչպես որ դու ինձ սպանեցիր ու թափեցիր իմ արյունը. որովհետև իրոք քեզանից տրդար եմ և քո արարածների համար մեծամեծ երախտիքներ արեցի»: Բւ ըսկրսեց թվել այն երախտիքները, որ արել էր նրա արարածների համար:

Եվ երբ արարածների տերը տեսավ, որ նրանից հաղթվեց, շփառել: Ինչ խոսել, որովհետև իր օրենքով հանցավոր ճանաչվեց, և տալու պատասխան չէր գտնում, որովհետև նրա մահվան համար մահապարտ դուրս եկավ: Ուստի աղոթք անելով խնդրում էր նրան՝ (ասելով,) թե՛ «Քանի որ մեղանշեցի ու սպանեցի քեզ անզիտությամբ՝ շիմանալով, որ աստված ես, այլ մարդ էի համարում քեզ, այն մեծ հանցանքի²⁰ դմաց քեզ եմ տալիս բոլոր նրանց, ովքեր կկամենան հավատալ քեզ՝ ուր որ ուզես, տանես»: Ապա Հեսուն, թողնելով նրան, բռնեց Պաղոսին, նրան հայտնեց (հատուցվող) զինք և ուղարկեց քարոզելու, թե՛ «Մենք գնով գնված ենք. և ամեն ոք, ով հավատում է Հեսուին, արդարից վաճառվեց բարուն»:

Սա Մարկիոնի աղանդի հիմքն է՝ առանց ուրիշ բազմաթիվ ավելորդությունների: Բայց սա չգիտեն բոլոր մարդիկ, այլ նրանցից քչերը (միայն գիտեն), որոնք այդ ուսմունքը բերանացի ավանդում են միմյանց. ասում են՝ «Օտարը մեզ զնով գնել է արարածների տիրոջից»: Իսկ թե ինչպե՛ս կամ ինչո՞վ է գնել, այդ ոչ բոլորը գիտեն:

Պատասխանի. արդարև որպէս երանելին Առաքեալ ասէ, թէ²⁰ իմաստութիւն աշխարհիս այսորիկ յիմարութիւն է առաջի Աստուծոյ: Զի՞նչ առեալ կամ դի՞նչ կցկցեալ կամ ո՞չր բանիւ խօսին: Թէ ճշմարիտ է նմա օրինացն աստուած, յորմէ դարարածս²¹ ամենայն ղեկ, ապա օտարին՝ զոր նմա պոպօզ մտածանէ՝ չէր պարտ նորա տարածոցն ցանկանալ, թէպէտ և ի ամենայն կին կամ ի հանդստեան: Զի թէ աստուած էր, և իւր իսկ արժան էր տարածա առնել, և ոչ այլոյ արարածոց ցանկանար: Այլ դի ոչ ինչ արար, յայտ է՝ թէ բնու և էր իսկ ոչ: Զի թէ էր իբրև զԱստուած, պարտ է նմա զամենայն կարողութիւն յանձին ունել. և թէ²² ինքն յանձն իմաստութիւն ինչ այնպիսի ոչ ունէր, զեթ յարարիչն աշխարհի նայեցեալ՝ իցի՞ւ ուսանել ի նմանէ՞ զարուեստն: Բայց եթէ նմա նմանող չկարէր լինել, զոնկայ հիւզեալն լիցի նմանող, որ ընդ գետինն քարչէր՝ և եղև հողորդ արարչութեան արարչին:

Այլ յայտ է թէ մտաց²³ բարբաջանք են աղանդն, և ոչ ճշմարտութիւն:

Այդ նախ զԱստուածն օրինաց և զհիւզն նմա հաւասար ղեկ՝ ի փիլիսոփայից գողացեալ ղեկ. սրբ տկարութիւն²⁴ արկանեն զԱստուծով՝ թէ չկարաց յաշնչէ²⁵ ինչ առնել, այլ ի նիւթոյ ընթերակացէ: Եւ թէպէտ բիւրապատիկ յանուն օտարին և որդւոյն²⁶ նորա Յեսուայ՝ զոր բարերարն կոչեն՝ ապաւինիցին, շին ինչ ընդհատ ի հեթանոսաց: Քանզի²⁷ որպէս նորա աստուածս բազումս սսեն, նմանապէս²⁸ և սոքա աստուածս ըզնոյնան²⁹ քարոզեն. և բազմապատիկ մահապարտք են, զի արարեալք յօրինացն աստուծոյ՝ յօտարի³⁰ անուն խրախուսեն իբրև զտիրազրուծս. որ և ի մարդկան միջի ոչ պաշտի: Զի ոչ իշխէ արքայից արքայի ծառայ՝ ի կայսր խրախուսել, և ոչ կայսեր ոք ծառայ՝ ի սասանականն խիզախել. ապա թէ ոչ՝ զխապարտ գտանի:

Գարձեալ և նոքա ծնունդս աստուածոց բազմաց ասեն. և սոքա յամուսնութենէ՝ օրինացն աստուծոյ և հիւզեալ ասեն արարեալ զամենայն արարածս. և դի՞նչ ասելի իցեն քան զմոզս, որք յամուսնութենէ՞ ղենն զաստուածսն իրեանց: Արդ ցուցցեն. ո՞ր հոգի ետ նոցա զայն օրէնս.

Պատասխան. իսկապես, ինչպես որ երանելի առաքյալն է ասում, «Այս աշխարհի իմաստութիւնը՝ հիմարութիւն է աստծու առջև»²⁰: Ի՞նչ փրցնելով կամ ի՞նչ կցկցելով, կամ ո՞ւմ խոսքով են խոսում: Եթե նրա (Մարկիոսի) համար ճշմարիտ է Օրենքի աստվածը, որից (առաջացած) է համարում բոլոր արարածները, ապա օտարը, որին մեղտեղ է բերում որպէս նրան հակառակորդ⁴⁰, նրա արարածներին շարտի փափագեր, թեկուզ (նրանք) լինէին տանջանքների կամ հանգստի մէջ: Որովհետեւ եթե աստված լիներ, հենց իրեն կպատշաճեր արարածներին փափագել: Բայց քանի որ ոչինչ չստեղծեց, պարզ է, որ նույնիսկ զոյութիւն չուներ: Իսկ եթե աստվածային ամբողջ կարողութիւնը: Իսկ եթե ինքն իրենից մի այնպիսի իմաստութիւն չուներ, զոնե աշխարհի արարչին նայելով՝ նրանից սովորեր (ստեղծման) վարպետութիւնը: Բայց եթե նրան չէր կարող նմանվել, զոնե նմանվեր հշուկին, որը (աստծուն) պէտքի դետի քաշեց և ստեղծողի արարչութիւնը մասնակից դարձավ: Ուրեմն պարզ է, որ մտքի ցնդաբանութիւն է այդ աղանդը և ոչ թե ճշմարտութիւն:

Արդ՝ նախ Օրենքի աստծուն ու նրան հավասար հշուկն ընդունելով՝ փիլիսոփաներից զողանալով է ընդունում, որոնք թուլութիւն են վերագրում աստծուն՝ (ասելով), որ ոչ թե կարողացավ բան ստեղծել ոչնչից, այլ՝ առնթեր նշութից: Եվ չնայած որ բոլոր անգամ ապավինում են օտարի անվանն ու նրա որդի շեսուին, որին բարերար են կոչում, (սակայն) հեթանոսներից ոչնչով չեն տարբերվում. որովհետեւ ինչպես որ նրանք բազմաթիվ աստվածներ են ընդունում, սրանք էլ նույն աստվածներն են քարոզում: Եվ սրանք շատ ավելի մահապարտ են, որովհետեւ (իրենք) լինելով Օրենքի աստծու ստեղծածներ, օտարի անունով են հոխորտում՝ իբրև տիրազրուծներ, որը նույնիսկ (հասարակ) մարդկանց մեղ ընդունված չէ: Որովհետեւ արքայից արքայի ծառան լի համարձակվի կայսեր ապավինել, ոչ էլ կայսեր որեւէ ծառան՝ Սասանյան թագավորին խրախաբար դիմել, այլապես (այդպիսին) մահապարտ կդառնա:

Գարձյալ՝ և՛ նրանք (հեթանոսներն) են ընդունում բազմաթիվ աստվածների ծնունդներ, և՛ արանք (մարկիոսականներն) են ասում, թե Օրենքի աստծու ու հշուկի ամուսնութիւնից են ստեղծվել բոլոր արարածները. ուստի ինչո՞վ են ավելի մոգերից, որոնք իրենց աստվածներին ամուսնութիւնից (առաջացած) են համարում: Արդ՝ թող ցույց տան, թե

զի ի Հոգւոյն³¹ սրբոյ, որ ի մարգարէս և յառաքեալս խօսեցաւ, ուրացեալ են:

Գ

Այլ Պաղոս, ասեն, յափշտակեցաւ³² յերրորդ երկինս, և լուա զայս բանս անճառս՝ զօրս³³ մեք քարոզեմք:

Նա³⁴ աւանիկ Պաղոս ասլ. զոր ոչ է պարտ մարդկան խօսել: Արդ Մարկիոնն, թէ մարդ ոք իցէ, ապա և նմա անճառ էին բանքն: Որ և մարդ իսկ է. վատթարագոյն քան զամենայն մարդիկ. որոյ թողեալ զճշմարտութիւն Հոգւոյն³⁵, և նստի առասպելս³⁶ կարկատէ: Եւ այնչափ յանդգնեալ սատանայութեան ոգւովն, մինչև ի պատգամաց Հոգւոյն³⁷ սրբոյ քաղ հանել. զկէս տետարանի ընտրել³⁸ առնուլ՝ և զկէսն իբրև ըզխտտան ի բաց թողուլ. նոյնպէս և գեառաքելական թղթոցն. և զՀին կառկարանս ամենեկին ուրանալ, որպէս թէ յանգգամէ տուեալ իցեն և ոչ ի բարոյ³⁹:

Եւ Առաքեալ ասէ՝ թէ անպատում են բանքն, զոր լուալ⁴⁰. և Մարկիոնն ասէ՝ եթէ⁴¹ ես լուալ: Արդ Առաքելո՞յն⁴² որ անճառ գրանսն համարի՞ պարտ է անսալ, թէ Մարկիոնի՞ որ ի քարշ անկեալ⁴³ ընդ վայրս զբանսն ածէ:

Դ

Գարձեալ՝ թէ մշտնջենաւոր էր օրինացն աստուած, ապաքէն պարտ էր կանխագէտ և ամենագէտ էանալ. և թէ չէր կանխագէտ և ամենագէտ, ապա և կատարեալ իսկ չէր: Այն աւանիկ⁴⁴ կատարեալ երեւի այնու՝ զի զերկինս և զերկիր ամենայն⁴⁵ արար. և ոչ միայն մի երկինս՝ այլ երկուս, և զօրս բազումս: Եւ որ այնմ ամենայնի բաւական եղև, զայն զի՞ ոչ կարէր գիտել՝ թէ է ոք ի վեր քան զնա, յորմէ կասկած կայր նմա: Եւ եթէ գիտէր, ընդէ՞ր ոչ ամբացոյց զիւր տեղին, զի մի՞ լինէր անգր մուտ հակառակորդին՝ որ կայր⁴⁶ և ապստամբեցուցանէր զարարածս նորա ի նմանէ:

Եւ դարձեալ՝ բարին, զոր կոչեն, եթէ որպէս ասենն՝ բնութեամբ բարի էր, շարութիւն ի նմա ոչ գոյր, զի այլոցն բարի խորհէր՝ նմա շար ընդէ՞ր խորհեցաւ, առնել զնա սրտառուչ յիւրոցն արարածոց: Զի սա հանապազ առնէ մարդիկ. և նորա միշտ հանեալ ի սմանէ, առնէ զսա թախծալից. որ ոչ բարոյ⁴⁷ գործ է՝ այլ շարի:

Վր հողին նրանց տվեց այն Օրենքը. չէ՞ որ ուրացել են այն սուրբ հողին, որ մարգարեաների ու առաքյալների միջոցով խոսեց:

Գ

«Բայց, ասում են,—Պողոսը հափշտակվեց (ու տարվեց) երրորդ երկինքը և լսեց այս անպատմելի բաները, որոնք մենք բարոզում ենք»:

Եվ ահա Պողոսն ասում է՝ «...Դա մարդիկ չեն կարող ասել»³¹. Հետևաբար, եթե Մարկիոնն էլ մարդ էր, ուրեմն նա էլ ըպիտի կարողանար ասել այդ բաները: Նա հենց մարդ էր, այն էլ բոլոր մարդկանցից վատթարը, որ, թողնելով հոգու ճշմարտությունը, նստում ու առասպելներ էր կցմցում: Եվ սատանայական հոգով այնքան հանդուգն էր դարձել, որ մինչև իսկ սուրբ հոգու պատգամներից ծաղկաբազ էր անում՝ Ավետարանի մի մասը ընտրելով ու վերցնելով, իսկ մյուս մասը որպես խոտան մի կողմ թողնելով: Այսպես (էր վարվում) նաև Առաքելական թղթերի հետ: Հին կտակարանն էլ ամբողջովին մերժում էր, որպես թե անդգամից տրված (գործ) լինի և ոչ թե՛ բարուց:

Եվ առաքյալն ասում է, թե՛ «Զի կարելի պատմել այն բաները, որ լսեցիք»³²: Մարկիոնն էլ ասում է, թե՛ «Ես լսեցի»: Արդ՝ պետք է հավատալ առաքյալի՞ն, որ այն բաներն անպատմելի է համարում, թե՛ Մարկիոնին, որ քարշ դալով այս ու այնտեղ խոսքերը՝ շաղ է տալիս:

Դ

Դարձյալ՝ եթե Օրենքի աստվածը մշտնջենական էր, իրոք պիտի կանխագետ ու ամենագետ էացած լիներ, իսկ եթե կանխագետ ու ամենագետ չլիներ, ուրեմն կատարյալ էլ չէր լինի: Բայց ահա⁴⁴ կատարյալ է երևում նրանով, որ երկինքն ու ամբողջ երկիրն ստեղծեց, այն էլ ոչ միայն մեկ, այլ երկու երկինք և բազում գորքեր: Եվ նա, որ այդ ամենին ի վիճակի եղավ, ինչպե՞ս չկարողացավ իմանալ, որ իրենից վեր կար մեկը՞ որն իր նկատմամբ կասկած ուներ: Իսկ եթե գիտեր, ինչո՞ւ չամբապնդեց իր տեղը, որ այնտեղ մուտը չգործեր հակառակորդը, որը իր արարածներին շարունակ ապստամբեցնում էր իր դեմ:

Եվ դարձյալ՝ նա, որին բարի (աստված) են կոչում, եթե, ըստ նրանց ասածի՞ էությամբ բարի էր ու իր մեջ շարություն չուներ, ուրիշների համար էլ բարի էր մտածում, ինչո՞ւ չար մտածեց նրա (աստծու) մասին՝ խիստ տխրեցնելով նրան իր արարածների պատճառով: Որովհետև սա շարունակ մարդիկ է ստեղծում, և նա, միշտ սրանից խելավ, տըրտըմեցնում է սրան: Դա ոչ թե բարու, այլ շարի գործ է:

Դարձեալ, և զոր արդարն ասեն՝ թէ արդարեւ արդար էր, յետ բաժանելոյ զիշխանութիւնսն, իւր զերկինսն Երկոսին առնույ, հիւզեայ⁴⁸ և որդեցն⁴⁹ նորա զերկիր միայն թողույ, զիա՞րդ էր զի միւսանդամ նորա աշխարհին ցանկացեալ, ասէր՝ թէ տուր ինձ ի կատույ քումմէ⁵⁰, և յինէն տաց ոգի, և արասցուք մարդ ըստ նմանութեան մերում. որ ոչ արգարոյ զործ է՝ այլոյ աշխարհի ցանկանալ՝ այլ անիրաւի:

Կամ հիւզեայն զիա՞րդ ընդ միտս հարեալ էր, ընդ մի անգամ բաժանելոյն ի նմանէ՞ գարձեալ հաղորդութիւնս առնել, և անձամբ անձին նենգել և մասնմուտ առնել օտարի յիւր աշխարհն, զի առնիցէ անդ րդ-Ադամն և զամուսինն նորա, որ մերթ ի սա տայր ձեռն և մերթ ի նա:

Բայց և ակը արարածոց գորդարն միայն զիա՞րդ կոչիցեն. զի և յառաջնումն, որպէս ասեն, ոչ միայն ինչ արար, այլ հասարակ արարին զինչ և արարին. և յերկրորդումն ի հասարակաց նիւթոյ արարին զմարդն, և Երկրորին գոյոյ ուրախ լինելին ի նմա: Զի թէ՛ որպէս տաննն՝ արդար միայն էր օրինացն աստուած, յայտ է՝ Եթէ գարգարութեան և պատուիրանս տայր նմա. և եթէ շտր միայն էր հիւզն, հարկ էր՝ Եթէ շարեաց ևեթ խրատ տայր նմա:

Եւ ո՞ր էր զի երկոցին ուրախ լինելին ի նմա՞ որ հակառակ միմեանց տային պատուութիւն. մինն զբարեաց իբրև գրարի. և մինն⁵¹ զշարեաց իբրև զշար: Զի ոչ արդարոյ, որ բնութեամբ արդար իցէ. մարթի զշար ինչ պատուութիւն⁵² տալ. և ոչ շարի, որ բնութեամբ շար իցէ, գրարոյ⁵³ խրատ տալ:

Այլ և ուրախ լինել շարին ուստի՞ էր, որ միշտ խաւարին⁵⁴ և գրծգմագոյն⁵⁵ էր. կամ արդարոյն նենգել, որ ի բնէ արդարակոյով և իրաւախորճ էր, որում շէր մարթ իւր միայն խորհել զմարդն հասարակաց ստեղծուած⁵⁶: Այլ իբրև արդարոյ պարտ էր խորհել՝ թէ որպէս ի միտսինն արարաք զնա, առ հասարակ արժան է մեզ և վայելել ի նմա: Բայց ոչ իբրև զարդարակորով, այլ իբրև զնենպաւոր և զկասկածոտ առնալ մեկուսի զմարդն զեղծուցանէր՝ թէ ես եմ աստուած, և շէր այլ սք բաց յինէն: Եւ ի գէպ էր Ադամայ ասել՝ թէ մինչ առնելն կամեցար զիս, գոյր

Դարձյալ՝ նրանց արդար (աստված) կոչածն էլ, եթե իսկապես արդար էր, ինչպե՞ս էր, որ տիրապետութունները բաժանելուց, երկու երկինքն էլ իրեն վերցնելուց, հյուսիսն ու նրա որդիներին միայն երկիրը թողնելուց հետո, նորից աչք էր զցել նրա (հյուսիսի) աշխարհին՝ ասելով, թե՛ «Տո՛ւր ինձ քո այդ կազից, ինձանից էլ հոգի տամ, ու մարդ ստեղծենք մեր նմանութեամբ»: Ուրիշի աշխարհի վրա աչք ունենալը ոչ թե արդարի, այլ անիրավի գործ է:

Կամ հյուսիսն ինչպե՞ս մտածած կլինէր մի անգամ իրենից բաժանվածի հետ նորից հարաբերություն ունենալ, ինքն իր նկատմամբ նենգութուն անել և իր աշխարհի մի մասի մեջ մտցնել օտարին, որպեսզի այնտեղ ստեղծեն Ադամին ու նրա կնոջը, որ (Ադամն էլ) մերթ սրա կողմն անցնէր, մերթ՝ նրա:

Բայց ինչպե՞ս են արարածները տեր համարում միայն արդարին. քանի որ նախ՝ ինչպես ասում են, (արդարը) միայնակ ոչինչ շարեց, այլ ինչ որ արեցին, միասնաբար արեցին, և ապա՝ ընդհանուր նյութից բստեղծեցին մարդուն, ու Երկուսով միասին էին ուրախանում նրանով⁵⁷: Որովհետեւ եթե, քստ նրանց ասածի՝ Թրենքի աստվածն էր միայն արդար. պարզ է, որ արդար պատվիրաններ էր տալիս Ադամին, իսկ եթե հյուսիսն էր միայն շար, պետք է որ սոսկ շար խորհուրդ տար նրան:

Ինչպե՞ս կլինէր, որ երկուսն էլ ուրախանալին նրանով, երբ միմյանց հակառակ հանձնարարություններ էին տալիս՝ մեկը բարիքների համար՝ որպես բարի, մյուսը՝ շարիքների համար՝ որպես շար: Որովհետեւ նա, որ էութեամբ արդար է, չի կարող սրէկ շար հանձնարարություն տալ, շարն էլ, որ էութեամբ է շար, չի կարող բարու համար խորհուրդ տալ:

Եվ ինչպե՞ս կարող էր ուրախանալ շարը, որ միշտ խավար ու գրծկամ էր: Կամ ինչպե՞ս կարող էր նենգութուն անել բարին, որ ի բնէ խիստ արդարամիտ էր ու իրավաճանաչ: Նա շէր կարող միայն իրենը համարել⁴⁴³ ընդհանուրի (իր և հյուսիսի) ստեղծած մարդուն. այլ, որպես արդար, պիտի մտածէր, թե՛ «Ինչպես որ մենք միասին ստեղծեցինք նրան, մենք էլ հավասարապես պիտի վայելենք»: Բայց ոչ թե իբրև խիստ արդարամիտ, այլ իբրև նենգավոր ու կասկածամիտ, մարդուն առանձնացնելով խաբեց, թե՛ «Ես եմ աստվածը, և ինձանից բացի, ուրիշը չկա»: (Այդ ժամանակ) պատշաճ կլինէր, որ Ադամն ասեր, թե՛ «Երբ ուզում էիր ինձ ստեղծել, կար ուրի՞ս աստված, որից հողը խնդրե-

այլ աստուած, յորժամ զհողն խնդրեցեր. և արդ զի՞ խորհելդ զիս քեզ կամիս միայն, որ⁵⁷ դու միայն իցես աստուած, և այլ ոք ոչ:

Այլ թերևս ի համբաւէ մահուանն զարհուրեցաւ՝ զոր թէ կամէր թէ չկամէր սակայն կրեաց: Եւ զայն ոչ գիտէր՝ թէ առ նենգելն նենգէ նմա հիւզն, և ընկղմէ զմի անուն նորա ի մէջ բազում աստուածոց՝ զոր առնէր զայթակղութիւն մարդոյն: Եւ այնպիսի վնասու. ոչ յետնամեղն եղև պատճառ, այլ որ նախն նենգեաց: Զի թէ նորա զայնպիսի արուեստ⁵⁸ շէր ցուցեալ, հիւզն ոչ իմանայր. այլ ինքն եղև վարդապետ, և իւրոյ նենգութեանն, և հիւզեայ խորամանկութեանն⁵⁹:

2

Եւ իբրև տեսանեն՝ թէ ոչ ոք պաշտէ զնա՝ բարկացեալ արար զնոսա մահականացու, և որոց ոգիքն ի մարմնոցն ելանէին՝ արկանէր զնոսա մի ըստ միոջէ ի գեհենն:

Արդ քան զնոսա արկանէր ի գեհեն, զնա՝ որ պատրեացն զնոսա՝ ընդէ՞ր ոչ արկանէր⁶⁰ ի գեհեն. մի՞ թէ վասն զի ո՛չ կարէր յաղթել նմա: Ապա և թէ բռնագոյն քան զնա էր հիւզն, զի՞ ետ ի ձեռս զիւր պատրեալսրն նմա շարշարել:

Բայց և արդարն թէ արդարեւ արդար էր, շէր պարտ⁶¹ այնուհետև զմարդիկ⁶² առնել. զի գիտէր եթէ խաբելոց է զնոսա հիւզն: Այլ իբրև արդարոյ արժան էր խորհել՝ թէ զի՞նչ օգուտ է զի ես առնեմ, և այլ հանէ զնոսա յինէն: Նա և տանջել իսկ շէր օրէն զնոսա, զի գիտէր, թէ այլոց բանիւ մեղանշեն:

է

Այլ միան ևս, զոր ասեն, ամպարշտագոյն⁶³ է քան զամենայն. թէ իբրև ետես բարին՝ որ յերրորդ երկինս նստէր՝ զայնչափ զքսան և զինն ազգաց զոգիս տանջեալս ի գեհենի, զթացեալ ի նոսա՝ առաքեաց զՅեսուս զորդի իւր, երթալ առնուլ զնմանութիւն ծառայի, և ի կերպարանս մարդկան լինել:

Եթէ այնչափ զթած էր, ետ ընդ ետ իսկ ընդէ՞ր ոչ յղեաց զորդին իւր՝ երթալ փրկել զնոսա, այլ յետ քսան և ինն ազգաց այնչափ ոգւոց⁶⁴ ի գեհենի տանջելոց:

Այլ նախ՝ երրորդ երկինս ասելու ուստի՞ իցէ նմա. զի Մովսէս երկուս երկինս ասէ: Այլ որպէս յամենայնի մուրեցան հերձուածողք. նոյն-

ցիր, իսկ այժմ ինչպե՞ս ես ուզում ինձ միայն քոնը համարել⁴⁴⁴, որպես թե միայն դու ես աստված, իսկ ուրիշը՝ չէ»: Բայց թերևս մահվան անունից զարհուրեց (Ադամը) և, կամենում էր, թե ոչ, մահ կրեց:

Եվ «աստված»⁴⁴⁵ շփոթեց այն, թե իր նենգելու դիմաց հյուսն էլ իր նկատմամբ նենգություն կանի և (իր) մեկ անունը կընկղմի բազմաթիվ աստվածների մեջ՝ (վարվելով այնպես, ինչպես որ) ինքն էր մարդու: մուրեցնում: Այդ հանցանքի սլատճառը ոչ թե հետագայի մեղանշողը եղավ, այլ՝ սկզբում նենգություն անողը՝ քանի որ եթե նա այդպիսի խարդախություն արած չլիներ, հյուսնն չէր սովորի. սակայն ինքն եղավ ուսուցիչ թե՛ իր նենգության և թե՛ հյուսնի խորամանկության:

2

Եվ երբ (աստված) տեսավ, որ (մարդկանցից) ոչ ոք իրեն չի պաշտում, բարկանալով նրանց մահականացու դարձրեց և նրանց հոգիները, հենց որ դուրս էին գալիս մարմիններից, մեկ առ մեկ գցում էր գեհենի մեջ:

Իսկ գեհենի մեջ նրանց գցելու փոխարեն ինչո՞ւ չէր գցում նրան, ով խաբեց նրանց. մի՞թե այն պատճառով, որ չէր կարող հաղթել նրան: Իսկ եթե հյուսնն նրանից ավելի հզոր էր, ինչո՞ւ իր կողմից խաբվածներին հանձնեց նրա ձեռքը, որ շարշար՝:

Բայց արդարն էլ, եթե իսկապես արդար էր, այնուհետև շախտի մարդիկ ստեղծեր, որովհետև գիտեր, որ հյուսնն նրանց խաբելու է, այլ, որպես արդար, պիտի մտածեր, թե՛ «ի՞նչ օգուտ, որ ես ստեղծում եմ, իսկ ուրիշը նրանց խլում է ինձանից»: Նաև վայել չէր տանջել նրանց, որովհետև գիտեր, թե ուրիշի⁴⁴⁶ խոսքով են մեղք գործում:

է

Սակայն ամենից շատ բանը նրանց մյուս ասածն է՝ թե բարին, որ երրորդ երկնքում էր նստում, տեսնելով քսանինը սերունդների հոգիները գեհենի մեջ տանջված, նրանց խղճաց և ուղարկեց իր որդի Հեսուին՝ զնալ ծառայի տեսք ընդունել ու մարդկային կերպարանքով լինել՝ (փրկելու թյան համար):

Եթե այնքան զթացող էր, ինչո՞ւ ոչ անմիջապես, այլ քսանինը սերունդների հոգիների՝ գեհենում տանջվելուց հետո (միայն) իր որդուն ուղարկեց՝ զնալ նրանց փրկելու:

Բայց, նախ՝ որտեղից է նա երրորդ երկնք ասում. չէ՞ որ Մովսէսը երկու երկնք է ասում: Եվ ինչպես ամեն բանում, այնպես էլ այս-

պէս և յայսմ. զի ոմն տասն երկինս ասէ, ոմն⁶⁵ եւթն, և Մարկիոն երիս: Եւ ի Գրոց սրբոց կամին հաստատուլ զմուրրութիւնն իրեանց՝ թէ երկինս և երկնից երկինս բազմաբար ասեն Գիրք:

Յարժամ ոչ յումեթէ սանձահարին հարցումսն⁶⁶, արտաքոյ Գրոց սրբոց բարբանցեն⁶⁷. և իրբու վտանգին, ապա ի Գիրս սպախինին: Բայց երկինս և երկնից երկինս յայն սակա գտանեմք ի Գիրս, զի յերբայցնուց⁶⁸ լեզու, երկին շմարթի ասել, որպէս և ոչ յատորի լեզու՝ ջրի կամ երկին. այլ մին բազմաբար ասի:

Եւ յայտ անտի⁶⁹ է, զի եւթանասնիցն թարգմանեալ⁷⁰ ի յոյն լեզու, ասեն. ի սկզբանէ արար Աստուած զերկին և զերկիր, իրբու զմիոյ երկնէ յայտ արարեալ: Եւ յասորի լեզու քանզի շմարթի երկին ասել, ասէ. ի սկզբանէ⁷¹ արար Աստուած զյաթն երկինս և զյաթն երկիր. թէպէտ և միաբար շմարթի ասել նոցա զմիոջէ երկնէն, սակայն յաթն ասելով՝ որ է տարր՝ իրբու զմիոջէ տարերէ միոյ երկնի յայտ ասէ թարգմանութիւնն: Նա և զերևելի հաստատութիւնս, որ ի ջորց մեկնեցաւ, երկին թարգմանեցին եւթանասունքն. ուստի յայտ է՝ թէ վերին երկինն և ներքին՝ երկու երկինք են, ոչ երեք կամ բազումք:

Այլ ասեն. Պաղոս ասաց՝ թէ յափշտակեցաւ⁷² այնպիսին մինչև յերրորդ երկինս: Եւ զայն ոչ զիտեն, թէ չև ևս յայտ է՝ թէ մինչև ցերրորդ երկինս ասիցէ, կամ թէ մինչև ցերրորդ ինչ մասն ի բազում մասանց միոյ երկնիս ասիցէ. զի⁷³ բանն ի յոյն լեզու յերկոսին հարկանէ. Եւ մանաւանդ զի առանց արթերն ասէ որ է ն*): զի ոչ ասէ թէ մինչև ցերրորդ երկինն, այլ թէ ցերրորդ⁷⁴ երկնի **): առանձինն ասելոյ: Ուստի տայ ականարկութիւն, եթէ ի մասն ինչ երրորդ⁷⁵ ի բազում մասանց երկնի յափշտակեցաւ⁷⁶ Պաղոս. վասն որոյ ածէ զնորին զկնի, թէ յափշտակեցաւ⁷⁷ այնպիսին ի գրախտն: Եւ գրախտն ոչ եթէ յերրորդ երկինս իցէ, և կամ բնաւ ի յերկինս ուրեք, այլ յերկրի. զոր և ինքեանք իսկ վկայեն՝ թէ իրբու արարին զմարդն, ի գրախտի անդ եղին, որ է յերկրի և ոչ յերկինս:

Բայց թէ և կոչի բարձրութիւն ինչ երկինք, որպէս յորժամ ասիցէ Գիր. թոչունք երկնից և ցողք⁷⁸ երկնից, և ամպք⁷⁹ և հողմք երկնից. ոչ եթէ յերկինս իցեն, այլ զի ի բարձրութեանն են՝ երկնից կոչին: Նա և

տեղ, հերձվածոզները մուրովեցին, որովհետև որը տասը երկինք է ասում, որը՝ յոթ, իսկ Մարկիոնը՝ երեք: Եվ իրենց մուրութիւնն ուղում են հաստատել Սուրբ գրքով (պատճառաբանելով), թե Գիրքը հոգնակի ձևով է ասում՝ «երկինք և երկնից երկինք»⁴⁴⁷:

Երբ հարցումներով ոչ ոքի կողմից չեն սանձահարվում, Սուրբ զրբից գուրս են դրաբանում, իսկ հենց որ նեղն են ընկնում, Գրքին են ապավինում: Բայց «երկինք և երկնից երկինք» Սուրբ գրքում գտնում ենք այն պատճառով, որ երբայցեցիների լեզվով չի կարելի ասել «երկին», ինչպես որ ասորերեն լեզվով էլ չի կարելի ասել «ջուր» կամ «երկին». այլ եզակին հոգնակի ձևով է ասվում⁴⁴⁸:

Եվ (գա) հայտնի է այնտեղից, որ «յոթանասնից» հունարեն թարգմանութիւնն⁴⁴⁹ ասում է⁴⁵⁰: «Սկզբում աստված ստեղծեց երկինն ու երկիրը»՝ մի երկնքի մասին հայտարարելով: Եվ քանի որ ասորերեն լեզվով «երկին» չի կարելի ասել, ասված է՝ «Սկզբում աստված ստեղծեց հաթն⁴⁵¹ երկինքը և հաթն⁴⁵¹ երկիրը»: Թեև նրանք մեկ երկնքի մասին եզակի ձևով չեն կարող ասել, սակայն ասելով «հաթն»-ը, որ նշանակում է տարր, թարգմանութիւնը որպես մեկ տարրից (կազմված) մեկ երկինք է ցույց տալիս: Նաև այս երևացող հաստատութիւնը, որ ջրերից կազմվեց, յոթանասունը (թարգմանիչները) «երկին» թարգմանեցին: Ուստի պարզ է, որ վերին երկինքն ու ներքինը երկու երկինք են, ոչ թե՛ երեք կամ բազում:

Բայց, ասում են՝ «Պաղոսն ասաց, թե՛ «Այնպիսին հափշտակվեց մինչև երրորդ երկինք»⁴⁵²»: Եվ չպիտեն, որ զևս պարզ չէ՝ «մինչև երրորդ երկինք» է ուղում ասել, թե՛ «մինչև մեկ երկնքի բազմաթիվ մասերից ինչ-որ երրորդ մասը», որովհետև հունարեն լեզվով այն խոսքը երկուսին էլ կարող է վերաբերել: Իսկ մանավանդ որ ասում է առանց հոգի⁴⁵³, որը Ն-ն է, ոչ թե «մինչև երրորդ երկինքն» է ասում, այլ «մինչև երրորդ (ն) երկնքի»՝ առանց Ն-ն ասելու⁴⁵⁴: Հետևաբար այն միտքն է արտահայտում, թե Պաղոսը հափշտակվեց (ու տարվեց) երկնքի բազմաթիվ մասերից ինչ-որ երրորդ մասը: Այդ պատճառով էլ նրանից հետո ավելյացնում է, թե՛ «Այնպիսին հափշտակվեց (ու տարվեց) գրախտ»⁷¹: Բայց գրախտը ոչ թե երրորդ երկնքում է կամ ընդհանրապես երկնքում, ինչ-որ տեղ, այլ՝ երկրի վրա⁴⁵⁵: Դա հենց իրենք (մարկիոնականներն) էլ են հաստատում՝ (ասելով,) թե՛ «Երբ մարդուն ստեղծեցին, դրեցին գրախտի մեջ, որը երկրի վրա է և ոչ թե երկնքում»:

Սակայն որևէ բարձրություն էլ երկինք է կոչվում: Օրինակ՝ երբ Գիրքն ասում է՝ «երկնքի թոչուններ», «երկնքի ցողեր», «երկնքի ամպեր ու հողմեր», դրանք «երկնքի» են կոչվում ոչ թե (այն պատճառով), որ

* Օ՝ սքանձ. է-ն անցառ գրությունն ու կետադրությունը ընդունել ենք ՆՀԲ-ի հետևությունները (Ա, 354, ծան. հրատ.):

** Է՝ առ արժեք Օ՝ սքանձ.

զծառոց անգամ, որք⁸⁰ ի սակաւ ինչ բարձրութեան են, ասեմք՝ թէ երկ-
նաբերձ են. և զծխոյ թէ յերկին կցի: Ըստ նմին⁸¹ օրինակի և Պաղոսի
զերրորդ երկինսն ասել իմանալի է:

Ակսիբ յառաջնմէն, և էջ յերկրորդն, և հաս յերրորդ օրք⁸² որ ի Գրոց
երկին կոչի, և գտանես զոր ինչ երանելին Պաղոս ասէ. և լուա բունս
անճառս, զոր ոչ է պարտ ումեք խօսել: Թէպէտ և Առաքեալ և անօթ ընտ-
րութեան էր, սակայն էր⁸³ ընկեր⁸⁴ Պետրոսի, լծակից որդոցն⁸⁵ Որոտ-
ման և⁸⁶ քարոզակից Բառնարալ, զիա՞րդ էր զի նմա միայն⁸⁷ պարաւ ևր
լուալ և խօսել զբանսն անճառս, և յորոց ընկերացն⁸⁸ ոչ. ո՞չ ապարէն մի
շեորհճ էին յամենեւսին, և մի և նոյն Հովի⁸⁹ և ի նոսա: Այլ անճառ բան-
քըն ոչ եթէ նմա ճառելիք էին և յայլոց ընկերացն⁹⁰ անճառք. այլ ըստ
այնմ զոր յառաջնումն թղթին կորնթացոց⁹¹ ասէ. զոր ակն ոչ ետես, և
ուկն ոչ լուաւ, և ի սիրտ մարդոց ոչ անկաւ⁹² այն՝ զոր պատրաստեաց
Աստուած սիրելեաց իւրոց:

է և զայս իմանալ՝ թէ ոչ զի ես միայն արժանի եղայ խորհրդոյն, որ
տրուպս եմ առաքելոց, այլ թէ և Պետրոս, որ զլուխն է առաքելոց՝ տե-
սանիցէ, շկարէ ճառել. և թէ լսիցէ, շկարէ պատմել: Քանզի անապատում
է և ի վեր քան զմիտս և զլեզու մարդկան, և վասն այնորիկ ասէ Առա-
քեալ. թէպէտ և տեսի, շկարեմ պատմել. թէպէտ և լուալ, չեմ բաւական
ճառել:

Գարձեալ, ո՞յր աստուած ո՞յր աստուծոյ արարածոց խնամակալ
լինէր, եթէ ի տանջանս էին և թէ յանդորրու: Կամ զանցանելն զՅեսուայ
ի նորա աշխարհն՝ զիա՞րդ ոչ ինքն զգայր, և ոչ ոք ի զօրացն նորա, և
ոչ այլոց գելանելն նորա անդրէն: Եւ եթէ զնորայն իբրև զաստուծոյ շկա-
րէին իմանալ, և զայնչափ հոգոց⁹³ զորս հճան առ նորօք յիւր երկինսն՝
զսօսաւինն զիա՞րդ ոչ առնուին, և կամ պահապանքն ոգոցն⁹⁴ արգելա-
կանաց ընդէ՞ր ոչ առնէին աղբ⁹⁵ տեսան իւրեանց. այլ յայտ է՝ եթէ սնոտի
բանք են և անհաւատ պատմութիւնք:

Ը

Եւ եթէ նմանութեամբ միայն եղև մարդ, և կերպարանօք եւեթ էր
խաչն և շարշարանք և մահն, ապա և փրկութիւն ինչ ոչ գործեցաւ: Այլ և
փրկէր իսկ ընդէ՞ր զայլոյ արարածս, զոր իւր շէր արարեալ. որ ոչ քար-

(առանձին) երկնքում են, այլ որ բարձրութեան վրա են: Եվ նույնիսկ քիչ
բարձրութեան ունեցող ծառերի մասին ասում ենք, թե «բարձրարեք են»,
ծխի մասին էլ՝ թե «երկնքին է հասնում»: Նույն կերպ էլ պետք է հաս-
կանալ Պողոսի «երրորդ երկինք» ասելը:

Ակսիբ առաջինից, իշխի՛ր երկրորդը ու հասի՛ր երրորդը՝ օղին, որը
Գրքում երկինք է կոչվում, կգտնես այն, ինչ որ Պողոսն է ասում՝ «Եվ
լսեցի անպատմելի բաներ, որոնք ոչ ոք չպետք է ասի»: Թեև առաքյալն
որնտիր անոթ» էլ է, սակայն Պետրոսի ընկերն էր, Որոտման որդինե-
րի⁹⁶ լծակիցը և Բառնարաի⁹⁷ քարոզակիցը, ինչպե՞ս էր, որ միայն
նա պիտի լսեր և ասեր այն անպատմելի բաները: Իսկ իր ընկերները՝
ոչ: Ը՛լ՝ որ բոլորն էլ մեկ շեորհ ունեին, և միևնույն հոգին էր նրանց մեջ:
Բայց անպատմելի բաները ոչ թե նրա համար պատմելի էին, իսկ մյուս
ընկերների համար՝ անպատմելի, այլ այնպես, ինչպես որ կորնթացի-
ներին (ուղղված) առաջին թղթում է ասված՝ «Ինչ որ աչքը չտեսավ, և
ականջը չլսեց, մարդու սրտի մեջ էլ ընկավ, աստված այն պատրաստեց
իրեն սիրողների համար»⁹⁸:

Պետք է իմանալ և այս, որ ասում է՝ «Ոչ միայն ես, որ առաքյալ-
ներից նվաստն եմ, արժանի եղա այս բանին, այլև Պետրոսն անգամ,
որ առաքյալներից զլխավորն է, եթե տեսնի, չի կարող ճառել, և եթե
լսի, չի կարող պատմել: Եվ քանի որ անպատմելի է, մարդկային մըտ-
քից ու լեզվից վեր, այդ պատճառով էլ առաքյալն ասում է՝ «Թեև տեսա,
չեմ կարող պատմել, թեև լսեցի, ի վիճակի չեմ ճառելու»:

Գարձյալ՝ ո՞ւմ աստվածը ո՞ւմ աստծու արարածներին էր խնամա-
կալ լինում՝ լինելին տանջանքների, թե անգորրութեան մեջ: Կամ՝ իր
աշխարհը Հեսուի մտնելն ինչպե՞ս շիմացավ ինքը և ոչ ոք իր զորքերից,
ոչ էլ ուրիշները՝ այնտեղից նրա դուրս գալը (իմացած): Եվ եթե
նրա մտնելը որպես աստծու (մուտք) շկարողացան իմանալ,
ինչպե՞ս չէին լսում շշուռն այնքան հոգիների, որոնց իրենց մո-
տից հափշտակեց-տարավ իր երկինքը. և կամ արգելափակված հոգիներ-
ի պահապաններն ինչո՞ւ շտեղծկացրին իրենց տիրոջը: Ուրեմն պարզ
է: որ (զրանք) փուշ խոսքեր են ու անհավատալի զրույցներ:

Կ

Եթե (Հեսուն) միայն տեսքով եղավ մարդ, և խաչը, շարշարանքներն
ու մահն էլ միայն երևութապես էին, ուրեմն որևէ փրկութեան շկատար-
վեց: Եվ ինչո՞ւ պիտի փրկեր ուրիշի արարածներին, որոնց ինքը չէր ըս-

տոյ⁹⁶ գործ է՝ այլ ապիրատի, սպրդել գաղտ մտանել յայլոյ տուն և նենդել նմա:

Բայց զայն ևս հարցցուք. մարմնաւոր ոք էր Յեսուն, և թէ անմարմին: Եթէ ասիցեն՝ թէ անմարմին էր, լուիցեն. զի եթէ անմարմին⁹⁷ էին, և աստ՝ որպէս ասենն՝ մարմին ոչ զգեցաւ⁹⁸, յայտ է՝ եթէ ոչ ևս ինչ, և ոչ առ. ոչ մեռաւ, և ոչ փրկեաց. և ի զուր է ասելն Մարկիոնի, եթէ արեանն Յեսուայ ևմք գինք: Զի ոչ հեղաւ արիմնն նորա, և ոչ նորա գնեցան, այնու զի կերպարանօքն ասեն գիտալն և զմահն⁹⁹, և ոչ ճշմարտութեամբ: Եւ յանդիմանեն զնոսա Հրեայք. որ ցայսօր պնտեալ¹⁰⁰ են՝ թէ հարքն մեր հանին զՅիսուս ի խաչ: Ուստի յայտ յանդիման ցուցանի, և թէ ոչ կեղծեօք էլ Քրիստոս ի խաչ, այլ ճշմարտութեամբ: Քանզի և ճշմարտի յարութեանն՝ մերոյ՝ կացոյց զիւրոյ անձինն ղյարութիւն օրինակ:

Թ

Եւ և թէ, որպէս ասենն, զօրէնս արդարոյն գատաւոր և միջնորդ խընդրեաց Յեսուն, անդստին իսկ յօրինացն բաղմապատիկ մահապարտ գտանի՝ զի նախ քան զխաչելութիւնն իւր զբազումս յափշտակեաց¹⁰¹: Եւ ոչ միայն ինքն, այլ և զայլա¹⁰² բազումս ընտրեաց¹⁰³ ի նոցանէն, և առաքեաց՝ զի աշակերտիցեն և ձգիցեն առ նա:

Եւ ոչ միայն այնչափ, այլ և զօրութիւն զգեցոյց նոցա՝ կոխել զգօրս տեանն իւրեանց, և արկ սուր և բաժինս իր տան նորա, և վառեաց հուր յարարածս նորա. մինչև կարճել և խափանել զօրէնս նորա յաւուրցն Յովհաննու մկրտչի, և աւետարանել զիւր արքայութիւնն, արձակեալ քարոզս բազումս՝ քարոզել, և հնձողս¹⁰⁴ բազումս՝ հնձել, զոր ոչ ինքն սերմանեաց: Եւ այն մինչ շեւ մեղուցեալ ինչ¹⁰⁵ ուրուք էր նմա, ոչ ի խաչ հանեալ և ոչ զարին նորա հեղեալ, առ աւար զտուն նորա, և խախտեաց զթագաւորութիւն նորա. և նա լռեալ կայր և ոչ ինչ մեղանշէր նմա:

Եւ զիա՞րդ ասիցեն, թէ խաչելութեամբն գնեաց զՄարկիոնն. զի ահաւանիկ զայն ամենայն ժողովս բազմաց, մինչ շեւ ելեալ էր ի խաչ, կորզեաց յինքն:

Այլ, ասեն, զնոսա բժշկութեանց գինս տարաւ. զհիւանդս բժշկեաց, և զբորոտս սրբեաց, զմեռեալս¹⁰⁶ յարոյց, զանդամարոյծս¹⁰⁷ հաստատեաց, և զգեա հալածականս արար: Եւ իցէ՞ ոք բժիշկ, յորժամ զորդ ուրուք բժշկիցէ, վարձս ոչ առնու՞, այլ զբժշկեալն ի ղխտովին գինս՞

* առնուցու (էջ 96):
** ղխտովին ի գինս (էջ 96):

տեղծել: Ոչ թե բարու, այլ անղղամի վարձունք է՝ զսղտաղղի ներս սղոսկիւ ուրիշի տուն և նրա նկատմամբ նենդութիւն անել:

Բայց այն էլ հարցնենք՝ Հեսուն մարմնավոր էր, թե՞ անմարմին: Եթէ պատասխանեն, թե անմարմին էր, թող լսեն. և թե անմարմին եկավ, ինչպես ասում են, այստեղ էլ շարմնավորվեց, պարզ է, որ ո՛չ որեւէ բան տվեց, ո՛չ առավ, ո՛չ մեռավ, ո՛չ փրկեց: Ուրեմն ի՞նչու է Մարկիոնի ասելը, թե՞ «Մենք Հեսուի արյան գինն ենք»: Քանի որ ո՛չ նրա արյունը թափվեց, ո՛չ էլ նրանք գնվեցին, ուստի երևութապես են ընդունում խաչն ու մահը, ոչ թե իսկութեամբ: Եվ նրանց մեղադրում են հրեաները, որոնք մինչև այսօր պնդում են, թե՞ «Մեր հայրերը Հիսուսին խաչ հանեցին»: Դրանով ակնհայտորեն ցույց է տրվում, որ Քրիստոսը ոչ թե կեղծաբար խաչ բարձրացավ, այլ՝ իսկութեամբ՝ իր անձի հարութիւնը մեր ճշմարիտ հարութեան համար օրինակ դարձնելով:

Թ

Եվ եթե, ինչպես նրանք են ասում, արդարի Օրենքը զատավոր ու միջնորդ խնդրեց Հեսուն, հենց նույն այն Օրենքով (ինքը) բաղմապատիկ մահապարտ է դուրս գալիս, որովհետև նախքան իր խաչ բարձրանալը՝ շատերին հափշտակեց: Եվ ոչ միայն ինքն (էր հարդրում), այլև նրանցից շատերին ընտրեց և ուղարկեց, որ (գնան, ուրիշներին ևս) աշակերտ դարձնեն ու իր կողմը քաշեն:

Եվ ոչ միայն այսքանը. նաև զորութեամբ օժտեց նրանց՝ ստնատակ անելու իրենց ախրոջ զորքերը, սուր ու բաժանում զցեց նրա տունը, նրա արարածների մեջ հուր վառեց, մինչև իսկ արգելեց ու խափանեց նրա օրենքները՝ Հովհաննես Մկրտչի օրերից, և հաշակեց իր արքայութիւնը, ուղարկեց բազմաթիվ քարոզիչներ՝ քարոզելու, բազմաթիվ հնձողներ՝ հնձելու այն, ինչ որ ինքը շսերմանեց: Եվ դա (այն ժամանակ), երբ զեռ ոչ ոք իր նկատմամբ հանցանք չէր գործել, իրեն խաչ չէր հանել, ոչ էլ իր արյունը թափել, (ինքը) նրա տունն ավարից ու թագաւորութիւնը քանդեց, իսկ նա լուռ էր մնում՝ վնաս չպատճառելով նրան:

Էլ ինչպե՞ս են ասում, թե (Հեսուն) խաչ բարձրանալով գնեց մարդկանց¹⁰⁸, երբ զեռ խաչ շարձրացած՝ հավաքված այն ամբողջ բաղմութիւնը կորզեց իրեն:

Սակայն, ասում են, նրանց տարավ որպիս բուժման վարձ. (չէ՞ որ) հիվանդներին բուժեց, բորոտներին մաքրեց, մեռածներին հարութիւն տվեց, անդամալուծներին ոտքի կանգնեցրեց, դեերին հալածեց: Բայց կա՞ մի բժիշկ, որ մեկի որդուն բուժելիս ոչ թե վարձ է վերցնում, այլ

բժշկութեանն խնդրիցէ: Եւ գրեսցուք՝ եթէ բժշկեալքն էին ինչ նմա անկ-
վասն երախտեացն. իսկ զորս ոչն բժշկեաց, ընդէ՞ր հրապուրեաց եհան
ի տեառնէ՞¹⁰⁸ իւրեանց. որ ոչ բարույ՞¹⁰⁹ գործ էր, այլ նենգաւորի:

Եւ զօրէնսն զիս՞րդ իշխէր դատաւոր, խնդրել՝ որոյ յանշափ վնաս
յառաջագոյն, քան զմահն իւր արարեալ էր ի տան նորա. մանաւանդ զի
և զիտէր իսկ՞ թէ պարտաւորեն զնա օրէնքն, և ոչ արդարացուցանեն:
Արդ եթէ յիւրայելացույ՞¹¹⁰ կերպարանս եկն ի տուն նորա, սակալն
պարտաւորելոց էր: Զի գրեալ էր՞¹¹¹ յօրէնսն՝ թէ ամենայն Հրեայ, որ լուծ-
ցէ զօրէնս, սպանցի. և որ ոչ թլփատեսցի, և ոչ զշարաթս՞¹¹² պահեսցէ,
մեռցի. և նա ելոյծ զօրէնսն և խախտեաց զկրօնսն մահապարտ էր յօրի-
նացն: Եւ թէ յայլոց ազգացն ի կերպարանս եկն առ նոսա, նախ՝ դատա-
րազդիսն իսկ կոտորել հրամայեալ էր նոցա, և ոչ խնայել. և ապա ի
վերայ եկացն և պանդխտաց հրաման կայր, եթէ ոչ պահիցեն զկրօնս
օրինացն, մահուամբ մեռցին. համայն և այնպէս յօրինացն մահապարտ
էր:

Իցէ՞ որ որ մտանիցէ զաղտ ի տուն ընկերի՞¹¹³ իւրոյ զեղծել ինչ, և
ի բուռն անկեալ՝ շիկիցի մահապարտ: Եւ կամ իցէ՞ որ, որ մատուցեալ՝
զայլոյ զորդիս կամ զծառայս յապիմակս և ստահակս՝ յօժարեցուցա-
նիցէ հանել, և հասեալ ի վերայ՞ ոչ հանիցեն զայն ընդ կառափն: Եւ
կամ իցէ՞ որ, որ՞¹¹⁴ իբրեւ զղէտ մտեալ՞ զայլոյ զթագաւորութիւն զաղտ
լրտեսիցէ, և ծանուցեալ զլրտեսն ոչ սատակիցեն վաղվաղակի:

Նոյնպէս և Յեսուն յառաջ քան զիտաշխուժիւնն բազում ինչ յայտի-
սի վնաս գործեաց ի տան արդարոյն. և ըստ օրինացն, զոր դատաւորն
խնդրեաց, բազում մահուց պարտական գտանի: Զի օտարոտի մի ե-
կեալ յայլոյ տուն, զայնչափ՞¹¹⁵ մեծամեծ աղէտս գործեաց ի նմա. զօր-
էնսն և զմարգարէսն նորս արգել, և զիւր թագաւորութիւնն աւետարա-
նեաց:

Արդ ո՞վ էր նա՞ որ այնչափ մեծամեծս կարաց գործել, ևթէ՞¹¹⁶ ոչ
Տէրն ամենայնի, որ ասաց՝ թէ ամենայն ինչ տուա ինչ ի հօրէ իմմէ:
Ուստի յայտ է՞ թէ ոչ իբրեւ դատար որ առ յափշտակութեամբ՞¹¹⁷, այլ ի
հօրէ տուա ի ձեռս նորա, և իբրեւ զՏէր օրինացն զաղարեցոյց զօրէնսն.
և յառաջ քան ի խաչ ելանել եցոյց զթագաւորութիւնն իւր:

* ի ստահակս (էջ 96):

հնց իր բուժածին է պահանջում որպէս բուժման վարձ: Ենթադրենք,
թե բուժածները նրան էին հարում՝ իր (արած) երախտիքի պատճառով,
իսկ շրտածներին ինչո՞ւ հրապուրեց ու խլից իրենց տիրոջ ձեռքից. դա
ու թե բարու, այլ նենգավորի գործ է:

Եվ ինչպե՞ս էր համարձակվում որպէս դատավոր խնդրել Օրենս-
դիրքը, կրք իր մահից առաջ նրան (Օրենքի աստծուն) այնքան վնաս էր
պատճառել նրա իսկ տան մեջ, մանավանդ որ գիտեր էլ, թե Օրենքը ի-
րեն դատապարտում է և ոչ թե արդարացնում: Իսկ եթե իւրայելացիների
կերպարանքով եկավ նրա տուն, ուրեմն, դատապարտվելու էր. որովհե-
տե Օրենսգրքում գրված էր՝ «Ամեն հրեա, ով կբանդի Օրենքը, կսպան-
վի, և ով չի թլփատվի ու շարաթները չի պահի, կմեռնի»¹¹¹: Եվ նա քան-
զեց Օրենքը, խախտեց կանոնները, (ուստի) մահապարտ էր Օրենքի
առաջ: Եվ եթե այլազգիների կերպարանքով եկավ նրանց մոտ, (նույն-
պես պիտի պատժվեր, որովհետեւ) նախ՝ նրանց (հրեաներին) հրամայ-
ված էր օտարազգիներին էլ կոտորել ու չխնայել, և ապա՝ եկվորների
ու պանդուխտների վերաբերյալ հրաման կար, որ եթե շպահպանեն Օ-
րենքի կանոնները, պիտի մեռնեն: Այսպիսով՝ բոլոր դեպքերում (նա)
ըստ Օրենքի մահապարտ էր:

Կլիկի՞, որ մեկը գաղտնի կերպով մտնի իր ընկերոջ տուն՝ բան գո-
ղանալու, բռնվի ու մահվան շրտապարտվի: Կամ կլիկի՞, որ մեկը մո-
տենալով՝ ուրիշի որդիներին կա՞մ ծառաներին հորդորի՞՝ անզղամաբար
ու ստահակաբար կողոպուտ անել, և, վրա հասնելով՝ նրան շղիխտեն:
Եվ կամ կլիկի՞, որ մեկը, որպէս լրտես, մտնելով ուրիշի թագավորու-
թյունը, գաղտնաբար լրտեսություն անի, և, (այդ) լրտեսին հայտնա-
բերելով՝ անմիջապէս շպահանեն:

Այսպէս է, Հեսուն խաչ բարձրանալուց առաջ այդպիսի բազմաթիվ
հանցագործություններ կատարեց արդարի տանը. և ըստ Օրենքի (Օրենս-
գրքի), որը իբրև դատավոր խնդրեց, շատ անզամ մահվան արժանի է
ղուրս գալիս. որովհետեւ, (որպես) օտարի մեկը, զալով ուրիշի տուն՝
այնտեղ այնքան մեծամեծ աղետներ գործեց, նրա օրենքներն ու մարգա-
րենների (մարգարեությունները) արգելից և իր թագավորությունը հրո-
շակեց:

Արդ՝ ո՞վ էր նա, որ այնքան մեծամեծ գործեր կարողացավ կատա-
րել, եթե ոչ բոլորի տերը, որն ասաց, թե՛ «Ամեն ինչ ինձ տրվեց իմ հո-
րից»¹¹²: Ուստի պարզ է, որ ոչ որպէս օտարի մեկը հափշտակութեամբ
վերցրեց, այլ հորից տրվեց նրա ձեռքը, և, իբրև օրենքի տեր, նա դադա-
րեցրեց օրենքը ու խաչ բարձրանալուց առաջ ցույց տվեց իր թագավո-
րությունը:

Ո՞ր անմիտք. զի՞ ոչ իմացայք, եթէ հայր Յիսուսի է Տէրն՝ ամենայնի, այնու¹¹⁸ զի զամենայն ետ ի ձեռս նորա. և նա է Տէր աշխարհի, և ոչ զորմէ դուքն կարծեցէք՝ որ չէր իսկ: Զի ամենայն որ արտաքոյ քան զնա աստուած անուանի¹¹⁹, չէ նա¹²⁰ ի բնէ աստուած: Եւ բազում ինչ և այլ է, որով ցուցանի՝ թէ Տէր մեր յիւրան եկն և ոչ յօտարոտիս. և ինքն և Հայրն իւր՝ են մի¹²¹ Տէր աշխարհի: Եւ առաւել ի վիրաւորէն, որ մինչ զիս յԵրուսաղեմէ յԵրիթով իջանէր՝ վիրաւորեցաւ յաւազակաց, ցուցանի՝ թէ ոչ օտարոտի ոք էր վիրաւորին Քրիստոս, այլ մերձաւոր և դարմանիչ նորա: Որպէս և ինքն իսկ ասաց ցփարիսացին, թէ ուղիղ դատեցար: Եւ յոշխարէն և ի դրամէն, որ կորուսեալ էին և դտան, յայտ է՝ եթէ յիւրան եկն և ոչ յօտարոտիս:

ժ

Դարձեալ, զմիւս քանն Առաքելոյ, զոր ուղիղ ասացեալ է, խախտեն. թէ յորժամ խափանեսցէ զամենայն տէրութիւնս և զիշխանութիւնս. զի պարտ է նմա թագաւորիւ, մինչեւ դիցին ամենայն թշնամիք նորա ի ներքոյ ոտից նորա: Եւ ասեն՝ թէ տէրն աշխարհի խափանէ զինքն և ըզաշխարհս իւր յաւիտեան:

Ո՞ր անմիտք. եթէ յիւր ձեռս է շինելն և քակելն¹²², և զայս աշխարհ՝ վասն զի ծերանայ և հնանայ՝ քակիցէ, ընդէ՞ր ոչ այլ նոր և դեղեցիկ քան զայս առնիցէ: Թէ մինչ չէրն աշխարհ՝ դիտաց խորհել և առնել բանիւ, այժմ զի լուաւ և տեղեկացաւ՝ թէ դոյ այլ աշխարհ օտարին՝ գեղեցիկ և աղետականագոյն¹²³ քան զնորայն, զմէ՞ ոչ առնիցէ յաւագոյն քան զնորայն, ալսպէս¹²⁴ զի և ընտանիք¹²⁵ օտարին նորայոցն ցանկանայցեն՝ վասն գեղեցկութեանն և պայծառութեան: Զի որպէս գառաջինն կարող եղև րանիւ առնել, այնպէս թէ կամի և այլ աղետագոյն քան զայլն կարող է առնել: Եւ սր այնպէսն կարող է, ընդէ՞ր խափանիցէ զանձրն՝ ինեւ պատուանդան ընդ ոտիւք այլոյ, և ոչ առնիցէ իւր աշխարհ նոր և գեղեցիկ քան զառաջինն, և թագաւորիցէ ի նմա յաւիտեան:

Բայց թէ արգելուցու զնա օտարն: Եւ թէ այնչափ զօրագոյն քան զնա է՝ մինչ զի և արգելու կարիցէ, ապա ոչ է Տէր ամենայնի՝ որպէս ասէ ինքն, այլ ծառայ այլոյ տէրութեան:

Ո՞վ անմիտներ, ինչպէ՞ս շիմացաք, որ ամեն ինչի տերը Հիսուսի հայրն է, դրա համար էլ ամեն քան նրա ձեռքը տվեց: Աշխարհի տերը հենց նա՛ է և ոչ թե ձեռք կարծածը, որը գոյութիւն էլ չունի: Որովհետև որևէ մեկը, որ նրանից դուրս աստված է համարվում, էպպես աստված չէ: Ուրիշ բազմաթիւ բաներ էլ կան, որոնցով ապացուցվում է, թե մեր տերը եկավ յուրայինների և ոչ թե օտարների մոտ, և ինքն ու իր հայրը աշխարհի միակ տերն են: Առավել ևս Երուսաղեմից Երիթով¹²⁶ իջնելիս ավազակներից վիրավորված վիրավորի (օրինակից) է երևում, որ Քրիստոսը վիրավորի համար օտար չէր, այլ՝ նրա մերձավորն ու դարմանիչը, ինչպես որ հենց ինքն ասաց փարիսեցուն¹²⁷, թե՛ «Ուղիղ մտածեցիր»¹²⁸: Կորած և գտնված ուշխարի ու դրամի (առակից)¹²⁹ էլ է հայտնի, որ (Քրիստոսը) եկավ յուրայինների և ոչ թե օտարների մոտ:

ժ

Դարձյալ՝ աղավաղում են առաքյալի մյուս խոսքն էլ, որը (նա) ձիշտ է ասել, թե՛ «...Այն ժամանակ կխափանի բոլոր տերութիւններն ու իշխանութիւնները. որովհետև նա պիտի թագաւորի, մինչև որ իր բոլոր թշնամիները գրվեն իր ոտքերի տակ»¹³⁰: Բայց ասում են, թե աշխարհի տերը (այդպիսով) հավիտենական կխափանի իրեն ու իր աշխարհը:

Ո՞վ անմիտներ, եթե շինելն ու քանդելն իր ձեռքում է, և (ինքը) պիտի քանդի այս աշխարհը՝ ծերանալու ու հնանալու պատճառով, ինչո՞ւ սրանից ավելի նորն ու գեղեցիկն էլ չստեղծի: Եթե աշխարհի շեղած ժամանակ (աստված) կարողացավ մտածել ու ստեղծել խոսքով, այժմ, որ լսեց ու տեղեկացավ, թե օտարն ունի մի այլ աշխարհ՝ ավելի գեղեցիկ ու ավելի ազնիւ, քան իրենը, ինչո՞ւ չստեղծի դրանից ավելի լավը, որ օտարի տնեցիները փափագեն (նրան)՝ նրա գեղեցկութեան ու պայծառութեան պատճառով: Ինչպես որ առաջին անգամ կարողացավ խոսքով ստեղծել, այնպես էլ (այժմ), եթե կամենա, նրանից ավելի ազնիւ կարող է ստեղծել: Եվ եթե ի վիճակի է այդպես վարվելու, ինչո՞ւ ինքն իրեն արգելի՝ լինելով պատվանդան ուրիշի ոտքերի տակ, և շրտեղծի իր համար առաջինից գեղեցիկ նոր աշխարհ ու այնտեղ թագաւորի հավիտյան:

Բայց, իբր թե, օտարն է նրան արգելում: Իսկ եթե (օտարը) այնքան զորեղ է նրանից, որ կարող է նրան արգելել, ուրեմն նա ամեն ինչի տերը չէ, ինչպես ասում է ինքը (Մարկիոնը), այլ ուրիշի իշխանութեան ենթակա է:

Կամ դայն ուստի՞ ցուցանիցէ՞ր՝ թէ աստուած օրինացն քակելոց է գաշխարհս: Եթէ վասն զի գրեալ են ի մարգարէսն նորա՝ եթէ¹²⁶ երկինք գալարեացին իբրև զմագաղաթ, և երկիր իբրև զմոմ հալեացի, այլ և դայն գրեալ է ի մարգարէսն¹²⁷ թէ արարից երկինս նոր և երկիր նոր: Ուստի յայտ է ըստ մարգարէութեանն, թէ զայս քակէր՝ այլ նոր առնէր. որպէս և դուք իսկ ձեզէն վկայեցէք:

Բայց և միւսումն ևս արարէք պատասխանի, թէ ո՞ իցէ որ դիշխանութիւնսն և զպետութիւնս խափանիցէ: Եւ եթէ դուք ո՞չ գիտիցէք յԱռաքելոյ՝ զի Քրիստոս խափանէ զիշխանութիւնսն, և դնէ զամենայն թրշնամիս ի ներքոյ ոտից իւրոց: Եւ ոչ այն՝ զորմէ՞ դուքն ասէք, որ շնն իսկ և ոչ արարեալ ինչ նորա, և ոչ առնէ. այլ Տէր մեր և Հայրն իւր, որը¹²⁸ կարող են առնել զամենայն, և հնազանդեն զամենայն թշնամութիւնս ընդ ոտիւր:

ԺԱ

Եւ դարձեալ՝ թէ ձեռնհաս ինչ որ էր օտարն, որպէս Մարկիոնն ասէ, ազատել զՏոգիսն¹²⁹ ի տանջանաց անտի¹³⁰, ընդէ՞ր ոչ բռնութեամբ իսկ ձեռն արկ և կորզեաց զոգիս տանջանաւորացն յինքն. այլ նախ թույլ տայր՝ զի տանջիցին, և ապա հանէր. և զայն ոչ համարձակութեամբ, այլ կասկածանօք և արեան գնոց գնելով:

Այլ, ասեն, վասն ողորմութեան արար. տեսեալ զոգիս տանջանաւորացն նեղեալս ի դժոխս, առաքեաց զորդին իւր՝ փրկել զնոսա: Եթէ փրկեաց զնոսա, վերջինքն զի՞ գործիցեն, որ ի նոյն դժոխս անկանելոց են: Եթէ վասն ողորմութեան արար՝ զոր արարն, պահեալ իցի՞ւ զգալուստ որդւոյն¹³¹ իւրոց մինչև¹³² ի վախճանն ուշխարհի, և ապա առաքեալ, զի ի վերայ ամենեցուն առնէր ողորմութիւն, և հանէր ի կեանս, քան փութացաւ և առաքեաց ի կէս դարին¹³³, և շիք հնար վերջնոցն՝ որ անկյան անդր՝ թէ ելանիցեն. քանզի այնուհետև¹³⁴ զգուշացաւ նոցա տանջիչն:

Այլ յոյժ մոլորեալ են, և մոռացան զայն՝ թէ չիք ծառ չար որ առնիցէ զպտուղ բարի. և ոչ քաղեն խաղող ի փշոց, և ոչ թուզ ի տատակէ. և իւրն զիւրն ընդունի:

Եւ միւսն ևս զոր ասեն՝ թէ ոչ ընդունին դժոխք զկեանս, վասն այնորիկ ել ի խաչ, զի իջեալ իբրև զմեռեալ՝ ընկալցին¹³⁴ և զնա դժոխքն:

Կամ ինչո՞վ եք ապացուցում, որ Օրենքի աստվածք քանդելու է այս աշխարհը: Եթե հիմնավորում եք նրանով, որ նրա մարգարեների (զըրքերում) գրված է՝ «Օրկինքը գալարվելու է մագաղաթի նման, երկիրն էլ հալվելու է մոմի նման»¹²⁶, ապա (հիշեցե՛ք, որ) մարգարեների (զըրքերում) գրված է և այն, թե՛ «Ստեղծելու եմ նոր երկինք ու նոր երկիր»¹²⁷: Ուստի, ըստ Մարգարեության՝ պարզ է, որ սա քանդելով ուրիշ նորը պիտի ստեղծեր, ինչպես որ դուք ինքննորդ էլ վկայեցիք:

Բայց պատասխանեցե՛ք մյուսին ևս, թե ո՞վ է իշխանութուններն ու տերութունները խափանողը: Եվ եթե դուք չգիտեք¹²⁸, առաքյալից (իմացե՛ք), որ Քրիստոսն է խափանում իշխանութուններն ու բոլոր թշնամիներին դնում իր ոտքերի տակ, և ոչ թե նա, որի մասին դուք եք ասում, որը նույնիսկ գոյութուն չունի, որևէ բան էլ չի ստեղծել ու չի ստեղծի. այլ մեր տերն ու իր հայրն են, որ կարող են ստեղծել ամեն ինչ՝ բոլոր թշնամութունները սանձահարելով ու ոտնատակ անելով:

ԺԱ

Եվ դարձյալ՝ եթե, ինչպես Մարկիոնն է ասում, օտարը ձեռնհաս էր հոգիներն այն տանջանքներից ազատելու, ինչո՞ւ հենց բռնութեամբ չըրձեռնարկեց տանջվողների հոգիներն իր կողմը քաշել, այլ նախ թույլ էր տալիս, որ տանջվեն, և հետո էր դուրս հանում. և այն էլ ոչ թե համարձակութեամբ, այլ կասկածանքով ու արշան գնով գնելով:

Բայց, ասում են, խղճահարութունից արեց. տեսնելով տանջվողների հոգիները դժոխքում նեղվելիս՝ ուղարկեց իր սրղուն՝ փրկելու նրանց: Եթե նրանց փրկեց, (այսպ) ի՞նչ պիտի անեն հետագայում նույն դժոխքն ընկնողները: Եթե խղճահարվելուց արեց, ինչ որ արեց, երանի՞ թե իր սրղու գալուստը պահած լինելը մինչև աշխարհի վերջը և տպա (որդուն) ուղարկեք, որպեսզի (սա) բոլորին գթար ու (նրանց) կյանքի կոչեր, քան թե (ինքն) շտապեր և ուղարկեր ժամանակի կեսում, և այնտեղ (դժոխքի մեջ) ընկած վերջինները դուրս գալու հնար չունենային, որովհետև տանջողն այնուհետև նրանց նկատմամբ զգուշ կլիներ:

Սակայն սաստիկ մոլորված են և մոռացել են այն, թե՛ «Չկա չար ծառ, որ բարի պտուղ տա, փշից խաղող չեն քաղում, ոչ էլ տատակից՝ թուզ»¹³³, այլ յուրաքանչյուրն իր տեսակն է տալիս¹³⁴:

Նրանց մյուս ասածն էլ այն է, թե դժոխքը կյանք չի ընդունում, այդ պատճառով էլ (Հեսուն) խաչ բարձրացավ, որպեսզի իբրև մեռել իջնի, և դժոխքն իրեն ընդունի:

Իսկ արդ ո՞չ ոք առաքիցի անդր կենդանի, կամ մարդիկ յանցաւորք, կամ սատանայ և դևք կենդանույն¹³⁵. Թէ այնպէս իցէ, և զնոսա ոչ ընդունին:

Կամ Յեսուն իբրև զմեռեալ յո՞ շողաւ. մի՞ թէ ի գերեզմա՞ն երկրի, զոր Գիրք դժոխք կոչեն. և ահա անդ շեն ոգիք, և ոչ հուր որ տանջիցէ զնոսա: Եւ եթէ ասիցեն, ի գեհենն շողաւ իբրև զմեռեալ, չիք մուտ բանիցն. զի ոչ տայ թոյլ Առաքեալ՝ թէ երկուս մահս մեռաւ, այլ մի՞ զոր մարմնովն կրեաց զխաչին, և հնազանդ եղև մահու խաչին: Եւ ոչ զնէ՛ թէ այլ ոք դատեաց զնա և արկ ի գեհեն, այլ թէ Հայր ետ զնա ի մահ: Եւ դարձեալ, թէ ինքն ետ դանձն իւր փրկանս փոխանակ բազմաց, մահումբ մարմնոյ, և ոչ տանջանօք ոգւոյն¹³⁶:

ԺԲ

Այլ այնչափ, ասեն, հակառակ են օրէնք արդարոյն՝ շնորհացն Յեսուայ, զի անդ երանութիւն մեծատանց տայ և եղկութիւն աղքատաց. և աստ երանութիւն աղքատաց, և վայ¹³⁷ մեծատանց: Անդ ասէ, մի՞ սպանանէր. և աստ ասէ, թէ որ բարկանայ ընկերի իւրում տարապարտուց¹³⁸, պարտաւոր է գեհենի: Անդ ասէ, մի՞ շնար. և աստ ասէ՛ թէ որ հայի ի կին մարդ առ ի ցանկանալոյ, անդէն շնացաւ ի սրտի իւրում: Անդ ասէ, մի՞ երդնուցուս սուտ, այլ հատուցիր Տեառն զերգմունս քո. և աստ ասէ¹³⁹, ամենեւին մի՞ երդնուցուր:

Եւ արդ զիա՞րդ իցեն օրէնքն և շնորհք միմեանց հակառակք¹⁴⁰. Զի Աբրահամ¹⁴¹ վասն զօտարս և զաղքատս ընդունելոյ՝ բարեկամ Աստուծոյ կոչեցաւ. և Քրիստոս ասէ՛ թէ աղքատն ի դոպն Աբրահամու¹⁴² շողաւ, և մեծատունն ի տանջանս հրոյ: Քրիստոս աղքատաց երանութիւն տայ, և ողորմածաց՝ թէ ողորմութիւն գտանելոց են. և օրինացն աստուած այնչափ ցուցանէ ողորմութիւն, մինչև զգրաստու թշնամուոյն¹⁴³ անկանելոյ բեռամբ՝ չհրամայէ զանց աննել. թէ և ի ժողովրդենէ ոք իցէ, և եթէ յօտար աղգաց. և զուլ ի մօր կաթն չհրամայէ եփել, և ոչ զհա ի ձուոց կամ ի ձագուց վերայ նստեալ՝ ի միասին միանգամայն արնուլ: Անդ ասէ, սիրեսցես զընկեր¹⁴⁴ քո իբրև զանձն քո. և աստ ասէ, սիրեսցես

Իսկ այժմ ոչ ոք կենդանի չի՞ ուղարկվում այնտեղ՝ կամ հանցավոր մարդիկ, կամ սատանա ու դևեր. եթե այնպես լիներ, նրանց էլ չէր ընդունի (դժոխքը):

Կամ՝ Հեսուն որպես մեռել ո՞ւր գնաց. մի՞թե երկրի գերեզմանը, որը Գիրքը դժոխք է կոչում: Բայց ահա այնտեղ հոգիներ չկան, և ոչ էլ կրակ կա, որ տանջի նրանց: Եվ եթե ասեն՝ (նա) որպես մեռել գնաց գեհեն, ապա այդ խոսքը ընդունելի չի լինի, որովհետև առաջալը թույլ չի տալիս (ասել), որ երկու մահով մեռավ, այլ՝ մեկով, (այսինքն՝) խաչի մահով, որը մարմնով կրեց և ենթարկվեց խաչի մահվան¹⁴¹. Եվ չի կարծում, թե ուրիշ մեկը դատեց նրան ու գցեց գեհեն, այլ թե հայրը նրան մահվան ենթարկեց: Եվ դարձյալ՝ թե շատերի դիմաց ինքն իր անձը փերկանք տվեց¹⁴² մարմնի մահով, բայց ոչ հոգու տանջանքներով:

ԺԲ

Սակայն, ասում են, արդարի Օրենքը այնքան հակառակ է Հեսուի Շնորհին, որ այնտեղ (Օրենքի մեջ) երանություն է տրվում մեծատուններին և թշվառություն՝ աղքատներին, իսկ այստեղ (Շնորհի մեջ)՝ երանություն աղքատներին¹⁴⁵ և վա՛յ՝ մեծատուններին¹⁴⁶: Այնտեղ ասում է՝ «Մի՛ սպանիր»¹⁴⁷, իսկ այստեղ ասում է՝ «Ով իդուր տեղը բարկանա իր ընկերոջ վրա, դատապարտվելու է գեհենին»¹⁴⁸. Այնտեղ ասում է՝ «Անառակություն մի՛ անիր»¹⁴⁹, իսկ այստեղ ասում է՝ «Ով տուփալով նայի կնոջ վրա, իր սրտում արդեն անառակություն արեց»¹⁵⁰: Այնտեղ ասում է՝ «Սուտ չերդվես, այլ քո երդումը տիրոջը կհատուցես»¹⁵¹, իսկ այստեղ ասում է՝ «Բոլորովին չերդվես»¹⁵²:

Եվ արդ՝ ինչպե՞ս կարող են Օրենքն ու Շնորհը իրար հակառակ լինել: Քանի որ Աբրահամը, օտարականներին ու աղքատներին ընդունելու պատճառով¹⁵³, աստուծու բարեկամ կոչվեց¹⁵⁴. և Քրիստոսն ասում է, թե՛ Աղքատ Աբրահամի գոգը գնաց, իսկ մեծատունը՝ կրակի տանջանքերի մեջ»¹⁵⁵, Քրիստոսը երանի է տալիս աղքատներին¹⁵⁶, ողորմացողների համար էլ ասում է, թե ողորմություն են գտնելու¹⁵⁷: Օրենքի աստվածը այնքան զթասրտություն է՝ ցուցաբերում, որ նույնիսկ թույլ չի տալիս անտեսել թշնամու՝ բեռի տակ ընկած գրաստը¹⁵⁸, թշնամին լինի իր ժողովրդից, թե օտար ցեղերից. արգելում է (դեռ) մոր կաթով (անվող) ուլը եփել (և ուտել)¹⁵⁹, ձվերի կամ ձագերի վրա նստած թռչունն էլ նրանցով հանդերձ ամբողջովին վերցրնել¹⁶⁰: Այնտեղ ասում է՝ «Պիտի սիրես քո ընկերոջը՝ ինչպես քո անձը»¹⁶¹, այստեղ էլ ասում է՝ «Պիտի սիրես քո տեր աստ-

զՏէր Աստուած քո յամենայն սրտէ քումմէ¹⁴⁵, և սիրեսցես¹⁴⁶ զընկեր քո իբրև զանձն քո. զի զայսց երկուց պատուիրանաց¹⁴⁷ կախեալ կան օրէնք և մարգարէք. և ասէ, ոչ եկի լուծանել զօրէնս կամ զմարգարէս, այլ լնուլ զնոսա:

Արդ զիա՞րդ հակառակ օրինացն իցէ, որ եկն լնուլ զօրէնս¹⁴⁸ և ըզմարգարէս: Եւ ասէր ցորոտն զոր սրբեաց, թէ երթ մատո պատարագ վասն սրբութեան քոյ, որպէս պատուիրեաց Մովսէս¹⁴⁹ յօրէնսն: Եւ ցօրինականն, որ եհարց ցնա, թէ զի՞նչ ինչ արարեալ՝ զի զկեանս¹⁵⁰ յարխենից ժառանգեցից, ասէ. զպատուիրանս¹⁵¹ օրինացն զիտես: Եւ հարձեալ¹⁵² կրկին՝ թէ զո՞ր պատուիրանս¹⁵³, ասէ. զմի՞ շնարն, զմի՞ գողանար, զմի՞ սպանաներ: Որով յայտ արար՝ եթէ¹⁵⁴ ոչ հակառակ օրինացն ուսուցանէր, այլ նմին միաբան:

Դարձեալ, չբարկանայն շտանանելոյն ոչ եթէ հակառակ ինչ է, այլ կարի քաջ միաբան. զի թէ ոչ ոք բարկանայցէ, և ոչ զգործ¹⁵⁵ սպանութեան մտաբերէ: Նոյնպէս և ոչ ցանկանալն շնալոյն ոչ եթէ ընդդիմակաց ինչ է, այլ առաւել հաւանազոյն. զի եթէ ոչ ցանկանայցէ, և ոչ ի գործ շնութեան ժախ: Եւ ամենեւին շերդնուլն՝ սուտ շերդնուլ ոչ եթէ ընդդէմ ինչ է, այլ յոյժ ընկերակից¹⁵⁶. զի եթէ ոչ սովորիցի ոք ստէպ երգնուլ, և ոչ սուտ¹⁵⁷ երբէք երգնու: Անդ քանզի յանուն կոտցն երգնուին, ասէ. հատուցիր Տեառն զերգմունս քո: Ասէ. յիս երգնուցու՞ որ կենդանի եմ, և մի՞ ի կուտան՝ որ ոչ են կենդանիք: Իսկ աստ զի կատարեալս առնիցէ Քրիստոս զիւր աշակերտեալսն, ասէ. ամենեւին մի՞ երգնուցուք, այլ եղիցի ձեր այտն¹⁵⁸ այո, և ոչն ոչ. և թէ¹⁵⁹ որ ինչ աւելի է¹⁶⁰ քան զայն, ի շարէ անտի¹⁶¹ է: Եւ թէ որ աւելի քան զայն¹⁶² և զոչ է՞ ի շարէ անտի¹⁶³ իցէ, ո՞րչափ ևս առաւել որ սուտ յահաւոր անունն երգնուցու:

Եւ դարձեալ՝ չբարկանալովն և շցանկտնալովն, զոր ուսուցն¹⁶⁴ Յեսու¹⁶⁵, այնչափ առ աստուածս ունի զօրինացն աստուած, զի զնորա ասացեալսն հաստատէ յԱնտարանի. և նոքա մուլին թէ հակառակ ուսուցանէ նոցա Յեսուն: Նոյնպէս վասն կերակրոց և ի Հնումն և ի Նորումս գտանեմք, զի յԱստուծոյ տուեալ են ի դարման: Անդ ասէ. զեն և կեր զամենայն անասուն և զթռչունս ուտելիս, և աստ ասէ՞ թէ ամենայն ինչ որ մտանէ ընդ բերան մարդոյն, ոչ պղծէ զնա. այլ որ ինչ ելանէ ի բերանոյ անտի, այն պղծէ զմարդն: Եւ յամենայնէն իմեքէ մի ինչ և միսն

ծուն ամբողջ սրտովդ¹ և պիտի սիրես քո ընկերոջը՝ ինչպես քո անձը², որովհետև այս երկու պատվիրաններից են կախված Օրենքն ու Մարգարեությունները³: Ասում է նաև՝ «Չեկա Օրենքն՝ ու Մարգարեությունները խափանելու, այլ՝ լրացնելու դրանք»⁴:

Ինչպե՞ս է, հուպա, Օրենքին հակառակ նա, որ եկավ լրացնելու Օրենքն ու Մարգարեությունները: Իր մարքած բորոտին էլ ասում էր, թե՛ «Դեմ» և նվիրատվություն արա քո այդ մաքրվելու համար, ինչպես որ Մովսեսը պատվիրեց Օրենքում⁵: Եվ օրինավորին, որ իրեն հարցրեց, թե ի՞նչ անի՞ հավիտենական կյանքը ժառանգելու համար, պատասխանեց՝ «Օրենքի պատվիրանները զիտես»: Եվ երբ նորից հարցրեց, թե՛ «Ո՞ր պատվիրանները», ասաց՝ «Մի՛ շնար»-ը, «Մի՛ գողանար»-ը, «Մի՛ սպանաներ»-ը: Դրանով ցույց տվեց, որ ոչ թե Օրենքին հակառակ, այլ նրան համապատասխան էր ուսուցանում:

Դարձյալ՝ չբարկանալը շտանանելուն ոչ թե հակառակ, այլ շատ խիստ համապատասխան է, որովհետև մարդ, եթե չբարկանա, սպանությունն էլ մտքով չի անցկացնի: Այդպես էլ շտափալը անառակություն շանելուն ոչ թե ներհակ, այլ առավել համաձայն է, որովհետև եթե մեկը շտափա, չի էլ համարձակվի անառակություն անել: Եվ բոլորովին շերդվելը սուտ շերդվելուն ոչ թե դեմ է, այլ՝ ճիշտ զուգակից, որովհետև եթե մեկը չվարժվի հաճախ երգվելուն, երբեք էլ սուտ չի երգվի: Քանի որ այնտեղ կուռքերի անունով էին երգվում, ասում է՝ «Տիրոջը պիտի հատուցես քո երգումը»: (Նաև) ասում է՝ «Ինձանով պիտի երգվես, որ կենդանի եմ, և ոչ թե կուռքերով, որ կենդանի չեմ»⁶: Իսկ այստեղ Քրիստոսը, իր աշակերտներին կատարյալ դարձնելու նպատակով, ասում է՝ «Բոլորովին շերդվեք, այլ ձեր «այո»-ն թող այո լինի, «ոչ»-ը՝ ոչ, իսկ եթե դրանից ավելին լինի, շարից է»⁷: Եվ եթե «այո»-ից ու «ոչ»-ից ավելի եղածը շարից է, ապա որքան ավելի վատ է, երբ մեկը սուտ է երգվում ահավոր անունով:

Եվ դարձյալ՝ Հեսուն⁸ իր քարոզած «չբարկանալ»-ով ու «շտափալ»-ով Օրենքի աստծուն այնչափ է աստված համարում, որ նրա ասածները հաստատում է Ավետարանի մեջ, սակայն նրանք (մարկիոնականները) ցնդարանում են, թե՛ «Հեսուն իրենց հակառակն է ուսուցանում»: Նույնպես էլ Ա՝ Հնում, Ա՝ Նորում (կտակարաններում) գտնում ենք ուտելիքների մասին, որ աստուծուց սրված են որպես սնունդ: Այնտեղ ասում է՝ «Մորթի՛ր և կե՛ր բոլոր ուտելի անասուններն ու թռչունները»⁹, և այստեղ ասում է, թե՛ «Ամեն բան, որ մտնում է մարդու բերանով, նրան չի պղծում, այլ ինչ որ դուրս է գալիս բերանից, այն է պղծում մարդուն»⁹: Իսկ այդ բոլոր բաներից մեկն էլ միսն է: Եվ եթե (մտով) կերակուր-

է. և եթէ պիղծ ինչ էին կերակուրքն՝ նախ ինքն իսկ ոչ ճաշակէր ի նոցանէ, և ապա այլոց հրաման տալը ճաշակելու

Իսկ եթէ ոչ ուրեք գտանեմք ասացեալ նորա ի նորումս՝ թէ զայս ինչ մի ուտիցես, յայտ է՝ եթէ զխտրութիւնս կերակրոցն՝ որք ըստ օրինացն էին՝ դադարեցոյց, այնու զի ընդ մեղաւորս և ընդ մաքսաւորս և ընդ փարիսացիս ուտէր և ըմպէր¹⁶⁶: Եւ զղատկէն ասէր ցաշակերտսն՝ թէ ցանկանալով ցանկացայ ուտել զգատիկս զայս ընդ ձեզ: Մի՞ թէ և զղատկէն՝ ասիցեն՝ թէ ձուկն էր և ոչ գառն. քանզի Քրիստոս վամենայն կերակուրս ուտէր անխտիր, որպէս յայտ է յԱւետարանին:

Իսկ թէ ասիցեն՝ թէ Քրիստոս չետ յարութեանն եկեր զձուկն և ոչ զմիս. վասն այսորիկ և մեք զձուկն ուտեմք և ոչ զմիս, ասելի է՝ թէ ապա և նոքա աշխարհի մի՞ կերիցեն ձուկն, այլ ի յարութեան անդ, որպէս և նա յետ յարութեանն կերաւ ձուկն՝ զոր եպիստ առ ձկնորսսն:

Այլ զի և ձուկն միս է՝ այն ամենեցուն յայտ է. զի որոյ մարմին և արիւն, ճարպ¹⁶⁷ և ոսկերք են, հարկ է՝ թէ մտեղէն է և կենդանի: Եւ է ձուկըն՝ որոյ իբրև խոզի պատակաց թամբ ի վերայ կողիցն կայ. և արիւն այնչափ ելանէ, որչափ յոշխարէ ոչ ելանէ. և կերակուրս ժանտս զայն ուտէ, զոր և ոչ¹⁶⁸ դազանք և անասունք ուտեն: Եւ զձուկն իսկ առաւել պարտ է դազան կողել, որ զիւր համազգիսն անխտիր ուտէ. և զի¹⁶⁹ այնչափ սուրբ են անասունքն քան զնա՝ զի ի նոցանէ զո՛հք և ողջակէզք մատչին Աստուծոյ, և ի ձկանց ոչ ինչ այնպիսի:

Այլ և խորհուրդ¹⁷⁰ և յօրինակ մեծի խորհրդոյն՝ որ յայտնելոց էր. ոչ յայտնելոց էր. ոչխար և արջառ սուպուրէին, և ոչ ձկունք. որպէս գառն՝ որոյ արեամբ փրկեցան անդրանիկք որդւոցն Իսրայէլի¹⁷¹ յԾգիպտոս, և խոջն՝ որ սպանաւ փոխանակ Իսահակայ, խորհուրդ էին ճշմարիտ գառինն՝ որ բառնայ զմեզս աշխարհի. և երինջն՝ զոր արտաքոյ րահակին սպանանէին յողջակէզ, ըստ որոց օրինակի և Քրիստոս արտաքոյ քաղաքին շարչարեցաւ: Եւ Գաւթի ասէ, հաճոյ եղիցի Տեառն իբրև զորթ մատաղ, և ոչ իբրև զձուկն փափուկ. զի ձուկն թէպէտ և զայ յառակ, ի գերեզմանի առակ գայ և ոչ ի կենդանութեան. ըստ այնմ զոր Տէրն ասէ՝ թէ որպէս եզեւ Յունան ի փոր ձկանն զերիս տիւս և զերիս զիշերս, նոյնպէս պարտ է որդւոյ¹⁷² մարդոյ մտանել ի սիրտ Երկրի, և լինել անդ զերիս տիւս և զերիս գիշերաւ: Եւ այսպէս ոչ գտանեմք ի Գի-

նոր պիղծ լինեին, նախ հենց ինքք նրանցից շէր ուտի և ապա ուրիշնն-րին շէր առաջարկի ուտել:

Իսկ եթէ նորում (Նոր կտակարանում) ոչ մի տեղ չենք գտնում, որ նա ասած լինի, թե՛ «Այսինչ բանը չուտես», պարզ է, որ վերացրեց ուտելիքների նկատմամբ Օրենքով սահմանված խտրությունը: Գրա համար էլ (նա ևս) մեղավորների, մտքավորների ու փարիսացիների հետ ուտում ու խմում էր³¹: Զատիկի մասին էլ աշակերտներին ասում է. թե՛ «Շատ ցանկացա այս գատիկը ձեզ հետ ճաշակել»³²: Մի՞թէ զատիկ մասին ևս կասեն, թե ձուկ էր և ոչ գառ, քանի որ³⁶⁷ Քրիստոսը բոլոր կերակուրներն անխտիր ուտում էր, ինչպես որ հայտնի է Ամիտարանից:

Բայց եթե ասեն, որ Քրիստոսը հարություն անելուց շատ ձուկ կերավ, ոչ թե միս, այդ պատճառով իրենք էլ ոչ թե միս, այլ ձուկ են ուտում, ապա պետք է պատասխանել, թե նրանք էլ թույլ ձուկ ուտեն ոչ աշխարհ, այլ՝ հարության ժամանակ, ինչպես որ նա էլ հարություն անելուց հետո կերավ ձուկը, որ զտավ ձկնորսների մոտ³³:

Իսկ որ ձուկն էլ միս է, բոլորին հայտնի է. որովհետև ինչը որ մարմին, արյուն, ճարպ ու ոսկրներ ունի, պետք է մտավոր ու կենդանի լինի: Եվ ձուկ կա, որի կողերի վրա խոզի աղբերի նման փափկամիտ է լինում: Այնքան արյուն է զուրս գալիս (նրանից), որքան ուշտարից չի ելնում: Եվ (նա) այնպիսի զգվիկի ուտելիքներ է ուտում, որ զազաններն ու անասունները չեն ուտում: Առավել ևս զազան պետք է կոչել հենց ձուկը, որ իր ցեղակիցներին անխտիր ուտում է: Իսկ անասունները նրանից այնքան են մարտիր, որ նրանցից զո՛հք ու ողջակեցեր են մատուցվում աստծուն, մինչդեռ ձկներից այդպիսի (բաներ) չեն (արվում):

Այլև՝ որպես խորհրդանիշ ու օրինակ այն մեծ երևույթի, որ հայտնի լիւր էր, հանդես էին բերվում ուշխարն ու տավարը, և ոչ թե ձկնեքր. ինչպես գառը, որի արյունով փրկվեցին Իսրայելի որդիների անդրանիկները՝ Ծգիպտոսում⁴⁶⁸, խոյը որ մորթվեց Իսահակի փոխարեն⁴⁶⁹, օրինակ էին ճշմարիտ գառի⁴⁷⁰, որը (իբր վրա) է կրում աշխարհի մեղքերը: (Այսպիսի օրինակ էր) և երինջը, որ բանակից զուրս մորթեցին որպես սզտակե⁴⁸, որի ձեռով էլ Քրիստոսը քաղաքից զուրս շարժարվեց⁵³: Եվ Գալիլեոն ասում է՝ «Հաճեիլի կլինի տիրոջը՝ մատաղ հորթի նման»⁵⁶ և ոչ թե փափուկ ձկան նման. որովհետև չնայած որ ձուկը օրինակ է բերվում, (բայց) բերվում է որպես օրինակ զերեզմանում (լինելու) և ոչ թե կենդանի ժամանակի համար՝ համաձայն տիրոջ այն խոսքի, թե՛ «Ինչպես որ Հովնանը ձկան փորում մնաց երեք ցերեկ ու երեք գիշեր, այնպես էլ մարդու որդին պիտի մտնի երկրի սիրտը և այնտեղ մնա երեք օր ու երեք գիշեր»⁷¹: Եվ այսպես Սուրբ գրքում չենք գտնում, թե ձուկը սրբապոր-

բքս սուրբս՝ եթէ զձուլն սրբեաց և ետ ի կերակուր, և ի մտոյ հրաժարեցոյց իրբն ի պղծոյ և ի խոտանէ իմեքէ:

Այլ և յօրէնսն գրեալ է՝ եթէ ետու ուտել ձեզ զանասունս և զթռչունքս իբրև զբանջար խտտոյ. բայց միայն մեռելուսի և արիւն մի՛ ուտեցէ՛ք, զի շունչ անասնոյ արիւն իւր է: Եւ առաքեալն ի թղթին՝ զոր յԵրուսաղեմէ լինտիսը¹⁷⁵ գրեցին, զնոյն հաստատեցին՝ թէ պահել ձեզ յարենէ և ի հեղձուցելոյ և ի մեռելուսոյ¹⁷⁶ և ի պոռնկութենէ. և շասացին՝ թէ ի մտոյ: Եւ և յօրէնսն զուտելի անասունսն սուրբս կոչէ և զշուտելիսն պիղծս. իբր ոչ եթէ պիղծք ինչ բնութեամբ էին, այլ զշախարհականն մտաց¹⁷⁷ մարդկան պիղծս կոչէ. զի գիտէր, թէ է ինչ՝ զոր ախորժեն ուտել. և ըստ նմին նմա օրէնս եր:

Այլ զի չիք ինչ պիղծ ի կերակրոցն, զայն ի Տեառնէն լուիցուք. թէ չիք ինչ որ մտահիցէ յորովայն մարդոյ՝ թէ կարիցէ զմարդն պղծել. այլ որ ինչ ելանէ ի մարդոյ¹⁷⁶ անտի¹⁷⁷, այն պղծէ զմարդն: Եւ Առաքելոյ յառաջագոյն հասցեցեալ մարդարեութեամբ ի տարապարտ հոյարտութիւն աշտնդատարացն, ասէ. կարճեն զկերակուրս, և արգելուն զամուսնութիւն՝ զոր Աստուած արար ի միսիթարութիւն հաւատացելոց, որ զոճութեամբ վայելեն. զի սրբի բանի Աստուծոյ և աղօթիւք: Եբ որ ոչ եթէ պիղծ ինչ իցէ և սրբիցի. այլ որ նոցա պիղծն կարծէր վասն զոճելոյն, և զայնամանէ ասէ Առաքեալ՝ թէ սրբի բանիւն Աստուծոյ և աղօթիւք: Վասն որոյ ի միւսում թղթին ասէ՝ թէ յորժամ կոչիցէ որ զձեզ յանհաւատից և երթայցէք, զամենայն ինչ զոր զնիցեն առաջի ձեր, կերիցիք. և մի՛ խղճիցէք: Ուտել յայտ է՝ թէ մի ինչ յամենայնէ միսն էր: Եւ զարձեալ՝ թէ որ ինչ վաճառիցի ի մակեդոնի, որ է ի մսավաճառանոցի, կերիցիք. և մի՛ խղճայցէք:

Այլ ասեն, թէ ասէ Առաքեալ՝ թէ լաւ է ոչ ուտել միս, և ոչ ըմպել¹⁷⁸ գինի, և ոչ որով եղբայրն իմ գայթակղեցի.¹⁷⁹ և զարձեալ թէ ոչ կերայց միս յախտեան, որով եղբայրն իմ գայթակղեցի:

Ասացուք. եթէ¹⁸⁰ ձկամբն գայթակղիցի եղբայրն, ասպաքէն և զայն չիցէ պարտ ուտել. բունդի վասն գայթակղութեան չէ պարտ ուտել, և ոչ թէ վասն գինի¹⁸¹ պիղծ ինչ կայցէ ի կերակրոցն: Եւ մանաւանդ գինեով¹⁸², որով բարձրմբն իսկ զեղիւտանն. և ոչ այնչափ միսն յանցուցանէ, որչափ գինին զեղծէ զըմպելիսն¹⁸³, և գայթակղեցուցանէ զտեսողսն Եւ

ծեց ու հանձնարարաց որպէս կերակուր և հրաժարեցրեց մասից՝ որպէս պիղծ ու անպահք բանից:

Այլ Երեմիայի զրգած է, թե՛ «Ձեզ թույլ տվեցի ուտել անասուններն ու թռչունները՝ բանջարեղենի նման, միայն թե արչուն ու սատկածի միս չուտեք, որովհետև անասունի կենդանութունը իբր արչունն է՝¹⁸⁴ Առաքյալներն էլ Երուսաղեմից Անտիոք ուղղած թղթում նույնը հաստատեցին, թե՛ «Ձեռնպահ մնացեք արչունից, խեղդվածից, սատկածից և պոռնկութունից»¹⁸⁵, շասացին՝ մասից էլ: Եւ և Երեմիայի մտելի անասունները մարդու է կոչում, իսկ շուտելիները՝ պիղծ, բայց ոչ այն պատճառով, որ էութիւյամբ էին պիղծ, այլ մարդկանց ճաշակելիքին ոչ արխորժելի կողմներն է պիղծ կոչում. որովհետև գիտե, որ բան կա, որը (մարդիկ) ուտել ախորժում են, բայց էլ կա, որ չեն ախորժում ուտել, զրա համաձայն էլ օրենք սահմանեց:

Իսկ որ ուտելիքներից ոչ մեկը պիղծ չէ, այդ մասին տիրոջից լսելով՝ «Ձեզ մի բան, որ մանի մարդու փորը և կարողանա մարդուն ուղծել, այլ ինչ որ զուրս է զպիս մարդուց, այն է պղծում նրան»¹⁸⁶: Ել ասացյալը, առաջուց մարդարեաբար տեսնելով աղանդավորների անտեղի հրեւարտութիւնը, ասում է՝ «Կրճատում են ուտելիքները ու սրբելում ամուսնութունը, որ ասոված սահմանեց հավասարացյալների համար, որպէսզի միսիթարվեն՝ վայելելով զոճուսնութեամբ. դա սրբազորվում է աստուծո խոսքով ու աղօթքով»¹⁸⁷: Բայց ոչ թե պիղծ լինելով է սրբազորվում, այլ որ նրանց կողմից պիղծ էր կարծվում (կուսակրիս) զոճարեղելու պատճառով: Առաքյալն էլ այդպիսի ուտելիքի մասին է ասում, թե՛ «Սրբազորվում է աստուծո խոսքով ու աղօթքով»¹⁸⁸: Այդ պատճառով մյուս թղթում էլ ասում է, թե՛ «Երբ անհավատներից մեկը ձեզ ճաշի հրավիրի, և զուր գնաք, այն ամենը, ինչ որ զնի ձեր առաջ, կուտեք. և խղճի խայթ չզղաք»¹⁸⁹: Հետեաբար պարզ է, որ այդ բոլորից մեկն էլ միս էր: Եւ ասում է՝ «Ինչ որ վաճառվի մակեդոնում»¹⁹⁰ այսինքն՝ մսավաճառանոցում, կուտեք և խղճի խայթ չզղաք»¹⁹¹:

Բայց ասում են, թե առաքյալն ասում է՝ «Լավ է միս չուտել, զինի չիմել և ոչ էլ (այնպիսի բան անել) որով իմ եղբայրը գայթակղվում է»¹⁹², և զարձյալ, թե՛ «Համախոսան միս չեմ ուտի, որով եղբայրս գայթակղվում է»¹⁹³:

Պատասխանենք:— Եթե եղբայրը գայթակղվում է ձկնով (ևս), որեմն այն էլ չպետք է ուտել. չգայթակղելու համար չպետք է ուտել և ոչ այն պատճառով, թե ուտելիքների մեջ պիղծ բան կա: Եվ մասնավորապէս զինով (կարելի է գայթակղել) որով հենց շատերը ցոփանում են: Բայց այնքան միսն է մեղք գործել տալիս (ուտողներին), որքան գինին է փր-

զիս՝ որդի իցէ, զի ի մտոյ պահեն և ի գինւոյ¹⁸⁴ ոչ զգուշանան Մարկիոնքն. զի բանն յերկուցունց վերայ կայ. ասէ ոչ ուտել միս, և ոչ ըմպել¹⁸⁵ գինի. և զնովիմբ ածեալ զպատճառն, ասէ, թէ և ոչ՝ որով եղբայրն իմ գայթակղիցի¹⁸⁶ կամ տկարանայցէ: Որով ցուցանի՝ թէ վասն գայթակղելոյն եղ զայնպիսի միտս ի միջի, և ոչ եթէ զկերակուրսն պիղծ համարէր, որ ասէն, թէ է որ հաւատայ ուտել զամենայն ինչ: Թէ հաւատաս ասէ՝ եթէ¹⁸⁷ բանիւ Աստուծոյ և աղօթիւք սրբին կերակուրքն, կեր և մի՛ խարեր: Ապա եթէ տկարացեալ ես հաւատովք և խղճես, բանջար եւեթ կեր, և մի՛ գայթակղիր¹⁸⁸: Եւ յորժամ ոչ¹⁸⁹ հաւատան¹⁹⁰ ուտել զամենայն իբրեւ զսուրբ, մի՛ իշխիսր դատել զայն որ ուտէն. որպէս և որ ուտեն՝ ոչ պարտի անգոսնել զքեզ իբրեւ զտկար, որ ոչ¹⁹¹ հաւատաս ուտել զամենայն ինչ իբրեւ զսուրբ: Քանզի ոչ եթէ կերակուրքն կացուցանեն զմեզ առաջի Աստուծոյ, և ոչ հանեն յերեսաց Աստուծոյ, այլ կամ հաւատքն կամ խիղճ մտացն և գայթակղութիւն¹⁹²:

ԺԳ

Իսկ ձեր ուխտաւորքն, ասեն, ընդէ՞ր են մասհատք:

Մեր ուխտաւորքն ոչ վասն այնորիկ հրաժարեն ի կերակրոց՝ եթէ զկերակուրսն պիղծ¹⁹³ համարիցին և ի հիւղեայ իբրեւ ի շարէ իմեքէ: Եթէ վասն պիղծ զկերակուրսն համարելոյ ուխտաւոր էին, և ոչ ուխտաւորութիւնն նոցա յուխտաւորութիւն համարէր: Այլ կարճեն զանձինս ի կերակրոց. զի զսրբութիւնն՝ զոր ի մտի եղին պահել՝ դիւրաւ պահիցին:

Յոր սակս և հարքն մեր սուրբ եպիսկոպոսք սահմանեցին կանոնս. եթէ ոք հաւատացեալ միս ոչ ուտիցէ, և բանջար ընդ մտոյ եփեալ իցէ, և ի բանջարոյն ոչ կամիցի ճաշակել, նզովեալ լիցի: Ընդէ՞ր. նախ՝ զի Աստուծոյ տուեալ զկերակուրսն ոչ իշխիցէ խոտան համարել. և ապա՝ զի տարապարտ հպարտութեամբն ոչ վնասիցի, որպէս թէ այնու առաւել ինչ իցէ քան զայլ մարդիկ:

Նա և կուտանք սրբոյ եկեղեցւոյ¹⁹⁴ ոչ վասն այնորիկ պահեն ըզկուսութիւն, եթէ զամուսնութիւնն տուեալ լԱստուծոյ՝ պղծութիւն համարիցին, որպէս Մարկիոնն և Մանի և մծղնայք. զի եթէ յայն միտս ուխտաւորք¹⁹⁵ էին, ապա և կուսութիւնն չէր յանգարի կուսութեան, այլ վա-

չացնում խմողներին ու գայթակղում տեսնողներին: Եվ ինչպե՞ս է, որ մարկիոնականները մտից ձեռնպահ են մնում, իսկ գինուց չեն զգուշանում. չէ՞ որ երկուսին էլ վերաբերում է այն խոսքը, որ (առաքյալն) ասում է՝ «Միս չուտել և գինի չխմել». և դա պատճառ բերելով՝ ավերացնում է թե՛ «... ոչ էլ (այնպիսի բան անել), որով իմ եղբայրը գայթակղովում կամ տկարանում է»¹⁹¹: Սրանով ցույց է արվում, թե այլ միտքը, որ նա արտահայտել է, գայթակղվելուն է վերաբերում: Եվ նա ուտելիքները պիղծ չի համարում, երբ ասում է՝ «Կա մարդ, որ վստահում է ուտել ամեն ինչ»¹⁹²: «Եթե, — ասում է, — հավատում ես, որ ուտելիքները սրբազործվում են աստուծու խոսքով ու աղօթքով, կեր և խորութիւն մի՛ դնիր»¹⁹³: Իսկ եթե հավատով տկարացած ես և խղճի խայթիկս զգում, միայն բանջար կեր ու մի՛ գայթակղվիր: Եվ եթե չես վստահում ուտել ամեն բան՝ իբրև մաքուր, մի՛ համարձակվիր ուտողին մեզ աղբիւլ, նույնպես և ուտողը շպիտի արհամարհի քեզ՝ որպես տկարի. որ չես վստահում ուտել ամեն բան՝ իբրև մաքուր: Որովհետև մեզ աստուծուն ներկայացնում կամ աստուծու աչքից զցում են ոչ թե ուտելիքները, այլ՝ կամ հավատը, կամ խղճմտանքն ու գայթակղութիւնը:

ԺԳ

«Իսկ ձեր կրոնավորները ինչու են հրաժարվում մտից», — ասում են (նրանք):

Մեր կրոնավորները (որոշ) ուտելիքներից հրաժարվում են ոչ այն պատճառով, որ ուտելիքները համարում են պիղծ կամ (առաջացած) հյուսից՝ որպես ինչ-որ լար բանից: Եթե (նրանք) ուխտյալ լինեին ուտելիքները պիղծ համարելու պատճառով, ապա նրանց ուխտյալութիւնն ուխտյալութիւն չէր համարվի: Բայց ուտելիքներից իրենց զրկում են, որպեսզի այն սրբութիւնը, որ մտադրվել են պահել, դյուրութեամբ պահեն:

Դրա համար էլ մեր հայրերը՝ սուրբ եպիսկոպոսներից, այս կուսոնը սահմանեցին՝ «Եթե միս չուտող որեւէ հավատացյալ մտով բանջար կփելու գնալով չկամենա այն բանջարից ուտել, թող նզոված լինե՛ս ինչու՛: Նախ՝ որ չհամարձակվի անպետք համարել աստուծու ուղած ուտելիքները, և ապա՝ որ անտեղի հպարտութեամբ շխալվի՝ կարծելով, թե դրանով ուրիշ մարդկանցից առավել է:

Նաև սուրբ եկեղեցու կուսերը կուսութիւնը նրա համար չեն պահում, որ աստուծուց սահմանված ամուսնութիւնը պղծութիւն են համարում, ինչպես որ Մարկիոնը, Մանի¹⁹² ու մծղնյաններն¹⁹³ (են ընդունում). որովհետև եթե այդ մտքով ուխտյալ եղած լինեին, ապա կու-

սըն առաւել սիրելոյ զԱստուած, ի բարեք արարածոց Աստուծոյ հրա-
ժարեն. զի նմանեալք հրեշտակաց Աստուծոյ, ուր ոչ արուն է և ոչ էգ,
ցուցանիցեն և յերկրի զնոյն առաքինութիւն. բայտ այնմ՝ թէ են ներքինիք,
որ զանձինս՝ իստեանց արարին ներքինիս վասն արքայութեանն երկնից,
լինել ի յարութեանն հաւասար հրեշտակաց: Եւ Առաքեալն¹⁹⁶ այր հաւա-
տարիմ կոչէ զկուսանսն. բայց հայեցեալ ի բնութիւնն՝ շիշխէ յայտ հրա-
ման տալ, այլ ակնարկելով յօժարեցուցանէ. որպէս և Տէրն ակնարկէ,
այլ ոչ ստիպէ:

ԺԿ

Այս ամենայն վասն Մարկիոնաց աղանդին ասացաւ, որք դամուս-
նութիւն և զմսակերութիւն խոտեն. և ուխտաւորեալք հանդերձ աշխար-
հականօքն ի կուսութիւն, ստեն ուխտին: Զի առ շժուժալոյ ցանկութեանն,
արկանեն միւս անգամ զնոսա ընդ ապաշխարութեամբ:

Արդ եթէ օրինաց ոչ հաւատացեն, որ ասէ՝ եթէ թողցէ այր զհայր¹⁹⁷
և զմայր իւր, և երթիցէ զհետ կնոջ իւրոյ, և եղիցին երկօքին ի մարմին
մի, Յեսուայն ընդէ՞ր ոչ հաստացցեն¹⁹⁸ որ զնոյն հաստատէ, և յաւելու՞
թէ զոր Աստուած զուգեաց, մարդ մի՞ մեկնեացէ¹⁹⁹: Արդ հաւատացիոց՝
որ զճշմարտութիւնն կամիցին ցուցանել՝ նախ գործ այն է, զի զիրսն՝ որ-
պէս և իցեն՝ նոյնպէս խոստովանիցին. և ապա թէ այրընտիր²⁰⁰ լինի-
ցին յառաքինութիւնսն, այն ընդունելի է: Եւ ոչ որպէս նոքա, որք²⁰¹ մե-
ծամեծս կոտորեն՝ թէ մեք անդատին իսկ յաւազանէն ուխտաւորիմք
ի մտակերութենէ և յամուսնութենէ. և ապա լուծանեն զուխտն, և գան
մտանեն ընդ ապաշխարութեամբ:

Եւ եթէ հարցանես՝ եթէ տանջանք գո՞ն բարեոյ,²⁰² ասեն՝ ոչ գոն: Եւ
եթէ ՚ տանջանաց կասկած չիցէ, ապաշխարութիւն առ ի՞մ իցէ. ո՞չ ա-
պաքէն յայտ է՝ թէ ի տանջանաց ոչ երկնչին, և ի մեղսն անխտիր են:
Բայց որոյ տանջանք չեն, յայտ է՝ թէ նորա և պարզեւ շղոն:

Այլ մեք, ասեն, յայն սակս փախեաք յարդարոյն, զի ահագին ըս-
պառնալիս սպառնալ յօրէնսն իւր՝ թէ հուր վառեալ է ի բարկութեանն²⁰³

սությունն էլ պատշաճ կուսություն չէր համարվի: Բայց աստծուն առա-
վել չափով սիրելուց են հրաժարվում նրա ստեղծած բարիքներին, որ-
պեսզի, նմանվելով աստծու հրեշտակներին, որոնց մեջ ո՛չ արու կա,
ո՛չ էլ էգ, նույն առաքինությունը ցուցաբերեն նաև երկրի վրա՝ բայտ այն
(խոսքի), թե՛ «Կան ներքինիներ, որոնք իրենց ներքինի դարձրին երկնքի
արքայության համար, որպեսզի հարության ժամանակ նմանվեն հրեշ-
տակներին»¹⁹⁶: Եվ առաքյալը կույսերին վստահելի մարդ է համարում,
բայց, նայելով բնությանը, չի համարձակվում բացահայտորեն հրամա-
յել (կույս դառնալ), այլ հասկացնելով համոզում է, ինչպես որ տերն
էլ հասկացնում է և ոչ ստիպում:

ԺԶ

Այս բոլորն ասվեց մարկիոնականների աղանդի մասին, որոնք ա-
մուսնությունն ու մսակերությունը մերժում են, և, աշխարհականներ
հետ կուսության ախտ դնելով, ուխտագրութ են լինում. որովհետև ցան-
կությանը շղիմանալու պատճառով նորից ապաշխարության են ենթարկ-
վում:

Արդ՝ եթե Օրենքին չեն հավատում, որն ասում է՝ «Տղամարդը պիտի
թողնի իր հորն²⁰⁴ ու մորը ու պիտի դնա իր կնոջ կտակից, և երկուսը ո՞ն
մարմին պիտի լինեն»²⁰⁵, Հեսուին էլ ինչո՞ւ չեն հավատում, որ նույնն է հա-
տատում՝ սովեցանելով, թե՛ «Ինչ որ ասաված միացրեց, մարդը թող չը-
բաժանի»²⁰⁶: Այսպիսով՝ ճշմարտությունը ցույց տալ ցանկացող հավա-
տացյալների գործն այն է, որ (նախ՝) իրողությունները ներկայացնեն
այնպես, ինչպես որ կան, և ապա՝ մարդկանց ընտրություն կատարեն
առաքինական գործերի համար. դա է ընդունելի: Եվ ոչ թե նրանց պի-
տե՛ս, որոնք մեծ-մեծ կոտորատում են, թե՛ «Մենք հենց ավագանից ուխտել ենք
(ձեռնպահ մնալ) մսակերությունից ու ամուսնությունից», բայց հետո
ուխտը խախտում են և զալիս, ենթարկվում են ապաշխարության:

Եվ եթե հարցնես, թե բարին տանջանքներ ունի՞, կասեն՝ չունի: Իսկ
եթե տանջանքների վերաբերյալ կասկած չկա, ապաշխարությունն ինչն՝
համար է: Զէ՞ որ հայտնի է, որ եթե տանջանքներից չեն վախենում,
մեղքերի մեջ էլ խտրություն չեն դնում: Բայց ով տանջանք՝ երբ չունի
պարզ է, որ պարզվենք էլ չպիտի ստանա:

«Սակայն մենք, — ասում են, — արդարից նրա համար փախանք, որ
նա ահավոր սպառնալիքներով սպառնում է իր Օրենքի մեջ, թե՛ «Ե՛ս

իմում, և այրիցէ մինչև ի դժոխս ներքինս. և թէ այս ամենայն պահեալ էր ի գանձի իմում. և այլոր՝ թէ հրով դատի Աստուած:

Ո՞ր անմիտք և մոլորեալք. թէ վասն ահագին սպառնալիացն փախչիցիս²⁰⁴ յօրինացն Աստուծոյ, յորժամ Յիսուս եւս աւելի սպառնալիս քան դայն սպառնայցէ, հուր անշէջ և որդն անմահ և տանջանս յաբառնականս, յո՞ր ունիցիս փախչել²⁰⁵: Եւ յորժամ ի Հնում և ի Նորումս զնոյն սպառնալիս և զնոյն խոստմունս բարութեանց գտանեմք, ո՞չ ապաքէն յայտ յանդիման ցուցանի՞ թէ մի տուիչ է Հնոյն և Նորոյս:

ԺԵ

Այլ և յարութեան մարմնոց չհաւատալ ուստի՞ իցէ Մարկիոնի և Մաննայ և այլոցն նոյնպիսեաց:

Ասեն, Առաքեալ ասաց՝ թէ մարմին և արիւն զարքայութիւնն²⁰⁶ Աստուծոյ ոչ ժառանգեն, և ոչ ապականութիւն²⁰⁷ զանապականութիւն. և դարձեալ՝ թէ ելանել ի մարմնոյս ցանկացեալ և մ և ընդ Տեսան լինել: Որով յայտ է, ասեն, թէ վասն զի ի հիւղեայ է մարմինս, յայն սակս շանի արժանի յարութեանն:

Եւ թէ վասն զի ի հիւղեայն է մարմին՝ շանիցի արժանի²⁰⁸ արքայութեանն, ապա՝ և վասն զի յարդարոյն են ոգիքն՝ մի՞ լիցին արժանի արքայութեան բարոյն²⁰⁹: Այլ յանդիմանէ զնոսս նոյն Առաքեալ՝ անդէն ի նմին տեղոջ²¹⁰. որոյ իբրեւ մատամբ ցուցեալ զմարմինն, ասէ՝ թէ պարտ է ապականութեանս այսմիկ զգենուլ զանապականութիւնն²¹¹, և մահկանացուիս²¹² այսմիկ զգենուլ զանմահութիւնս Ուստի յայտ է՝ թէ ոչ զոգիւն կոչէ ապականացուս և մահկանացուս, այլ զմարմինսն: Եւ ի միւսում թղթին ասէ՝ թէ ամենեցուն մեզ յանդիման լինել կայ առաջի բնի: Քրիստոսի, զի ընկալցի իւրաքանչիւր որ իւրով մարմնով զինչ և զորձեաց յառաջ, եթէ բարի և եթէ չար: Տեսանե՞ս զի մարմնով հանդերձ ասէ կրել զբարիս²¹³ կամ զչարիս, և ոչ միայն ոգով²¹⁴:

Այլ ասեն. ասաց Առաքեալ՝ թէ ապականութիւն զանապականութիւն ոչ ժառանգէ:

Ո՞վ բանաբաղ Մարկիոն. որ զմին լսէ և զմիւսն ստունգանէ: Եթէ ուղիղ մտօք լսէր զայն՝ թէ ապականութիւն զանապականութիւն ոչ ժառանգէ, կարէր կալ ի վերայ ճշմարտութեանն: Զի Առաքեալ այնչափ

բարկութեան ժամանակ կրակ վառվեց և պիտի այրի մինչև դժոխքի խորքերը»²¹, և թե՛ «Այս ամենը պահված էր իմ գանձարանում»²², մի այլ տեղ էլ, թե՛ «Աստված կրակով է դատում»²³:

Ո՞վ անմիտներ ու մոլորվածներ. եթե ահավոր սպառնալիքները պատճառով եք²⁷⁵ փախչում Օրենքի աստծուց, (իսկ) երբ Հիսուսը տալիս է նրանից ավելի սպառնալիքներ՝ անշեջ հուր, անմահ որդ, հավիտենական տանջանքներ, ո՞ր պիտի փախչեք: Երբ և Հնում, և Նորում (Հին և Նոր կտակարաններում) նույն սպառնալիքներն ու բարութիւնների նույն խոստումներն ենք գտնում, արդյոք ակնհայտորեն լի՞ երևում, որ թե՛ Հինը, թե՛ Նորը տվողը մեկն է:

ԺԵ

Բայց ինչի՞ց է, որ Մարկիոնը, Մանին և սրանց նման ուրիշները չեն հավատում մարմինների հարութեանը:

Նրանք ասում են՝ «Առաքյալն ասաց, թե՛ «Մարմինն ու արյունը աստծու արքայութիւնը չեն ժառանգում, ոչ էլ ապականութիւնը՝ անապականութիւն»²⁴, և դարձյալ, թե՛ «Յանկանում և մ այս մարմնից դուրս գալ և տիրոջ հետ լինել»²⁵: } «Դրանով պարզ է, — ասում են, — որ մարմինը, նյութական լինելու պատճառով, հարութեան չի արժանացվում»:

Եվ եթե, նյութական լինելու պատճառով, մարմինը չի արժանացվում²⁷⁶ արքայութեան, ապա հոգիներն էլ, արդարից լինելու պատճառով, չպիտի արժանանան բարու արքայութեանը: Բայց նույն առաքյալը նրանց մեղադրում է հենց նույն տեղում, երբ, մատնացուցց անելով մարմինը, ասում է, թե՛ «Այս ապականութիւնը պիտի զգեստավորվի անապականութեամբ, և այս մահկանացուն՝ անմահութեամբ»²⁶: Հետևաբար պարզ է, որ ոչ թե հոգիներն է կոչում ապականութեան ու մահվան ենթակա, այլ մարմինները: Մի ուրիշ թղթում էլ ասում է, թե՛ «Մենք բոլորս պիտի ներկայանանք Քրիստոսի ատյանի առաջ, որպեսզի յուրաքանչյուր որ իր մարմնով ընդունի (նրա դիմաց), ինչ որ առաջ կատարեց՝ թե՛ բարի, թե՛ չար»²⁷: Տեսնո՞ւմ ես, որ ասում է, թե՛ մարմնով հանդերձ պետք է կրեն շարիքները կամ բարութիւնները ոչ թե միայն հոգով:

«Բայց, — ասում են, — առաքյալն ասաց, թե ապականութիւնն անապականութիւն չի ժառանգում»:

Ո՞վ բանագող Մարկիոն. մեկը լսում է, իսկ մյուսին ուշադրութեամբ չի դարձնում: Եթե ուղիղ մտքով լսեր այն, թե՛ «Ապականութիւնն անապականութիւն չի ժառանգում», կկարողանար կանգնել ճշմարտութեան

ստուգէլ զյարութիւն մարմնոյ, մինչ զի և բազում օրինակս ի մէջ բնորէ: Եւ յառաջին և բուն զՔրիստոսի յարութիւնն՝ եթէ Քրիստոս մեռաւ ըստ Գրոց և թաղեցաւ և յարեալ յաւուր կրորդի²¹⁵: Եւ զետեղեալ անդէն զետեղեալն, բազում հանգամանս ցուցանէ վասն յարութեանն հաստատութեան. և առանկ զայն, զոր իբրև յունկանի²¹⁶ Մարկիոնի և Մանեայ²¹⁷ ազազակէ և²¹⁸ ասէ, եթէ մեռեալք ոչ յառնեն, զի՞նչ գործիցեն այնքիկ որ վասն մեռելոց մկրտեցան: Գուր, ասէ, ասէք՝ թէ մարմինք վասն զի ի հիւղեալն են, ոչ յառնեն, եթէ մարմինքն մահկանացուք ոչ յառնիցեն, չոգիքն կենդանիք²¹⁹ վասն մարմնոցն մեռելոց ընդէ՞ր դաւանիցեն, և կամ մարմինքն մահկանացուք ընդ ոգոցն²²⁰ կենդանեաց վասն է՞ր մկրտիցին, թէ որպէս ասէք՞ շիցեն յառնելոց մարմինքն մահկանացուք:

Այսպէս իմանալի է բանս, և ոչ որպէս Մարկիոնն դանդաշէ՞ թէ փոխանակ կրօնաւորի մեռելոյ, պարտ է կենդանւոյն²²¹ մերձատրի խրտւմ մկրտել. զի անդ²²² նմա համարիցի: Զոր և առնեն իսկ Մարկիոնքն: Այլ յանդիմանէ զնոսա բանն տէրունական, որ ասէ՝ թէ որ ոչ²²³ ծնցի վերջստին, ոչ կարէ տեսնել զարքայութիւնն Աստուծոյ. և դարձեալ. Եթէ որ ոչ²²⁴ ծնցի ի ջրոյ և ի հոգւոյ²²⁵ ոչ մտցէ յարքայութիւնն կրկնոց: Արող յայտ է՝ թէ իրաքանչիւր սմեք պարտ է մկրտել, և ոչ այլում ընդ այլոյ:

Եւ դարձեալ՝ ի սերմանեացն առակէ յայտնի ցուցանի յարութիւն մարմնոց. թէ որպէս զսերմն, զոր սերմանես, ոչ այլ բնդ այլոյ դայ. թէ պէտ և բազմատիկ վայելչութիւն²²⁶ զգննու. այլ ոչ կրէք սերմանեցեր զզարի և հնձեցիր ցորեան. և ոչ սերմանեցեր կորեակ և հնձեցիր հաճար. այլ զոր սերմանեցեր, գնոյն հնձեցեր. ըստ նմին օրինակի, ասէ, և մարմինն որ անկաւ²²⁷ նուր և յառնելոց է:

Դարձեալ, և մարմին և արիւնն ասել Աստուծոյն՝ թէ զարքայութիւնն Աստուծոյ ոչ ժառանգէ, և ոչ ապականութիւն զանապականութիւն ժառանգէ, ոչ յայն միտս իմանալի է, յոր Մարկիոնն առնու՞ թէ վասն զի ի հիւղեալն են մարմինքն, ոչ յառնեն. այլ յայլ կրկուս²²⁸ օրինակս:

Մի յայն՝ թէ մինչ զեռ ի մարմնոց խորհուրդս և ի գործս իցէ մարդն, շնչատր է և մարմին և արիւն. և զի ըստ մարմնոյն եւեթ խորհի և գործէ, չէ²²⁹ արժանի մտանելոյ յարքայութիւն կրկնից: Որպէս և ի միտում

վրա. որովհետև առաքյալն այնքան ստույգ է քարոզում մարմնի հարութունը, որ մինչև իսկ բազմաթիվ օրինակներ է մեղտեղ բերում:

Ասիս Քրիստոսի առաջին և բուն հարութունն (է հիշատակում), թե՛ «Ըստ Գրքի՝ Քրիստոսը մեռավ, թաղվեց ու կրորդ օրը հարութուն առավ»²³⁰: Եվ այնտեղ կանոն առնելով՝ հարութունը հաստատելու համար բազմաթիվ հանգամանքներ է ցույց տալիս և առավել այն, որ կարծես Մարկիոնի ու Մանու ականջին զոտարով ասում է՝ «Եթե մեռածները հարութուն չեն առնում, ի՞նչ պիտի անեն նրանք, որոնք մեռածների համար մկրտվեցին»²³¹: «Գուր, — ասում է, — ընդունում եք, որ մարմինները, նյութական լինելու պատճառով, հարութուն չեն առնում. եթե մահկանացու մարմինները հարութուն չեն առնում, կենդանի հոգիները մեռած մարմինների համար ինչո՞ւ են վկայում, և կամ մահկանացու մարմինները կենդանի հոգիների հետ ինչո՞ւ են մկրտվում, եթե, ինչպես ասում եք, մահկանացու մարմինները հարութուն չեն առնելու»:

Այսպե՛ս պետք է հասկանալ այն խոսքերը և ոչ թե (այնպես), ինչպես Մարկիոնն է զրաբանում, թե՛ «Մեռած երեսուցի փոխարեն պետք է նրա կենդանի մերձավորին մկրտել, որ այնտեղ նրանը համարվի»։ Մարկիոնականները հենց այդպէս էլ անում են: Սակայն նրանց մեղադրում է տերունական խոսքը, որ ասում է՝ «Եթե մեկը նորից շննվի, չի կարող տեսնել աստծու արքայութիւնը»²³², և դարձյալ՝ «Եթե մեկը շննվի ջրից ու հոգուց, չի մտնի երկնքի արքայութիւնը»²³³: Այսպիսով՝ պարզ է, որ յուրաքանչյուրն իր համար պետք է մկրտվի, և ոչ թե մեկը մյուսի փոխարեն:

Դարձյալ՝ սերմերի առակով²³⁴ հայտնապես ցույց է տրվում մարմինների հարութունը, թե՛ ինչպես որ սերմը ցանում ես, տարբեր բան չի ստացվում, թեև փառավորապես բազմապատկվում է. ոչ մի զեպքում ցորեն չցանեցիր ու գորի հնձեցիր կամ կորեկ չցանեցիր ու հաճար հրնձեցիր, այլ ինչ որ ցանեցիր, այն էլ հնձեցիր. այդպես էլ, ասում է, այն մարմինը, որ մեռավ, նույնն էլ հարութուն է առնելու:

Դարձյալ՝ երբ առաքյալն ասում է, թե՛ «Մարմինն ու արյունը արքայութիւն չեն ժառանգում, ոչ էլ ապականութիւնն անապականութիւն է ժառանգում»²³⁵, ոչ թե պետք է հասկանալ այն մտքով, ինչպես Մարկիոնն է ասում՝ «Մարմինները, նյութական լինելու պատճառով, հարութուն չեն առնում», այլ (պետք է հասկանալ) ուրիշ երկու ձևով:

Մեկ այն (ձևով), թե բանի դեռ մարդը մարմնական գործերի ու գաղտփարների մեջ է, շնչավոր է և մարմին ու արյուն. և որովհետև միայն ըստ մարմնի է մտածում ու գործում, արժանի չէ երկնքի արքայութիւնը մտնելու: Ինչպես որ առաքյալը մի ուրիշ թղթում է գրում՝ (դի-

թղթին գրէ Առաքեալ առ աշակերտեալսն՝ թէ որ մարմնովն են, դմարմնոյ խորհուրդս խորհին. բայց դուք ոչ էք՝ մարմնով, այլ հոգով²³⁰. Մի՛ թէ յորժամ դայս գրեաց առ աշակերտեալսն՝ կէսք էի՞ն ի մարմնի, և կէսքն չէի՞ն: Ուստի յայտ²³¹ է թէ ի մարմնի ամենեւեան էին, այլ ի խորժրս մարմնոյ և հոգոյ²³² ոչ բոլորեցեան:

Գարձեալ²³³ ի միւս ևս միտս իմանալի է, և թէ ոչ²³⁴ շողով և արեամբ ուռուցեալ յառնեն մարմինքն, այլ նորոգեալք յարութեամբն՝ ապականացուք զանապականութիւն ժառանգեն: Որպէս և ածէ իսկ նովիմը՝ թէ փող հարկանի, և մեռեալք որ ի Քրիստոս՝ յառնեն անսպակահացուք, և մեք նորոգիմք:

Որով ցուցանի՝ թէ մարմինք նորոգեալք յարութեամբն, ազատուցեալ յամենայն կարեաց՝ յառնեն: Եւ ընկզմի²³⁵ մահ ի պարտութիւն, յորժամ ապականեալքն զանապականութիւն զգեհուոցուն, և մահկանացուքս զանմահութիւն*, և սերմանեալք տկարութեամբ՝ զլջորութիւն, և վարեալք²³⁶ անարգութեամբ՝ զփառաւորութիւն: Եւ չիք մարմին՝ որ ի հող մնայցէ. այլ իւրաքանչիւր ոգոց²³⁷ զանձնիւր²³⁸ մարմին զգեցեալ. յական քթիկ՝ կայցեն առաջի ահեղ առնելին, ոմանք ի կեանս յաւիտենականս, և ոմանք ի պատիժս դատաստանի:

ԺՂ

Մարկիոնն տա ի Պոնտացոց ²³⁹ աշխարհէ անտի²⁴⁰ Եղեալ էր, որդի Եպիսկոպոսի: Եւ ապականեալ զկոյս մի, գնաց փոխատական վասրն մերժելոյ գնա յեկեղեցոյ²⁴¹ իւրոյ իսկ հօրն: Եւ երթեալ ի Հոռոմ խնդրել ապաշխարութիւն յայնմ ժամանակին, և չհասեալ այնմ՝ գրդեցաւ ընդդէմ հաւատոց: Եւ եղևալ Երիս առաջս, ուսուցանէ գրարոյ²⁴² և զարդարոյ և զշարէ: Եւ գնոր կտակարանս օտարոտի համարի ի Հնոյն. և յայնմանէ, որ ի նմայն խօսէր, զյարութիւն մարմնոյ արհամարհէ: Եւ մկրտութիւն ոչ մի միայն տայ, այլ և երիս չիտ յանցանելոյ. և փոխանակ Երոսիայից մեռելոց՝ այլոց ստիպէ առնուլ²⁴³ կնիք: Եւ այնչափ յսիրգրգնեալ՝ մինչև կանանց հրամայէ մկրտութիւն տալ, զոր ոչ որ իշխեաց յայլոց աղանդոցն²⁴⁴ առնել. ոչ կնիք կրկին և երեքկին տալ, և ոչ ըդկանայս առ քահանայս ունել:

* Ինչ-ինչ պատճառով չն մասկանացուքս զանմահութիւնս կապակցութիւնը աշխարհաբար թարգմանությունից հորս է մնացել (ծան. ճրատ.):

մելով) հավատացյալներին, թե՛ «Ովքեր մարմնով են, մարմնական բաներ են մտածում»¹, բայց դուք ոչ թե մարմնով, այլ հոգով եք»²: Երբ գրում էր հավատացյալներին, մի՛թե (նրանց) մի մասը մարմնով էր, մյուսը՝ ոչ: Պարզ է, ուրեմն, որ ամենքն էլ մարմնով էին, բայց ոչ բոլորն էին մարմնի ու հողու գործերի մեջ:

Եվ մի ուրիշ ձևով էլ այն մտքով պետք է հասկանալ, որ մարմինները հարություն են առնում ոչ թե ուռած յեղով ու արյունով, այլ հարությամբ նորոգվելով՝ ապականության ևնթականիքը անսպականություն են ժառանգում: Ինչպես որ այդ մասին (վկայություն) էլ է բերում, թե՛ «Փող պիտի փչվի, և մեռածները, որ քրիստոնյա էին, պիտի հարություն առնեն սրպես անսպականներ, և մենք պիտի նորոգվենք»³:

Այսպիսով ցույց է տրվում, որ մարմինները հարություն են առնում՝ հարությամբ նորոգված ու բոլոր պակասություններից ազատված: Իվ մահը պարտություն է կրում, երբ ապականվածները անապականություն են ստանում, տկարությունը սերմանվածները՝ զորություն, անարգությունը ցանվածները՝ փառավորություն: Եվ չկա մարմին, որ հողի մեջ մնա, այլ հոգիները, յուրաքանչյուրն իր մարմինը հագնելով. մի ակնթարթում պիտի կանգնեն ահեղ ատյանի առաջ՝ ոմանք հավիտենական կյանքի, ոմանք՝ դատաստանի ու պատիժների համար⁴:

ԺԸ

Այս Մարկիոնը Պոնտական աշխարհից⁴⁷ չք՝ Եպիսկոպոսի որդի: Մի կույս պղծելով՝ փոխատական (զարձալ) ու գնաց՝ հենց իր հոր կողմից եկեղեցուց հեռացվելու պատճառով: Եվ այն ժամանակ⁴⁸ գնալով Հոռոմ՝ ապաշխարություն խնդրելու, ու, զբան չհասնելով՝ զրգովեց հավատքի գեմ: Ընդունելով երեք նախասկիզբներ՝ քարոզում է բարու, արդարի ու շարի մասին: Նոր կտակարանը Հնին խորթ է համարում և նրանից էլ արհամարհում է մարմինների հարությունը, որի մասին խոսվում է այնտեղ: Եվ ոչ թե միայն մեկ մկրտություն է ընդունում, այլ՝ երեք՝ հանցանք գործելուց հետո. մեռած երեխաների փոխարեն ստիպում է⁴⁹, որ ուրիշները կնքվեն: Այնքան հանդգնացած է, որ մինչև անգամ կանանց է առաջարկում մկրտություն կատարել: (Այսպիսի) բաներ ուրիշ աղանդներից և ոչ մեկը չի համարձակվել տանել՝ ո՛չ կրկնակի կամ եռակի մկրտություն կատարել, ո՛չ էլ կանանց քահանաների տեղ ընդունել:

Նա և նմա իսկ ուստի՞ իցէ քահանայութիւնն, որոյ ապականեալ ըզկոյս՝ տարազիր եղև յեկեղեցւոյ²⁴⁵ յիւրմէ հօրն, մինչև ապաշխարութեան ևս հասանել ոչ եղև արժանի: Եւ յիրաւի շեղև արժանի, զի ի պատգամս Հոգւոյն²⁴⁶ սրբոյ իշխեաց ձեռն արկանել, զկէսն հատանել ընկենու²⁴⁷ իբրև զխտան, և զկէսն ընտրել²⁴⁸ առնու իբրև զպիտոյս: Եւ զայն ոչ զիտէ՝ թէ յորժամ ի մարմնոց մատն մի կտրիցէ առնուցու, զամենայն մարմնոյն իսկ վկայէ՝ սակաւ ինչ մասնն կտրեալ: Առաւել ևս յանդիմանէ զնա կատարիչն օրինաց²⁴⁹, որ ասէր՝ թէ ոչ եկի լուծանել զօրէնս և զմարգարէս, այլ լնու զնոսա. և Առաքեալն, որ ասէ՝ թէ Քրիստոս է խաղաղութիւնն մեր, որ արար զերկոսին ի²⁵⁰ մի: Որում փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն²⁵¹:

Վ Ե Ր Զ

Եվ քահանայություն որտեղի՞ց ունի հենց նա, որը, կույսին պղծելով, իր հոր կողմից վտարվեց եկեղեցուց ու նույնիսկ ապաշխարության հասնելու էլ արժանի չեղավ: Տեղին էր, որ արժանի չեղավ, որովհետև համարձակվեց սուրբ հոգու պատգամներին ձեռք տալ՝ մի մասը կտրելով ու դուրս գցելով՝ որպես անպետք, իսկ մյուս մասը ընտրելով ու վերցնելով՝ որպես պիտանի: Այն էլ չգիտե, որ երբ մարմնից²⁵¹ մի մասնաշափ²⁵² կտրում ու վերցնում է, կտրված մի փոքր մասը հենց ամբողջ մարմնի մասին է վկայում: Առավել ևս նրան դատապարտում է Յրենքը տնօրինողը, որ ասում էր, թե՛ «Զեկա Օրենքն ու Մարգարեությունները խափանելու, այլ դրանք լրացնելու»^{*1}, ինչպես և առաքյալը, որ ասում է, թե՛ «Քրիստոսը մեր խաղաղությունն է, որ երկուսը մեկ դարձրեց»^{*2}: Փա՛ռք նրան հավերժ ու անվախճան. ամեն:

Վ Ե Ր Զ

Աստուածատէրն չիւր կամացն որպէս ի թշնամայ զգուշանալ:

Էաւ է յստակ խորհրդով ննջել, քան պիղծ խորհրդով աղօթն մատուցանել, և վարձս ոչ անուպ և ի զուր աշխատել:

Մխեա զմարմինդ նեղութեամբ, և զսիրտդ երկեղիւն Աստուծոյ, զի աներկեղ լիցիս ի մահարեք նետից սատանայի:

Որ զերկեղածն սիրէ, սիրոյ արձան կանգնէ առ Աստուած, և անհաշտ թշնամութիւն առ սատանայ:

Զսէր և զերկեղ բնութիւն արա քեզ, որ խաբէութեամբ շաշխատիս:

Որչափ զրկիս և աշխատիս և նեղիս, և համբերեա, անուպական դանձ պատրաստես քեզ յերկինս. ապա թէ տրտնջես և նեղասրտիո, ի զուր աշխատիս և անվարձ ելանես:

Զօրացիր շարշարանօքն Քրիստոսի, և համբերեա վասն նորա, զի վայելեացես յանանց բարութիւնսն:

Որ զարուն ի հանգստեան կայ, ձմեռն ի սովոյ և ի սասնումանեաց սատակի:

Որ աստ զմարմինն պարարէ, ի յաւիտենական հանդիստն ոչ մտանէ:

Հնազանդեա սիրով, աղօթեա յուսով, աշխատեա հաւատով, և պայծառասցիս յերկնային հարսանիսն:

Զոր ինչ Աստուած քեզ շնորհ տալ, ի պէտս կարօտելոցն սպասաւորեա. զի շնորհքն աղբիւրացին, և դու փառաւորեսցիս:

Աստվածատէրը պիտի զգուշանա իր կամքից՝ որպէս թշնամուց:

Էավ է մտքուր մաքով քնել, քան պիղծ մտքով աղոթել, և վարձատրություն չստանալ ու իզուր շարշարվել:

Մարմինդ կսփիր նեղութեամբ և սիրտդ երկչուղով, որ չվախենաս սատանայի մահարեք նետերից:

Ով բարեպաշտին սիրում է, սիրո տրձան է կանգնեցնում աստծուն և անհաշտ թշնամություն (է արտահայտում) սատանայի նկատմամբ:

Սերն ու երկչուղը քեզ բնավորություն դարձրու, որ խաբէութեամբ շտանջվես:

Որքան զուրկ ես մնում, շարշարվում, նեղվում ու համբերում ես, քեզ համար անապական դանձ ես պատրաստում երկնքում, իսկ եթե տրտնջում ու նեղսրտում ես, իզուր ես աշխատում՝ անվարձ կմնաս:

Գոտեպնդվիր Քրիստոսի շարշարանքներով և նրա համար համբերիր, որ վայելես⁴⁵⁴ անանց բարությունները:

Ով դարնանը հանդիստ է մնում, ձմռանը սովից ու սասնամանիքներից սատկում է:

Ով այս կյանքում մարմինն է դիրացնում⁴⁵⁵, հավիտենական հանգիստը չի մտնի:

Հնազանդվիր սիրով, աղոթիր հույսով, աշխատիր հավատով և երկնային հարսանիքում կայսծառանաս:

Աստված ինչ շնորհներ որ տալիս է քեզ, կարիքավորների պետքերի համար ծառայեցրու, որ շնորհներն ազդրութի պես առատանան, և դու փառավորվես:

կրօնաւոր մարմնասէր՝ խոզի նման է, ի ծովացեալ մեղացն հեղձնու:

Արատաւու լուացումն է մեղաց, և յոչոց հանելն ապաշխարութիւն. ապա որ զամենալն ժամանակս կրօնաւորական կարգօք անցուցանէ ի սուգ և ի տրամութիւն, նա զորպիսի՞ զեբանական զփառսն ժառանգէ:

Կեղծաւոր կրօնաւոր՝ պատրուակ է սատանայի. ընդ իւրեաւ ունելով զսատանայ՝ զզագրութիւն անդամոցն ծածկէ, և նկարակերպ պատրուակօք պատրէ գտեսողսն: Սոքա են գայլք դառնազղեստք՝ որոց սպտանացաւ Քրիստոս ընդ անհուատան դասել:

Որ զեզրայր իւր տեսանէ և տրտում կայ, յաղթեալ է ի կեղծաւորութենէ. որ առանձինն նստի և զուարթ կայ, գերեալ է ի սատանայէ:

Բերանք մեր հոտեալ են ի պահոց, և լեզուք մեր ընդարմացեալ ի սաղմոսերգութենէ. և զոր Աստուած խնդրէ՝ զայն ոչ ունիմք, զսէր և ըզխոսեարհուլիւն. շրթամբք սիրեմք զԱստուած, և ի գուր աշխատիմք:

Զմիս անասնոյ ոչ ուտեն, և զեղբայրն անյագաբար ուտեն. գինի ոչ ըմպեն, և զհոգին արեամբ շաղախեն. զամուսնացեալսն ատեն, և պիղծ խորհրդով հանապազ սրտնկին. զգետս զչոռին զգենուն, և ազահութեամբ ըն այրին. յայնպիսեացն արժան է փախչել, և ոչ հաղորդութիւն ունել:

Զէ պարտ կրօնաւորի մանկանց կենակից լինել. զի որ ի նոցանէ նետաձողութիւն է, շար է քան զթիւնս իժից*:

Զպայծառութիւն աչաց շլացուցանէ ծուխ, և զպարծանս կրօնաւորի ընտելութիւն մանկանց. եթէ զերկինս բանտայ, մի՛ մտաներ. եթէ հրեշտակական վարս ունի, մի՛ հատատար:

Մանուկ կրօնաւոր, որ ոչ է առ ոտս ծերոց, անջան որս է սատանայի:

Մանկատոյն կրօնաւորի մի՛ ասեր զծածուկսն քո, զի մահ է նորս:

* «Չէ պարտ... գթիւնս իժից» պարբերությունը, որը նույնությամբ կա գրաբարի մյուս հրատարակություններում ևս, աշխարհաբար թարգմանությունից դուրս է մնացել (ծան. հրատ.):

Մարմնասեր կրօնավորը նման է խոզի, ծովացած մեղքերից կը-
խեղզվի:

Արատաւորը մեղքերի լվացում է, հառաչելը՝ ապաշխարութիւն. իսկ սվ ամբողջ ժամանակը որպէս կրօնավոր անցկացնում է սգի ու տրիս-
թութիւն մեջ, նա, որպիսի՞ երանական փառք պիտի ժառանգի:

Կեղծավոր կրօնավորը սատանայի բող է. իր տակ պահելով սա-
տանային՝ մարմնի ողտնղութիւնն է ծածկում և նկարատեսք դիմակ-
ներով խարսմ է տեսնողներին: Սրանք գայլեր են գառան մորթով⁴⁸⁶,
որոնց Քրիստոսն սպառնաց անհավասաների հետ դատել:

Ով իր եզրուր տեսնում է և տրտում է մնում, հաղթված է կեղծավո-
րութիւնից. ով առանձին նստում և զվարթ է լինում, գերված է սատա-
նայից:

Մեր բերանները հոտել են պաս պահելուց, լեզուներս անզուայացել
սաղմոսերգութիւնից, իսկ աստծու պահանջածը՝ սերն ու խոնարհու-
թիւնը, լուսննք. շրթունքներով ենք սիրում աստծուն և իզուր շարշար-
վում:

Անասունի միսը չեն ուտում, բայց եղբորն անհագաբար են ուտում.
ցինի չեն խմում, իսկ հոգին շաղախում են արյամբ. ամուսնացածներին
ատում են, բայց պիղծ մտքով շարունակ պոռնկանում են. անպետք
զգնես են հագնում, բայց ազահութիւնից այրվում են. այնպիսիներից
պետք է փախչել և առնչութիւն չունենալ (նրանց հետ):

Յուլսը խավարեցնում է աչքերի պայծառութիւնը, իսկ վատ վարքի
վարժված լինելը՝ կրօնավորի փառք⁴⁸⁷: Եթե (ալոպիսի կրօնավորը) բաց
անի երկինքը, մի՛ մտնիր, եթե հրեշտակի վարք ցույց տա, մի՛ հավա-
տա:

Մանուկ կրօնավորը, եթե ծերերի հակողութեան տակ չէ, դուրին որս
է սատանայի համար:

Շատ մանկահասակ կրօնավորին մի՛ հայտնիր քո գաղտնիքները, ո-
րով՝ հետ (դա) նրա համար մահ է:

Կրօնաւոր ուրախամիտ դեւ է գերզեւացի:

Մի՛ սիրեր զյագորդ կերակրոց կամ ըմպելեաց, ապա թէ ոչ՝ ըզմարմինդ քաղաք պոռնկութեան շինես և ամբոց սատանայի:

Գինի զբազմութիւն ախտից զարթուցանէ, և զերկիւզն Աստուծոյ հաւածէ:

Մի՛ սիրեր զեղբայրն փափուկ կերակրովք կամ ըմպելեօք կամ պատուական հանդերձիւ կամ դատարկութեամբ, զի մի՛ զԿայենին ժառանգեսցես զպատիժն:

Մի՛ տրտմեցուցաներ զքք, և մի՛ տրտմիր յումեքէ:

Մի՛ բարկանար աշակերտի մեղուցելոյ, զի հիւանդն ոչ թէ յիր կամաց հիւանդանայ:

Աստուածսիրութիւն է առանձինն յանդիմանել:

Մի՛ թիւնաթափ լինիր յեղբայրն իւրատու պատճառաւ:

Զվէրն՝ կակուղ դեղն բժշկէ, և զախտս՝ բարեգործութիւնն:

Աշխատութիւն գոհութեամբ՝ առանց պսակի ոչ լինի:

Կրօնաւոր պճնող ասպնջական է դիւաց:

Որ մարմնական քնշից ցանկայ, պոռնկութիւն է:

Եթէ վասն Աստուծոյ հաւածիս, մի՛ խէթ պահեր:

Յորժամ աղօթես՝ ընտրեա զխորհուրդդ, և ապա սաղմոսես:

Թէ թշնամոյն շաղօթես որպէս քեզ, ապա լաւ է շաղօթել:

Եթէ առնուս ինչ յումեքէ, յաւելի սովորական աղօթես:

Զվարճասեր կրօնավորը դերգեսացի⁴²⁸ դէ է:

Մի՛ սիրիր ուտելիքների և ըմպելիքների հագուրդը, եթե ոչ մարմինդ կդարձնես պոռնկութեան քաղաք ու սատանայի ամբոց:

Գինին բազմաթիվ ախտեր է բորբոքում և Աստուծու երկյուղը հալածում:

Մի՛ սիրիր եղբորդ փափուկ ուտելիքներով, ըմպելիքներով կամ պատվական հագուստներով, այլ՝ առանց դրանց, որ Կայենի⁴²⁹ պատիժը չժառանգես:

Ոչ ոքի մի՛ տրտմեցնիր ու ոչ ոքից մի՛ տրտմիր:

Ախալված աշակերտի վրա մի՛ բարկանա, որովհետեւ հիվանդն իր կամքով չի հիվանդանում:

Առանձին հանդիմանելն է արտժաժասիրութիւն:

Խրատի պատրվակով թույն մի՛ թափիր կրօնակցիդ վրա:

Վերքը փափուկ դեղն է բուժում, ախտերը՝ բարեգործութիւնը:

Գոհունակութեամբ աշխատելը առանց պսակի չի մնա:

Պճնասեր կրօնավորը դեերի հյուրընկալ է:

Ով նյութական հարստութեան է ձգտում, պոռնկութիւնն է (անում):

Եթե աստուծու համար ես հալածվում, վախ մի՛ ունենա:

Երբ աղոթում ես, նպատակդ որոշի՛ր և ապա սաղմոսի՛ր:

Եթե թշնամու համար շես աղոթում (այնպես), ինչպես քեզ համար, լավ է շաղօթել:

Եթե մեկից որեէ բան ես ստանում, հիշի՛ր սովորական աղոթքի մեզ:

Դեւք յինչսն ժողովին, և հրեշտակք ի բաշխելն:
Ընչասիրութիւն լծակցութիւն է կռապաշտութեան:
Աղօթք ի սուրբ սրտէ զպատարագի փրկութիւն գործէ:
Մի՛ խնդրեր զհամեղութիւն կերակրոց:
ԶՔրիստոս նա տեսանէ, որ զինչսն ատէ:
Կրօնաւորի բերդ ամուր է անզբաղութիւն:
Նղրայրասէր կրօնաւոր ազգակցութիւն ունի առ Քրիստոս:
Խաղաղասէր կրօնաւոր շահ պայծառ է եղբայրութեանն:
Որ սխառ ունի ընդ եղբորն, դաշնաւոր է սատանայի. որ խեթիւ ննջէ՝
բարկացուցանէ զԱստուած:
Սրբիկունն, երբ ի մահիճսն ելանես, համարեա՝ թէ ի գերեզման ես
իջեալ:
Թող զխորհուրդս և զբանս՝ որ սնոտիս ընթանան, և բեւեռեա զքեզ
ընդ երկիրն Աստուծոյ, և աս զմտաւ հօրն դատաստանին:
Որ զեղբայրն ի մարմնաւոր կերակրոյ զրկէ, չէ ցանկացօղ սեղանոյն
Քրիստոսի:
Որ փութայ առնուլ ինչ յումեքէ, ոչ ունի յոյս առ Քրիստոս:
Եթէ խնդրէ որ ի քէն և տաս, գոհացիր զԱստուծոյ՝ զի դու առաւել
շահեցար քան զնա:
Մի՛ լինիր ծաղրածու և կատակերգակ, զի մի՛ ժառանգեսցես զան-
վախճան զլացն:

Դեերը հավաքվում են հարստութուն (կուտակելիս), իսկ հրեշտակ-
ները՝ (այն) բաշխելիս:

Ընչասիրութունը զուգակից է կռապաշտութեան:
Մաքուր սրտից (բխած) աղոթքը պատարագի (նման) փրկութուն
է անում:

Կերակուրների համեղութունը մի՛ որոնիր:
Քրիստոսին կտեսնի նա, ով ատում է հարստութունը:
Հանդարտութեանը կրօնավորի ամուր բերդն է:
Հավատակցին սիրող կրօնավորը համանման է Քրիստոսին:
Խաղաղասեր կրօնավորը միաբանութեան պայծառ ջահն է:
Ով եղբոր նկատմամբ ոխ ունի, դաշնակից է սատանային. ով կաս-
կածով է քնում, բարկացնում է աստծուն:

Սրբկոյան անկողին մտնելիս հաշվիր, թե գերեզման ես իջել:
Թո՛ղ փուչ անցնող մտքերն ու խոսքերը, բեւեղի՛ր աստծու երկյուղին
և միտքդ բեր դատաստանի օրը:

Ով եղբորը զրկում է մարմնական կերակուրից, կամեցող չի լի-
նում Քրիստոսի սեղանին:

Ով ջանում է մեկից բան խլել, Քրիստոսի վրա հույս չունի:
Եթե մեկը քեզանից խնդրում է, և տալիս ես, շնորհակալ եղիր աստ-
ծուց, որովհետև դու ավելի շահեցիր, քան նա (խնդրողը):

Մի՛ լինիր ծաղրածու և խեղկատակ, որ անվախճան լացը շժառան-
գես:

Խոնարհութեամբ և յուսով հնազանդել, և գիտութեամբ աշխատել՝ կատարելութիւն է:

Այլ են առաքինութիւնք, և այլ բնորութիւնք:

Զհոս արուրն քրտամբբ հրամայեաց քեզ ուտել, և դու զկեանսն յա-
փաննից բնով կամիս ժառանդել: Եւթանասուն ամ է կարգեալ զկենաց
քոց, և դայն ցաւօք և հեծութեամբ. դու զհազարամիայ օրն առանց ցա-
ւոց կամիս ժառանդել:

Աշխատելոցն հրամայեաց զհանգիստն, և ոչ որդնապարար մարմ-
նասիրացն:

Նահանջեալ պտրամօղ բարսզ շորակերութեամբ, և զխստութիւն սրբ-
տիդ կակղեալ տքնութեամբ, և զգիճութիւն մարմնոյդ ցամաքեցո աշ-
խատութեամբ, և ապա կարես բանալ զխաշն Քրիստոսի: Ուսո և զսիրտ
քո՝ սիրել զեղբայրն. և այնպէս սիրեալ զմարմին քո, որպէս զնենգաւոր
եղբայր:

Որ զերկիղածն ատէ, և զաներկիղն սիրէ, մի շարիք են:

Եթէ ցաւակցութեամբ շսիրես զեղբայրն, մի՛ կար ընդ նմա:

Նեղեալ զմարմինդ գիտութեամբ Գրոց վկայութեամբ:

Են առաքինութիւնք՝ որ ոչ են հաճոյ Աստուծոյ, և այն շարին խա-
բէութիւն է:

Զփափկութիւն և զհանգիստ ատեալ:

Որ պէտս ունի յեղբարցն, նմա տուր:

Վաղիւն երթալոց ես ի հայրենիսն, անդ հանգիր:

Յորժամ աղօթես, ծանիր թէ՛ ընդ ո՛ւմ խօսիս, կամ զի՛նչ խնդրես. և
զխորհուրդդ ի քեզ հաւաքեալ:

Խոնարհութեամբ ու հույսով հնազանդվելը և գիտակցաբար շարշար-
վելը կատարելութուն է:

Այլ են առաքինությունները, և այլ՝ (դրանք) ձեռք բերելը:

Քեզ հրամայեց օրվա հացդ (ճակատի) քրտինքով ուտել, իսկ դու
ուզում ես հավիտենական կյանքը բնով ստանալ: Քո կյանքի համար յու-
թանասուն տարի է սահմանված, այն էլ ցավով ու հեծծանքով. (մինչ-
դեռ) դու ուզում ես հազարամյա ժամանակը առանց ցավի ժառանգել:

Հանգիստն առաջարկեց հոգնածների համար և ոչ թե մարմնասեր-
ների, որոնք պիտի որդ գիրացնեն:

Տրամեցնող բնավորությունդ սանձի՛ր շորակերութեամբ և սրտիդ
խստությունը փափկացրո՛ւ տքնութեամբ, մարմնիդ ցանկասիրությունը
վերացրո՛ւ նեղութեամբ և ապա կկարողանաս վերցնել Քրիստոսի խաչը:
Սիրտդ սովորեցրո՛ւ սիրել ցեղակցիդ⁴⁹⁰, մարմինդ էլ այնպես սիրիր, ինչ-
պես (կսիրես) նենգավոր մարդուն⁴⁹⁰:

Ով ատում է բարեպաշտին և սիրում է ամբարիշտին, միևնույն շա-
րիքն է դործում⁴⁹¹:

Եթե սրտացավութեամբ շես սիրում եզրորդ, մի՛ մնա նրա հետ:

Մարմինդ նեղիր գիտութեամբ ու Գրքի վկայութեամբ:

Կան առաքինություններ, որոնք հաճելի չեն աստծուն. և դա շարի
խաբեությունն է:

Փափկակնցությունն ու հանգիստը ատի՛ր:

Մարդկանցից նրան տուր, ով կարիք ունի:

Վաղը գնալու ես, հայրենիքը (գերեզման), այնտեղ հանդատացիր:

Երբ աղոթում ես, իմացի՛ր, թե ո՛ւմ հետ ես խոսում կամ ի՞նչ ես
ուզում. գաղտնիքդ քո մեջ ամփոփիր:

Յորժամ առաքէ քեզ Աստուած փափուկ կերակուր, կամ մաքուր հաց, կամ միրգ, դժբխտոսի մասն կարօտեալ եղբօրն տուր նախ քան զքո ճաշակելն, զի Քրիստոս քեզ սեղանակից լինի:

Յորժամ նստիս ի սեղանն, խոնարհնցո զլուխդ. մի՛ ալ ինչ տեսաներ, բայց միայն զքեզ. և ճաշակեա գոհութեամբ:

Մի՛ խնդրեր զհամեղութիւն կերակրոց և զլապենալն, ալ միայն՝ որ զվտանգն բառնայ:

Հանդերձ քո մի՛ լիցի առ ի պճնել, ալ միայն առ ի պէտս մարմնոյդ, որպէս զայն՝ որ զմեռեալն ժածկէն: Ապա թէ զաւելորդն և զանպատշաճն սիրես, զրկիս յերկնաւոր զարդուէն:

Եթէ հիւանդ ես կամ աշխատեալ, մի իշխանութեամբ վարիր:

Եթէ առնեն քեզ սէր, գոհացիր զԱստուծոյ. և եթէ ոչ առնեն, մի՛ տրտնջեր. և մի՛ տրտմեցուցաներ զանձն ուրուք, ալ ներեա զքեզ սակաւ մի լուսեամբ. զի որ պատերազմի, ժուժկալութեան պէտք են:

Ձմտաւ ած զօր դատաստանին, զոր պատրաստեալ է Աստուած:

Այս կեանքս պատերազմ է:

Որ լաւն է՝ և զուարթ երեւի:

Ձայն խնդրեսցուք, զոր Քրիստոս խոստացաւ տալ՝ թէ ուր եսն եմ, անդ և պաշտօնեայն իմ եղիցի:

Սերութիւն և հիւանդութիւն պատերազմ է ժամանակեայ. զի մարմնոյ զօրութիւն պակասեալ է, վտանգն բաղմացեալ, և հանգիստն սակաւ, և կամ քնաւ իսկ ոչ. և սատանայ բորբոքէ զբոց ցասմանն, և ատելտայ զկարգն, հայհոյել զառաջնորդն, տրտնջել զեղբարցն. աստ պէտք են սիրոյ և գթութեան երկայնամիտ լինել, և զմարտիրոսական առնուլ պսակ:

Երբ Աստուած քեզ փափուկ կերակուր կամ մաքուր հաց, կամ միրգ է ուղարկում, մինչև ուտելդ Քրիստոսի բաժինը կարիքավոր մարդուն տուր, որ Քրիստոսը քեզ սեղանակից լինի:

Երբ սեղան ես նստում, զլուխդ խոնարհիր, ուրիշ քան մի՛ տեսնիր, ալ միայն քեզ, և կե՛ր գոհունակութեամբ:

Մի փնտրիր կերակուրների համեղությունն ու հուզեցումը, ալ միայն (այն), որ քաղցածությունը վերացնի⁴⁹²:

Քո հագուստը թող շինի պճնելու, ալ միայն մարմնիդ պետքերի համար, ինչպես այն (շորը), որ մեռելին է ժածկում: Իսկ եթե սիրես ավելորդն ու անպատշաճը, կզրկվես երկնային զարդից:

Եթե հիվանդ կամ հոգնած ես, մի՛ կառավարիր իբրև իշխան⁴⁹³:

Եթե քո նկատմամբ սեր տածեն, գոհացի՛ր աստծուց, իսկ եթե շտրբեն, մի՛ տրտնջա և ուրիշին էլ մի՛ տրտմեցնիր, ալ քեզ նեղի՛ր փոքրին լուսեամբ, որովհետև ով պատերազմում է, համբերության կարիք է զգում:

Միաբդ բեր դատաստանի օրը, որ պատրաստել է աստված:

Այս կյանքը պատերազմ է:

Ով լավ է (ներքուստ), նաև զվարթ է երևում (արտաքուստ):

Խնդրենք այն, ինչ Քրիստոսը խոստացավ տալ, թե՛ «Որտեղ ես եմ, այնտեղ էլ իմ ծառան պիտի լինի»^{*1}:

Սերութիւնն ու հիվանդութիւնը ժամանակավոր պատերազմ են, որովհետև մարմնի ուժը պակասած է, վտանգը՝ շատացած, հանգիստը՝ սակավ կամ բոլորովին էլ չկա. և սատանան բորբոքում է ցասման բոցը, ատել է տալիս կարգը, հայհոյել է տալիս առաջնորդին, տրտնջալ է տալիս կրօնակիցներին. այստեղ կարիք կա սիրո ու գթութեան, համբերատար լինելու և նահատակութեան պսակ ստանալու:

Որ բարկանայ եղբորն, և չէ վասն Աստուծոյ, հրեշտակ անողորմ հանդիպի նմա:

Որ սաղմոսելն ծիծաղի, կամ մարմնական խօսք բերէ ի մէջ, արտաքոյ լիցի սրբութեանցն՝ մինչև առողջացի:

Լաւադոյն է զձեռն համբառնալ առ Աստուած, յորժամ աղօթեսցէ բայց առաւել կարեւոր է, որ ի պէտս եղբարցն սպասաւորեսցէ:

Զձեռս յորժամ յաղօթս համբառնաս՝ հանդէպ երեսացդ կալ, և դպուշացիք յօտար խորհրդոց:

Եթէ հաւատացեալ ես չեղբայրն, հնազանդեա նմա. ապա թէ ոչ, ի սովորականէն մի՛ ելաներ:

Պարտ է կրօնաւորին արեամբ շափ հակառակ կալ ընդդէմ մարմնական ցանկութեանց, և այնպէս պատարագ լինել Աստուծոյ:

Քրիստոս ասաց. ես եմ ճանապարհ և ճշմարտութիւն և կեանք. և որ կամի զալ առ իս, ուրացի զանձն իւր, և առցէ զխաչ, և եկեսցէ զկնի իմ: Եւ որ ոչ ուրանայ զանձն իւր, ոչ կարէ բառնալ զխաչն Քրիստոսի, և չէ ի ճշմարտութենէն. և որ ոչ է ի ճշմարտութենէն, չկարէ ժառանգել զկեանսն յաւիտենից, այլ ի ստուերի կայ և ի խաւարի շրջի:

Եւ որ զիւր կամսն պաշտէ, զաշխարհական զործ ոչ կարէ վճարել, թող թէ զհոգեւորն. թէպէտ և մեծական վաստակօք անցուցանէ զիւր բզկեանսն, չկարէ հասանել կրօնաւորական կարգի: Իսկ հնազանդն՝ թէպէտ և պղերգ և ծոյլ, կրօնաւոր է, ծառայութեամբ ի տան Աստուծոյ է:

Անդործ մեղով՝ լաւ է քան զժիր պիծակ:

Ով բարկանում է եղբոր վրա, և դա աստու համար չէ, նրան անողորմ հրեշտակ կհանդիպի:

Ով սաղմոսելու ժամանակ ծիծաղի կամ մարմնական խօսք մեջտեղ բերի, սրբություններից դուրս մնա, մինչև առողջանա:

Շատ լավ է աղօթելիս ձեռքերը վեր բարձրացնել դեպի աստված, բայց առավել կարևոր է մարդկանց ծառայել:

Նրբ աղօթքի ժամանակ ձեռքերդ վեր ես բարձրացնում, երեսիդ դիմաց պահիր և զգուշացի՛ր օտարոտի մտքերից:

Եթե հավատում ես կրօնակցիդ, հնազանդվի՛ր նրան, եթե ոչ, սովորականից դուրս մի՛ գա:

Կրօնավորը պարտավոր է արյան գնով հակառակ կանգնել մարմնական ցանկություններին ու այնպես նվիրվել աստծուն:

Քրիստոսն ասաց՝ «Ես եմ ճանապարհը, ճշմարտությունը և կյանքը»⁴¹. ով կամենում է ինձ մոտ գալ, թող ուրանա իր անձը, վերցնի խաչը ու դա իմ հոսից»⁴². Իսկ ով իր անձը շուրանա, չի կարող Քրիստոսի խաչը կրել ու ճշմարտասեր չէ, իսկ ով ճշմարտասեր չէ, չի կարող հավիտենական կյանք ժառանգել, այլ սովորի մեջ է ու խավարի մեջ է շրջում:

Ով իր կամքին է ծառայում, չի կարող աշխարհիկ դործ գլուխ բերել, ուր մնաց հոգևորը, թեկուզև մեծամեծ վաստակներով անցկացնի իր կյանքը, չի կարող հասնել կրօնավորական աստիճանի, իսկ հնազանդը, թեկուզև լինի մեղկ ու ծույլ կրօնավոր, ծառայությամբ աստծու տանն է գտնվում:

Անգործ մեղուն ծրաշան պիծակից⁴³ լավ է:

Որ զինքն ուրացեալ է, և ի լուծ պատուիրանին մտեալ՝ բառնալով՝ զխաչն Քրիստոսի, չէ պարտ ընտրողութիւն առնել հրամանաց առաջնորդին՝ այլ անսալ երկիւղիւ զի և Պետրոս շօգտեցաւ ինչ ընտրութեամբբն: Եւ եթէ թերի ես յառաջնորդն, մի կար ընդ նմա. զի կորուսանես զողիդ քո: Երբեմն տրտնջես, երբեմն նզովես, երբեմն դիմաբանես, առ այս շարախօսես, զսէր և հնազանդութիւն բառնաս յեղբարցն, զամենեսեան յամպարշտութիւն ուսուցանես. այնպիսոյն միաբանութիւնն զատապարտութիւն է:

Տղէտ և անընտրող առաջնորդ՝ ի բժշկելն խոցէ, և յուղղելն խորտակէ. ի սիրոյ տեղ՝ ատելութիւն ցուցանէ, և յատելութեան՝ զսէր. և խառնափնդորելով՝ զեղբարսն անվաստակ հանէ:

Որ սիւն եղեալ է և զբոլոր շինուածն յինքն հաստատեալ, եթէ խորտակի՝ զամենեսեան ի վայր կործանէ: Այսպէս և առաջնորդն, թէ ոչ ըստ կամացն Աստուծոյ վարի, զամենայն եղբայրութիւնն սատանայի մատնէ. և փոխանակ առաջնորդութեանն՝ կորստեան պատճառ լինի: Մեծ հերձուած և անբժշկելի շարիք է այնպիսի առաջնորդութիւնն, զի մարդիկ յօրինակն առաւել հային, քան ի ճշմարտութիւնն:

Որ զմի ոք ի փոքրկանց գայթակղեցուցանէ, չէ արժանի գերեզմանի. իսկ որ բազմաց կորստեան պատճառ լինի, զնա զի՞նչ ասես, ո՞չ ապաքէն գործակից եղել սատանայի, և ընդ նմա տանջելոց է ի գեհենին:

Հոգեւոր առաջնորդ՝ աստուածային հուր է, զապականարար ախտն այրէ, և զգիճութիւն ցամաքեցուցանէ, և կրօնաւորական հանդիսիւ փորձէ որպէս զոսկի ի բովս, և անաղտ սրբութեամբ զեղբարսն Աստուծոյ ընծայէ. և ինքն ըստ հաւատարիմ ծառային թագաւորէ ի վերայ տասն քաղաքաց:

Ով ուրացել է իրեն ու մտել պատվիրանի լծի տակ՝ վերցնելով Քրիստոսի խաչը, ընտրութիւն չպետք է անի առաջնորդի հրամանների մեջ, այլ երկյուզածութեամբ պիտի ենթարկվի, որովհետև Պետրոսն էլ ոչինչ չահեց իր ընտրութեամբ⁴⁹⁵, իսկ եթե (միաբանութեան) առաջնորդի նըկատմամբ անբավական ես, նրա հետ մի՛ մնա, որովհետև հոգիդ կկորցնես, երբեմն կտրտնջաս, երբեմն, կնզովես, երբեմն կհակաճառես, որիչներ ի մոտ կշարախոսես, սերն ու հնազանդութիւնը կվերացնես միաբանների միջից, բոլորին շարութեան կվարժեցնես: Այդպիսինի համար միաբանութիւնը զատապարտութիւնն է:

Տգեւոր և անշրջահայաց առաջնորդը բուժելիս խոցում է, ուղղելիս՝ խորտակում, սիրո փոխարեն ատելութիւն է ցույց տալիս, ատելութեան փոխարեն՝ սեր և, միաբաններին (իրար հետ) խառնելով՝ անվաստակ է դուրս բերում:

Ով սյուն է դարձել և ամբողջ իշխանութիւնը իր վրա է հենել, եթե խորտակվի, ամբողջը կկործանի, ցած (կթափի): Այսպես էլ առաջնորդը, եթե աստուծու կամբով շարժվի, ամբողջ միաբանութիւնը սատանային կմատնի և առաջնորդելու փոխարեն կորստի պատճառ կլինի: Այդպիսի առաջնորդութիւնը մեծ մոլորութիւն է ու անբուժելի շարիք, որովհետև մարդիկ ավելի շատ օրինակին են հետևում, քան ճշմարտութեանը:

Ով գայթակղում է փոքրիկներից մեկին, արժանի չէ գերեզմանի. իսկ ով շատերի կորստեան պատճառ է լինում, էլ նրան ի՞նչ ասես. մի՞թե սատանայի գործակից չի դարձել ու նրա հետ չի՞ տանջվելու գեհենում:

Հոգեւոր առաջնորդը աստվածային հուր է. ապականիչ ախտը այրում է, ցանկասիրութիւնը վերացնում, կրօնավորական հանդեսով փորձում է՝ ինչպես ոսկին հնոցում և անբիծ մաքրութեամբ միաբաններին աստուծուն նվիրում ու ինքը հավատարիմ ծառայի նման թագավորում է տասը քաղաքի վրա:

Առաջնորդ ազահ, որ է կուսպաշտ, աւագակապետ է: Աւագակք բազումք կան յաշխարհի, և շին ամենեքեան սպանողք. իսկ նա յամենայն աւուր սպանութիւն գործէ: Ոչ զմարմինն միայն սպանանէ որպէս զաւագակն, այլ սատանայի գործակից լինի, և զհոգին կորուսանէ՝ որ նմա հաւատացաւ: Նա զամենայն շարիս դիրաւ գործէ, և զբարին ոչ երբէք:

Եթէ ամենայն եղբարցն հիւանդութիւնն քեզ ոչ ցաւէ, մի՛ լինիր առաջնորդ:

Եթէ զանարժանն ըստ պիտոյիցն ոչ յանդիմանես, մի՛ լինիր վարդապետ:

Զվարդապետն քաջասիրտս սուրբ վարքն առնեն:

Քաղցր է մեղր, բայց ախտալից մարմնոյ վնաս առնէ. օգտակար է խրատ և յանդիմանութիւն, բայց որ զղէմս յարեմուտս է հաստատեալ՝ նմա անօգուտ է:

Կատարեցան խրատքն

Ազահ ու կուսպաշտ առաջնորդը ավագակապետ է: Աշխարհում բազմաթիվ ավագակներ կան, բայց բոլորն էլ մարդասպաններ չեն, իսկ նա ամեն օր սպանութիւն է կատարում. ոչ միայն մարմինն է սպանում, ինչպես ավագակը, այլև, սատանային գործակից դառնալով՝ իրեն վատահաված հոգին է կորցնում: Նա բոլոր շարիքները հեշտությամբ է կատարում, իսկ բարիք՝ երբեք:

Եթե բոլոր կրօնակիցներին հիվանդութիւնը քեզ ցավ չի պատճառում, մի՛ լինիր առաջնորդ:

Եթե անարժանին ինչպես պետքն է չես կշտամբում, մի՛ լինիր ուսուցիչ:

Ուսուցչին սուրբ վարքն է քաջասիրտ դարձնում:

Մեղրը քաղցր է, բայց հիվանդոտ մարմնին վնաս է տալիս. խրատն ու կշտամբանքը օգտակար են, բայց անօգուտ են նրա համար, ով դեմքը դեպի հակառակ կողմն է ուղղել:

Վերջացան խրատները

ԿՐԱՔԱՐ ՏԵՔՍՏԻ ՀԱՄԱՐԱԿԱԼՎԱԾ ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Եզնիկ Կուլբազու «Եղծ աղանդոցը» առաջին անգամ լույս է տեսել 1762 թ., Ջեյուռնիսյում, վաստակաշատ բանասեր Հակոբ Նայյանի ջանքերով: Հայոց միջնադարյան գրականության այդ ինքնատիպ երկը այնուհետև հրատարակվել է 14 անգամ և այժօր էլ գտնվում է բանասիրության ուշադրության ոլորտում: Եզնիկի երկի գիտությանը հայանի միակ գրչագիրը պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանում 1097 թվահամարի տակ (ժամանակ, 1280 թ., էջ 187բ—314բ): Մակամ ժամանակին տեսակետ է հայտնվել, որ Ջեյուռնիսյի հրատարակության հիմք հանդիսացած գրչագիրը և հիշյալ № 1097 ձեռագիրը նույնը լինել չեն կարող: «Եզնիկի Զեյթու նույն թուականից»: Մաշտոցյան Մատենադարանի գրչագրի մասին հստակ լինություն եւ սրտորաստել հուշամակրողները՝ Գ. Տեր-Մկրտչյանը և Հ. Աճառյանը*: Նույն խնդիրը, հարկավ, ապագայում ևս բանասիրական հատուկ քննության նյութ պիտի դառնա:

Ինչպես միջնադարյան ամեն մի գործ, ձեռագրական ընդօրինակման եղանակով մեզ հասած «Եղծ աղանդոցը» նույնպես գերծ չի անհարկի միջամտություններից ու վխալներից: Պահպանված միակ գրչագրի հնարավորությունից վեր է սպասիչ պատմության տակ առկա բազմաթիվ ու տարբերույթ հարցերին: Բնականաբար, այս պարտում մեծ է բանասիրության անելիքը: Եզնիկի բնագրի սրբագրման վերականգնման խնդիրներով տասնամյակներ շարունակ զբաղվել են շատ բանասերներ (Ս. Փեչիկյան, Ն. Բյուզանդյան, Հ. Թորոսյան, Թ. Թոռնյան, Հ. Տաշյան, Գ. Գալեմբյուրյան, Վ. Սոմոնյան, Ս. Վերքեր, Հ. Աճառյան, Բ. Կյուլեսերյան, Գ. Նահապետյան, Ն. Արոնց, Ե. Գուրջյան, Լ. Մարիես, Ա. Արթուրյան, Վ. Առաքելյան, Մ. Միմալյան և այլք): «Հանդիս ամսօրեայից» տեղեկանում ենք (1986 թ., էջ 295), որ Մ. Միմալյանը կազմել է «Եզնիկի երկի բնական համահասար և առատօրեն ծանօթագրուած բնավորը», որը լույս կտեսնի մոտ ապագայում*:

Նպատակահարմար դիտվեց առաջարկվող գրաբար բնագիրը (Թիֆլիզ, 1914 թ., հիմքը՝ 1880 թ. փոփոխված հրատարակություն) համեմատել այժօր գիտությանը հարող միակ գրչագրի հետ և առկա տարբերությունները արտացոլել գրաբար բնագրի ծանոթագրությունների բաժնում: Առկեց, նման աշխատանք առաջին անգամ կատարել և՛ Գ. Տեր-Մկրտչյանը և չ. Աճառյանը, եղած նյութը ուսումնասիրության տեսքով հրատարակել Վիեննայում, 1904 թվականին: Մակամ Կողբաբար բնագրի և վիակ ձեռագրի համեմատության արդյունքները, որքան մեզ հայանի է, երբևէ համատեղ չեն հրատարակվել, ուստի առկա հրատարակությունն ուղիղ անսխալ լինում սուսաչին փորձն է:

«Ուսանողի գրադարան» մատենաշարի թելադրանքով շտեմելով պատմաբանա-սիրական ենթոդրվող խնդիրների մեջ, այնուամենայնիվ, փորձել ենք ամենավերջ

* Տե՛ս Գ. Տեր-Մկրտչյան, Հ. Յ. Աճառյան, Բնութիւն և համեմատութիւն Եզնիկույն նորագիտ ձեռագրին, Վիեննա, 1904:

Նկր նպատակաւորութեան ներածական ուսումնասիրությունը լույս տեսավ «Հանդիս ամսօրեայի» 1987 (էջ 367—469) և 1988 (էջ 10—45) թվականների համարներում: Գիտական բնագրի հրատարակությունն սկսվեց 1990-ին (էջ 179—195) և շարունակվեց 1991-ին (էջ 127—193), բաց տակալին ավարտված չէ: Ցավոք, «Հանդիս ամսօրեայի» հիշյալ օրինակները ուշ հասան Երևան, երբ սույն գիրքն այդին հանձնված էր տպագրության, իսկ նրա հոգնաջան աշխատասիրու դ-ր Կիմ Մուրադյանը՝ վաղաժամ վախճանված (Տ.Ս.Յ1): Նմբ.:

հղման եղանակով որոշ պատկերացում տալ Եզնիկի երկի սկզբնաղբյուրների, մասնավորապես Բարսեղ Կեսարացու «Վեցարեայի» հայերեն թարգմանության հետ ունեցած առնչակցության մասին: Բաղումները մասնավորիցնիս օգտվել ենք հետևյալ հրատարակություններից. ա) Բարսեղ Կեսարացի, Յաղագս վեցարեայ արարչութեան, աշխատասիրությանը Կիմ Մուրադյանի, Երևան, 1984: ք) Basile de Césaire, Homelies sur C'Hexaemeron, Paris, 1968: ց) Յ. Թորոսյան— Ս. Բարսեղ Կեսարացի. իր «Վեցօրեայ» ճանրը ևս հայ թարգմանությունը (տե՛ս «Բազմալեզ», 1984, էջ 327—336, 412—422):

Գրաբար տեքստի տողատակում աստղանիշով արտացոլել ենք Գ. Տեր-Մկրտչյանի և Հ. Աճառյանի հիշյալ աշխատանքում տառադարձ սրբագրությունները: «Վեցարեայի» հայերեն թարգմանության հետ կապված ծանուցումները նույնպես մատուցվում են աստղանիշի տակ, սատղանիշ-համարակալումներով, ծան. հրատ. ցուցումով: Գրաբար բնագրի 74, 114, 154, 212 էջերում որոշ ուղղումներ ենք կատարել՝ հիմք ընդունելով գրչագիրը և համապատասխան բանասիրական հետազոտությունների արդյունքները:

Գ Ի Բ Զ Ա Ս Ա Զ Ի Ն (Աջեր 3(7)—90(91))

1	Նավասպես եղել է՝ երանելոյն Եզնակ վարդապետի (կարմիր թանաքով), որը հետագայում այլ ձևերով ու թանաքով (և՛) մասամբ սրբագրվել է՝ երանելոյն Եզնակ վարդապետին Կողբացույ:	առաջվել է ընդօրինակովի ձեռքում
2	չիք՝ գիրք սուսաչին Եղծ աղանդոց ներածմասց	22 չիք՝ այլ ինքն
3	զանքնույթև	23 բարոյ
4	խտակել	24 ներմանաբաց
5	գրբարն	25 բարո
6	անքննի	26 բարերար-ի վերջնվեր սու-ք նստագր հավելում է
7	ընմայութին բառի ընդգծված վանկը և ավելացվել է հետագայում	27 ընգերին
8	ուրիւն	28 խտունածո
9	ինչ ընթերցման երկրորդ չ-ն օտարալու նշան ունի	29 խտունածո
10	չիք՝ ամենայն	30 խտունածովք
11	տեսլ	31 չիք՝ և
12	երևելաց	32 խոհարհագունիք
13	չիք՝ Եստիանցոցանկ	33 զնոգոյ
14	յուշընչ:	34 գիրքսու-նացն
15	չիք սեպհականեալ	35 սնեցելոյ
16	անքնն	36 գի
17	ընքեսն	37 պարտանկիցն
18	տա յամենայնի	38 անշուրհն
19	որ	39 սարկակ
20	բղմունցն	40 բնեւթ
21	է-ն կրկնակի է, ուստի մեկը	41 գանուրոյրենն
		42 ժամոսնորոյրին
		43 նրհակչիք
		44 զամենեսան
		45 անարգանացն
		46 կեղևամորճն
		47 երիվայոց
		48 չիք՝ և

49 համազգիացն
50 սայթաքն
51 իսկ-ը ավելացվել է լուսանցքում
52 միասի
53 ինչ-ք ավելացվել է լուսանցքում
54 անդիսն
55 զցատունն
56 ընդերին
57 յարե
58 դյամն
59 որդոց
60 չիք՝ մեջ
61 գրնա:
62 թեկ
63 անել-ը ավելացվել է լուսանցքում
64 անընտանի
65 անենարեան
66 սացանդով
67 սրևաագիտութեանն
68 մրախտանն
69 կացուցանէ
70 անանեն
71 սպառած
72 քնդդիտակացացն
73 ուր-ը ավելացվել է լուսանցքում
74 ի տեղոջ
75 դրոյոթ
76 չիք՝ ուրեմն
77 բանարգ
78 ամբարշտութեանն
79 չիք՝ ի հիողն յատուած էր
80 աստիչ
81 ոտ
82 տեղոյ
83 սապընջական
84 ի տեղոյ
85 չիք՝ միայն
86 յոչնչէ
87 և
88 կոչեն
89 արեանն որ ի քնութեանն է
90 արեանն
91 զարեատգիտութիւնն
92 անձնատրք
93 զարեանն
94 որ

95 հիւսն
96 զարեանն
97 արեանն
98 յոչնչէ
99 ընդերեաց
100 ի՛ միսն
101 մրախտանն
102 որ
103 անկերպարան
104 բուն տեքստում՝ լինին, լուսանց-
քում ավելացվել է՝ **եց, որով և ընթեր-**
ցումը դարձել է՝ ԼԻՆԻՅԻՆ
105 անդի
106 զանտան
107 զանանումն արեանին
108 անանել
109 չիք՝ և չար
110 է
111 չիք՝ ուրեմն
112 չիք՝ զի
113 աքարածս
114 եթե
115 զընդերեան և զգալն
116 չարեացն
117 նույնիսի
118 բուն տեքստում՝ **զրոնադատի-**
չըս, լուսանցքում՝ չարիան, հրատա-
րակիչը ընթերցել է՝ զչարիան բոնա-
դատիչս
119 զործածք
120 յատուածոց
121 իտուումածոց
122 չէ մարթ ի յատուածոցն
123 յատուածոցն
124 յատուածով
125 յատուածոցքն
126 միջն
127 չէր նարար
128 անարարքն
129 սա
130 ընթեան
131 ընդերին
132 անդի
133 ընթեան
134 անդի
135 չիք՝ ի

136 յոգիս
137 բանակակ
138 բանակակ
139 յումէ
140 զայլոց
141 սրանանչիցէ
142 ընդ
143 պահանջէ
144 չիք թեպէտ
145 սոյնք
146 ստացածս
147 երկուցունց
148 երկուցուն
149 յաստուածպաշտութեան
150 անդի
151 և
152 չիք՝ զի
153 ժառանկել
154 տեղուն
155 անձնիջևանութիւն
156 ևուրձանէ չիք՝ **Գ. Տեր-Մկրտ-**
չյան, Լ. Անառայան
157 պատել
158 երկուցունց
159 երկուցունց
160 անդի լինէր սկիսքն
161 անարարիչ
161ա դիտեղիպեալ
162 չիք՝ կարէ որ
163 մանգութենէ
164 հաշնի
165 կամիցիս
166 ճշդի
167 պատելո
168 շնորհել
169 չիք՝ միթէ
170 միսունն
171 զստունգանել
172 թշնամոյն
173 պատւէր
174 պատւէս
175 պատուիլն
176 վնասակարս
177 նախանձել
178 ընտ
179 պատուիբանէն

180 մարդուն
181 չիք՝ զայն յատուածորեաց մար-
դուն
182 ինչ-ը ավելացվել է լուսանց-
քում
183 պատուիբանս. զանցութեանն
184 պատուիբանք
185 զպատուիլս
186 թշնամոյն
187 թշնամոյն
188 պատուիբան
189 պատ. իտանն
190 չիք՝ որպէս
191 որպէս թէ
192 անագորոն
193 սկիսքն
194 պատուաց
195 զննեց զպատուիբանն
196 չիք՝ է
197 չիք՝ նա
198 չիք՝ և
199 ընդենույ
200 արդևր
201 ինքնանցոց
202 յատուած
203 իրոյն
204 զուզանտամբ
205 սպաստամբ
206 սպաստամբ
207 սպաստամբ
208 սպաստամբի
209 լիբան:
210 ոչ անտարբ էր
211 չիք՝ ըստ ձեզ
212 անդի
213 թէ
214 թէ
215 ամբարշտութեալ
216 չիք՝ և
217 զի անգամ զի անձնաւոր,
նմտ. **Գ. Տեր-Մկրտչյան, Լ. Անառ-**
չյան, էջ 31՝ անգամ զի անգամ զի
218 սպանեալ էր
219 որ
220 անգնականութեամբ
221 անխաճան, չիք՝ **Գ. Տեր-**

Մկրտչյան, Հ. Աճառյան
222 ախտահիմ, չիք՝ **Գ. Տեր-**

Մկրտչյան, Հ. Աճառյան

- 223 հասանքի՝
- 224 ախտահիմ
- 225 անիցե
- 226 ցանկանուցի.
- 227 կործանի
- 228 անդի
- 229 բռնանանի
- 230 տանի
- 231 կրէ
- 232 գարատիւանան
- 233 բանասերիին
- 234 մարտ չիցի, հմմտ. **Գ. Տեր-**

Մկրտչյան, Հ. Աճառյան էջ 31՝ մարտ չիցի

- 235 պատիմ
- 236 ընգերին
- 237 պնայիսեսան
- 238 կանկնիցեմ
- 239 գնոյն-ը ավելացվել է լուսանցքում
- 240 չիք՝ սաննք
- 241 չիք ևս
- 242 եթէ
- 243 որդո
- 244 հմմտ. **Գ. Տեր-Մկրտչյան,**

Հ. Աճառյան, էջ 32՝ իրով

- 245 որսաց
- 246 եթէ
- 247 իրաբանչիւր
- 248 որ
- 249 տեսանես
- 250 ցանկութեանն
- 251 այլուտ
- 252 շուն որ կոչէ
- 253 և պոռնիկն
- 254 ընգերին
- 255 բարո
- 256 գրաբո
- 257 անդի
- 258 երկեղին
- 259 որ, հմմտ. **Գ. Տեր-Մկրտչյան,**

Հ. Աճառյան, էջ 32՝ որք
260 անդի

- 261 չիք՝ և
- 262 յաճապաշտացն
- 263 բարեխոյրքն
- 264 ընդեպան
- 265 բարո
- 266 բարոյն
- 267 բարո
- 268 սպանեալ
- 269 չար տրիչ
- 270 արարեալ
- 271 չիք՝ լինի
- 272 տակնուն
- 273 ի բարո
- 274 ամեն տեղին վնասակար
- 275 գնոցս
- 276 հմմտ. **Գ. Տեր-Մկրտչյան,**

Հ. Աճառյան, էջ 33՝ վարազագոյնն

- 277 գնոցայն
- 278 վնասեր
- 279 ըմբիցէ
- 280 գնանուագոյրն
- 281 եթէ բլի որ
- 282 ըմբիցէ
- 283 գնորմնն
- 284 չիք՝ որք
- 285 դեղս
- 286 որ
- 287 անդի
- 288 արինաց
- 289 պատասխանոյ
- 290 ընդանիս
- 291 անանս
- 292 ընդելութիւն
- 293 անցանելո
- 294 առաջնոց
- 295 ընդելութիւնս
- 296 իբրև
- 297 ընդելութեան
- 298 միւտոյն
- 299 այլո
- 300 չիք՝ որք
- 301 այլոց
- 302 չիք՝ որք
- 303 ընդելութիւն
- 304 ընդելութիւն
- 305 թէ

- 306 բանագո՞
- 307 արարածս
- 308 գնանան
- 309 պատիրանան
- 310 պատիրանին
- 311 լոյնչէն
- 312 ենոք
- 313 իբրև
- 314 շտացե
- 315 պատիրեալ
- 316 չիք՝ ստոյ
- 317 ունկնորութեամբ, չիք՝ **Գ. Տեր-**

Մկրտչյան, Հ. Աճառյան

- 318 պատիրանին
- 319 գպատիրանան
- 320 թէ
- 321 քննութեան
- 322 մամուտք
- 323 զրեցեցեալ
- 324 պատիրանին
- 325 որպքո
- 326 սուրբո
- 327 ընդեկոյր
- 328 ընդեկոյր
- 329 անգու
- 330 գլխատիրանան
- 331 լըմբելո
- 332 սկիւրքն
- 333 յապշտակութիւն
- 334 գեղից
- 335 ըմբիցէ
- 336 անմեղացն
- 337 գեւլ
- 338 եղ
- 339 թէ
- 340 ամբարիշտն
- 341 տեսչութեանն
- 342 գայն տէրն իսկ
- 343 հոգոյ
- 344 հոգոյ
- 345 եթէ
- 346 հոգոց
- 347 սմեց
- 348 տեսանեմք-ի ընդգծված մասն ավելացվել է լուսանցքում
- 349 ընկեանք

- 350 ոգոց
- 351 անար
- 352 զՅովքն
- 353 թուրացեալ
- 354 երկուցան
- 355 երկուցանց
- 356 անդի
- 357 սաղմնիցե
- 358 հոգոյն
- 359 յապշտակեալ
- 360 ստնիցեմ
- 361 ըմբիցեմ
- 362 գգիրս-ը ավելացվել է լուսանցքում
- 363 թէ
- 364 կշանաց
- 365 թէ և
- 366 երբեացկրէն
- 367 ոգոց
- 368 եթէ
- 369 իտեղեկեր, որպէս մարզաբնն սար, թէ անհնայն մարմին խոտ է. ուստի
- 369ա չիք՝ ընդ
- 370 անանք
- 371 տպատամբութեանն
- 372 ոգիք
- 373 մրշտակք
- 374 և նորք
- 375 անտոյնքս անանին
- 376 անկիսի անանս
- 377 ընդորութիւն
- 378 հոգո
- 379 լում, երկեաց
- 380 անանս
- 381 որդո
- 382 Աբբուտն
- 383 դատ
- 384 մորենոցն
- 385 և
- 386 թախմելո
- 387 հարամոցն
- 388 ցանկար
- 389 մարմնատրի (չիք՝ է)
- 390 անաստամարմնք
- 391 երկնատրոց և 6

- 392 գրեշտաց
- 393 ատի
- 394 չիք՝ գի
- 395 կեան, հմտ. Գ. Տեր-Մկրտչյան,
- Վճառչան, չիք՝ զծանունան
- 396 համբարաց
- 397 եմ
- 398 անամն
- 399 համբարեաց
- 400 զեղք
- 401 գյուշկապարկաց
- 402 բարեկրնի
- 403 անանք
- 404 բարեկրնի
- 405 իմեք
- 406 չիք՝ առ
- 407 կեցի
- 408 չիք՝ և
- 409 կեցի
- 410 գոր արսւելգն կոչեն
- 411 գեսող
- 412 եթէ
- 413 արդեաւք
- 414 եթէ
- 415 եթէ
- 416 անամնն
- 417 ծնեանիլ
- 418 սկիսքն
- 419 սկսքնարայն
- 420 զոգոց
- 421 սնրնկեամբ
- 422 ոգովք
- 423 պատիրանագանցութեանն
- 424 մարտի չէ հնար

- 425 նահանգ
- 426 կարոց, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչյան,
- Վճառչան
- 427 եթէովպացոց
- 428 անդի
- 429 պն
- 430 եթէպաւոց
- 431 չիք՝ և
- 432 չիք՝ և
- 433 մանր-ը ավելացվել է լուսանց-
քում
- 434 չիք՝ եմ
- 435 երկուն
- 436 եմք
- 437 նահանգի
- 438 դատորդաց
- 439 կամ-ը ավելացվել է լուսանց-
քում
- 440 չիք՝ ի վեր այնպիսի վիշապն
- 441 ստարեալ
- 442 որ, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչյան,
- Վճառչան
- 443 ծառանկելոցն
- 444 վել տեղին
- 445 թէ
- 446 պատասխանատութեան
- 447 անմորնչոց
- 448 արդարութեան
- 449 կարծեք: ցամել
- 450 սկիզբն անդի
- 451 բարո
- 452 եկեղեցի
- 453 գտառլս

Գ Ի Բ Ե Բ Կ Ը Թ Գ (էջեր 92(98) — 160(161))

- 1 չիք՝ գրք երկրորդ
- 2 չիք՝ եղծ քեչից պարսից
- 3 որմըզդ
- 4 որմըզդն
- 5 անդի
- 6 որմըզդի
- 7 գրանա
- 8 որմըզդի

- 9 որմըզդ
- 10 չիք՝ և
- 11 գրանա
- 12 ցորմըզդ
- 13 պապեա
- 14 գորմըզդ
- 15 որմըզդ
- 16 որմըզդ

- 17 որմըզդն
- 18 բնա և
- 19 հակասուկեմ
- 20 ընթեանքն
- 21 բարո
- 22 ծննդեամբ, չիք՝ Գ. Տեր-
Մկրտչյան, Վճառչան
- 23 երկուցունց
- 24 խողտելո, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչ-
յան, Վճառչան
- 25 լում
- 26 գրաբնագրութիւնն, չիք՝ Գ. Տեր-
Մկրտչյան, Վճառչան
- 27 աջողեալ, չիք՝ Գ. Տեր-
Մկրտչյան, Վճառչան
- 28 որ
- 29 որմըզդ
- 30 արհմնն
- 31 միւ
- 32 զարհմնն
- 33 պատշան
- 34 գորմըզդ
- 35 եթէ
- 36 յարիմաւս
- 37 էջք, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչյան,
- Վճառչան
- 38 աղլես
- 39 առնծք
- 40 զարհմնն
- 41 գորմըզդ
- 42 անդի
- 43 գրարո
- 44 ցանցութեան
- 45 որմըզդ, հմտ. Գ. Տեր-Մկրտչ-
յան, Վճառչան, էջ 41՝ ոմըզդ
- 46 ծննդոց, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչ-
յան, տե՛ս էջ 41
- 47 ծննդեանն, չիք՝ Գ. Տեր-Մ-
կրտչյան, Վճառչան, տե՛ս էջ 41
- 48 անամք
- 49 որմըզդ
- 50 ծննդեանն
- 51 անդի
- 52 միւ
- 53 չիք՝ և
- 54 եթէ

- 55 խաարհմն
- 56 արդեաւք
- 57 և ինքն
- 58 թագեցոց
- 59 յորմըզդա
- 60 որմըզդն
- 61 չիք՝ և
- 62 գրանն
- 63 ո ոք
- 64 որմըզդ
- 65 զխորհուրդ
- 66 որմըզդ
- 67 շտաջէ
- 68 որդոց
- 69 որմըզդ
- 70 անդի
- 71 անդի
- 72 և կամ
- 73 արդեաւք
- 74 եթէ
- 75 թագաւորութիւն
- 76 բարոյն
- 77 գորմըզդ
- 78 սատանծոց
- 79 ցորմըզդ
- 80 նա նա
- 81 որմըզդ
- 82 պատիրեր
- 83 պատիրեաց
- 84 որմըզդի
- 85 գրանն
- 86 յարհմնն
- 87 յորմըզդ
- 88 լում
- 89 սկիսքն
- 90 յոչնէ
- 91 և
- 92 չեալն
- 93 բաջ
- 94 անդի
- 95 անդի
- 96 զհազար
- 97 չիք՝ ծնցի
- 98 ծննդեանն, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչ-
յան, Վճառչան

99 անդի, չիք՝ **Գ. Տեր-Մկրտչյան, Հ. Աճառյան**

- 100 բարոյն
- 101 միտմի-ց հետո լուսանցքում ա-վելացվել է տեղի
- 102 զբարոյն
- 103 յարհմն այն
- 104 զվնասակարացն
- 105 բնակիյ
- 106 բարոյն
- 107 ընկերիւն
- 108 բարոյն
- 109 նայն
- 110 արգանտ

111 ընդեսանն, չիք՝ **Գ. Տեր-Մկրտչյան, Հ. Աճառյան**

112 երկուս, չիք **Գ. Տեր-Մկրտչյան, Հ. Աճառյան**

113 որմըզդն
114 թերակատարն, չիք՝ **Գ. Տեր-Մկրտչյան, Հ. Աճառյան**

- 115 որմըզդ
- 116 միճշդեր
- 117 անդի
- 118 այն
- 119 չիք՝ և
- 120 սերմերնգալ
- 121 սուն այն
- 122 անդի
- 123 գորմըզդ
- 124 ցնա
- 125 յորմզդի
- 126 և հաչոն
- 127 բարոյն
- 128 որմըզդ
- 129 որմըզդ
- 130 պատելի
- 131 որմըզդ
- 132 գնալթայթանացն, չիք՝ **Գ. Տեր-Մկրտչյան, Հ. Աճառյան**

133 գորմըզդ

- 134 զոն
- 135 շրջել
- 136 գորմըզդ
- 137 որմզդի
- 138 կոտիցիւն

- 139 որմզդի
- 140 որմզդն
- 141 որմըզդն
- 142 յոչնչէ
- 143 որմզդի
- 144 այնպիսո
- 145 բարո
- 146 որդոյն
- 147 բարոյն
- 148 որդոյ
- 149 ընդեսանք
- 150 յորմզդէ
- 151 որդոյն
- 152 աստուածոցն
- 153 որմզդի
- 154 յոքնագոյն
- 155 անդի
- 156 անսգամս
- 157 զզգալնս
- 158 անդի
- 159 որմըզդն
- 160 որմզդի
- 161 կերակրար
- 162 յերկրէն
- 163 որմզդի
- 164 չիք՝ թէ
- 165 գեղից հետամուտ
- 166 ճեպէիւն
- 167 ընդելոյթեան
- 168 այն
- 169 բարո
- 170 լումն
- 171 նանջիս
- 172 գոռոխով
- 173 որ
- 174 մեր
- 175 զաղջերուս
- 176 յորոց
- 177 ետ գիտել
- 178 չիք՝ զօր օրինակ
- 179 իբրև գփիղս
- 180 զսուծս
- 181 ընդելոյցեալ
- 182 անդի
- 183 իբրև

- 184 զանուն
- 185 ի նախատագրաց
- 186 չիք՝ սաէ
- 187 չիք՝ քրիստոսի
- 188 չարն
- 189 եզիպտացոց
- 190 սոթսուն
- 191 չիք՝ զօրս
- 192 որդոյ

193 ընդէր և չիք՝ **Գ. Տեր Մկրտչյան, Հ. Աճառյան**

- 194 հրնայք
- 195 զպատիրանան
- 196 լեզունն
- 197 եթէ
- 198 անամք

199 հրամանքն, չիք՝ **Գ. Տեր-Մկրտչյան, Հ. Աճառյան**

- 200 նոցանէն
- 201 առ ստամ, ամբն սաէ
- 202 չիք՝ և
- 203 ստեղծածն
- 204 ապաշխարութեանն նմեացոցն
- 205 զծնընդոյ
- 206 առեծն
- 207 եզնն

208 չիք՝ և, չիք՝ **Գ. Տեր-Մկրտչյան, Հ. Աճառյան**

209 կրոնոս
210 մտանիցէ. ընդգծված մասը ա-վելացվել է յուսանցքում

- 211 եթէ
- 212 սխաճառ
- 213 ծնընդեան
- 214 ծնընդեան
- 215 ամբաջեալ
- 216 պատուական
- 217 ծնընդեան
- 218 թէ
- 219 զմտունք
- 220 ընթեանք
- 221 առեծն
- 222 առեծն
- 223 առեծն
- 224 առեծուս
- 225 որդիւն

226 զասորեստանեացն և զքարելա-ցոցն

- 227 չիք՝ ի
- 228 անոնիւն
- 229 աննծ
- 230 թէ և
- 231 գոր
- 232 յուսէ
- 233 յնչից
- 234 մոռանամ
- 235 բունատրութենէ
- 236 առ գունդս կազմեսցեն համեղ գհեմն յաշխարհէ այլ միտքը ավելաց-վել է յուսանցքում
- 237 յնչից
- 238 տուացածոց
- 238ա եթէ
- 239 զամենեցունց
- 240 լընգերիւն
- 241 զընգեր
- 242 զընգերիւն
- 243 զընգերն
- 244 չիք՝ ոք
- 245 եթէ
- 246 զարարածս
- 247 սխատիրեսց, հմմտ. **Գ. Տեր-Մկրտչյան, Հ. Աճառյան, էջ 47՝ պատ-րեսայ**

248 եր

249 յովսես, չիք՝ **Գ. Տեր-Մկրտչյան, Հ. Աճառյան**

- 250 սաղ
- 251 մարգարիւի
- 252 որքոցն
- 253 եթէ
- 254 հարածովք
- 255 եզիպտացոց
- 256 եթէ
- 257 զընգեր
- 258 հարածոցն
- 259 այն
- 260 երանելուն
- 261 եթէ
- 262 իցէ աստուած
- 263 ամբարշտութիւնն
- 264 աղւացեալ

265 Ընդունում
266 որպես
267 ընդունում
268 որդու
269 ընդունում
270 ընդունում
271 չիք՝ հայր
272 զբարիք
273 և
274 չիք՝ որ
275 աստիճան
276 չիք՝ ինձ
277 զգործած
278 ընդունում
279 բարոյ
280 յակտակարն
281 աստ
282 ծիծառ
283 և
284 անդի
285 մեղաց
286 երես
287 աստիճան
288 աստիճան
289 աստիճան
290 և յորժամ
291 սիրելու
292 ըմբելո
293 աստիճան
294 աստիճան
295 յարանչելն
296 յարանչելն
297 յորանչելն, հմմտ. Գ. Տեր-Մկրտչյան, Լ. Աճառյան, էջ 49՝ յորանչելն
298 աստիճան
299 աստիճան
300 անդի
301 աստիճան
302 սիրելո
303 աստիճան
304 յունկիս
305 բառով
306 արական
307 իսկույն
308 հոգույն

309 կենդանություն
310 լեղանդու
311 դարձանակ
312 բանն աստարանի
313 որ
314 լուսույ
315 աստիճան
316 սկսողություն
317 դարձանակ թե
318 փորձելու
319 փորձություն
320 այդպիսի
321 ընդունում
322 դասակարգ
323 իցե
324 Արևածամ
325 անսկսող
326 անանկող
327 ոչ-ը ավելացվել է յուսանցքում
328 գառաքելույն
329 չիք՝ որք
330 մեծ-ը ավելացվել է յուսանցքում
331 աստիճան
332 գնահատություն
333 ամբաստան
334 լուսնի
335 մասնակցություն
336 գիտող է գառաքելույն
337 տարոջ
338 տարոջ
339 աստիճան
340 որ
341 չիք՝ այլ
342 և յորժամ
343 գնահատ
344 անանկող
345 եթե
346 եղում
347 գնահատություն
348 լեկելեկություն
349 հաստատ
350 հիստորիա
351 յարանչելու
352 ոչնչ

353 յարոյն աստի
354 ոչնչ
355 անդի
356 անդի
357 անդի
358 զամբաստ
359 անդի
360 անդի
361 հոգույն
362 ուսման, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչյան,
Լ. Աճառյան
363 արևածամ
364 գլխունակ
365 գլխունակ
366 ընդունում
367 ի վեր
368 ոչնչ
369 այս
370 ոչնչ
371 ոչնչ
372 ոչնչ
373 հոգույն, հմմտ. Գ. Տեր-Մկրտչյան, Լ. Աճառյան, էջ 52՝ հոգույն
374 չիք՝ և
375 յարանչելու և յարանչելու յարանչելու
376 չիք՝ ես
377 չիք՝ ևս
378 եթե

379 ոչնչ
380 զայս
381 ոչնչ
382 ևս լուս
383 հոգույն
384 հոգույն
385 հոգույն
386 չիք՝ և
387 սխառություն
388 փառատություն
389 հոգույն
390 յունկ
391 բարոյ
392 չիք՝ և
393 չիք՝ թե՛, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչյան, Լ. Աճառյան
394 ոչնչ
395 միս և է մարմինն և ի վերոյն
396 չիք դարձանակ նույնպես մորթ
և միս, և է մարմինն և ի վերոյն բան
գերակա արեանն և ի հերթոյ, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչյան, Լ. Աճառյան
397 աստիճան
398 զանկող
399 երկուսույն
400 որ երկի արարած է (չիք՝ չիք և եղև)
401 համարել

Գ Ի Բ Ը Ե Ր Ր Ո Ր Գ էջեր 162(163)—196(197)

1 չիք՝ գիրք երրորդ, Եղծ կրօնից յունաց իմաստունաց
2 չիքճան
3 տարոջ
4 եթե
5 յարանչելու
6 յարանչելույն
7 անդի
8 զյորմե
9 արեգակն
10 չիք՝ տարեբաց
11 անկող
12 ամբաստանություն
13 անդի

14 զբնա
15 իսկ չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչյան,
Լ. Աճառյան
16 զանկող, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչյան,
Լ. Աճառյան
17 զին
18 միջև
19 բազում
20 և իբրև
21 անդի
22 սկիսք
23 անդի
24 անդի
25 Արևածամ

26 անդի
 27 արեւտիւ
 28 պղնձագործ
 29 անդի
 30 կրօնագա
 31 կրօնագա
 32 ճեղք
 33 լեզուագրոց
 34 ձիթենու
 35 կէտ
 36 մերուկ
 37 Արքայապետ
 38 որդու
 39 սնունդ
 40 ամբարշտութիւն
 41 սր
 42 ամբարշտութեան
 43 անդի
 44 լորձ
 45 լանտանոց
 46 լատիցական
 47 անդի
 48 հոգով
 49 զամբար
 50 ջրտեղաւան
 51 զտրա
 52 զնստութիւն
 53 զշրջանակ
 54 զարեւմտական
 55 անդի
 56 խաւար
 57 որդ
 58 և զխոր
 59 զհրատ
 60 տարոց
 61 լուսար
 62 տան
 63 զնուագեալ
 64 անդի
 65 ծրար
 66 պատահել
 67 չիք՝ և ոչ աստ զստագոյն զոյ
 քան զլուսինն՝ թէ ի Աերջոյ հորս հան-
 դիպեալ զնա խաւարեցուցել
 68 լուսին
 69 զլուսին

70 բարբառ
 71 աշխարհ
 72 բիւր բիւրոց
 73 անդի
 74 անձնիքեան
 75 լաստամոյ
 76 գրեպետ
 77 չիք՝ ընդ
 78 երկին
 79 միմեան, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչ-
 ան, Հ. Աճառյան
 80 ամբոց
 81 ստորագր
 82 թէ
 83 այն
 84 ոգոց
 85 չիք ի
 86 չիք՝ վարդապետ
 87 չմբռնելք ուտել
 88 մոզ
 89 անդի
 90 եթէ
 91 չիք՝ ոչ
 92 չմբռնել
 93 աստուծոց
 94 անդի
 95 անդի
 96 ստորագր
 97 հորս
 98 անտեսեաց
 99 արեւտագիտութիւն
 100 զարեւտագէտան
 101 մշտնջենակից
 102 մշտնջենակից
 103 է
 104 ամբարշտել
 105 և որ
 106 ամբարշտութեան
 107 իր լինեան
 108 անբարձր
 109 որդ արեւտագիտ
 110 չիք՝ և
 111 լուս
 112 անձնիքեան
 113 եպիկրոսոց
 114 անդի

115 չիք՝ է
 116 լնայ
 117 որոց այնքան արի եղև լայն-
 չափ (չիք՝ Լամպոր լամպորթին,
 մինչև)
 118 անխոր
 119 սկսեալ
 120 հոգոյն
 121 սկսեալ
 122 անդի
 123 Արքայապետ
 124 Արքայապետ
 125 որ
 126 եղև
 127 բարեգաւթ
 128 կարծել
 129 չիք՝ և
 130 զստագոյն
 131 ստորագր
 132 խորհել
 133 որդու
 134 չիք՝ զի
 135 սկսեալ
 136 սկսեալ
 137 զգործ

138 լուս
 139 զստագոյն
 140 ընդի
 141 զընդի
 142 բաժանելոց, հմտ. Գ. Տեր-
 Մկրտչան, Հ. Աճառյան, էջ 50՝ բաժա-
 նելոյ
 143 կանխագալ
 144 սկսեալ
 145 վաղեմեց
 146 վաղեմեց
 147 անդի
 148 անդի
 149 վաղեմեց
 150 լուս
 151 խորհրդաւ, չիք՝ Գ. Տեր-
 Մկրտչան, Հ. Աճառյան
 152 վաղեմեց
 153 չիք՝ զնա
 154 իցել
 155 ոգոց
 156 այն
 157 ընդի
 158 համարին
 159 ոգոյ

Գ Ի Բ Բ Զ Ո Ր Ր Ո Ր Գ էջեր 198(199)—242(248)

1 չիք՝ զիք չորրորդ եղծ սղան-
 դոյն Մարկիոնի
 2 զայսարեւ
 3 քով
 4 անանեցալ
 5 յորդոց
 6 միարեւել
 7 ստ
 8 ձերմորով, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչան,
 Հ. Աճառյան
 9 սնամբ
 10 ընդմեջալ
 11 քար
 12 երթուլ-ը ավելացվել է լուսանց-
 քով
 13 որդոց

14 հանցեալ
 15 անդի
 16 եցել
 17 լուսարեւել
 18 անդի քարոյն
 19 սկսեալ
 20 չիք՝ թէ
 21 զարարածս
 22 եթէ
 23 ի մտաց
 24 տկարութիւն
 25 լուսել, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչան,
 Հ. Աճառյան
 26 որդու
 27 սղ
 28 չիք՝ նմանապէս

29 չիք՝ գնդան, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչյան, Հ. Աճառյան

- 30 յատարին
- 31 հոգոյն
- 32 յապշտակեցաւ
- 33 զոր
- 34 իսկ նա
- 35 հոգոյն
- 36 առապելս
- 37 հոգոյն
- 38 ընդի՞նել
- 39 բարոյ
- 40 բուս
- 41 թէ
- 42 առաքելս
- 43 տրկեալ
- 44 ազնաւանիկ
- 45 չիք՝ անեմայն
- 46 գայր, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչյան,

Հ. Աճառյան

- 47 բարբ
- 48 և հիդեա
- 49 որդոցն
- 50 բումէ
- 51 մին
- 52 սրտուր
- 53 գբարբ
- 54 խաարիմն
- 55 գզդմագոյն
- 56 ստեղծուծն
- 57 միայն
- 58 արեւա:
- 59 խորամանկութեանն
- 60 արկ
- 61 չպարտէր
- 62 մարդիկ
- 63 ամբարշտագոյն
- 64 ոգոց
- 65 և ոմն
- 66 հարցումովք
- 67 բարբաջն
- 68 չեքրեսոց
- 69 անդի
- 70 թարգմանել
- 71 սկսբանէ
- 72 յապշտակեցաւ

- 73 և
- 74 ցերթոյ
- 75 երորդ
- 76 յապշտակեցաւ
- 77 յապշտակեցաւ
- 78 ցարդ
- 79 ամբք
- 80 որ
- 81 սմին
- 82 լերորդ սարտ
- 83 չիք՝ սակոյն էր
- 84 ընդեր
- 85 որդոցն
- 86 չիք՝ և
- 87 չիք՝ սխաւ
- 88 ընգերացն
- 89 ողի
- 90 սղոց ընգերացն
- 91 կարմրացոց
- 92 անգա
- 93 ոգոց
- 94 ոգոցն
- 95 ապ
- 96 բարս
- 97 անմտո՞՞թին
- 98 և սատ մարմին որպէս ասեմն

ոչ

- 99 գման
- 100 պնդեալ
- 101 յառնաւանկաց
- 102 ալս
- 103 ընդրեալ
- 104 հնձաղս
- 105 է ինչ
- 106 և գմեռեալս
- 107 և զանդամարոյն
- 108 տեսանէ՞
- 109 բարս
- 110 յիսրաէրացո
- 111 է
- 112 բարբաջ
- 113 ընգեր
- 114 չիք՝ որ
- 115 պնչաւի
- 116 թէ
- 117 յապշտակութեամբ

- 118 այն
- 119 անանի
- 120 չիք՝ նա
- 121 չիք՝ մի
- 122 ըսկել
- 123 ազնաւակագոյն
- 124 այնաւս
- 125 ընդանիք
- 126 թէ
- 127 մարտարև
- 128 որ
- 129 շոգիան
- 130 անդի
- 131 որդոցն
- 132 մի՞նչ
- 133 դարին

134 ազնեռեռ, հմմտ. Գ. Տեր-Մկրտչյան, Հ. Աճառյան, էջ 65՝ այն-հետե:

- 134-ա ընգալցին
- 135 կանդանայն
- 136 ոգո
- 137 վս
- 138 ի սարապարտոց
- 139 ամ թէ
- 140 հակառակ
- 141 Արրաւս
- 142 Արրաւսու
- 143 թշնամ
- 144 սիրեցես զընգել
- 145 բումէ
- 146 սիրելցես
- 147 պատիրանաց
- 148 գալիէմն
- 149 պատիրեաց Մովսէս
- 150 զկեանքն
- 151 գարտիրանս
- 152 հարցեալ, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչյ-

յան, Հ. Աճառյան

- 153 գարտիրանս
- 154 թէ
- 155 ի գոյն
- 156 ընգերակից
- 157 սուս (")
- 158 այոյն

- 159 չիք թէ
- 160 չիք՝ է
- 161 անդի
- 162 զատայն
- 163 անդի
- 164 ուսուցին
- 165 չիք՝ Չետո...Պարիսպոս
- 166 չիք՝ սատի և... սակի է՝ թէ
- 167 և ճարս
- 168 ոչ (")
- 169 չիք՝ զի
- 170 ի խորհուրդ, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչյան, Հ. Աճառյան
- 171 որդոցն նարայելի
- 172 որդո
- 173 յանդիտո
- 174 մեռելաո
- 175 հմմտ. Գ. Տեր-Մկրտչյան,

Հ. Աճառյան, էջ 66 զսխարժակաման

- մտոց
- 176 մարդոյն
- 177 անդի
- 178 ըմբէ
- 179 գայտագիւցի
- 180 զի եթէ, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչյ-
- յան, Հ. Աճառյան
- 181 ոչ վստն զի թէ
- 182 գինով
- 183 զըմբելիսն
- 184 գինո
- 185 ըմբէ
- 186 գայտագիւցի
- 187 թէ
- 188 գայտագիւր
- 189 չիք՝ ոչ
- 190 չնատաւսան
- 191 ոչոտ
- 192 գայտագիւրսին

193 պիլծս, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչյան,

- Հ. Աճառյան
- 194 եկեղեցո
- 195 ուխտատ
- 196 առաքեալ
- 197 չիք՝ գնայր
- 198 հատաւսցեն

199 մեկնեցէ քտից հետո գրչագրում կարդում ենք. «Յետո այնչափ առ Աստուածս ունի զարիճացն Աստուած, զի զնորս ասացեալսն հաստատէ յԱնեսարանի, և նորս մոյից, թէ հակառակ ուսուցանէ նոցա Յետուն: Իոյնպէս վասն կերակրոց և ի (էջ 810ա) Հնումն և ի Կորնոսն գտանեմք, զի յԱստուծոյ տունայ էն ի դրաման: Ընդ, ասէ, զէն, և կեր զամենայն ամատուն և զթոշոմն ուտելիս և աստ ասէ, թէ ամենայն ինչ որ մտանէ ընդ թերան մարդոյ ոչ պղծէ զնս, այլ որ ինչ ելանէ ի բերանն անդի այն պղծէ զստոյն և յամենայն էն իմքէ մինչև միսն է և եթէ պիղծ ինչ էին կերակրոցն, մախ ինքն իսկ ոչ ժաշակէր ի նոցանէ և ասպա այլոց հրատան տալը չճաշակել: Իսկ եթէ ոչ ուրէք գտանեմք ասացեալ նորս ի նորումս, թէ զայս ինչ մի ուտիցես յայտ է, եթէ գիտորութիւնս կերակրոցն, որ ըստ արիճացն էին, դադարեցոյց այնու, զի ընդ մեղատարս և ընդ մաքատարս և ընդ փարիսացիս ուտեր և ըմբեր, և զգատկէն ասէր ցաշակեալսն, թէ՛ ցամկանալով ցամկացս ուտել զգատիկս զայս ընդ ձեզ, միթէ և զգատկէն ասիցեն, թէ ձուկն էր և ոչ գառն» (էջ 810բ):

200 արքունիք	228 յերկուս
201 չիք որք	229 չէր
202 բարոյն	230 հոգով
203 բարկութեան	231 յայտ
204 փառչիցիս	232 հոգս
205 փառչել	233 և դարձեալ
206 զարքաւութիւն	234 չիք՝ ոչ
207 ասպակաճութիւնն	235 ընգովի
208 չիք՝ արծաճի	236 վարեալքն
209 բարոյն	237 ոգոց
210 տեղոջ	238 զամցնիւր, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտաւրչյան, Հ. Աճառյան
211 զանյապարանութիւնն	239 պոնտացոց, չիք՝ Գ. Տեր-Մկրտչյան, Հ. Աճառյան
212 մահկանացիս	240 անդի
213 զբարիս	241 յեկեղեցո
214 ոգովք	242 զբարո
215 երբորի	243 ստեպ առնող
216 ցումակամէ	244 աղամդոցն
217 մանևա	245 յեկեղեցոյ
218 չիք՝ և	246 հոգոյն
219 կենդանիքն	247 ընգեմուլ
220 ոգոցն	248 ընդրել
221 կենդանոյն (*)	249 կատասիչ արիճացն
222 անդի (*)	250 չիք՝ ի
223 ոչ ոք	251 վերջում՝ ով երաճք ազանեալի՛ ըմբերցողք սրբոյ տախտ յիշեացէք զկազմողս զԳրիգոր (էջ 818ա)
224 թէ ոչ ոք	
225 հոգս	
226 վանելութիւն	
227 անգտ	

(հղումը ըստ աշխարհաբարի)

էջ 35	*1 Տե՛ս Ծճճդ., Ա, 14:
էջ 37	*1 Հմմտ. Ծճճդ., Ը, 21:
էջ 39	*1 Տե՛ս Ծճճդ., Ա, 27:
էջ 45	*1 Յոբ, ԻԶ, 13: *2 Տե՛ս Հոովմ., Գ, 25:
էջ 59	*1 Հմմտ. Ծճճդ., Դ, 16: *2 Հմմտ. Ծճճդ., Գ, 17—19:
էջ 61	*1 Ծճճդ., Գ, 8—9: *2 Հմմտ. Ծճճդ., Բ, 17: *3 Հմմտ. Ծճճդ., Գ, 4—5: *4 Տե՛ս Իմաստ., Ա, 13, Բ, 23—24:
էջ 63	*1 Սաղմ., ԶԱ, 6: *2 Հմմտ. Ծճճդ., Գ, 1: *3 Մատթ., Դ, 3: *4 Ղուկ., Ը, 28:
էջ 65	*1 Յովն., ԺԲ, 31: *2 Ղուկ., Ժ, 18: *3 Յովն., ԺԶ, 11: *4 Տե՛ս Եսայ., ԺԴ, 12—15: *5 Տե՛ս Եսայ., ԾԷ, 1: *6 Յովն., Ե, 14: *7 Մատթ., Թ, 2: *8 Տե՛ս Մատթ., Թ, 2—3 (տարբ.):
էջ 67	*1 Ծճճդ., Բ, 24: *2 Մատթ., ԺԹ, 6: *3 Եղից., Դ, 22: *4 Յովն., Ա, 12:
էջ 69	*1 Առակ., ԺԱ, 31, այլև՝ Ա. Պետր., Դ, 18: *2 Հմմտ. Մատթ., ԺԲ, 26: *3 Մատթ., ԺԲ, 28: *4 Մատթ., ԺԵ, 20, այլև՝ Մարկ., Թ, 29:
էջ 71	*1 Յովն., ԺԳ, 27:
էջ 73	*1 Հմմտ. Ղուկ., Ժ, 19: *2 Տե՛ս Գործք առաք., ԺԹ, 19:

- ⁹⁰ Հմմտ. Գործք սուսք., ԺԶ, 17:
- Էջ 75 ⁹¹ Հմմտ. Սաղմ., ԾԲ, 20:
⁹² Եսայ., Խ, 6:
- Էջ 77 ⁹¹ Հմմտ. Յովհ., Դ, 24:
⁹² Հմմտ. Յովհ., Զ, 64:
⁹³ Սաղմ., ԻԶ, 1:
⁹⁴ Հմմտ. Ծննդ., Գ, 8—9:
⁹⁵ Տե՛ս Ծննդ., ԺԸ:
⁹⁶ Հմմտ. Ծննդ., ԺԹ, 1:
⁹⁷ Տե՛ս Գառ., ԺԳ, 3:
⁹⁸ Տե՛ս Ելից., ԼԳ, 11:
⁹⁹ Տե՛ս Բ Թագ., ԻԴ, 16—17:
- Էջ 79 ⁹¹ Տե՛ս Եզեկ., Ժ, ԻԴ և այլն:
⁹² Հմմտ. Ա Կորնթ., ԺԵ, 40:
⁹³ Հմմտ. Ա Կորնթ., ԺԵ, 41:
- Էջ 81 ⁹¹ Տե՛ս Եսայ., ԺԳ, 22:
⁹² Եսայ., ԺԳ, 21—22:
- Էջ 85 ⁹¹ Յոք, Խ, ԽԱ:
- Էջ 89 ⁹¹ Մատթ., ԺԸ, 10:
⁹² Առ Եբր., Ա, 14:
⁹³ Հմմտ. Առ Տիտոս, Ա, 16:
- Էջ 99 ⁹¹ Տե՛ս Մատթ., ԺԲ, 88 (տարբ.), այլն է, 17—19:
- Էջ 123 ⁹¹ Ելից., ԺԲ, 29:
⁹² Բ Թագ., ԻԴ, 15:
⁹³ Ջաք., Գ, 2:
⁹⁴ Հմմտ. Յովհ., Ը, 44:
- Էջ 125 ⁹¹ Հմմտ. Մատթ., Ը, 29:
⁹² Տե՛ս Մարկ., Գ, 27, Մատթ., ԺԲ, 29:
⁹³ Ծննդ., Զ, 3:
⁹⁴ Տե՛ս Ծննդ., Բ, 17:
⁹⁵ Տե՛ս Ծննդ., Ե, 17:
- Էջ 133 ⁹¹ Տե՛ս Եզեկ., ԼԳ, 11:
- Էջ 135 ⁹¹ Հոովմ., Թ, 11—13:

- ⁹² Տե՛ս Գ Թագ., ԺԳ, 2:
⁹³ Տե՛ս Բ Մեաց., ԼԶ, 22—23:
- Էջ 137 ⁹¹ Ա Տիմ., Բ, 4:
⁹² Տե՛ս Հոովմ., Թ, 16:
⁹³ Տե՛ս Հոովմ., Թ, 18:
⁹⁴ Տե՛ս Հոովմ., Թ, 20—21:
⁹⁵ Տե՛ս Հոովմ., Զ, 16:
⁹⁶ Տե՛ս Տիմ., Բ, 21:
⁹⁷ Եսայ., Ա, 19:
⁹⁸ Հմմտ. Հոովմ., Թ, 24:
⁹⁹ Հմմտ. Եփես., Դ, 5—6:
¹⁰⁰ Հմմտ. Եզեկ., ԻԴ, 14:
- Էջ 139 ⁹¹ Հմմտ. Երեմ., Ա, 5:
⁹² Հմմտ. Երեմ., Ա, 5:
⁹³ Հմմտ. Գաղ., Ա, 15—16:
⁹⁴ Հմմտ. Հոովմ., Ը, 29:
⁹⁵ Տե՛ս Եփես., Ա, 4:
⁹⁶ Յովհ., Զ, 40:
⁹⁷ Հմմտ. Յովհ., Դ, 94:
⁹⁸ Հմմտ. Յովհ., Զ, 99:
- Էջ 141 ⁹¹ Եբր., ԺԲ, 16:
⁹² Եբր., ԺԲ, 15:
⁹³ Ժուլ., Է, 30:
⁹⁴ Հմմտ. Երեմ., Բ, 21:
- Էջ 145 ⁹¹ Հմմտ. Յոք, Է, 14:
⁹² Հմմտ. Մարկ., Թ, 28:
- Էջ 147 ⁹¹ Տե՛ս Մարկ., Գ, 11, այլն՝ Ղուկ., Դ, 42:
⁹² Տե՛ս Մատթ., Ը, 80—82:
⁹³ Տե՛ս Ա Թեսաղ., Բ, 18:
⁹⁴ Հմմտ. Եփես., Զ, 12:
⁹⁵ Հմմտ. Յովհ., ԺԳ, 2:
⁹⁶ Հմմտ. Յովհ., ԺԳ, 27:
⁹⁷ Հմմտ. Ղուկ., ԻԲ, 31:
- Էջ 149 ⁹¹ Ա Կորնթ., Ժ, 18:
⁹² Հմմտ. Մատթ., Զ, 18:
⁹³ Տե՛ս Գ Թագ., ԻԲ, 21—23:
⁹⁴ Տե՛ս Յովհ., Ը, 44:
⁹⁵ Տե՛ս Ա Կորնթ., ԺԵ, 25—27:

- Էջ 151 *1 Տե՛ս Մատթ., ԺԳ, 25:
 *2 Մարկ., Գ, 12:
 *3 Գործք ստաբ., ԺԶ, 17:
 *4 Տե՛ս Ծննդ., Ա, 16—17:
 *5 Տե՛ս Ղուկ., ԺԲ, 54—55:
- Էջ 153 *1 Տե՛ս Ծննդ., Ա, 8:
 *2 Տե՛ս Ծննդ., Ա, 17:
 *3 Յեսու, Ժ, 12:
 *4 Տե՛ս Ժող., Ա, 5—6:
- Էջ 155 *1 Տե՛ս Եսայ., ԽԴ, 24 (*):
 *2 Սաղմ., ԺԸ, 7:
- Էջ 157 *1 Սաղմ., ԾԽԸ, 5—6:
 *2 Սաղմ., ԾԼԵ, 6:
 *3 Սաղմ., ԻԳ, 2:
 *4 Ծննդ., Բ, 7:
 *5 Հմմտ. Զաք., ԺԲ, 1:
 *6 Եսայ., ԾԷ, 16:
- Էջ 159 *1 Հմմտ. Ծննդ., Ա, 1:
 *2 Հմմտ. Սաղմ., ԾԽԸ, 2, 8:
 *3 Սաղմ., ԾԳ, 4:
 *4 Սաղմ., ԾԼԴ, 7:
- Էջ 161 *1 Հմմտ., Սաղմ., ԾԳ, 20:
 *2 Տե՛ս Ամովս., Դ, 13:
- Էջ 165 *1 Հմմտ. Ա Կորնթ., Ա, 21:
- Էջ 171 *1 Հոովմ., Ա, 21:
- Էջ 173 *1 Ծննդ., Բ, 5:
 *2 Եփես., Բ, 2:
 *3 Հմմտ. Եփես., Զ, 12:
 *4 Սաղմ., ԾԼԴ, 7:
 *5 Սաղմ., ԾԽԵ, 16—17:
 *6 Ամովս., Ե, 8:
 *7 Հմմտ. Յոք, ԼԸ, 29:
- Էջ 177 *1 Ծննդ., Ա, 16:
 *2 Հմմտ. Յովկ, Բ, 31:
- Էջ 179 *1 Տե՛ս Ծննդ., Ա, 14:

- *2 Հմմտ. Հովկ., Ա, 25:
- Էջ 183 *1 Առակ., ԺԶ, 3:
- Էջ 189 *1 Տե՛ս Ծննդ., ԺԴ, 18:
 *2 Տե՛ս Ծննդ., Ի:
 *3 Տե՛ս Յոք, ԼԲ:
 *4 Տե՛ս Մաղաք., Ա, 11:
- Էջ 191 *1 Տե՛ս Ա. Կորնթ., ԺԳ, 11:
 *2 Տե՛ս Ա. Կորնթ., ԺԴ, 12 (մեծ տաղբ.):
- Էջ 205 *1 Առ Կորնթ., Գ, 18:
- Էջ 207 *1 Հմմտ. Բ Կորնթ., ԺԲ, 4 (տաղբ.):
 *2 Բ Կորնթ., ԺԲ, 4:
- Էջ 213 *1 Տե՛ս Բ Կորնթ., Բ, 4:
- Էջ 215 *1 Հմմտ. Ա Կորնթ., Բ, 9:
- Էջ 219 *1 Տե՛ս Ծննդ., ԺԷ, 14, Ելից., ԼԵ, 2:
 *2 Մատթ., ԺԱ, 27:
- Էջ 221 *1 Հմմտ. Ա Կորնթ., ԺԵ, 24—25:
- Էջ 223 *1 Հմմտ. Եսայ., ԼԴ, 4, ԿԴ, 1, Սաղմ., ՂԶ, 5:
 *2 Հմմտ. Եսայ., ԿԵ, 17, ԿԶ, 22, Յաղսմ., ԻԱ, 1:
 *3 Հմմտ. Ղուկ., Զ, 43—44:
- Էջ 225 *1 Տե՛ս Փիլիպ., Բ, 8:
 *2 Հմմտ. Ա Տիմ., Բ, 6:
 *3 Հմմտ. Ղուկ., Զ, 24:
 *4 Ելից., Ի, 13:
 *5 Հմմտ. Մատթ., Ե, 22:
 *6 Ելից., Ի, 14:
 *7 Հմմտ. Մատթ., Ե, 28:
 *8 Տե՛ս Ելից., Ի, 7, Ղևտ, ԺԹ, 12:
 *9 Հմմտ. Մատթ., Ե, 34:
 *10 Տե՛ս Ծննդ., ԺԸ, 2—8:
 *11 Հմմտ. Յակ., Բ, 23:
 *12 Հմմտ. Ղուկ., ԺԶ, 22—23:
 *13 Հմմտ. Մատթ., Ե, 3:
 *14 Հմմտ. Մատթ., Ե, 7:
 *15 Տե՛ս Ելից., ԻԳ, 5:

- *15 Տե՛ս Եղից., ԻԳ, 19:
- *17 Տե՛ս Երկր. օրին., ԻԲ, 6:
- *18 Հսիտ. Ղևտ, ԺԹ, 18:

- Էջ 227
- *1 Մատթ., ԻԲ, 37:
  - *2 Մատթ., ԻԲ, 39:
  - *3 Մատթ., ԻԲ, 40:
  - *4 Հմմտ. Մատթ., Ե, 17:
  - *5 Տե՛ս Մատթ., Ը, 4:
  - *6 Տե՛ս Տաւ, ԻԳ, 7:
  - *7 Հմմտ. Մատթ., Ե, 34, 37:
  - *8 Տե՛ս Գործք առաք., ԺԱ, 6—7:
  - *9 Հմմտ. Մարկ., Է, 15:

- Էջ 229
- *1 Տե՛ս Մատթ., Թ, 11:
  - *2 Հմմտ. Ղուկ., ԻԲ, 15:
  - *3 Տե՛ս Ղուկ., ԻԴ, 42—43:
  - *4 Տե՛ս Ղևտ., Դ, 12:
  - *5 Տե՛ս Երբ., ԺԳ, 11—12:
  - *6 Հմմտ. Սաղմ., ԿԸ, 32:
  - *7 Հմմտ. Մատթ., ԺԲ, 40:

- Էջ 231
- *1 Հմմտ. Ծննդ., Թ, 3—4, այլև՝ Ղևտ., ԺԷ, 11, 14:
  - *2 Հմմտ. Գործք առաք., ԺԵ, 29:
  - *3 Տե՛ս Մատթ., ԺԵ, 11:
  - *4 Տե՛ս Ա Տիմ., Դ, 3—5:
  - *5 Հմմտ. Ա Տիմ., Դ, 5:
  - *6 Հմմտ. Ա Կորնթ., Ժ, 27:
  - *7 Տե՛ս Ա Կորնթ., Ժ, 25:
  - *8 Հմմտ. Հռովմ., ԺԴ, 21:
  - *9 Հմմտ. Ա Կորնթ., Ը, 13:

- Էջ 233
- *1 Հմմտ. Հռովմ., ԺԴ, 21:
  - *2 Հմմտ. Հռովմ., ԺԴ, 21:
  - *3 Տե՛ս Ա Տիմ., Դ, 4—5:

- Էջ 235
- *1 Տե՛ս Մատթ., ԺԹ, 12:
  - *2 Ծննդ., Բ, 24—25:
  - *3 Մատթ., ԺԹ, 6:

- Էջ 237
- *1 Հմմտ. Երկր. օրին., ԼԲ, 22:
  - *2 Տե՛ս Երկր. օրին., ԼԲ, 34:
  - *3 Տե՛ս Եսայ., ԿԶ, 16:
  - *4 Հմմտ. Ա Կորնթ., ԺԵ, 50:
  - *5 Տե՛ս Փիլիպ., Ա, 23:

- *6 Ա Կորնթ., ԺԵ, 53:
- *7 Բ Կորնթ., Ե, 10:

- Էջ 239
- *1 Ա Կորնթ., ԺԵ, 4:
  - *2 Ա Կորնթ., ԺԵ, 29:
  - *3 Յովն., Գ, 3:
  - *4 Հմմտ. Յովն., Գ, 5:
  - *5 Հմմտ. Ա Կորնթ., ԺԵ, 50:

- Էջ 241
- *1 Հմմտ. Հռովմ., Ը, 5:
  - *2 Հմմտ. Հռովմ., Ը, 8:
  - *3 Հմմտ. Ա Կորնթ., ԺԵ, 52:
  - *4 Տե՛ս Յովն., Ե, 28—29:

- Էջ 243
- *1 Մատթ., Ե, 17:
  - *2 Եսեւ., Բ, 14:

- Էջ 255
- *1 Հմմտ. Յովն., ԺԲ, 26:

- Էջ 257
- *1 Մատթ., ԺԶ, 24:
  - *2 Ղուկ., Թ, 23:

ԱՃԽԱՐՀԱԲԱՐ ՏԵՔՍՏԻ ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Եզնիկի սույն երկի միակ ձեռագիրը վերնագիր չունի: Միայն սկզբում (կար-
միր թանաքով) նշված է «Երանելոյն Եզնկա վարդապետի», ապա այլ ձեռագրով (ու
սև թանաքով) փոփոխված է այնպես, որ կարդացվում է՝ «Երանելոյն Եզնկա վարդա-
պետին Կողբացոյ» (Մաշտոցյան մատենադարանի ձեռ. № 1097, էջ 187բ): Տպա-
գրությունների մեջ հրատարակիչների կողմից որվել են զանազան վերնագրեր (տե՛ս
սույագրությունների ցանկը):

Մեր բանասիրության մեջ վերնագրի համար զանազան կարծիքներ են արտա-
հայտվել: Առաջարկվել են թազմազան վերնագրեր: Տե՛ս Նոր Հայկազյան բառարան,
հ. 1-ին, էջ 11, Ն. Բյուզանդացի, «Քննատեր», Ա, 1887, էջ 8, «Բազմավեպ», 1925,
էջ 199—200, էջ 297, «Հանդես ամսօրեայ», 1893, էջ 200, Ս. Աբեղյան, «Հա-
յոց հին գրականության պատմություն», գիրք 1-ին, Երևան, 1944, էջ 128 և այլն:
Ներկա թարգմանության համար քանի որ հիմք ենք ընդունել վեներտիկյան (սկզբնա-
կամ) հրատարակությունը, թարգմանել ենք նրանում ընդունվածը՝ «Եղծ աղանդոց»—
«Աղանդների հերքումը»: էջ 7

2. Ձեռագրում մասերի ու գլուխների բաժանում չկա: Ձմյունհայի հրատարակու-
թյան առաջաբանում Հ. Նայյանը գրել է, որ տպագրման կարգադրություն անելուց
ստաց ամբողջ աշխատությունը բաժանել է 76 գլուխների («Ճառ»-երի)՝ ընթերցողնե-
րին ձանձրությանց ազատ պահելու նկատառումով: Այստեղ այդ գլուխներից յուրա-
քանչյուրը ներկայացված է ստանձին վերնագրով: Վեներտիկյան 1826 թ. հրատարա-
կության «Ձեկուցման» մեջ նշվում է, որ բնագիրը հրատարակիչները
բաժանել են գրքերի ու գլուխների: Այդ բաժանումները նախորդից տարբեր են: Այս-
տեղ ամբողջ երկը բաժանված է չորս գրքի՝ առանձին վերնագրերով, յուրաքանչյուր
գիրք էլ՝ առանձին գլուխների, բայց վերջիններս առանց վերնագրերի են: Գ. Խա-
չատյանը պահանջել է այդ բաժանումները՝ յուրաքանչյուր գրքում թողնելով գլուխ-
ների նույն քանակը, սակայն կատարել է ներքին հատվածավորում, սակավ փոփո-
խություններ: Նա այդ գլուխների մի մասն առանձին-առանձին վերնագրել է (1-ին
և 2-րդ գրքեր): Լ. Մարիեաը այս երկի բնագիրը հրատարակել է առանց մասերի բա-
ժանելու: Վեներտիկյան 1826 թվականի հրատարակության գլուխներն ըստ գրքերի
նշել է ուղղակիցում փակագծերում: Սակայն ֆրանսերեն թարգմանության մեջ այլև-
այլ բաժանումներ է կատարել, որոնց մասին այստեղ նույնպես հարմար չենք հա-
մարում նշել: էջ 7

3. «Աղանդ» նշանակում է «սուտ կրոն», «մուր հազարք», «ընդունվածից շեղ-
վող ուսմունք», «հերետիկոսություն», «հերձված», «կախարհանք», «աղանդավորնե-
րի խումբ», «ընդհանրապես կրոն» և այլն: Դա գործածված է նաև փիլիսոփայական
286

զանազան ուսմունքների իմաստով: Եզնիկն այդ բառը գործածել է տարբեր իմաստ-
ներով («սուտ կրոն», «խտոր հազարք», «հերձված», «փիլիսոփայական ուսմունք»
և այլն): Դրա հիման վրա էլ հրատարակիչները վերնագիր ընտրելիս օգտագործել են
սույ բառը:

«Հեթանոս» նշ. «այլազգի», «տարազգի», «ոչ քրիստոնյա», «այլադավան»,
«կուսարջու» և այլն: Հունարեն *ἕθνος* («ծողովուրդ, ցեղ») բառից է՝ փոխառված
ատորերենի միջնորդությամբ (Հ. Աճառյան, «Հայերեն արմատական բառարան», հ.
4-րդ, էջ 288): էջ 7

4. Բնագրում «մթարք», որ տարբեր կերպ է հասկացվել բանասիրության մեջ:
Այս բառը Հայկազյան բառարանը եզակի ձևով («մթար») բացատրում է «մթագին
և մութեն», «աղտոտ և աղոտ» և հղում է «մթեր» բառին, սրան էլ այսպիսի բացա-
տրություն է տալիս՝ «ույլ. մութեր, մութ» ու աղտոտ՝ կեղտոտ բաներ: Կամ աղտ մթե-
րեալ» (հ. 2-րդ, էջ 260): Ոմանք հավիված են եղել «մթարք»-ը գրչի սխալ համարելու:
Այսպես հարկեն վ.-ն նպատակահամար է գտել ուղղել «մթեր», իբրև «աղտ
մթերեալ» (տե՛ս «Բազմավեպ», 1907, էջ 312—313): Ապա նույնպիսի մոտեցմամբ
Ե. Դուրյանը («Ամբողջ երկեր», 2, Երուսաղեմ, 1935, էջ 405—406) առաջարկել է
«մթարք»-ը փոխարինել «մթերք»-ով՝ չկապելով «մութ» արմատի հետ, որպես «աղտին
ու բիծին մթերքն» որ բիրերուն (այլիքն նպատածքին) շուրջ կը փալփին: Իրավացի
են այն բանասերները, որոնք գտնում են, որ «մթարք»-ը բնագրային բառ է ու ճիշտ
է գործածված: Դա կազմված է «մութ» արմատից, «ար»-ը ամսանց է, իսկ «ք»-ն
նոգակերպության մասնիկն է, բառացի նշ. «մթություններ»: Դրանով Եզնիկը նշում
է աչքի աղտոտությունները՝ աղտն ու ճկուղը («զաղտն և գրիծն»), որոնք մեու-
թյուն են առաջացնում ու խանգարում տեսողությանը: Ձմյունհայի հրատարակու-
թյունը «մթարքն»-ի փոխարեն ունի «մութքն»: էջ 7

5. Եզնիկի «շողայցեն» բառանը մեր բանասիրության մեջ շատ վեների տեղիք
է տվել: Ծատերը բառի այդպիսի գործածությունը տեղին չհամարելով, ենթադրել
են, թե այդտեղ գրչագրական սխալ կա, և առաջարկել են փոխարինել համապա-
տասխան մի այլ ձևով, ինչպես՝ «լողայցեն», «զայցեն» և նույնիսկ «շաղախ իցեն»: Ծիշտ
է այն մտնեսումը, ըստ որի «շողայցեն»-ը կասկածելի չի համարվում: Բնագրում
բառը նույն ձևով պետք է մնա և պիտի թարգմանվի ըստ գործածության: Թարգմա-
նելիս մենք կանգ առանք «երևալ» իմաստի վրա: Մեր դասական լեզվում «շողալ»
բայն ունեցել է և «երևալ» իմաստը, ինչպես բնորոշ փաստերով այդ մատնացույց է
արել Հ. Աճառյանը Լ. Մարիեայի աշխատությանը նվիրված իր համառոտ գրախոսա-
կանում (տե՛ս «Բազմավեպ», 1926, էջ 171): էջ 7

6. Ձեռագրում և վեներտիկյան սկզբնական հրատարակության մեջ «...եկին ի չալդե
և ի գոլդ» նախադասությունը թերություն ունի (որը հիշյալ տպագրից անցել է և ու-
րիշ հրատարակությունների՝ Փարիզի, Պոլսի, Փրիլիսի...): Վերջին բառանը բա-
ցատակաճով չպետք է լինի, այլ՝ «ի» նախդիրով ու հայցականով՝ «ի գոլդ»: Ձմյուն-
հայի հրատարակության մեջ ուղիղ է եղել: Գ. Նահապետյանն առաջարկել է ուղղել
հիշյալ ձևով («Ուղղագրությունը ազգային մատենագրաց», Վեներտիկ, 1907, էջ 282),
որը ընդունելի է համարել Ե. Փեշիկյանը («Բազմավեպ», 1928, էջ 300): Ուղղված է
և Գ. Խաչատրյանի հրատարակված բնագրում: Լ. Մարիեաը ձեռագրում եղած բացա-

ուակահի ձևը պահպանել է իր հրատարակածի մեջ: Ե. Դուրյանը դեմ է եղել ուղղմանը («Ամբողջ երկեր», 2, էջ 406): Մենք թարգմանել ենք ուղղվածի համաձայն: էջ 7

7. Այն պատկերացումն է եղել, թե գոյություն ունեն վերին մեզ չերևացող և ստորին՝ երևացող (տեսանելի) երկինքներ: Ինչպես Եզնիկն է գրում, երևացող երկինքն, իբր, ջրերից է կազմված: էջ 7

8. «Ամեն բան» մենք թարգմանել ենք «ամենայն» բառը, որը կա տպագիր օրինակներում («...և երկիրը, և ամենայն ի նման է ի նմա...»), իսկ ձեռագրում չկա: Մտքից որոշակի երևում է պակասը, ուստի այդպիսի լրացումը անհրաժեշտաբար է կատարվել: էջ 7

9. Ամերկայք-ամարմինները, ըստ Եզնիկի՝ հրեշտակները (ինչպես և դեերը) ու մարդկանց հոգիներն են, իսկ երևացող-մարմնավորները՝ մյուս բոլոր արարածները, որոնք մարմին ունեն և տեսանելի են: էջ 7

10. Բնագրի՝ Զմյուռնիայի, Վենետիկի (և վերջինիս հետևողությամբ՝ ուրիշ) հրատարակություններում տարված է՝ «...ի գիտություն իրող անարար Էտրեսանն ծամանեցուցանել, և յիտոց արարածոցն ի հաստումն ըստ իրաքանչիւր բնութեանց ածել»: Ձեռագրում պակասում է «ծամանեցուցանել» բառը: Բանասիրության մեջ իրավացիորեն առաջարկվել է անտեսել այդ բառը՝ որպես անտեղի հավելում: Հիշյալ հատվածը տարբեր ձևով է հասկացվել. քանի որ, ըստ երևույթին, ձեռագրում էլ աղավաղում է եղել: Օրինակ, մեզ էլ հավանական է թվում, որ «ի հաստատումն ածել» արտահայտության մեջ «հաստումն»-ի փոխարեն պիտի լիներ «հաստմն», որպես «կատարելություն, հասունություն», ինչպես որ ընդունել է Լ. Մարիեյը «Le De Deo...», 1924, էջ 176—177): էջ 9

11. Զմյուռնիայի հրատարակությունն ունի «խորհիցեք զգորութենէն» որպես «մտածեր գորության մասին»: Նախ այստեղ «խորհիցեք» բերականական ձևը անհարկ է բնագրին. դա հատուկ չէ դասական հայերենին: Վենետիկյան սկզբնական հրատարակության մեջ բերականական ձևն ուղղված է՝ «խորհիցե», խնդիրն էլ դրված հայցական հոլովով՝ «զգորութիւնն» («խորհիցե զգորութիւնն»), արտահայտությունն աղբյուր էլ ընդօրինակվել է Փարիզի, Պոլսի, Թրիվախի հրատարակություններում: Բայ-ստորոգյալի խնդրի ուղղումը ճիշտ է, իսկ բայն էլ պետք էր դարձնել «խորհիցե» (ինչպես որ արվել է հետո): Ձեռագրում հենց այդպես է, և այդ ձևով էլ ներկայացրել են մի շարք բանասերներ (Թ. Թոռնյան, Ե. Փեչիկյան, Վ. Առաքելյան, Գ. Խաչատրյան, Լ. Մարիեյ): Բնագրում, իսկապես խոսքը չի վերաբերում «մտածել» և հարանման ուրիշ իմաստներին, այլ՝ «թաքցնել», «պահել» նշանակություններին: Դա պարզ երևում է նաև գործածված հոմանիշներից («խնայել», «պահել»): Միշտ է նկատված, որ ավելորդ է որովամ «ստպակալանեալ»-ը Զմյուռնիայի, Վենետիկի և այլ տպագրությունների մեջ: էջ 9

12. Այստեղ Լ. Մարիեյը բնագրում մի հավելում է կատարել՝ առնելով փակագծի մեջ՝ «և ինչ յարարածոց որ չար է, այն ի չարէ արարէ»: Դա ավելի է պարզում միտքը, բայց բնագրական հիմքից զուրկ է: էջ 9

13. Բնագրում՝ «արանցն մոգուց»: Ն. Բյուզանդացին («Հավիական բառաքննություն», էջ 38—39) առաջարկել է «արանցն» բառանքը դարձնել մեծատառով, որպեսզի հասկացվի «Արեաց»: Նա բնագրային ուրիշ օրինակներով ապացուցում է, որ «Արանց» հավասար է «Արեաց» ձևին: Հետագայում Գ. Գալեմբյարյանն առաջարկել է «Արեաց» ձևը՝ գտնելով, որ «Յունացն հեթանոսաց» արտահայտությանը համապատասխանորեն պիտի հաշորդվեր. «Արեացն մոգուց»: Ե. Փեչիկյանը դա ընդունելի է համարում («Բազմավեպ», 1928, էջ 300): Գ. Խաչատրյանն «Արեացն» ձևը նշում է տողատակում, բնագրում թողնում է Լոտին, բայց թարգմանում է ըստ վերոհիշյալ ուղղման «պարսիկ մոգերն». (սևն, էջ 4):

«Մոգ» նշանակում է «սուտ գուշակ», «հեթանոս մարգարե», «աստղագուշակ», «կրակաբաշտ քուրմ», «կախարդ», «պարսից կրոնավոր», «գրադաշտական կրոնի հետևող»: Այստեղ գործածված է վերջին նշանակությամբ: էջ 9

14. Հերձվածող էին կոչվում եկեղեցու միությունից շեղված, պատակված մարդիկ, կրոնական «մարդ» ուսմունքների հետևողները, հերետիկոսները, աղանդավորները: էջ 9

15. Բնագրում «հիւղ(ն)», որը հունարենն օձի բառն է: Դա գործածվել է «նյութ» նշանակությամբ. այստեղ Եզնիկն այդպես էլ թարգմանել է: Հունարենում նրա բուն նշանակությունը եղել է «փայտ, վառելափայտ, փայտանյութ, ատաղձ»: Այդ բառը փոխաբերաբար նշանակել է և «նյութ» (տե՛ս «Հայ. արմ. բառ.», հ. 4-րդ, էջ 320): էջ 9

16. Ըստ հների՝ «չորեքին բնութիւնքն» չորս տարրեր համարվածներն են հողը, ջուրը, օդը և կրակը: էջ 11

17. Բնագրի այս մասում անպարզություն կա: Անտարամարանական է դառնում, կոր բանառը (=բունակյան) հասկացությունը վերագրվում է նաև «զգայականացն անշնչից»: Այդ նկատառումով բանասերները փոփոխություններ մտցնելու անհրաժեշտություն են զգացել: Ն. Արոնցը, Խանգ առնելով Լ. Մարիեյի խմբագրական առաջարկի վրա («զգայականացն անշնչից»-ի փոխարեն «զգայական սծն անշնչից»), գտնում է, որ դա ընդունելի չէ, քանի որ «Ա.Ն.Նունչ զգայական ստելով Եզնիկը հասկանում է նրկնի րուստորները» («Բազմավեպ», 1928, էջ 110): Լ. Մարիեյը հետագայում ուրիշ հավելում էլ է կատարել (էջ 12): Բայց դրանով էլ հարցը չի լուծվում: Ե. Դուրյանը «զգայականացն» և «անշնչից» համարում է միմյանցից անհրաժեշտ սևորակներ (և ոչ թե լրացում-լրացում), նրանց միջև «և» շարժիկ է դնում, սակայն երթադրում է, թե «բոլ մի կը որակի (և խնայ տանի) զգայականացն և անշնչից չիարքանիւր կրօնքն» («Ամբողջ երկեր», 2, էջ 407): Գ. Խաչատրյանը, հետևելով նրան, բնագրում հավելում է ոչիդի՝ «և խնայ տանի զգայականացն գանշնչիցն» ու առանձին նախադասությունք թարգմանել՝ «ևն նա է, որ իր խնայքին առարկայ կ'ընէ անբանեղն ու անշունչները...» (էջ 6):

Մշակարարական ավելի մոտ է Ե. Դուրյանի վերոհիշյալ առաջարկը: Թարգմանելիս մենք ևս նկատի ունեցանք այդ, և «զգայական» բառն էլ թարգմանեցինք «անբանական» ըստ Առձեռն բառարանի: էջ 13

18. Նկատի են առնված երկիրն ու երկիրքը: Էջ 18

19. «Մեծ տուն» այստեղ ճշանակում է «աշխարհ», «տիեզերք»: Էջ 15:

20. Բնագրում 'նուսանք': Հատվածի բովանդակության համաձայն բայը պետք է լիներ ներկա ժամանակով, ինչպես նկատել և ուղղել են մի շարք բանասերներ: Թարգմանել ենք ըստ ուղղվածի: Էջ 15

21. Այս բարդ նախադասությունը բնագրում սկսվում է «Եւ որ ի համագգեսցն լծեալ են» պարզ նախադասությամբ, որտեղ խոսվում է կառքերի մասին, բայց բովանդակությունից երևում է, որ շարունակության մեջ նշվող համապատասխան գործողությունները վերաբերում են ոչ թե կառքերին, այլ՝ նրանց լծվող երիվարներին: Մանավանդ «և երբեմն խորտակումն իսկ կտացն գործեն» ձևակերպումը շատ որոշակի ցույց է տալիս այդ . ոչ թե կառքն է խորտակում կառքը, այլ՝ ձիերը՝ կառքը: Այդ պատճառով թարգմանության մեջ փակագծում ավելացրինք «նրանց երիվարները» արտահայտությունը, որ միտքը ճիշտ հասկացվի: Էջ 17

22. Բնագրի «ստ փութի շծածկելոյ» արտահայտությունը Լ. Մարիեւր, ըստ իր մեկնաբանության՝ ներկայացրել է այսպես՝ «ստ փութի <անփութ> [ի] ծածկելոյ», որպես թե «անփութի ի ծածկելոյ» (էջ 14): Փոփոխության հարկ չկա, իմաստն էլ որոշակի է՝ «շտասպելուց շծածկելով»: Էջ 17

23. Տե՛ս ծան. 15: Էջ 19

24. Այսինքն թե՛ այդպես խառնաշփոթ կերպով շարծկելով շարունակի գոյությունն ունենալ: Էջ 19

25. Բնագրում՝ «չազնուագոյնան». ճիշտ կլիներ «զ» նախդիրով՝ «զազնուագոյնան», ինչպես որ հասկացել են ուրիշներն էլ (Գ. Գալեմբարյան և այլն): Էջ 19

26. Բնագրում՝ «տազ»: Վ. Առաքելյանը գտնում է, որ այստեղ դա կարող է ունենալ «խելոք, իմաստուն» նշանակությունը («Գրաբարի հատընտիր», էջ 52): Էջ 19

27. Լ. Մարիեւր «ընդ Աստուծոյ» արտահայտությունից հետո բնագրում փակագծում ավելացրել է՝ «երկուցեալ դնել, նոցա արարիչ Աստուած» (էջ 15): Ավելի առաջ Ն. Ադոնցը մերժել էր նրա առաջարկած համանման հավելումը՝ «երևեալ, դնել նոցա արարչի լինել Աստուծոյ» («Բազմավեպ», 1928, էջ 108): Իսկ Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ այս հատվածից պակասում է այն մասը, որն ընկած է «անուսանեն» և «թէ անհնահին» բառերի միջև: Մյուս տպագրերն ունեն և համապատասխան են ձեռագրին: Նույն պարբերության վերջին նախադասությունից, իմիջիպայոց, Բուենոս-Այրեսի հրատարակության մեջ տպագրության ժամանակ դուրս է ընկել «Քաճզի ոչ եթէ անիրարութեամբ ինչ լաղթեղ ջանամք, այլ...» մասը (էջ 11): Էջ 19

28. Բնագրում՝ «անսկզբնակից». նշ. «հավերժաբար գոյություն ունեցողին զբզա-

մեռ եղող», «սկիզբ չունեցող գոյակից», «նա, որ, սկիզբ չունենալով, գոյություն ունի սանսկիզբ աստծու հետ»: Էջ 19

29. Բնագրում՝ «Զի ուր երկու ոք ի միասին իցեն, հարկ է թէ իցէ իձ»՝ որ զատանիցէ ի միջի»: Լ. Մարիեւր այստեղ «ի միասին իցեն» արտահայտությունից հետո փակագծում ավելացրել է՝ «հարկ է թե մի միայն ոք իցէ, և ուր երկու ոք զատ իցեն» (էջ 15), որը հունական աղբյուրների հետևողությամբ առաջարկել էր դեռ իր նախորդ աշխատության մեջ: Ն. Ադոնցը, անդրադառնալով դրան, այն կարծիքն է հայտնել, թե Լ. Մարիեւր ցանկացել է Արամանտոսին սրբագրել՝ Մեթոդիոսի հետ հաշտեցնելու համար («Բազմավեպ», 1928, էջ 110): Էջ 21:

30. Այլ բառերով ու սեղմ ձևակերպումով կարելի է ասել՝ «Պարունակողը պարունակակից մեծ է լինում»: Էջ 21

31. Այսինքն՝ «...Եթե աստված փոքր լինելով հյուսիսի մի մասի մեջ էր միայն...»: Էջ 21

32. Այս նախադասությունից հետո բնագրում Լ. Մարիեւր փակագծում ավելացրել է՝ «զի բառական եղև տանել զերկոսին» (էջ 16), որը ձեռագրական հիմք չունի: Էջ 21

33. Զեռագրում՝ «որպես զատիչ ի նմանէ», որտեղ ընդգծված բայը տեղին չէ: Այսպես է նաև Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ: Վեներիկյանում ուղղված է՝ «զատ ինչ», այսինքն՝ «զատ կամ անջատ բան», որն ընդունելի է: Էջ 21

34. Այսինքն՝ ջրերը ներծծված են հողի մեջ՝ խառնված նրա հետ: Էջ 21

35. Եզնիկի «նա և բաժանելի ևս՝ թէ ի նմա իբրև ի տեղոց էր» նախադասությունը տարբեր կերպ է հասկացվել: Այստեղ ակնարկը վերաբերում է քննադատվող կարծիքից բխող հետևությանը. այն է՝ եթե հյուսիսն աստծու մեջ տեղավորված լիներ, ուրեմն աստված պիտի բաժանման ենթարկվեր: Էջ 28

36. Լ. Մարիեւր բնագրում «պատճառ չարեաց» արտահայտությունից առաջ փակագծում ավելացրել է «մարթ ասել՝ թե չէ» (էջ 16): Անհրաժեշտ չէ: Էջ 28

37. Լ. Մարիեւր բնագրում «չկարեն» ժխտական ձևը դարձրել է դրական՝ «կարեն»: Ապա՝ «չարիներն» բառից հետո փակագծում ավելացրել է՝ «Թեպետ և շինարարաց ընթերակաց իցեն բնութիւնք գոր ի շինուածն յարիներն» (էջ 17): Թարգմանելիս դրանք նկատի չենք ունեցել: Էջ 28

38. Բնագրի «բաղաքս», «տաճարս» հայցական ձևերից երևում է, որ հեղինակը մտածել է գործողության մասին, բայց բայը չի արտահայտել (կամ գուցե բայ եղել է, բայց դուրս է մնացել ընթրիմակնման ժամանակ): Հասկանալի դարձնելու նպատակով թարգմանության մեջ ավելացրինք: Լ. Մարիեւր (հրատարակած բնագիր, էջ 17) «բնութեան գործ է» արտահայտությունը դարձրել է «բնութիւնն գործէ»՝ մի կողմից նկատի ունենալով վերոհիշյալը, մյուս կողմից այն, որ ձեռագրում շարունակու-

թյան մեջ «արուեստ» բառը գրված է ոչ թե սեռականով, այլ ուղղականով՝ «արուեստին»: Բայց առավել ևս հենվել է Մեթոդիսի երկի վրա՝ զուգարկելով վերջինիս հետ, և աշխատել է խմբագրել նրա մտով (հմմտ. նրա թարգմանության ծանոթագրությունները, էջ 153—161): Վեներիկյան հրատարակության մեջ «ոչ էթ: բնութիւն գործ է» արտահայտության համեմատ «արուեստն» ներկայացված է «արուեստին» ձևով: Թարգմանել ենք ըստ վեներիկյանի: էջ 23

39. Հին հույերենում «արուեստ» բառը թարգմանաբար է: Եզնիկը (և ոչ միայն նա) դա գործածել է թե՛ «արվեստ» և թե՛ «արհեստ» նշանակություններով: Այդ նկատառումով էլ թարգմանության մեջ պահպանում ենք նույն բառը: Դա հենց պատեղ միայն մի: իմաստով չի գործածված, շեքերի կատարումն մեջ Ա՛ արհեստ կա, Ա՛ արվեստ: Իսկ որտեղ «արհեստ» իմաստը հստակորեն տարբերվում է տալիս ենք համապատասխան «արհեստ» բառով: էջ 23

40. Բնագրում՝ «արուեստն», որը տրամաբանական չէ, պետք է լիներ «արուեստագետն», ինչպես նկատել են և ուղիղները: էջ 23

41. Բնագրում՝ «և ոչ արգասիս նիւթ»: Վերջին բառը հետագայում նշալի է «նիւթ» ձևով՝ հավաստվելով «ոչ թե նյութի այդունը» (տե՛ս վեներիկյան 1926 թ. հրատ., էջ 31): Ե. Գուրյանը, այդ ուղղումը կարևոր համարելով, միաժամանակ գրտնում է, որ սվեյի ուղի կլինի կարգավ «և գրագասիս նիւթը» բնագրից դուրս գցելով «ոչ»-ը որպես գրչագրական սխալ («Ամբողջ երկեր», 2, էջ 408): Եզնիկն այն միտքն է հավանում, թե աստված ի վիճակի է ոչ-ը հետեղծել գոյակներ, որոնք չի կարելի նյութի առգասիս համարել: Հետևաբար բնագրում «ոչ» ժխտականի գոյությունը կրակածի երթակա չէ: Ե՛լիտ է համակցել Գ. Խաչատրյանը, որը «ոչ»-ը թողել է բնագրում, բայց արտահայտությունը թարգմանել է որոշ հավելումով՝ «և ոչ թե ասունը նկատել արգասիս նիւթի» (էջ 13): Լ. Մարիեպը թողել է նույնությամբ՝ առանց առաջարկված փոփոխությունների (էջ 17):

Ե. Ադոնցը «արգասիս» բառը («արգասիս անձանց») թացատրում է «հատկություն» («Բնագմատիկա», 1926, էջ 109): Դա մեր մատենագրության մեջ գործածված է «գործ, արդյունք, պտուղ» նշանակությամբ: Փոխառություն է հունարենից, որտեղ *εργασια* բնական է աշխատություն, աշխատանք, արտադրություն, աշխատության արդյունքը (ամեն տեսակ բանի, նաև հողի մասնար ստված), վաստակ, շահ. ծագում է *εργα*՝ «գործ, *εργασια*՝ «աշխատել, գործել, հող մշակել» բառերից (Լ. Աճառյան, «Հայերեն արմ. բառ.», հ. 1-ին, էջ 641): էջ 23

42. Բնագրում՝ «անձինք»: Այստեղ «անձն» բառը չունի մասնատրված անձի նշանակություն, այլ գործածված է «ստարիկ, գոյակ, գոյացություն» իմաստով: Հայկազյան բառարանը «անձն» բառի բազմաթիվ իմաստների հետ նշում է նաև՝ «իսկություն գոյատուր իրաց. գոյացություն հավարդեալ ոչնչի և արտահման...» (հ. 1-ին, էջ 193): Հենց սա վերաբերում է ինչպե՛ր գործածությունը: Այսպիսի նշանակությամբ Եզնիկը գործածել է նաև «բնութիւն», «անձնատու», «գոյութիւն» բառերը: էջ 25

43. Զմյուռնիայի, Վեներիկի (և սրանից ընդօրինակված) հրատարակություններում այս նախադասության վերջում կա «չար» բառը («և չար»), որը ձեռագրում չկա: Նկատի ունենալով ձեռագիրը՝ թարգմանության մեջ այն չարտահայտեցինք: էջ 25

44. Այսինքն՝ բարերից շեքը կատուցող բուն նյութը (բարերը) չի ստեղծում, այլ դրանք շարում, դասավորում ու կերտում է շինությունը: Այսպիսով նա դասում է ոչ թե բարեր ստեղծող, այլ՝ շեքը կերտող: էջ 27

45. Ձեռագրում այս բառը չկա: Տպագրում ավելացված է ըստ անհրաժեշտության (Լ. Մարիեպը չի ավելացրել): Ծարուհակության մեջ «այս» բառից հետո տարագրված օրինակներում (բացի վերջինից) կա «զի», որի ավելացման հարկ չկար: էջ 27

46. Բնագրում՝ «երևեցին», որը չի պատշաճում նախադասությանը: Ենթադրելով, որ դա եղած պիտի լինի «երևին»՝ թարգմանեցինք «երևում են»: էջ 27

47. Վեներիկյան (և ուրիշ) տպագրությունների մեջ «առաջուր» բառից հետո միջակետ է դրված. այդպիսով «որպես» բառը հարադրվել է հաջորդ «զի» բառին: Ասվելի ճիշտ կլիներ միջակետը դնել «բայել» բառից հետո, իսկ առաջինը սրանից սրտինը բառով, ինչպես վարվել է Լ. Մարիեպը (հմմտ. ձեռագրի հրատարակությունը, էջ 19): Թարգմանել ենք հիշյալ փոփոխությամբ: էջ 27

48. Վեներիկի սկզբնական (և ուրիշ) տպագրության մեջ՝ «էր»: Այսպես է նաև ձեռագրում: Զմյուռնիայի հրատարակությունն ունի «է», որը ճիշտ է: Գ. Խաչատրյանը ներկայացրել է ուղղված ձևով: էջ 27

49. Բնագրի այս մասում «բնութիւն» բառը գործածված է «սարք, մորթի» իմաստով: էջ 29

50. Ձեռագրում՝ «սածեն», որը տպագրի օրինակներում ճիշտ կերպով տրբագրված է «սծեն»: Սա էլ, նախադասության մտքից ելնելով, թարգմանեցինք «նկ» բառով: էջ 29

51. Ձեռագրում և տպագրությունների մեծ մասում այս բառը դրված է սեռական-տրական ձևով՝ «նիւթեպն», ու այդպիսի գործածությամբ չի համապատասխանում նախադասության մտքին: Լ. Աճառյանը ճիշտ մտեղմամբ առաջարկել է նրա մտք ավելացնել «ի» նախդիրը՝ բառը դարձնելով թացատական հարկով («Ձեներիկն և համեմատությունն Եզնիկա նորագիտ ձեռագրին», էջ 84—85): Եվ ճիշտ են տարվել այն բանասերները (Գ. Խաչատրյան, Լ. Մարիեպ), որոնք բնագրում սեղ փոփոխությունը կատարել են: Թարգմանել ենք ուղղումով: էջ 29

52. Ձեռագրում և տպագրությունների մեծ մասում «յորման» բառից հետո կա «զի», որը տեղին չէ: Հետագայում բանասերները (Գ. Խաչատրյան, Լ. Մարիեպ) հանել են: էջ 29

53. Բնագրում՝ «չէր անարար»։ «2» ժխտական մասնիկը, հետագայում տեղիմ չհամարվելով, որոշ տպագրություններում վերացվել է։ Այդ ուղղումը ընդունելի են համարել և ուրիշները (Ե. Դուրյան, Գ. Խաչատրյան)։ Իսկ Լ. Մարիեւր նյութապահարմար է համարել խմբագրել աղյսն՝ «ոչ ից է հիղն անարար» (տե՛ս հրատ. բնագիրը, էջ 20, թարգմ. և ծան., էջ 165)։ Մենք թարգմանեցինք ըստ «էր անարար» ուղղման։ էջ 29

54. Տվագրի «և պարզականքն ևս անարարք» արտահայտության դիմաց ձեռագիրն ունի «և պարզականքն և անարարքն»։ Ձեռագրինը հասկանալի չէ։ Ընդուն են վարվել նրատարակիչները՝ ուղղելով վերոհիշյալ ձևով։ Լ. Մարիեւր, սակայն, իր հրատարակած բնագրում թողել է նույնությամբ (էջ 20)։ էջ 29

55. Այսինքն՝ աստված և չորս տարրերը։ էջ 29

56. Բնագրում՝ «անձնատր», այսինքն՝ «գոյ», «գոյությունն ունեցող էակ», «գոյակ», «գոյացությունն» (սուբյեկտ), որին Եզնիկը հակադրում է բարքը որպես ոչ աշուխիսին, այլ իբրև նրա վարվեցողության արդյունք, արգասիք, հետևանք։ էջ 31

57. Բնագրի «արարիչ» բառը Գալեմբյարյանն ուղղել է «չար»։ Այդ բառը պետք է մնա, հավելում պետք է տրվի առանց դրա փոխարինման։ Բացի դրանից, բառերի բնագրային դասավորությամբ միտքը պարզ չէ։ Նախադասությունը հասկացվում է հավելումով և բառերի վերադասավորությամբ։ Թարգմանել ենք աղբյուրի փոփոխությամբ։ էջ 31

58. Ձեռագրում՝ «վրէժս պահանջիցէ»։ Տպագրությունների մեծ մասն ունի «վրէժս պահանջէ»։ Ընդուն են վարվել այն բանասերները (Գ. Խաչատրյան, Լ. Մարիեւր), որոնք ուղղել են ըստ ձեռագրի։ Իսկ հաջորդ նախադասության մեջ նույն բայը ձեռագրում ներկայով է դրված («վրէժս պահանջէ»), որը, սակայն, վեցնտիկյան (և պոստ նետևած) հրատարակություններում դարձված է ստորադասական առաջին սպառնիով («վրէժս պահանջիցէ»)։ Ընդուն է ձեռագրի ձևը, որպիսին ունեն այլ տպագրություններ (Զմյուռնիայի, Փարիզի՝ վերջին)։ էջ 31

59. Ձեռագրում՝ «քաստուածաբաշտութեան», որից հետո միջակետ է դրված։ Դա նշանակում է, որ այդ բառը լրացում չէ «յօրհնակէ» բառաձևի համար։ Ընդուն է վարվել Լ. Մարիեւր, որ չի հետևել տպագրություններին, որտեղ առաջին բառի նախորդը սրվաառն է։ Բայց նա չպիտի անտեսեր կետը։ էջ 33

60. Տպագրություններն ունեն «գի եթէ»։ Ձեռագրում «գի» չկա։ Լ. Մարիեւր իրավացիորեն անտեսել է այդ հավելումը (տե՛ս բնագրի հրատարակությունը, էջ 22)։ Մենք ևս բաց թողեցինք։ էջ 33

61. Կամքի ազատությունն ստացող մարդն է։ Ավելի հասկանալի դարձնելու համար համապատասխան բառը նշեցինք փակագծում։ Ի դեպ, Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ կա «մարդ» բառը։ էջ 35

62. Այսինքն՝ մնացած բոլոր արարածները, բացի մարդուց։ Այդ պատճառով էլ բնագրում «այլն» բառը պիտի հոգնակի թվով լիներ՝ «այլքն», այդպես էլ «ծառայէ» — «ծառայեն»։ էջ 35

63. Բնագրում՝ «համակերտս»։ Ե. Դուրյանը նախընտրելի է համարում «համակերպս» ուղղումը (անդ, էջ 408), որը թարգմանության մեջ արտահայտեցինք «նույն կերպ» ձևով։ էջ 35

64. Բնագրում՝ «զալլան անեալն», որը հայցականով է արտահայտված։ Աղբյուրի գործածությունը կապված է նախորդ նախադասության «տեսանեմք» բայ-ստորոգյալի հետ։ «Ջալլան...» ևս մտածվել է որպես նրա ուղիղ խնդիր։ Կոտակում չքստեղծելու և միտքը հասկանալի դարձնելու նպատակով թարգմանության մեջ ներկայացված է անկախ ձևով։ էջ 35

65. Ե. Դուրյանը «համակերտս» — «համակերպս» ուղղումից հետո տրամաբանական է գտնում հաջորդ նախադասության «գովեմք» բայ-ստորոգյալն արտահայտել ժխտական ձևով՝ ավելացնելով «ոչ» (անդ, էջ 408)։ Լ. Մարիեւր բնագրում փակագծում կատարել է այդ հավելումը (էջ 28)՝ ձեռք չտալով, սակայն, «համակերտս»-ին։ Մտքից պարզ երևում է, որ «գովեմք»-ը բնագրում ճիշտ է գործածված և ժխտական ձևով չպիտի լինի։ Եզնիկն ստում է, թե արարածները գոյում ենք նրա համար, որ նրանք պահում են հրամանների սահմանները (այսինքն՝ ինչպես հրամայված է, այնպես էլ վարվում են)։ Գովեալը չէր լինի, եթե հակառակ ձևով վարվեին։ էջ 35

66. Լ. Մարիեւր, ըստ իր մեկնաբանության, բնագրի «չախորժեր» ձևի ժխտական մասնիկը հանել է (էջ 24)։ Ընդուն չէ։ Այստեղ բայը ժխտական իմաստ ունի, ուստի ժխտական մասնիկը պիտի պահպանվի։ էջ 37

67. Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ բնագրի «ծտել» բայի դիմաց կա «հակել», որը կրկնված է նույն հատվածում՝ «հակիցի» ձևով։ Դա անհրաժեշտ փոփոխություն չէ։ Բնագրայինը հասկանալի է։ էջ 37

68. Այստեղ սկնարկվում է ծառի ստղից չուտելու սպառնալիքի ու նրա իսխատման աստվածաշնչական առասպելը։ էջ 37

69. Ձեռագրում՝ «անարարիչ»։ Տպագրում ճիշտ կերպով ուղղված է «անարարի ինչ», որը և թարգմանել ենք։ էջ 37

70. Ձեռագրում չկա «կարէ որ»։ Տպագրում ավելացված է, որպես և թարգմանել ենք։ Լ. Մարիեւր, ըստ իր մեկնաբանության՝ փակագծում «զմարդն ցուցանել» արտահայտությունից հետո գրել է իր խմբագրած ձևակերպումը՝ «այլ գի մարդն՝ ըստ որոշ վարդապետութեան, և ոչ բնութեամբ, ստուգատար եղև՝ կարէ որ ցուցանե» էջ (24)։ Դա արված է Մեթոդիոսի երկի բնագրի հիման վրա (տե՛ս Լ. Մարիեւրի թարգմանության ծանոթագրությունները, էջ 170)։ էջ 37

71. Բնագրի այս հատվածն աղավաղված է։ Ձեռագրում և տպագրություններում այն հետևյալ տեսքն ունի՝ «Եթէ այնպիսի ինչ բնութիւն մարդոյն տեսալ էր, ապա ոչ

ի բնույթնէն արարածոյ և յատուածեղէն գրոց մնա վարդապետութիւն ընծայանայը: Ըստ հասկանալի չէ և այս վիճակում արամաբանորեն չի կարգում շարունակութեան հետ: Թարգմանելիս վերափոխել ենք՝ օգտվելով Գ. Գալեմբյարյանի վերակազմածից («Նորագոյն աղբիւր...», էջ 64), բայց ժխտական մասնիկը տարածել ենք մտն «ընծայանայը» բայ-ստորոգյալի փոխ, իսկ «վարդապետութիւն» բառն էլ ներկայացրել ենք նրա մի մասնավոր իմաստով: Էջ 37

72. Բնագրում այս նախադասությունը սկզբնամասում ունի «ոչ եթէ» ժխտական շարկապար, որն ավերորդ է դառնում շարունակության «մի՞թէ»-ի հանդէպ (հմմտ. մահ. Թ. Թոռնյան, սնդ, էջ 13): Էջ 39

73. Խոսքը աստվածաշնչական առասպելի օձի մասին է, որը Եվայից իմանալով, թէ պատվիրանազանությունը չարիք կրերի, խաբեց նրան (տե՛ս Ծճճդ., Գ, տե՛ս մահ ծան 79): Էջ 39

74. Այսինքն՝ աստուան ինացավ, որ եթէ մարդը արհամարհի աստծու պատվիրանը, չարիք գործած կլինի, ուստի և համոզեց մարդուն, որ այդ քայլը կատարի, քանի որ դրանով կպատժվեր. իսկ աստուան ուզում էր, որ մարդը պատժվեր: Էջ 39

75. Զեռագրում չկա «զայն յատաշարեաց մարդուն»: Էջ 39

76. Բնագրում «ժտեցոյց», որը հասկանալի է դրա դիմաց Զմյուռնիայի հրատարակությունն ունի «հրատարեաց»: Իզոյր է փոխված: Էջ 41

77. Բնագրի «այ կարծեօք ի թեթու մատուցեալ» արտահայտության մեջ «թերուս»-ը անտուրգ բառ է համարվել, և դրա վերաբերյալ զանազան կարծիքներ են արտահայտվել: Նախ Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ դրա փոխարեն դրվել է «ի դերես»: Հայկազյան բառարանը «թերուք» ձևով անհայտ բառ է համարում՝ կասկածանքով բացատրելով «երկրայնի փործ» (հ. 1-ին, էջ 805): Թ. Թոռնյանը բացատրում է «տարակրտի, փործ փործելով» («Հատրնոխր...», էջ 15): Գ. Նահապետյանն անուշաբերում է ուղղել «ի թերես» («Ուղղագրութիւնը...», էջ 284): Ե. Փիլիպոսով մեծում է այս անուշաբերը («Հազմովելար», 1928, էջ 328): Ե. Գուրյանը կշռում է, որ գուրե կարելի լինէր կարող «այ կարծեօք և թեթու մատուցեալ»: («Ամբոյց կրկեր», 2, էջ 409): Հ. Ահարյանը «թերուս»-ը վերցնում է «թեթու» ձևով («թեթուս»-ը հողմակի հայցարանն է), «կարծիք, կասկած» նշանակությամբ, կազմված է համարում «թէ»-ի կրկնափոխ՝ ձայնավորի փոփոխումով («Հ. սրմ. բառ», հ. 2-րդ, էջ 1178—1179): Այսպիսով «ի թեթու մատուցեալ» պետք է նշանակի «երկբայելով, ստանալիկով»: Վերոհիշյալ արտահայտության մեջ «կարծեօք» բառանք հոմանիշ է «ի թեթու մատուցեալ»-ին: Այդ նկատառումով էլ թարգմանեցինք «կասկածելով ու երկբայելով»: Էջ 41:

78. Բնագրում «ի փայտեն», որը, ըստ հատվածի բովանդակության՝ նշանակում է ոչ թե «փայտից» առհասարակ, այլ «այն ծառից», որի պտուղն արգելված էր ուտել: Էջ 41

79. Այս դատողությունների հիմքը աստուանայից մարդու խաբվելուն, պատվիրանազանից լինելուն (արգելված պտուղը ճաշակելուն) և պատիժ կրելուն (մահկանացու դառնալուն) վերաբերող աստվածաշնչական առասպելն է (տե՛ս Ծճճդ., Բ, Գ): Էջ 41

80. Բնագրում՝ «վասն ընդ անագորոն թշնամութեան ընդ մարդոյն ունելոյ»: Ս. Գուրյանն անուշաբերել է ջնջել առաջին «ընդ»-ը (սնդ, էջ 409), որը միևնույն այդ Թ. Թոռնյանն ավերորդ համարելով՝ առել էր փակագծի մեջ (սնդ, էջ 16): Կարելի էր «վասն»-ը ավերորդ համարել՝ հասկանալով այսպես՝ «մարդու նկատմամբ անեղած դաժան թշնամության դիմաց»: Իսկ եթէ «վասն»-ը պահպանվում է, և նրանից հետո եղած «ընդ»-ն է ջնջվում, ապա այդ դեպքում «թշնամութեան» բառանք պետք է դնել հայցական հոլովով՝ որպես ունել բայի խնդիր: Այսպես. «վասն անագորոն թշնամութիւն ընդ մարդոյն ունելոյ» (տե՛ս մահ Թ. Թոռնյան, սնդ, էջ 16): Այս պատկերացմամբ էլ թարգմանեցինք: Բնագրի «անագորոն» ձևը ավելի ընտիր կլինէր «անագորոյն» ձևով, ինչպես որ Լ. Մարիեան էլ սրբագրել է: Էջ 41

81. Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ այս մասում կան հավելումներ: Ըստ ասանց պղպիսի հավելումների էլ մինչ այդ շարադրվածից, ինչպես և նենց հաջորդող նախադասությունից պարզ հասկացվում է այն, ինչ նպատակով որ արված են դրանք: Էջ 41

82. Բնագրում «զընկեց»: «Զընկեմոյ» բառն ուղղակի ստոմով նշանակում է «մի կողմ գցել, դնել նետել» և այլն: Ընդհանուր իմաստից ելնելով՝ թարգմանեցինք «արհամարհել»: Բայով: Զմյուռնիայի հրատարակությունը դրա դիմաց ունի «իսխեաց»: Էջ 41

83. Բնագրում «չարչարիչ», որի փոխարեն Զմյուռնիայի հրատարակությունն ունի «չարի արարիչ»: Դիշտը առաջինն է, որը և թարգմանել ենք: Էջ 43

84. Բնագրի «հասալ աստուանայի գիտակցությանը» էջ 43

85. Բնագրում «ի չարարարել»: Հայկազյան և Առնոն բառարանները «չարարարել» բառ չեն նախատեսում, ունեն «չարարարել»: Նորայր Բյուզանդացին «չարարարել»-ը որպես «չարարարել» ստուգելի է համարում՝ հակված լինելով այդպիսի սրբաբանության: Նա միջեցնում է «բարերարել» բայի գոյությունը՝ որպես զուգահեռ փաստ «չարարարել» բայի կազմության («Նախնիք», էջ 181, մանրամասնակցից): Մեզ հավանական է թվում «ի չարարարել»-ը, և այդ մտածմամբ էլ թարգմանել ենք: Էջ 43

86. Բնագրի «զորութիւն» բառը այս դեպքում գործածված է «խոթում» նշանակությամբ: Էջ 45

87. Մեր հին մատենագրության մեջ Գիր կամ Գիրք է անվանվում Աստվածաշունչը կամ Ս. գիրքը: Այստեղ Եզնիկի երկի բնագիրն ունի «Գիր»՝ հիշյալ նշանակությամբ: Էջ 45

88. Ձեռագիրը չունի «ըստ ձեզ»: Տպագրություններում ավելացված է՝ միտքը ավելի հասկանալի դարձնելու նպատակով: Էջ 45

89. Բնագրի «արդ զսգն ասացեք» արտահայտության դիմաց Ձմյունհայի հրատարակությունն ունի «արդ մեզ ասացեք»: Էջ 45

90. Բնագրում հոգնակի թվով է՝ «ի լատրեանցն»: Էջ 45

91. Բնագրի «զի ստուելոյթին բարերարութեան նորս յարտնի լիցի մարդկան» ձևակերպումը ուղղակիորեն պետք է թարգմանվի այսպես՝ «որ իր բարերարության աստվերությունը հայտնի լինի մարդկանց»: Սակայն թարգմանել ենք ազատ՝ հատկապես ընդհանուր քովանդակությունից ելնելով: Էջ 45

92. Բնագրում՝ «զի մի՛ գրագունս պանանիցե», որը բառացի կթարգմանվի «որ շատերին չուզաներ»: Խոսքը աստանայի արարքի մասին է: Ըստ հայտնի սաստակի՝ ստուանն ոչ թե անմիջականորեն սպանու է մարդկանց, այլ, խտրելով ստուսքին ստեղծածներին (Եվային, ապա և Ադամին)՝ օրհնագանցությամբ նրանց մահկանացու դարձրեց, այսինքն՝ այդպիսով մահվան պատճառ դարձավ: Այդ նկատառումով վերոհիշյալ նախադասությունը նույնությամբ չթարգմանեցինք, այլ ներկայացրինք «որ շատերին մահվան պատճառ չլիներ» ձևով: Էջ 47

93. Բնագրում «զի մի՛ կարծիցի...» նախադասությունը նախապես ընդդեմ ունի («որ չկարծվի...», կամ՝ «որ չկարծվեր...», սակայն նախորդող նախադասությունների կապակցությունն այնպիսին է, որ ենարավոր չէ թարգմանելիս անբողոքության մեջ պահպանել այդ բնույթը: Նախորդ նախադասություններին հարմարեցնելու համար փակագծում հավելում կատարեցինք՝ «և պատշաճ չէր»: Էջ 47

94. Այսինքն՝ Ադամի ու Եվայի դիմաց (ըստ սաստակի): Էջ 47

95. Բնագրում՝ «յորժամ մրցել ընդ բանասարկուին մարտնչիցի», որը բառացի ճշմանվում է «երբ բանասարկուի հետ կովի»: Ձեռագրում «մարտնչիցի» ձևի դիմաց կա «մարտ չիցի» (բառը կիսված է, և Ն ստառի տեղը երևում է): Հրատարակիչները դարձրել են «մարտնչիցի»: Հ. Աճառյանն այն կարծիքն է հայտնել, թե «մրցել... մարտչիցի» ձևերում երկու ուղղում պետք էր կատարել՝ առաջինը դարձնելով անցյալ դերբայ («մրցեալ»), իսկ երկրորդը՝ «մարտնչիցի», այսինքն ընդունելով «մարտնչիցի» ուղղումը՝ պետք է սրբագրել նաև «մրցել»-ը: Ապա նշում է, որ միաժամանակ երկու ուղղումը հավանական չի լինի, ուստի ավելի լավ է առաջին բառը թողնել նույնությամբ, իսկ մյուսն ուղղել «մատչիցի» («մրցել... մատչիցի») — «Քննությունն և համեմատությունն Եզնկայ նորագիտ ձեռագրին», էջ 86—87:

Ե. Գուրյանը ևս անդրադարձել է դրան՝ գրելով. «մրցել... մարտնչիցի. հայերեն չէ: Պետք է կարդալ մատչիցի» («Ամբողջ երկեր», Զ, էջ 409): Այդ փոփոխությունն ընդունել է նաև Գ. Խաչատրյանը և արտացոլել բնագրի մեջ՝ տողատակում նշելով տպագրի «մարտնչիցի» ձևը որպես սխալ (տե՛ս Բուենոս-Այրեսի հրատ., էջ 28): «Մրցել... մատչիցի» հասկացվել է «մտտեճա կովելու»:

Լ. Մարիենը բնագրում ներկայացրել է տպագրվածի ձևով (անդ, էջ 30):

Միշտ տպագրվածն է՝ «մրցել... մարտնչիցի»: Բանն այն է, որ դասական հայերենի համար խորթ չէ բայի դիմավոր ձևի վրա նույն կամ հոմանիշ բայի անորոշ դերբայը դնելը՝ որպես ավելադրություն: Այսպես. «Շինել շինեից ի պաշտօն դիտաց...» (Ագաթ., էջ 293), «Այն ամենայն ի ձեռն այլոց՝ գրել գրեցաւ» (Բուգ., III, Ա), «Անել բազմացալ» (Բուգ., III, Գ) և այլն: Վերոհիշյալ այսպիսի դեպքերից մեկն է՝ «Մրցել» և «մարտնչել» հոմանիշներ են: Այդ նկատառումով էլ մեր թարգմանել ենք ըստ տպագրվածի: Էջ 47

96. Բնագրի «ի հրահանգս կոտանցաց» արտահայտության մեջ «հրահանգ» բառը «հանրիս, մրցապարեզ» իմաստով հոմանիշ է «կոտանց» բառին. և վերջինը ստացիանի մոտ սեռակամով ավելադրություն է: Թարգմանել ենք այդ մեկնաբանությամբ: Համապատասխանեցնելով «աշխարհ» բառին՝ արտահայտել ենք ևզակի թվով՝ «ի հրահանգս կոտանցաց» — «մրցասարքեզում»: Էջ 49

97. Տպագրում այս պարբերության սկզբում ավելացված է «ասեմք», որը ձեռագրում չկա: Լ. Մարիեսի հրատարակածի մեջ այդ հավելումը չի կոտարված: Էջ 49

98. Տպագրում (բացի փարիզյան 1959 թ. հրատարակությունից) ավելացված է «ևս», որը ձեռագիրը չունի: Էջ 49

99. «Եսմանել» բայով թարգմանեցինք բնագրի «դնել»-ը, որը, խիճիսպես, բաց է թողնված Բուենոս-Այրեսի հրատարակության մեջ: Էջ 49

100. Ձմյունհայի հրատարակության մեջ բնագրի «ընդէր» բառից առաջ ավելացված է «բանից», որը ձեռագրում, վեներիկյան և ուրիշ տպագրություններում չկա: Էջ 49

101. Այսինքն՝ այնպիսի մարդու, որը կարծում է, թե շարիքը կամածին չէ, այլ ի բն է: Էջ 49

102. Այսինքն՝ եթե ծառան չի հնազանդվում, նրան ծեծելով են հնազանդեցնում: «Ո՞նց մկանունս», բառացի՝ «թիվունքով», «մկանեորով»: Էջ 51

103. Ձեռագրում՝ «սլոյրատ», տպագրում՝ «լայրատ»: Բուենոս-Այրեսի հրատարակության մեջ ձեռագրի այդ բառը ստղատակում սխալմամբ նշված է «սլոյր» (էջ 29): Էջ 51

104. Ձմյունհայի հրատարակությունն այստեղ ունի «ցաանու և զսլոյրանոց»: Էջ 51

105. Այստեղ բնագիրն ունի «ի պետս արարան» արտահայտությունը: Ձմյունհայի հրատարակության մեջ ավելացված է «մարդկան» բառը՝ «ի պետս մարդկան պառլուսան»: Գրանով ընդգծվում է, որ խոսքը մարդկանց կարիքների մասին է: Էջ 51

106. Բնագրում՝ «արջատ»: Դա մեր հին լեզվում արդի մեղ իմաստը չի արտա-

հայտել, այլ ունեցել է ավելի լայն նշանակություն՝ «ստաար. ընդհանուր պնդում կովի, ցուլի, եզան, հորթի և երինգի» (Հ. Մանուչյան, «Հայ. արմ. բար.», Ռ. 1-ին, էջ 738): էջ 51

107. Բնագրի «մինչ ըստ Աստուծոյ երկիրին սահմանս արտաքոյ ելեալ անաստե»: նախադասությունը Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ հետևյալ տեսքն ունի՝ «մինչ ըստ Աստուծոյ երկիրին սահմանաց արտաքոյ ելեալ անաստ է»: Ծիշում ստացինն է, որը և թարգմանել ենք: էջ 51

108. «Թերիակե» (գլխաբ. «թերիակե, թիրակե», նշ. «դեղթալի, հակաթույն») օմի կամ սոյ գետունների մարմիններից պատրաստված»: Այստեղ Եզնիկն ընդգծում է օմից լինելը: էջ 53

109. Ձեռագրում՝ «նա սահմիկ տեսանենք ի հնարագիտութենէ թովչաց զգամացեալ, իրրև զչոտան խաղալիկ է նոցա»: Տպագրվածում հրատարակիչների կողմից «իրրև» բառից առաջ ավելացված է «և», որի կարիքը չկա: Դրանից, սակայն, 1. Մարիենը ձեռնպահ է մնացել (տե՛ս փարսեյան 1959 թ. հրատ., էջ 32): էջ 53

110. Բնագրում բայը հոգնակի թվով է դրված՝ «չմեղանչեն բնակչացն»: Դա ճիշտ կլիներ, եթե վերևում «օձ» բառը հոգնակի թվով գործածված լիներ: Նկատի ունենալով, որ «օձ» բառը եզակի թվով է, և նրան առնչվող մյուս բայերը՝ նույնպես, ճիշտ բայը ևս եզակիով թարգմանեցինք: էջ 53

111. Տե՛ս Դան., ԺԳ, 26: Այստեղ պատմվում է, որ բարեխոսները, բացի կուռքեր պաշտելուց, նաև վիշապ օձ էին պաշտում: Դանիելը, նրանց թագավորից թույլտվություն ստանալով, առանց սրի ու գավազանի, ճարպից, ձուրթից ու մազից պատրաստած կերակրով սպանում է նրանց պաշտած վիշապ օձը: Եզնիկը, զուգահեռ անցկացնելով, ակնարկում է սա: էջ 53

112. Ձեռագրում «սարտեալ» ձևով է, որը հրատարակիչները դարձրել են «սարտե»: Տվյալ շարադրանքի մեջ, իհարկե, պետք է անորոշ դերբայ լիներ: Բայց արդյոք սա այն սակավ դեպքերից մեկը չէ՞, երբ անորոշ դերբայն էլ -եալ մասնիկով է հանդես գալիս: էջ 53

113. Բնագրի «ոչ ինչ ի նոցանէ օգտակար գտանէր» նախադասությունը Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ ներկայացված է հետևյալ ձևով՝ «ոչ ինչ ի նոսա օգտակար գտանէր»: Ձեռագիրն այդպիսի փոփոխության հիմք չի տալիս. դրա կարիքն էլ չկա, որովհետև միտքը միանգամայն հասկանալի է: էջ 53

114. Բնագրում՝ «դեղնեղի»: Զմյուռնիայի հրատարակությունը ունի միայն «դեղ»: Տեղեկատու աղբյուրներում ու բանասիրական գրականության մեջ տարբեր բացատրություններ են տրվում նշանակության վերաբերյալ: Մի բան որոշակի է, որ այստեղ «դեղ»-ը հենց «դեղ», «արման» իմաստն ունի: Վիճելի է մնում «նեղի» մասին հարցը: Այս արտահայտության մեջ դա կարող էր հիվանդության կամ դրա ինչ-որ տեսակի նշան համար լինել: Այդ արտահայտության մոտ ձեռագրում չկա «լինի», ավելացված է տպագրություններում 1. Մարիենը, սակայն, չի ավելացրել: էջ 53

115. Այսինքն՝ եթե մեկն ակտորներ միան ոտել: էջ 55

116. Տպագրում՝ «գագանագոյն», ձեռագրում՝ «գագանագոյնն». ձեռագրական տարբերությունների մեջ սխալմամբ նշված է «վարագագոյնն» (տե՛ս անդ, էջ 33): էջ 55

117. Բնագրի համապատասխան բայաձևը ձեռագրում և Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ առանց ժխտական մասնիկի է («վնասը»): Ծիշում են վարվել վեներտիկան և, նրանց հետևողությամբ էլ, մյուս հրատարակիչները «չ» մասնիկն ավելացնելով: Բնագրի միտքն այդ է պահանջում: էջ 55

118. Տե՛ս ծան. 106: էջ 55

119. Բառացի՝ «Մանրագորք եթե մեկը առանձնակի ոտի...»: «Մանրագորք» բառը ձեռագրում «մանրագորք» ձևով է («ոկ»-ն էլ՝ «ոյկ»): Հրատարակիչները սրբագրել են «մանրագորք» (հոգով): Մանրագորք մորմագիհերին պատկանող թունավոր բույս է (խաշխաշ, աֆիոն): էջ 55

120. Հազարը զամբյուղավորների կարգին պատկանող ոտելի բույս է: Եզնիկի երկի՝ Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ «հազար»-ի կողքին փակագծում նշված է «որ է մասուր»: Իսկ վերջինս հունարեն է: էջ 55

121. Մոլախինոը հովանոցավորների կարգին պատկանող թունավոր բույս է: Բնագրում բառը գրված է «մոլախինո» («մոլախինադ») ձևով: Մատենագրության մեջ ավանդված է «մոլախինո», «մոլխինո», «մոլխինո» ձևերով, կա և «խնդամոլի»: «Նոր բառգիրք...»-ը հիմնականն ընդունում է «մոլախինո» ձևը: էջ 55

122. Կաղանջանը բույս է, որն ունի բազմաթիվ տեսակներ: Ըստ Եզնիկի՝ նրա մի տեսակը, առանձին վերցված, թունավոր է, իսկ խառնուրդով՝ բուժիչ է: Գրաբարում բառի ուղիղ ձևն է «կաղանջանն», հանդիպում է նաև այլ ձևերով: Գ. Խաչատրյանն իր թարգմանության մեջ տալիս է «եղանջան» ձևով, իսկ գրաբարի մասում բառը ուրիշ բառերի հետ դուրս է մնացել բնագրից (անդ, էջ 32): էջ 55

123. Ձեռագրի «ընդ այլ դեղս» արտահայտության «դեղս» բառաձևը (հոգնակի հայցական) տպագրում եզակի տրականով է ներկայացված՝ «ընդ այլ դեղոյ»: «Դեղս» ձևը սխալ չէ և համապատասխան է բովանդակությանը: Հեղինակը խոսում է այն իրողության մասին, որ կաղանջանի այդ տեսակը, ուրիշ բույսերի (և ոչ թե մեկ բույսի) հետ խառնված, մտնադեղ է և մահից փրկող: Մասնավանդ որ նույն հատվածում մանրագորքի մասին էլ ասված է «խառնեալ ընդ այլ արմատս»: էջ 55

Փարսեյան վերջին հրատարակությունը հարազատ է մնացել ձեռագրին (անդ, էջ 33):

Թարգմանել ենք ըստ ձեռագրի: էջ 55

124. Բառացի՝ «Արդ՝ այսպիսի անհարթ բաներին ուղիղ չնայելու պատճառով...» (տե՛ս նաև Թ. Թունյան, անդ, էջ 26): էջ 55

125. Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ համապատասխան բառը «այսպիսի» ձևով է: Մյուս տպագրություններն ու ձեռագիրը ունեն «այսպես»: Նորայր Բյուզան-

դասին առաջարկել է փոխել «այնպէս» հենկելով նույն երկում եղած այլ գործածութունների վրա («Նախնիք», էջ 558, մանրամասնակները): Թարգմանելիս այդ առաջարկը հաշիվ ենք առել: էջ 55

126. Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ պարբերությունն սկսվում է «Քանգի»-ով, որը բնագրում չկա: էջ 55

127. Խոսքը Ադյանի մասին է (տե՛ս Ծանոթ., Բ, 19): էջ 55

128. Տպագրի «յետ լանցանելոյ մարդոյն զԱստուծոյ պատուիրանան» ձևակերպման մեջ «լանցանելոյ» բառաձևի սկզբի յ-ն ավելորդ է: Դա անվիճելիորեն հաստատվում է ձեռագրով, որտեղ յ-ն չկա՝ «յետ անցանելոյ...»: Հմտ. մաս Թ. Թումանյան, անդ, էջ 26, Ե. Դուրյան, «Ամբողջ երկեր», Զ, էջ 409: Թարգմանել ենք ըստ ձեռագրի: էջ 57

129. Բնագրում՝ «համբոյրս և ընտելութիւնս» (ձեռագրում՝ «համբոյրս և ընդելութիւնս»): Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ ներկայացված են հոգնակի ուղղականի ձևով՝ «համբոյրք և ընտելութիւնք»: Իրականում գործ ունենք ո՛չ հոգնակի ուղղականի և ո՛չ էլ նույն թվի հայցականի հետ: Այստեղ «համբոյրս» և «ընտելութիւնս» բառերը եզակի ուղղականով են դրված: Ինչպէս ճիշտ կերպով ցույց է տվել Հ. Անտոյանը, ս-ն իբրև հող է գործածված («Բնութիւն և համեմատութիւն Եզակայ նորագիտ ձեռագրին», էջ 88): էջ 57

130. Տպագրի բնագրում եզակի թվով է՝ «զգալոյ կորիւն», սակայն շարունակությունից երևում է, որ հոգնակի պիտի լինի («իբր զշան կորիւնս ընդ անձն անկանին»): Ձեռագրում «կորիւն» բառը հաջորդ բառին կից է դրված՝ «կորիւն սնուցանէ», և այդպես հոգնակի հայցականի ս-ն դուրս է մնացել: Լ. Մարիանը, ճիշտ հիմնավորելով (հմտ. ծան., էջ 178), իր հրատարակածում դրել է հոգնակի հայցականով՝ «կորիւնս» (էջ 34): Նա այդպես է վարվել նաև «թոժիւն» բառի հետ, որը ի դեպ, հաջորդ բառի հետ նույնպես կից է գրված ձեռագրում, սակայն այստեղ համապատասխան նպատակությունը բավարար հիմք չի տալիս դրա հոգնակության համար: Հմտ. «Եւ այլ ոք (ըստ ձեռագրի՝ եւ այլոյ) զարջոյ թոժիւն սնուցեալ... զգազանաբարոյն ցածուցանէ»: Հոգնակիության դեպքում կունենայինք «զգազանաբարոյսըն»: էջ 57

131. Բնագրում՝ «կարաւիչս», որը Ե. Դուրյանը (անդ, էջ 409) առաջարկել է կարդալ «կարսսս ինչ»: Իսկ Թ. Թոռնյանը (անդ, էջ 27) դեմ չի եղել «կարաւիչ»-ին, միայն ճիշտ է հաւարել եզակի ձևը: Զմյուռնիայի հրատարակությունն ունի «կարաւիչ ցուցանէ»: էջ 57

132. Տպագրում՝ «Եւ այլ ոք»: Ձեռագիրն ունի «Եւ այլոց»: Որոշ հրատարակիչների կողմից ձեռագրի «այլոց» ենթակայի փոփոխումը տեղից չի եղել: Այստեղ հոգնակի սեռականով ենթական միանգամայն արդարացվում է: էջ 57

133. Բնագրի «զբարքս իգակերպս» արտահայտության «իգակերպս» բառաձևը Գ. Նահապետյանն առաջարկել է ուղղել «իժակերպս» («Ուղղագրութիւնք...», էջ 284): 302

Ե. Փնչիկյանը դա համարել է «շատ յարմար և գեղեցիկ սրբագրութիւն», բայց, ձեռագրում հիմք չգտնելով, չի ընդունել («Քաղստիւյ», 1928, էջ 329):

Լ. Մարիանը դա բացատրել է որպես «իգակերպս— dévoreurs de femmes» (տե՛ս ծանոթագրությունները, էջ 176) և բնագրում էլ համեմարարել է «իգակերպս» (բնագիր, էջ 34): Թարգմանել ենք որպես «իժակերպս»: էջ 57

134. Բնագրում՝ «ի վնասակարութեանն»: Զմյուռնիայի հրատարակությունն ունի «վնաս վնասակարութեանն», որն ավելի հասկանալի է: Ե. Դուրյանը նպատակահարմար է համարում հենց այդպես էլ կարդալ (անդ, էջ 409): Հավանական համարելով՝ թարգմանեցինք ըստ դրան: էջ 57

135. Տպագրում (չհաշված փարփջան վերջինը) որոշյալ հայցականով է՝ «զարարածս», իսկ ձեռագրում՝ անորոշ՝ «արարածս»: Նկատի ենք ունեցել առաջինը: էջ 59

136. Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ ավելացված է «ապաքեն տկար էր», որը բնագրում չկա: էջ 59

137. Բնագրում՝ «Այլ մեք զցատց և զմահումս յագում ինչ պատճառս ունինք ճշմարիտ բանի ի մեջ բերել»: Եյե բառացի թարգմանենք, կլինի՝ «Սակայն մենք ցավերի և մահվան բազմաթիվ պատճառներ ունենք ճշմարիտ խոսքով (այսինքն՝ ըստ Աստվածաշնչի) մեջտեղ բերելու»: Ելնելով բովանդակությունից՝ թարգմանել ենք «...կարող ենք մատնացույց անել...»: էջ 59

138. Բառացի՝ «քո կրեւի քրտիկքով»: էջ 59

139. Բնագրում՝ «աւար» փոխանակ՝ «արարար»: Ծիշտ է նշել Վ. Առաքելյանը: (տե՛ս «Գրաբարի հատընտիր», էջ 58): էջ 59

140. Ըստ առասպելի՝ մարդկանցից միայն Եղիան ու Ենովջը մահ չեն ունեցել: Եղիան հրեական մարգարեներից էր և, ինչպես պատժում է առասպելը, շատ հրաշքներ է գործել ու իր կառքով բարձրացել է երկինք, մինչ այժմ էլ ապրում է ամպերի վրա: Ենովջ նահապետն էլ, իբր, շատ հաճելի լինելով աստծուն, առանց մահի երկինք բարձրացավ և դեռ կենդանի է: էջ 59

141. Տե՛ս ծան. 79: էջ 61

142. Զմյուռնիայի հրատարակությունն ունի «գորովայիր», որը բովանդակությանն ավելի պատշաճ է: Սակայն ձեռագրում «աղերսայից» է: Այսպես է նաև վեցնետիկյան ու սրան հետևած հրատարակություններում: Մենք էլ նույն ձևով արտահայտեցինք: էջ 61

143. Բառացի՝ «կրեց պատիժ մահը»: էջ 61

144. Ձեռագրում «աւոր» կրկնված չէ: Վ. Առաքելյանը «աւոր»-ի հավելումը ճիշտ չի համարում և ավերջ արտահայտությունը վերակազմում է այսպես՝ «չորում»:

ուսես ի պտղոյ ծառոյն՝ ի նմին ատոր մեռանիս» («Գրարարի հատընտիր», էջ 59):
Էջ 61

145. Ձեռագրում՝ «բնութեան», տպագրում (քաջի Բուենու-Այրեսի և Փարիզի վերջին հրատարակություններից)՝ «բնութեանս»: Նկատի ենք ունենալ ձեռագրինը:
Էջ 61

146. Հմմտ. վ. Առաքելյան, «Գրարարի հատընտիր», էջ 61: Էջ 61

147. Այսինքն՝ աստծու: Էջ 63

148. Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ պակասում է «իբրև մարդիկ» արտահայտությունը: Դա կա ոչ միայն Եզեկի երկի բնագրում, այլև այդ հատվածի աղբյուրում, որ է՝ Սաղմ., ՁԱ, 7: Էջ 63

149. Բնագրում՝ «ես ոչ ընդ ձեր մահ կամեի, և ոչ ընդ իշխանին վատ խրատատոյին անկանել»: Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ դա այսպիսի վերափոխությամբ է՝ «ես ոչ գձեր մահն կամեի, և ոչ ընդ իշխանութեանք վատ խրատատոյին անկանել»: Էջ 63

150. Բնագրում եզակի է՝ «զիրոյ արարածոյն զհանդէսն տեսանել»: Բովանդակությունից երևում է, որ «իրոյ արարածոյն» հոգնակի պիտի լինի (խոսքը մարդու և աստանայի մասին է. այդ նկատառումով էլ հոգնակիով ենք թարգմանել): Ծիշտ է վարվել Լ. Մարիեայ՝ առաջարկելով և ապա ներկայացնելով հոգնակի ձևով՝ «զիրոց արարածոցն» (տե՛ս ծանոթագրությունների մասը, էջ 177, իր հրատարակած բնագիրը, էջ 37): Էջ 63

151. Ակնարկվում է Հոբի՝ Աստվածաշնչում նկարագրված փորձությունների մասին («Գիրք Տորայ»): Էջ 63

152. Բնագրում՝ «վասն մեղաց», որը բառացի նշանակում է «մեղքի պատճառով, մեղքի համար»: Թարգմանելիք՝ ընդհանուր ոճին համապատասխանեցնելով:
Էջ 65

153. Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ՝ «պակաս իցե կամ լոյով իցե». ձեռագրում «իցե»-ն մի քիչ ավելի մոտ է գրված. վեներտիկյան տպագիրն ունի «արակասիցե կամ լոյովիցե»: Թարգմանեցինք ըստ վերջին ձևերի: Էջ 67

154. Բնագրում՝ «ի մարմինս»: Էջ 67

155. Բնագրում՝ «ուստի յափշտակութիւնք սահմանաց են և գիղից (գեղից) և օտար (ատար) քաղաքաց, ընչից և ստացուածոց»: Նորաչք Բյուզանդացին նպատակաբար է համարել «ատար»-ը ողղել «ատար» («Նախնիք», էջ 987, մանրամասնվեցին): Թարգմանել ենք այդպիսի փոփոխությամբ: Էջ 67

156. Այսինքն՝ ամուսնությանը վերաբերող հիմնական կարգը: Էջ 67

157. Բնագրում թե՛ այս և թե՛ նախորդ պարբերության «պոռնկություն» բառը հոգնակի թվով է դրված: Էջ 67:

158. Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ՝ «զձառայն տէրն... գամ հարկանել»: Էջ 67

159. Ձեռագրում՝ «զիսրայելե» (կրճատված): Տպագրում ըստ բովանդակության նրա փոխարեն ավելացված է «մարգարէիս»: Էջ 67

160. Աղբյուրը «անոցի»-ի փոխարեն ունի «քարձրացուցի» (Նաայ, Ա, 2): Էջ 67

161. Խոսքը Ավետարանում հիշատակվող անդամալուծի մասին է: Էջ 69

162. Տե՛ս ծան. 19: Էջ 69

163. Նքթական («տէրն») վեներտիկյան հրատարակության մեջ չկա (այդպես էլ սրա հիման վրա տպագրվածներում): Թարգմանության մեջ ավելացրինք ըստ ձեռագրի: Դա կա նաև Զմյուռնիայի ու փարիզյան (վերջին) հրատարակությունների մեջ: Էջ 69

164. Բնագրում՝ «ես այն յԱստուծոյ արժանիցն յիրախ լինի»: Մեր բանասիրության մեջ այստեղ գործածված «արժանիցն» բառաձևը տարբեր կերպ է հասկացվել: Նախ՝ Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ ներկայացված է «արժանեացն» ձևով («յԱստուծոյ արժանեացն»): Ե. Դուրյանը, նշված նախադասությանը հետևող մասը համարելով բացատրություն դրա համար, առաջարկել է հիշյալ բառաձևը կարդալ «անարժանիցն» («ես այն յԱստուծոյ՝ անարժանիցն յիրախ լինի»): Հմմտ. «Ամբողջ երկեր», Զ, էջ 409—410: Իրա հիման վրա Գ. Խաչատրյանը թարգմանել է այսպես՝ «ես ասիկա կը պատահի անոց»՝ որոնք անարժան նկատուած են Աստուծոյ կողմէ՝ և ապա հաջորդ նախադասության եզակի թվով արտահայտված ենթական ու ստորոգյալը դարձրել է հոգնակի ու հարմարեցրել այդ նախադասությանը:

Այստեղ իրականում գործ ունենք «արժան» բառի հետ, որը պետք է հասկանալ մի այլ իմաստով, ինչպես որ հենց նույն օրինակով նշված է Հայկազյան բառարանում, այն է՝ «իրաւունք, օրէնք, արդարութիւն» (հ. 1-ին, էջ 854): Ըստ այդմ՝ նախորդ վերաբերում է ոչ թե «Աստուծոյ», այլ «արժանիցն» բառաձևին՝ «արժանիցն», նշ.՝ «օրենքներից», «օրենքներով»: Այսպիսի մոտեցմամբ նախադասությունը թարգմանվում է «Այն, իսկապես, աստծու օրենքներով է լինում», որտեղ «այն» դերանունը վերաբերում է դիվանհարությանն ու նրա բուժմանը: Էջ 71

165. Ակնարկում է Ավետարանում պատմվող առասպելը (հմմտ. Մատթ., Ը, 30—33, Մարկ., Ե, 11—13, Դուկ., Ը, 32—33): Էջ 71

166. Տե՛ս ծան. 151: (Էջ 71):

167. Բնագրում՝ «ոչ իշխեաց ժող». այսպիսի կիրառությամբ «իշխել» և «ժող» հոմանիշներ են: Սակայն թարգմանեցինք «չհանդգնեց սկսել» ըստ նախադասության ընդհանուր մտքի: Էջ 71

168. Խոսքը վերաբերում է Ալարովտացի Հուդային, որը, ըստ կրոնական առաւելի՝ Հիսուսի աշակերտներից մեկն էր և չնչին դրամի համար նրան մատնեց: Իբր, ընթրիքի ժամանակ Հիսուսը նրան մի թղթած պատտա է տալիս, և, երբ պատտան ընդունում է, սատանան մտնում է Հուդայի մեջ: Էջ 71

169. Բնագրում այսպես է՝ «Նա և մինչդեռ տանջին իսկ ոմանք ի դիւ, եթէ ոչ յԱստուծոյ տեսչութիւն լինէր նմա, չարաչար մահուանք սատակեր»: Ե. Գորշյանը (անդ, էջ 410) «սատակեր» բաշխորոգչալը հասկացել է շեզոր սեռով, «նմա» դերանունն էլ դիտել է մարաբերակից «տմանք»-ին ու, այդպիսով, ստաշարկել է «նմա» դերանունը և «սատակեր» բաղը դարձնել հոգնակի թվով: Այդ փոփոխության կարիքը չկա: «Նմա» դերանվանք (նկատի չեն անվան տանջվողները («տմանք»)), այդ դա «դներ»-ի լրացումն է, որով ակնարկված է տանջողը (դեր): Իսկ «սատակեր» ներգոյմական սեռի է, որի ենթական (դեր) և խնդիրը (տանջողները) բնագրում ուղղակիորեն նշված են: Միտքը միշտ է ստացվում դրանց նշումով: Գ. Խաչատրյանը միշտ է մեկնաբանել ու թարգմանել՝ Ե. Գորշյանի ստաշարկները նշելով տողատակում (նմտ. Բունու-Ալբերտի հրատ., էջ 42): Էջ 73

170. Բնագրում հոգնակի է՝ «իյրեանց»: միշտ կլինէր եզակիով: Էջ 73

171. Բնագրում՝ «ոչ են ձեռնհաս»: Զեռնհաս չլինելն այստեղ իրավական իմաստով է: Եթէ ֆիզիկական իմաստով լինէր, թովանդակության տեսակետից հակասություն կստացվեր: Այդ պատճառով էլ թարգմանեցինք «իրավասու չեն»: Էջ 73

172. Բնագրում՝ «զփչումս հոգացն», որի դիմաց Զմյուռնիայի հրատարակությունն ունի «զվեցանանայն և գրանատրիլ ըստ հոգոյ»: Էջ 73

173. Տե՛ս Յովհ., Ժ, 10, 12: Հիշյալ տեղում մոտավոր նմանությամբ միտք կա, սակայն այնտեղ խոսվում է նախ գողի, ապա՝ գայլի մասին: Էջ 73

174. Մարկ., ԺԶ, 17—18: Արքայուն ունի այլ նմաներսումներ. որտեղ ուրիշ նշաններ էլ են միջվում: Էջ 73

175. Ակնարկվում է աստվածաշնչային Դանիելի մասին: Դանիելը, որ գերի էր տարվել Բաբելոն, քաղաքացիների պաշտամունքի էությունը բացահայտելուց հետո (տե՛ս ծան. 111) գցվում է առյուծների փոսի մեջ, որ գազանները նրան հոշոտեն, բայց, իբր, ազատվում է (նմտ. Դան., ԺԳ): Էջ 73

176. Խոսքը վերաբերում է աստվածաշնչային Սեդրաբին, Միսաբին և Արեդ-ճագովին (տե՛ս Դան., Գ): Էջ 73

177. Եբր., Ա, 7 և Ասդւն., ԾԳ, 4 (այստեղ «բոց հրոյ»-ի պիմաց՝ «ի իւր կիզկոյ»): Էջ 75

178. Այսինքն՝ հոգին (շունչը) և քաղցին մինևույն քառով են անվանվում: Էջ 75

179. Բնագրում՝ «Եւ որ ինչ անմարմին է՝ նա պարզ բնութիւն է, որպէս հրեշտակաց և դիւաց և ոգոց մարդկան»: Ավելի միշտ կլինէր «նա» դերանունը արտահայտել սեռականով՝ «նրա», «նորա պարզ բնութիւն է», որը նշանակում է «նա պարզ էություն ունի»: Այսպիսով «բնութիւն է» արտահայտությունը նույնությամբ կը վերաբերի նաև «հրեշտակաց և դիւաց և ոգոց...», այսինքն՝ «ինչպէս որ հեշտակները, դները և մարդկանց հոգիները պարզ էություն ունեն»: Էջ 75

180. Եզակի էրկի բնագրի տպագիր օրինակներում դուրս է մնացել ձեռագրի՝ «Որպէս մարգարէն ասէ, թէ ամենայն մարմին խոտ է» նախադասությունը, որը Հ. Աճառյանը և Գ. Տեր-Մկրտչյանը նշել են ձեռագրական տարբերությունների մեջ (անգ, էջ 36): միշտ են վարվել և այն բանասերները (Վ. Առաքելյան, Լ. Մարիան), որոնք դա մերստեղ են բնագրի մեջ: Թարգմանել ենք վերականգնումով: Էջ 75

181. Թարգմանության համար հիմք ընդունած տպագրում այս նախադասությունն այսպես է՝ «Ուտի յայտ իսկ է՝ թէ հրոյ ընդ խոտոյ ոչ ամուսնութիւն լինի, այլ ձախումն»: Զեռագիրը «հրոյ ընդ խոտոյ» արտահայտության դիմաց ունի «ի հրո (յ) խոտո (յ)»: Ուս, իհնակե, մի պատահական սխալ չէ: Այդպիսի կազմադրանք՝ նույնությամբ միտքն է՝ «...կրակից խոտին ոչ թէ ամուսնություն, այլ փշայում է լինում», որն նույն չի տարբերվում մյուս մտքից: Վ. Առաքելյանը («Գրաբարի հատրմանի», էջ 66) և Լ. Մարիանը (փարսիցյան վերջին հրատ., էջ 43) ներկայացրել են ըստ ձեռագրի: Էջ 75

182. Այսինքն՝ հրեշտակները, դները և մարդկանց հոգիները (ըստ Եզակի): Էջ 75

183. Այս դեպքում «այս»-ը ցուցական դերանունն չէ, այլ գոյական է՝ «հողմ, քամի», այլ «չար ոգի, դև» նշանակությամբ: Էջ 75

184. Այստեղ Եզակիի միջեցնում է իր այն ասածը, թէ հողմը (շունչը), ոգին ու հոգին էություն մույն են և մույն բաներով են անվանվում: Էջ 75

185. «Հարսավակողման բնակիչներ» արտահայտությամբ թարգմանել ենք բնագրի «ստորնետը» բառը, որը քառացի նշանակում է «ստորինները, վարինները, ցածրները», այսինքն՝ երկրի ստորին կամ հարսավային մասերի բնակիչները, ի հակադրություն վերին՝ հյուսիսային մասերի բնակիչներին: Եզակիի «ստորնետը» բառը Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ դարձել է «ստորին», սակայն նույն գրքի նկատմամբ լրիպակների ցանկում ստաշարկվում է տարիս միջյալ նի փոխարեն կարդալ «ստորնետը» (նմտ. անդ, էջ 292): Վեներիկյան սկզբնական և սրան հետևած շատ այլ հրատարակություններ ունեն «ստորնետը»: Թ. Թոռնյանը (անդ., էջ 29) ըստ այդմ բացատրում է՝ «ստորինները»: Հ. Աճառյանը և Գ. Տեր-Մկրտչյանը ձեռագրի ու տպագրի տարբերությունների մեջ նշում են ձեռագրական «ստորնետը» միշտ նկը (էջ 36): Ե. Փեչիկյանը ընդունելի է համարում «ստորնետը»-ը և նշում է, որ դա հաշվի է առել վեներիկյան վերջին հրատարակության մեջ (նմտ. «Քաղաքակալ», 1928, էջ 330), սակայն այստեղ սկզբնականի նման մնացել է «ստորնետը» (նմտ. Վեներիկի 1926 թ. հրատ., էջ 102): Գուցէ խոսքը մի այլ հրատարակության մասին է, որը մեզ հայտնի չէ: Այս վրիպակին է՝ Ե. Փեչիկյանի մոտեցմանը անդրադար-

նել է Ե. Դուրյանը («Ամբողջ երկեր», 2, էջ 410. համապատասխան հորվածը նախ տպվել է «Սիրոն»-ում, 1980 թ.): Վ. Առաքելյանը ևս մասնացույց է արել Զինուժնազի նրատարակության ուղղումը («Գրաբարի հատընտիր», էջ 67): Բնագրի համապատասխան մասը ձեռագրի ճիման վրա կատարված ուղղումով («ստորնկազ» ձևով) են ներկայացրել Վ. Առաքելյանը (անդ, էջ 67), Գ. Խաչատրյանը (Ռուսոնու-Ալբեսի նրատ., էջ 45), Լ. Մարիեալ (փարիզյան վերջին նրատ., էջ 44):

Միևնույն հասկացությունը երկրի տարբեր մասերում «սիբ» («սյւր. լամի») և «այս» բառերով արտահայտելը մեր բանասիրության մեջ դիտվել է սրբու թարբանների գոյության փաստ (հմտ. «Քննություն և համեմատություն Եզնկաց նորագիտ ձեռագրին», էջ 74, այլն՝ Ե. Փեչիկյան, «Եզնիկի «Շոճ արվանդ»-ի բնագրի և տպագրությանց համեմատություն և քննություն», «Քաղաքացի», 1926, էջ 333): Էջ 75

186. Երկր. Օր., Գ, 24, այլն՝ Երբ., ԺԲ, 29 (վերջինում «քո» բառի դիմաց «ներ» է): Էջ 77

187. Լ. Մարիեալ, ըստ իր մեկնաբանության՝ բնագրի «այս ինքն» արտահայտության «այս»-ը փոխել է «այլ»-ի՝ նշելով, սակայն, ուղղանկյուն փոխազծով: Առանց այդպիսի փոփոխության միտքը հասկացվում է: Էջ 77

188. Աբրահամը, ըստ Աստվածաշնչի՝ երբազեցիների մեծ նահապետն էր, Թալայի որդի, Սեֆի սերնդից: Էջ 77

189. Սողոմը, ըստ Աստվածաշնչի՝ քաղաք էր Սիդդիմի դաշտում, որը, երբ, բնակիչների սուրությունների պատճառով կործանվեց Դոմոր, Սեբոյիս և Ալմա բաղաբների հետ: Էջ 77:

190. Դովոյը, ըստ Աստվածաշնչի՝ Աբրահամի եղբորորդին էր, որ նրա հետ զնաց Խառան, ապա՝ Քանան, այնուհետև բաժանվեց ու բնակության տեղ ընտրեց Սողոմը, այստեղ մնաց մինչև նրա կործանումը: Բնութագրվում է հյուրաներ լինելով: Էջ 77

191. Մովսեսը ըստ Աստվածաշնչի՝ եբրայական նշանավոր մարգարեու օրենսդիր էր: Եզնիկը այստեղ ակնարկում է նրա հետ կապված աստվածաշնչային առասպելը (հմտ. Ելից., Գ): Էջ 77

192. Յեսու, Ե, 13—14: Ըստ Աստվածաշնչի՝ Հեսուն (Օսեու, Յեսու, Եզնիկի երկում՝ Յեսու և Յեսու) իսրայելացիների նշանավոր գորավարն էր և Մովսեսի հաջորդը: Էջ 77

193. Եզնիկիը, ըստ Աստվածաշնչի՝ մարգարե էր: Էջ 79

194. «Քերովբե» (ավանդված տարբեր ձևերով), ըստ կրոնական բացատրության՝ նշանակում է «բազմաչյա, թևավոր պահապան հրեշտակ, բարձր դասից՝ սերովբեներից հետո»: Էջ 79

195. Այսինքն՝ Դանիել մարգարեին (հմտ. Դան., Է): Էջ 79

196. «Ծանր մարմիններից» ձևով ենթ թարգմանել տպագրի «բուն գծանունան» արտահայտությունը: Զեռագրում «գծանունան» չկա. նրա տեղում գրված է «զկեան»: Լ. Մարիեալ, եհրաբրելով, որ այդտեղ «կևո» բառն է տղավտովի, դա ներկայացրել է «զկեանան» ձևով՝ վերականգնման նշանով (հմտ. իր ծանոթագրությունները, էջ 182, իր կազմած բնագրի, էջ 48): Նույն նախադասության մեջ գործածված «բան գրեթեան» արտահայտությունը ցույց է տալիս, որ «գծանունան» ուղղումն է հիշտ, բանի որ, ըստ նախադասության մտքի՝ պահանջվող հավանիշն է (ծանր—թեթև): Էջ 79

Էջ 7. «Հանքարտ» կամ «նամբարի» իրանյան փոխառություն է մեր լեզվում. այս անվանումով հասկացել են առասպելական կեդրանի, հրեշ, ճիվաղ, հուշիտարսիկ, որը նախնական էին հունական սիրեհների հետ՝ որպես կես-կին, կես-ձուկ: Զինուժնազի նրատարակությունն այս բառի դիմաց ունի «ստերծանարս» («ստերծանարսից»): Էջ 79

198. Խոսքն աչք գրքերի մասին Լ, որոնց անբաղդությունը կազմում է Աստվածաշունչը: Էջ 81

199. «Յուշկապարիկ» իրանյան փոխառություն է՝ կազմված յուշկ և պարիկ բառերից: Անտիսպաշտները այսպես էին կոչում մտաբանին՝ այն կենդանին, որը, իբր, բնակվում է ծովում կամ ավերակներում. հանքարտ (տե՛ս ծան. 197): Եզնիկը, ըստ հունարենի՝ թարգմանում է «իշացուր»: Էջ 81

200. «Դարիկ» իրանյան փոխառություն է (բուն նշ. «ոգի», «չար ոգի», «առասնայակերպ կին» և այլն): Այս անունով անտիսպաշտները կոչել են մի ինչ-որ առասպելական կենդանի: Էջ 81

201. Եզնիկը նկատի է ունեցել հունարեն *επιτετρακτα* բառը, որը հայերեն արտահայտել է «իշացուր» բառով: Էջ 81

202. Այսինքն թե՛ չեն կարող ցույց տալ, որ հաբերնում իշացուրեր կան: Էջ 81

203. Առասպելական կենդանի, որը, իբր, մարդուց է սերվել: Էջ 81

204. Առասպելական կենդանի՝ համարված շնից սերված, որը, իբր, պատերազմում ու պայնվածների վերքերը լիզելով կենդանացնում էր: Բառն ստիպված է տարբեր ձևերով՝ «արալեզ», «ալեզ», «ալեզ», «յարալեզ»: Էջ 81

205. Բնագրի «անուանք գրանգտանաց» արտահայտության «գրանգտանաց» բառանկը մեր բանասիրության մեջ տարբեր մեկնաբանությունների է ենթարկվել: Զմտումիայի հրատարակությունը՝ որս դիմաց ունի «ի բանաստեղծիցն գրեսուր»: Գ. Նախագիտյանն ստաշարկել է ըստ իմաստի ուղղել «բանագրությանց» («Ուղղագրությունը արգային մատենագրաց», Վենետիկ, 1907, էջ 285): Ե. Դուրյանը նպատակահարմար է համարել կարողալ «բանագիտաց» կամ «բանագիտից» («Ամբողջ երկեր», 2, էջ 410): Վ. Առաքելյանը, ընդունելով «սուտ, հնարովի» նշանակությունը, միա-

ժամանակ նշում է, թե հիշյալ արտահայտությունը «արդյոք չպե՛տք է հասկանալ բան. (բան) հնարողների անուններ են» («Գրաբարի հատընտիր», էջ 70): Ունանք էլ անչառնել են «գտնանք»-ը իբրև «գտանք»-ի փոփոխված ձև (տե՛ս «Բազմավեպ», 1928, էջ 330, Լ. Մարիեսի ծանոթագրությունները, էջ 132 և այլն): Բնագրի ամբողջական նախադասության մտքից երևում է, որ խոսքը վերաբերում է սուտ, հնարովի, շինծու անուններին: Այդ նկատառումով էլ թարգմանել ենք: էջ 81

206. Բնագրի «Ոչ երբեք ի մարդկանն էլեալ պայմ' եթէ առ երես արարած իցէ» նախադասությունը մեր բանասիրության մեջ դիտվել է աղավաղված և զանազան մեկնաբանությունների ենթարկվել: Վիճելից «առ երես արարած իցէ» մասն է: Չեռագրում պակասում է «առ» նախդիրը, որն ավելացված է տպագրվածներում: Ն. Բյուզանդացին առաջարկել է հիշյալ մասը վերականգնել այսպես՝ «առ երես արածիցէ՝ ոչելով, որ Եզրիկն ուզեցել է ասել, թե Օչ երբեք ծնած է ի մարդոյ պայ՝ որ երթալ անասնոց հետ արածի...» («Ջննասիր», պրակ առաջին, էջ 9): Թ. Թոռնյանը դարձրել է «առ երես արածիցի»՝ բացատրելով «երևոց հետ արածով» («Հատընտիր ընթերցուածք», 1891, էջ 32): Ե. Դուրյանը Եզրիկի երկի գերմաներեն թարգմանության գրավորության մեջ անդրադառնում է «առ երես արարած իցէ» արտահայտությանը և հիշտ չի համարում, որ դա, ըստ թարգմանության՝ հասկացվել է «կերպարանքով արարած մը ըլլալ»: Նա ստացնությունը տալիս է Ն. Բյուզանդացու վերոհիշյալ ուղղումին, որք, սակայն, թարգմանիչը որևէ է ծանոթության մեջ (տե՛ս «Մատիս», 1900, էջ 371): Գ. Գալեմշարյանը, պատասխանելով Ե. Դուրյանին, գտնում է, որ տպագիրն է հիշտ, և թարգմանությունն էլ պիտի լիներ դրա հիման վրա (տե՛ս «Մատիս», 1900, էջ 404 և այլն): Ե. Փեչիկյանը նշում է, որ Ն. Բյուզանդացու առաջարկը սրամիտ է, բայց դժվար է ասել, թե որքանով է համապատասխանում իրականությանը («Բազմավեպ», 1928, էջ 330): «Երես արարած իցէ» արտահայտությունը վերակազմումով («երես արածիցէ») հասկացել է նաև «երեներ արածեցնի»: Գ. Խաչատրյանը թարգմանության մեջ հետևել է Ն. Բյուզանդացու մեկնաբանությանը (տե՛ս անդ, էջ 48): Տպագրի «առ երես արարած իցէ»-ն հասկանալի է և փոփոխությունների կարիք չունի: Պետք է թողնել նույնությամբ և դա էլ թարգմանել «ակներն արարած լինի», այսինքն՝ հայտնապես գոյություն ունեցող արարած լինի: Եզրիկը ցանկացել է ասել, թե մարդկանցից երբեք պայ չի ծնվել, որ հայտնապես արարած լինի (բանի որ այն մտացածին է, իրականում գոյություն չունի): էջ 81

207. Բնագրում «Զի մարմնատրի չէ հնար՝ թէ ի ջուրս կեցցէ» (ծեռագրում՝ «կեցցէ»): Ծիշտ է ճիշտված (Ե. Դուրյան, «Մերողջ երկեր», 2, էջ 411), որ «մարմնատրի» բառանք տեղին չի գործածված: Այդպիսով դուրս է գալիս, թե մարմնավոր կենդանիները ջրում չեն կարող բնակվել: Իսկ ջրային կենդանիները մարմնավոր չեն: Ե. Դուրյանն առաջարկել է այդ բառի տեղ դնել «ցամաքայնոյն»: Ծիշտ է այս առաջարկը՝ ըստ նախադասության մտքի, թեև բնագրային նյութական հիմք չունի: Օգտագործելով հիշյալ առաջարկը՝ թարգմանության մեջ մենք գործածել ենք «ցամաքային կենդանի» արտահայտությունը: էջ 81

208. Խոսքն արալեզի մասին է: Այս նկատառումով էլ Զմյուռնիայի, վեներտիկյան (և քրան հետևող յորիշ) հրատարակություններում ավելացված է «գոր արալեզն կոչեն», որը ձեռագրում չկա: Զեռագրի հաշվառումով բնագրում այդ հավելումը չեն կատարել Վ. Առաքելյանը (անդ, էջ 70) և Լ. Մարիեսը (անդ, էջ 47): Թարգմանում

թյան մեջ տպագրի հիշյալ նախադասությունը բաց ենք թողել՝ էլնելով ձեռագրից: էջ 81

209. Եզրիկի երկի «ծովացույ գկով գործեաց» արտահայտությունը այլ կերպ հասկանալով՝ Լ. Մարիեսն առաջարկել է վերափոխել «ծովացույ կով գործեաց»: Ն. Ադունցը («Բազմավեպ», 1928, էջ 110) և Ե. Փեչիկյանը («Բազմավեպ», 1928, էջ 331) դա անընդունելի են համարել: Սակայն բնագրի փարիզյան վերջին հրատարակության մեջ ներկայացված է նույն փոփոխությամբ (էջ 47): էջ 81

210. Տարագրում «անուանեին», ձեռագրում՝ «անուանեն»: Բայի ներկա ժամանակը հիշտ համարելով ըստ ձեռագրի՝ այդպես թարգմանեցիք: Տե՛ս նաև Վ. Առաքելյանի «Գրաբարի հատընտիր», էջ 71, բնագրի փարիզյան վերջին հրատարակությունը, էջ 47: էջ 83

211. Այսինքն՝ ոչ քրիստոնյա գիտնականները, հեթանոս փիլիսոփաները: էջ 83

212. Տե՛ս ծան. 79: էջ 83

213. Առասպելական ջրային հրեշ, ծովային վիշապ, կոկորդիլոս: Եզրիկը չի ընդունում, թե իրականում գնահգ կա: «Նհանգ» բառն իրական փոխառություն է: էջ 83

214. Բառացի՝ «մեկն սսում է»: էջ 85

215. Այստեղ հիշատակում է ժողովրդի մեջ հեթանոսական շրջանից մնացած այն պատկերացումը, ըստ որի եթե մարդիկ կալերում ասեին «վերցրու՛, վերցրու՛» («ա՛ն, ա՛ն»), վիշապները բերրը կտանեին. այդ պատճառով էլ ասում էին «բըռնի՛ր, բռնի՛ր» («կա՛լ, կա՛լ»), որով իբր, վիշապները կզգուշանային և բերրը չէին հափշտակի: Եզրիկը, սնանախառություն համարելով դա, նշում է, որ կալերում մարդկանց այդպես ասելի իզուր է. որովհետև վիշապները չեն կարող բերք տեղափոխել: Եզրիկի երկի այս հատվածի միտքը մութ համարելով՝ որոշ բանասերներ տարբեր կերպ են հասկացել և նույնիսկ շարադրանքի փոփոխում կատարել: Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ բնագրի այդ հատվածը («և ի գոր է կա՛լ կա՛լն ասել ոտեք ի կալ՛ և ոչ ա՛ն ա՛ն») ներկայացված է այսպես՝ «Ե ի գոր է գալ՛ կալն ա-սել ոտեք ի կալս և ոչ առ աչա»: Ե. Փեչիկյանը մատնացուցել է անում հետևյալ սրբազանությունը՝ «Ե ի գոր է առ կալն ասել ոտեք ի կալս և ոչ առ կալ» («Բազմավեպ», 1929, էջ 66): Ոչ մի փոփոխության կարիք չկա: Վեներտիկյան հրատարակության ներկայացրածը հիշտ է և ձեռագրի հետ էլ նույնական է: Վե՛ն է եղել այն մասին, թե ո՛վ է «կա՛լ, կա՛լ», «ա՛ն, ա՛ն» բացակայողը: Ղ. Ալիշանը գրել է, որ՝ «Վախկոտ մշակները կշարտալին այդ կալ-կալ-ը վիշապներում վախ ազդելու համար» («Հին հուստը կամ հեթանոսական կրօնը Հայոց», Վեներտիկ, 1885, էջ 171): Ծիշտ բացատրություն է տվել և Թ. Թոռնյանը (անդ, էջ 83): Իսկ Ծմիդի գերմաներեն թարգմանության մեջ այդպես ասելը վերագրվել է վիշապին (էջ 82): Ե. Դուրյանը այդ վերագրումը հիշտ չի համարում՝ նշելով, որ մարդիկ, հասնաձայն Եզրիկի գրածի, «կա՛լ, կա՛լ», «ա՛ն, ա՛ն» ասելով, քառակալ էին անում՝ վիշապին շփոթեցնելու համար («Մատիս», 1900,

էջ 872): Գ. Գալեմքարյանը, անշուշտ, իզուր է պնդել, թե վիշապներին վերագրելն է ճիշտ, մանավանդ միաժամանակ ճշել է, որ վիշապները խառն չեն կարող (հմմտ. «Մասիս», 1900, էջ 404): Պարզ է, որ մարդը պիտի աչդպես ասեր. որ, ըստ իր պատկերացման՝ վիշապները բերքը չհափշտակեին: Էջ 85

216. Մաղմ., ՀԳ, 14: Կան որոշ տարբերություններ: Այնտեղ խոսվում է ոչ թե երովպացի ժողովուրդներին, այլ հնդիկ գորգերին կերակուր տալու մասին: Էջ 85

217. Տե՛ս ծան. 140: Էջ 85:

218. Բնագրում՝ «Այլ որպէս զԱղեքսանդրէ խաբէին դեր...»: Ե. Դուրյանն առաջարկել է «ոք»-ը դարձնել «դիւրք»՝ պատճառաբանելով, որ դները չէին կարող դեկայել և այլն, ինչպէս որ պատմվում է շարունակության մեջ («Մասիս», 1900, էջ 872): Գ. Գալեմքարյանը նրան առարկել է (նույն տեղ, էջ 405): Ե. Դուրյանը հետագայում էլ պնդել ու կրկնել է իր առաջարկը (հմմտ. «Ամբողջ նրկեր», 2, էջ 411): Ե. Դուրյանի առաջարկը տրամաբանական է, սակայն բնագրի շարունակությունն է երևում է, որ խոսքը դների մասին է, դա աղավաղվածությունն է, եթե հակասական է է, ապա գալիս է բնագրից: Այդ պատճառով թարգմանել ենք ըստ բնագրի: Այստեղ հիշատակվող Աղեքսանդրը Ալեքսանդր Մակեդոնացին է: Էջ 85

219. Խոսքը հայոց Արտավազդ արքային վերաբերող առասպելի մասին է: Էջ 87

220. Երևակայական էակներ, որոնք, իբր, դաշտերի կամ զանազան այլ տեղերի պահապաններ կամ վերակացուներ էին: Պ. Տեր-Պողոսյանը, քննելով այս բառը, ելել է այն եզրակացության, որ իմաստը պիտի լիներ «պահապան աշխարհի, աշխարհապահ» (տե՛ս «Հանդէս ամսօրեայ», 1929, էջ 552): Էջ 87

221. Բնագրում «երազագանք ձգիցին», որը Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ ներկայացված է «էրէ գազանք և ձգիցին» ձևով: «Երազագանք»-ը («կեղանի որսայու կամ բռնելու ցանց. թակարդ», հոգնակի թվով) բաժանվել է երկու մասի ու հասկացվել «երև գազաններ»: Ե. Դուրյանը («Մասիս», 1900, էջ 371) Եզգիկի երկի՝ Ծմիդոսի գերմաներեն թարգմանության առթիվ սխալ է համարում այն, որ վերոհիշյալ արտահայտությունը հասկացվել է «որսի գազաններ կը սուրան» և այդպես էլ թարգմանվել է: Գ. Գալեմքարյանը (նույն տեղ, էջ 408), ընդհակառակն, գտնում է, որ «երազագանք»-ի դիմաց «երէ գազանք»-ն է ճիշտ, իսկ «ձգել» բայն էլ ունի «սուրայ» նշանակությունը, ուստի «որսի գազաններ կը սուրան» մեկնաբանությունն է ճիշտ: Այս պնդումն ընդունելի չէ: Վեներտիկյան հրատարակության ու ձեռագրի տարբերությունն այն է, որ «երազագանք» բառի «երա» մասը հետո է գրված (ձեռ., էջ 285ա): «Երազագանք ձգիցին» արտահայտությունը ունի «ցանցաթակարդներ լարվեն» նշանակությունը: Էջ 87

222. Տպագրի «ի վեր այնպիսի վիշապն» արտահայտությունն ավելացված է հրատարակիչների կողմից, ձեռագրում չկա: Հավելումը կատարված է միտքը հասկանալի դարձնելու նպատակով: Թարգմանությունն մեջ ճշել ենք փակագծում: Էջ 87

223. Առաջարկվել է բնագրի «եզամքք»-ը փոխարինել «շամքք»-ով՝ շնագրի արաբագրերին վերագրելով վիշապներ որսալու ճարակությունը («Մասիս», 1900, էջ 872): Էջ 87

224. Հունարեն βραχίονες բառն է՝ «մի տեսակ օձ» նշանակությամբ: Ծագում է βραχίονες «արքա» բառից, որի նվազական ձևն է: Հայերենի «արքայիկ օձ» արտահայտությունն էլ է գործածվում նույն իմաստով (Հ. Ան., «Հայ. արմ. բառ.», հ. 1-ին, էջ 984): Էջ 87

225. Երկր. Օր., ԼԲ, 8: Այստեղ «հրեշտակաց»-ի դիմաց «որդաց» է: Էջ 89:

226. Բնագրի «այս արարածոցն ընդէ՛ր մաղթ գերկրպագութիւն հեթանոսութեան» նախադասությունը տարբեր կերպ է հասկացվել հատկապես «մաղթ»-ի պատճառով: Ռուսը առաջարկել են «մաղթ»-ն փոխարինել ուրիշ բառով՝ «աղոթ» (Լ. Մարիեւ), կամ կարծել են, թե հունարենից թարգմանվելուց առաջացած թուրքիմացությունն է, և նրա տեղ պիտի գործածված լինեին այլ բառեր, ինչպէս՝ «կոչել», «հրավիրել» կամ «հորդորել» (Ե. Դուրյան): Ե. Փեչիկյանը, «մաղթել» բառի համար ճշելով մի շարք իմաստներ, ի վերջո կանգ է առնում «խնդրել» և «նվիրել» իմաստների վրա. նա «նվիրել» իմաստի ընդունումով մոտենում է նախադասության մտքի ճիշտ ըմբռնմանը («...ինչո՞ւ ուրիշ արարածներու կը նուիրէ հեթանոսութեան պաշտամունքը...», «հազմավելք», 1929, էջ 60): Մեզ թվում է, որ «մաղթել» բայը այստեղ գործածված է «նվիրել մի բան կամեճալ» իմաստով: Բնագրի համաստատական պարբերության միտքն այս է՝ եթե սատանան չարիքներ հրահրող է, ապա ինչո՞ւ այնպես չի անում, որ միայն իրեն երկրպագեն. և ոչ թե ուրիշ արարածների, այսինքն՝ հեթանոսական երկրպագությունն ինչո՞ւ է ուրիշ արարածների կամեճում և չի կորզում միայն իր համար: Էջ 89

227. Բնագրում՝ «հասակաց»: Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ դա ներկայացված է «հասկից» ձևով: Վեներտիկյան հրատարակությունը սրահպանում է ձեռագրի բառաձևը՝ «հասակաց» որը տարակուսանքների տեղիք է տվել ու տարբեր կերպ հասկացվել: Ծմիդոսը հասկացել է «Menschengestalten», այսինքն՝ «մարդկային կերպարանքներ» (սանդ, էջ 86): Լ. Մարիեւն իր հրատարակած բնագրում դարձրել է «հատարակաց» էջ 51) և թարգմանել է «choses communes» բոլոր ստարկանքով, ամբողջ իրերը» (թարգմ., էջ 58): Գ. Խաչատրյանը թարգմանել է «եղանակ» բառով (սանդ, էջ 58): Մենք կանգ առանք «կանգուն մարմին, կանգուն առարկա» իմաստի վրա: «Հասակ» բառի այդ իմաստը նշում է Հայկազյան բառարանը՝ հեղինակով «Մեռնող»-ի գործածության վրա, իբրև հոմանիշ հուն. ἀναστήμα. լատ. erectio բառերի: Այդ իմաստը, սակայն, պնդելով ճշված է ոչ թե բացատրությունների մեջ, այլ՝ բառափոխվածի վերջում, վկայություններից հետո (տե՛ս հ. 2-րդ, էջ 50): Այս նշանակությունը ամենից հավանականն է Եզգիկի տվյալ գործածության համար, մանավանդ որ «հասակաց»-ը դրված է «փայտից», «քարանցեն» բառաձևերի մոտ, իսկ օձերի ու հիմունների մասին ճշվում է հետո՝ առանձնացումով: Կարևոր է հիշել, որ Եզգիկը «հասակ» բառը իր երկում մի այլ տեղ էլ գործածել է «առարկա» իմաստով (III, ԺԷ, էջ 289): Էջ 80

228. Խոսքը վերաբերում է հունարեն ὄλη «մութ» և ἄδς «մրուր» բառերին, որոնք հնչմամբ որոշ չափով նման են: Էջ 91

229. Բնագրում՝ «խարափ», որը նշանակում է «հոր, խորխորատ»: Զմյուռնիայի հրատարակությունն ունի «խորափ»: Ոմանք առաջարկել են ուղղել «խարխափ» և հասկանալ համապատասխան իմաստով (Գ. Գալեմբյարյան, ապա, նրա հետևողությամբ, Լ. Մարիեւը): Ե. Փեչիկյանը իրավացիորեն առարկել է դրան («Բնագրավիթ», 1929, էջ 170): Չնայած դրան, բնագրի փարիզյան վերջին հրատարակության մեջ բառը ներկայացվել է փոփոխված՝ «խարխափ» ձևով (էջ 51), որը և թարգմանվել է «tâtonnement» (այսինքն՝ «խարխափանք, խարխափում», թարգմ., էջ 59): Ինչու է վարվել Գ. Խաչատրյանը՝ բնագրի բառին ձեռք չտար՝ և համապատասխան իմաստով թարգմանելով (անդ, էջ 54): էջ 91

230. «Նախասկիզբ» ենթ թարգմանել բնագրի «արմատ» բառը, որը տվյալ կիրառությամբ հիշյալ նշանակությունն ունի: էջ 91

231. Այսինքն՝ ոչ քրիստոնյա, օտար, հեթանոս հակառակորդներին: էջ 91

232. Այսինքն՝ այն քրիստոնյաներին, որոնք շեղվում են այդ կրոնից. քրիստոնյա աղանդավորներին, հերձվածողներին: Ըստ Եզգնիկի՝ դրանք կարծեցյալ քրիստոնյաներ են և իրենց դավանանքի մեջ արդարացի չեն: էջ 91

233. Զրվան հատուկ անունը իրանյան ծագում ունի. պահլ. Zurvān, պարսկ. Zervān, որը գեղեցիկորեն իբրև հասարակ անուն՝ zrvan, նշանակել է «ծամանակ», աստծու վերագրվելով դարձել է հատուկ անուն (ստուգարանությունը Հյուրքմանինն է, հմտ. 2. Անադյան, «Հայոց անձնանունների բառարան», հ. 2-րդ, էջ 219): Հայտնի չէ, թե Եզգնիկն ինչ աղբյուրի հիման վրա է նշում «բարեւ կամ փառք» իմաստները: Եզգնիկի երկի Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ «անուն էր» արտահայտությունից հետո ավելացված է «այսինքն Արամազդ»: Դրանով հրատարակիչները հավասարության նշան են դրել Զրվանի և Արամազդի միջև: էջ 93

234. Որմիզդ անունը իրանյան է. առաջացել է պարսկական գերագույն աստված Արամազդի անվան ձևափոխությունից. հին պարսկ. Ahura-mazdāh, գեղ. Ahurō-mazdā, Արշակ. պահլ. Ohrmazd, Սասան. պահլ. Hormizd, պարսկ. Urmuzd (տե՛ս 2. Անադյան, «Հայոց անձնանունների բառարան», հ. 1-ին, էջ 268): էջ 85

235. Ենթադրվում է, որ սա Ահրիման անվան փոփոխված ձևն է: Զմյուռնիայի հրատարակությունը մեծ մասամբ տալիս է Ահրամ ձևով: էջ 93

236. Բնագրում՝ «յարգանդի մոր իրեանց»: Տվյալ դեպքում ճիշտ կլիներ «յարգանդի հոր իրեանց» (ինչպես որ Եղիշեն ունի՝ «Արհմն և Որմիզդ ի հորէ ծնան և ոչ ի մորէ»), որովհետև մոր գոյության մասին ոչ մի խոսք չկա, այլ միայն հայրը՝ Զրվանն է հիշատակվում: Բայց հայրն էլ արգանդ չի ունենում: Բացահայտ է հավասարությունը: Թարգմանել ենք ըստ բնագրի: էջ 93

237. Փարիզյան վերջին հրատարակության մեջ այս ուղղակի խոսքի սկզբում փակագծում ավելացված է «իմ որդին չես դու» նախադասությունը (էջ 52): էջ 93

238. Բարսումընը նյութերի կամ ճիպտների կապոց էր, ր մոգերը զոհ անելիս կամ աղոթելիս բռնում էին իրենց ձեռքում: Եզգնիկի երկի բնագրի Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ համապատասխան բառից հետո փակագծում նշված է՝ «այսինքն գառզան», բայց դա միայն մեկ «զավազան» չէր, այլ, ինչպես նշվեց, նյութերի կամ ճիպտների կապոց: էջ 93

239. Բեշը պարսկական հին կրոնն էր: էջ 93

240. Մանիե (216—277) հենց իր անունով կոչվող մանիքեական կրոնի հիմնադիրն էր: Այդ կրոնի հիմքն էր կազմում պարսկական հին կրոնը, բայց այն իր մեջ պարունակում էր նաև Առաջավոր Ասիայի կրոնների (քրիստոնեության և ուրիշ) տարրեր: Մանիի ուսմունքը դուալիստական բնույթ ուներ, ըստ որի ընդունվում էին երկու սկզբնագո նյութական հակադիր բարի և չար նախատարրեր՝ լույսը և խավարը: Ըստ այդմ՝ կան լույսի և խավարի թագավորություններ: Խավարի թագավորությունից ծնված աստանան արշավում է լույսի թագավորության վրա, նրա դեմ է դուրս գալիս լույսի թագավորի արարած նախամարդը և այլն: Պարսկաստանում այս կրոնի հիմնադիր Մանին մահապատժի է ենթարկվում (մահաբանան տե՛ս Ե. Տեր-Մինասյան, «Ընդհանուր եկեղեցական պատմություն», հ. 1-ին, էջմիածին, 1908, էջ 186—190, այլև՝ «Միջնադարյան աղանդների ծագման և զարգացման պատմությունից», Երևան, 1968, էջ 97—98): էջ 95

241. «Զանդիկ» պատեղ նշանակում է «Մանիի ուսմունքին հետևող, մանիքեական»: Ունի նաև «գրադաշտակա կրոնից հետևող» իմաստը: Իսկ ընդհանրապես նշանակում է «հերետիկոս»: Բակտրիերեն «զան»—«ճանաչել», «իմանալ» բառից է: «Զանդիկ» բառը «զոնտիկ», «փիլիսոփա» իմաստներից հասել էր «հերետիկոս» իմաստին (տե՛ս Ե. Տեր-Մինասյան, «Միջնադարյան աղանդների ծաման և զարգացման պատմությունից», էջ 103): էջ 95

242. Եզգնիկը «երկարամտեան» բառը, իբրև տերմին, գործածել է «դուալիստ» իմաստով: Ինչպես նշվել է (ծան. 230), այս բնագրում «արմատ» բառը տվյալ կիրառությամբ ունի «նախասկիզբ, նախահիմք» նշանակությունը: Այդ իմաստի հիման վրա էլ կազմված է «երկարամտեան» տերմինը (= երկու+արմատ+եան): Դրանով Եզգնիկը նշել է պարսից գրադաշտակա կրոնի, ինչպես և մանիքեականության, դուալիստական բնույթը. քանի որ այդ գաղափարախոսությամբ ընդունվում էին երկու նախահիմքեր, մեկը՝ բարու, իսկ մյուսը՝ չարի համար: Եզգնիկի երկի Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ այդ բառը ներկայացված է անճիշտ բաժանմամբ՝ «երկար մատեան»: Հարմար համարեցինք «դուալիստ» հասկացության համար թարգմանության մեջ թողնել Եզգնիկի տերմինը: էջ 95

243. Բնագրում մի քանի տող վերը «նոքս» («երանք») դերանվանք նշվել է զրվանական կրոնի հետևողների մասին, իսկ այստեղ «նոքս»-ով նկատի են առնված մանիքեականները, «սոքս»-ով՝ դրվանականները: Դա նկատելի է նաև հաջորդ գլխի սկզբում: էջ 95

244. Բնագրի համապատասխան նախադասությունից հետո փարիզյան վերջին հրատարակության մեջ փակագծում ավելացված է՝ «Երե մշտնջենատր էր, ի մշտնջե-

նաորոյնէն անտի փառասոր էր» (էջ 54); Տպագրի «փառասորէր» ձևը պետք է ուղղել «փառասոր էր», որպէս և թարգմանեցինք: Էջ 97

245. Բնագրի «այլ ինքն երկմտեաց» նախադասութիւնից հետո Լ. Մարիէսը փակագծում ավելացրել է՝ «այնպէս զի ոչ մի որդի միայն ի նմանէ լեալ է, այլ երկու, միև բարի՝ վասն զի յաշտ արար, և միսն չար՝ վասն զի երկմտեաց» (էջ 55): Էջ 99

246. Զմյուռնիայի, Վենետիկի (և սրան հետևած ուրիշ) հրատարակութեաններում այս արտահայտությունը «չէ պատճառ» ձևով է: Զմյուռնիայի հրատարակության նկատմամբ վրիպակների մեջ դա բերված է որպէս վրիպակ, և դիմացը հղված է «չէ սրտաշան» (անդ, էջ 293): Միմչն ձեռագրի հայտնաբերումը որոշ բանասերներ, ուշադրություն չդարձնելով այդ ուղղման վրա, փառասորեն կրկնել են, որ «չէ պատճառ»-ը տեղին չէ, և առաջարկել են սրբագրել «չէ պատշաճ»: Ձեռագիրը ցույց տվեց հիշյալ ուղղման ճշտությունը: Հետագայում, ձեռագրի հիման վրա, առանձին բանասերներ (Վ. Առաքելյան, Գ. Խաչատրյան, Լ. Մարիէս) բնագրում հիշյալ արտահայտությունը ներկայացրել են «չէ պատշաճ» ձևով: Գ. Խաչատրյանը, սակայն, այդ ուղղումը կատարելով համարձակ է «պատճառ չիւրայ» (անդ, էջ 59): Էջ 99

247. Բնագրում «Արիք». հապանաբար պատեղ մի որիշ բառ է եղել, որովհետև շարունակության մեջ առանձին խոսվում է պարսիկների մասին («մարդիկ աշխարհիս»): Գ. Խաչատրյանը թարգմանում է «Ասորիները» (էջ 60): Էջ 99

248. Բեշը հարմարեցնողը և համապատասխան ուսուցիչը կցնցողը Զրադաշան է, որի անունը եզնիկն արտառել չի հիշատակում: Էջ 99

249. Բնագրում «զգեմեղից»: Այս բառի վրա կոսվածել Լ. Նորսյր Բյուզանդոսին և առաջարկել է «զգեմեղից» ուղղել «զեմեղից», իսկ «զեմեղից» բայն այստեղ հասկացել է «հաստատուն, ամբողջ, անվտանգ պահել»: Ըստ այդմ՝ եզնիկի «Եթէ առ սկարտութեան չզգեմեղից...» նախադասությունը թարգմանել է այսպէս՝ «Եթէ և տկարութեան պատճառս չի կրնար հաստատուն, ամբողջ անվտանգ պահել» («Հայկական բարոյագրութիւն», Կոստան: Ընդարձակ, 1880, էջ 16): Հետագայում սրան անդրադարձել են և ուրիշ բանասերներ (հմմտ. «Հանդես անտրեան», 1907, էջ 314, «Բնագրակէտ», 1929, էջ 71 և այլն): Ե. Գորյանը գտնում է, որ այդ դեպքում «զեմեղից»-ը իմաստ չունի, ուստի «զգեմեղից»-ը մնում է անփոփոխ («Ամբողջ երկեր», Զ. էջ 412):

«Զեմեղից» բառի համար ուշադրության արժանի է Առձեռն բարբառի բացատրությունը՝ «մեղքընոյ, գոյր շարժիլ, վտանգէ ազատել» (էջ 293): «Վտանգէ ազատել» իմաստի առկայությամբ հիշյալ բառի փոփոխման հարկ չկա: Թարգմանելիս հենվել ենք այդ իմաստի վրա: Էջ 101

250. Այստեղ ուրիշի խոսքն իր հերթին ուրիշի մի այլ խոսք է սրբարանակում: Ոճի առանձնահատկության պահպանման նկատառումով թարգմանության մեջ մենք ևս հիշյալ խոսքն արտահայտել ենք առաջին դեմքով: Էջ 103

251. Բնագրի «առ ի զար հայերոյ» արտահայտության «զար»-ը Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ ներկայացված է «զարշ» ձևով: Հայկազյան բարբառնը, նշելով «զար»-ի «կոր, ծուռ, թյուր» իմաստները, արմատի համար մատնացույց է արել «խանգար», «խելագար», «զատագար» բառերը և ճիշտ է բացատրել «ի զար հայեր» բառակապակցությունը («խոտոտ նայել», «ծուռ նայել» և այլն, հ. 1-ին, էջ 530):

Այսպիսով՝ հիշյալ բառը չպետք է փոփոխվի (հնչյուն ցանկացել են ոմանք), և համապատասխան արտահայտությունն էլ պետք է թարգմանել ըստ մատնացույց արված նշանակության: Էջ 103

252. Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ «յորովայնի»-ից հետո ավելացված է «կեռոն», որը ձեռագրում չկա: Էջ 103

253. Այսինքն՝ գրվածական կրոնն ընդունողների կողմից: Էջ 103

254. Տպագրի «զի որդի լինիցի նմա» նախադասության մեջ ձեռագրի համեմատությամբ պակասում է «նա» բառը (ձեռագրում՝ «զի որդի լինիցի նա նմա»): Թարգմանել ենք ձեռագրի հաշվառումով: Լ. Մարիէսը իր հրատարակած բնագրում վերականգնել է հիշյալ բառը (անդ, էջ 56): Էջ 105

255. Վենետիկյան տպագրում «կարող է»: Ձեռագրում պակասում է «ե»-ն: Նրա փոխարեն գրված է «և» (էջ 245 ա): Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ «կարող»-ի դիմաց տրված է «կարողութիւն», «տուլ»-ն էլ ներկայացված է «ետ» ձևով («կարողութիւն ետ գտանել»): Լ. Մարիէսը բնագրի «կարող» բառից հետո հավելման նշումով գրել է «եղև» (անդ, էջ 59), որը մեզ հավանական է թվում: Ձեռագրի ընդօրինակման ժամանակ «եղև»-ից մեքենայաբար կարող էր վերցվել «և»-ը: Այսպիսով՝ «կարող եղև» թարգմանել ենք «կարողացավ»: Էջ 107

256. Բնագրի «զի թող անդէն ետ ընդ ետ լինէր նմա որդի» նախադասությունը Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ տարբեր տեսք ունի՝ «զի եթող անդէն չար լինել նմա որդի»: Էջ 107

257. Տպագրում «զի որդի ծնցի»: Ձեռագրում չկա «ծնցի»: Լ. Մարիէսը բնագրի մեջ չի ներառել դեռ Զմյուռնիայի հրատարակությունից եկող այդ բառանը և «զի որդի» բառերը միացրել է հաջորդ նախադասությանը (անդ, էջ 59): Էջ 107

258. Բնագրի «Քանզի բարին և չար ի միում անկանել ոչ մարթէին» նախադասության մեջ Զմյուռնիայի հրատարակությունը «ի միում»-ից հետո ունի «տեղի»: Ձեռագրի լուսանցքում հետագայում տարբեր գրությամբ է ավելացված «տեղի» բառը: Ե. Գորյանը, ընդունելով «ի միում տեղի» արտահայտությունը, միաժամանակ առաջարկել է «անկանել»-ը կարդալ «ազանել»՝ «ի միում տեղի ազանել» («Ամբողջ երկեր», Զ, էջ 418) Գ. Խաչատրյանը ներառել է «տեղի» բառը և «անկանել» բառին ձեռք չի տվել (անդ, էջ 65): Մենք, «ի միում անկանել»-ը հասկանալով «համատեղվել», այդպես էլ թարգմանեցինք: Էջ 107

259. Վենետիկյան տպագրության մեջ եզակի է՝ «զոշխարէ»: Հ. Անսալանը ճիշտ է համարել հոգնակի ձևը՝ «զոշխարաց» («Քանզիսին և համեմատութիւն եզակիս նո»

րագիտ ձեռագրին», էջ 89—90): Զմյուռնիայի հրատարակչությունն ունի հենց այդ ձևը: Դա ընդունելի է: Ն. Բյուզանդացին առաջարկել է ուղղել «գոչխարի» («Հայկական բառարանություն», էջ 39): էջ 107

260. Բնագրի «առնել» բայի մասին Ե. Դուրյանն այն կարծիքն է հայտնել, թե դա թերևս կարելի է կարդալ «ունել» («Ամբողջ երկեր», 2, էջ 418): Այդ իմաստը շատ հավանական է: Բայց «առնել» բայն այնքան բազմիմաստ է, որ առանց որևէ փոփոխության հենց նման իմաստ կարող է արտահայտել: Մենք թարգմանեցինք «պահել»: էջ 109

261. Բնագրում՝ «կոռոցին»: Այս բայը տվյալ գործածությամբ ոչ թե «կոռել» իմաստով է, այլ՝ «կատել, դեմ առնել-մնալ, հաստատվել, հիմնավորվել»: էջ 109

262. Այսինքն՝ Ռոմիզոն ինչո՞ւ չհաղթեց Արհմեհն և արգելք չեղավ նրա ծննդյան: Բնագրում՝ «Էմդէր ոչ յաղթեաց յաշտածին ծնունդն, և եղև արգել յերկուական ծննդեանն»: Ե. Դուրյանը ճիշտ է դիտել, որ «և»-ից առաջ եղած ստորակետն ավելորդ է (ինչպես որ չկա Զմյուռնիայի հրատարակչության մեջ): Ենթական նույնն է, «ոչ» ժխտականը վերաբերում է նաև «եղև-իմ»՝ «ըմդէր ոչ յաղթեաց և ոչ եղև արգել...» («Ամբողջ երկեր», 2, էջ 413): էջ 109

263. Բնագրում՝ «իջեալ»: Ե. Դուրյանը (անդ, էջ 413) իրավացիորեն առաջարկել է կարդալ «գիջեալ»: Դրանով նախադասության միտքը պարզ է դառնում: էջ 109

264. Բնագրում՝ «գառնէին»: Առաջարկվել է ուղղել «գաչնէին» (տե՛ս «Հանդես ամսօրեայ», 1907, էջ 314): Միշտ է, Հայկազյան բառարանը հղումով առաջնությունը տալիս է «գաչնէլ» ձևին, սակայն «գառնել»-ն էլ գործածական է եղել մետրայան շքրջանում: Երկու դեպքում էլ իմաստը մնում է նույնը՝ «պատկել»: Իսկ Զմյուռնիայի հրատարակչությունը դրա փոխարեն ունի «առնէին», որը չի համապատասխանում արտահայտվող մտքին: Ինչպես երևում է, թյուրիմացաբար է այդպես տպվել. դա նրջված է նույն հրատարակչության նկատմամբ վրիպակների ցանկում, դիմացմ էլ ցույց է տրված «գառնէին» ճիշտ ձևը (անդ, էջ 293): էջ 109

265. Խոսքը բարձրների մասին է (տե՛ս նաև ծան. 238): էջ 111

266. Բնագրի համապատասխան նախադասությունից հետո փարիզյան վերջին հրատարակչության մեջ փակագծում ավելացված է «և լսելն ոչ մարդկան գործ է՝ այլ Աստուծոյ» (էջ 62): էջ 111

267. Բնագրում՝ «ապաստան էր». ճիշտ կլինի «ապաստաներ»: էջ 111

268. Բնագրում՝ «...այլն զԱրհմեն՝ բարի բարի արարածոցն հնարագիտ»: Այն միտքն է հայտնվում, թե Արհմեհն էլ բարի են դուրս բերում (բառացի՝ բարի են դարձնում) ու բարի արարածներ ստեղծելու հնար գտնող: Այդ դեպքում նախադասության մեջ կետադրական շտկում պետք է ստցնել: Այսպես՝ «այլն զԱրհմեն՝ բարի, բարի արարածոցն հնարագիտ»: Կամ ավելի լավ կլիներ, եթե առաջին «բարի» բառից հետո լիներ «և» շարկապը: Գ. Նահապետյանն առաջարկել է ուղղել հետևյալ կերպ՝ «զԱրհմեն բարի՝

բարի արարածոցն հնարագիտ» («Ուղղագրությունը ազգային մատենագրաց», Վենետիկ, 1907, էջ 285): էջ 118

269. Բնագրի «չարոնի իսկ» արտահայտությունից հետո Զմյուռնիայի հրատարակչության մեջ ավելացված է «դենն», որը ձեռագրում չկա: Նախորդ նախադասության մեջ կա «ասեն» ստորոգյալը, որը շարունակության մեջ գեղչված է և մտքից հասկացվում է: էջ 115

270. Ըստ կրոնական առասպելաբանության՝ մեծ մարգարե, որին վերագրվել է գրադաշտական կրոնի հիմնադրումը: էջ 115

271. Բանասերները նկատել են, որ բնագրի այս մասում աղավաղում կա: Եվ Լ. Մարինը Եզնիկի երկի փարիզյան վերջին հրատարակչության մեջ հատուկ նշումով «իբրև մեռանէր Ռոմիզո» նախադասությունն ուղղել է «իբրև մեռանէր որդի Ռոմբզո» (էջ 64) ու այդպես էլ թարգմանել է (հմտ. թարգ., էջ 78): Այստեղ հաշվի է առնվել Դյուրորիեի կարծիքը: Այսպիսի ուղղումը բխում է հատվածի բովանդակությունից և, բացի դրանից, կարևոր է հիշել, որ ձեռագրում «Ռոմիզո» հատուկ անունը սեռական հոլովածով է՝ «Ռոմբզո», որը դիմավոր բայ-ստորոգյալի մոտ («մեռանէր») այդ ձևով չէր կարող ենթակա լինել: Դա, հավանաբար, իբրև հատկացուցիչ ունեցել է իր հատկացալը («որդի»), որը ձեռագրից դուրս է ընկել: Այս ուղղումը տրամաբանական համարելով՝ ընդունեցինք և թարգմանեցինք «եբր Ռոմիզո» որդին մեռնում էր...»: էջ 115

272. Բնագրում՝ «եքեքմատեան»: Բանասերները տարբեր ձևով են հասկացել այս բառը, տարբեր բացատրություններ տվել և ուղղումներ առաջարկել (հմտ. «Բազմավեպ», 1929, էջ 99—100, Ե. Դուրյան, «Ամբողջ երկեր», 2, էջ 414, Լ. Մարինի 472-րդ ծանոթությունը, էջ 193—194 և այլն): Մենք թարգմանեցինք «եռակի», ինչպես որ իր ժամանակին հասկացել էր Կ. Եզյանը (տե՛ս «Օժ պечата персидских маров», СПБ, 1858, էջ 85): էջ 117

273. Այսինքն՝ պարսից կրոնի քարոզիչները: էջ 117

274. Խարամանը (կամ Հարամանը) Ավեստայի Anro-Manyus-ն է, չար գործերի արարիչը. նշ. «կործանարար ոգի», «չար հանձար»: էջ 117 Mainys

275. Բնագրում՝ «այն մարդկան վնաս է և ոչ նոցա». դրա դիմաց Զմյուռնիայի հրատարակչությունն ունի՝ «և այն մարդիկ են պատճառ և ոչ նոքա»: էջ 119

276. Բնագրի այս մասում փարիզյան վերջին հրատարակչության մեջ վերադասավորում է կատարված (անդ, էջ 66): էջ 119

277. Բնագրում՝ «Եւ այլն ևս ինչ մի ի ջուրս է, և զմեր պետս ոչ հարկանիցէ», որը Զմյուռնիայի հրատարակչության մեջ ներկայացված է այսպես՝ «Եւ զայլն ևս որք ի ջուրս են և ի մեր պետս ոչ հարկատրք»: Հավանաբար այդպիսի փոփոխությունը շարունակության մեջ եղած «զնոսա»-ի պատճառով է, սակայն «զնոսա»-ի տակ հեղինակը նկատի է ունեցել ընդհանրապես վերը թվարկված բոլոր փոքրիկ էակները: էջ 121

278. Եզնիկն այստեղ նկատի ունի Աստվածաշնչում պատմվող գրույցները դիվանաներին բուժելու մասին (տե՛ս Մատթ., Ժ, Յովհ., Ի, 22, Դուկ., Ժ, 17—19): Էջ 123

279. Սաղ., ԴԵ, 5: Այստեղ «աստուածք»-ի փոխարեն գրված է «կուռք»: Էջ 123

280. Բ Կորնթ., 2, 15: Այստեղ «հաղորդութիւն» բառի փոխարեն գրված է «միաբանութիւն», հեղիարը աստուան է: Էջ 123

281. Դավիթը Իսրայելի (հիմն հրեաների երկրի) թագավոր էր (1013—973), ծն. 1085 թ. մ. թ. ա.: Էջ 123

282. Վենետիկյան հրատարակությունն ունի «հարիւր եթանասուն և հինգ հազար»: Զեռագիրը տարբեր է՝ «հարիւր և ութսուն և հինգ հազար»: Տալիս ենք բառ ձեռագրի: Այնտեղ բերված այս թիվը համընկնում է սկզբնաղբյուրի տվյալների (հմմտ. Դ Թագ., ԺԹ, 35, Եսայ., ԼԷ, 36): Էջ 123

283. Այստեղ Եզնիկը նկատի է ունեցել Աստվածաշնչի հիշատակությունները. իսրայելացիների համար Բ Թագ., ԻԴ, 15, ասորեստանյան բանակի համար՝ Եսայ., ԼԷ, 36: Էջ 123

284. Հովսեփեկի որդի Հեռուլը (Յեսուլ, Յեսու) հրեաների քահանայապետն էր՝ գերությունից վերադառնալու ժամանակ: Էջ 123

285. Վենետիկյան տպագրում այսպես է՝ «Եւ որպէս առ Ադամամբն ասէ», Զմյուռնիայի հրատարակության մէջ՝ «Եւ որպէս առ Ադամամ ասէ», ձեռագրում՝ «Եւ որպէս առ Ադամ, ամբն ասէ»: Այս նախադասությունը վեճերի, տարբեր բացատրությունների և սուաջարկների տեղիք է տվել: Ե. Փեչիկյանը նախընտրելի է համարել վենետիկյան «առ Ադամամբն» ձևը՝ համեմատելով «առ Ադամամբն», այսինքն՝ «Ադամների (= Ադամ-Եվայի) ծանանակ...» («Բազմավէպ», 1929, էջ 102): Լ. Մարիեան սլլ կերպ է համայնցել և բնագրի մեջ (հատուկ նշումով) փոփոխություն է մտցրել՝ «Եւ որպէս առ Ադամ ան՝ որոյ ի սկզբան ոչ համարեին ամբն՝ ասէ» (փարիզան վերջին հրատ., էջ 69): Այս մեկնաբանությունները համեմատելով չեն: Ասիկի հիշտ կիճի հեմվել ձեռագրի վրա՝ ընդունելով «առ Ադամ ասէ» գրությունը և անտեսելով ստորակետն ու «ամբն» բառանկը՝ որպէս գրչագրական ավելորդություններ (հմմտ. Ե. Դուրյանի դիտողությունը, «Ամբողջ երկեր», 2, էջ 414 և 9. Խաչատրյանի թարգմանությունը՝ էջ 76): Հիշյալ արտահայտության մեջ «ասէ» բայն ընդունել է «աս» նախադասով խնդիր. ուրե՛նք «առ Ադամ ասէ» նշանակում է «Ադամին ասում է, Ադամին ասաց»: Էջ 125

286. Բնագրում՝ «յաւերա»: Հատվածի ընդհանուր ոճի տեսակետից ավելի հիշտ կլիներ ներգործանկը՝ «յաւել», այսինքն՝ «ավելացրեց», ինչպէս հիշտ դիտել է Հր. Աճառյանը («Քննություն և համեմատություն Եզնիկի Արագիտ ձեռագրին», էջ 90—91): Դրա օգտին է վկայում նաև սկզբնաղբյուրը (Դ Թագ., Ի, 6), որտեղ գրված է «յաւելից», այսինքն՝ «կապելացեն»: Էջ 125

287. Ըստ Աստվածաշնչի՝ Եզնիկան Հուդայի (հիմն հրեական) թագավոր էր՝ Նրա տարիքի ավելացման մասին տե՛ս Դ Թագ., Ի: Էջ 125

288. Աստվածաշնչում պատմվում է, թե, իբր, աստված որոշում է կործանել Ասորեստանի մայրաքաղաք Նինվե՛ն՝ բնակիչների շար գործողությունների պատճառով. այնտեղ է աղարկում Հովնան մարգարեին՝ քարոզելու, թե երեք օրից հետո քաղաքը կործանվելու է: Սակայն քաղաքի բնակիչները զղջում են, ուստի աստված ներում է նրանց և հետանգում Նինվեի կործանումը (հմմտ. Յովհ., Ա, 9): Էջ 125

289. Այստեղ «հնդիկ» բառով Եզնիկը հասկանում է «սևամորթ, նեգր»: Էջ 127

290. Զողիակոսի տաանկրկու համաստեղություններից մեկը: Էջ 127

291. Բնագրում՝ «եզն»: Իբրև համաստեղության անուն ընդունված է «ցուլ»-ը, ուստի թարգմանեցինք այդ բառով: Էջ 127

292. «Խոյ» կոչվող համաստեղության մասին է խոսքը: Էջ 127

293. Սա էլ, մյուսների մեջ, Զողիակոսի կենդանակերպ համաստեղություններից մեկն է: Էջ 127

294. Այսինքն՝ մյուս համաստեղությունները: Էջ 127

295. Երևակ կամ Մատուրն մոլորակը: Էջ 127

296. Հավանաբար խոսքը վերաբերում է Թեոդոս Բ-ին (408—450): Տե՛ս «Բազմավէպ», 1897, դեկտեմբեր, «Յաւերում»: Էջ 127

297. Բնագրում «անուան»: Մի շարք բանասերներ (Ն. Բյուզանդացի, «Նախանիք», էջ 900, մանրածագավեճ, Ե. Դուրյան, Լ Մարիեան) հիշտ կերպով սուաջարկել են ուղղել «անասուն»: Դա սրբաբանական է: Մենք այդ ուղղումն արտահայտել ենք թարգմանության մեջ: Էջ 127

298. Տե՛ս ծան. 19: Էջ 129

299. Սողոմոնը Իսրայելի (Հրեաստանի) թագավոր էր, որ հաջորդեց իր հայր Դավթին (973—933): Էջ 131

300. Մի ժամանակ Հուդա անունով կոչվել է հին հրեաների երկրի մի մասը՝ ընկած Պաղեստինի հարավային կողմում, որտեղ իշխող դիրք ուներ հուդայական ցեղը: Այստեղ էլ կազմակերպվեց Հուդայի թագավորությունը: Բարեխալկան գերդարձությունից հետո Հուդայի երկիր հասկացությունը ընդլայնվեց և վերաբերում էր հրեաների ամբողջ երկրին: Էջ 131

301. Խոսքը պարսից Սասանյան հարստության մասին է, որի գահակալությունն սկսվում է 226 թվականից, երբ Սասանի որդի Արտաշիթը սպանում է պարթևական

Արտավան թագավորին ու անցնում իշխանության գլուխ: Եզնիկի ժամանակներում Սասանյան հարստությունը շարունակվում էր: Էջ 131

302. Բնագրում «չաղակատան հասեալ»: Նորայր Բյուզանդացին առաջարկել է «հասեալ»-ը ուղղել «հատեալ» («Հայկական բառաբանություն», էջ 39): Դա ընդունելի են համարել և ուրիշ բանասերներ (Ե. Փեչիկյան, Ե. Գուրյան և այլն): Սակայն ուղղման կարիք չկա: «Աղակատան» (նշ. «գեղխություն, շտայություն, ցփություն») հայցական հոլովով և «չ» («ի») նախդիրով դրված է որպես «հասանել» բայի խնդիր: Այսպիսով՝ «չաղակատան հասանել» նշ. «ցփության (շտայության, գեղխության) հասանել»: Այդպիսի խնդրատությունը խորթ չէ գրաբարին: Եվ, ընդհանրապես, մի բանի հասնելը նշանակող արտահայտությունը ամսովոր չէ հայերենի ոգում, թեև այս դեպքում դա բացասական իմաստ ունի: Էջ 133

303. Խոսքը Աստվածաշնչում հիշատակված համատարած ջրհեղեղի մասին է (հմտ. Ծննդ., 2, 17): Էջ 133

304. Տե՛ս ծան. 79: Էջ 135

305. Խոսքը Իսահակի երկվորյակ որդիներ Հակոբի և Եսայի մասին է (հմտ. Ծննդ., ԻԵ—ԻԷ, ԼԲ—ԼԳ և այլն): Հակոբն առաքինի էր, իսկ Եսայը վաճառեց անդրահիկություն իր իրավունքը, ամուսնական անխոհեմ կյանք ունեցավ և այլն: Էջ 135

306. Հովսեփան Հուդայի երկրի (հմտ. ծան., 300) թագավորներից էր՝ Անոնի որդին և Եզնիկայի թոռնորդին, որը, ըստ Աստվածաշնչի՝ մի շարք բարեկորգումներ կատարեց, երկրից վերացրեց կուսպաշտության հետքերը: Էջ 135

307. Կյուրոսը սարսփեց թագավորներից էր (558—529 թթ. մ. թ. ա.), որը հիմնադրեց Աքեմենյան հարստությունը, մի շարք երկրներ նվաճեց ու միացրեց Պարսկաստանին: Դրանց թվում էր և Բաբելոնը: Նա հրաման տվեց «բաբելական գերությունից» արձակել հրեաներին և վերադարձնել իրենց երկիրը: Եզնիկը նկատի ունի Աստվածաշնչի հիշատակությունները: Այստեղ Կյուրոսը հիշվում է որպես գերության տարված հրեաների ազատարար (հմտ. Եսայ., ԽԳ, 28, ԽԾ, 1—7): Իր իշխանության հենց առաջին տարում է հրաման տալիս, որ հրեաները վերադառնան (հմտ. Բ Մնաց., ԼԶ, 22—23): Էջ 135

308. Ելք, Է, 3: «Փարավոն» բառը եգիպտական ծագում ունի և նշանակում է «թագավոր»: Աստվածաշնչում հիշատակվում են տասներկու փարավոններ: Եզնիկի նշանը Մովսեսի ժամանակ իշխած փարավոնն է: Էջ 135

309. Հռովմ., Թ, 17: Այստեղ «...ես գրգռեցի...»: Էջ 135

310. Հռովմ., Թ, 22: Հիշյալ տեղում համեմատության համար բերված է բրուտի և նրա պատրաստած անանիների օրինակը: Այնպես որ, Եզնիկի նշած «ամանոցն» բառակնի տակ փոխաբերաբար նկատի են առնված մարդիկ: Էջ 135

311. Տխմոթեոսը Աստվածաշնչում ներկայացված է իբրև Պողոս առաքյալի աշակերտ: Նրան թղթերով դիմել է Պողոս առաքյալը: Էջ 137

312. Հռովմ., Գ, 29—30: Ըստ Աստվածաշնչի՝ թվատությունը թույլ է տրվել Աբրահամին ու նրա սերունդներին (այսպես անցել է և ուրիշ ժողովուրդների): Հրեաները, որ թվատվում էին, առում էին ներսանոսների անթղիստությունը: Սակայն թարգմանում էր, որ էականը թվատությունը կամ անթղիստությունը չէ, այլ՝ հավատքը աստծու նկատմամբ: Էջ 137

313. Տե՛ս ծան. 288: Էջ 139

314. Հին կտավարանի մարգարեներից մեկն էր Երեմիան: Էջ 139

315. Ըստ Աստվածաշնչի՝ հրեական մարգարե և դատավոր: Էջ 139

316. Առաքյալ և ավետարանիչ: Էջ 139

317. Պողոս առաքյալը: Էջ 139

318. Տե՛ս ծան. 305: Էջ 141

319. Այսինքն՝ քննադով: Էջ 141

320. Խոսքը վերաբերում է անասուններից, այսինքն՝ անասունների մեջ: Էջ 141

321. Հմտ. Վ. Առաքելյան, «Գրաբարի հատընտիր», էջ 85: Էջ 141

322. Այս վերջին արտահայտության համար տպագրերի մի մասն ունի «անգեղ» ի հեռաստանէ գգիշոյ ականելոյ դիտաորոթեան»: Հայկազյան բառարանը «ականել» բառի համար բերում է այս վկայությունը (հատ. 1-ին, էջ 22): Զննողների հրատարակությունն ունի «անգեղաց ի հեռաստանէ գգիշու ականելելոյ դիտաորոթեան»: Որոշ տպագրություններ «ականելոյ» նախ դիմաց ունեն «անկանելոյ» («գգիշոյ անկանելոյ դիտաորոթեան»): Զեռագիրը նույնպես ունի վերջինը («գգիշու անկանելոյ»): Միշտը սա է: Այստեղ «գգիշոյ նկատակի սրբագա է անկանել»-ի համար: Էջ 141

323. Բնագրում եզակի է: Խոսքի ընդհանուր ոճի հարմարության նկատառմով թարգմանության մեջ հոգնակի թվով ենք դրել: Էջ 143

324. Ըստ Աստվածաշնչի՝ Հովսեփը Հակոբի որդիներից մեկն էր: Նրա երագների մասին տե՛ս Ծննդ., ԼԷ: Էջ 145

325. Ըստ Աստվածաշնչի՝ Դանիելը մարգարե էր՝ հրեական սրբա Դավթի սերունդից: Դեռ մանուկ հասակում գերի տարվեց Բաբելոն: Եզնիկն ակնարկում է Դանիելի՝ Բաբելոնում տեսած երագի մասին (տե՛ս Դան., Է): Էջ 145

326. Բնագրում՝ «Եւ մի իմն»։ Մենք թարգմանեցինք «կամ էլ» արտահայտությանը՝ նախորդ պարբերությանը համապատասխանեցնելու նկատառումով։ Եզգիկը նշում է, որ նախորդ մտածմունքի առարկա չդարձած երևույթներին վերաբերող երազները երկու պատճառից են առաջանում։ Եվ առանձին պարբերություններով խոսում է այդ պատճառների մասին։ Առաջին պարբերությունն սկսվում է «կամ»-ով, երկրորդը՝ «Եւ մի իմն»-ով։ Թարգմանության մեջ դրանց ոճական համապատասխանությունն առաջվում է «կամ»-«կամ էլ» զուգադրությամբ։ Լ. Մարիեյը բնագրի հրատարակության մեջ երկրորդը փոխել է «միսն» ձևով (անդ, էջ 79) և ըստ այդմ էլ թարգմանել է (թարգմ., էջ 91)։ Դա հարմար կգար, եթե նախորդը լինել «Միմ» («Միմ» — «Եւ միսն»)։ Հիշենք, որ ազելի առաջ այդպիսի ուղղման առաջարկ էր արել Հ. Աճառյանը՝ գտնելով, որ երկրորդի մեջ շատ հեշտությամբ կարող էին բնութային ՄիմՄն և ՄիմՄն ձևերը («Քննություն և համեմատություն Եզգիկայ նորագիտ ձևագրին», էջ 91—92)։ Էջ 145

327. Բնագրում անուղղակի խոսքի մեջ բերված է առաջին դեմքի դերանունը, և նույն դեմքով էլ արտահայտված է համապատասխան բայ-ստորոգյալը։ Ելնելով աշխարհաբարի օրենքներից՝ այս անուղղակի խոսքում ենթակայն արտահայտել ենք երրորդ դեմքով և նրան էլ համաձայնեցրել բայ-ստորոգյալը («Մեք զարմանովը կարևոր բժշկելը» — «իրենք դեղերով կարող են բուժել»)։ Էջ 147

328. Տե՛ս ծան. 151: Էջ 147

329. Տե՛ս ծան. 168: Էջ 147

330. Աքսաքը Իսրայելի թագավորներից էր, որի տիրապետության ժամանակ աշխուժացան և մեծ չափերի հասան կուսապետությունն ու աճօրինականությունները։ Էջ 149

331. Տե՛ս ծան. 188: Էջ 149

332. Մովսեսը հիշվում է որպես հրեական ճշակագիր մարգարե և օրենսդիր։ Նա հրեաներին դուրս բերեց եգիպտական գերությունից (տե՛ս նաև ծան. 191)։ Էջ 151

333. Բնագրում՝ «արտաքին իմաստունքն»։ Եզգիկն այս դեպքում նկատի ունի հունական հեթանոս փիլիսոփաներին։ Էջ 153

334. Նավեի որդի Հեսուն իսրայելացիների համապարտորակ էր։ Մյուս գործերի մասին պատմվում է իր անունը կրող գրքում, որը մտել է Աստվածաշնչի մեջ՝ որպես մի գլուխ (գիրք)։ Էջ 153

335. Եզգիկան հին հրեական թագավորներից էր (տե՛ս նաև ծան. 287)։ Էջ 153

336. Եզգիկայի հիվանդության ժամանակ է ասվել Եզգիկի հիշատակած խոսքը (տե՛ս Եսայ., ԼԳ, 8)։ Սակայն այնտեղ Աքսաքյան սպարանքի մասին չի նշված։ Զմյուռ- 324

ճիպի հրատարակությունը բնագրի «ասպարանքն» բառի դիմաց ունի «ժամացույցին»։ Էջ 153

337. «Ելկեպատես»-ը Աստվածաշնչի «Ժողովող» («Գիրք ժողովողի») կոչված գլխի հունարեն անվանումն է. հուն *επιλογος* — բառից, որ նշանակում է «ստեղծարար, բարոյիչ»։ Էջ 158

338. Յոր. ԻԶ, 7: Այստեղ՝ «կախեսզ գերկեր ի վերայ ոչնչի» Եզգիկի երկում՝ «Զգեսզ գերկերս ի վերայ ոչնչի»։ Լ. Մարիեյը բնագրի հրատարակության մեջ փակագծում հավելում է կատարել. «Զգեսզ գերկերս ոչնչի, կախեսզ գերկերս ի վերայ ոչնչի» (էջ 84)։ Հատկումն ավելորդ է։ «Զգեսզ» այստեղ հոմանիշ է «կախեսզ» ձևի հետևիկ։ Էջ 155:

339. Վենետիկյան տպագրում՝ «Մարիան սախ»։ Հ. Աճառյանը Եզգիկի երկի ձևագրի բնության մեջ (էջ 51) առաջարկում է ձևագրում եղած «լատարիեսախ» արտահայտությունը ընդունել որպես «լատարի Եսայի»։ Կրա համար նա որպես նիմուս վերում բերում է շարունակության մեջ երկու տեղ գործածված այն առտահայտությանները, որոնցով նշվում է, թե Հորն ու Եսային խոսում են երկի՝ ոչնչի վրա հատուտ ված լինելու մասին (ըստ վենետիկյան սկզբնական հրատարակության՝ էջ 193, տալ. 19, էջ 197, տող 7)։ Դրանք կանխած չեն բողոքում Հ. Աճառյանի առաջարկի նշանակության համար։ Միայն այդպիսի ընթերցումով չպետք է համարվի, թե Եսային ասուի էր, այլ՝ որպես թե այդպես է ասված Եսայու Մարգարեության ստորակամ օրհնակով։ Մենք թարգմանել ենք այդ մտուցմամբ՝ ըստ վերոհիշյալ առաջարկի։ Լ. Մարիեյը Եզգիկի երկի բնագրի հրատարակածի մեջ համապատասխան արտահայտությանը բերել է Հ. Աճառյանի առաջարկածի ձևով (անդ, էջ 84)։ Էջ 155

340. Բնագրում՝ «քանզի ոչ կար է սկիրաց ի ցամար գործել»։ Այստեղ «սկիրաց ի ցամար գործել» արտահայտությունը մութ է մնում։ Գրաբարի բառարանները չունեն «սկիրաց» բառը (Հայկազյան (Ռոբ) բառարանը մի տեղ օրինակ բերելիս նշում է մատերի բաժանելով՝ սկն բաց)։ Կա «սկիրացել» բայ՝ «անցք կամ առժակ բացել, խորշեր պատրաստել» պարտեզր կամ արտը ջրելու համար՝ նշանակությամբ, որը չի հարմարվում հիշյալ գործածությանը։ Ե. Դուրյանը ուշադրություն է դարձրել այս արտահայտության վրա. նա մի կողմից նշել է, որ թարգմանելիս կարելի է օգտագործել «սկիրացել» բայի նշանակությունը, իսկ մյուս կողմից ենթադրում է, թե «սկիրաց»-ը կարող է լինել «սկիրա», որտեղ «քառ բառը իբրև գոյական կը նշանակե հասնելու ծայր»։ Այդպիսով առաջարկում է թարգմանել «որովհետև չեն կրնար դեպի ցամար հասնելու ծայր մը գտնել...», բայց վերջում «ի ցամար գործել»-ը հարցականի տակ է թողնում («Ամբողջ երկեր», 2, էջ 415)։ Գ. Խաչատրյանը հենվում է «սկիրացել» բայի վերոհիշյալ իմաստի վրա՝ թարգմանելով «որովհետև ստույգ բաժանով չեն կրնար ցամարեցնել գայն» (այսինքն՝ ծովը)։ Մեզ թվում է, որ «սկիրաց»-ը «տեսարաշտ» իմաստն ունի, դրան էլ կհետևի «ի ցամար գործել»-ը «ցամարին հասցնել» նշանակությամբ բացատրելը, «տեսարաշտը ցամարին հասցնել», այսինքն՝ «ցամար տեսարաշտի մեջ վերցնել, տեսնել»։ Մեզ համար հավանականը դա է։ Այս բացատրության համար կարևոր է հիշել բնագրի՝ մի քանի տող վերև բերված այն միտքը, թե՛ «կամս զի ցամար ուրեք ի ծովէ անտի ոչ երևի, յայն սակա թուի՝ թե ի ծովէ անտի էլանիցե» (արեգակն)։ Էջ 155

341. Խոսքը Իսրայելի թագավոր Դավթի մասին է, որին վերագրվում է «Գիրա աղմուսաց»-ը: Էջ 155

342. Այսինքն՝ ըստ հակառակորդների՝ զանազան երևույթների պատճառ դարձող աստղերի մասին: Էջ 155

343. Տե՛ս Յոթ., ԻԶ, 7, Եսայ., ԽԲ 5(*), ԽԳ, 24 (*), ԽԾ, 12 (*): Եսայու Մարգարեության ճշված տեղերում խոսվում է երկրի հաստատման մասին, բայց «ի վերայ ոչնչի» արտահայտությունը չկա: Էջ 157

344. Բնագրում՝ «զի նոքա ի վերայ ոչնչի ասեն, և սա ի վերայ ջուրց»: Ավելի ճիշտ կլիներ «զի տղա ի վերայ ոչնչի ասեն, և նա՛ ի վերայ ջուրց»: Այդ նկատումով էլ թարգմանել ենք: Էջ 157

345. Խոսքը Աստվածաշնչի մեջ բովանդակվող գրքերի (գլուխների) մասին է Դրանցից են և Հոբի, Եսայու, Դավթի գրքերը: Էջ 157

346. Տե՛ս ծան. 382: Էջ 157

347. Այսպես կոչված՝ փոքր մարգարեներից մեկն է՝ Նրա գիրքը Աստվածաշնչի գլուխներից է: Էջ 157

348. Բնագրում՝ «ընդ նովին». պետք է լիներ «ընդ նոսին»: Փարիզյան վերջին հրատարակության մեջ (հատուկ նշումով) ճիշտ կերպով ուղղված է (անդ, էջ 86): Էջ 159

349. Բնագրում՝ «Նախ Դաւիթ իսկ»: Պետք է լիներ «Նախ Դաւթա իսկ», որովհետև վերևում ասված է «այլովք մարգարեիք», այսինքն՝ «որիչ մարգարեների միջոցով», սխալ է, որ դրան պիտի հետևեր, թե ո՛ւմ միջոցով է ցույց տրվում: Էջ 159

350. Բնագրում՝ «արարածք»: «Արարած» բառը գործածված է «տեղծված աստի՛ւ. գոյացություն, գոյակ» իմաստով, իբրև «ոչ ինքնագո»: Էջ 159

351. Տե՛ս ծան. 176: Էջ 159

352. Մարկիոնի մասին տե՛ս ծան. 488: Էջ 159

353. Բնագրում՝ «ի բնութենէ հրոյ», որի դիմաց Զմյուռնիայի հրատարակությունի «ի չորութենէ և ի հրոյ»: Էջ 161

354. Ամովսը այսպես կոչված՝ փոքր մարգարեներից մեկն է՝ Նրա մարգարեությունը Աստվածաշնչի գրքերից (գլուխներից) է: Էջ 161

355. Բնագրում «Իսաիք» հատուկ անունը ուղղակիանով է գործածված: Գործիականով ալելի ճիշտ կլիներ, որովհետև շարունակության մեջ համապատասխանորեն

«Յոթ» և «Եսայի» անունները գործիականով են («Յոթաւ և Եսայեա»): Սա ճիշտ կերպով դիտել է Ե. Դուրյանը («Ամբողջ երկեր», Զ, էջ 415): Լ. Մարիեաը Եզնիկի երկի փարիզյան վերջին հրատարակության մեջ կատարել է այդ ուղղումը (անդ, էջ 87): Թարգմանել ենք ըստ ուղղման: Էջ 161

356. Տե՛ս ծան. 350: Էջ 161

357. Լ. Մարիեաը ճիշտ կերպով նկատել է պակասը և փակագծում աղելացրել է «արագագոյն» բառը (փարիզյան վերջին հրատ., էջ 88): Էջ 163

358. Զեռագրում՝ «Եւ պատճառս փոփոխմանց չորից բնութեանցն»: Թարգմանել ենք դրա հաշվառումով: Էջ 165

359. Պյութագորական ուղղության հետևորդները: Պյութագորականությունը հին հունական փիլիսոփայության իդեալիստական ուղղություններից էր, որն այդպես է կոչվում Պյութագորասի (տե՛ս ծան. 361) անունով: Պյութագորասը, ընդունելով միությունն ու նախախնամությունը, հիմնադրել էր փիլիսոփայա-կրոնա-քաղաքական միություն (Իտալիայի հարավում): Պյութագորականները ամեն ինչի էությունը համարում էին թվերը: Նրանց կրոնական հայացքները սերտորեն կապվում էին հոգու անմահությանը, նրա փրկության միջոցներին, մի էակից մի ուրիշ էակի մեջ տեղափոխվելուն վերաբերող ուսմունքի նետ և այլն: Էջ 167

360. Պերիպատետիկյանները (բնագրում՝ «պերիպատիկեանքն») Արիստոտելի փիլիսոփայական ուսմունքի հետևորդներն էին: Հիշյալ անվանումը թխում է հունարեն *περιπατεω* («ամն եմ գալիս, ճանում եմ, գրոսնում եմ») բառից: Արիստոտելը իր աշակերտներին ուսուցանում էր գրոսնելով, այստեղից էլ նրա յուրաքանչյուր աշակերտը կամ հետագայի հետևորդը կոչվում է *περιπατετικός*: Արիստոտելը (384—322 մ. թ. ա.) սուր քննադատության էր ենթարկում Պլատոնի «իդեալներ»-ի տեսությունը, սակայն տատանվում էր իդեալիզմի ու մատերիալիզմի միջև, վերջին հաշվով ալելի հակված էր իդեալիզմի կողմը: Արիստոտելի հետևորդները, մեկնաբանելով նրա ուսմունքը, ընդգծում ու ավելի էին խորացնում վերջինիս մատերիալիստական կողմը: Էջ 167

361. Պյութագորասը (580—500 թթ. մ. թ. ա.) հին հունական մաթեմատիկոս ու իդեալիստ փիլիսոփա էր: Ծնվել ու ապրել է Սամոս կղզում, ապա տեղափոխվել է Հարավային Իտալիա, Կրոտոն քաղաքում հիմնադրել է պյութագորականների միությունը, որը միաժամանակ քաղաքական կուսակցություն, կրոնական միաբանություն ու փիլիսոփայական դպրոց էր (հմմտ. ճան. ծան. 569): Հայտնի է մաթեմատիկայի ու հատկապես երկրաչափության մեջ կատարած մեծ դերով. նրա ուսմունքը հանգեցրել է երկրաչափական հանրահաշվի ու երկրաչափական թվաբանության տեղծմանը և այլն: Պյութագորասը, թիվը համարելով իրերի էությունը, ընդունում էր, որ տիեզերքը թվերի ու նրանց հարաբերությունների ներդաշնակ համակարգ է: Հետագայում պյութագորականները այդ դրույթին սուկ միատիկական բնույթ տվեցին: Պյութագորասն ունեցել է նաև կրոնա-փիլիսոփայական այլ հայացքներ, որոնց մի զգալի մասի վերաբերյալ ճշվում է Եզնիկի երկի այս հատվածում: Էջ 167

362. Այսինքն՝ հոգու փոխանցելիությունը, հոգեփոխությունը. ըստ այդմ՝ հավատում էին, թե հոգին շրջապտույտ է կատարում մարմնից մարմին: Էջ 167

363. Հին հունական իդեալիստ փիլիսոփա Պլատոնի ու նրա աշակերտների ուսմանքի հետևորդները: Պլատոնը (427—337 թթ. մ. թ. ա.) անտիկ փիլիսոփայության խոշոր դեմքերից մեկն է: Նրա ուսմունքն ընդգրկում է բազմաթիվ հարցեր, որոնք վերաբերում են աշխարհին ու նրա ծագմանը, հոգուն, իմացությանը, հասարակությանը, աշխատանքի բաժանմանը, դատարարականը և այլն: Պլատոնի փիլիսոփայությունը օրգենիզմով իդեալիզմն է: Ըստ այդ ուսմունքի՝ զգայական իրերի ոչ իսկական աշխարհի հետ գոյություն ունի բանականությանը հասանելի իդեաների հատուկ իսկական աշխարհը: Իրերը իդեաների սուկ սուվերներն են. իրերն անցողիկ են, իսկ իդեաները՝ հավիտենական: Իրերի էության իսկական ճանաչումը զգայություններով չի կատարվում, դա արվում է միայն բանականությամբ, գաղափարներով: Պլատոնը, շփվելով պյութագորասիականների հետ, զգալի ազդեցություն է կրել պյութագորականությունից: Պլատոնի փիլիսոփայությունը մեծ դեր է խաղացել հոգու անմահությանը և մարմնի անցողիկությանը վերաբերող քրիստոնեական ուսմունքի մեջ: Պլատոնական ուսմունքի շարունակությունն էր նոր պլատոնականությունը, որը արտահայտություն գտավ մի շարք անընդունելի տեսությունների մեջ: Էջ 167

364. Այսինքն՝ հյուրը: Տե՛ս նաև ծան. 15: Էջ 167

365. Այստեղ պետք է լիներ հունարեն «*δύο*» բառը, որը տարբեր նշանակություններ ունի, ինչպես՝ «տեսք, արտաքին (տեսք), կերպարանք, կրկույթ, ձև, մարմնի ձև» և այլն: Պլատոնը այս բառը, իբրև փիլիսոփայական տերմին, գործածել է «իդեա», «գաղափար» իմաստով և բնութագրել է իբրև «մտքով հասանելի, անմարմին»: Նկատված է (տե՛ս «Հայարմ. բառ», հատ. 3-րդ, էջ 65), որ Եզնիկի աշխատության մեջ «*δύο*»-ը շփոթված է «*δυο*» բառի հետ. իսկ վերջինս նշանակում է «հատուկ, սեփական, որ առանձնապես մեկին է պատկանում»: Եզնիկն այդպես էլ բացատրում է իր օգտագործած «իդուս»-ը. «...միով և իդուս, որ առաջինն՝ հիթ է, և երկրորդն՝ առանձինն ինչ ուրուք»: Այստեղ «առանձինն ինչ ուրուք» սուված է «իդուս»-ի համար, որը իրականում «*δυο*»-ի նշանակությունն է («սեփական, մեկին հատուկ, առանձնահատուկ»): Պարզ է, որ «*δύο*»-ի դեպքում ուրիշ բացատրություն կտրվեր: Էջ 167

366. Այսպիսի բացատրությունը («միայն մեկին հատուկ») չի համընկնում Պլատոնի ուսմունքի «իդեա» կա՛ր «գաղափար» հասկացությանը: Պատճառը, ինչպես նշվել է նախորդ նախորդության մեջ, «*δύο*»-ի փոխարեն «*δυο*»-ի օգտագործումն է. Եզնիկի երկի բնագրում: Թարգմանությունը տվել ենք ըստ բնագրի, սուսանց վերաիմաստավորելու: Էջ 167

367. Տե՛ս ծան. 362: Էջ 167

368. Ստոիկյանները փիլիսոփայական նույնատեսակ ուղղության ներկայացուցիչներն էին: Ստոիկյան ուղղությունը սկզբնավորվել է Հունաստանում մ. թ. ա. III դարում և շարունակել է գոյություն ունենալ մինչև մ. թ. VI դարը: Ուղղության անվանումը թխում է հունարեն «*στοιχειωδης*» «սրահ» բառից՝ այն հիմունքով, որ Ջենոն փիլիսոփան (մոտ 366—254 մ. թ. ա.) իր համարատեսական ուսմունքը քարոզում էր մի հայտնի սրահում: «*Στοιχειωδης*» ըստ ծագման՝ բառացի նշանակում է «սրահական» (տե՛ս «Հայ. արմ. բառ», հ. 6-րդ, էջ 451): Ստոիկյանների ուսմունքը ցատ աղաքան ու

հակասական է: Պատճառակա՞նքն բաժանվում է հին, միջին և նոր շրջանների: Ստոիկյան փիլիսոփայության բաժիններն էին տրամաբանությունը, ֆիզիկան և բարոյագիտությունը: Ըստ նրանց՝ բոլոր գիտելիքները ձեռք են բերվում զգայական լինելուների միջոցով: Իմացական բոլոր իրողությունները տեղի են ունենում հոգու մեջ՝ իսկ հոգին յուրատեսակ մարմին է՝ կազմված օդի և կրակի միացությունից: Ստոիկյանները հիմնականում ժառերիավարական մտեցմամբ զարգացնում են Դեմոկրիտի ուսմունքը կրակի վերաբերյալ: Նրանց համար բնությունը նշութական է, իրական է միաժամանակ բանական ու կենդանի մի անբողջություն է, որի բոլոր մասերը շարժման մեջ են: Ստոիկյանները ընդունում են բնությունն ու աստված որպես նրկու մարասկիզբ (սկզբնապատճառ)՝ ստածում համարելով ակտիվ, իսկ բնությունը՝ պասիվ: Այս ուղղության բարոյագիտությունը իդեալիստական բնույթ ունի: Ստոիկյանները ամեն իրողություն կապում էին ճակատագրի հետ և քարոզում էին խոնարհաբար ենթարկվել ճակատագրին: Էջ 167

369. Լաիկությունները Լաիկության փիլիսոփայական ուղղության ներկայացուցիչներն էին: Անվանումը թխում է Լաիկոսի անունից: Լաիկոսը (341—270 թթ. մ. թ. ա.) հեղեղիզմի դարաշրջանի խոշորագույն մատերիալիստ ու աթեիստ էր: Գալիանում էր այն սկզբունքը, թե նույնը հավերժական է, որին ներհատուկ է շարժումը: Ըստ այս ուսմունքի՝ առարկայական աշխարհը գոյություն ունի ճարդու գիտակցությունից անկախ: Լաիկոսը զարգացրեց Դեմոկրիտի ատոմիստական ուսմունքը՝ եսկան փոփոխություններ մտցնելով նրա մեջ: Աշխարհը բաղկացած է ատոմներից ու դասարկությունից, որտեղ ատոմներից անամման ջանկությամբ աշխարհներ են կազմվում՝ առանց աստծու միջամտության: Լաիկոսը հատկապես ընդգծում է, որ ուղղափո շարժվող ատոմները կարող են Ու և շեղումներ ունենալ: Դրանով նա նրտցրեց պատահականության գաղափարը՝ Դեմոկրիտից եկող ճակատագրականության (փաթալիզմի) դեմ պայքարելու համար: Նա նա իմացաբանության մեջ ընդունում է, որ իմացության այբբուրը զգայական ընկալումներն են: Այստեղից էլ ելնելով՝ բարոյագիտության մեջ առաջ է քաշում մարմնական հաճույքները խելացիորեն օգտագործելու հարցը: Ըստ Լաիկոսի՝ փիլիսոփայության նպատակը մարդու երջանկությունն է, իսկ դրան կարելի է հասնել նախապաշարումներից ազատագրվելով, բնության օրենքներին տիրապետելով: Էջ 167

370. Այսինքն՝ ատոմներ, ժամանակի հասկացողությամբ՝ անմասնատելի, այլևս մատերի չբաժանվող: Բնագրում՝ «անհատ» բառը գործածված է որպես համարժեք հունարեն «*ατομο*»-ի վերջինս, իբրև փոխառություն, հետագայում միջնորդաբար հայերենին անցավ «ատոմ» ձևով: Էջ 167

371. Ըստ Աստվածաշնչի՝ Մեղրը Սեմի սերնդից էր, հրեական նախահայրերից մեկը: Նրա օրոք, ինչպես ավանդությունն է հաղորդում, հանդես եկավ կուսարաշուրությունը: Էջ 169

372. Կեկրոսը հին ասիական հողի աստվածն էր, հետագայում համարվել է ընդհանուր հունական հողի աստվածուհի Գեայի որդին: Ըստ ավանդության՝ Կեկրոսը եղել է Ատիկեի առաջին թագավորը և այլն: Էջ 169

373. Բնագրում՝ «ստանել աստիք»։ Այս արտահայտությունը բանասերները տար-
քեր կերպ են հասկացել, սրբագրել ու թարգմանել։ Մեզ ավելի նավաստական է թվում
«ստանել աստիկ» սրբագրումը՝ Ջյոտոնիայի հրատարակության «աստիկ» ձևի հի-
ման վրա (տե՛ս Ե. Գուրյան, «Սմբողջ երկեր», 2, էջ 415—416)։ Էջ 169

374. Կոռնոսը հին հունական միջօրինակական աստվածներից մեկն էր, Ուրանի
և Գեայի որդին։ Իտալիայում նա նույնացվել է Սաստրոնի հետ։ Էջ 169

375. Ռեան հին հունական աստվածուհի էր, Ուրանի և Գեայի դուստրը։ Էջ 169

376. Գիոս կամ Աևս Ռին հունական գերագույն աստվածը, աստվածների ու
մարդկանց թագավորը։ Էջ 169

377. Ապոլոնը օրինախմբական աստվածներից մեկն էր, Աևսի որդին։ Էջ 169

378. Հունարեն *Ελευθερία* բառն է՝ «ձիրթենի» իմաստով։ Էջ 169

379. Հավանը (Յասան), ըստ Աստվածաշնչի՝ Հաբեթի չորրորդ որդին էր։ Ավան-
դությունը այդ անունը հույնացնում է հունական Հոն (Յոն) անվան հետ (այստեղից՝
Յոնիս) և Հավանին ներկայացնում է որպես հույների նախահայր։ Էջ 169

380. Ըստ առասպելի՝ Բաբելոնի աշտարակաշինության ժամանակ աստված
մարդկանց լեզուն բաժան-բաժան է արել, որ միմյանց չհասկանան, ու աշտարակա-
շինությունը խափանվի։ Էջ 169

381. Հունարեն *μεριμνάω* բառն է։ Էջ 169

382. Այսպես է կոչվում հին հրեական ցեղերի մեջ դեռ մ. թ. ա. 2-րդ հազա-
րամյակում առաջացած կրոնական պատկերացումների ամբողջությունը՝ որպես հրեա-
կան կրոն, որը հետագայում զանազան փոփոխությունների ենթարկվեց, սակայն
չարունակվեց նույն ձևով անվանվել։ Ավանդությունը այդ անվանումը կապում է
Հուդայի (տե՛ս հաջորդ ծանոթությունը) անվան հետ։ Էջ 169

383. Հին հրեաների պատմության մեջ հիշատակվում են այս անունը կրած տար-
բեր անձնավորություններ։ Սա, ինչպես ճշված է Եզեկի երկում, Հակոբի չորրորդ
որդին էր։ Էջ 169

384. Տե՛ս ծան. 300։ Էջ 169

385. Ձևակերպման համար հմտ. Գործք առաք., ԺԱ, 26։ Անտիոքը Սելևկյան պե-
տության մայրաքաղաքն էր՝ հիմնված զորավար Սելևկոս Նիկատորի կողմից մ. թ.
ա. 300 թվականին։ Քրիստոնեությունը տարածման կենտրոններից մեկն է եղել։ Պատ-
մելով է, որ առաջին անգամ այստեղ են քրիստոնյա կոչվել Հիսուսի վարդապետու-
թյան հետևորդները։ Էջ 169

386. Բնագրում՝ «թերին», որը կրկնվում է նույն նախադասության մեջ։ Ն. Բյու-
զանդացին նպատակահարմար է համարել կարդալ «թերին», այսինքն՝ «կողմն» («Հալ-
կական բարաբնութիւն», էջ 39—40)։ Ե. Փնչիկյանը, հենվելով Հայկազյան բառա-

բանի ճշած իմաստի վրա («կեսն կամ կողմն մի»), ավելորդ է համարում միջալ
ուղղումը (հմտ. «Բնագրավեպ», 1929, էջ 208)։ Տվյալ գործածությամբ բառը «մի
մասը» իմաստն ունի, որպես և թարգմանել ենք։ Էջ 171

387. Այսինքն՝ աստանային։ Էջ 173

388. Խոսքը վերաբերում է «Գիրք աղմոսաց»-ի ներդնակ համարվող Դավթին։
Էջ 173

389. Ծոնչանը մի տեսակ պտուղի խաղաղիչ է (ժեռ)։ Էջ 175

390. Բնագրում «և գնոսս մերթ յայտնացեն և մերթ ծածկեացեն», որի հույնա-
կան թարգմանությունը չէր համապատասխանի ամբողջ խոսքի կոտուցվածքին։
Էջ 175

391. Հմտ. Եսայ., Խ, 12։ Քիչը բթամատի և ցուցամատի բացվածքի չափն է։
Էջ 175

392. Բնագրի տալագրությունների մի մասի մեջ այս արտահայտությունը «ի
ծմանէ» ձևով է։ Ծիշտ են վարվել այն բանասերները, որոնք, հենվելով ձեռագրի
վրա, ուզել են «ի նմայի»։ Էջ 175

393. Խոսքն այն փիփիլոսաների մասին է, որոնց հայացքները քննադատում է
Եզեկիլը։ Էջ 175

394. Տպագրությունների մեծ մասն ունի «ծանրանայ»։ Իրավացի են այն բանա-
ներները, որոնք առաջարկում կամ ձեռագրի հիման վրա ուղղում են «ծրանայ»։
Մենք թարգմանել ենք ըստ այդպիսի ուղղման։ Էջ 177

395. Վերջին նախադասությունը ձեռագրում չկա։ Թարգմանել ենք ըստ վենե-
տիկյան տպագրության։ Էջ 177

396. Այստեղից պարզ երևում է, որ բնագրի նախորդ պարբերության մեջ նշվող
լուսնի իջեցումը վերաբերում է կախարդներին և ոչ թե դևին, ինչպես հասկացել են
ոմանք։ Էջ 179

397. Այսինքն՝ աստծու փոխարեն արարածներին են պաշտում։ Էջ 179

398. Խոսքն այն սյունների մասին է, որոնք, ըստ ավանդության՝ Ջիբրալթարում
կանգնեցրել է հունական դիցաբանական հերոս Հերակլեսը։ Այդ տեղը համարվել
է աշխարհի վերջին սահմանը։ Էջ 179

399. Տե՛ս ծան. 359, 360, 361։ Էջ 181

400. Տե՛ս ծան. 359, 361, 362։ Էջ 181

401. «Ծատ վատ էր անում» արտահայտության թարգմանեցիկը տպագրի «վատ-թարագոյն» բառը՝ նրա վրա տարածելով նաև մի բանի տող վերջ եղած «տունը»-ը: Զեռագրում պակասում է «վատթարագոյն» բառը, առանց որի, սակայն, միայն չի լրանում: Հավելումն անհրաժեշտ է եղել: Էջ 181

402. Բնագրում՝ «յազեն»: Ըստ մոզական օրենքի՝ յազելը (հազելը) նախորդում էր մորթելուն: Հոհաբերվող անասունի վրա նախ կրոնական այնպիսի արարողություններ էին կատարվում, որ նա անզգայանում էր (սա «յազել»-ն է, որ թարգմանել ենք «զոհել» բառով), այսու այդ վիճակում մորթում էին: Էջ 181

403. Տե՛ս նախորդ ծանոթությունը: Էջ 183

404. Զեռագրում՝ «նորա»: Այդպես է և Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ: Ծիշտ է վեհնետիկյան հրատ. ուղղումը՝ «նոր»: Էջ 183

405. Տե՛ս ծան. 363: Էջ 183

406. Տե՛ս ծան. 365: Էջ 183

407. Բնագրում՝ «իդուն» որ է առանձինն ինչ ուրուք: Եզնիկն այստեղ բերել է բացատրել է հունարեն «իդուն»-ը (ιδύω): Ինչպես արդեն նշվել է, Եզնիկի երկում «իդուն»-ը գործածված է հունարեն ἰδύω-ի դիմաց (որը Պլատոնի գործածած տերմինն էր՝ «իդես», «զաղափար»... իմաստով): Տե՛ս նաև ծան. 365: Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ պահպանված է «իդուն» բառը, որից հետո գրված է՝ «այսինքն»՝ նախատիպ. դա զգալի չափով համընկնում է ἰδύω-ի նշանակությանը: Էջ 183

408. Բնագրում՝ «անքանակ»: Ծատ քանասերներ իրավացիորեն առաջարկել են ուղղել «անքակ»՝ որպես հոմանիշ նույն տեղում գործածված «անբաժին», «անհատ» բառերի: Թարգմանել ենք այդպիսի ուղղումով: Էջ 185

409. Տե՛ս ծան. 368: Էջ 187

410. Բնագրում՝ «զամենայն ինչ»: Այս արտահայտությունը Եզնիկը գործածել է հունարեն τὸ παν, πᾶν տերմինի դիմաց, որն ունի «ընդհանուր աշխարհ» իմաստը: Էջ 187

411. Բնագրում՝ «առապելու արկանեն»: Գ. Նահապետյանը առաջարկել է ուղղել «առապելու կարկանտեն» («Ուղղագրությունը...», էջ 288): Ծիշտ է նկատված, որ դրանով միայն մի քիչ ավելի է պարզվում, սակայն փոխելու հարկ չկա, մանավանդ որ ձեռագրական ձևեր էլ չկան («Բազմավեպ», 1929, էջ 265): Էջ 187

412. Տե՛ս ծան. 369: Էջ 187

413. Բնագրում՝ «իջնակաց»: Եզնիկն այս տերմինը գործածել է որպես համարժեք հունարեն ἀποστατό տերմինի: Էջ 187

414. Բնագրում՝ «ընչաց քերեն» (ձեռագրում՝ «յնչաց քերեն»): Մեսրոպյան շրջանից եկող ընտիր ոճ է՝ «քիթ անել», «արհամարհել», «քթի տակ արհամարհաբար ծիծաղել» և նման այլ նշանակություններով: Զմյուռնիայի հրատարակության մեջ ներկայացված է «զփեսն եպերին» ձևով: Այնտեղ ամբողջ նախադասությունն առնասարակ խիստ փոփոխված է: Էջ 187

415. Հմմտ. Եփես., Բ, 12: Ձևակերպումը տարբեր է: Էջ 187

416. Տրագրում՝ «նրոց այնքան կամակար յամառութիւն եղև, մինչև...»: Զեռագրում՝ «նրոց այնքան սարի եղև...», չկա «կամակար յամառութիւն... մինչև»: Թարգմանեցիկը ըստ տպագրի: Էջ 187

417. Տե՛ս ծան. 371: Էջ 189

418. Հմմտ. Սաղմ., ՀԳ, 2. Այստեղ՝ «զօղովուրդ»՝ «զեկեղեցի»-ի դիմաց: Էջ 189

419. Տե՛ս ծան. 188: Էջ 189

420. Այստեղ Լ. Մարիեպ փարիզյան վերջին հրատարակության մեջ (էջ 101) ավելացրել է «ի Քանան»՝ նկատի ունենալով Աստվածաշնչի տվյալները: Էջ 189

421. Տե՛ս ծան. 151: Էջ 189

422՝ Բնագրում «զհեշմակապատն», փոխանակ՝ «զհեշմակապաշտան»: Վեհնետիկյան վերջին (1926 թ.) հրատարակության մեջ ուղղված է (էջ 251): Փոխված է նաև փարիզյան վերջին հրատարակության մեջ, բայց վրիպակով է տպված (էջ 102): «Հեշմակապաշտ» նշանակում է «դիվապաշտ, սատանապապաշտ, կռապաշտ»: Էջ 189

423. Բնագրում՝ «...թե առերթ ինչ լումեքե կամ լումեքե ակն ումիցի»: Այստեղ կրկնված է «որ» դերանվան բացատրական հոդովածը («լումեքե»): Ավելի նպատակահարմար կլիներ դրանցից մեկը փոխարինել «ինչ» դերանվան համապատասխան «լումեքե» ձևով: Եզնիկն իր երկի այլ մասերում այդպիսի ոճ ունի: Որոշ օրինակներում այդպես ուղղված է այդպիսի մոտեցմամբ էլ թարգմանել ենք (ինչպես վերվել են և ուրիշները): Էջ 193

424. Բնագրում՝ «անհարիար» (Զմյուռնիայի տպագրության մեջ՝ «անխարիար»): Առաջարկվել է ուղղել «անխախտ» («Հանդես ամսօրեայ», 1907, էջ 314): Բայց, ինչպես ճիշտ նկատված է («Բազմավեպ», 1929, էջ 266), այդպիսի ուղղման կարիք չկա: Բայց տեղին է գործածված՝ «ամուր, հաստատուն» նշանակությամբ: Էջ 193

425. Տե՛ս ծան. 274: Էջ 193

426. Բնագրում՝ «զօշմարտութեանն խելամտութիւն», որտեղ «զօշմարտութեանն» չի հարմարվում: Ծիշտ են վարվել այն քանասերները և հրատարակիչները, որոնք բնագրում փոփոխություն են կատարել՝ հիշյալ բառաձևի տեղ դնելով՝ «նարտարու-

թեանն» («Գճարտարութեանն») բառաձևը: Այդ փոփոխությունն արտացոլել է և մեր թարգմանության մեջ: Էջ 193

427. Բնագրում «սծել»: Ջնյուննիայի հրատարակության մեջ «սծող» ձևով է, որը համապատասխանում է բովանդակությանը: Էջ 195

428. Տպագիր բնագրում «ո՞րք», ձեռագրում «որք»: Լ. Մարիեպը փոխել և հասուն ճշմանով ներկայացրել է «ոչ որ» ձևով (անգ, էջ 105): Այդպիսի փոփոխության հարկ չկա: Միշտ է վեճնորիկյան հրատարակության հայցակառուցումը ձևը. ըստ դրան էլ թարգմանել ենք: Էջ 197

429. Այս նախադասության համապատասխան մեկնարանությունը տվել է Ն. Արոնցը (տե՛ս «Քազմալէպ», 1926, էջ 112): Միայն պետք է հիշել, որ բնագրի «համարին» բառաձևը, որպես հասարակ բայ, հիշյալ նախադասության մեջ գործածված է ներգործական սեռի ճշմարտությանը: Եզանի թվով է, և-ն հող է («համարին»): Էջ 197

430. Լ. Մարիեան այն կարծիքն է հայտնել, թե այստեղ սկզբնապես եղել է «Մարիիոն» անունը, նետո է փոխվել «Պլատոնի»-ի, ուստի պետք է վերականգնել նախկինը «Le De Deo d'Ernik de Kolb...», 1924, էջ 174): Սակայն այդ կարծիքը ընդունելի չի համարվում (տե՛ս «Քազմալէպ», 1929, էջ 267), և Լ. Մարիեան էլ հետագայում Եզանի երկի հրատարակության մեջ իր առաջարկած այդ փոփոխությունը չի կատարել (տե՛ս անդ, էջ 106): Էջ 197

431. Բնագրում «ջնանուցեալ»: Մարիեան, որական իմաստով հասկանալով, հատուկ ճշմանով դա ներկայացրել է առանց ժխտական մասնիկի «ծանուցեալ» (տե՛ս Եզանի երկի փաթեղյան վերջին հրատարակությունը, էջ 106): Ինչպես երևում է, բնագրի այս մասում աղավաղություն կա: Էջ 197

432. Բնագրում «Ձի յորժան զճորս մեծարոյ կարիսն զձձեցուր...»: Այս նախադասության միայն տարբեր կերպ է հասկացվել «մեծարոյ կարիս» արտահայտության պատճառով: Բանասերները (Ն. Բյուզանդացի, Գ. Գալեմպարյան և այլն) նկատել են, որ «կարիս» բառաձևի փոխարեն պետք է լիներ «կարծիս» (այսինքն՝ կարծիք), ինչպես որ կա Ջնյուննիայի տպագրության մեջ («զմեծարոյ կարծիսն»): Ըստ այսմ՝ Ն. Բյուզանդացին «մեծարոյ կարծիս» արտահայտությունը հասկացել է «համբավ, պատիվ, հեղինակություն»՝ նախադասությունը թարգմանելով աչպես՝ «Երբ անոր պատիւը կամ համբաւը (իր գաղղ. autorite, credit) կտրեմք...» («Հայկական բառարանաթիւն», էջ 40): Ոմանք էլ փոփոխությանը կողմնակից չեն, սակայն տարբեր կերպ են մեկնարանում: Միշտ ենք համարում «կարիս» — «կարծիս» փոփոխությունը: Այդպիսով՝ «մեծարոյ կարծիս» պետք է հասկանալ «մեծարված կամ գովված կարծիք» (կարծիք, որը ուրիշների կողմից մեծարանքի կամ գովանտի և արժանացել, սակայն Եզանից բացասական վերաբերմունք ունի այդպիսին նկատմամբ ու պատրաստվում է բնմարտել): Էջ 197

433. Խոսքը վերաբերում է հայտնի գնուտիկ Մարկիոնին, որն ապրել ու գործել է մ. թ. 2-րդ դարում: Նա Պոնտոսի Սինոպ քաղաքից էր, եպիսկոպոսի ոտի: Մի

կտրի պատիվն անարգելով՝ մերժվում է եկեղեցուց և 140-ական թվականների սկզբներին մեկնում է Հռոմ՝ ներում առանալու, սակայն դրան չի հասնում (ինչպես գրում է Եզանից իր երկի վերջում. հմմտ. գիրք 4-րդ, գլ. ԺԶ): Հռոմում նա ենթարկվում է սղնեղ եղած ասորի գնուտիկ Կերդոնի ազդեցությանը և սկսում է տարածել իր գաղափարները: Մարկիոնի աղանդն ուղղված էր եկեղեցու դեմ: Մարկիոնը մեծոմ էր Հին կտակարանը, հեճում էր Նոր կտակարանի մթա. սա էլ զգուսագործում էր խմբագրումով: Ինչպես Եզանից էլ ընդգծում է, Մարկիոնի ուսմունքով ներկայացվում են երեք նախակիրքներ կամ սկզբնաբառաձևներ («առաջ»)՝ բարին, արդարը և շարը (գիրք 4-րդ, գլ. ԺԶ), որոնք աղ կերպ հանդես են բերվում որպես երեք աստվածներ՝ օտարը, օրենքի աստվածը և հյուղը (գիրք 4-րդ, գլ. Ա): Էջ 199

434. Բնագրում այս նախադասության մեջ «ասեյ» և «կոչել» բայերը հոգնակի թվով են գրված: Բայց բանի որ խոսքը վերաբերում է Մարկիոնի ասելուն ու կոչելուն, այդ պատճառով էլ պետք էր թարգմանել եզանի թվով: Էջ 199

435. Խոսքը վերաբերում է Մովսեսի գրքերին: Էջ 199

436. «Միայն» անունը բացատրվում է որպես երբայեցեթե՛ն բառ՝ «հող» նշանակությամբ: Էջ 199

437. Տպագրում՝ «ուճիցիս գըք այլ աստուածս», ձեռագրում՝ «ուճիցիս գըք առ աստուածս»: Միշտ ձեռագրին է, ինչպես որ ընդունել են մի շարք բանասերներ (Հ. Աճառյան, Ն. Բյուզանդացի և այլն): Բնագրի վերջին հրատարակություններից հիշյալ արտահայտությունը ճշմանով ձևով ունի Լ. Մարիեանի կազմածը (անդ, էջ 107): Գ. Խաչատրյանը, սակայն, «այլ»-ը չի փոխարինել «առ»-ով, այլ «գըք»-ը դրել է փակագծի մեջ: Իբրև հիմնավորում, նա տողապատկան մատնացրել է արել Աստվածաշնչից «Մի՛ եղիցին քեզ այլ աստուածք բայց յի՛նձ» նախադասությունը: Մենք թարգմանեցինք ըստ ձեռագրի: Էջ 201

438. Բնագրում «խորհույս», որը չի համապատասխանում նախադասության մշտնի: Թ. Թոռնյանն ուղղել է «խորհույս» («Հատրմտիր ընթերցումաճք...», էջ 56): Վերջին ձևն են ընդունել նաև ուրիշ շատ բանասերներ (Հ. Աճառյան, Ն. Բյուզանդացի, Լ. Մարիեան, Ե. Փենչիկյան և այլն): Վերջին հրատարակություններից հիշյալ բառաձևը ճշմանով է ներկայացնում Փարիզինը, իսկ Բուենոս-Այրեսի տպագրության մեջ նախկինը մնացել է նույնությամբ: Մենք թարգմանել ենք որպես «խորհույս»: Էջ 201

439. Բնագրում «վրիժուց»: Այս դեպքում «վրիժ» նշանակում է «մեծ հանցանք, ոճիր» (հմմտ. Թ. Թոռնյան, անդ, էջ 58): Էջ 208

440. Բնագրում «պոզոյ», որը անատուց բառ է համարվում: Մի շարք հայագետներ (Թ. Թոռնյան, Բարկեն Վ., Հ. Աճառյան, Սո. Մալխասյան և այլն) ընդունել կամ հավանական են համարել «գործակից, ընկեր» նշանակությամբ: Հայկազյան բառարանն էլ բացատրության մեջ թե՛ն նշում է «գովոյ», բայց և դրան սվեյացնում է «կամ յափշտակող զօտարին ինչ, գող, կրծող գիրս այլոց» (հատ. 2-րդ, էջ 661): Տվյալ գործածության մեջ որոշակի է հակադրությունը. «հակապատկող կամ

թշնամի» իմաստն ավելի է պատշաճում, ինչպես որ ուրիշներն էլ ընդունել են: Էջ 205

441. Տպագիր բնագրում՝ «Այն աւամիկ»: Լ. Մարիեսը ճիշտ կերպով ուղղել է «Այլ նա աւամիկ» (անդ, էջ 111): Թարգմանում ենք ուղղածով: Էջ 207

442. Այս նախադասությունից հետո Լ. Մարիեսը բնագրում փակագծում ավելացրել է (և թարգմանել) հետևյալը՝ «Եւ նրկոքին գոյգ գիա՞րո պատուիրեին նմա և ուրախ լինեին ի նմա» (փարիզյան վերջին հրատ., էջ 112): Էջ 209

443. Բնագրում՝ «խորհել»: Ապա սրբագրվել է «խորել»: Թ. Թոռնյանը ևս դարձրել է «խորել» և բացատրել է որս համապատասխան իմաստով՝ «սրահել, սեփականել, գրավել» (Թ. Թոռնյան, անդ, էջ 60): Այդպես վարվել են և ուրիշները: Սակայն այս դեպքում «խորհել»-ը տեղին է գործածված (բարին, ի բնե խիստ արդարամիտ ու իրավխոս լինելով, չէր կարող ընդհանուրի՝ իր և հյուրեի, կողմից ըստեղծված մարդուն միայն իբեց մտածել, այսինքն՝ միայն իրենը համարել): Այնուհետև նա նույնպես ներկայացրել է «խորել» ձևով (իսկ շարունակության մեջ էլ տվել ըստ ձեռագրի): Էջ 211

444. Ձեռագրում՝ «խորհել», վեճասիրական սկզբնական տպագրում՝ «խորհել»: Թարգմանել ենք ըստ տպագրի: Էջ 211

445. Այսինքն՝ Մարկիոնի ընդունած «արդար» աստվածը: Էջ 211

446. Բնագրում՝ «այլոք», փոխ. «այլոք»: Միշտ է դիտել Թ. Թոռնյանը. (անդ, էջ 62), որ դա գրչագրական սխալ է, և ուղղել է: Էջ 211

447. Սրանք, ինչպես հայտնի է, գրաբարում հոգնակի ձևեր են: Էջ 213

448. Ուզում է սակ, թե հիշյալ լեզուներում այդ բառերն ամբողջական են, միայն հոգնակի ձևով են գործածվում: Էջ 213

449. Աստվածաշնչի Ռունարեն ընտիր թարգմանությունը հայտնի է «Գրեանսանից» (= յորթանստունների) թարգմանությունն անվանումով: Էջ 213

450. Բառացի՝ «գրեանստունները, թարգմանելով հունարեն լեզվի, առում են»: Էջ 213

451. Ատրեերեն լեզվի բառն է, որ բուն նշանակում է «այություն, իսկություն, նյութ», բայց և գործածվում է որպես բաղադրյալ հայցականի նշան (տե՛ս Հ. Աճառյան, «Հ. արմ. բառ.», հ. 2-րդ, էջ 122): Եզնիկը բերում է Աստվածաշնչի համապատասխան նախադասությունը, որտեղ «յաթ»-ը գործածված է «երկին» և «երկիր» բառերի հետ իբրև հայցականի նշան, և միաժամանակ լացաբարում է նրա բուն իմաստը («տարր»), որպեսզի երկնքին վերաբերող իր միտքը հիմնավորի: Էջ 213

452. Նկատի է առնված Բ Կորնթ., ԺԲ, 2-ի մի մասը, որը, սակայն, նույնական է: Էջ 213

453. Բնագրում՝ «արթերն», ուղղականը՝ «արթթ»: Հունարեն «ἄρθρον» բառն է՝ «հոդ» (քերականական) նշանակությամբ: Եզնիկը հայերեն համարժեքը դնում է Ա.Ն. բացատրելով՝ «որ է ն»: Ի դեպ, ն հոդը է-ին կից է գրված («էն»), որն այս դեպքում կարող էր պարզ չհասկացվել: Միշտ են վարվել Հայկազյան բառարանի հեղինակները, որոնք, «արթթ» բառի համար բերելով հիշյալ օրինակը, գրել են անջատ ու բոլորով էլ բաժանել՝ «որ է՝ ն» (հ. 1-ին, էջ 354): Այդպես է արված նաև բնագրի հետագալի մի շարք տպագրություններում: Էջ 213

454. Բնագրում՝ «ստանձինն ստելոյ»: Ն. Արոնցը այն կարծիքն է հայտնել, թե այստեղ խոսքը Գ-ի մասին է, ուստի այդ արտահայտությունը պետք է կարդալ «ստանց ինն», այսինքն՝ «ստանց և ստալի» (տե՛ս «Բազմավեպ», 1926, էջ 111): Դա նկատի ենք ունեցել թարգմանության մեջ: Էջ 213

455. Այս հատվածում մարկիոնականության դեմ ուղղված իր դատողություններն անելիս Եզնիկը նկատի է ունենում հետևյալ արտահայտությունները՝ «քափշտակել» (զայնպիսին միջև խորոդ երկնից», «յափշտակեցա ի դրախտն» (Բ Կորնթ., ԺԲ, 2-4): Էջ 213

456. Խոսքը Հակոբոս և Հովհաննես աստվածների մասին է: Էջ 215

457. Ըստ Աստվածաշնչի՝ հառնաբասը (ինչպես և Պողոսն ու Պետրոսը) ստալյալ էր: Էջ 215

458. Բնագրում՝ «զՄարկիոնն»: Թարգմանության մեջ մենք նկատի ենք ունեցել Լ. Մարիեսի առաջարկը: Լ. Մարիեսն առաջարկել է դրա տեղ դնել «զմարդիկն» («I.e De Deo d'Erznik de Kolb...», 1924, էջ 190): Ն. Արոնցը դա կամուսնեցի է համարել՝ նշելով, որ Եզնիկն այդտեղ հեզնանքով է գործածել Մարկիոնի անունը («Բազմավեպ», 1926, էջ 111): Ե. Փեշկյանն էլ վերոհիշյալ առաջարկը հանդուսն քալ է համարել («Բազմավեպ», 1929, էջ 270): Լ. Մարիեսը, աղմուսեցնակով, Եզնիկի երկի իր պատրաստած բնագրում կատարել է այդ փոփոխությունը (անդ, էջ 116) և համապատասխանաբար թարգմանել (էջ 135): Էջ 217

459. Երուսաղեմի կողմերում եղած քաղաք, որ պատկանելիս է եղել քանախոցիներին, գրավվել է Հեստի կողմից և կործանվել: Վերադարձ ու նրա նկատմամբ հանդես բերված վերաբերմունքի մասին տե՛ս Ղուկ., Ժ, 80-87: Էջ 221

460. Այսպես էր կոչվում համանուն կուսակցությանը պատկանող անձը: Հին Հրեաստանում փարիսեցիները մի կուսակցություն էին կազմում՝ որպես կրոնի մոլեռանդ հետևորդներ: Հետագայում «փարիսեցի» անվանումը փոխաբերաբար ստացել է «կեղծ բարեպաշտ», «կեղծավոր» նշանակությունները: Էջ 221

461. Նկատի ունի Ղուկ., Ժ, 28-ի «Ռեղիղ ետուր զպատասխանիդ» արտահայտությունը: Էջ 221

462. Ակնարկում է այն առակը, որ պատմված է Ղուկ., ԺԵ, 4—9-ում: Էջ 221

463. Բնագրում՝ «Եւ եթէ դուք ո՛չ գիտիցէք յԱռաքելոյ՝ զի Քրիստոս խափա-
նէ...»: Նախադասությունը պակասապար է: Լ. Մարիէսը բնագրում փակագծում ավե-
լացնում է՝ «ուչ գիտէք», այսպես՝ «Եւ եթէ դուք <ուչ գիտէք>, ո՛չ գիտիցէք յԱռա-
քելոյ...» (անդ, էջ 119): Ելնելով մտքից՝ մենք հարցականը վերացրինք և թարգմա-
նության մեջ փակագծում ավելացրինք «իմացե՛ք»՝ «Եթե դուք չգիտէք, առաքյալից
(իմացե՛ք)...»: Էջ 223

464. Բնագրում՝ «և իրն գիրն ընդունի»: Միտքը միշտ հասկանալու համար
թիւտք է նկատի ունենալ, որ Հմյուրնիայի հրատարակությունն ունի՝ «Քանզի իրա-
քանչիւրն գիրն տայ», այսինքն՝ «որովհետև յորպաքանչորն իրենն է տալիս»: Սա
ուղեղի հասկանալի է, թեև ձեռագրական հիմք չունի: Էջ 223

465. Հմմտ. Ղուկ., 2, 20: Եզնիկի երկի այս մասում, ըստ մարկիոնական ու-
մունքի՝ այս և հաջորդ մեջբերումներով հակադրվում են Հին և Նոր կտակարաննե-
րը: Իսկ շարունակության մեջ Եզնիկը, անդրադառնալով դրանց, աշխատում է
ցույց տալ, որ մարկիոնականները սխալ մտնեցում ունեն: Էջ 225

466. Ձեռագրի այս մասում չկա 279-րդ էջի (Վեներ., 1826 թ. հրատ.) 13-րդ
տողի «Յեսու» բառից մինչև 281-րդ էջի 2-րդ տողի «այլա» բառը: Այստեղ պակա-
սող հատվածը ստանց «գառն» բառին հաջորդող մասի ընկած է ձեռագրի Յ10ա—
Յ10բ էջերում՝ «...մեկնացե՛ք» բառից հետո, մինչև «Արդ...»: Փարիզյան վերջին հրա-
տարակության մեջ այսպես էլ տրված է (էջ 124—125): Դրա տեղը համապատաս-
խանում է վեներտիկյան սկզբնական հրատարակության 289-րդ էջին (5-րդ տող): Մենք
թարգմանել ենք ըստ այդ հրատարակության: Էջ 227

467. Տպագրում ըստ բովանդակության ավելացված է «քանզի Քրիստոս... ասելի
է՝ թէ» հատվածը (վեներտիկյան սկզբն. հրատ., էջ 280, տ. 20, էջ 281, տ. 2): Մտքի
կապի պահպանման նկատառումով թարգմանել ենք ճիշտ հատվածը: Էջ 229

468. Այստեղ հիշեցվում է Առաքմածաշնչի գրույցը, որը բերված է «Գիրք երկ»-ի
ԺԲ գլխում: Էջ 229

469. Ակնարկվում է աստվածաշնչական այն առասպելը, որտեղ ասվում է, թե
կոր Արրահամը պատրաստվում էր զոհելու իր որդի Իսահակին, մի խոչ ուղարկվեց
աստծու կողմից, որը և մորթվեց Իսահակի փոխարեն: Տե՛ս Մճնդ., ԻԲ: Էջ 229

470. Այս արտահայտությանը փոխաբերաբար հասկացվել է Քրիստոսը: Էջ 229

471. Սա հունարեն *μὲλλον* բառն է, որը, ինչպես Եզնիկն էլ թարգմանում է,
ճշմանկում է «մտավաճառանոց»: Հայերեն Առաքմածաշնչում հետապատասխան տե-
ղում «սպանդանոց» բառն է (տե՛ս Ա Կորնթ., Ժ, 25): Էջ 231

472. Խոսքը մանրեանկան կրոնի (աղանդի) հիմնադիր Մանիի (տե՛ս ծան. 240)
մասին է: Մանիքեական բարոյագիտությունը մերժում է աշխարհիկ երևույթներով
զբաղվելը. անուանությունը պիղծ է համարում, արգելում է անմաքուր բաներ խոսել,
կենդանական կերակուրներ ուտել, գինի խմել և այլն: Էջ 233

473. «Մժոնկա» կոչված աղանդի հետևորդները: Այդ աղանդը սկզբնավորվել է
Միջագետքում, մ. թ. 4-րդ դարում: Էջ 233

474. Ձեռագրում պակասում է «գնայր»: Էջ 235

475. Բնագրում եզակի թվով է: Էջ 237

476. Տպագրում «չստեղծի արժանի»: Ձեռագրում չկա «արժանի» բառը, որի բա-
ցակալությունը ակնհայտորեն զգացվում է: Իրավացիորեն ավելացրել են վեներտիկյան
հրատարակիչները: Էջ 237

477. Խոսքը Ավետարանում արտաթվող առակի մասին է: Տե՛ս Մատթ., ԺԳ,
Ղուկ., Ը, Մարկ., Դ: Այդ մասին հիշատակվում է նաև Ա Կորնթ., ԺԵ-ում: Էջ 239

478. Պոնտական աշխարհը ընկած էր Փոքր Ասիայի հյուսիս-արևելյան մասում,
Սև ծովից (այստեղից էլ՝ նրա անունը) հարավ: Մի ժամանակ ենթարկվել է Պարս-
կաստանին, ապա մտել է Ալեքսանդր Մակեդոնացու տիրապետության մեջ: Մ. թ. ա.
4-րդ դարի սկզբին կազմավորվում է Պոնտական թագավորությունը, որի տիրապե-
տության սահմանները տարբեր ժամանակներում տարբեր են եղել: Մ. թ. ա. 64—
63 թ., երբ Միսրիստ 6-րդը պարտվում է Հռոմից, թագավորությունը վերանում է.
և երկիրը մեծ մասով ենթարկվում է Հռոմին: Այնպես որ Մարկիոնի ժամանակներում
այն ենթակա էր Հռոմին: Էջ 241

479. Բնագրի «չայն ժամանակի» արտահայտությունից առաջ Լ. Մարիէսը փա-
կագծում ավելացրել է «չայնց որ անդ էին» (փարիզյան վերջին հրատ., էջ 128) և
ըստ սղն էլ թարգմանել: Էջ 241

480. Ձեռագրում «ստեպ», փոխված է տպագրում: Էջ 241

481. Բնագրում հոգանակի է՝ «ի ժարմոց»: Ժիշտ են նկատել (Լ. Մարիէս, Ե.
Փեչիկյան և այլն), որ ուղիղը կլինի եզակին՝ «ի մարմնոյ»: Այդ նկատառումով Լը
թարգմանել ենք: Էջ 248

482. Բնագրում՝ «մատն»: Ծանր բանասերներ առաջադեմ են ուղղել «մասն»:
Սակայն դրա կարիքը չկա: Հենց այդպես էլ դա կարող է «մաս» նշանակել: Մեր
բարբառներում այժմ էլ «մաս» բառը «մասնաշափ» էլ է նշանակում: Ժիշտ է վար-
վել Գ. Խաչատրյանը՝ «մատնաշափ» թարգմանելով: Այդպես թարգմանեցինք և մենք:
Էջ 248

483. Եզնիկին վերագրվող խրատները նույնպես թարգմանում ենք ըստ վեներտի-
կյան հրատարակության: Էջ 245

484. Բնագրում՝ «վայելեցես»: Հմյուրնիայի հրատարակությունն ունի «յանե-
ցիս»: Էջ 245

485. Բնագրում՝ «պարսերէ»: Զմյուռնիայի հրատարակությունն ունի «դարմանէ»: Էջ 245

486. Բնագրում՝ «գառնզգեստք»: Էջ 247

487. Բնագրում՝ «զպարթեանս»: Զմյուռնիայի հրատարակությունն ունի «զպայ-
ծառութիւն»: Էջ 247

488. «Գերգեսացի դև» արտահայտությունը Գերգեսա քաղաքի անունից է՝ ըստ
ստավածաշնչական այն գրույցի, թե այդ վայրում գերեզմանոցից դուրս են եկել եր-
կու խիստ կատաղած դիվանարներ (Մատթ., Ը, 28): Էջ 249

489. Ըստ Ստովածաշնչի՝ Կայենը Ադամի անդրանիկ որդին էր, որ սպանեց իր
եղբայր Հաբեյին ու աղոթիսով առաջին մարդասպանը դարձավ: Այդ պատճառով էլ
պատմվեց: Էջ 249

490. Խրատներում «եղբայր» բառը տարբեր իմաստներով է գործածված: Այս
խրատում, ելնելով մտքից՝ մի դեպքում թարգմանեցինք «ցեղակից», մյուս դեպքում՝
«մարդ»: Էջ 253

491. Բնագրում՝ «մի չարիք են», որը չի հարմարվում տվյալ նախադասության
կոտորվածքին, ուստի թարգմանության մեջ համապատասխանեցրինք ամբողջ նա-
խադասությանը: Էջ 253

492. Բնագրում՝ «չլիտանգն բսոնայ»: «Զվտանգն» թարգմանեցինք «քաղցածու-
թյուն» բառով՝ ելնելով խրատի մտքից: Էջ 255

493. Բնագրում՝ «իշխանութեամբ մի՛ վարիր», որ բառացի կնշանակի «իշխա-
նութեամբ մի՛ վարվիր»: Ընդհանուր մտքից ելնելով՝ թարգմանեցինք «մի՛ կառավարիր
իբրև իշխան»: Էջ 255

494. Զմյուռնիայի հրատարակությունը «սիծակ» բառի դիմաց ունի «կարիճ»
բառը: Էջ 257

495. Խոսքը Պետրոս առաքյալի մասին է: Ըստ Նոր կտակարանի՝ Ու Բրիտո-
նի ընդունման ու գնահատման հարցում շեղումներ է ունեցել: Էջ 259

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Աբեղնազով, Ածջ 306
Աբեղյան Մ. 286
Աբինելեք, Ածջ 188, 189
Աբրահամյան Ա. 282
Աբրահամ (Աբրամ), էբր. նահապետ 76, 77, 148, 149, 168, 169, 188, 189, 224, 225, 274, 279—282, 308, 323, 338
Ագաթանգեղոս 299
Ադամ (Ադամամք) 60, 61, 76, 77, 124, 125, 134, 135, 152, 153, 198, 199, 201, 208, 209, 211, 298, 302, 320, 335, 340
Ադամանոս, Ածջ 291
Ադունց Ն. 262, 289—292, 311, 334, 337
Ալեքսանդր Մակեդոնացի 84, 85, 312
Ալիշան Ղևոնդ 311
Աճադյան Հր. 262, 263, 265—278, 287, 292, 293, 296, 298, 300, 302, 307, 313, 314, 317, 320, 324, 325, 335, 336
Ամսիլու մարգարե 148, 149, 154, 160, 161, 282, 326
Ապոլոն, Ածջ 168, 169, 330
Առաքելյան Վ. 262, 288, 299, 303, 304, 307—309, 311, 316, 323
Ասորիս 325
Աքամազդ, սատկած հաղոց 314
Արիստոտել 327
Արմեն (Արմենեհ, Ահրիման, Ահրամ) 92—119, 314, 318
Արշակ 314
Արտավազդ 84, 85, 312
Արտավան 322
Աքաաք 148, 149, 324
Արեմեյան հարատություն 322

Բարգեհ Վ. 287, 335
Բառնարա 214, 215, 337
Բարսեղ Ս. Կեսարացի 263
Բելիսար 122, 123, 320
Բյուզանդացի Նորսար 262, 286, 289, 297, 301, 304, 310, 316, 318, 321, 322, 330, 334, 335

Գալսեմբյարյան Գրիգոր 262, 289, 290, 294, 296, 310, 312, 334
Գեա 329, 330

Պանինի մարզարե 72, 73, 144, 145, 300, 306, 309, 323
Պավիր 86, 87, 122, 123, 128—131, 154—161, 172, 173, 183, 189, 228, 229, 320,
326, 331

Պետկոյիտ 328, 329
Պիոս (Ձև), Ած 163, 169, 330

Պյոտրին Էդուարդ 319
Պորյան Եղիշե 262, 287, 289, 292, 294—298, 302, 303, 305, 306, 308—313, 316—
322, 325, 327, 330

Սգեկիս 124, 125, 321, 322, 324
Սգեկիել մարզարե 78, 79, 308
Սգնիկ (Սգնակ, Սգնկալ, Սգնա) Կողբացի 244, 245, 262, 263, 270, 286—289, 291,
292, 294, 295, 297, 300—302, 304, 307—317, 319—325, 327, 328, 330—339

Սգյան Կարապետ 319
Սդիս մարզարե 58, 59, 84, 85, 303

Սդիոս, Ածք 133, 139

Սեմյք 58, 59, 84, 85, 303

Սսայի մարզարե 154—157, 160, 161, 320, 322, 324, 326, 327, 331

Սսալ 134, 135, 140, 141, 322

Սսիողոս 196, 197

Սվա 296, 298, 320

Սրեմիս մարզարե 133, 139, 323

Սվեսացիս մարզարե 333

Ջաքարիս մարզարե 156, 157

Ջենոն 323

Ջրադաշտ 114, 115

Ջրվան 92—107, 110, 111, 314

Էսիկուր, Էսիկուրյաններ 329

Թարս 163, 169, 303

Թեոդոս Բ. 126, 127, 321

Թոռնյան Թադևոս 262, 288, 296, 297, 301, 302, 307, 310, 311, 335, 336

Թորոսյան Հ. 262, 263, 270

Իսահակ 229, 322, 333

Իսրայել 123, 123, 134, 135, 228, 229

Իսաչատրյան Գ. 286—289, 292—294, 298, 301, 305, 308, 310, 314, 316, 317, 320,
325, 335, 336, 339

Խարաման 116, 117, 192, 193, 310

Խորաշեն 116, 117

Կայեո 248, 249, 340

342

Կեկրոսեա (Կեկրոսս) 133, 163, 169, 329

Կյուգեսերյան Բ. 282

Կյուրոս 134, 135, 322

Կոռնոս 127, 163, 169, 154, 155, 330

Կորնթոս, Ած 320, 337—339

Հարեթ 330

Հարել 340

Հակոբ 134, 135, 140, 141, 163, 169, 322, 323, 330

Հակոբոս առաքյալ 337

Հավան 163, 169, 330

Հեղճոս Ած 163, 169

Հերակլես 173 179, 331

Հեսով (Հեսու) 76, 77, 122, 123, 285, 320, 338

Հեսու 152, 153, 203, 205, 211, 215, 217, 219, 223, 225, 227, 237, 303, 334.

Հիսուս Քրիստոս 62—65, 70, 71, 84, 85, 122, 123, 146—149, 163, 165, 168, 169,
183, 189, 216, 217, 220—229, 234—239, 242—247, 250—259, 306, 330,
333, 340

Հյուրշման Հայերիս 314

Հոբ նախապետ 62, 63, 70, 71, 84, 85, 145—147, 154—157, 160, 161, 172, 173, 183,
189, 279—283, 304, 325—327

Հոմերոս 196, 197

Հովհաննես Ավետարանիչ 133, 139, 320, 321, 337

Հովհաննես Մկրտիչ 216, 217, 306

Հովհան մարզարե 228, 229, 321

Հովսեփեկ 122, 123, 320

Հովսեփ 144, 145, 323

Հովսիս 134, 135, 322

Հոգոս Արարովոսացի (Իսկարիովոսացի) 70, 71, 130, 132, 135, 146, 147, 163, 169,
306, 321, 330

Ղովտ (Ղևտ) առաքյալ 76, 77, 303

Ղովյաս առաքյալ 305, 320, 337—339

Մալխասյանց Ստ. 335

Մանթի 112, 113

Մանի 94, 95, 223, 232, 233, 236—239, 338

Մանգել, Ած 76, 77, 150, 151, 156—159

Մաստեոս առաքյալ 305, 320, 339, 340

Մարիես Լ. 144, 154, 262, 286—296, 299, 300, 302, 303, 307—311, 313, 314, 316,
317, 319—321, 324, 325, 333—339

Մարկիոն 153, 159, 193, 199, 202—207, 212, 213, 216, 217, 220—223, 232, 233,
236—241, 279—282, 284, 305, 306, 326, 334—339

Մեթողիոս, Ած 291, 292, 295

Մելիքսեդեկ 133, 139

Մինորատ 6-րդ 339
 Մինասյան Մ. 262
 Միսաք Աճ 306
 Միքայել 76, 77
 Մովսես մարգարե 77, 151, 157, 159, 210, 211, 226, 227, 308, 322, 324, 335
 Մուրադյան Կիս 262, 263
 Նալյան Հ. 262, 286
 Նահապետյան Գարրիել 262, 287, 296, 302, 309, 318, 332
 Նավե Աճ 152, 153, 324
 Ծմիղտ Յոհաննես 311—313
 Ռոմիզդ 92—119, 314, 318, 319
 Ռոտման որդիներ 214, 215
 Պետրոս առաքյալ 214, 215, 258, 259, 337, 340
 Պերիպատեսիկյաններ 327
 Պլատոն, պլատոնականներ 182—185, 196, 197, 327, 328, 332, 334
 Պյոթագորաս, պյոթագորականներ 166, 167, 180—183, 327
 Պողոս առաքյալ 122, 123, 138, 139, 202, 208, 209, 207, 212—215, 323, 337
 Սամվել մարգարե 138, 139
 Սասան, սասանյաններ 130, 131, 205, 314, 321, 322
 Սատուրն 330
 Սեդրաք Աճ 306
 Սելնկոս Նիկատոր 330
 Սեմ 308, 329
 Սերուք 169, 188, 189, 329
 Սողոմոն 130, 131, 321
 Սոմոնյան Վ. 362
 Ստիկյաններ 328
 Վերեր Ս. 262
 Տաշյան Հակոբոս 262
 Տիմոթեոս Աճ 136, 137, 323
 Տեր-Միհայան Ե. 315
 Տեր-Մկրտչյան Գ. 262, 263, 265—286, 307
 Տեր-Պողոսյան Պ. 312
 Ռեա, Ռրանի և Գեալի դուստրը 168, 169, 330
 Ռերան 330
 Փավստոս Բուզանդ 299
 Փարավոն 134—137
 Փեչիկյան Ե. 262, 287—289, 296, 303, 307, 310, 311, 313, 314, 320, 322, 330, 335, 337, 339
 Քեշ 315
 344

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Ադամա 308
 Արեճք 168, 169
 Ամտիոք 168, 169, 171, 230, 231, 330
 Առաջավոր Ասիա 315
 Ասորեստան 320, 321, 325
 Ատիկե 329
 Աքազյան ապարանք 152, 153, 324
 Բարեկոն 80, 81, 306, 321—323, 330
 Բունոս-Ալբես 290, 298, 299, 304, 308, 335
 Գաբավոնի ձոր 152, 153
 Գերգեաս 340
 Գոմոր 308
 Եգիպտոս 228, 229, 324
 Ելլադա (Հողենք) 168, 169
 Երևան 262, 263, 286, 315
 Երուսաղեմ 86, 87, 220, 221, 230, 231, 237, 337
 Զմյուռնիա (Իզմիր) 262, 286—288, 290—310, 312, 314—320, 323, 324, 326, 330, 332—334, 338—340
 Էլոնի դաշտ 152, 153
 Էջմիածին 315
 Թիֆլիզ 262, 287, 288
 Իսրայել (Հրեաստան) 320, 321, 326, 327, 337
 Իտալիա 327, 330
 Խասան 308
 Կոստանդնուպոլիս 237, 238, 316
 Կրտսոն 337
 Հոմ 130, 240, 241, 335, 339

Հուլյա երկիր 134, 135, 321, 322
Հունաստան 328

Միջագետք 339

Նիմֆե 321

Պաղեստին 321

Պարսկաստան 315, 322

Պոնտոս, Պոնտական թագավորություն 240, 241, 334, 339

Ջիբալթարի նեղուց 334

Սամոս կղզի 327

Սասանյան թագավորություն 204, 205

Սերդիմ 308

Սիրդիմի դաշտ 308

Սիճուս 334

Սոդոմ 76, 77, 308

Սև ծով 339

Վենետիկ 236—238, 291—294, 299, 307, 309—312, 316, 317, 320, 325, 331—334,
338, 339

Վիեննա 262

Փարիզ 263, 287, 288, 294, 299—301, 304, 305, 307, 308, 314, 319, 320, 321,
333—339

Փոքր Ասիա 339

Քանա 308, 333

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Եղծ աղանդոց Եզնդկա, Վարդապետի Կողբացիոյ		Եզնիկ Կողբացու աղանդների հերքումը	
Գ Ի Ր Ք Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն		Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն	Գ Ի Ր Ք
Եղծ աղանդոց հեթանոսաց	6	Հեթանոսական աղանդների հեր- քումը	7
Գ Ի Ր Ք Ե Ր Կ Ր Ո Ր Ռ		Ե Ր Կ Ր Ո Ր Ռ	Գ Ի Ր Ք
Եղծ Քեշիմ պարսից	92	Պարսից կրոնի հերքումը	93
Գ Ի Ր Ք Ե Ր Ր Ո Ր Ռ		Ե Ր Ր Ո Ր Ռ	Գ Ի Ր Ք
Եղծ կրոնից լուսնաց իմաստնոցն	162	Հունական իմաստասերների ու կրոնների հերքումը	163
Գ Ի Ր Ք Չ Ո Ր Ր Ո Ր Ռ		Չ Ո Ր Ր Ո Ր Ռ	Գ Ի Ր Ք
Եղծ աղանդոյն Մարկիոնի	198	Մարկիոնի աղանդի հերքումը	199
Նույն Եզնդկայ վարդապետի խրատք	244	Նույն Եզնիկ վարդապետի խրատ- ները	245
Գրաբար տեքստի համարակալված ծանոթագրություններ			262
Աստղանիշ-համարակալումներով աղբյուրներ՝ ըստ աշխարհագրի			279
Աշխարհագրաբար տեքստի ծանոթագրություններ			286
Անձնանունների ցանկ			341
Տեղանունների ցանկ			345

ԵՂՄ ԱՂԱՆԻՈՑ

Հրատարակչության խմբագիր՝ Փ. Մ. Վարդանյան
 Գեղարվեստական խմբագիր՝ Ն. Ա. Յովհանյան
 Տեխն. խմբագիր՝ Հ. Հ. Խաչատրյան
 Վերստուգող սրբագրիչներ՝ Ս. Վ. Ավետիսյան
 Ս. Վ. Ղազարյան

ՆԿԱՏՎԱԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Էջ	Տող	Տպագրված է	Պետք է լինի
148	1 է.	* Իցէ	*) Իցէ
211	4 վ.	«աստված»	(աստված)
218	14 է.	զաղա	զաղա
229	7 է.	մատչաղ	մատղաչ
310	12 վ.	Երբայ	Երբայ
319	12 է.	Mainys—Ե	Mainys—Ե
319	11 է.	էջ 117 Mainys	էջ 117
334	16 վ.	d'Ernik	d'Eznik

Հանձնված է շարվածքի 16.07.1991 թ.: Ստորագրված է տպագրության 15.12.1993 թ.:
 Չափեր 60x80¹/₁₆: Թուղթ № 2: Տառատեսակը՝ «Մովրական»: Տպագրության եղա-
 նակը՝ «Բարձր»: Հրատարակչական 18,6 մամուլ: Տպագրական 22,0 մամուլ=20,46
 պայմանական մամուլի: Տպաքանակ 3000: Պատվեր 482: Գինը՝ պայմանագրային:
 Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, Ալ. Մանուկյան փ. №1:
 Издательство Ереванского университета, Ереван, ул. Ал. Манукяна № 1

Երևանի համալսարանի տպարան, Երևան, Արտվրյան փ. №52:
 Типография Ереванского университета, Ереван, ул. Абовяна № 52